

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-4/5
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Jumanazarovna, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayevo Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Karimov Ravshanbek Allayarovich, PhD, k.i.x.
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.

Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD
Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№4/5 (137), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 257 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Ochildiyev T.R., Narmuratov Z.R. O'zbek tilidagi psixolingvistik terminlarning shakllanishi va ma'no doirasi	6
Odilova G.M. Olamning lisoniy manzarasida omad va omadsizlikning ta'rifi	9
Olimjonova F.O. O'zbek tilida gender lingvistika tadqiqi	12
Olimova D.K. Alisher Navoiyning orifona g'azallar yozishga bo'lgan ishtiyoqining shakllanish bosqichlar	15
Otajonova L.O. Xiva xonligi solnomalaridagi tarixiy-milliy realiyalar tarjimai	17
Otamurodova S. Korpus va korpusga asoslangan badiiy asarlar tasnifi	21
O'ktamova A.I., Mirzayeva D.I. Hayvon ramzlarining tarjima muammolari va yechimlari	25
O'ktamova A.I., Mirzayeva D.I. O'zbek va ingliz tillarida hayvon ramzlarining umumiy hamda farqli jihatlar	27
O'rolova M.A. Ingliz tilidagi undosh tovushlarning artikulyatsiya joyi: bilabial, labiodental va dental tovushlar tahlili	30
Primqulova O.A. Okkazional birliklarning lingvistik tabiati va badiiy matndagi funksional xususiyatlari	32
Pulatova D.D. Raqamli muloqotda pragmatik me'yorlarning yuzaga kelishi	35
Qambarov L. "Zov ostida adashuv" hikoyasida norrotologik tahlil va psixologik tasvir	37
Qobilova N.E., Samadova I.A. Bolalar nutqida so'z-gaplarning psixolingvistik tahlili	40
Qo'ziyeva M.R. Reklama diskursining xarakterli xususiyatlari hamda matn kontentlari tahlili	43
Qurbonov P.A. Asliyat va tarjima o'rtasidagi poetik muvofiqlik: "manfred" poemasining ivan bunin tomonidan qilingan tarjimai tahlili	45
Qurbonova M.A. Okkazional o'xshatishlarning milliy uyg'onish davri asarlari tilida tutgan o'rni	49
Radjabova D.R., Khalilova F. Postmodernism, memory, and historiographic metafiction in the works of julian barnes	51
Rahmatova Sh.S. Family and marriage as social constructs in pride and prejudice and chinor: a comparative study	54
Rahmonqulova Z.N. The emergence of existentialism in english literature	57
Rajabova D.R., Kholmurodova M.A. Toni Morrisonning "Beloved" asarida tarixiy xotira va irqiy o'zlik tushunchalari talqini	59
Raxmatullayeva D.Sh. Jadid adabiyotida ilm va ma'rifat g'oyalarining leksik ifodasi	62
Rizayeva U.O'. Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida jonlantirishlarning badiiy-estetik vazifasi	65
Ro'zimova G.Sh. "Oshiqnoma" dostonlarida antiteza badiiy-estetik vosita sifatida	68
Rustamova D.Q. Qurbon Muhammadrizoning "Oqibat" tragediyasi g'oyaviy-mazmunini va badiiy tahlili	71
Sadullayev F., Sayitova G. "The golden bowl" asarida badiiy psixologizm va uning bevosita namoyon bo'lishi	74
Safarova F.N. Ingliz va o'zbek tillarida qandolatchilik leksikasining lingvomadaniy asoslari	77
Safarova Z.T., Jurayeva S.U. "Mona Lisa overdrive" asarida virtual haqiqat va sun'iy intellekt tushunchalari	80
Saidova Z.X. Rus va o'zbek tillarida grammatik kategoriyalarning funksional-semantik va tipologik xususiyatlari	82
Saidvaliyeva F.S. Postcolonial perspectives in Central Asian english literature	84
Samandarova N., Quromboyeva G. Hozirgi zamon fransuz va o'zbek tilidagi neologizmlarning lingvistik tahlili	87
Saparova G.N. Tillardagi milliy koloritning o'xshashlik darajasi	90
Saydazimova S.S. Paranormallik va mifologik timsollar sintezi	93

Sayfiyeva K.K. O'zbek va ingliz tillaridagi fitonim birikmali paremiyalarning lingvokognitiv xususiyatlari	95
Shermatov N.N. Predlog va ko'makchilarning diskursda voqealanishi	99
Shodmonqulova S.B. Temuriy malikalarning shahzodalar tarbiyasida roli	101
Shonazarova G.Sh. Topishmoqlarning struktur-semantik va kognitiv xususiyatlari	103
Solieva M.A. Pragmatika va uning lingvistik yo'nalishlari: tarixiy rivojlanish va zamonaviy tadqiqotlar	106
Sonniboyev O.N. "Alpomish" va "Odisseya" dostonlarida ota-onalar obrazi talqini	109
Subxonova N.M. Badiiy adabiyotida jinoyat va inson ruhiyati tasviri: Mario Puzo va Tohir Malik asarlari misolida	112
Subxonova N.M. "The Godfather" va "Shaytanat" asarlarida jinoyat, hokimiyat va inson ruhiyatining qiyosiy tahlili	114
Sultonova N.E. Til o'rgatish strategiyasi sifatida hikoya qilish: afzalliklari, cheklovlari	117
Suvonqulova N. Jahon va o'zbek adabiyotida mifopoetik tafakkur talqini	119
Toirova U.S. Zoonim terminining tilshunoslikdagi o'rni	122
Tolibova F.F. Alisher Navoiy g'azalida ish va junun talqini	124
Toshmurotova G.X., Uralova O.P. Maqollarda mentalitet, diniy qadriyatlar, marosimlarning ifodalanishi	127
Toshmurotova G.X., Uralova O.P. "Mehmondo'stlik" tushunchasining etimologik va madaniy talqini	129
Toshnazarova D.O. Syntactic linkage: an analysis of word combinations in modern english	132
Toshpulatov B. Bayron ijodida metafora va o'xshatish stilistik vositalarining semantik tahlili	135
Turayeva G.O., Arabov G'.N. Poligrafiya sohasidagi terminlarni tarjima qilishning lingvistik asoslari	137
Turayeva M.O., Arabov G'.N. Turli tizimli tillarda leksik sinonimiyaning semantik-struktur tadqiqi	140
Tursunova G.H. Ingliz va o'zbek blogosferasida kommunikativ strategiyalar va diskurs xususiyatlari	143
Ubaydullayeva M. Ingliz va o'zbek tillarida mubolag'aga asoslangan frazeologik birliklarning lingvokognitiv jihatlar	145
Umurova N.R. Ahmad Yassaviy ijodida qol ilmi va hol ilmining poetik ifodalanishi	148
Usmonova D.S., Mo'minova S.S. The role of cognitive theories in explaining language creativity	151
Utanova S.H., Turdiyeva Sh. Sham' va parvona timsoli badiiyati	153
Uzoqova R.Sh., Yunusova H.R. Cognitive and cultural interpretation of ecological metaphors	157
Xalilova Sh.J. Lingvomadaniy poetik talqinning nazariy asoslari	160
Xalliyeva G.I., Adamova F.J. Ethel Lilian Voynichning "The gadfly" romanida gumanizm (insonparvarlik) yoritilishi	162
Xamdamova N.A., Nasridinov M.V. Linguopragmatic analysis of evaluative speech acts in media discourse	165
Xamidova M. A.Azimovning "The bicentennial man" asarida robotning insoniylikka intilishi va axloqiy-estetik muammolar talqini	167
Xudayberganova D.V. Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasini o'qitish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish	170
Xudoyorova D.A. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarining analitik tasnifi	172
Xursanova E.X., Shodiyeva G.B. Boshqaruvchilik nutqining psixolinvistik mexanizmlari	175
Yakubova S.H., Ravshanova S.O'. Muhammad Yusuf she'rlarida tasviriyo vositalarning qo'llanilishi	177
Yangibayeva N. Iqtibos va alluziyalardan foydalanishning stilistik xususiyati	179

Yangiboyeva U. Jadid adabiyotida “soft power” ning qo‘llanilishi va uning jamiyat ongiga ta’siri	185
Yashnarbekova M.Y. Xitoy tilida ifodalilikni ta’minlovchi morfologik vositalar	187
Yusupova M.S., Davlyatova E.M. A theoretical examination of advertising discourse: definitions, functions, and key characteristics	190
Yusupova K.Q. Reklama matnlarida grafik vositalarning ekspressiv-pragmatik tahlili	192
Yusupova K.Q. Reklama matnlarini tadqiq etishning zamonaviy metodlari	195
Yusupova M.B. Sun’iy intellekt asosida yaratilgan lug’atlarning shakllanish bosqichlari va rivojlanish xususiyatlari	198
Zaynobiddinova G.B. Zamonaviy kognitiv lingvistikada konseptual maydon va nominativ maydon talqini: qiyosiy tadqiqot uchun metodologik asosi	201
Ziyadullayev A.R., Xamidova A.U. Eponimalarning turlari va xususiyatlari	203
Абдуллаева С.М. Прагматика усиления в художественном тексте в английском русском и узбекском языках	206
Адилова Ш.Р. Фэнтези в американской массовой литературе конца XX - начала XXI века: трансформация жанра	208
Бердиева Г.Ф., Сдобников В.В. Особенности перевода сайта туристической направленности	210
Дворяшина В.С. Традиции регионализма в «путешествии с чарли в поисках америки» джона стейнбека	213
Дилмуратова М.Ш., Хамраева Ё.Н. Передача национального колорита в переводе произведений Абдуллы Каххара на русский язык	218
Иззатуллаева И.С., Хамраева Ё.Н. Лингвистические особенности повтора в русском и узбекском языках	221
Калонova Н.Н. Художественное воплощение женских образов у Абдуллы Кахора и Саида Ахмада	223
Катаева Ш.А. О лексико-семантической репрезентации непереведенных единиц в узбекском переводе романа в стихах «Евгений Онегин»	226
Машарипова Г.Х. Общее понятие о слоге. основные теории слога	230
Назарова Г.Д. Индивидуальный стиль как проявление национальной идентичности в современной малой прозе	233
Попова А.А. Вопрос о трансформации юридической лексики в русскоязычном конституционном тексте	235
Пулатова С.М. Сравнительно-типологический анализ латинской медицинской терминологии в узбекском, французском и русском языках	238
Рустамова М.Н. Категория наклонения и модальности в русском и узбекском языках: взаимосвязь и различия	241
Сабинова Н.К., Хўжаева М. Антонимик бирликларнинг стилистик воситалар орқали ифодаланиши	244
Садуллаева Ю.К. Индивидуализация речи персонажей как лингвостилистический приём в малой прозе А.П. Чехова	246
Умарова Х.Х., Кахарова Ш.Н. Категории времени и наклонения в условных придаточных: сопоставление узбекского, русского и английского языков	249
Усманова Д.С., Акрамова Г.Б. Сравнение гендерной репрезентации в традиционных и цифровых англоязычных медиа	252
Хужанова О.Т. Жанровый анализ деловых документов о хивинском царевиче Авгане Мухаммеде	254

UO'K 81'23:811.512.1

**O'ZBEK TILIDAGI PSIXOLINGVISTIK TERMINLARNING SHAKLLANISHI VA
MA'NO DOIRASI****T.R.Ochildiyev, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz****Z.R.Narmuratov, PhD, Oriental University in Tashkent, dots., Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz**

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida psixolingvistika sohasiga oid terminlarning kelib chiqishi va ularning ma'no doirasi tahlil qilingan. Psixolingvistika – til va psixika kesishgan zamonaviy fan sohasi bo'lib, undagi terminlar asosan ingliz va rus tillari orqali o'zbek tiliga kirib kelgan. Maqolada psixolingvistik atamalarining lug'atlarda berilishi, ularning tarjima va moslashuvi, shuningdek, ayrim terminlarning o'zbek tilidagi semantik qamrovi xususiyatlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari O'zbek tilshunosligida bu sohadagi terminologiyani shakllantirish jarayoni davom etayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, terminologiya, lug'at, shakllanish, ma'no doirasi, o'zlashma so'zlar, tarjima

Аннотация. В данной статье анализируется происхождение терминов, относящихся к области психолингвистики, в узбекском языке и их значение. Психолингвистика — это современная научная область, где язык и психика пересекаются, и её термины вошли в узбекский язык главным образом через английский и русский языки. В статье рассматривается представление психолингвистических терминов в словарях, их перевод и адаптация, а также особенности семантической области некоторых терминов в узбекском языке. Результаты исследования показывают, что процесс формирования терминологии в этой области в узбекской лингвистике продолжается.

Ключевые слова: психолингвистика, терминология, словарь, формирование, значение, заимствованные слова, перевод.

Abstract. This article analyzes the formation and semantic scope of psycholinguistic terms in the Uzbek language. Psycholinguistics, as a modern field at the intersection of language and psychology, has introduced numerous terms into Uzbek, mostly via English and Russian. The article discusses the treatment of psycholinguistic terms in dictionaries, their translation and adaptation, as well as the semantic ranges of certain terms in Uzbek. The results indicate that the development of psycholinguistic terminology in Uzbek is ongoing, highlighting the need for systematic compilation and standardization of terms in this emerging field.

Key words: psycholinguistics, terminology, lexicon, formation, semantic scope, loanwords, translation.

Kirish. Psixolingvistika – tilshunoslik va psixologiya chorrahasida shakllangan nisbatan yangi fandir. “Psixolingvistika” atamasi ilk bor 1946-yilda amerikalik olim N. Pronko tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo'lib, lingvistika va psixologiya tutashgan nuqtadagi fan sifatida qaraladi. Atamaning o'zi yunoncha “psyche” (ruh) va lotinchadagi “lingua” (til) so'zlaridan tuzilgan bo'lib, “ruhiyat va til haqidagi fan” mazmunini anglatuvchi xalqaro termindir. Ushbu sohaning zamonaviy fan sifatida shakllanishi 1950-yillarga borib taqaladi; 1953-yilda AQShda bo'lib o'tgan mashhur seminar natijasida psixolingvistika mustaqil fan sifatida tan olingan.

O'zbek tilida psixolingvistika sohasi mustaqillik davridan keyin jadal rivojlana boshladi. So'nggi yillarda tilshunos olimlar ushbu yo'nalishda tadqiqot olib borib, psixolingvistik terminlarni o'zbek tilida qo'llash va tushuntirishga e'tibor qaratmoqda. Psixolingvistika va unga oid ayrim terminlar xususida nomli maqolada ham aynan psixolingvistika atamalarining lug'atlardagi berilish xususiyatlari haqida fikr yuritilganligi buning yaqqol misolidir. Biroq, mazkur terminlar sistemasini tartibga soluvchi maxsus lug'at hozirgacha yaratilmagani sohada muayyan bo'shliq mavjudligini

ko'rsatadi. Shu sababli psixolingvistik terminlarni jamlash va ularning izohlarini ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya. O'zbek tilshunosligida psixolingvistika terminologiyasi endigina shakllanib, terminlarning bir xilligi va izchil ishlatilishi ustida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Hozirga qadar alohida "Psixolingvistik atamalar izohli lug'ati" mavjud emasligi ilmiy manbalarda qayd etilgan. Aksariyat terminlar umumtilshunoslik lug'atlarida yoki psixologiya sohasiga oid ruscha-o'zbekcha izohli lug'atlar tarkibida uchraydi. Tadqiqotchilarning fikricha, o'tgan asrda va hozirgi davrda yaratilgan terminologik lug'atlarning ko'pchiligi, xususan, ilmiy atamalarni rus tilidan o'zbek tiliga mos ekvivalentlar bilan berishga qaratilgan [1, 102-106 b]. Chunki tarixan o'zbek ilmiy tiliga ko'plab atamalar rus tili orqali kirib kelgan va rus tili "donor til" vazifasini o'tab kelgan. Psixolingvistika sohasidagi terminlar ham bundan mustasno emas – ularning ko'pi dastlab rus tilida qo'llanib, so'ng o'zbekchaga moslashtirilgan.

Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, psixolingvistik terminlarni o'zbek tilida berishda ikki asosiy yondashuv kuzatiladi: birinchidan, xalqaro terminlarning transliteratsiyasi yoki tovush moslashuvi (masalan, psixolingvistika, izomorfizm, logopediya kabi atamalar asl shakliga yaqin yoziladi); ikkinchidan, ayrim terminlarning ma'nosini ochib beruvchi tarjima va so'z birikmalaridan foydalanish (masalan, ichki nutq – "vnutrennyaya rech'", lisoniy yaratuvchanlik – "linguistic creativity", lisoniy irsiyat – "linguistic heredity" kabi). Sh. Usmonova va Sh. Shamsiyeva tomonidan yaratilgan "Psixolingvistika" ma'ruza kursi nihoyasida aynan shu soha bo'yicha atamalar glossariysi keltirilgani diqqatga sazovordir [2]. Bu glossariy o'zbek filologiyasi magistrantlariga mo'ljallangan bo'lib, unda psixolingvistika faniga oid asosiy tushuncha va terminlar jamlangan. Ushbu maqola uchun terminlar korpusi ana shunday mavjud glossariylar, ruscha-o'zbekcha lug'atlar va soha bo'yicha ilmiy manbalar asosida shakllantirildi [3]. Metodologiya sifatida, dastavval o'zbek tilida qo'llanayotgan psixolingvistik atamalar ro'yxati tuzildi, so'ngra ularning kelib chiqishi (qaysi tildan olinganligi) va o'zbek tilidagi semantik izohlari tahlil qilindi. Terminlarning lug'atlardagi ta'riflari va ilmiy ishlardagi qo'llanilishi qiyosiy usulda o'rganilib, ular ma'no doirasi aniqlashtirildi.

Tahlil. Tahlil davomida o'zbek tilida uchrayotgan asosiy psixolingvistik terminlar guruhlarga ajratib ko'rildi. Birinchi guruh – bevosita o'zlashma terminlar. Bunga psixolingvistika, psixologiya, lingvistika, logopediya, izomorfizm kabi xalqaro atamalar kiradi [4]. Bu terminlar asosan rus tili orqali qabul qilingan bo'lib, imlosi va talaffuzi o'zbek tiliga moslashtirilgan xolos (masalan, "psycholinguistics" → psixolingvistika tarzida). Ularning ma'no doirasi asli tilidagi bilan deyarli bir xil bo'lib, ilmiy qo'llanilishida ham keng qamrovli tushunchalarni anglatadi. Masalan, psixolingvistika atamasi til va tafakkur munosabatini o'rganuvchi fan sohasini bildiradi va bu mazmun o'zbek tilida ham saqlangan.

Ikkinchi guruh – tarjima yo'li bilan yasalgan terminlar. Bu yerda xorijiy atamalar o'zbek tilidagi so'z birikma yoki iboralar orqali ifodalangan. Masalan, ichki nutq termini ruscha "внутренняя речь" atamasining so'zma-so'z tarjimasi bo'lib, individning ongidagi tovushsiz nutq jarayonini anglatadi. Adabiy manbalarda ichki nutq shunday ta'riflanadi: inson biror narsa haqida o'ylaganda yoki matnni ichida qayta tushunganida yuzaga keladigan, ifodasiz, ichki muloqot shakli Xuddi shuningdek, lisoniy yaratuvchanlik termini inglizchadagi "linguistic creativity" atamasining tarjima ekvivalenti bo'lib, insonning tilda cheksiz jumlar yaratish qobiliyatini ifodalaydi. Bu tushuncha Chomskidan boshlangan til yaratuvchanligi g'oyasiga to'g'ri keladi va o'zbek tilshunosligida ham "til yaratuvchanligi" mazmunida talqin etiladi. Lisoniy irsiyat atamasi esa tilga oid qobiliyat va xususiyatlarning avloddan-avlodga o'tishi yoki genetik asoslanganligini ifodalovchi tushuncha sifatida qo'llanadi. Bu termin bevosita ingliz tilidagi "linguistic heredity" so'ziga mos bo'lib, til qobiliyatining genetik hamda biologik jihatlarini ta'kidlaydi.

Mazkur terminlarning ma'no doirasi ko'pincha fanlararo xususiyatga ega. Ba'zi atamalar psixologiya va pedagogika bilan ham kesishadi. Masalan, logopediya termini tibbiy-pedagogik yo'nalishda "nutq nuqsonlarini tuzatish" ma'nosini anglatganda, lingvistik nuqtayi nazardan ham muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilida logopediya termini asosan rus va xalqaro shaklda ishlatiladi, ba'zan "nutq terapiyasi" kabi tavsifiy iboralar bilan izohlanadi, lekin keng tarqalgan ekvivalent sifatida aynan logopediya atamasi qo'llanilishi kuzatiladi.

Tahlil jarayonida terminlarning sinonimik va polisemantik xususiyatlariga ham e'tibor qaratildi. Ko'pchilik psixolingvistik terminlar maxsus ma'noga ega bo'lib, omonim yoki ko'p ma'noli emas. Biroq, ayrim terminlar bir nechta yaqin ma'noli variantlarda uchrashi mumkin. Masalan, ayrim manbalarda psixolingvistika atamasining o'rniga nutqiy faoliyat nazariyasi iborasi uchraydi. A.A. Leontev psixolingvistika doirasini aniqroq belgilash maqsadida uni "nutqiy faoliyat nazariyasi" deb atashni taklif qilgan edi. O'zbek tilida ham ba'zan ushbu ibora ishlatilsa-da, odatda u psixolingvistikaning sinonimi sifatida tushuniladi va fan nomi sifatida psixolingvistika atamasi ustunlik qiladi.

Umuman, o'zbek tilidagi psixolingvistik terminlarning shakllanishi xorijiy manbalarga tayanadi. Terminlar asosan rus tilidagi ilmiy adabiyotlar va ingliz tilidagi manbalardan tarjima yoki moslashuv yo'li bilan olingan. Ularning ma'no doirasi esa asosan asl manodagi konseptlarni qamrab oladi, ammo ayrim hollarda milliy tilning o'ziga xosligi tufayli kichik semantik siljishlar kuzatilishi mumkin. Misol uchun, nutq atamasi o'zbek tilida keng ma'noda qo'llanib, gapirish akti va matn tushunchalarini ham qamrab olsa, ingliz tilidagi "speech" yoki "utterance" tushunchalari ayrim hollarda torroq ma'noga ega bo'lishi mumkin. Shunday bo'lsa-da, psixolingvistik terminlar ilmiy doirada aniq ta'riflanib, amaliyotda bir qiymatli qo'llanishga intilmoqda.

Natijalar.

O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi natijalarga erishildi:

O'zbek tilidagi psixolingvistik terminlarning asosiy qismi xorijiy (ingliz, rus) manbalardan olingan bo'lib, ular transliteratsiya yoki so'zma-so'z tarjima orqali shakllangan. Psixolingvistika, izomorfizm, logopediya kabi terminlar xalqaro shaklini saqlagan holda qo'llanadi, ichki nutq, lisoniy yaratuvchanlik, lisoniy irsiyat kabi atamalar esa ma'noviy tarjima orqali yuzaga kelgan.

Ayrim terminlar uchun o'zbek tilida bir nechta variantlar mavjudligi aniqlandi. Biroq ularning biri odatda ilmiy hamjamiyat tomonidan afzal qo'riladi. Masalan, psixolingvistika va nutqiy faoliyat nazariyasi iboralari sinonim sifatida ishlatilsa-da, birinchi variant kengroq qo'llanadi.

Psixolingvistik atamalar ma'no doirasi jihatidan asosan asliyatdagi tushunchalarni qamrab oladi. Terminlarning izohlari va ta'riflari xalqaro standartlarga muvofiq ravishda shakllantirilmoqda. Shu bilan birga, ba'zi atamalar milliy lingvistik an'analarga mos ravishda ifodalangan (masalan, "linguistic creativity" → lisoniy yaratuvchanlik deb, arabcha-lotinch va o'zbekcha so'zlardan yasalgan).

O'zbek tilida hali rasmiy tasdiqlangan psixolingvistik terminlar lug'ati yo'qligi bois, turli manbalarda terminlardan foydalanishda biroz tarqoq holat kuzatiladi. Bu kelgusida yagona terminologik bazani yaratish zarurligini ko'rsatadi.

Ushbu natijalar psixolingvistik terminlarni o'zbek tilida standartlashtirish va ularning lug'aviy ma'nolarini bir xilda tushunishni ta'minlash bo'yicha takliflarni ilgari surish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, o'zbek tilidagi psixolingvistik terminlar tizimi hali shakllanish bosqichida bo'lib, undagi atamalar turli manbalardan kirib kelmoqda. Terminlarning shakllanishida rus tili vositachiligi muhim omil bo'lgan, chunki ko'plab atamalar dastlab ruscha ilmiy adabiyotlar orqali o'zbek tiliga tadbiq etilgan. Mustaqillik yillaridan so'ng esa ingliz tilidan bevosita tarjimalar ham ortdi, bu esa terminologiyani boyitishga xizmat qilmoqda. Maqolada olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud atamalar asosan xalqaro miqyosdagi psixolingvistik tushunchalarni ifodalashga qaratilgan va ularning ma'no doirasi asli konseptlarga mos keladi. Shu bilan birga, ularni o'zbek tilida izchil qo'llash va tushunishni osonlashtirish uchun yagona bir izohli lug'at tuzish maqsadga muvofiqdir. Hozircha bu yo'nalishda ayrim tashabbuslar (darsliklardagi glossariylar, kichik lug'atlar) mavjud bo'lsa-da, rasmiy maqomdagi terminologik lug'at yaratilmagan.

Kelgusida psixolingvistika sohasida ilmiy ishlar ko'payib borgani sayin, yangi atamalar paydo bo'lishi yoki mavjudlarining ma'nosi kengayishi mumkin. Shunday sharoitda, terminlarga ta'rif berish va ularni tartibga solish ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, har bir atamaning aniq izohini beruvchi, inglizcha va ruscha ekvivalentlarini ham qamrab olgan ko'p tilli izohli lug'at yaratish o'zbek psixolingvistika fanining rivojiga xizmat qiladi. Psixolingvistik terminlarning shakllanishi va ma'no doirasini o'rganish orqali tilimizda ilm-fan tili taraqqiyoti uchun muhim qadam

tashlanmoqda. Bu nafaqat psixolingvistika, balki umuman tilshunoslik va psixologiya sohalari tutashgan nuqtalarda terminologiyani boyitish, milliy atama va tushunchalar apparatini takomillashtirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axmedova, N. (2024). Psixolingvistika va unga oid ayrim terminlar xususida. Eurasian Journal of Academic Research, 6(2), 102-106.
2. Usmonova, Sh., & Shamsiyeva, Sh. (2022). Psixolingvistika. Toshkent: Bookmany print.
3. Sultonova, U. A. (2019). Psixolingvistikada adabiy me'yor va uning mazmun-mohiyati. Xiva: Ilmiy nashr.
4. Belyanin, V. P. (2016). Psixolingvistika [Psycholinguistics] (4th ed.). Moskva: Flinta.

UO'K 81'1:159.9(575.1).

OLAMNING LISONIY MANZARASIDA OMAD VA OMADSIZLIKNING TA'RIFI

G.M.Odilova, doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada olamning lisoniy manzarasi “omad” va “omadsizlik” tushunchalarining lingvistik, sosiolingvistik va lingvokulturologik jihatlarini o'rganiladi. Ular binar oppozitsiya sifatida qaralib, leksik-semantik va frazeologik ifodalanish shakllari tahlil qilinadi. Shuningdek, falsafiy, psixologik va madaniy talqinlar hamda turli madaniyatlarda ularning aks etishidagi farqlar ko'rib chiqiladi. O'zbek madaniyatida omad ko'pincha taqdir va ilohiylik bilan bog'liq, omadsizlik esa salbiy va tashqi omillarga bog'liq holat sifatida talqin etilishi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari ushbu konseptlarning til va madaniyat tizimidagi o'rnini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: omad, omadsizlik, olamning lisoniy manzarasi (OLM), konsept, binar oppozitsiya, leksik-semantik birliklar, frazeologik birliklar, psixologik yondashuv.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвистические, социолингвистические и лингвокультурологические аспекты понятий «удача» и «неудача» в языковой картине мира. Данные концепты анализируются как бинарная оппозиция, при этом исследуются их лексико-семантические и фразеологические способы выражения. Также рассматриваются философские, психологические и культурные интерпретации, а также различия в их отражении в различных культурах. В узбекской культуре удача часто связывается с судьбой и божественным началом, тогда как неудача воспринимается как негативное состояние, обусловленное внешними факторами. Результаты исследования подчеркивают важность данных концептов для понимания взаимосвязи языка и культуры.

Ключевые слова: удача, неудача, языковая картина мира (ЯКМ), концепт, бинарная оппозиция, лексико-семантические единицы, фразеологические единицы, психологический подход.

Abstract. This article analyzes the linguistic, sociolinguistic, and linguocultural aspects of the concepts of “luck” and “misfortune” within the linguistic worldview. These notions are analyzed as a binary opposition, focusing on their lexical-semantic and phraseological expressions. In addition, philosophical, psychological, and cultural interpretations are considered, along with differences in their representation across various cultures. In Uzbek culture, luck is often associated with fate and divinity, whereas misfortune is commonly interpreted as a negative state caused by external factors. The findings highlight the significance of these concepts in understanding the relationship between language and culture.

Keywords: luck, misfortune, linguistic worldview (LWV), concept, binary opposition, lexical-semantic units, phraseological units, psychological approach.

XIX asr tilshunosligini ikkilanmay antroposentrik tilshunoslik deb atash mumkin. Antroposentrik tilshunoslik, nomidan ham ma'lumki, inson omilini tadqiqotlar asosiga qo'yadi.

Inson – olamni anglab etishga harakat qiluvchi yagona jonzot. Uning bilimlari esa til orqali shakllanadi. Ong va tilning qaysinisi birlamchiligiga doir azaliy tortishuvlar hamon echimini topgan emas. “Lisoniy ong tashqi faoliyatni til belgilari vositasida rejalashtirish va boshqarishdan iborat bo'lgan ichki jarayondir”.[1] Inson til vositasida bilimlarni shakllantiribgina qolmay, tanlangan tili

darajasida biladi ham. Odatda bu ona tili bo'ladi. Olamning fizik, ilmiy, diniy, tabiiy va boshqa manzaralari olamning lisoniy manzarasi ustiga quriladi. Olam lisoniy manzarasi (OLM)ga doir tadqiqotlar ko'p. Shuningdek, qarashlar ham ko'p. Biz bu qarashlarni o'rganib chiqib olamning lisoniy manzarasi – bu tilda aks etuvchi til tashuvchisining milliy, ijtimoiy, mental madaniy to'ldirilgan bilimlari yig'indisi, degan xulosaga keldik. Insonning bilimlari uning tushunchalari to'plamidir. OLMda bu tushunchalar o'ziga xoslik kasb etib konseptga aylanadi.

Binar oppozisiya a'zolari bir belgining ijobiy-salbiy (shartli ravishda) tomonlarini ifodalashi ko'p uchraydi. OLM strukturasida binar oppozisiyada turuvchi konseptlar alohida o'rin tutadi: baxt va baxtsizlik, ilm va jaholat, yoshlik va qarilik... Bunday konseptlar bir hodisaning ikki nuqtai nazardan bahosi, til tashuvchilarining o'ziga xos qarashlarining yaqqol namoyonidir. Omad va omadsizlik konseptlari ham shunday binar oppozisiya tashkil etishi bilan diqqatimizni tortdi.

Omad – inson hayotidagi tasodifiy muvaffaqiyat, kutilmagan ijobiy voqea yoki natijani anglatuvchi, keng ma'noli va ko'p qirrali ijtimoiy-ma'naviy tushunchalardan biridir. Bu atama turli xalqlarda, madaniyatlarda va tillarda turlicha ifodalanadi va unga bo'lgan munosabat ham ko'p jihatdan farq qiladi. Omad tushunchasi shunchaki tasodifiy holat yoki taqdir masalasi emas, balki inson faoliyati, e'tiqodi va jamiyatdagi maqomi bilan bog'liq holda tahlil etiladi.

Falsafiy nuqtai nazardan omad inson irodasi va nazoratidan tashqarida sodir bo'ladigan holat sifatida qaraladi. Masalan, Tomas Neygel omadni “inson hayotidagi muhim natijalarning shaxs nazoratidan tashqarida, tasodif asosida yuz berishi” sifatida ta'riflaydi.[2] Bu ta'rifdan kelib chiqilsa, omad nafaqat inson harakatlari, balki tashqi sharoit va holatlarga bog'liq holda yuzaga kelishi mumkin.

Yana bir tan olingan olim — Dankan Pritchard fikricha, omad “agent nazoratidan tashqarida bo'lgan, natija uchun muhim va osongina boshqacha bo'lishi mumkin bo'lgan voqelik” sifatida namoyon bo'ladi.[3] Unga ko'ra, omadli voqea har doim ham aniq rejalashtirilgan harakat natijasi emas, balki ko'pincha kutilmagan tasodifiy holatdir.

Boshqa bir nazariy yondashuvda, omad “inson irodasi bilan bog'liq bo'lmagan, biroq uning hayotida muhim ahamiyat kasb etuvchi kutilmagan, ehtimoliy natijadir” deb ta'riflanadi.[4] Shu jihatdan, omad – taqdir va faol harakat o'rtasidagi noaniq masofada joylashgan, inson o'z harakatlari bilan ta'sir qila olmaydigan natijalar majmuasidir.

Psixologiya nuqtai nazaridan qaralganda, omad insonning ichki motivasiyasi va tashqi taassurotlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Richard Vayzman o'z tadqiqotlarida omadli insonlarning umumiy psixik xususiyatlarini o'rganib, shunday xulosaga keladi: “omad – bu faqat tasodif emas, balki insonning o'z imkoniyatlarini qanday yaratishi, intuisiyaga qanchalik ishonishi va hayotdagi vaziyatlarga qay darajada moslasha olishiga bog'liq jarayondir”. Ya'ni inson o'z fe'l-atvori, ijobiy fikrlashi va ijtimoiy munosabatlari orqali ham “omad” ni shakllantirishi mumkin.

Nikolas Resher esa omadni “inson niyati va harakati bilan bog'liq bo'lmagan, biroq natijaga ta'sir qiluvchi muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik” deb ta'riflaydi. Ushbu ta'rif omadni inson irodasidan mustaqil jarayon sifatida ko'radi va kutilmaganda omadni muvaffaqiyatsizlik bilan bog'laydi.

Motivasion yozuvchilar va muvaffaqiyatga erishgan shaxslar ham omadni o'z nuqtai nazarlaridan talqin qiladi. Masalan, Napoleon “omad – bu tayyorgarlik va imkoniyat uchrashuvidir” degan mashhur fikrni bildirgan. Bu ta'rif insonning salohiyati, mehnati va imkoniyatlarga tayyor bo'lishi orqali omadga erishishi mumkinligini anglatadi.

Omad inson hayotidagi murakkab va ko'p qirrali kategoriya bo'lib, uning lingvistik va sosiolingvistik ifodalari tilda turli leksik va frazeologik, shuningdek, boshqa vositalar orqali namoyon bo'ladi. Omad tushunchasi faqatgina shaxsiy tajriba emas, balki jamiyatdagi qadriyatlar, ma'naviy intilishlar va tasodifni qabul qilish darajasini ham o'zida aks ettiradi. OLMda omadning aks etishi ko'p qirralidir.

Birinchidan, tilda omadga oid ifodalar inson hayotidagi tasodifiy muvaffaqiyatni belgilashda madaniy qarashlar va irratsional yondashuvlarni yorqin namoyon etadi. Masalan, “omadi yurishdi”, “baxti ochildi” kabi iboralar insonning harakati emas, balki tashqi omillarning ta'siri bilan yuzaga kelgan muvaffaqiyatni tasvirlaydi. [5]

Ikkinchidan, tildagi omadga oid frazeologik birliklar ko'pincha kuch, baxt, nasib, iroda va taqdir kabi mavhumliklar bilan chambarchas bog'liqdir. Bunday ifodalarda omad insonning ichki qobiliyatidan ko'ra, uning yonida turgan noyob imkoniyat, yaxshilik yoki ilohiy quvvat sifatida tushuniladi. Bu esa omad tushunchasining irrational, sub'ektiv va madaniy ramz sifatida namoyon bo'lishini anglatadi. [6]

Uchinchidan, tilda omad va omadsizlik tushunchalari ko'pincha muqobil qiymatlarda berilgan: bir holatda omad kutilmagan muvaffaqiyatni bildiradi, boshqa holatda esa uning kelmasligi hayotdagi murakkablik va mahrumlik bilan bog'lanadi. "Omadi kelmadi", "sho'ri quridi", "baxti kemtik" kabi iboralar inson hayotidagi tushkun holatlar va muhit ta'sirini ifoda etadi. [7]

To'rtinchidan, tildagi omadga oid metaforalar va ramziy ifodalar jamiyatning muvaffaqiyat va natijaga bo'lgan munosabatini belgilab beradi. Omad ko'pincha yuz burish, eshik ochish, charx aylanish kabi harakat va o'zgarish obrazlari orqali tasvirlanadi. Bu esa omadning dinamik va kutilmagan xususiyatini ta'kidlaydi. [8]

Beshinchidan, tildagi omad atamasi va unga bog'liq ifoda vositalari ommaviy madaniyat, matbuot va badiiy adabiyotda keng tarqalgan bo'lib, ular orqali jamiyatdagi muvaffaqiyat modellari, baxt tushunchasi va ijtimoiy intilishlar shakllanadi. Xususan, "omad kulib boqdi", "ishi yurishdi", "omadli inson" kabi iboralar insonning jamiyatdagi obrazini, uning ijtimoiy maqomini ifoda etish vositasiga aylangan. [9]

Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot ishida biz tildagi omadga oid ifodalarni OLMda, leksik-semantik va madaniy kontekstda ko'rib chiqamiz, ular orqali jamiyatning muvaffaqiyatga, baxtga va tasodifga bo'lgan munosabatini tahlil qilamiz. Shu bilan birga, omad tushunchasining frazeologik va sosiolingvistik xususiyatlarini o'rganish orqali turli madaniyatlardagi OLMda uning aks etish modellari til tizimida aniqlashga harakat qilamiz.

Omadsizlik kutilmagan va ko'pincha odamning nazorati ostida bo'lmagan baxtsiz yoki noqulay voqealarni anglatadi. Bu hodisalar odatda salbiy natijalar yoki oqibatlarga olib keladi. Omadsizlik tushunchasi madaniyatlarda keng tarqalgan va turli talqin va ta'sirlarga ega. Omadsizlikning asosiy elementlari:

1. Baxtsizlik va tasodifiylik: omad ko'pincha tasodifiy va kutilmagan tabiati bilan ajralib turadi. Bu hodisalar, odatda, shaxsning bashorat qilish yoki oldini olish qobiliyatidan tashqarida bo'ladi.

2. Salbiy natijalar: omadsizlikning o'ziga xos xususiyati shundaki, u salbiy yoki zararli oqibatlarga olib keladi. Bunga baxtsiz hodisalar, yo'qotishlar, muvaffaqiyatsizliklar yoki boshqa istalmagan natijalar kiradi.

3. Nazorat yetishmasligi: odamlar ko'pincha omadsizlikni o'zlariga bog'liq bo'lmagan narsa deb bilishadi. Bu odamning harakatlari yoki ehtiyot choralari qaramay, salbiy hodisalar sodir bo'laverishini anglatadi.

4. Madaniy va ramziy belgilari: turli madaniyatlarda omadsizlik bilan bog'liq o'ziga xos belgilar va xurofotlar mavjud. Bular juda xilma-xil bo'lib, turli xil alomatlar, narsalar yoki harakatlarni o'z ichiga oladi. [10]

Omadsizlik ko'rinishlari:

Tabiiy ofatlar: zilzilalar, toshqinlar yoki bo'ronlar kabi jiddiy zarar va yo'qotishlarga olib keladigan hodisalar.

Baxtsiz hodisalar: avtohalokat, sirpanish va qulash kabi kutilmagan hodisalar.

Shaxsiy muvaffaqiyatsizliklar: ishni yo'qotish, moliyaviy qiyinchiliklar yoki muvaffaqiyatsiz munosabatlar kabi holatlar.

Xurofotlar: umumiy e'tiqodlarga ko'zgu sindirish, zinapoya ostida yurish yoki qora mushukning yo'ldan o'tishi omadsizlik belgisi sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ковшиков В. А., Пухов В. П. *Психология. Теория речевой деятельности: учебник для вузов.* – М.: Астрель; АСТ, 2007.
2. Nagel T. *Mortal Questions.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
3. Pritchard D. *Epistemic Luck.* – Oxford: Oxford University Press, 2005.

4. Zalta E. N. Luck // *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. – 2020. – URL: <https://plato.stanford.edu/entries/luck/>
5. Sartre J.-P. *Бытие и ничто: опыт феноменологической онтологии*. – М.: Республика, 1984.
6. Виноградов В. В. *О языке художественной литературы*. – М.: Высшая школа, 1977.
7. Абдурахмонова З. Омад ва бахт тушунчаларининг маънавий интерпретацияси // *Тафаккур гулиани*. – Жиззах: ЖДПУ, 2019.
8. Караулов Ю. Н. *Русский язык и языковая личность*. – М.: Наука, 1987.
9. Сафаров Ш. Фразеологизм сарлавҳалар бўйича кузатишлар // *Til, ta'lim, tarjima*. – Тошкент, 2023.
10. Bandura A. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. – New York: W.H. Freeman and Company, 1997.

UO'K 81'246.2:811.512.1.

O'ZBEK TILIDA GENDER LINGVISTIKA TADQIQI

F.O.Olimjonova, magistrant, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. *Ushbu maqolada gender lingvistika tushunchasi, uning shakllanishi va o'zbek tilshunosligida gender masalasining o'rganilish jarayonlari bayon etiladi. Genderologiyaning ijtimoiy hodisa sifatida til birliklarida va nutq jarayonida namoyon bo'lish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'zbek tilida erkak va ayol nutqiga xos bo'lgan leksik-uslubiy jihatlar, madaniy omillarning gender nutqiga ta'siri hamda ushbu sohaning istiqbollari to'g'risida fikr yuritiladi. Bularni o'rganish mobaynida o'zbek tilshunosligida gender lingvistika masalalarini yanada kengroq o'rganishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *gender lingvistika, gender-semantic tahlil, ijtimoiy jins, gender stereotip, kasb nomlari, gender neytral terminologiya, kon sema, sotsiolingvistika.*

Аннотация. *В данной статье описывается концепция гендерной лингвистики, ее формирование и процессы изучения вопроса гендера в узбекской лингвистике. Анализируются особенности проявления гендера как социального феномена в языковых единицах и в процессе речи. Также рассматриваются лексико-стилистические аспекты, характерные для мужской и женской речи в узбекском языке, влияние культурных факторов на гендерную речь и перспективы данной области. Изучение этих аспектов послужит дальнейшему изучению вопросов гендерной лингвистики в узбекской лингвистике.*

Ключевые слова: *гендерная лингвистика, гендерно-семантический анализ, социальный гендер, гендерный стереотип, профессиональные имена, гендерно-нейтральная терминология, майнинг семе, социолингвистика.*

Abstract. *This article describes the concept of gender linguistics, its formation and the processes of studying the issue of gender in Uzbek linguistics. The features of the manifestation of gender as a social phenomenon in language units and in the speech process are analyzed. Also, the lexical and stylistic aspects characteristic of male and female speech in the Uzbek language, the influence of cultural factors on gender speech, and the prospects of this area are considered. The study of these will serve to further study the issues of gender linguistics in Uzbek linguistics.*

Keywords: *gender linguistics, gender-semantic analysis, social gender, gender stereotype, professional names, gender neutral terminology, mining seme, sociolinguistics.*

Bugungi zamonaviy tilshunoslikda til faqat grammatik va leksik tizim sifatida emas, balki inson, jamiyat va madaniyat bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa, antropotsentrik yondashuvning kuchayishi natijasida tilning inson omiliga bog'liq jihatlarini o'rganishga qaratilgan yangi yo'nalishlar vujudga keldi. Shular qatorida gender lingvistika alohida ilmiy soha sifatida shakllandi.

Gender lingvistika til va jins munosabatlarini o'rganib, erkak va ayol nutqining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning til birliklaridan foydalanishidagi farqlarni va bu farqlarning ijtimoiy-madaniy sabablarini tahlil qiladi. Gender tushunchasi biologik jinsdan farqli ravishda ijtimoiy va madaniy omillar bilan belgilanadi. Shu bois, gender lingvistikaga oid tadqiqotlarda jamiyatdagi an'analar, ijtimoiy rollar va stereotiplar muhim ahamiyat kasb etadi. Gender stereotiplari til birliklarida konnotativ semalar orqali mustahkamlanadi [1].

O'zbek tilshunosligida gender masalasi nisbatan yangi tadqiqot obyekti bo'lib, asosan, sotsiolingvistika va pragmalingvistika doirasida o'rganilmoqda. O'zbek jamiyatida erkak va ayolga xos nutqiy xulq-atvor, murojaat shakllari, muloyimlik strategiyalari va ekspressiv vositalar gender nuqtayi nazaridan tahlil qilishni talab etadi. Shu jihatdan, o'zbek tilida amalga oshirilayotgan gender lingvistika doirasidagi tadqiqotlar sohaning nazariy asoslarini yoritish va uning dolzarbligini ko'rsatishga qaratilgan. Sh.Iskandarovaning "O'zbek nutq odatining muloqot shakllari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida ayol va erkaklarga xos ba'zi lingvistik farqlar va "O'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o'rganish" (shaxs mikromaydoni) mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida jinsiy va fiziologik holat asosida farqlangan shaxs nomlari haqida, shuningdek, olimaning "Ayollar nutqida undov so'zlarning qo'llanishi", "O'zbek nutq odobini ifodalovchi paralingvistik vositalar" nomli maqolalarida ayollar nutqiga xos ba'zi lingvistik xususiyatlar haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Shu ta'kidlab o'tish joizki, xotin-qizlarga xos xususiyatlardan biri bo'lgan ya'ni ulardagi hishayajonlarining, holatlarining tez yuzaga chiqishidir, bu xususiyat ko'proq nutqiy vositalar bilan ifodalanadi. Ayollar nutqida dialogga moyillik nisbatan ustunroq ekanligi Sh.Iskandrova tadqiqotlarida qayd etilgan. Bundan tashqari, juda ko'plab mualliflar tomonidan xalqaro va mahalliy jurnallarda ilmiy maqolalar va konferensiyalarda tezislar soni so'nggi yillarda ancha ortganligi ushbu sohaning tilshunos olimlar tomonidan ilmiy tadqiq qilinayotganligining isbotidir. Xususan, F.Musayeva "O'zbek tilida biologik jinsni ifodalashning leksik semantik usuli" nomli maqolasida erkak va ayol jinsi ma'nosini ifodalovchi leksemalar haqida ma'lumot beradi [2].

Gender lingvistika gender va til o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi. O'zbek tilshunosligida bu soha, asosan, g'arb lingvistik maktablarining ta'siri ostida XXI asr boshlarida rivojlana boshladi. Gender tilshunosligining asosiy vazifasi – til orqali gender stereotiplarning qanday shakllantirilishi va takrorlanishini, shuningdek, til birliklarining gender jihatdan neytral yoki xoslanganligini o'rganishdir.

O'zbek tilida genderga oid nutq xususiyatlari, avvalo, leksik va pragmatik birliklarda namoyon bo'ladi. Pragmatik omillar nutq jarayonida ma'no shakllanishida muhim rol o'ynaydi [3]. Masalan, murojaat shakllari, kinoya, hissiy-ekspressiv so'zlardan foydalanish darajasi erkak va ayol nutqida ma'lum farqlarga ega. Ayollar nutqida muloyimlik, ehtiyotkorlik va hissiylik ko'proq kuzatilsa, erkaklar nutqida esa bevositalik va qisqalik ustun keladi.

Gender xoslanishni leksik birliklar bo'lgan kasb nomlarida yaqqol ko'rish mumkin. Kasb nomlari gender xususiyatlarga ko'ra neytral va gender xoslangan nomlarga bo'linadi. Masalan, o'qituvchi, tadqiqotchi, rahbar kabi kasb nomlari har ikki jins uchun umumiy qo'llaniladi va gender xususiyatiga ko'ra neytral nomdir.

An'anaviy ravishda erkaklar bilan bog'liq kasb nomlari (traktorchil, quruvchi) ayollarga nisbatan qo'llanganda grammatik o'zgarishlarga uchraydi (traktorchilik qilmoq, quruvchi bo'lib ishlamoq). Biroq, zamonaviy kasb nomlarida ("doktor", "muhandis", "dasturchi") gender neytral xususiyat kuchliroq.

Kasb nomlari (masalan, o'qituvchi, shifokor, vazir) formal jihatdan gender neytral birliklar sanalsa-da, nutq amaliyotida ular ko'pincha erkak jinsiga nisbatan implitsit referensiyani yuzaga keltiradi. Aksincha, hamshira, enaga kabi leksemalar ayol jinsiga nisbatan barqaror konnotativ yuklama kasb etgan. Bu holat til birliklarining semantik tuzilishi ijtimoiy ongda gender stereotiplari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Til ijtimoiy hodisa sifatida jamiyatdagi munosabatlar tizimini aks ettiradi [4]. Erkak va ayolning nutqida uchraydigan leksik birliklarning gender xoslanishidagi farqlari: "qoqindiq", "aynalay", "o'rgilay" kabi so'zlar ko'proq ayollar nutqida uchrasa, "jigar", "o'rtoq", "yashavor" kabi so'zlar erkaklar nutqida ko'proq uchraydi.

O'zbek tilida jins bilan bog'liq qo'shimchalar ham faol qo'llaniladi. Masalan, -xon, -gul, -oy kabi qo'shimchalar ayollar uchun qo'llanilsa, -boy, -jon, -bek kabi qo'shimchalar erkaklar ismiga qo'shib qo'llaniladi.

Nutq uslubi va kommunikativ strategiyalarda ham gender farqlari kuzatish mumkin. Ayollar nutqida so'z takrorlari, kichraytirish qo'shimchalari, his-hayajon undovlari, undalmalar ko'proq.

O'zbek tili qat'iy gender belgilovchi tillar sirasiga kirmasa-da, grammatik jihatdan ayrim qiziqarli xususiyatlarga ega: Fe'llar va sifatlarning gender konnotatsiyasi: "hayajonlanmoq", "yig'lamoq" kabi fe'llar ayollar nutqiga, "g'alaba qozonmoq", "kuchga to'lmoq" kabi fe'llar esa erkaklar xususiyatlari bilan bog'liq deb hisoblanishi stereotipli qarashlar natijasidir.

Ayollarga nisbatan ishlatiladigan sifatlarning ko'proq estetik va emotsional xususiyatlarni bildiradi: "go'zal", "muloyim", "iboli" sifatlari ayollarga nisbatan ishlatilib ayollarga xos stereotipik xususiyatlarni ifodalaydi. Erkaklarga nisbatan ishlatiladigan sifatlarda esa kuch, iroda va ijtimoiy faollik semalari ustun: "jasur", "qat'iyatli", "mard", "bir so'zli" kabi.

Frazeologik birliklarda ham gender assimetriyasi mavjud. Masalan, "Erkak bosh bo'ladi" (ijobiy stereotip), "Ayolning aqli kalta" (salbiy stereotip). Bu birliklar jamiyatdagi an'anaviy gender qarashlarni lingvistik jihatdan mustahkamlaydi.

Zamonaviy O'zbek tilida gender tenglikka yo'naltirilgan til siyosati shakllanmoqda. Bunda bir so'zning erkak va ayol nutqida teng qo'llanishi kuzatiladi. "Yangi vazir tayinlandi" jumlasida ko'pchilik ongida erkak shaxs tasavvuri paydo bo'ladi. "Ayol rahbar" birikmasida esa jins alohida ta'kidlanadi, bu esa norma sifatida erkak modeli mavjudligini ko'rsatadi. Aksincha, hamshira, enaga, tikuvchi kabi leksemalar ayol jinsiga nisbatan barqaror semantik konnotatsiyaga ega. Demak, leksik birliklar formal jihatdan neytral bo'lsa-da, ularning konnotativ maydoni gender stereotiplari bilan belgilanadi. Qarindoshlik terminologiyasida jins ochiq ifodalanadi: ota – ona, aka – opa, amaki – xola. Bu tabiiy biologik farqlanishga asoslanadi. Biroq ijtimoiy rol birliklarida gender taqsimoti muhimroq: Ayol obraziga oid birliklar: kelin, beka, uy bekasi. Erkak obraziga oid birliklar: boshliq, yetakchi, xo'jayin. Bu yerda ayol ko'proq oilaviy rol bilan, erkak esa ijtimoiy maqom bilan bog'lanadi. Bu esa til orqali gender rollarining mustahkamlanishini ifoda etadi.

So'nggi yillarda qonun hujjatlarida va rasmiy hujjatlarda gender neytral terminologiyaning qo'llanilishi kengaymoqda. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi matnida asosan quyidagi neytral birliklar qo'llaniladi: "fuqaro", "shaxs", "har kim", "inson", "har bir kishi". Masalan, Har kim bilim olish huquqiga ega [5].

Bu birliklar jinsni ko'rsatmaydi va erkak/ayol farqlanmaydi. Shu jihatdan ular gender neytral terminologiya namunasidir. Sud va huquqiy hujjatlarda "gumon qiluvchi", "sudlanuvchi", "jabrlanuvchi", "da'vogar", "javobgar" kabi terminlar ishlatiladi. O'zbekiston Respublikasida xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlarga ega [6].

Xulosa qilib aytish mumkinki, o'zbek tilida grammatik gender kategoriyasi morfologik jihatdan mustaqil shakllanmagan bo'lsa-da, gender xoslanish tilning morfemik, morfologik, leksik, semantik, pragmatik va diskursiv sathlarida faol namoyon bo'ladi. Shuningdek, o'zbek tilida gender jihatdan xoslangan birliklar ko'pincha ekspressiv va baholovchi funksiyada qo'llanadi hamda ular kommunikativ vaziyatga qarab turlicha pragmatik yuklama hosil qiladi. Genderga oid nominativ birliklarning qo'llanish chastotasi jamiyatdagi rollar taqsimoti bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbek tilshunosligida bugungi kunda amalga oshirilayotgan gender tadqiqotlar bu sohaning nazariy asoslarini aniqlashtirishga xizmat qiladi, shuningdek, milliy tilshunoslikda gender lingvistika yo'nalishini rivojlantirish uchun metodologik zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining ijtimoiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
2. To'xliyev B. Til va tafakkur. – Toshkent: O'qituvchi, 2009.
3. Mahmudov N. Til va jamiyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2010.
4. Yo'ldoshev M. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2015.
5. Ne'matov H. O'zbek tilining sistem tahlili. – Toshkent: Fan, 2007.
6. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Fan, 2008.
7. Olimov G'. Leksikologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2006.
8. Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida. – 2019-yil 2-sentyabr.

**ALISHER NAVOIYNING ORIFONA G'AZALLAR YOZISHGA BO'LGAN
ISHTIYOQINING SHAKLLANISH BOSQICHLAR****D.K.Olimova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro**

Annotatsiya. Mazkur ishda turkiy adabiyotning eng buyuk allomalaridan biri Alisher Navoiyning tasavvufiy g'azallar yozishga bo'lgan ishtiyoqining shakllanish omillari hamda uning ijodiy taraqqiyot bosqichlari ilmiy jihatdan tahlilga tortiladi. Navoiy ijodida tasavvufiy ruhiyatning paydo bo'lishi va rivojlanishi tasavvuf falsafasi, o'rta asrlar ma'naviy muhitining ta'siri hamda shoirning shaxsiy ruhiy kamoloti bilan uzviy bog'liq holda yuzaga kelgani ko'rsatib beriladi. Maqolada Navoiy tasavvufiy g'azallar yozishga bo'lgan ishtiyoqining shakllanishi bir necha omillar bilan bog'liqligi asoslab beriladi. Shoirning yoshligidan ilm-ma'rifatga bo'lgan qiziqishi, tasavvuf ta'limoti bilan erta tanishuvi uning ruhiy yuksalishida muhim ahamiyat kasb etganligi, shoirning uztoslari va zamondoshlari bilan bo'lgan ijodiy aloqalari uning tasavvufiy qarashlarini yanada boyitganligi ilmiy jihatdan faktlar asosida isbotlab berilgan.

Kalit so'zlar: g'azal, tasavvuf, orifona, tariqat, irfoniy tafakkur, "Xazoyin ul-maoniy".

Аннотация. В данной работе научно анализируются факторы, сформировавшие страсть одного из величайших деятелей тюркской литературы, Алишера Навои, к написанию мистических газелей, а также этапы его творческого развития. Показано, что возникновение и развитие мистического духа в творчестве Навои неразрывно связано с философией суфизма, влиянием средневековой духовной среды и личной духовной зрелостью поэта. В статье обосновывается, что формирование страсти Навои к написанию мистических газелей связано с несколькими факторами. Научно доказано, что интерес поэта к науке и просвещению с юности, раннее знакомство с учением суфизма сыграли важную роль в его духовном росте, а творческие контакты поэта с наставниками и современниками еще больше обогатили его мистические взгляды.

Ключевые слова: газель, мистицизм, орифона, секта, мистическое мышление, "Хазоин уль-Маони".

Abstract. This work scientifically analyzes the factors that formed the passion of one of the greatest scholars of Turkic literature, Alisher Navoi, for writing mystical ghazals, as well as the stages of his creative development. It is shown that the emergence and development of the mystical spirit in Navoi's work was inextricably linked with the philosophy of Sufism, the influence of the medieval spiritual environment, and the poet's personal spiritual maturity. The article substantiates that the formation of Navoi's passion for writing mystical ghazals is associated with several factors. It is scientifically proven that the poet's interest in science and enlightenment from his youth, his early acquaintance with the teachings of Sufism played an important role in his spiritual growth, and that the poet's creative contacts with his mentors and contemporaries further enriched his mystical views.

Key words: ghazal, mysticism, orifona, tariqat, mystical thinking, "Khazoyin ul-maoniy".

So'z daxosi bo'lmish hazrat Alisher Navoiy hayoti va ijodi haqida ilk ma'lumot beruvchi manba sifatida, albatta, o'z asarlarini olishimiz mumkin. Zero, har qanday ijodkorning shaxsiyatidan darak beruvchi manbalar avvalambor uning o'z asarlaridir. Ularda ijodkorning ruhi yashaydi, uning hayoti, u yashagan davri, ijodiy faoliyati haqida muayyan ma'lumotlarni topishimiz mumkin. Xususan, "Xamsa", "Munojot", "Xazoyin ul-maoniy" kabi asarlarida shoirning shaxsiy hayoti, "Muhokamat-ul lug'atayn", "Xamsat ul-mutahayyirin" kabi asarlarda ijodkor qalamiga mansub ayrim asarlarning yozilish tarixi bilan bog'liq ma'lumotlarni, "Vaqfiya", "Munshaot" kabi asarlarda esa ulug' shoirning ijtimoiy faoliyati aks etgan. Navoiy haqidagi ma'lumotlarni o'z asarlaridan tashqari zamondoshlari asarlaridan ham o'rganishimiz mumkin. Abdurazzoq Samarqandiyning "Matla'yi" sadayin va majmayi bahrain" asari, Mirxondning "Ravzat us-safo" (Navoiy haqidagi ma'lumotlar asarning 7-qismida), Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro", Jomiyning "Bahoriston", "Haft avrang", Xondamirning "Makorim ul-axloq", Zayniddin Vosifiyning "Badoye ul-vaqoye" kabi ko'plab ijodkorlar asarlarida ham uchratishimiz mumkin.

Biz maqolamizda yoritmoqchi bo'lgan masala shoirning tasavvufiy g'azallar yozishga bo'lgan ishtiyoqining qanday shakllangani va unga nimalar turtki bo'lgani haqida. O'rta qo'yilgan masala yuzasidan shoirning o'zi va zamondoshlari asarlariga murojaat qilmaslikning iloji yo'q, albatta. Alisher Navoiy Xurosonning oliy martabali, ma'rifatpesha va madaniyatparvar oilasida dunyoga kelgan. Otasi G'iyosiddin kichkina temuriylar xonadonining e'tiborli kishilaridan bo'lib, Xuroson davlatining ayrim viloyatlari hokimligi uning qo'lida edi. Xalqona ijodiyotga ixlosi baland bo'lgani bois unga "Baxshi" unvoni berilgan edi. Shoirning onasi tarafdin bobosi Abu Said Chang ham temuriylar arkoni davlatining panohida bo'lgan. Shoirning tog'olari – Muhammad Ali G'aribiy, Mir Said Qobuliylar esa musiqa va badiiy ijodda zamondoshlari nazariga tushgan iqtidorli shaxslardir. "Majolis un-nafois" asarida u o'z shajarasidagi o'ndan ortiq kishining she'riyat bilan aloqador kishilar ekanini aytib o'tadi. Bu ta'riflardan ko'rinib turibdiki, she'riyatga ixlosi baland bir muhitda tarbiya ko'rgan.

Taxminan 6 yoshligida Sharafiddin Ali Yazdiy bilan bog'liq bir voqeani o'zining "Majolis un-nafois" asarida keltirib o'tadi:

"Mavlononing sohib kamolig'i olam ahli qoshida musallamdur. Shohrux sulton buzug'lig'ida faqirning volidi jamoati kasir bila ro'zgor havodisi fitnasidin Xurosondin qochib, Iroqqa borurda Taftg'akim Mavlononing muvalladidur, yarim kecha yetib tushdilar. Ittifoqo manzil alarning xonaqohi eshikida voqe' erdi, tong otqonda, andoqkim, o'yuni atfol da'bi bo'lur, ul jamoatning atfoli ul xonaqohg'a o'ynag'ali kirdilar va faqir ham alar bila erdim, taxminan olti yoshimda bo'lg'ay erdm, va Mavlono bir rahbada o'lturub ermishlar, tushgan jamoatning kayfiyatini ma'lum qilmoq uchun atfoldin birini tiladilar. Faqir alar sori borurg'a muvaffaq bo'ldum. Har nekim so'rdilar javob aytdim. Tabassum qilib tahsin qildilar, dag'i so'rdilarkim, maktabg'a boribmuse? Dedimkim: boribmen. Dedilarkim: ne yergacha o'qibsen? Dedimki: «taborak» surasig'acha. Dedilarkim: bu jamoat atfoldin biz tilaganda, sen kelib biz bila oshno bo'ldung, sening uchun fotiha o'quli deb o'z fohialarig'a musharraf qildilar. Hamul zamon faqirning volidi va ul xayl ulug'lari kelib, Mavlono xizmatida anvoi niyozmandlig'lar qilg'ondin so'ngra, faqirg'a andoq shuur hosil bo'ldi angakim, «ne kishi er-kandurlar»[1,16]. Yuqoridagi parchadan olti yoshli bolaning Sharafiddin Ali Yazdiydek mashhur bir insonni lol qoldirib, "Ilohiy kitob"ning yarmidan ko'pini yod bilgani uning shu kitob orqali ma'naviy dunyoga ko'z ochganining guvohi bo'lishimiz mumkin. Bolalikdanoq yosh Alisherning vujud-vujudiga singib qolgan "Qur'on" ta'limoti, mo'jizaviy ilohiy ruh uning tanini yillar davomida bezovta qilib yuradi. "Lison ut-tayr" dostonning yozilishi sababi haqidagi bobda berilishicha, bolaligida ustoz yosh Alisherga Qur'oni karim suralarini yodlatish barobarida zehni tez va tab'i ravon bo'lishi uchun "Guliston", "Bo'ston", "Mantiq ut-tayr" kabi kitoblarni ham o'qitib turgan. Bularning orasida ayniqsa, "Mantiq ut-tayr" bo'lajak shoirga qattiq ta'sir qilib, xayolchan va odamovi bo'lib qoladi. Ota-onasi bunda, xavotirga tushib, kitobni yashirib qo'yishadi.[2,169] Attorning tasavvuf adabiyotidagi maqomi yuksak. Uning ijodi, xususan, so'fiyona ruh va mazmunga boy bo'lgan ruboiylari Allohni ulug'lash, ilohiy ishqni avj pardada kuylash, insonlik mohiyatini anglash, kamolot yo'lida parda bo'lgan jism, nafs va dunyoni mazammal qilish, ma'shuqa ta'rif-tavsifi, visol umidi-yu, ayriliq azoblari tasviriga bag'ishlangani bilan ijodiyotda Husayn ibn Mansur al-Halloj, Boyazid Bistomiy ta'limotining davomchisi sanaladi. Attor – ilohiy ishqni yonib kuylovchi, atrofga alanga taratuvchi yoniq harorat sohibi, balki haroratning o'zi, tavhid ilmini she'riy til bilan tafsir etgan zot. Attor falsafasining asosini tavhid (Allohning yagonaligini tan olish) ilmi tashkil etadi. Unga ko'ra, tavhid faqat Allohning yagonaligini tan olish emas, balki u bilan qo'shilishga harakat qilish, ya'ni insonning mutlaq Ruh tomon intilishini anglatadigan jarayondir. Uning asarlarida olam Allohning tajalliysi ekanligi, U o'z borlig'ida pinhon-u paydo, barcha ashyolar yagona Javhardan kelib chiqqanligi ta'kidlanadi. "Xusravнома" asarida majoziy ishq kuylansa, Alisher Navoiy xayolini bolalikdanoq band qilgan "Mantiq ut-tayr" asari tasavvufning eng yirik adabiy yodgorligi hisoblanadi. Abdurahmon Jomiy, Davlatshoh Samarqandiy, Alisher Navoiyning kitoblarida Fariddin Attor hayoti va ijodiyoti haqida ko'plab ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, Navoiy F.Attorni "nozimi javohiri asror", maqsadlari nazmdan asrori ilohiy adosi va ma'rifati nomutanohiy (cheksiz, bitmas-tuganmas) imlosidin o'zga yo'q"[3,464] deya qayd etadi. Alisher

Navoiy 10—12 yoshlaridan she'r yoza boshlagan. Tarixchi Xondamirning yozishicha, yosh Alisher Navoiyning iste'dodidan mamnun bo'lgan mavlono Lutfiy, uning:

Orazin yopqoch, ko'zumdan sochilur har lahza yosh,
Bo'ylakim, paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'ach quyosh
matla'li g'azalini tinglab: «Agar muyassar bo'lsa edi, o'zimning o'n-o'n ikki ming forsiy va turkiy baytimni shu g'azalga almashtirardim...» degan. Alisher Navoiy 15 yoshida shoir sifatida keng tanilgan. She'rlarini turkiy (Navoiy taxallusi bilan) va forsiy (Foniy taxallusi bilan) tillarida yozgan.

Keyinchalik esa u ko'plab ustozlarda turli sohalarda ilm olib, o'zini ma'rifiy ongini yuksaltirishga harakat qiladi. 1459-1460-yillarda Navoiy Jomiy bilan ustoz-shogirdlik munosabatlari keyinchalik murshidu muridlik darajasiga ko'tariladi. Alisher Navoiy Naqshbandiya olamining ulkan ma'naviy arbobi Abduraxmon Jomiy huzurida, uning bevosita ishtirokida badiiy ijodning nazariy masalalari, ilohiyot, tasavvuf ta'limoti va tarixiga oid saboq oldi. Uning tabarruk dargohida “Lavoeh”, “Lavome”, “Sharxi ruboiyot”, “Nafohot ul-uns”, “Qudsiya”, “Lamaot”, “Ilohiynoma” kabi forsiy mutasavvuflarning tariqat ta'limoti tarixi, nazariy masalalarga doir qarashlari, murakkab asarlarga berilgan sharhlari va risolalarini o'rgandi. Alisher Navoiy buyuk islom mutafakkirlari, tasavvuf allomalarining quyidagi kitoblarini qunt bilan o'rgangan va o'z asarlarida tilga olgan: Tafsir kitoblari: Najmiddin Kubroning Qur'oni karim tafsiriga doir “Aynu-l-hayot”, Abu Homid G'azzoliyning “Javohiru-l-Qur'on”, Ro'zbehon Baqliyning “Aroyisu-l-bayon fi-l-haqoyiqi-l-Qur'on”, Abu Tolib Makkiyning “Qutu-l-qulub”, Najmuddin Roziyning “Bahru-l-haqoyiq”, Husayn Voiz Koshifiyning “Javohiru-t-tafsir”, Mahmud Zamaxshariyning “Al-kashshof fi tafsiri-l-Qur'on”, Sadruddin Qo'naviyning Qur'oni karim birinchi surasi tafsiriga doir “Tafsiri fotiha” asarlari. Ushbu zikr etilgan asarlar tafsir ilmi sohasida mo'tabar manbalar sifatida butun islom olamida e'tirof qozonganining o'ziyoq buyuk mutafakkirning Qur'on ilmiga nechog'liq kuchli e'tibor qaratganini ko'rsatadi. [4,20].

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib, Navoiyning tasavvufiy g'azal yozishga bo'lgan ishtioqi quyidagi bosqichlarda shakllangani aniqlandi.

- 1-bosqich : Ilmiy-madaniy muhit ta'sirida
- 2-bosqich: Tasavvuf ta'limoti bilan bevosita yaqinlashuv
- 3-bosqich: Ijtimoiy faoliyat va ichki ruhiy ehtiyoj
- 4-bosqich: Tasavvufiy tafakkurning ijodiy tamoyilga aylanishi

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, Navoiy tasavvufiy g'azallari tasodifiy poetik tajriba emas, balki ma'naviy-intellektual kamolot jarayonining mantiqiy natijasidir. Shoir ijodiy evolutsiyasida ilmiy muhit, ustozlar ta'siri, tariqat an'analari o'zaro uzviy bog'langan holda tasavvufiy lirikaning shakllanishiga zamin yaratgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. 2011. Majolis un nafois. Nashrga tayyorlovchi S. G'aniyeva. To'la asarlar to'plami. To'qqizinchi jild. Toshkent: G'afur G'ulom. B. 16
2. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlotov O. Navoiyshunoslik (1-kitob). Toshkent: “Tamaddun”, 2018;
3. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. 10 jildlik. 9-jild. Mahbub ul-qulub. – Toshkent, G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2013. 464-bet.
4. Nurboy Jabbarov “Maoniy ahlining sohibqironi” monografiya. Toshkent. “Adabiyot”, 2021. 20-bet

UO'K 81'25:94(575)

XIVA XONLIGI SOLNOMALARIDAGI TARIXIY-MILLIY REALIYALAR TARJIMASI

L.O.Otajonova, v.b.dots., PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Munis va Ogahiyning “Firdavs ul-iqbol” asarining Y.Bregel tomonidan ingliz tiliga tarjimasining o'ziga xos xususiyatlari haqida malumot beriladi.

Kalit so'zlar: tarjima, badiiy tarjima, tarixiy kolorit, tarjima usullari, transliteratsiya, sarlavha osti izohlari va tushuntirish, analogiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности перевода произведения Муниса и Агахи “Фирдавс уль-Икбал” на английский язык со стороны Ю.Брегеля.

Ключевые слова: перевод, художественный перевод, историческая окраска, приемы перевода, транслитерация, сноски и пояснения, аналогия.

Abstract. This article gives information on the peculiarities of Y. Bregel's English translation of Munis and Agahi's "Firdavs ul-Iqbal".

Key words: translation, literary translation, historical coloring, translation methods, transliteration, subtitles and explanations, analogue.

Kirish. Azaldan tarjima madaniyatlar o'rtasida eng asosiy muloqot vositasi bo'lib, madaniyatlarni bir xalqdan boshqa bir xalqqa shakl va mazmun uyg'unligida yetkazishning yagona quroli hisoblanib kelgan. "Xalqlarning bir-birlari bilan do'stona munosabat o'rnatishlari, bir-birlarining madaniy boyliklarini o'rganishlari va o'zlashtirishlarini tarjimasiz tasavvur qilish qiyin". [6, 40] Asrlar mobaynida tarjima faoliyatining vujudga kelishiga sabab bo'luvchi ijtimoiy va iqtisodiy omillar har doim mavjud bo'lgan. Mutarjimlar ushbu omillar tufayli o'z faoliyatlari bilan mashg'ul bo'lib, dunyodagi tillar va madaniyatlar turli-tumanligidan qat'iy nazar ko'pchilik holatlarda buning uddasidan chiqishmoqda. Insoniyat tarixi davomida tarjima faoliyati ancha rivojlandi. Shu boisdan insonlarning madaniyatlararo muloqot faoliyatida tarjima yagona vosita darajasiga aylandi. Shu o'rinda G'.Salomovning quyidagi fikrini keltirish joiz, "Tarjima, shubhasiz, lisoniy faoliyatga asoslanadi, lekin sof til tafovutlarini bartaraf qilish tarjima jarayonida bosib o'tiladigan bir bosqichdir, xolos. Tarjima ikki grammatika (grammatik sistema), tarixan tarkib topgan ikki uslubiy sistema, ikki tarixiy-adabiy an'ana, ikki she'riy sistema, ikki individual yozuvchi – muallif va tarjimonning qiyos qilinishi yoxud to'qnashuvini taqozo etuvchi ijodiy jarayondir". [5, 40]

Tarjima va tarjimon qanchalik katta ahamiyatga ekanligini ifodalashdagi xatti-harakatlarda amerikalik tilshunos olim E.A.Nayda o'z e'tiborini madaniy elementlarga qaratgan holda quyidagicha fikr bildirgan: "Tarjimonning roli bu bir tildan boshqa tilga xabarni, mazmunni va madaniy elementlarni o'girishda ko'maklashib, kitobxonga muqobil javobni yaratishdir". [8, 13] Tildagi leksika fond madaniy referentlarga ega bo'lib, shu tilda gapiruvchi xalq uchun o'ziga xos hisoblanadi. Madaniy buyoqqa ega so'zlarni ma'lum madaniy bilimlarsiz tushunish va ularni boshqa tilga ko'chirish tarjima muammoalrini keltirib chiqaradi. Aytib o'tilgan madaniyat elementlariga quyidagicha izoh berilganligini ko'rishimiz mumkin: "Madaniyat elementlarini tarjima orqali boshqa til muhitiga uzatish jarayoni murakkab masaladir. Madaniyat kundalik turmush tajribalarining murakkab to'plami, u tarix, ijtimoiy tizim, din, kundalik urf-odatlar va an'analarni o'z ichiga oladi". [4, 27]

Metodlar. Bizning tadqiqotimiz materiallari uchun Munis va Ogahiyar qalamiga mansub "Firdavs ul-iqbol" asaridagi tarixiy realiyalar tanlab olingan va ularning o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima xususiyatlari tahlil qilingan.

Tadqiqot ishida tahlil jarayonida lingvistik tadqiqot metodlaridan, asosan, qiyosiy tahlil va tasviriy metodlardan foydalanilgan.

Tasviriy metodning asosiy vazifasi shundaki, u muayyan sinxron aspektga tegishli lisoniy birliklarni, hodisalarni tasvirlash, tavsiflash jarayonida ularni tahlil qilib boradi, tildagi vazifasini, o'rnini, qo'llanishini, tuzilishini, o'ziga xosliklarini aniqlaydi, umumlashtiradi, xulosalar chiqaradi. [9, 257]

Natijalar. Ko'pchilik tadqiqotchilarning fikricha, tarixiy faktlarga oid asarlar tarjimasi tarjimondan ancha e'tibor va bilim talab qiladi. Bu borada quyidagi fikrni keltrish o'rinli hisoblanadi: "Tarjimon qaysi tildan tarjima qilayotgan bo'lsa, o'sha xalqning milliy koloritini, xususiyatlarini sinchiklab bilmog'i, his qilmog'i kerak". [7, 33] Albatta, tarjimon o'sha asar yaratilgan til va xalq urf-odatlaridan yaxshi xabardor bo'lishi bilan birga, so'z san'atidan chuqur bilimga ega bo'lishi asarning o'zga shaklda aynan shu mazmunda yorqin jaranglashiga zamin yaratadi.

S.Vlaxov va S.Florin kabi tilshunos olimlar tarixiy davr ruhini ifodalovchi asarlarda quyidagi "ikki holat"ida tarixiy so'zlarni uchratish mumkin ekanligini ta'kidlashgan:

1) o'tmish adiblari asarlari tarjimasida;

2) zamonaviy yozuvchilar o'tmishga murojaat etib yozgan asarlar tarjimasida. [14, 352]

Biz tahlil qilmoqchi bo'lgan asar birinchi turga kiruvchi asarlardagi tarixiy leksika tarjimasini bilan bog'liq masalarni o'z ichiga oladi. Guruhlarga ajratib tahlil qilishimizdan maqsad shuki, yuqorida keltirilgan asarlardagi lug'at tarkibi bir-biridan ancha farqlanadi. Tarixiy koloritni boshqa tilda qayta yaratilishi haqida fikr yuritganimizda Xiva xonligi tarixi, xonlikning madaniy hayoti va shu davrdagi ijtimoiy muhitni ifodalovchi Munis va Ogahiyning "Firdavs ul iqbol" asarini ta'kidlash o'rinli hisoblanadi. 1988-yilda amerikalik olim Y.Bregel (1925-2016) Munis va Ogahiyning "Firdavs ul-iqbol" asarini izohlar bilan ilmiy-tanqidiy matnini, o'n yillik tanaffusdan keyin, 1999-yilda esa ingliz tiliga tarjimasini nashr qildiradi. Asarning tili arabiy va forsiy iboralarga boy bo'lgani va o'ziga xos sharqona usulda yaratilgani bois ingliz tiliga tarjimasini oson kechmagan. Y.Bregel bu borada ko'plab olimlar bilan bamaslahat ish olib borgan, jumladan, tarjimon rus olimi Oleg Akimushkin (Rossiya fanlar akademiyasi Sharkshunoslik instituti), professor Robert Dankoff (Chikago universiteti), doktor Irina Viktorovna Yerofeyeva (Tarix va etnografiya instituti, Olmata), professor Boris Litvinskiy (Sharqshunoslik instituti, Moskva), Aleksandr Naymark (Indiana universiteti), doktor Benno van Dalen (Geografiya instituti, Moskva), professor Devin Devis (Indiana universiteti) kabi sharqshunoslar unga juda katta yordam berganini mamnuniyat bilan eslaydi. [1, 181]

Tarixiy asarlar imkon qadar qanday bo'lsa shundayligicha bir tildan boshqa tilga ko'chishi kerak. Shu qatorda, tarixiy asarlar tarjimasini hech qanday o'zgarishlar va tushurib qoldirishlarsiz amalga oshirilishni talab qiladigan vazifadir. Ammo har qanday tarjimon buning uddasidan chiqib olmaydi. "Tarixiy asar tarjimasida mutarjimlar barcha til vositalarini zamonaviy til orqali o'gira olmasligiga sabab asliyatning "qadimiyligi" bo'lsa, qadimiy til bilan o'girishni inkor etuvchi sabab, uning zamonaga xizmat qilishi zarurligidir. Tarixiy asar tarjimasini ikki davrga taalluqlidir. Ya'ni u zamonaviy tilda yaratilishi hamda o'zida tarixiy davr ruhini aks ettirishi kerak". [7, 136]

Shuni ta'kidlash kerakki, tarixiy asarlarda keltirilgan milliy xos so'zlar asliyatdan tarjima tiliga muntazam ravishda transkripsiya yoki transliteratsiya qilinishi kerak. Chunki tarjimaning lingvistik jihatlari kabi uning ekstralingvistik tomonlarini ham nazardan chetda qoldirmasligi lozim. Shundagina asliyatdagi muallifning ko'zlagan maqsadlari tarjimon tomonidan amalga oshirilgan sanaladi.

Quyidagi keltirilgan misollarda biz tarixiy realiyalarni tarjima mantidagi xususiyatlarini ko'rib chiqish uchun misollar keltirsak:

1. "... necha ming **xum** yog'kim, ulug'liqda falak xumi alarg'a **sarxum** bo'la olmas erdi." [FI, 401] – "... several thousand **jars** of oil were given ..." [FI, 409]
2. "a precious **woolen robe (chekmen)** with a gilded belt" [FI, 485] – "tillo kamarlik **chakmani**". [FI, 447]
3. "Berdibek Khan, after his father's death, appointed on amir called Akhichuq as his **deputy** in Tabriz and came to Saray". [FI, 25] – "Berdibekxon otasidin so'ng Axi Juq degan amirni Tabrizda **noyib** qilib, Saroyg'a keldi". [FI, 76]

Birinchi keltirilgan misolda **xum** va **sarxum** realiyalari keltirilgan bo'lib, **sarxum** realiyasi tarjimada tushurib qoldirilgan. **Sarxum** – realiyasi Xorazm shevasiga xos (aslida xorazmiy tiliga mansub substrat qatlam) til birligi bo'lib, unga quyidagicha tushuntirish beriladi: **sarxum** – katta xumlardan suv olishda ishlatiladigan mis idish shakli kurujkaga o'xshash, lekin uning hajmi katta, bandi esa juda chiroyli bo'ladi. [2, 130] Asliyatda keltirilgan bu leksik birlik orqali muallif mubolag'a so'z san'ati orqali o'z uslubini ifodalagan. Natijada asl mantdagi xalqqa in'om qilingan yog' miqdoriga nisbatan kuchaytirish ma'nosi mavhum bo'lib qolgan. Oqibatda *ulug'liqda falak xumi alarg'a sarxum bo'la olmas erdi* jumlasini buyoqdorlikdan holi bir tildan boshqa tilga o'girilib, muallif maqsadi va uslubini siyqalashtirgan.

Ikkinchi misoldagi **chakmon** – odatda, jun matodan tikiladigan erkakcha uzun qishki to'n. [12, 448] Asliyatda keltirilgan ushbu realiya tarjima tilida faqat tasviriyo'1 bilan birga qavs ichida transliteratsiyada ifodalangan. Tarjimada asliyatdagi realiyaning aynan qanday matodan tikilganini ifodalagan. Biroq **chakmon** birligining milliy kiyim sifatida tarjima shaklida qanday vazifani va qay holatda kiyilishini ifoda eta olmagan. Ta'kidlash kerakki, tarixiy kiyimlarning ko'pchiligi – **chakmon**, **xil'at**, **xilo** va **sarupo** realiyalari asarda deyarli barcha o'rinlarda **robe** so'zi bilan o'girilgan. Shu sababdan to'liq izoh bergan holda sarlavha ostida quyidagicha ko'rsatilsa, maqsadga muvofiq bo'lar

edi: 1. Chekman – was a form of clothes that could be put on in cold weather, especially as an outfit. It was men's cloth, which was made from wool of camel or sheep.

Oxirgi misoldagi *noib/noyib* – نائب vazirning yordamchisi. [3, 280] When the khan left Khiva on for example, a military campaign, he left one of his relatives in charge as na'ib.[15, 133] W.Vud "A collection of tarkhan yarliqs" nomli tadqiqotida *noib* realiyasiga *deputy*, *representative* shakllarida izoh beradi. XIX asrda o'zbek qabilalaridan bo'lgan ikkita Xiva hududidagi joylar (Beshariq va Qiyotqo'ng'rot) noyiblar tomonidan boshqarilganligini ta'kidlab o'tadi. Shu bilan birga, Xorazmning hokim boshqaruvidagi boshqa tumanlaridan nimasi bilan bunday farqli boshqaruv tizimi sababi noaqliqligini ham aytib o'tadi. Keltirilgan izohlardan *deputy* so'zi tarjimada tanlangan: 1.a. A person appointed or nominated to act for another or others. b. A person authorized to exercise on behalf of another the whole of his office (general deputy), or some special function of it (special deputy), but having no interest in the office. c. A person delegated or sent (alone or as a member of a deputation) to act in the place of those who send him. [11, 493] O'zbek tilidagi *noib* leksik birligi ma'no va funksional jihatdan bir-biriga to'liq ekvivalent hosil qilgan holda adekvat tarjimani vujudga keltirilganini ko'ramiz.

Muhokama. Xiva xonlari tarixidan guvohlik beruvchi Munis va Ogahiylarning "Firdavs ul-iqbol" asarida ko'plab tarixiy va milliy xos so'zlar keltirilgan bo'lib, ular nafaqat Xorazm elining, balki o'zbek xalqining olis o'tmishiga oid voqea va hodisalarni tasvirlash bilan bog'liq narsa-buyum va an'analardan ko'plab foydalanilgan. Y.Bregel tarixiy asar tarjimasida tarixiy faktlarni kitobxonga yetkazish maqsadida chuqur bilimi va falsafiy qarashlaridan oqilona foydalangan holda to'g'ri to'xtamga kelib, tarixiy va milliy xos so'zlarni kompleks usullardan foydalangan holda tarjima qilgan: *g'on- booty(ghan)*¹⁰²⁶ – It seems that by the end of the reign of Muhammad Rahim Khan the the yasavulbashis acquired the role of military inspectors and commanders; *sarkarda* – 1) *the officers*, 2) *military commander(sarkarda)*; *pir-pir*⁴⁷⁹ – a spiritual guide of a *Sufi* (in this meaning a synonym of *shaykh* and *murshid*); *shotir* – *runners(shatir)*⁸⁰⁵ – The runner (*shatir*) in ceremonial processions usually had bells attached to thier belts; *chakman* – *woolen robe (chekmen)* va hakoza.

Tadqiqot natijalaridan unumli foydalangan holda aytishimiz mumkinki, tarixiy realiyalar xalqning nafaqat madaniyatini, balki tarixiy koloritini yetkazib berishda ham xizmat qilishi shubhasiz. Xos so'zlar tarjimasi jarayonida tarjimon tarjimaning mexanik usullari hisoblangan transkripsiya, transliteratsiya, kalkalash bilan bir qatorda dinamik usullardan ham samarali foydalana olgan.

Shunday qilib, tarixiy asarlarning hozirgi zamonamizdagi tarjimalari bugungi kun kitobxoni ongida o'tmish zamonlar haqida bilim va tafakkurni shakllantirish imkoniyatini tug'dirdi.

Xulosa. Bu tarixiy asarda qadimgi turkiy xalqlarning an'analari, urf-odatlar, turmush tarzi, tarixiy voqea va personajlar atroflicha yoritilgani mazkur badiiy matnlarning o'ziga xos milliy-tarixiy jilosini yaratadi. Demak, Xiva xonligi solnomalari tarjimalarida tarixiy realiyalarni tarjima qilish qo'shimcha jihatlarni hisobga olishni talab qiladi:

1) asl nusxa yaratilgan davrda iste'molda bo'lgan lug'at qatlamini tarjima matnida zamonaviy leksika bilan almashtirish imkoniyatining cheklanganligi;

2) tarjima qilish imkoniyatini yaratish maqsadida aslyatdagi realiyalarning badiiy estetik qiymatini ifodalay olmaydigan tarjima tili analoglari bilan almashtirishning samarasizligi;

3) tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan asarning tarjima jarayonida shakl va mazmun jihatdan mos kelib, muallif maqsadini to'la aks ettirishi.

Ikki chog'ishtirayotgan tillarda (asl – o'zbek tili va tarjima – ingliz tili) va ushbu tillarning har birida matnni yaratish xususiyatlari tarjimada asl nusxaning mazmunini to'liq saqlash imkoniyatini cheklashi mumkin. Shunday ekan, tarjimada tarixiy-milliy xos so'zlarni aslicha kitobxonga yetkazishning asosiy shartlari: aslyatga xos urf-odat va o'tmishni to'g'ri anglagan holda aslyat tili haqida chuqur bilimga ega bo'lishdir. "Firdavs ul-iqbol" asarining Y.Bregel tarjimasida tarixiy-milliy leksika tarjimasida, xususan, transliteratsiya, transkripsiya, funksional analog (realiyani reali bilan tarjima qilish), kalkalash usullari nafaqat muallif maqsadini ifodalashda, balki asarning badiiy-estetik bo'yoqdorligini saqlash borasida qilingan ishlar sirasiga kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adambayeva N. Ogahiy ijodining Amerikada o'rganilishi. «Muhammad Rizo Ogahiyning O'zbek mumtoz adabiyoti rivojida tutgan o'rni» mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari. – Toshkent, 2020. – B.181.
2. B.Qurbonov, G.Kurbanova. Texnologiya va dizayn. O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020. – B.130.
3. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Том I. – СПб, 1869. – С.280.
4. I.G'ofurov, O.Mo'minov, N.Qambarov. Tarjima nazariyasi. – Toshkent, 2012. – B.27.
5. G'.Salomov. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: Fan. – B.40.
6. G'.Salomov. Til va Tarjima. – Toshkent: Fan, 1966. – B.119.
7. M.Choriyeva. "O'tgan kunlar" romanida aks ettirilgan tarixiy davr va uning tarjimada berilishi. Yangilanayotgan O'zbekiston fan, ta'lim va innovatsiya uyg'unligi mavzusidagi respublika 3-son ko'p tarmoqli ilmiy-masofaviy onlayn konferensiyasi. 2-qism. – Toshkent, 2021. – B.136.
8. Nida, E. Language, structure and translation: Essays by Nida. – Stanford: Stanford University Press. Nord, 1975. – P.13.
9. Rasulov Ravshanxo'ja. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent, 2010. – B.257.
10. Sharipov J. She'riy tarjimaning ba'zi masalalari. – Toshkent: Fan, 1959. – B.33.
11. The Oxford English Dictionary, Volume 4. – Oxford: Clarendon Press, 1989. – P.493.
12. O'zbek tilining izohli lug'ati. Jild IV. – Toshkent: "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – B.448.
13. Veliyeva Susanna Raipovna. Comparative Methods in Linguistic. International Journal of Future Generation Communication and Networking, Vol. 14, No. 1. – 2021. – P.4986–4992.
14. Vlahov, S. & Florin, S. Untranslatable in translation. International relations. – 1980. – P.352.
15. Y.Bregel. "Sarts". – P.133.

UO'K 81'33:82.0

KORPUS VA KORPUSGA ASOSLANGAN BADIY ASARLAR TASNIFI

S.Otamurodova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada korpus lingvistikasi va parallel korpuslar tushunchasi, ularning zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni hamda ahamiyati yoritilgan. Ayniqsa, badiiy asarlarni korpusga asoslangan holda tasniflash, tarjima strategiyalarini aniqlash va lingvistik tahlil qilish imkoniyatlari keng tahlil qilinadi. Parallel korpuslar yordamida so'zma-so'z, moslashtirilgan, talqin qilingan va ijodiy tarjima usullarining xususiyatlari misollar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: korpus lingvistikasi, parallel korpus, badiiy asar, tarjima strategiyalari, NLP, sun'iy intellekt, lingvistik tahlil, metafora, tarjima usullari, o'zbek tili korpusi

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие корпусной лингвистики и параллельных корпусов, их роль и значение в современной лингвистике. Особое внимание уделяется классификации художественных произведений на основе корпусных данных, а также анализу переводческих стратегий и лингвистических особенностей. С использованием параллельных корпусов демонстрируются такие методы перевода, как дословный, адаптивный, интерпретационный и творческий переводы.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, параллельный корпус, художественное произведение, стратегии перевода, обработка естественного языка, искусственный интеллект, лингвистический анализ, метафора, методы перевода, узбекский корпус

Abstract. This article explores the concept of corpus linguistics and parallel corpora, highlighting their role and significance in modern linguistics. Particular attention is given to the classification of literary works based on corpus data, as well as the analysis of translation strategies and linguistic features. Using parallel corpora, various translation methods such as literal, adaptive, interpretive, and creative translation are illustrated with examples. The study also emphasizes the importance of corpus technologies in artificial intelligence and natural language processing, and justifies the necessity of developing a national corpus of the Uzbek language. The findings contribute to improving the quality of literary translation, enhancing translation strategies, and advancing multilingual linguistic research.

Keywords: corpus linguistics, parallel corpus, literary works, translation strategies, natural language processing, artificial intelligence, linguistic analysis, metaphor, translation methods, Uzbek language corpus

Kirish. Til murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lganligi uchun uni faqat bitta fan nuqtai nazaridan tushunish cheklangan bo'ladi. Hozirgi dunyoda interdisipliner yondashuvlarning kuchayishi tilshunoslikni boshqa fanlar bilan chambarchas bog'ladiki, bunda psixolingvistika, sun'iy intellect, antropologiya va sotsiolingvistika, nevrolingvistika kabi sohalar tilni yanada chuqurroq o'rganishga imkon berdi. Har bir fan tilning ma'lum jihatlarini chuqur o'rganadi, ularni birlashtirish orqali til haqidagi bilim yanada to'liq, aniq va amaliy bo'ladi. Psixolingvistika yordamida til qanday o'ganilishi, qanday bosqichlarda qiyinchiliklarga duch kelinishi aniqlanadi va individual yondashuvlarni ishlab chiqishda roli katta hisoblanadi. Nevrolingvistika o'rganilgan til ma'lumotlarini miyada qanday saqlanishi va qayta ishlanishini o'rgatib, samarali eslab qolish va qayta tiklash usullarini ishlab chiqadi. Sun'iy intellect va tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalari tilni mustaqil mashq qilish imkonini beradi. Antropologiya va sotsiolingvistika yordamida til o'rganishda madaniyatlararo farqlar tushuniladi. Til va fikrlash jarayonlarini kognitiv fanlar orqaali samarali o'rganiladi aqliy faoliyatga mos keladigan usullar ishlab chiqiladi. Korpus lingvistika yoradmida real til namunalari taqdim etilib, korpusga asoslangan materiallar orqali haqiqiy til ishlatilishini tushunish samarali bo'ladi.

O'zbek tilshunosligida komputer lingvistikasi sohasidan tadqiqotlar XXI asr boshlaridan amalga oshirila boshlandi. Shu kabi tadqiqotlar dastlab lingvostatistik va leksikografik tadqiqotlar asosida o'zbek tilini tahlil qilish amalga oshirilgan bo'lsa, o'zbek tilining milliy korpuslarini ishlab chiqishga yaqin yillarda alohida masala sifatida qaralmoqda. Bu borada eng katta vazifa qilib, davlat tilining axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga faol integratsiyalashuvini ta'minlash va o'zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'zida jamlagan elektron ko'rinishidagi o'zbek tili milliy korpusini yaratish [1], belgilandi.

Dastlabki, yirik parallel korpus loyihalari, xususan, Kanadaning Hansard korpusi, Yevropa Parlamentining ish yuritmalri va Europarl korpuslari ko'p tilli korpuslar hisoblanadi va ular keyingi parallel korpuslarning rivojlanishiga asos soldi. Bu kabi ko'plab tillar bo'yicha tadqiqot va amaliyotlarni butun dunyo qo'llab-quvvatladi.

Parallel korpuslar mashina tarjimai sifatini oshirish, tillarni saqlash bo'yicha sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlash, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va lingvistik nazariyalarni ilgari surishda muhim rol o'ynaydi. Parallel korpuslar internet va komputer texnologiyalarning tez sur'atlarda rivojlanishi bilan 2000 –yillarda yanada ko'paydi va ularning hajmi oshdi. Bunga misol qilib, OPUS Project kabi ochiq manbali parallel korpuslarni kelstirsa bo'ladi. OPUS korpusida Qur'oning o'zbek tilidagi tavsifi va uning ingliz tiliga tarjimai berilganligi o'zbek tili parallel korpusining muhim tadqiqoti sifatida ko'rish mumkin.

So'nggi yillarda O'zbekistonda tilning raqamli korpuslarini shakllantirish, ularni lingvistik tahlil qilish uchun maxsus dasturiy ta'minotlarni ishlab chiqish va zamonaviy tilshunoslik metodologiyalarini joriy etishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, davlat tilining axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga faol integratsiyalash uchun o'zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan "O'zbek tilining elektron korpusi" loyihasi ishlab chiqildi. Loyihada Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, O'zbekiston Milliy universiteti, O'zbekiston Fanlar akademiyasi tilshunoslik institutidan tadqiqotchi olimlar faoliyat yuritmoqda. O'zbek korpusshunosligiga katta hissa qo'shgan olimlardan A.Po'latov [2], A.Rahimov [3], til korpuslari va ularning turlari doirasida B.Mengliyev, Sh.Hamroyeva, N.Abduraxmonova, A.Eshmaminov, D.Axmedova, M.Abjalova G.Toirovani keltirish mumkin. Loyiha doirasida tilning turli sohalaridan olingan matnlar to'plami yig'ilib, o'zbek tilini morfologik tahlil qilish, so'zlarning turkumini aniqlash, sintaktik tuzilmalarini tahlil qilish va tillararo tarjima jarayonlarini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016- yil 13-maydagi PF-4997-son "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida", 2019-yil 21-oktabrdagi PF-5850-son "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020-yil 20-oktabrdagi PF-6084-son "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", 2020-yil 29-

oktabrdagi PF-6097-son “Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonlari yuqorida ko‘zda tutilgan vazifalarni amalga oshirishda ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Mamlakatimizda parallel korpuslar va tilni qayta ishlash sohasidagi tadqiqotlar so‘nggi yillarda asta-sekin rivojlanib bormoqda, ammo hali jahon miqyosidagi ilg‘or darajada emas. Lekin, shunga qaramasdan bir qancha muhim yutuqlar va tashabbuslar mavjud. O‘zbek tiliga oid matn korpuslari va lug‘atlar bazalari shakllantirilmoqda. Ba‘zi universitetlar va ilmiy markazlar O‘zbek tilining sintaktik va morfologik tahlili uchun korpuslar yaratish ustida ishlamoqdalar.

Demak, korpus- bu tilning barcha asosiy va kichik tomonlarini o‘z ichiga olgan elektron xazina. N. Abdurakhmonova o‘zining “O‘zbek elektron korpusining kompyuter modellari” asarida, dunyo tillarining elektron korpuslarini yaratish va rivojlantirish bilan birga NLP va til texnologiyalari bo‘yicha izchil izlanishlar dolzarb vazifaga aylandi [4], deb ta’kidlaydi. Vikipediya lingvistik, til yoki matn korpusini aniq lingvistik muammolarni hal qilish uchun mo‘ljallangan, mashinada o‘qiladigan formatda taqdim etilgan, izohlangan va tuzilgan til ma’lumotlarining filologik jihatdan to‘plangan ma’lumotlar to‘plami sifatida belgilaydi [5]. Parallel korpusda badiiy asarlar to‘plami bir yoki bir necha tillarga tarjima qilinib va mos keluvchi segmentlar (masalan, gaplar yoki paragraflar) til bo‘yicha taqqoslash uchun moslashtirish lingvistik xususiyatlarni va uslubiy o‘zgarishlarni tahlil qilish uchun boy manba hisoblanadi. Badiiy asarlarni parallel korpus yordamida tasniflashning ahamiyati birinchidan tarjima tadqiqotlari uchun muhim hisoblanadi. Badiiy asarlarning turli tillarda qanday tarjima qilinishini o‘rganish orqali tadqiqotchilar tarjimalarni janr, uslub yoki tarjima strategiyalari bo‘yicha tasniflay oladi. Bu madaniy moslashuvlar, manbaga moslik yoki ijodiy o‘zgarishlarni aniqlashga yordam beradi.

Ikkinchidan, badiiy asarlarni parallel korpus yordamida tasniflash lingvistik tahlil uchun ya’ni parallel korpuslar sintaktik tuzilmalar, so‘z tanlovi va idiomatik ifodalarni tillar bo‘yicha taqqoslash imkonini beradi. Badiiy tarjimalar ko‘pincha metafora, ritm va ohang kabi uslub elementlarni saqlaydi yoki moslashtiradi, bu esa tizimli o‘rganish uchun qulay hisoblanadi. Uchunchidan, parallel korpuslarga asoslangan tasniflash tarjima modellari uchun yaxshiroq o‘rgatish imkonini beradi. Mashina tarjimasi va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) badiiy tilning moslashtirilgan misollarini taqdim etadi, ya’ni badiiy matnlar texnik matnlarga qaraganda murakkabroq bo‘lgani uchun, bunday tasniflash nozikliklarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Korpusga asoslangan badiiy asarlarning tarjima usullari quyidagi ko‘rinishlarda amalga oshiriladi.

1. So‘zma-so‘z tarjima (Literal Translation) qilish orqali amalga oshiriladi. Bu uslubda tarjima qilinganda matndagi so‘zlar va Grammatik tuzilmalar imkon qadar o‘zgartirilmay, bevosita tarjima qilinadi. Asosiy maqsad asl matnga yaqin bo‘lish, lekin ba‘zan natija tabiiy yoki mazmunan to‘liq bo‘lmashligi mumkin.

Misol uchun: *“It is raining cats and dogs”* ingliz tilidagi ibora so‘zma-so‘z tarjima qilinganda *“Mushuklar va itlar yog‘moqda”* kabi tarjimani keltirib chiqardi, lekin aslida esa, bu iboraning asl ma‘nosi *“Juda kuchli yog‘mir yog‘moqda”* ni anglatadi.

2. Moslashtirilgan tarjima (Adaptive Translation) usulida tarjimon matnni qabul qiluvchi madaniyati va tiliga moslashtiradi. Ba‘zi madaniy yoki kontekstual elementlar o‘zgartirilishi yoki almashtirilishi yoki unga o‘xshash yangi obraz yaratishi mumkin bo‘lgan ushul hisoblanadi. Bu tarjima usulidan foydalanishdan maqsad, o‘quvchiga tabiiy va tushunarli matn taqdim etish hisoblanadi.

Misol uchun: *“In the United States, Thanksgiving is celebrated on the fourth Thursday of November, where families gather to share a big meal including turkey, stuffing, and pumkin pie.”*

“Amerika Qo‘shma Shtatlarida, noyabr oyining to‘rtinchi payshanbasida “Thanksgiving” bayrami nishonlanadi. Bu kuni oilalar birga yig‘ilib, an‘anaviy katta dasturxon ustida kurka goshti, to‘ldirilgan taomlar va qovoq pirogi kabi ovqatlarni baham ko‘rishadi.”

Bu yerda tarjimon "Thanksgiving" so'zini o'zgartirmay, tushuntirish bilan birga o'zbek tilida madaniyatga yaqin shaklda ifodaladi. Bayramning o'ziga xosligi va an'anaviy taomlari haqida ham tushuntirish kiritildi, chunki O'zbekistonda bu bayram keng tarqalgan emas.

3. Talqin qilingan tarjima (Interpretive Translation), tarjimaning bu usulida tarjimon matn mazmunini va asosiy fikrini berishga e'tibor qaratadi, lekin aniq so'lardan ko'ra, content va ohangni saqlashga harakat qiladi. Bu usul ko'roq badiiy va murakkab matnlarda qo'llaniladi.

Misol uchun: She'r yoki adabiy asarni tarjima qilayotganda so'zlarning o'rniga ohang va hissiyotlar tarjima qilinadi.

Inglizcha matn (badiiy parcha), *"The night was dark and stormy, the wind howled like a wild beast, and the old house creaked under the weight of the raging storm."*

Talqin qilingan tarjima quyidagicha keltiriladi, *"Tun qorong'u vabo'ronli edi, shamol vahshiy hayvonday ovoz chiqarar, eski uy esa kuchli bo'ron ostida ezilayotgandek qarsillar edi."*

4. Ijodiy Tarjima (Creative Translation) bunda tarjimon asl matndan ancha farq qilishi mumkin bo'lgan, ammo asar ruhini saqlaydigan, ijodiy va erkin tarjima qiladi. Ko'pincha she'riyat, drama va reklama tekstlarida qo'llaniladi.

Misol uchun: She'r tarjimasida yangi metafora yoki ritm yaratish.

Inglizcha she'r qatorini quyidagicha ijodiy tarjima qilish mumkin:

"Hope is the thing with feather that perches in the soul, and sings the tune without the words, and never stops at all."

Emily Dickinson

"Umid- bu qushcha qalbimizda joylashgan, so'zsiz ohang kuylaydigan, hech qachon tinmaydigan sehirli ovozdir."

Bu tarjimada tarjimon asl so'zlarni to'liq so'zma-so'z tarjima qilmagan, balki she'rning ruhini, hissiyotini va obrazini saqlab qolgan holda o'zbek tilida yangi, ijodiy ifodalar yaratgan.

Lyuys Kerrol tomonidan yozilgan "Alisa Mo'jizalar Mamlakatida" asari ko'plab tillarda mavjud va parallel korpuslarda uning o'yinchoq, ajoyib va tasavvurga boy uslubi badiiy tarjimaning murakkabligini o'rganishda qimmatli hisoblanadi. Parallel korpuslarda bu asarning asl matni va turli tillardagi tarjimalari segmentlar bo'yicha moslashtirilgan holda joylashtirilgan, bu esa tarjimonlarning so'z tanlovi, uslubiy o'zgarishlar va madaniy moslashuvlarni tahlil qilish imkonini beradi. Korpus ma'lumotlari yordamida "Alisa"ning turli tillardagi tarjimalarida qanday metaforalar, o'yinlar yoki til o'yinlari qanday saqlangan yoki o'rganilganligini aniqlash mumkin. Asarda metafora va ularning tarjimalaridagi o'zgarishlarning saqlanganligi misollarini quyidagicha keltirish mumkin. Inglizcha asl matnda keltirilgan *"The garden of live flowers," "jonli gular"* deb so'zma-so'z tarjimadan ko'ra, gullarning harakat qilishi, o'ziga xos jonlilik bilan ifodalangan metafora. Buning o'zbekcha variantlari *"Jonli gular bog'i"* bu holatda so'zma-so'z tarjima, metafora saqlangan agar u *"harakatlanuvchi gular bog'i"* bo'lsa metafora yanada aniqroq ifoda etilgan.

"The rabbit hole" inglizcha asl matnda "teshik" ma'nosini anglatadi lekin erkin tarjimada sirli va g'ayrioddiy dunyoga kirish joyi sifatida metaforik ishlatiladi. Agar *"teshik"* so'zma-so'z tarjima qilinsa ma'no to'liq tushunilmasligi mumkin. Agar *"Sirli eshik"* yoki *"Mo'jizalar teshigi"* kabi metafora ishlatilsa ma'noni ochib beruvchi tarjima hisoblanadi. Yana bir misolda *"Mad Hatter's tea party"* iborasidagi *"mad"* so'zma-so'z – *"dahshatli," "aqldan ozgan"* ma'nosida ishlatilsa, tarjimada esa hayajonli va qiziqarli holat metaforasi sifatida ishlatilgan.

"Mad Hatter's tea party" so'zma-so'z tarjimasi *"Aqldan ozgan shlyapachining choy ziyofati"* bunda metafora saqlangan. Lekin, agar *"G'alati, noodatiy choy ziyofati"* deb tarjima qilinsa mazmunni ochib beruvchi holat hisoblanadi.

Bundan tashqari, asarning til uslubi va sintaktik tuzilmalari tillararo farqlar va o'xshashliklar asosida solishtiriladi. Bu asar parallel korpuslar yordamida nafaqat tarjima sifatini yaxshilash, balki badiiy til va uslubni chuqur o'rganishga ham imkon beradi. Parallel korpuslarda bunday segmentlar metaforaning so'zma-so'z saqlanishi yoki moslashtirilishi, madaniy kontekstga qanchalik mos kelishi va til o'yinlari va badiiy ifoda qanday o'zgarganini aniqlashadi. Tadqiqotlar natijasi shuni ko'satadiki, tarjima jarayonlarida tarjimaning so'zma-so'z saqlanishi, asl ma'noni yetkazib berishda madaniy va til xususiyatlariga ko'ra moslashtirilish yoki butunlay yangilanish samarali ekanligini aniqlash va

tarjimani sifati uchun yangi metod va strategiyalar ishlab chiqish kabi natijalar badiiy tarjima va tilshunoslik sohasida muhim va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, parallel matnlarni statistik tahlil qilish metodlari zamonaviy ko'p tilli axborot qidiruv tizimlarining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi. Bugungi kunda tarjimani avtomatlashtirishda parallel korpuslarning tadbiiq etilishi sohada salmoqli natijalarni bermoqda. Biroq, samarali korpus yaratish uchun avvalo mavjud texnik va lingvistik to'siqlarni chuqur tahlil qilish, korpus tizimlarining tasnifini to'liq o'zlashtirish talab etiladi. Xususan, o'zbek va ingliz tillari misolida ilmiy matnlarning parallel bazasini shakllantirishda ma'lumotlarni Excel formatida o'zaro muvofiqlashtirish, manbalar tanlovi va janr xususiyatlariga alohida e'tibor qaratish lozim. Jahon tajribasidagi korpus menejerlari va konkordans dasturlaridan foydalangan holda o'zbek tili kontentini boyitish- amaliy tilshunoslik oldidagi dolzarb strategik vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurakhmonova N. Computer models of electronic corpus of the Uzbek language(monograph)/Tashkent: Muharrir,2021,202p
2. Gale W.A., Curch K.W. A program for aligning sentences in bilingual corpora. Computational Linguistics, 1993.- P. 75-102.
3. Добровольский Д. Какие задачи решают параллельные корпуса – URL: <https://postnauka.ru/video/54851>
4. Kay M., Roscheisen M. Text-translation aligning sentences in bilingual corpora. Computational Linguistics, 1993. –P.121-142. –URL: <https://aclanthology.org/J93-1004>
5. National Corpus of the Russian Language [Electronic resource]<http://www.ruscorpora.ru/search>(Accessed04/01/2022)
6. Newmark P.A. Textbook of translation. - New York: "Prentice Hall International press".1988. -P186.
7. Polatov A. Computational linguistics. -Tashkent: Academnashr,2011.-520p
8. Rakhimov A. Fundamentals of Computational Linguistics. -Tashkent: Academnashr.2011.-160p
9. Tangriyev V. Problems in creating parallel corpora. Academic research in Educational sciences. Multidisciplinary Scientific journal –Vol.3. Issue3. -2022.- P.1005
10. Таю Ю., Захаров В.П. Разработка и использование параллельного корпуса русского и китайского языков. Автоматизация обработки текста. (Электрон ресурс): - URL: <https://www.researchgate.net/publication/306911853>

UO'K 808.3

HAYVON RAMZLARINING TARJIMA MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

A.I.O'ktamova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola hayvon ramzlarini tarjima qilishda yuzaga keladigan lingvistik, madaniy va semantik muammolar hamda ularning yechimlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tarjima strategiyalari qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: hayvon ramzlari, tarjima muammolari, ekvivalentsiz leksika, madaniy lakuna, frazeologik birliklar, tarjima strategiyasi, o'zbek tili, ingliz tili, kognitiv tafovut, adaptatsiya.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению лингвистических, культурных и семантических проблем, возникающих при переводе зооморфных символов, а также их практическим решениям. Стратегии перевода рассматриваются в сравнительном аспекте на материале узбекского и английского языков.

Ключевые слова: зооморфные символы, проблемы перевода, безэквивалентная лексика, культурная лакуна, фразеологические единицы, стратегия перевода, узбекский язык, английский язык, когнитивное расхождение, адаптация.

Abstract. This article examines the linguistic, cultural and semantic challenges of translating animal symbols, along with their practical solutions. Translation strategies are analysed from a comparative perspective using Uzbek and English examples.

Key words: animal symbols, translation problems, non-equivalent vocabulary, cultural lacuna, phraseological units, translation strategy, Uzbek language, English language, cognitive divergence, adaptation.

Tarjima nafaqat soʻzlarni boshqa tilda ifodalash, balki ikki madaniyat oʻrtasida koʻprik qurish jarayonidir. Hayvon ramzlari esa ushbu jarayonda eng murakkab va nozik hodisalardan biri hisoblanadi. Chunki hayvon nomlari va ularga bogʻliq iboralar koʻpincha maʼlum madaniyat, tarix va mifologiyaning chuqur qatlamlarida shakllanadi. Shu sababli, bir tildagi hayvon ramzini boshqa tilga toʻla va aniq etkazish koʻp hollarda tarjimondan alohida mahorat va madaniy bilim talab qiladi [3. B. 24].

1. Tadqiqot materiali va metodlar. Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida oʻzbek va ingliz tillaridagi frazeologik lugʻatlar, ikki tilli lugʻatlar, tarjima nazariyasiga oid ilmiy ishlar va badiiy tarjima namunalari qoʻllanildi. Xususan, “Oʻzbek tilining frazeologik lugʻati”, “Oxford Dictionary of Idioms”, shuningdek L.S.Barkhudarov, V.N.Komissarov va N.Yusupovlarning tarjima nazariyasiga oid asarlari nazariy asos boʻlib xizmat qildi [5. B. 38].

Tadqiqot metodlari qatoriga quyidagilar kiradi: frazeologik birliklarni qiyosiy-semantik tahlil qilish, tarjima ekvivalentligini aniqlash, madaniy lakuna va ekvivalentsiz leksikani tasniflash, badiiy tarjima namunalarini pragmatik tahlil qilish.

2. Hayvon ramzlari tarjimasidagi asosiy muammolar. Hayvon ramzlarini tarjima qilishda bir necha turdagi asosiy muammolar yuzaga keladi. Ularni quyidagi yoʻlnalishlar boʻyicha tasniflash mumkin:

2.1. Ekvivalentsiz leksika va madaniy lakuna

Ekvivalentsiz leksika - bu bir tilda mavjud boʻlib, boshqa tilda toʻla muqobili yoʻq boʻlgan soʻzlar va iboralardir. Hayvon ramzlari sohasida bu hodisa ayniqsa koʻzga tashlanadi [1. B. 67].

Misol : “Humo qushi” (oʻzbek tili)

Oʻzbek madaniyatida Humo qushi baxt, farovonlik va muborak nishonaning ramzi. Ingliz tilida bu ramzning toʻla ekvivalenti mavjud emas. Tarjimonlar koʻpincha “huma bird” (translyatsiya) yoki “bird of fortune” (tavsifiy tarjima) usulini qoʻlladilar, ammo ikkisi ham asl ramzning toʻliq maʼnosini etkazolmaydi.

2.2. Bir hayvonning turli madaniyatlarda qarama-qarshi baholanishi. Bu muammo tarjima jarayonida ayniqsa jiddiy noqulayliklarni keltirib chiqaradi, chunki soʻzma-soʻz tarjima qilingan matn maqsadli tilda butunlay boshqa, baʼzan esa qarama-qarshi taʼsir qoldirishi mumkin [4. B. 88].

Misol: “Dog” / “It”

Ingliz tilidagi “Dog” soʻzi sadoqat va doʻstlikning eng kuchli ramzi (“Dog is man’s best friend”). Oʻzbek tilida esa “it” soʻzi aksariyat hollarda salbiy maʼnoda - haqoratomuz yoki past maʼnoda - qoʻllaniladi. Ingliz tilidagi “A dog’s life” iborasini oʻzbek tiliga “itning hayoti” deb tarjima qilish matn maqsadidan butunlay chalgʻitishi mumkin.

2.3. Frazeologik birliklarning ekvivalentsiz tarjimasini. Koʻpgina hayvon ramzlariga asoslangan frazeologik birliklar boshqa tilda aniq ekvivalentga ega boʻlmaydi. Bunday hollarda tarjimon muqobil topish yoki izoh berish zaruriyatiga duch keladi [2. B. 115].

Misol: Oʻzbek tilidagi “Eshakni oltin bilan bezasang ham eshakligicha qoladi” maqolini ingliz tiliga tarjima qilishda “You can’t make a silk purse out of a sow’s ear” iborasi maʼnoga yaqin, ammo butunlay boshqa hayvon (choʻchqa) bilan ifodalangan. Tarjimon qaysi usulni tanlashi - shu iborani qoʻllaymi yoki tavsifiy tarjima qilaymi - kontekstga bogʻliq hal qilinadi.

2.4. Diniy va tabu hayvonlarga oid ramzlar. Islom anʼanasida it va choʻchqa tabu hisoblanadi. Ingliz tilidagi koʻplab iboralar aynan shu hayvonlarni oʻz ichiga oladi (“Hot dog”, “Lucky dog”, “Top dog”). Bunday iboralarni oʻzbek tiliga tarjima qilganda tarjimon madaniy sezgirlikni saqlash bilan birga maʼnoni toʻla etkazish muammosiga duch keladi. Soʻzma-soʻz tarjima aksariyat hollarda qabul qilib boʻlmaydigan natija beradi [6. B. 54].

3. Hayvon ramzlari tarjimasida qoʻllaniladigan strategiyalar va yechimlar. Hayvon ramzlari tarjimasidagi muammolarni hal qilish uchun tarjima nazariyasi va amaliyotida bir necha asosiy strategiya ishlab chiqilgan:

3.1. Funksional ekvivalent topish (Functional Equivalence)

Bu strategiya maqsadli tilda o'xshash emotsional va semantik ta'sir qoldiradigan ekvivalent topishni nazarda tutadi. Tarjima lingvistik shaklni emas, balki ma'no va ta'sirni saqlashga intiladi [3. B. 77].

Misol: O'zbek tilidagi "Tulkiday ayyor" iborasi ingliz tiliga "Sly as a fox" yoki "Crafty as a fox" ko'rinishida tarjima qilinadi. Har ikki holda hayvon ramzi saqlanib, ma'no to'la etkazilgan.

3.2. Tavsifiy (deskriptiv) tarjima

Maqsadli tilda ekvivalent topilmagan hollarda hayvon ramzining ma'nosi tavsifiy tarzda ifodalanadi. Bu usul ma'noni aniq etkazsa-da, asl iboraning obrazlilik kuchini yo'qotishi mumkin [1. B. 93].

Misol: "Humo qushi" - "a mythical bird symbolizing happiness and good fortune in Uzbek culture". Bu tarjima to'liq ma'no beradi, ammo iboraning qisqaligi va ta'sirchanligini yo'qotadi.

3.3. Translyatsiya (Transliteration) va izoh

Ba'zan hayvon ramzini asl tildagi nomda qoldirib, izoh yoki qavsda tushuntirish berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu usul, ayniqsa, ilmiy va publitsistik matnlarda qo'llaniladi [4. B. 102].

4. Natijalar va muhokama. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatdiki, hayvon ramzlarining tarjima muammolari to'rt asosiy kategoriyaga bo'linadi: (1) ekvivalentsiz leksika va madaniy lakuna; (2) bir hayvonning turli madaniyatlarda qarama-qarshi baholanishi; (3) frazeologik birliklarning ekvivalentsiz tarjimasini; (4) diniy va tabu hayvonlarga oid iboralar. Har bir kategoriya o'ziga xos yechimlarni talab qiladi.

Tadqiqot natijalari shuningdek shuni ko'rsatdiki, tarjimada bitta universal strategiya mavjud emas. Funktsional ekvivalent usuli ma'no va ta'sirni bir vaqtda saqlashda eng samarali hisoblanadi. Biroq u doim ham qo'llab bo'lmaydi - madaniy lakunalar kuchli bo'lgan hollarda tavsifiy tarjima yoki translyatsiya bilan izoh berish usuli afzalroq.

Xulosa. Hayvon ramzlarining tarjima muammolari - bu faqat lingvistik emas, balki madaniy, tarixiy va psixologik muammolar hamdir. Ularni hal qilish uchun tarjimon tillarni puxta bilish bilan birga ikkala xalqning madaniyati, dini, mifologiyasi va kundalik hayotini chuqur o'zlashtirishi kerak.

Ushbu tadqiqot ko'rsatdiki, ekvivalentsiz leksika, madaniy lakuna va diniy tabu tushunchalar hayvon ramzlari tarjimasida eng ko'p uchraydigan qiyinchiliklardir. Shu bilan birga, funksional ekvivalent, tavsifiy tarjima, translyatsiya va madaniy adaptatsiya strategiyalari ushbu muammolarni hal qilishda samarali vositalar sifatida xizmat qiladi. Tarjimon esa har bir holatda matn turi, maqsad auditoriyasi va madaniy kontekstga qarab eng maqbul strategiyani tanlashi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Barkhudarov L.S. Yazik i perevod. - Moskva: Mejdunarodnye otnosheniya, 1975, p. 60-95.
2. Komissarov V.N. Teoriya perevoda. - Moskva: Vissaya shkola, 1990, p. 110-130.
3. Yusupov N. Hayvon ramzlari va xalq tafakkuri. - Toshkent: Fan, 2019, p. 18-165.
4. Turakulov M. Til va madaniyat: semantik tahlil. - Samarqand: SamDU, 2020, p. 80-110.
5. Zafarov K. Lingvistik metaforalar va kognitiv tilshunoslik. - Toshkent: Akademiya, 2021, p. 35-148.
6. Mirzayeva D.I. Frazeologik birliklar va madaniy kod. - Farg'ona: FarDU, 2022, p. 45-75.

UO'K 830.2

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA HAYVON RAMZLARINING UMUMIY HAMDA FARQLI JIHLARI

A.I.O'ktamova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillarida hayvon ramzlarining umumiy va farqli jihatlari qiyosiy-lingvistik tahlil qilishga bag'ishlangan. Frazeologik birliklar, kognitiv metaforalar, madaniy kodlar va mifologik ildizlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: hayvon ramzlari, qiyosiy tilshunoslik, frazeologik birliklar, madaniy kod, kognitiv metafora, o'zbek tili, ingliz tili, universal ramzlar, milliy o'ziga xoslik.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительно-лингвистическому анализу общих и отличительных черт зооморфных символов в узбекском и английском языках.

Рассматриваются фразеологические единицы, когнитивные метафоры, культурные коды и мифологические корни.

Ключевые слова: зооморфные символы, сравнительное языкознание, фразеологические единицы, культурный код, когнитивная метафора, узбекский язык, английский язык, универсальные символы, национальная идентичность.

Abstract. This article is devoted to a comparative linguistic analysis of common and distinctive features of animal symbols in the Uzbek and English languages. Phraseological units, cognitive metaphors, cultural codes and mythological roots are examined.

Key words: animal symbols, comparative linguistics, phraseological units, cultural code, cognitive metaphor, Uzbek language, English language, universal symbols, national identity.

Hayvon ramzlari jahon tillarida eng qadimiy va keng tarqalgan lingvistik hodisalardan biri bo'lib, ular inson tafakkuri, madaniyati va psixologiyasining ko'zgusi sifatida xizmat qiladi. O'zbek va ingliz tillari o'zaro genetik jihatdan bog'liq bo'lmada, ular hayvon ramzlari orqali insoniyatning universal va milliy qadriyatlarini ifodalashda o'xshash va farqli usullardan foydalanadi.

1. Tadqiqot materiali va metodlar. Tadqiqot materiali sifatida o'zbek tilidagi maqollar, frazeologik birliklar, xalq og'zaki ijodi namunalari, ingliz tilidagi idiomalar, iboralar va adabiy matnlar qo'llanildi. Lug'atlar, xususan "O'zbek tilining izohli lug'ati" va "Oxford English Dictionary" asosiy manba sifatida xizmat qildi. Bundan tashqari, zamonaviy qiyosiy tilshunoslik va kognitiv lingvistika bo'yicha N.Yusupov (2019), G.Lakoff va M.Johnson (1980), K.Zafarov (2021), shuningdek xalqaro tadqiqotchilarning ishlari nazariy asos bo'lib xizmat qildi [5. B. 44].

Tadqiqot metodlari sifatida quyidagilar qo'llanildi: qiyosiy-tarixiy tahlil, frazeologik birliklarni semantik tahlil qilish, kognitiv metafora nazariyasi (Lakoff-Johnson modeli), madaniy-lingvistik tahlil. Ushbu yondashuv ikki tilda hayvon ramzlarining o'xshashliklari va farqlarini sistemali ravishda aniqlash imkonini berdi.

2. O'zbek va ingliz tillarida hayvon ramzlarining umumiy jihatlari. Hayvon ramzlarining universalligi shundan ko'rinadiki, turli tillar va madaniyatlarda ma'lum hayvonlar o'xshash ma'nolarni ifodalaydi. Bu holat inson ongining universal tabiatiga va hayvonlar bilan munosabatning tarixiy jihatdan o'xshashligiga bog'liq [1. B. 62].

Umumiy ramziy ma'nolar quyidagi misollarda yaqqol ko'rinadi:

Sher (lion) - kuch, jasorat va qudrat timsoli.

O'zbek tilidagi "Sher yurakli" iborasi ingliz tilidagi "Lion-hearted" bilan deyarli bir xil ma'noni bildiradi. Ikkovida ham sher buyuklik, botirlik va hukmdorlikning ramzi sifatida ifodalangan.

Bo'ri (wolf) - xavf va yovvoyilik timsoli.

Inglizcha "A wolf in sheep's clothing" iborasi o'zbek tilidagi "Qo'y terisini yopingan bo'ri" bilan parallel ravishda qo'llaniladi. Har ikki tilda ham bo'ri xavf-xatar va yashirin dushmanlik timsoli hisoblanadi [4. B. 77].

Ushbu umumiy jihatlar kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, insoniyatning umumiy tajribasi va biologik idrokining natijasidir. Hayvonlarning xususiyatlari - ularning jismoniy kuchi, xarakteri, yashash tarzi - turli xalqlarda o'xshash assotsiatsiyalarni yuzaga keltirgan [2. B. 89].

3. O'zbek va ingliz tillarida hayvon ramzlarining farqli jihatlari. Hayvon ramzlari o'ziga xos tarixiy, diniy va geografik sharoitlar ta'sirida turli madaniyatlarda turlicha ma'nolarni kasb etishi mumkin. Bu farqlar ikki tilni qiyosiy o'rganishda eng qiziqarli va muhim jihatlardan birini tashkil etadi [3. B. 134].

3.1. Bo'ri (Wolf)

O'zbek tilida bo'ri ikki qarama-qarshi ma'noni tashiydi: bir tomondan, qadimiy turkiy an'anada u kuch, himoya va o'zlikni anglatuvchi muqaddas hayvon sifatida ulug'lanadi ("Go'kturk ramzi"); boshqa tomondan, ommabop nutqda u yovuzlik va xavfning timsoli. Ingliz tilida esa bo'ri deyarli to'liq salbiy ma'noga ega bo'lib, yirtqichlik, yolg'izlik va tahdidni ifodalaydi.

3.2. Echki (Goat)

Ingliz tilidagi “goat” soʻzi koʻpincha yoqimsiz, zaif yoki magʻrur odamni ifodalashda ishlatiladi (“Do not be the goat”). Oʻzbek tilida esa echki odatda kambagʻallik, kamtarlik yoki oddiylik bilan bogʻliq boʻlib, salbiy konnotatsiya uncha kuchli emas.

3.3. Ot (Horse)

Ikkala tilda ham ot mehnat, sadoqat va erkinlik ramzi sifatida qadrlanadi. Biroq oʻzbek madaniyatida ot koʻproq milliy qahramon va botirlik bilan bogʻliq (“Nor otdan tushsang ham, yoʻldan tushma”), ingliz tilida esa u koʻproq mehnatsevarlik va samaradorlik (“Work like a horse”) bilan assotsiatsiya qilinadi.

4. Qiyosiy tahlil: umumiylik va farqning sabablari. Hayvon ramzlarining umumiyligi va farqliligi bir necha omillar bilan izohlanadi:

Geografik muhit va tabiiy sharoitlar.

Oʻzbekiston geografiyasida sher, burgut, tulki va boʻri kabi hayvonlar anʻanaviy xoʻjalik va ov madaniyatida oʻrin tutgan. Ingliz madaniyatida esa dengiz va oʻrmon hayvonlari - baliq, boʻrsiq, ot - muhim oʻrinni egallagan. Bu narsa frazeologizmlarning shakllanishida oʻziga xos iz qoldirgan [2. B. 51].

Din va mifologiya.

Islom dinining oʻzbek madaniyatiga taʼsiri ayrim hayvonlarning (masalan, it, choʻchqa) salbiy ramzlarga aylanishiga olib kelgan. Xristian anʼanasida esa qoʻzi (Lamb of God) muqaddaslik va qurbon timsoli sifatida alohida semantik yukka ega.

Tarixiy tajriba.

Oʻzbek xalqining koʻchmanchi va dehqonchilik tarixi ot, tuya, qoʻy kabi hayvonlar bilan bogʻliq ramzlarni boyitgan. Ingliz madaniyatining dengizchilik tarixi esa “Red herring”, “Sick as a parrot” kabi oʻziga xos iboralarni keltirib chiqargan [1. B. 88].

Kognitiv metafora.

Lakoff va Johnson nazariyasiga koʻra, kognitiv metaforalar universal boʻlib, har ikki tilda ham “Inson - Hayvon” tuzilmasi keng qoʻllaniladi. Biroq qaysi hayvon qaysi sifatni ifodalashi madaniy kontekstga bogʻliq boʻladi [6. B. 33].

5. Natijalar va muhokama. Tadqiqot shuni koʻrsatdiki, oʻzbek va ingliz tillarida hayvon ramzlarining umumiy jihatlari, avvalo, inson bilimining universal tabiatidan kelib chiqadi. Sher - kuch, tulki - hiyla, kabutar - tinchlik kabi ramzlar ikkala tilda ham bir xil asosda shakllanganligini koʻrsatadi. Biroq boʻri, it, ot kabi hayvonlarning talqinida chuqur madaniy, diniy va tarixiy tafovutlar mavjud.

Oʻtkazilgan qiyosiy tahlil shuningdek shuni koʻrsatdiki, hayvon ramzlarini oʻrganish tilshunoslik va madaniyatshunoslikdagi bilimlarni uygʻunlashtiruvchi muhim metodologik vosita boʻlib xizmat qiladi. Ayniqsa, frazeologik birliklar, idiomalar va maqollar orqali xalqlarning oʻziga xos dunyoqarashi, axloqiy mezonlari va estetik didi toʻliq aks etadi [5. B. 112].

Xulosa. Oʻzbek va ingliz tillarida hayvon ramzlari inson bilimining universal asosida shakllanib, bir vaqtning oʻzida ikki xalqning oʻziga xos tarixiy, diniy va madaniy tajribasini aks ettiradi. Umumiy jihatlari - sher, tulki, kabutar kabi ramzlarda koʻrinsa, farqli jihatlari - it, boʻri, humo qushi kabi ramzlarda yaqqol namoyon boʻladi.

Hayvon ramzlarining qiyosiy tadqiqi tilshunoslikda yangi metodologik yoʻllar ochadi. Kelajakdagi tadqiqotlarda hayvon ramzlarini boshqa tillarda - rus, xitoy, arab - ham oʻrganish ushbu sohada bilimlarni yanada kengaytiradi. Shu tariqa, hayvon ramzlari xalqlar oʻrtasidagi oʻzaro tushunish va bagʻrikenglikning muhim belgisi sifatida oʻz ilmiy va amaliy ahamiyatini saqlab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. - Chicago: University of Chicago Press, 1980, p. 55–90.
2. Yusupov N. Hayvon ramzlari va xalq tafakkuri. - Toshkent: Fan, 2019, p. 60–130.
3. Zafarov K. Lingvistik metaforalar va kognitiv tilshunoslik. - Toshkent: Akademiya, 2021, p. 18–150.
4. Turakulov M. Til va madaniyat: semantik tahlil. - Samarqand: SamDU, 2020, p. 60–110.
5. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. - Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008, p. 44–120.
6. Mirzayeva D.I. Frazeologik birliklar va madaniy kod. - Fargʻona: FarDU, 2022, p. 25–50.

INGLIZ TILIDAGI UNDOSSH TOVUSHLARNING ARTIKULYATSIYA JOYI: BILABIAL, LABIODENTAL VA DENTAL TOVUSHLAR TAHLILI

M.A.O'rolova, talaba, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, Denov

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi undosh tovushlarning artikulyatsiya joyiga ko'ra tasnifi yoritiladi. Xususan, bilabial, labiodental va dental tovushlarning hosil bo'lish jarayoni, ularning nutq apparati ishtirokida qanday yuzaga kelishi sodda va tushunarli tilda bayon qilinadi. Har bir tovush turiga misollar keltirilib, ularning talaffuzdagi o'rni va ahamiyati tushuntiriladi. Mazkur maqola tilshunoslikka endi kirib kelayotgan o'quvchilar va talabalar uchun mo'ljallangan bo'lib, fonetika asoslarini o'rganishda qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: artikulyatsiya joyi, bilabial tovushlar, labiodental tovushlar, dental tovushlar, undosh tovushlar, ingliz tili fonetikasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается классификация согласных звуков английского языка по месту их артикуляции. В частности, процесс образования билабиальных, лабиодентальных и дентальных звуков, а также их возникновение с участием речевого аппарата объясняется простым и понятным языком. Для каждого типа звуков приведены примеры, показывающие их роль и значение в произношении. Статья предназначена для начинающих изучать лингвистику студентов и служит руководством по основам фонетики.

Ключевые слова: место артикуляции, билабиальные звуки, лабиодентальные звуки, дентальные звуки, согласные звуки, фонетика английского языка.

Abstract. This article explores the classification of English consonant sounds according to their place of articulation. In particular, the production process of bilabial, labiodental, and dental sounds and how they occur with the participation of the speech apparatus is explained in a simple and clear manner. Examples are provided for each type of sound, illustrating their role and importance in pronunciation. This article is intended for beginners and students in linguistics, serving as a guide to the basics of phonetics.

Key words: place of articulation, bilabial sounds, labiodental sounds, dental sounds, consonant sounds, English phonetics.

Bugungi kunda ingliz tilidagi nutq tovushlarini o'rganish til o'rganuvchilar va tadqiqotchilar uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ingliz tilida ko'plab undosh tovushlar mavjud bo'lib, ularning talaffuzi yozuv shakliga har doim ham mos kelavermaydi. Shu sababli, bu tovushlarni aniq tasniflash va tavsiflash muhim masala hisoblanadi. Undosh tovushlarni o'rganishda artikulyatsion fonetika muhim rol o'ynaydi. Ko'pgina undosh tovushlar havo o'tayotgan og'iz bo'shlig'ining shaklini til va og'izning boshqa qismlari yordamida ma'lum bir tarzda toraytirish orqali hosil bo'ladi. Ko'pgina tovushlarni tasvirlashda ishlatiladigan atamalar tovushning artikulyatsiya o'rnini bildiradi, ya'ni havo toraytiriladigan og'iz ichidagi joyni anglatadi. Bundan tashqari, tilshunoslikning tarixiy aspektini, xususan fonologik tizim va tovush o'zgarishlarini keng qamrovli tarzda izohlaydi, bu esa undosh tovushlar tasnifi va ularning evolyutsiyasini yoritishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot George Yule tomonidan taqdim etilgan nazariy qarashlarga tayangan holda olib borildi. Mazkur ish ingliz tilidagi bilabial (lab-lab), labiodental (lab-tish) va dental (lab-tish) undosh tovushlarning artikulyatsiya joyiga ko'ra hosil bo'lish xususiyatlarini yoritishni maqsad qiladi. Shuningdek, ingliz tilidagi undosh tovushlarning to'g'ri talaffuz qilinishi og'zaki nutqning ravonligi va tushunarligini ta'minlaydi. Noto'g'ri talaffuz esa muloqot jarayonida tushunmovchiliklarga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois, artikulyatsiya xususiyatlarini chuqur o'rganish til o'rganuvchilar uchun muhim ahamiyat kasb etadi [4].

Avvalo, ingliz tilidagi undosh tovushlarni tahlil qilishdan oldin artikulyatsiya joyi tushunchasini aniqlab olish zarur. Artikulyatsiya joyi-nutq tovushining hosil bo'lish jarayonida havo oqimi qayerda va qaysi nutq a'zolari yordamida to'silishini anglatadi. Bu tushuncha fonetika fanining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.

Fonetikaga oid tadqiqotlarda undosh tovushlar asosan artikulyatsiya joyiga ko'ra tasniflanadi. artikulyatsion fonetikani nutq tovushlarining inson nutq apparati orqali qanday hosil bo'lishini o'rganuvchi soha sifatida ta'riflaydi. Xuddi shuningdek, artikulyatsiya joyini havo oqimining nutq yo'lida to'siladigan nuqtasi sifatida izohlaydi. Ushbu ta'riflar mazkur tadqiqotning nazariy asosini tashkil etadi.

Ushbu tadqiqot sifat (deskriptiv) metod asosida olib borildi. Tadqiqot jarayonida fonetikaga oid ilmiy manbalar asosida misollar tanlab olindi hamda ular artikulyatsion jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi tovushlar qiyosiy o'rganilib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlab berildi. Tadqiqot jarayonida ingliz tilidagi bilabial, labiodental va dental undosh tovushlar alohida guruh sifatida o'rganildi. Oldingi ilmiy tadqiqotlar ushbu tovushlarning farqlanishi asosan nutq a'zolarining ishtirokiga bog'liqligini ko'rsatadi [1].

Bilabial tovushlar-ikkala lab ishtirokida, labiodental-tovushlar yuqori tishlar va pastki lab yordamida, dental-tovushlar esa til uchi va yuqori old tishlar yaqinida hosil bo'lishi asosida tavsiflandi. Har bir tovush turi fonetik adabiyotlarga tayangan holda sodda va tushunarli tarzda izohlandi.

Ushbu tadqiqotda ingliz tilidagi bilabial, labiodental va dental undosh tovushlarning artikulyatsion xususiyatlari hamda ularning amaliy qo'llanilishi tahlil qilindi. Natijalar George Yulening The Study of Language asarida berilgan nazariy qarashlarga tayanib baholandi. Tahlil jarayonida har bir artikulyatsiya turi uchun aniq fonetik misollar tanlandi va ular orqali tovushlarning hosil bo'lish mexanizmi ochib berildi [2].

Jadval 1.

Ingliz tilidagi artikulyatsion tovushlar va ularning misollari

Artikulyatsiya turi	Fonetik belgi	Inglizcha misollar
Bilabial	[p]	pen, paper, people
Bilabial	[b]	book, boy, baby
Bilabial	[m]	man, mother, map
Bilabial	[w]	water, way, window
Labiodental	[f]	fine, food, phone
Labiodental	[v]	very, voice, visit
Dental	[θ]	think, three, thin
Dental	[ð]	this, that, mother

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi ayrim undosh tovushlar o'zbek tilidagi tovushlarga yaqin bo'lsa-da, ba'zilar mutlaqo farq qiladi. Ayniqsa, dental tovushlar ([θ], [ð]) o'zbek tilida mavjud emasligi sababli o'rganuvchilar uchun murakkab hisoblanadi. Shu bois, ushbu tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun maxsus fonetik mashqlar zarur [3].

Bilabial tovushlar ikki labning bir-biriga tegishi yoki juda yaqinlashishi orqali hosil bo'ladi. Jadvalda keltirilgan [p], [b], [m], [w] tovushlari shular jumlasidandir.

Masalan, [p] tovushi pen, paper so'zlarida uchraydi. Bu jarangsiz tovush bo'lib, lablar yopilib, keyin keskin ochilishi bilan aytiladi. O'zbek tilida ham [p] tovushi mavjud, shuning uchun talaffuzda katta qiyinchilik tug'dirmaydi.

[b] tovushi (book, boy) jarangli bo'lib, lablar yopilib ochilganda ovoz paychalari ishlaydi. Bu tovush ham o'zbek tilida bor, shuning uchun o'rganishda muammo kam uchraydi.

[m] tovushi (man, mother) burun tovushi hisoblanadi. Lablar yopiq bo'ladi, havo burun orqali chiqadi. O'zbek tilida ham [m] mavjud bo'lgani sababli talaffuzi oson.

[w] tovushi (water, way) esa o'zbek tili uchun nisbatan qiyin. O'zbek tilida [w] tovushi yo'q, shu sababli ko'pincha u [v] yoki [u] ga o'xshatib aytiladi. Aslida esa [w] aytilganda lablar dumaloqlanadi va tez ochiladi [4].

Labiodental tovushlar pastki labning yuqori tishlarga tegishi orqali hosil bo'ladi. Jadvalda [f] va [v] tovushlari berilgan.

[f] tovushi (fine, food) jarangsiz bo'lib, havo pastki lab va yuqori tish orasidan chiqadi. O'zbek tilida [f] mavjud, lekin ayrim hududlarda u [p] yoki [h] ga yaqin aytilishi mumkin.

[v] tovushi (very, voice) jarangli bo'lib, lab va tishlar birgalikda ishlaydi. O'zbek tilida [v] tovushi mavjud bo'lsa-da, ingliz tilidagi [v] biroz kuchliroq va aniqroq talaffuz qilinadi. Ba'zan o'rganuvchilar uni [w] bilan adashtirishi mumkin.

Dental tovushlar til uchining yuqori old tishlarga tegishi yoki juda yaqinlashishi orqali hosil bo'ladi. Ingliz tilidagi [θ] va [ð] tovushlari bunga misoldir.

[θ] tovushi (think, three) jarangsiz bo'lib, til uchi tishlar orasiga chiqib turadi. O'zbek tilida bunday tovush yo'q, shu sababli ko'pincha [s] yoki [t] bilan almashtirib aytiladi [2].

[ð] tovushi (this, that, mother) jarangli dental tovushdir. U ham o'zbek tilida mavjud emas. O'rganuvchilar uni ko'pincha [z] yoki [d] ga o'xshatib talaffuz qiladi. To'g'ri aytish uchun til uchi tishlarga tegib, ovoz paychalari ishlashi kerak.

Amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'rganuvchilar ko'pincha [θ] tovushini [s] yoki [t] bilan, [ð] tovushini esa [z] yoki [d] bilan almashtirib talaffuz qiladi. Bu esa so'z ma'nosining o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

Nutq tovushlarining artikulyatsiya o'rni fonetik tavsifning muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Bilabial, labiodental va dental undosh tovushlar inson nutq apparatining turli qismlari ishtirokida hosil bo'lib, ularning farqlanishi talaffuz aniqligi va fonetik anglash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilida ushbu tovushlarning qo'llanilishi fonetik tizimning murakkab va o'ziga xos ekanini ko'rsatadi.

Mazkur tovushlar o'zbek tilidagi ayrim undoshlarga yaqin bo'lsa-da, artikulyatsiya jarayonidagi nozik farqlar sababli talaffuzda muayyan qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Ayniqsa, labiodental va dental tovushlarning to'g'ri talaffuzi ingliz tilini o'rganuvchilar uchun alohida e'tibor talab etadi. Shu bois, fonetik bilimlarga asoslangan yondashuv og'zaki nutqning aniqligi va tushunarligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Xulosa qilib aytganda, George Yulening "The Study of Language: An Introduction" asariga tayangan holda, fonetik tahlil ingliz tilidagi undosh tovushlarning talaffuz xususiyatlarini anglashga yordam beradi hamda til o'rganish jarayonida nazariy va amaliy asos vazifasini bajaradi. Shu sababli, ingliz tilini o'rganuvchilarga artikulyatsion fonetika asoslarini chuqur o'rganish, muntazam talaffuz mashqlarini bajarish va ayniqsa murakkab tovushlar ustida alohida ishlash tavsiya etiladi. Bu esa ularning nutqini yanada aniq va ravon qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIOYOTLAR RO'YXATI:

1. Fromkin V., Rodman R. An Introduction to Language. 3rd ed. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1983.
2. Ladefoged P. A Course in Phonetics. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982.
3. Lehmann W. P. Historical Linguistics: An Introduction. – New York: Holt, Rinehart and Winston, 1983.
4. Yule G. The Study of Language: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

UO'K 81'373:81'42

OKKAZIONAL BIRLIKLARNING LINGVISTIK TABIATI VA BADIY MATNDAGI FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

O.A.Primqulova, tayanch doktorant, Andijon davlat pedagogika instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada okkazional birliklarning til tizimidagi o'rni, ularning neologizmlardan farqi, shakllanish omillari hamda badiiy matndagi funksional xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi okkazionalizmning individual-nutqiy hodisa sifatidagi mohiyatini aniqlash, uning struktur-semantik va uslubiy belgilari hamda nominativ vazifalarini tavsiflashdan iborat. Ishda tavsifiy, qiyosiy, kontekstual va struktur-semantik metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, okkazional birliklar muayyan kommunikativ ehtiyoj asosida yaratiladi, kontekstga zich bog'lanadi, ko'pincha til me'yorida ongli chekinish hisobiga yuzaga keladi va kuchli ekspressiv-ta'sirchanlikni ta'minlaydi. Xulosa sifatida, okkazionalizmlar tilning ijodiy salohiyatini namoyon etuvchi, ayni paytda leksikografiya, stilistika va so'z yasashi uchun muhim ilmiy material bo'lib xizmat qiluvchi birliklar ekani asoslandi.

Kalit so'zlar: okkazionalizm, individual-nutqiy birlik, nonce word, neologizm, so'z yasashi, badiiy matn, uslubiy funksiya.

Аннотация. В статье теоретически рассматриваются место окказиональных единиц в языковой системе, их отличие от неологизмов, факторы образования и функциональные особенности в художественном тексте. Цель исследования состоит в определении сущности окказионализма как индивидуально-речевого явления, а также в описании его

структурно-семантических, стилистических и номинативных признаков. В работе использованы описательный, сопоставительный, контекстуальный и структурно-семантический методы. Полученные результаты показывают, что окказиональные единицы создаются под влиянием конкретной коммуникативной необходимости, тесно связаны с контекстом, нередко возникают как осознанное отклонение от языковой нормы и обеспечивают высокую экспрессивность высказывания. Делается вывод о том, что окказионализмы представляют собой важный материал для лексикографии, стилистики и словообразования, раскрывая творческий потенциал языка.

Ключевые слова: окказионализм, индивидуально-речевая единица, *nonce word*, неологизм, словообразование, художественный текст, стилистическая функция

Abstract. This article examines the place of occasional units in the language system, their distinction from neologisms, the factors behind their formation, and their functions in literary discourse. The aim of the study is to define the essence of occasionalism as an individual speech phenomenon and to describe its structural-semantic, stylistic, and nominative features. The research relies on descriptive, comparative, contextual, and structural-semantic methods. The findings show that occasional units are created in response to a specific communicative need, remain strongly dependent on context, often emerge through conscious deviation from linguistic norm, and intensify the expressive effect of speech. It is concluded that occasionalisms reveal the creative potential of language and constitute important material for lexicography, stylistics, and word-formation studies.

Keywords: occasionalism, individual speech unit, *nonce word*, neologism, word formation, literary text, stylistic function

Kirish. Tilda yangi birliklarning paydo bo'lishi bevosita uning taraqqiyoti bilan bog'liq. Biroq tilda paydo bo'lgan barcha yangi so'zlar ham umumxalq lug'at tarkibiga kirib bormaydi va aksincha, ayrimlari faqat ma'lum bir matn, vaziyat yoki muallif nutqi bilan chegaralanib qoladi. Ana shunday leksik birliklar tilshunoslikda okkazonalizmlar deb talqin qilinadi. Ular, avvalo, individual nutq mahsuli bo'lib, muallifning estetik niyati, kommunikativ ehtiyoji yoki uslubiy maqsadi bilan yuzaga keladi [1; 2]. Shu sababli okkazonalizm til va nutq, norma va ijod, nominatsiya va ekspressivlik tutashgan nuqtada namoyon bo'ladigan murakkab hodisa hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy matnlarda, ayniqsa badiiy adabiyot, publitsistika va raqamli kommunikatsiyada yangicha ifoda vositalariga ehtiyoj kuchaygan sari okkazonal birliklarning soni ham ortmoqda. Ilmiy adabiyotda bu hodisa leksikologiya, stilistika, so'z yasalishi, pragmatolingvistika va kognitiv tilshunoslik kesishmasida o'rganiladi [2; 3]. Biroq atama talqini, belgilari va tasnifi borasida yondashuvlar turlicha bo'lib qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi okkazonal birliklarning lingvistik mohiyatini, ularning asosiy belgilari, yuzaga kelish omillari va badiiy matndagi funksiyalarini umumlashtirishdir. Tadqiqot savoli quyidagicha qo'yildi: okkazonalizmni boshqa leksik birliklardan farqlovchi asosiy xususiyatlar nimalardan iborat va u badiiy matnda qanday vazifalarni bajaradi?

Materiallar va metodlar. Tadqiqot nazariy ahamiyat kasb etib, okkazonalizm masalasiga doir rus tilshunosligidagi asosiy manbalar hamda ingliz tilidagi leksikografik izohlar material sifatida tanlab olindi. Xususan, N.I. Feldman, N.G. Babenko, E.A. Zenskaya, Yu.A. Belchikovning qarashlari, shuningdek, Oxford English Dictionary, Cambridge Dictionary, Collins va Merriam-Webster lug'atlaridagi "nonce word" izohlari tahlil uchun asos bo'ldi.

Tahlil jarayonida mavjud nazariy qarashlar tavsifiy metod orqali bayon qilingan bo'lsa, qiyosiy metod "okkazonalizm", "neologizm" va "nonce word" kabi yondosh tushunchalarni o'zaro solishtirishda ishlatildi va kontekstual tahlil vositasida okkazonal birliklarning nutqiy vaziyatga bog'liqligi ochib berildi. Ularning shakliy hamda ma'naviy xususiyatlarini aniqlashda esa struktur-semantik yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot mantiqi muammoni ta'riflash, belgilari va funksiyalarini ajratish, so'ng ularning ilmiy va amaliy ahamiyatini muhokama qilish tamoyiliga asoslandi.

Natijalar. Tahlil natijalari orqali okkazonalizmning bir necha tayanch belgilarini ajratib olish imkonini yaratildi. Xususan, u individual-nutqiy xususiyatga ega, ya'ni, bunday birliklar tilda tayyor

holda mavjud bo'lgan birliklar emas, balki muallif yoki so'zlovchining ma'lum bir vaziyat, holat asosida yaratgan yangilanmasidir [1; 4]. Shuningdek, okkazonalizmlar matn doirasidagina o'z ma'nosini ifoda eta oladi va matndan tashqarida ma'nosini yo'qotadi yoki uni tushunib bo'lmaydi [1].

Bundan tashqari, okkazonal birliklarni yaratish jarayonida amaldagi til me'yorlariga amal qilinmaydi. E.A. Zemskaya qayd etganidek, bu ko'pincha ularning ekspressiv maqsadga xizmat qiladi [3]. Demak, okkazonalizmni oddiy "xato" deyish noto'g'ri. Ular muallifga maqsadli lisoniy strategiyasini amalga oshirishga yordam qiladi. Ularning yana bir xususiyati deb vaqtinchalik tabiatga ega ekanligini aytib o'tish mumkin, ya'ni, muallif odatda ularni umumxalq tiliga singib ketishini maqsad qilmaydi. Shu jihatiga ko'ra ular neologizmlardan farqlanadi: neologizm yangi bo'lsa-da, ijtimoiy qo'llanish kengaygan sari tilning uzual qatlamiga o'tishi mumkin, okkazonal birlik esa aksariyat hollarda o'zining bir martalik yoki cheklangan nutqiy xarakterini saqlab qoladi [1; 2].

Vazifaviy jihatdan okkazonalizmlar bir necha funksiyani bajaradi. Birinchidan, ular nomlash vazifasini bajarib, tilda hali o'z nomiga ega bo'lmagan yangi tasavvur, holat, yoki bahoni ifodalashga xizmat qiladi [2]. Ikkinchi muhim vazifasi esa, mazmunni ma'noni saqlagan holda ixchamlashtirishga yordam beradi, ya'ni bitta okkazonal birlik butun bir so'z birikmasi yoki gapning mazmunini ixcham shaklda jamlashi mumkin. - ekspressiv-stilistik ta'sirni kuchaytirishdir. Okkazonal birlikning noodatiy shakli o'quvchi e'tiborini tortadi, muallifning subyektiv munosabatini kuchliroq sezdiradi va matnning obrazlilik darajasini oshiradi [2; 3]. Bundan tashqari, okkazonal birliklar nutqni stereotiplikdan xoli etish, leksik takrorlarning oldini olish, she'riy matnda esa ritmik va qofiyaviy yaxlitlikni ta'minlash kabi vazifalarni bajaradi. Shu asosda, okkazonalizmlar badiiy matnning estetik ta'sirchanligini kuchaytiruvchi muhim uslubiy vosita sifatida e'tirof etiladi [2].

Ingliz tilidagi ilmi ishlarda ushbu hodisa ko'proq "nonce word" atamasi orqali ifodalanadi. Cambridge Dictionary uni "muayyan vaziyat yoki holat uchun yaratilgan so'z" sifatida tavsiflaydi, Collins esa "bir martalik qo'llanish uchun yasalgan so'z" deya izohlaydi [6; 7]. OED ma'lumotiga ko'ra, "nonce-word" birikmasining eng erta qaydi 1884-yilga to'g'ri keladi va ushbu so'z OEDning ilk muharrirlaridan James Murray tomonidan ilk bor ishlatilgan [5]. Merriam-Webster ham "nonce" birliklarining aynan maxsus bir holat uchun yaratilishi bilan bog'liqligini ko'rsatadi [8]. Bu holat shuni anglatadiki, ingliz tilshunosligida "okkazonalizm" atamasi emas, balki funksional jihatdan unga yaqin bo'lgan "nonce word" birikmasi faolroq ishlatiladi. Occasionalism so'zi esa ushbu lug'atlarda falsafiy ta'limot sifatida uchratiladi.

Muhokama. Olingan natijalar okkazonalizmni faqat yangi so'z sifatida emas, balki tilning ijodiy imkoniyatlarini ishga soluvchi nutqiy mexanizm sifatida talqin qilish lozimligini ko'rsatadi. Uning mohiyati shakl va ma'noning noodatiy uyg'unligida emas, balki aynan muayyan kommunikativ vaziyatni hal etishida namoyon bo'ladi. Shuning uchun okkazonal birliklarni o'rganishda ularning derivatsion modeli bilan bir qatorda, kontekst, muallif niyati va qabul qiluvchi reaksiyasini ham hisobga olish zarur [2-4].

Shu nuqtai nazardan olib qaraganda, okkazonalizm til tizimidan tashqaridagi hodisa emas, aksincha, u til tizimida mavjud modellarning ijodiy faollashuvi natijasidir.

Leksikografiya nuqtai nazaridan esa okkazonal birliklar murakkab masalani yuzaga keltiradi. Bunday birliklar ko'pincha qisqa umrli, muallifga xos va kontekstga bog'liq holda ma'noga ega bo'lganligi sababli umumiy izohli lug'atlarga kiritilishi qiyin [1; 2].

Xulosa qilib aytganda, okkazonalizmlar muallifning yaratuvchanlik qobiliyatini ifodalab, uning individual tafakkurini tilda hali mavjud bo'lmagan so'zlar orqali yuzaga chiqarish imkonini beradi. U neologizmga yaqin bo'lsa-da, undan barqarorlashmaganligi, kontekstga kuchli bog'liqligi va ekspressivligining ustunligi bilan farqlanadi. Shuning uchun okkazonal birliklarni tadqiq etish tilshunoslik doirasida dolzarb yo'nalish bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. N. I. Feldman "Окказиональные слова и лексикография." Вопросы языкознания, 1957, no. 4, pp. 64–73.
2. Бабенко Н. Г. Окказиональное в художественном тексте. Структурно-семантический анализ. Калининград: 1997.
3. Земская Е.А. Окказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования. Самарканд.
4. Ю.А. Бальчиков Окказионализмы // Большая российская энциклопедия. 2004–2017.
5. Oxford English Dictionary Online.

6. Cambridge Dictionary Online.
7. Collins English Dictionary Online.
8. Merriam-Webster Dictionary Online.

UO'K 830.1

RAQAMLI MULOQOTDA PRAGMATIK ME'YORLARNING YUZAGA KELISHI**D.D.Pulatova, dots., PhD, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz**<https://orcid.org/0009-0008-3637-8095>

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli kommunikatsiya muhitida shakllanayotgan pragmatik me'yorlar lingvistik – pragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Internet diskursining o'ziga xos xususiyatlari, jumladan, neologik jarayonlar, multimodallik, qisqartirishga intilish va ingliz tilining ta'siri asosida yangi pragmatik qoidalar yuzaga kelishi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, raqamli muloqot yangi pragmatik me'yorlarni shakllantiruvchi muhim omil ekanligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: raqamli muloqot, kommunikatsiya, pragmatika, pragmatik me'yorlar, internet diskursi, implikatura, netiket .

Аннотация. В данной статье проводится лингвопрагматический анализ прагматических норм, формирующихся в условиях цифровой коммуникации. Рассматриваются специфические особенности интернет-дискурса, включая неологические процессы, мультимодальность, стремление к языковой экономии (сокращениям) и влияние английского языка, способствующие возникновению новых прагматических норм. Также обосновывается, что цифровая коммуникация является важным фактором формирования новых прагматических конвенций.

Ключевые слова: цифровая коммуникация, коммуникация, прагматика, прагматические нормы, интернет-дискурс, импликатура, нетикет.

Abstract. This article provides a linguo-pragmatic analysis of pragmatic norms emerging in the context of digital communication. The study highlights the specific features of internet discourse, including neological processes, multimodality, the tendency toward linguistic economy (abbreviation), and the influence of the English language, all of which contribute to the formation of new pragmatic norms. Furthermore, the paper substantiates that digital communication serves as a significant factor in shaping new pragmatic conventions.

Key words: digital communication, communication, pragmatics, pragmatic norms, internet discourse, implicature, netiquette.

Kirish (Introduction). Bugungi globallashuv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida jamiyatda kommunikatsiya shakllari tubdan o'zgardi. Internet muhitida yuzaga kelgan yangi muloqot tizimi nafaqat tilning leksik qatlamiga, balki uning pragmatik xususiyatlariga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Pragmatika – bu nutqning kontekstga bog'liq ma'nosini, nutqiy vaziyatni tadqiq etish. Muloqot jarayonida ishtirokchilarning maqsadi, ijtimoiy munosabati, kommunikativ vaziyat muhim ahamiyatga ega. Raqamli muloqot jarayonida yangi pragmatik me'yorlar, kommunikatsiya sharoitida nutqiy xulq, baholash vositalari, kommunikativ strategiyalar va implikaturalarning yangi shakllari yuzaga kelmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature Review). So'nggi yillarda jahon tilshunosligida internet tiliga oid tadqiqotlarda leksik va semantik o'zgarishlar keng o'rganilgan bo'lsa-da, o'zbek tilshunosligida raqamli muloqot tizimiga oid tadqiqotlarga endi e'tibor kuchaymoqda. Bu borada raqamli muloqot jarayonida pragmatik me'yorlarning yuzaga kelish mexanizmlarini aniqlash va ularni o'zbek tilidagi materiallar asosida tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Dastlab raqamli muloqotning lingvistik-pragmatik xususiyatlari haqida to'xtalib o'tmoqchimiz. Til va nutqning o'zaro bog'liqligi, ularning kommunikativ vaziyat bilan aloqadorligi zamonaviy tilshunoslikda muhim masalalardan biri hisoblanadi [1]. Internet tiliga oid tushuncha lingvistik adabiyotlarda alohida o'rganilmoqda. Xususan, O.V. Dedova internet tilining shakllanishini zamonaviy kommunikativ muhit bilan bog'laydi [2]. Internet kommunikatsiyasida yangi leksik

birliklarning paydo bo'lishi asosan ingliz tilining ta'siri bilan izohlanadi. Bu jarayon fonetik, grafik va semantik moslashuv orqali amalga oshadi [3]. V. Bets fikricha, bir tilning boshqa tilga ta'siri nafaqat tovush tizimiga, balki so'z yasaliishi va semantik tizimiga ham ta'sir ko'rsatadi [4]. Internet kommunikatsiyasi an'anaviy muloqotdan farqli ravishda multimodal xarakterga ega. Bu jarayonda matn, tasvir, emoji va boshqa belgilar birgalikda ishlatiladi. Natijada nutqiy ma'no faqat lingvistik vositalar orqali emas, balki vizual elementlar orqali ham ifodalanadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mavzuni yoritishda diskursiv tahlil, pragmatik tahlil, kontekstual tahlil metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and Results). Internet diskursi an'anaviy muloqotdan tezkorlik, qisqalik, interaktivlik va ekspressivlik kabi xususiyatlar bilan ajralib turadi. Mazkur xususiyatlar yangi pragmatik me'yorlarning shakllanishiga olib keladi.

Pragmatik me'yor tushunchasi va uning raqamli muhitdagi ahamiyati haqida so'z yuritilganda, pragmatika nutq jarayonida ma'no hosil bo'lishi va uning kommunikativ vaziyat bilan bog'liqligini o'rganishini qayd etish lozim. Nutqiy birliklarning ma'nosi faqat grammatik yoki leksik tizim bilan emas, balki kontekst va kommunikativ maqsad bilan ham belgilanadi [5]. Pragmatik me'yor — bu nutqiy vaziyatda kommunikantlar tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalari majmuasidir [6]. Raqamli muloqotda bu me'yorlar netiket qoidalari, javob tezligi, qisqartirilgan shakllardan foydalanish, emotsional-ekspressiv vositalardan foydalanish kabi shakllarda namoyon bo'ladi.

Raqamli kommunikatsiyada pragmatik me'yorlar sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Kommunikativ etikaga rioya qilish me'yori (netiket asosida);
2. Javobning tezkorligi me'yori;
3. Kommunikativ ixchamlik me'yori;
4. Emotsional-ekspressiv moslik me'yori.

Kommunikativ etikaga rioya qilish me'yori (netiket asosida). Netiket (internet etiketi) bu internetda, ijtimoiy tarmoqlarda va elektron muloqotda, masalan, chat, email, forum va boshqalarda foydalanuvchilarning odob-axloq qoidalarga rioya qilishlarini anglatadi.

Netiket qoidalari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Hurmat va odobni saqlash. Internetda ham real hayotdagi kabi boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, haqoratli, kamsituvchi so'zlardan foydalanmaslik lozim. Bu qoidalar pragmatik jihatdan muloqot samaradorligini oshiradi va muloqotchilar o'rtasida konfliktlarning yuzaga kelishini oldini oladi. Ular ijtimoiy va madaniy omillar bilan chambarchas bog'liq [7].

Aniq va tushunarli yozish. Raqamli muloqotda foydalanuvchilar xabarlar, ma'lumotlar uzatishda qisqa, ravon va grammatik jihatdan to'g'ri yozish, punktuatsion, ya'ni tinish belgilarini to'g'ri qo'llash muhim ahamiyatga ega. Bunda ortiqcha jargon, noma'lum va tushunarsiz qisqartmalardan foydalanmaslik lozim, boisi semantik aniqlik noto'g'ri tushunishlarni kamaytiradi.

Bosh harflarni noto'g'ri ishlatmaslik. Xabar, ma'lumot yoki boshqa fikrlarning HAMMASINI KATTA HARFDA yozish **“baqirish”** sifatida qabul qilinadi. Bu oddiy holat deb qaralmaydi. Shuning uchun e'tibor bilan yozish, bosh harflarni to'g'ri qo'llash zarur.

Qisqartirilgan shakllardan foydalanish. Raqamli kommunikatsiyada vaqtni tejash maqsadida nutq qisqartiriladi. Masalan, “rahmat” – “rhm”, “bo'ldi” – “bd”, “xo'p” – “xp”, shuningdek, lotin grafikasida “sh” o'rnida “w”, “ch” o'rnida “4”ning qo'llanilishi, ya'ni nutqning qisqartirilishi yangi pragmatik norma sifatida shakllanmoqda. Raqamli muloqotda netiket qoidalari sifatida yana boshqa muhim qoidalarni kiritish mumkin.

Javobning tezkorligi me'yori. Mazkur me'yor kommunikantlar o'rtasidagi o'zaro hurmat, e'tibor va kommunikativ mas'uliyat darajasini aks ettiradi. Xabarga o'z vaqtida javob qaytarish muloqotning uzluksizligini ta'minlasa, javobning cho'zilishi yoki e'tiborsiz qoldirilishi salbiy pragmatik implikaturalarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun javob tezligi raqamli muloqot madaniyatining muhim ko'rsatkichlaridan biri sanaladi.

Kommunikativ ixchamlik (ortiqcha va takroriy axborotdan tiyilish) me'yori. Kommunikativ ixchamlik me'yori pragmatikaning asosiy nazariyalariga tayanadi. Nutq ishtirokchisi zarur miqdordagi axborotni taqdim etishi, ortiqcha tafsilotlardan qochishi lozim [6]. Mazkur me'yor internet diskursida keng tarqalgan netiket qoidalari bilan ham uzviy bog'liq. Netiketda

foydalanuvchining vaqtini hurmat qilish, ortiqcha xabar yubormaslik, muloqotda aniqlik va ixchamlikni saqlash asosiy talablar qatoriga kiradi. Shu jihatdan kommunikativ ixchamlik nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-pragmatik norma sifatida ham namoyon bo'ladi.

Emotsional-ekspressiv moslik me'yori. Zamonaviy raqamli kommunikatsiya sharoitida (messengerlar, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta va boshqalar) nutq faqat lingvistik birliklar bilan cheklanib qolmay, balki turli xil hissiy ifoda vositalari orqali boyitiladi. Ushbu vositalar qatoriga emoji, stiker, gif tasvirlar, undov belgilar, yozma intonatsiyani ifodalovchi grafemik vositalar (masalan, “!!!”, “...”, katta harflar orqali urg'u berish) hamda qisqartirilgan hissiy birliklar kiradi. Masalan: 😊 — ijobiy baho, 😊 — kinoya, 😊 — salbiy munosabat. Oddiy “yaxshi” so'zi neytral bahoni bildirsa, unga 😊 emoji qo'shilishi ijobiy munosabatni kuchaytiradi, 😊 esa aksincha, kinoya yoki norozilikni anglatishi mumkin. Ushbu vositalardan foydalanish ham kontekstga, ijtimoiy rollarga va kommunikativ vaziyatga bog'liq

Bundan tashqari, emotsional-ekspressiv vositalar raqamli muloqotda tushunmovchiliklarning oldini olishda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki yozma nutqda intonatsiya yo'qligi sababli ayrim gaplar noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Emoji yoki boshqa hissiy- ta'sir belgilari esa xabar ohangini aniqlashtirib, noto'g'ri interpretatsiya ehtimolini kamaytiradi. Shu jihatdan ular nafaqat estetik, balki funksional-pragmatik ahamiyatga ham ega.

Xulosa va takliflar (Conclusion / Recommendations). internet diskursi an'anaviy muloqot shakllaridan farqli ravishda yangi kommunikativ sharoitlarni yuzaga keltirib, nutq jarayonida o'ziga xos pragmatik talab va me'yorlarning shakllanishiga sabab bo'lmoqda.

Xususan, kommunikativ etikaga rioya qilish, javobning tezkorligi, kommunikativ ixchamlik hamda emotsional-ekspressiv moslik kabi me'yorlar raqamli muloqotning samaradorligini ta'minlovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ldi. Ushbu me'yorlar nafaqat nutqning mazmuniy va shakliy tomonlarini tartibga soladi, balki kommunikativ jarayon ishtirokchilari o'rtasida ijtimoiy-psixologik muvozanatni ham ta'minlaydi. Mazkur me'yorlarni tizimli o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mahmudov N. Til va nutq. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2013. – 224 b.
2. Ли Ян, Дедова О.В. Анализ механизмов формирования лексико-семантической группы «межличностная коммуникация в интернете» // Мир науки, культуры, образования. – 2019. – № 5 (78). – С. 506–508.
3. Леонтьев А.А. Психоллингвистика. – Москва: Смысл, 2003. – 287 с.
4. Бетц В. Влияние одного языка на другой // Вопросы языкознания. – 1959. – № 2. – С. 25–32.
5. Yo'ldoshev B. Nutq pragmatikasi. – Toshkent: Fan, 2011. – 176 b.
6. Grice H.P. Logic and Conversation // Cole P., Morgan J. (eds.) Syntax and Semantics. – New York: Academic Press, 1975. – Vol. 3. – P. 41–58.
7. Nurmonov A. Lingvistik pragmatika asoslari. – Toshkent: Fan, 2008. – 192 b.
8. Crystal D. Language and the Internet. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 272 p.
9. Abdurahmanova, M. (2024). Sun'iy intellekt tizimida omonimlarni tushunish va tarjima qilish muammolari. Computer linguistics: problems, solutions, prospects, 1(1).
10. Пулатова, ДД (2025). Использование несбывшихся ожиданий как средства эстетического и прагматического воздействия в узбекской художественной литературе. Международные науки, образование и новые технологии обучения, 2 (10), 200-202.
11. Abdurahmanova, M., & Olimova, M. (2022). Korpus lingvistikasining ahamiyati. Computer linguistics: problems, solutions, prospects, 1(1).

UO'K 82-32:159.9

“ZOV OSTIDA ADASHUV” HIKOYASIDA NORROTOLOGIK TAHLIL VA PSIXOLOGIK TASVIR

L.Qambarov, bosh mutaxassis, Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi Qashqadaryo viloyati bo'limi, magistrant, Osiyo texnologiyalari universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek nasrining yirik namoyandalaridan biri Shukur Xolmirzayevning “Zov ostida adashuv” hikoyasi narratologiya nazariyasi asosida tahlil qilindi. Tadqiqotda asarning narrativ tuzilishi, hikoyachi tipi, fokalizatsiya shakllari, syujet va fabula

munosabati, badiiy vaqt va makon kategoriyalarining funksional ahamiyati, shuningdek, ichki monolog va psixologik tasvir vositalari ilmiy nuqtayi nazardan yoritilgan. Hikoya bolalik xotirasiga asoslangan retrospektiv narrativ sifatida talqin qilinib, unda adashuv motivi shaxs kamoloti va ongning shakllanish jarayoni bilan uzviy bog'liqligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida "Zov ostida adashuv" hikoyasi psixologik-realistik va falsafiy mazmunga ega murakkab narrativ asar ekanligi xulosalanadi.

Kalit so'zlar: Shukur Xolmirzayev, narratologiya, hikoya, hikoyachi, fokalizatsiya, syujet, fabula, makon, psixologizm.

Аннотация. В данной статье рассказ «Zov ostida adashuv» одного из крупнейших представителей узбекской прозы Шукура Холмирзаева анализируется на основе теории нарратологии. В исследовании с научной точки зрения рассматриваются нарративная структура произведения, тип повествователя, формы фокализации, соотношение сюжета и фабулы, функциональное значение категорий художественного времени и пространства, а также средства внутреннего монолога и психологического изображения. Рассказ интерпретируется как ретроспективный нарратив, основанный на детских воспоминаниях, в котором мотив заблуждения обосновывается как неразрывно связанный с процессом личностного становления и формирования сознания. В результате исследования делается вывод о том, что рассказ «Zov ostida adashuv» является сложным нарративным произведением с психологически-реалистическим и философским содержанием.

Ключевые слова: Шукур Холмирзаев, нарратология, рассказ, повествователь, фокализация, сюжет, фабула, пространство, психологизм.

Abstract. This article analyzes the short story "Zov ostida adashuv" by Shukur Kholmirzayev, one of the major representatives of Uzbek prose, on the basis of narratological theory. The study examines the work's narrative structure, the type of narrator, forms of focalization, the relationship between plot and story (fabula), and the functional significance of the categories of artistic time and space, as well as internal monologue and psychological modes of depiction from a scholarly perspective. The story is interpreted as a retrospective narrative based on childhood memory, in which the motif of getting lost is shown to be intrinsically connected with personal maturation and the process of the formation of consciousness. As a result of the research, it is concluded that "Zov ostida adashuv" is a complex narrative work characterized by psychological realism and philosophical depth.

Key words: Shukur Kholmirzayev, narratology, short story, narrator, focalization, plot, fabula, space, psychologism.

XX asr o'zbek nasri taraqqiyotida hikoya janri yetakchi o'rin egallab, unda inson shaxsiyati, ruhiy kechinmalari va hayotiy tajribasini badiiy tadqiq etishga alohida e'tibor qaratildi. Ayniqsa, o'tgan asrning 60-70-yillari adabiy jarayonida realistik tasvir bilan bir qatorda psixologik teranlik, ichki monolog va subyektiv idrokning kuchayishi kuzatildi. Ushbu jarayonda Shukur Xolmirzayev hikoyanavis sifatida adabiyotimizga kirib keldi va nasrning ushbu kichik janridagi asarlari bilan milliy adabiyotimizni boyitdi. Shu yillarda nashr etilgan "Olis yulduzlar ostida"[1:56]., "Hayot abadiy"[1:84]., kabi to'plamlaridan o'rin olgan hikoyalari kitobxonlar e'tiborini tortdi. Akademik Matyoqub Qo'shjonov ta'kidlaganidek: Yozuvchi asarlarining materiali ko'proq o'zi tug'ilib o'sgan joylari – Boysun tog'lari, Surxon bo'ylari bilan bog'liq. U faqat Surxon vohasi ko'rkamliklarini emas, balki Boysun va Surxon odamlarini, ularning o'ziga xos xarakter xususiyatlarini, boshqa joylardan bir oz farq qiladigan turmush tarzini adabiyotga olib kirdi[3:366]. Yozuvchining hikoyalari ko'pincha bolalik xotiralari, tabiat va inson munosabati, hayotiy sinovlar orqali inson ongining shakllanishi kabi masalalarga bag'ishlanganligi bilan o'quvchini o'ziga jalb etdi. Ana shundan hikoyalardan biri "Zov ostida adashuv" 1971-yilda yozilgan bo'lib. Bu hikoyasi Shukur Xolmirzayevning hikoyanavislik mahoratini to'liq namoyon etuvchi asarlardan biri desak yanglishmaymiz.

Hikoya syujeti asar qahramoni tilidan bolalikdagi xotiralarini yod olish yo'sinida hikoya qilingan. Yarim ko'chmanchi hayot tarzida yashovchi cho'pon oilasidan bo'lgan yetti yoshli bolaning tog'da adashib qolishi syujeti orqali murakkab ichki ruhiy jarayonlar tasvirlanadi. Hikoya syujeti

bolalikdagi bir kecha-kunduzlik adashuvga asoslangan bo'lsa-da, unda insoniy tajriba, qo'rquv, aql va kuzatuvchanlikning hayotiy ahamiyati badiiy jihatdan chuqur ochib beriladi. Shu sababli mazkur asarni narratologik tahlil qilish uning ichki badiiy mexanizmlarini ochishga xizmat qiladi.

“Zov ostida adashuv” hikoyasining narrativ tuzilishi birinchi shaxsli bayonga asoslangan. Hikoyachi voqealarning bevosita ishtirokchisi bo'lib, u gomodiegetik hikoyachi sifatida namoyon bo'ladi. Biroq narratologik nuqtayi nazardan hikoyachi bir qatlamli emas. Asarda bir tomondan yetti yoshli bolaning bevosita idroki va hissiyotlari, ikkinchi tomondan esa voqealarni eslayotgan, hayotiy tajribaga ega katta yoshli hikoyachining mulohazalari uyg'unlashadi. Ushbu ikki darajali hikoyachi modeli retrospektiv narratsiya sifatida talqin qilinadi va hikoyaga refleksiv xarakter bag'ishlaydi.

Hikoyada fokalizatsiya masalasi muhim o'rin tutadi. Asosan ichki fokalizatsiya yetakchilik qiladi, ya'ni voqealar bolaning sezgi a'zolari, qo'rquvlari va tasavvurlari orqali beriladi. Zovosti bolaning ongida xavfli va sirli makon sifatida gavdalanadi, bu tasvirlar bolaning psixologik holati bilan bevosita bog'liq. Shu bilan birga, ayrim joylarda hikoyachi voqealarga umumlashtiruvchi, hayotiy va falsafiy baho beradi. Bu esa nol fokalizatsiya elementlarining mavjudligini ko'rsatadi va asarda subyektiv hamda obyektiv idrokning uyg'unligini ta'minlaydi.

Syujet va fabula munosabatiga nazar tashlanganda, fabula jihatidan voqealar ketma-ketligi sodda va aniq. Biroq syujet bu ketma-ketlikni tabiat tasvirlari, ichki monologlar va psixologik kechinmalar orqali murakkablashtiradi. Voqealar tezkor tarzda emas, balki bolaning ruhiy holatiga mos ravishda rivojlanadi. Natijada hikoya tashqi harakatdan ko'ra ichki kechinmalarga asoslangan psixologik syujetli asar sifatida namoyon bo'ladi.

Asarda makon kategoriyasi alohida semantik yuklamaga ega. Zovboshi va Zovosti qarama-qarshi ramziy makonlar sifatida tasvirlanadi. Zovboshi nisbatan xavfsiz, odamlar yurgan hudud bo'lsa, Zovosti noma'lumlik, xavf va hayotiy sinov makonidir. Bola Zovostiga tushib qolishi orqali ramziy ma'noda sinovdan o'tadi. Ushbu makon bolaning ichki dunyosida qo'rquv va jasorat to'qnashadigan maydonga aylanadi. Zovostidan chiqib ketish esa yetilish va onging yangi bosqichiga ko'tarilish ramzi sifatida talqin etiladi.

Badiiy vaqt masalasi ham hikoyaning narrativ qurilishida muhim o'rin egallaydi. Obyektiv jihatdan voqealar bir kecha-kunduz davom etadi. Biroq psixologik vaqt bolaning ruhiy holatiga bog'liq holda cho'ziladi yoki tezlashadi. Ayniqsa, tun tasviri va yolg'izlik holatida vaqtning cho'zilib ketgandek tasvirlanishi bolaning ichki qo'rquvini kuchaytiradi va o'quvchini uning holatiga yaqinlashtiradi.

Ichki monologlar hikoyaning psixologik chuqurligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biridir. Bola o'z-o'ziga savollar beradi, vaziyatni tahlil qiladi, xavfdan qutulish yo'llarini izlaydi. Ushbu ichki nutq orqali qahramon instinktiv qo'rquvdan ongli qaror qabul qilish darajasiga ko'tariladi. Bu jarayon hikoyaning g'oyaviy asosini tashkil etadi. Bola bir kecha cho'lga ko'chib ketgan cho'ponlarning uyida tunagandan so'ng ertalab, nima qilarini, qayerga borarini bilmay gangib qolganida, otasining gaplarini eslab, to'g'ri qaror qabul qiladi: *“Birdan eslab qoldim-u, yig'lagim keldi. Biroq otamning: “Yig'idan foyda yo'q, o'g'il bola yig'lamaydi”, deb aytgan gaplarini esladim. To'g'ri-da, yig'lab o'tirsam, birov meni yo'lga solib qo'yadi-yu, men ota-onamni topib olamanmi? Yo'q, albatta. Harakat qilish kerak”* [4:366].

Hikoyadagi adashuv motivi oddiy yo'ldan chiqish emas, balki hayotiy tajriba va saboq sifatida talqin qilinadi. Bola adashish jarayonida tabiat qonunlarini, hayvonlar xulqini va atrof-muhitni kuzatish orqali omon qolish strategiyasini shakllantiradi. Zovosti nafaqat bola balki, qo'lida yarog'i bo'lmagan, tog' sharotidan bexabar kattalar uchun ham xavfli edi. Bu joyda bexosdan bo'ri, to'ng'iz, tulik, pahlavon (ayiq), arg'amchi (ilon) kabi yirtqich hayvonlarga duch kelishim mumkin. Bola bir kunlik Zovostidagi “sarguzashti” davomida bunda to'qnashuvdan benasib qolmad: *Ana shu o'yiqlarning oxiriga yetib, bir to'da yovvoyi cho'chqaga duch keldim. Ular hayron bo'lgandek taqqa to'xtab, qozondek boshlarini ko'tarib qarashdi. Men ham serrayib turib qolibman. Shunda chetda turgan kichikroq bir cho'chqa «huq» etib ovoz chiqardi-da, suzmoqchi bo'lgan novvosdek boshini egib olib menga yugurdi. Men hangu mang bo'lib qoldim va jonholatda yonboshimdagi xarsangga tirmashdim. U xarsangga yetib kelganida, men tepada edim. U xarsangni aylana boshladi. To'zg'ib qolgan boshqa cho'chqalar ham to'xtab menga qarab turishardi... Agar shu cho'chqaning o'rnida*

o'rtacha bir it bo'lganda ham xarsangga sakrab chiqar, hatto uloq ham bu xarsangda bemalol o'ynab yurgan bo'lardi. Lekin u chiqa olmadi. Chiqa olmaydi ham! Chunki u to'g'riga yuradigan hayvon! Unga to'g'rima-to'g'ri kelgan kishining holiga voy! Tumshug'idan chiqib turgan oppoq tishlari bilan yorib ketadi. Shuning uchun ham tog'liklar cho'chqaga duch kelgan-da, unga chap berishni yaxshi bilishadi. Sal chap berding-mi, bo'ldi, u o'tib ketadi. Iziga qaytib kelguncha sen xoliroq joyga borib olasan!.. Ana shunday! Hayvonlarning xulq-atvorini bilish kerak. Cho'chqalar aylanib, aylanib, xuddi men kelgan so'qmoqqa o'tishdi. Men bo'lsam, vaqtini boy bermay, xarsangdan sakrab tushib, olg'a jildim.

Shu tariqa adashuv shaxs kamolotiga xizmat qiluvchi zarur bosqich sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda "Zov ostida adashuv" hikoyasi narratologik jihatdan murakkab va ko'p qatlamli asar bo'lib, unda retrospektiv birinchi shaxsli narratsiya, ichki fokalizatsiya, ramziy makon va psixologik vaqt uyg'unlashgan. Shukur Xolmirzayev mazkur hikoya orqali bolalik xotirasi asosida inson ongining shakllanish jarayonini badiiy jihatdan yuksak darajada ifodalaydi. Asarda adashuv fojia emas, balki tajriba va yetilish manbai sifatida talqin qilinadi. Shu bois "Zov ostida adashuv" hikoyasi nafaqat badiiy-estetik, balki ilmiy-narratologik tahlil uchun ham muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

- 1.Xolmirzayev Sh, Olis yulduzlar ostida. Hikoya va ocherklar. T.: "Yosh gvardiyachi", 1971. 184 bet.
- 2.Xolmirzayev Sh., Hayot abadiy. T., "Yosh gvardiyachi", 1974. –192 b.
- 3.Qo'shjonov M., Saylanma. II jildlik. 1-jild T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1982. –834 b.
- 4.Xolmirzayev Sh., Tanlangan asarlar: III jildlik. 1-jild: Hikoyalar. –T.: "Sharq", 2003. –448 b. 155 b.
- 5.Karim B., Ruhيات alifbosi. –T.: G'.G'ulom NNMU IU, 2018. –364 b.

UO'K 81'342.8/9

BOLALAR NUTQIDA SO'Z-GAPLARNING PSIXOLINGVISTIK TAHLILI

N.E.Qobilova, dots.v.b., PhD, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

I.A.Samadova, magistrant, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqola bolalar nutqida uchraydigan so'z-gaplarning psixolingvistik xususiyatlarini turli yosh bosqichlari kesimida o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda bolalar nutqidagi holofrazalar (bir so'zli gaplar) va ularning kommunikativ, semantik hamda grammatik jihatlari tahlil qilindi. Maqolada L.Vigotskiy, J. Piaje, A. Luriya, V. Stern va boshqa olimlarning nazariyasi asosida bolalar nutqining rivojlanishi va ichki nutqning shakllanishi ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari bolalar nutqida so'z-gaplarning shakl va ma'no jihatidan murakkabligini, shuningdek, nutqiy tejamkorlik va ekspressivlikning yoshga bog'liqligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: So'z-gap, kommunikativ funksiya, ichki nutq, nutqiy tejamkorlik.

Аннотация. Статья посвящена изучению психолингвистических особенностей слов и предложений в речи детей на разных возрастных этапах. В исследовании анализировались холофразы (однословные высказывания) и их коммуникативные, семантические и грамматические аспекты. В статье рассмотрено развитие детской речи и переход к внутренней речи на основе теорий Л. Выготского, Ж. Пиаже, А. Лурии, В. Штерна и других ученых. Результаты исследования показывают сложность слов и предложений в речи детей с точки зрения формы и значения, а также зависимость экономии и экспрессивности речи от возраста.

Ключевые слова: Слово-предложение, коммуникативная функция, внутренняя речь, речевая экономия.

Abstract. The article is devoted to the study of psycholinguistic features of words and sentences in children's speech across different age stages. The study analyzed holophrases (one-word utterances) and their communicative, semantic, and grammatical aspects. The article examines the development of children's speech and the transition to inner speech based on the theories of L. Vygotsky, J. Piaget, A. Luria, V. Stern, and other scholars. The research results show the complexity of words and sentences in children's speech in terms of form and meaning, as well as the age-related dependence of speech economy and expressiveness.

Key words: Word-sentence, communicative function, inner speech, speech economy.

Bugungi kunda bolalar nutqini psixolingvistik jihatdan o'rganilishi nafaqat dunyo tilshunosligida, balki o'zbek tilshunosligida ham jadal rivojlanmoqda. Til va tafakkur munosabatini ochib berishda bolalar nutq ontogenezi muhim o'rin tutadi. Shu sababli bolalar nutqida uchraydigan so'z-gaplarni o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Bolalar nutqidagi so'z-gaplar nafaqat bolaning 10-18 oyligigacha bo'lgan davrida balki, 5-6 yoshlarida ham namoyon bo'ladi. Bunday so'z-gaplar dastlab bolalarda kommunikativ birlik vazifasini o'taydi va turli mazmunni ifodalashga yordam beradi. 10-18 oylik boladagi so'z-gaplar grammatik strukturaning yetishmasligi sababli yuz beradi. Maktabgacha yoshdagi katta bolalik davrida bolalar leksik, grammatik, sintaktik jihatdan deyarli kattalarga tenglashib oladilar. Shunga qaramay, bu yoshda ham bolalar kommunikativ vaziyat, nutqiy tejamkorlik hamda ekspressivlik bilan bog'liq holda so'z-gaplardan foydalanadilar. Bundan bilishimiz mumkinki, 5-6 yosh bolalardagi so'z-gaplar bolaning ilk holofraza gaplaridan tubdan farq qiladi.

Bolalar nutqida so'z-gaplarning shakllanishi va uning psixolingvistik xususiyatlari jahon tilshunosligi va psixolingvistikasida keng o'rganilgan. Xususan, J.Piajega ko'ra, so'z-gaplar bolalardagi egosentrik nutqning hosilasi bo'lib, ijtimoiylashmagan tafakkurning bir ko'rinishi sifatida ko'riladi. Bola bir so'z orqali to'liq bir vaziyatni ifodalashga harakat qiladi[1]. So'z-gap bola uchun predmet emas, balki harakatni ifodalaydi. Rus tilshunoslaridan A. N. Gvozdev ham bolalar nutqidagi bunday so'z-gaplarni o'z ma'nolariga ko'ra, qandaydir xabarni ifodalovchi tugal butunlik deb belgilaydi[2].

L.Vigotskiy esa bolalarda til va tafakkurning bir-biriga bog'liqligini hamda bola nutqi avval tashqi keyin ichki nutqqa aylanishini aytadi. Unga ko'ra, so'z-gaplar bolaning kommunikativ ehtiyojlariga bog'liq rivojlanadi va bola bu bir so'z bilan butun bir fikrni ifodalaydi[3]. Olim bunday gaplarni "predikativ" deb atagan. Keyinchalik Vigotskiyning fikrlari shogirdi A. Luriya tomonidan rivojlantiriladi. A. Luriya bolalarda nutq rivojini neyropsixologik jarayon deb biladi va bola nutqidagi so'z-gaplarni funksional birlik sifatida talqin qilgan[4]. Bu nazariya so'z-gaplarning shaklan sodda ammo semantik jihatdan murakkabligini ochib bergan.

Bolalar nutqidagi so'z-gaplar zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlarda ham qator olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, L.Seytlin, M.Halliday, R.Brovn kabi psixolingvistlar bolalardagi bunday gaplarning funksional, struktur va semantik xususiyatlariga e'tibor qaratishgan[5;6;7].

Tadqiqot asosan kuzatuv va tahlil metodlariga asoslandi. Bolalar nutqi turli yoshdagi bolalardan real muloqot va teleko'rsatuv materiallari orqali o'rganildi. Ma'lumotlar holofrazalar va so'z-gaplarning semantik, kommunikativ va sintaktik xususiyatlari bo'yicha kategoriyalarga ajratildi.

Bolalar nutqida dastlabki ma'noli qismlar taxminan bolaning 10-18 oylik davrida paydo bo'ladi va bunday gaplar so'z-gaplar (holofraza) deb yuritiladi. Ular bunday so'z shaklidagi gaplarni shunchaki talaffuz qilishmaydi, balki aniq kommunikativ maqsadlarini amalga oshiradilar[5]. Ya'ni bola bitta so'z orqali turli ma'nolarni ifodalaydi va bu jarayon mimika va intonatsiya yordamida boyitiladi. Bola lingvistik resurslarning yetishmasligi sababli bir so'z orqali turli ma'nolarni ifodalaydi. Masalan, "opa" so'zi bolaning bir so'zli davrida turli ma'nolarga ega bo'lishi mumkin (opa o'ynaylik/ opam keldi/ opam oldi kabi). Biz uni qanday maqsadni nazarda tutayotganini qo'llar, yuzlar ishorasi va intonatsiyasiga qarab anglaymiz. R.Brovn tadqiqotlariga ko'ra, bu holofraza bosqichida mimika va intonatsiya nutqning ma'nosini boyituvchi muhim vosita bo'ladi, chunki bu davrda bola hali grammatik vositalar orqali fikrni kengaytira olmaydi[7]. Ya'ni bolalar cheklangan leksik boyligi bilan cheksiz masadlarini amalga oshiradilar. Bolaning nutqi bu yosh davrida faqat uning diqqat markazida bo'lgan narsalarga qaratiladi. Tadqiqotlarga ko'ra bolalar bunday so'z-gaplarni quyidagi maqsadlarda qo'llashadi: kattalar e'tiborini jalb qilish, xabar qilish, so'rash, yangi so'zni to'g'ri aytayotganini sinab ko'rish uchun. Ammo bu to'rt xil gapning ham shakli bir xil bo'lishi mumkin. L.Seytlenga ko'ra, bolalarda kognitiv rivojlanish og'zaki rivojlanish hamda grammatik shakllanishdan oldin sodir bo'ladi[5]. Umuman olganda bolalar 3 yoshgacha umri davomida olgan informatsiyaning 80 foizini o'zlashtirgan bo'ladi[8].

Kichik yoshdagi bolalarda nutqiy quvvatning yetishmasligi so'z-gaplarni hosil qilsa, 5-6 yosh bolalarda esa nutqiy tejamkorlikni yuzaga keltiradi. Bolalar maktabgacha yoshdagi katta davrga kelib

murakkab sintaktik qurilmalardan bema'lol foydalana oladilar. Shunga qaramay bu davrda ham bolalarda soʻz-gaplar faol boʻladi. D.Slobin tadqiqotlariga koʻra, kattalar bolalar bilan muloqot jarayonida nutqlarini soddalashtiradi, bu muhit bolalar nutqida murakkab sintaktik birliklar emas soʻz-gaplarning faol qoʻllanishiga olib keladi[9]. Bolalardagi bunday tejamkorlikni biz koʻproq diologik nutqlarda uchratamiz. Masalan:

- *Nima buziladi?*
- *Karobka*
- *Nima sinadi?*
- *Oʻyinchoq*
- *Nima ochiladi?*
- *Eshik* (“Bola tili” koʻrsatuvi, 07.06,2021).

Yuqoridagi misolga nazar tashlasak, bola savoldagi “*buziladi*”, “*sinadi*”, “*ochiladi*” soʻzlarini qayta takrorlamaydi va nutqiy tejamkorlikni amalga oshiradi. Bolalar koʻp hollarda gapning temasini tashlab ketadi va asosan eʼtiborni remaga qaratadi[6]. Yaʼni, bola urgʻuni asosan yangi maʼlumotga yoʻnaltiradi.

Tadqiqotlarga koʻra, bolalarning berilgan savollarga qisqa javob berishi nutqiy ojizlik emas, balki bola nutqini ichki nutqqa oʻtgani bilan izohlanadi. Yaʼni, bola shaklga tayangan nutqdan mazmunga yoʻnaltirilgan nutqqa oʻtadi. Kuzatishlarimizga koʻra bir xil yoshdagi bolalar bir xil savolga turli shaklda javob berishi kuzatildi. Yaʼni, ayrim bolalar qisqa soʻz-gaplardan foydalangan boʻlsa, ayrim bolalar toʻliq tema va rema munosabatida javob qaytardi. Masalan, 1-bola:

- *Sumalakni nimadan tayyorlashadi?*
- *Sumalakni toshdan tayyorlashadi*

2-bola:

- *Sumalakni nimadan tayyorlashadi?*
- *Toshdan* (“Bola tili” koʻrsatuvi, 23.03.2021).

Yuqoridagi misolda birinchi bola savolga javob berish jarayonida savol strukturasini takrorlaydi va toʻliq javob bergan. L.Vigotskiy bu holatni egosentrik nutq bilan bogʻlaydi. Bolaning fikrlash jarayoni tashqi nutq orqali amalga oshadi[2]. Ikkinchi bola esa aynan shu savolga qisqa axborot bergan. Bu esa bolada fikrlash jarayoni ichki nutqqa oʻtganini anglatadi. Bu farqlar esa bolalarda nutqning rivojlanishi hatto bir xil yoshda ham turlicha kechishini koʻrsatadi

Xulosa qilib aytganda, bolalar nutqidagi soʻz-gaplar (holofrazalar) nutq ontogenezinining turli bosqichlarida turlicha psixolingvistik tabiatga ega boʻlib, kichik yoshdagi bolalarda lisoniy resurslar yetishmasligi sababli yuzaga kelsa, 5-6 yoshli bolalarda kognitiv rivojlanish, nutqiy tejamkorlik va fikrning ichki nutqqa koʻchishi natijasida faol qoʻllaniladi. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, bolaning bir soʻzli gaplardan foydalanishi uning fikrlash jarayoni shakldan mazmunga yoʻnaltirilganini, yaʼni nutqiy ehtiyojdan kelib chiqib asosiy urgʻuni yangi axborotga (remaga) qaratish mahoratini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. – Москва, 1932. – 503 с.
2. Гвоздев А.Н. Вопросы изучения детской речи. – М.: Акад. пед. наук РСФСР. 1961. – 461 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. Изд. 5, испр. – М., Лабиринт, 1999. – 352 с.
4. Лурия А.Р., Юдович Ф.Я. Речь и развитие психических процессов у ребёнка: экспериментальное исследование. – Лондон: Staples Press, 1959.
5. Цейтлин С. Н. Язык и ребёнок. Лингвистика детской речи. – М., Владос, 2000. – 240 с.
6. M.A.K.Halliday (1993) Towards a language – based theory of learning. *Linguistics and Education* 5, 93-116с.
7. Brown, R. (1973) A first language: The early stages. – MA: Harvard University Press.
8. Masaru I. Uchdan keyin kech. – Toshkent, Hilol-Nashr, 2023. – 244b.
9. Фергюсон Ч.А., Слобин Д.И. (ред.) Исследования развития детской речи *Studies of Child Language Development*. – Нью-Йорк: Holt, Rinehart and Winston, 1973.
10. Потемня А. А. Мысль и язык. –Киев: СИНТО, 1993. – 192 с.
11. Sayidiraximova N.S. Maktabgacha èshdagi oʻzbek bolalar nutqining lingvistik xususiyatlari. *Filol.fan.nomz...dis.* –Toshkent, 2004. – 126 b.
12. Qurbonova M. Oʻzbek bolalar nutqi leksikasining sotsiopsixolingvistik tadqiqi. *Filol.fan.nomz..dis.* – Toshkent, 2009. – 154b;

UO'K 81'42:659.1

REKLAMA DISKURSINING XARAKTERLI XUSUSIYATLARI HAMDA MATN KONTENTLARI TAHLILI

M.R.Qo'ziyeva, magistrant, Buxoro xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslik uchun dolzarb hisoblanadigan diskurs turlaridan - reklama diskursiga oid lisoniy xususiyatlar tadqiq qilinadi. Reklama diskursining mediadiskursdagi asosiy vazifasi, ijtimoiy, madaniy ahamiyati, uning inson ongiga ta'siri, kognitiv xususiyatlari, grammatik, leksik-semantik, ta'rifi ham tahlilga tortiladi. Shuningdek, ishda reklama diskursi matni kontentining lisoniy ko'rinishiga urg'u beriladi. Reklama kontentining turli kommunikativ muloqotlardagi turli maqsadlarga yo'naltirilgan matn belgisi sifatidagi xususiyatiga ham to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: ommaviy kommunikatsiya, til me'yorlari, kommunikativ samaradorlik, ijtimoiy-madaniy hodisa, persuasiv strategiyalar, jamoaviy script, illokutsiyalar, metaforik tasvirlar, manipulyativ xususiyatlar, reklama matni, turg'un birikmalar.

Аннотация. В данной статье исследуются лингвистические особенности рекламного дискурса - одного из видов дискурса, актуальных для современной лингвистики. Основная функция рекламного дискурса в медиадискурсе, его социальная и культурная значимость, его влияние на человеческое сознание, когнитивные особенности, грамматические, лексико-семантические характеристики также анализируются. Также в работе делается акцент на лингвистическом виде содержания текста рекламного дискурса.

Ключевые слова: массовая коммуникация, языковые нормы, коммуникативная эффективность, социокультурное явление, убедительные стратегии, коллективный скрипт, иллокуции, метафорические образы, манипулятивные свойства, рекламный текст, устойчивые сочетания.

Abstract. This article examines the linguistic features of advertising discourse, one of the types of discourse relevant to modern linguistics. The main function of advertising discourse in media discourse, its social, cultural significance, its influence on human consciousness, cognitive features, grammatical, lexical-semantic, and definition are also analyzed. The work also emphasizes the linguistic appearance of the content of the text of advertising discourse.

Key words: mass communication, language norms, communicative effectiveness, socio-cultural phenomenon, persuasive strategies, collective script, illocutions, metaphorical images, manipulative features, advertising text, fixed combinations.

Hozirgi globallashuv sharoitida reklama ijtimoiy-madaniy hayotning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, u nafaqat iqtisodiy, balki ma'naviy-axloqiy va lingvistik jihatdan ham jamiyatga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Reklama matnlari ommaviy kommunikatsiyaning eng faol shakllaridan biri sifatida keng auditoriyaga ma'lumot yetkazish, iste'molchilar xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish va muayyan mahsulot yoki xizmatga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Biroq, bu jarayonda tildan foydalanish sifati, xususan, til me'yorlariga rioya etish masalasi tobora dolzarb tus olmoqda. Ko'pgina reklama matnlarida fonetik, leksik, grammatik, orfografik va stilistik me'yorlarning buzilishi holatlari kuzatilayotgani jamoatchilik va tilshunoslar o'rtasida jiddiy munozaralarga sabab bo'lmoqda. Til me'yorlari tushunchasining nazariy asoslarini aniqlash va ularning tasnifini berish; ikkinchidan, o'zbek reklama matnlarida uchraydigan til me'yorlarining buzilishi turlarini aniqlash va ularni lingvistik jihatdan tahlil qilish; uchinchidan, me'yor buzilishlariga olib keluvchi sabablarni marketing strategiyalari bilan bog'liqlikda o'rganish; to'rtinchidan, til me'yorlari buzilishining jamiyatga va kommunikativ samaradorlikka ta'sirini baholash; beshinchidan, til me'yorlariga rioya etishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish hozirgi kunda dolzarbdir.

Zamonaviy globallashuv jarayonida reklama insonlarning hayot tarziga, iste'mol madaniyatiga va qadriyatlar tizimiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Reklama nafaqat iqtisodiy jarayonning tarkibiy qismi, balki ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida ham e'tirof etiladi. Shu bois reklama matnlarini faqat tilshunoslik nuqtayi nazaridan emas, balki lingvomadaniy yondashuv asosida ham tahlil qilish dolzarb hisoblanadi. Reklama matnlari til va madaniyatning uzviy uyg'unlashuvi mahsuli sifatida jamiyatning mentalitetini, qadriyatlarini va urf-odatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Milliy-madaniy qadriyatlar reklamalar tiliga chuqur singib ketadi va matnning mazmuni, uslubi, ohangi hamda auditoriyaga yo'naltirilgan persuasiv strategiyalarini belgilaydi.

O'zbek madaniyati kontekstida bu qadriyatlar asosan jamoaviylik, oilaparvarlik, mehmondo'stlik, halollik va mehr kabi tushunchalardan iborat bo'lib, ular reklama matnlarida turli tillashuv vositalari va diskursiyaviy konstruktlar orqali namoyon bo'ladi. Bu natija reklama matni nafaqat axborot yetkazish, balki ijtimoiy skriptlarni faollashtirish, iste'molchida o'zini guruhga tegishli his qilish va brendga nisbatan ishonch uyg'otishga xizmat qilishidan kelibchiqadi. Til va leksikaning tanlovi bu jarayonning eng ko'zga ko'ringan jihatidir. O'zbek reklamalari ko'pincha yaqinlikni va jamoaviy skriptni faollashtirish uchun «oila», «davra», «mehmon», «ona», «ota» kabi kinship (qarindoshlik) leksikasidan foydalanadi; iboralar sifatida «oila davrasida», «aziz mehmonlar uchun», «mehr bilan tayyorlangan» singari formulalar reklama matnining asosiy xabarnomasini hissiy va madaniy kontekstga bog'laydi. Bunday leksika tomoshabinga mahsulotni oilaviy ritüallar — dasturxonda, ovqat paytida yoki bayram mehmonligida ishlatilishini tasavvur qilishga imkon beradi va shu yo'l bilan brendni oilaviy xotiraga, ishonch va barqarorlik fikriga bog'laydi. Sintaktik va pragmatik xususiyatlar ham madaniy qadriyatlarni ifoda etishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbek reklamalari ko'pincha yumshoq illokutsiyalar, maslahat ko'rinishidagi murojaatlar va inklusiv (“biz”, “bizning” kabi) pronominal formalarga tayanadi; bu esa qat'iy imperativlardan ko'ra ko'proq hamjihatlik va qo'llab-quvvatlash tuyg'usini uyg'otadi. Masalan, “Bu ta'm oilaviy davralar uchun mukammal” degan bayonot muharrirni qat'iy sotishdan ko'ra maslahat beruvchi ohangda bo'lib, auditoriyaga xuddi ishonchli do'st yoki mahalla a'zosi kabi murojaat qiladi. Shuningdek, hurmat ko'rsatish, katta-kichik odoblarini aks ettiruvchi forma va salomlashish iborolari (masalan, “Assalomu alaykum, aziz mijozlar”) reklama matnlariga ijtimoiy “sog'lomlik” hamda etiket elementini qo'shadi. Ritorik strategiyalar va metaforik tasvirlar ham madaniy qadriyatlarga xizmat qiladi. O'zbek reklamalarida metaforalar ko'pincha oilaviy yoki maishiy sohalardan olinadi: mahsulot “uy-maishat” yoki “taom” dunyosiga bog'lanadi va shu tariqa ta'myoki sifat bilan bog'liq hissiy nusxalar yaratiladi — masalan, “ta'm — baxt kaliti” kabi metafora iste'molchini emotsional jihatdan qamrab oladi. Giperbola va nostalgik retorika ko'plab hollarda “bobolarimiz retsepti”, “an'anaviy tamoyillar” kabi iboralar orqali ishlatiladi, bu esa brendni an'anaga va ishonchga bog'laydi.

Dastlabki bosqichlarda reklamaning asosiy funksiyasi axborot yetkazish bo'lgan. Unda mahsulotning xususiyatlari, narxi va joylashgan o'rni haqida aniq, qisqa ma'lumotlar berilgan. Keyinchalik, psixologiyaning keng tarqalishi bilan reklamachilar hissiy ta'sir va brend obrazini shakllantirishga urg'u bera boshladilar. Nihoyat, hozirgi davrga kelib, reklama postmodernistik va manipulyativ xususiyatlarni o'z ichiga olib, iste'molchining ong ostiga ta'sir o'tkazishga intila boshladi. Reklama diskursi taraqqiyotidagi ilk bosqich axborot ustunligi davri bo'lib, u qadimgi dunyodan to XX asr boshlarigacha davom etgan. Bu davrda reklamaning asosiy maqsadi iste'molchiga tovar, xizmat yoki muassasa haqida imkon qadar ko'proq, aniq va batafsil ma'lumot berishdan iborat bo'lgan. Ta'sir o'tkazish elementlari mavjud bo'lsa-da, ular ikkinchi darajali rol o'ynagan. Qadimgi Rim shaharlarida topilgan devoriy yozuvlar va belgilar bunga yaqqol misol bo'la oladi.

N.V.Trubnikova va O.O.Savelyevalarning tadqiqotiga ko'ra, qadimgi Rimda do'konlar va xizmat ko'rsatish shoxobchalarining peshtoqiga osib qo'yilgan yog'och yoki toshdan yasalgan peshtoqlar bugungi reklamaning ilk ko'rinishlaridan biri bo'lgan. Ularda savdo obyektining faoliyati matn yoki tasvirlar orqali ifodalangan. Masalan, mehmonxona yonidagi tosh peshtoqda mijozning mehmonxonaga kirishi, unga xizmat ko'rsatish (masalan, oyog'ini yuvish, taom taklif qilish) jarayonlari tasvirlangan. Bunday tasvirlarning asosiy vazifasi xaridorni hissiy jihatdan jalb qilish

emas, balki xizmatning mohiyati haqida aniq, ko'rgazmali ma'lumot berish bo'lgan. Hatto ba'zi peshtoqlarda faqatgina matnlar yozilgan: "Bu yerda mehmonxona joylashgan. Uch kishilik yotoq va barcha qulayliklari bilan." Bunday turdagi reklamalarning axborot ustunligi quyidagi xususiyatlarda namoyon bo'lgan: reklamada mahsulot yoki xizmatning haqiqiy xususiyatlariga urg'u berilgan; iste'molchining qaror qabul qilishiga mantiqiy dalillar bilan ta'sir o'tkazishga harakat qilingan; mahsulotning nomi, xususiyati va narxi kabi muhim ma'lumotlar imkon qadar batafsil keltirilgan. Reklama odatda o'quvchilar, tomoshabinlar va umuman iste'molchilar xotirasida saqlanib qolish uchun qayta-qayta takrorlanadigan qisqa iboralar (yoki shiorlar) bilan birga keladi. Reklama matni orqali ommaviy madaniyat deb ataladigan narsa hosil bo'lishi mumkin. Ushbu turdagi matn yordamida o'quvchi-iste'molchi odatda o'zini tanib olishini sezishi mumkin va aynan shu identifikator yordamida qabul qiluvchining harakatlanishi (boshqacha aytganda, sotib olish) amalga oshiriladi. Turg'un birikmalar ma'nosi alohida olingan so'zlardan emas, balki ularning yig'indisidan kelib chiqadi. Obrazga asoslangan turg'un birikmalar matnni ham stilistik jihatdan bo'yoqdor bo'lishini ta'minlaydi. Asliyat matnning bo'yoqdorligi tarjimada ham o'z aksini topishi va ifoda vositalarining to'liq saqlanishini talab etadi. Tarjimon matnning ifodali va bo'yoqdorligini ta'minlash maqsadida tarjima matnida ham adekvat obrazli turg'un birikmalarining variantini topishi lozim bo'ladi. Reklama matni har qanday o'quvchini o'zining ma'nodorligi, jozibaligi va hattoki she'riy ohangdorligi bilan ham jalb qilishi zarur bo'ladi. Reklama odatda o'quvchilar, tomoshabinlar va umuman iste'molchilar xotirasida saqlanib qolish uchun qayta-qayta takrorlanadigan qisqa iboralar (yoki shiorlar) bilan birga keladi. Reklama matni orqali ommaviy madaniyat deb ataladigan narsa hosil bo'lishi mumkin. Ushbu turdagi matn yordamida o'quvchi-iste'molchi odatda o'zini tanib olishini sezishi mumkin va aynan shu identifikator yordamida qabul qiluvchining harakatlanishi (boshqacha aytganda, sotib olish) amalga oshiriladi. Turg'un birikmalar ma'nosi alohida olingan so'zlardan emas, balki ularning yig'indisidan kelib chiqadi. Obrazga asoslangan turg'un birikmalar matnni ham stilistik jihatdan bo'yoqdor bo'lishini ta'minlaydi. Asliyat matnning bo'yoqdorligi tarjimada ham o'z aksini topishi va ifoda vositalarining to'liq saqlanishini talab etadi. Tarjimon matnning ifodali va bo'yoqdorligini ta'minlash maqsadida tarjima matnida ham adekvat obrazli turg'un birikmalarining variantini topishi lozim bo'ladi. Reklama matni tuzulishi jihatidan ovozi va yozuvi, shuningdek visual ko'rinishlarda bo'la oladi. lekin har qanday ko'rinish rangdor bo'yoqlar berilgan yozma yoki og'zaki matnni talab qiladi. Reklamalar ommaviy axborot vositalari yordamida tadbiq etilib verbal va noverbal ko'rinishlarda beriladi. Verbal holatdagi reklamalar ko'pincha gazeta va jurnallarda yoki ijtimoiy tarmoqlarda matn holatida uchraydi, noverbal reklama matnlari esa radio, televideniya va ijtimoiy tarmoqlarda vizual ko'rinishda bo'ladi. Lekin verbal va noverballik xususiyati har ikkala xolatda ham o'zaro birga olib borilishi zarur. Chunki bu xususiyatlar o'zaro bir birini to'ldirib turadi. Matnning xoh og'zaki bo'lsin, xoh yozma ma'nosini va jozibasini oshiradi. Reklama lisoniy va nolisoniy xususiyatlardan tashkil topgan bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dijk van T.A. The Study of Discourse. Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction / van T.A.Dijk. – London –Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications. – 1997. – Vol.1. – 352 p.
2. Brown, G. and G. Yule. Discourse Analysis. Cambridge: Cambridge University Press (Cambridge Textbooks in Linguistics), 1983.
3. Burns, A., Joyce, H., & Gollin, S. I see what you mean: Using spoken discourse in the classroom. Sydney: National Center for English Language Teaching and Research, Macquaire University. 1996.
4. Cook, G. Discourse. Oxford: Oxford University Press, 1989.
5. Coulthard, M. Advances in Spoken Discourse Analysis. London: Routledge, 1992. – 273 p.

UO'K 81'25:821.161.1-1

ASLIYAT VA TARJIMA O'RTASIDAGI POETIK MUVOFIQLIK: "MANFRED" POEMASINING IVAN BUNIN TOMONIDAN QILINGAN TARJIMASI TAHLILI

P.A.Qurbonov, dots., Turon universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Jorj Gordon Bayronning "Manfred" dramatik poemasi va uning Ivan Bunin tomonidan amalga oshirilgan ruscha tarjimasi asosida original va tarjima

o'rtasidagi poetik muvofiqlik masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda asarning badiiy, falsafiy va stilistik xususiyatlari hamda ularning tarjimada aks etishi o'rganiladi. Oq she'r tuzilishi, obrazlar tizimi, metaforalar, ritm va intonatsiya kabi poetik unsurlarga alohida e'tibor qaratiladi. Natijalar Bunin tarjimasi originalning romantik ruhi va badiiy ifodasini yuqori darajada saqlab qolganini ko'rsatadi. Tarjima mazmun aniqligi va badiiy shakl uyg'unligi bilan ajralib turuvchi namunaviy poetik tarjima sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Bayron, Manfred, Ivan Bunin, poetik tarjima, romantizm, oq she'r, metafora, qiyosiy tahlil

Аннотация. В данной статье на основе драматической поэмы Manfred автора George Gordon Byron и её русского перевода, выполненного Иван Буниным, анализируется проблема поэтической соотнесённости оригинала и перевода. В исследовании рассматриваются художественные, философские и стилистические особенности произведения, а также степень их отражения в переводе. Особое внимание уделяется таким поэтическим элементам, как структура белого стиха, система образов, метафоры, ритм и интонация. Полученные результаты показывают, что перевод Бунина в высокой степени сохраняет романтический дух и художественную выразительность оригинала. Перевод оценивается как образцовый пример поэтического перевода, отличающийся точностью содержания и гармонией художественной формы.

Ключевые слова: Байрон, Манфред, Иван Бунин, поэтический перевод, романтизм, белый стих, метафора, сравнительный анализ.

Abstract. This article analyzes the problem of poetic equivalence between the original and the translation based on George Gordon Byron's dramatic poem "Manfred" and its Russian translation by Ivan Bunin. The study examines the artistic, philosophical, and stylistic features of the work and how they are reflected in translation. Special attention is given to poetic elements such as the structure of blank verse, imagery, metaphors, rhythm, and intonation. The results show that Bunin's translation successfully preserves the romantic spirit and artistic expressiveness of the original. It is evaluated as a model example of poetic translation, characterized by the harmony of semantic accuracy and artistic form.

Keywords: Byron, Manfred, Ivan Bunin, poetic translation, romanticism, blank verse, metaphor, comparative analysis.

Kirish. Jorj Gordon Bayronning "Manfred" dramatik poemasi jahon romantizmi adabiyotining eng yorqin namunalaridan biridir. Ushbu asar ko'p yillar davomida turli ilmiy yondashuvlar asosida talqin qilinib kelinmoqda. Poemaning mazmuniy asosida uch muhim g'oya ajralib turadi:

1. cheksiz egoizm va yakka hokimiyat ruhi;
2. murosasiz g'urur va ichki qarama-qarshilik;
3. ruhiy tushkunlik va abadiy hayotga ishonchning yo'qolishi.

Professor I. G. Neupokoyeva ta'kidlashicha, "Manfred" o'zining metafizik mazmuni, poetik tuzilishi va jo'shqin badiiy koloritiga ega asar bo'lib, unda qahramonning ichki isyoni, o'zini tahlil qilishga moyilligi va mavjud tartibdan qoniqmasligi yorqin ifodalanadi.

Materiallar va metodlar. Ivan Bunin tomonidan amalga oshirilgan tarjima asarning romantik va falsafiy mohiyatini yuqori darajada saqlab qolgan. Tarjimashunos N. Lyubimov fikricha, Bunin tarjimasi original bilan o'zaro uyg'unlikda bo'lib, unda tarjimon va muallif ruhining sintezi yuzaga keladi. Bunin o'z tarjima faoliyatida jahon adabiyotining yirik namoyandalari - Leconte de Lile, F. Koppe, A. Mitskevich, F. Petrarka, A. Tennyson, G. Longfello, Gyote va Bayron asarlariga murojaat qilgan va originalga maksimal darajada yaqinlashishga intilgan. Uning tarjimonlik mahorati Pushkin mukofoti bilan e'tirof etilgan.

Poetik muvofiqlik masalasi: Quyidagi misol original va tarjima o'rtasidagi mazmuniy hamda poetik uyg'unlikni yaqqol ko'rsatadi. XX asr boshlarida I. Buninning Bayron asarlaridan qilgan tarjimalari yuqori badiiy darajaga erishib, namunaviy tarjimalar sifatida o'rganila boshlaydi.

Quyidagi misolga e'tibor qaratamiz:

Asl matnda: Which then I can resist not: in my heart
There is a vigil, and these eyes but close
To look within: and yet I live, and bear

The aspect and the form of breathing men
 (But grief should be the instructor of the wise;)
 Sorrow is knowledge: they who know the most
 Must mourn the deepest o'er the fatal truth,
 The Tree of Knowledge is not that of Life [Byron, 1817, p.7]

И. Бунин tarjimasi: ... моя душа

Не знает сна, и я глаза смыкаю
 Лишь для того, чтоб внутрь души смотреть.
 Не странно ли, что я еще имею
 Подобие и облик человека,
 Что я живу? Но скорбь-наставник мудрых;
 Скорбь-знание, и тот, кто им богаче,
 Тот должен был в страданиях постигнуть,
 Что древо знания – не древо жизни [Бунин, 1956, с.197].

A. Zverevning ta'kidlashicha, Bayron o'z tafakkurida Russo bilan ma'naviy jihatdan yaqin bo'lgan; Jenevalik mutafakkir erkinlik muammosini chuqur o'rgangan. Russo aniq ta'kidlaydiki, erkinlik inson mavjudligining eng muhim qadriyatlaridan biridir. Biroq inson yolg'izlikda erkinlikka erishgan taqdirda ham, bu erkinlik unga hech qanday foyda keltirmaydi; aksincha, erkinlik g'oyasi behuda, xavfli va hatto illuziyaviy bo'lib chiqishi mumkin. Romantik ijodkorlar haqiqiy erkin shaxsning boshqalardan ajralib turuvchi noyob qobiliyatlarini ko'rsatishga muvaffaq bo'lganlar. Ammo agar bunday erkin shaxs keyinchalik g'urur va kibrga berilsa, u endi xalqni ortidan ergashtira olmaydi. Aynan shunday ijtimoiy-falsafiy va badiiy obraz Bayronning "Manfred" dramatik poemasida romantik uslubda namoyon bo'ladi. Romantik qahramonning ichki kechinmalari qayg'uli va hissiy jihatdan boy lirik ruh bilan to'yingan. Asar mazmunining fojiaiy ohangini shoir hayajonli va tragik monologlar orqali ifodalaydi. Poemaning ingliz tilidagi matnida quyidagi satrlarni o'qiymiz:

...And yet not cruel: for I would not make,
 But find a desolation. Like the wind.
 The red-hot breath of the most lone simoom,
 Which dwells but in the desert, and sweeps o'er
 The barren sands which bear no shrubs to blast,
 And revels o'er their wild and arid waves,
 And seeketh not, so that it is not sought.
 But being met is deadly, - such hath been

The course of my existence: [Byron, 1817, p. 60]. Asl matnda qahramon o'z bilimlari tufayli qo'lga kiritgan kuch va qudrat na o'ziga, na boshqalarga quvonch va baxt keltirmaganini ta'kidlaydi. Aksincha, bu "shaytoniy" bilimlar barchaga faqat baxtsizlik olib kelgan. Ivan Bunin tarjimasida esa mazmunning ichki, chuqur mohiyati ayniqsa ravshan ifodalangan.

Dramatik oq she'rning sintaktik tuzilishi va uning intonatsiyasi originalda qanchalik ifodali tarzda berilgan bo'lsa, tarjimada ham xuddi shunday kuchli tarzda qayta yaratilgan. Obraz bir xil metaforik qiyoslashlar orqali parallel va izchil rivojlanadi. Metaforik jihatdan o'xshash poetik giperbolalarning qiyoslanishi ham o'rinli qo'llangan: "jazirama shamol, alangali samum, yalang'och qumlar, bepusht, yovvoyi okean". Gyotening Faustiga o'xshab, Manfred ham hayot va o'lim chegarasida turadi. Uning orzu va intilishlari besamar bo'lib chiqadi, chunki u "inson erkinligini orzu qilgan". Manfred nafaqat erkin, balki iqtidorli va ruhiy jihatdan kuchli shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Poemaning she'riy nutq tuzilishi Ivan Bunin tarjimasida originalga muvofiq tarzda qayta yaratilgan bo'lib, bu har bir parcha misolida yaqqol ko'zga tashlanadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, poetik shaklning bunday mahorat bilan berilishi turli she'riy o'lchamlarda rang-barang ohangdorlik va ifodaviylikka erishish imkonini beradi. Quyidagi misollarni keltiramiz:

Birinchi ruh

Mortal! To thy bidding bow'd,
 From my mansion in the cloud,
 Which the breath of twilight builds,
 And the summer's sunset gilds...

Birinchi ruh

Смертный! На луче звезды
 Я спустился с высоты.
 Силе чар твоих послушный,
 Я покинул мир воздушный,

[Byron, 1817, p.9].

[Бунин, 1956, с.199].

Bu yerda insoniy ruhiy intilish, shuningdek, intonatsiya va so'zlarning ma'noviy boyligi she'r satrlariga alohida ifodaviylik bag'ishlaydi. Ikkinchidan, ruh monologida I. Bunin ayrim satrlarda turli qofiya variantlarini qo'llab, o'ziga xos poetik ifodaviylik va alohida badiiy jozibadorlikka erishadi.

Asl matnda: Mont Blanc is the monarch of mountains;

The crown'd him long ago

On a throne of rocks, in a robe of clouds,

With a diadem of snow. [Byron, 1817, p.10]

И. Бунин tarjimasida: Монблан-царь гор, он до небес

Возносится главой

На троне скал, в порфире туч,

В короне снеговой [Бунин, 1956, с.199].

Asl matnda ham, rus tilidagi tarjimada ham ruhlarning dahshatli qo'shiqlari, oq she'rning erkin harakati, lirik qo'shiq qofiyasi, shuningdek, birinchi, ikkinchi va keyingi sahnalarda aytiladigan qo'rqinchli "afsunlar" aniq ifodalangan. Bu yerda Bayron "sirli romantik uslub"ga murojaat qilib, hayot hodisalarini jumboqli nomlar bilan ataydi va ularni o'quvchi uchun yechilmagan sir sifatida qoldiradi. Poemada koinotning sehrli va nihoyatda sirli olami betakror va hayratlanarli manzaralar orqali tasvirlangan. Uchinchi ruh qo'shig'ini to'rtinchi ruh qo'shig'i bilan qiyoslaganda, to'rtinchi ruh qo'shig'i ayniqsa poetik va sirli ohangda yangrashni kuzatiladi.

Ivan Bunin tarjimasida:

Где недра вулканов

Кипят в полусне

И лава клокочет

В гудящем огне,

Где Анды корнями

Ушли в глубину –

Вершинами гордо

Стремясь в вышину, -

Во мраке подземном

Тебе я внимал,

На зов твой покорно

Из мрака предстал! [Бунин, 1956, с.200]

I. Bunin tarjimasiga murojaat qiladigan bo'lsak, unda aniq mantiqiy bog'liqlikni ko'rish mumkin: bo'ron ruhi okean to'lqinlarini ko'taradi va tunda Manfred oldida paydo bo'ladi; quyosh nuri paydo bo'lishi bilan (ya'ni bo'ron yana dengizga qaytganda) kemalar suv tubiga cho'kadi. I. Bunin tarjimasida yettinchi ruhning nutqi yumshoq va nafis ohangda yangraydi.

Tarjimonga asarning metaforik obrazlilik, oq she'r tuzilishi va lirik intonatsiyasini muvaffaqiyatli yetkazish nasib etgan. Shu tariqa, I. Bunin tarjimasini mazmun aniqligi va badiiy shakl uyg'unligi mukammal uyg'unlashgan muvaffaqiyatli poetik tarjima namunasi sifatida baholash mumkin. Mazkur parchada qahramon bilim orqali erishilgan kuchning fojiaiy mohiyatini anglaydi. Bunin tarjimasida bu fikr yanada ravshan va hissiy jihatdan ta'sirchan ifodalangan. Samum obrazi esa Bayron poetikasining muhim topilmasi bo'lib, u Manfredning ichki fojiaiy holatini ramziy tarzda aks ettiradi.

Natijalar. Tahlil shuni ko'rsatadiki, Ivan Bunin tarjimasi original matn bilan yuqori darajadagi poetik muvofiqlikni namoyon etadi. Asosiy natijalar quyidagilarni o'z ichiga oladi: Poetik tuzilmaning saqlanishi: Oq she'r (blank verse) ning sintaktik va ritmik xususiyatlari tarjimada muvaffaqiyatli qayta yaratilgan. Obraz va metaforalarning aniq ifodalanishi: "Samum" (jazirama sahro shamoli) kabi muhim ramziy obrazlar samarali tarzda yetkazilib, ularning fojiaiy va falsafiy mazmuni saqlab qoling. Hissiy intensivlikning qayta tiklanishi: Manfred monologlari o'zining dramatik va introspektiv chuqurligini saqlab qolgan. Stilistik uyg'unlik: Tarjima mazmun aniqligi va badiiy ifodaviylik o'rtasida muvozanatni ta'minlaydi. Poetik vositalarning moslashtirilishi: Bunin zarur hollarda qofiya, ritm va leksik variantlardan mahorat bilan foydalanib, she'riy ifodaviylikni kuchaytirgan.

Muhokama. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, Bunin tarjimasi Bayron poemasining nafaqat mazmunini, balki uning estetik va falsafiy mohiyatini ham aks ettiradi. Poetik muvofiqlik konsepsiyasi quyidagi jihatlar orqali amalga oshiriladi: muallifning individual uslubini saqlash, metaforik tizimni qayta tiklash, hissiy va intonatsion nozikliklarni ifodalash. Qiyosiy tahlil natijasida Gyotening "Faust" asari bilan tipologik o'xshashliklar ham aniqlanadi, ayniqsa bilim va erkinlik

izlovchi fojiaiy yolg'iz shaxs tasvirida. Bundan tashqari, tadqiqot N. Lyubimov ta'kidlaganidek, haqiqiy poetik tarjima tarjimon va muallif ijodiy shaxsiyatlarining sintezi ekanini tasdiqlaydi. Falsafiy jihatdan esa, asarda Russo ilgari surgan erkinlik g'oyalari aks etib, mutlaq erkinlikning yolg'izlik sharoitida ekzistensial fojiaga olib kelishi ko'rsatiladi.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Ivan Bunin tomonidan amalga oshirilgan “Manfred” tarjimasi original asarning poetik, falsafiy va stilistik yaxlitligini muvaffaqiyatli saqlab qolgan. U mazmun aniqligi va badiiy shakl uyg'unligi uyg'unlashgan mukammal poetik tarjima namunasi sifatida baholanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бунин И. А. Собрание сочинений в пяти томах. Том пятый. библиотека «огонек» Издательство «Правда» Москва. 1956. С. 332
2. Byron. G. G. Manfred: A Dramatic Poem. Act I.II. London: John Murray, 1817. – 88 p.
3. Курбонов П. А. Байрон ижодида Шарк ва шарқона мотивлар тавсифи (қиёс ва таржима): Дис. ... д-ра филол. наук. – Самарканд, 2019. – 141 с.
4. Курбонов П.А. Ж.Байроннинг “Манфред” драматик достони таржимасида монологларнинг берилиши. Тошкент -2008 й. 538-б. <https://inlibrary.uz> >

UO'K 808.3

OKKAZIONAL O'XSHATISHLARNING MILLIY UYG'ONISH DAVRI ASARLARI TILIDA TUTGAN O'RNI

M.A.Qurbonova, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada okkazional o'xshatishlar, ularning metafora bilan farqli jihatlatlari, milliy uyg'onish davri ijodkorlari asarlarida qo'llanilishi, o'ziga xos obraz yaratishi kabi masalalar davr yozma manbalarida qo'llangan misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: metafora, o'xshatish, o'xshatiluvchi obyekt, o'xshovchi obraz, o'xshatma, Tarzan, yashirin o'xshatish, okkazional o'xshatish, firavn qizi bilgan dilbarxon, Go'yo uxlamochi bo'lgan tovuqday.

Аннотация. В статье рассматриваются такие вопросы, как окказиональные сравнения, их отличия от метафор, их использование в произведениях представителей Национального Возрождения, а также создание уникального художественного образа на основе примеров, приведённых в письменных источниках данного периода.

Ключевые слова: метафора, сравнение, сравниваемый объект, образ сравнения, сравнение, Tarzan, скрытое сравнение, окказиональное сравнение, прекрасная, известная как дочь фараона.

Abstract. The article covers issues such as occasional similes, their differences from metaphors, their use in the works of artists of the National Renaissance, and the creation of a unique image through examples used in written sources of the period.

Key words: metaphor, simile, likened object, likened image, simile, Tarzan, hidden simile, occasional simile, the charming one known by the Pharaoh's daughter.

Kirish. Tilshunos olim M.Mukarramov “O'zbek tilida o'xshatish” kitobida bunday yozgan: “Metafora va o'xshatishda ikki predmet yoki hodisa ma'lum bir belgi asosida bir-biriga qiyoslanadi. Ammo o'xshatishda qiyoslanayotgan narsa va hodisa leksik birliklar bilan ifodalanib, so'zlar to'g'ri ma'noda qo'llaniladi. Ya'ni o'xshatish o'xshatiluvchi obyekt, o'xshovchi obraz va o'xshatma belgidan iborat bo'lib, uch komponentli yoki o'xshatiluvchi obyekt va o'xshovchi obrazdan tarkib topib, ikki komponentli bo'ladi. Metafora esa faqat o'xshovchi obrazning o'zidan tarkib topadi va o'xshatiluvchi obyekt, o'xshatma belgini o'zida ko'chma ma'no anglatadi” [1]. “Bizning kichkina **“tarzan”larimiz** – yosh bolalar tegrasidagi daraxtlarning shoxlariga chug'urchuqday yopishib olganlar. Minglarcha xalq to'plangan joyda – pastda shovqin ham, yuztacha “o'zbek tarzanlari” to'plangan joyda – yuqorida daraxt shoxlarida katta shovqin” (Cho'lpon, “Novvoy qiz”) Cho'lponning bu hikoyasida yosh bolalarga nisbatan “tarzan” o'xshatishi qo'llanmoqda. Tarzan – mashhur Amerika filmida o'rmonda hayvonlar bilan birga yashovchi inson bolasi bo'lib, bolalarning daraxtning shoxlarida turishlarini xuddi ana shu qahramonga o'xshatmoqda.

Abdulhamid Cho'lpon ham o'zgacha o'xshatishlar yaratgan: *"Bechora xotin qaltiraydi, "To'xta parpirak" ning shoxidagi pachgiday qaltiraydi (Cho'lpon "Nonvoy qiz")*.

Tadqiqot metodologiyasi. Sof lisoniy nuqtayi nazardan bu to'rt unsur bir sodda gap doirasida ifodalanar ekan, gapning mazmun sig'imi ortadi, til taraqqiyotining umumiy tendensiyasiga mutlaqo muvofiq ravishda asimmetrik tizimli gap shakllanadi, ya'ni kichik shakl katta mazmun ifodasi uchun xizmat qiladi. Bu esa she'r, umuman, badiiy asar poetikasi uchun ham alohida ahamiyatlidir, chunki ayni holat ijodkorga turli narsa-hodisa, murakkab holat va shu kabilarning behad ixcham tavsiflarini, yorqin obrazlarini yaratish imkonini beradi [2].

*Ko'm-ko'k ekan, sarg'aydilar yaproqlar,
Og'riq, mag'lub, tutqun Sharqning yuzidek;
Bo'ronlarning ko'zlarikim o'ynoqlar,
G'olib G'arbning qonga to'lgan ko'zidek.*

(Cho'lpon, "Kuz").

Tahlil va natijalar. Keltirilgan matnda kuz tasviri berilgan bo'lib, sarg'aygan yaproqlar og'riq, mag'lub, tutqun sharqning yuziga, bo'ronlar g'olib g'arbning qonga to'lgan ko'ziga, qora bulut to'dalarining osmonni qoplashi Sharqni yopgan pardaga o'xshatilgan.

"Siz ham har kuni kechasi ko'rarsiz: militsiyaning go'ristonliqdan ushlab chiqaturg'on tuppatazruk odamshavanda sochi taralg'an, dumi yuluq, qip-qizil barkashdakkina yuzluk sun'iy afandixon hazratlari bilan o'zini firavn qizi bilgan dilbarxon... larni!..." (Abdulla Qodiriy, "Nafsi shayton hangomasi"). Muallif davr marjalarining kibr-havolanishini Firavnning qiziga o'xshatyapti.

Nodim Namangoniy she'rida poyezd tasviri berilgan, ya'ni uning vagonlardan iboratligi, bir ajdar misoli ekanligi aks etgan.

*Suv bilan o't ixtilotidin topib quvvat base,
Bul ajabkim, barq yanglig' tez-u xushraftordur.
Ko'h paykar, g'arqi po'lod-u temur sar to po,
Og'zidin o'tlar sochar bir ajdari xunxordur.
Bir necha qasri muzayyan jumla marbutu matin,
Harnakim dilxoh bo'lsa, doimo tayyordur.
Har biri bir manzara oliy bino, o'ynaband,
G'isht hangomida savtu nag'mai setordur (Nodim Namangoniy).*

"Xususiy-muallif o'xshatishlari yozuvchining o'z nigohi, kuzatuvchanligi, badiiy tahayyuli, analogiya quvvati asosida xalq tilidan foydalangan holda yaratgan o'xshatishlaridir. Bunday o'xshatishlarda originallik, obrazlilik va ekspressivlik hamisha yorqin ifodalangan bo'ladi. Har qanday o'xshatishdan maqsad tasavvur qilinishi qiyin bo'lgan tushunchalarni konkretlashtirish, mavhum tushunchalarni aniqlashtirish, narsa-hodisa, harakat-holatlarining eng nozik jihatlarini kitobxon ko'zi o'ngida go'zal bo'yoqlarda gavdalantirishdan iborat bo'lmog'i lozim" [3].

Shoirning ta'rif etishicha, Toshkent shunday shaharki, g'ubori (changi) "kuhlul javohir" (qimmatbaho toshdan ishlangan surma) singari "tiyra" (xira) ko'zlarni ravshan qiladi:

*Tiyra ko'zlarni qilur ravshan tamoshosi aning,
Go'yiyo kuhlul javohirdur g'ubori Toshkand.
Berahm, bag'ritosh, jafokor burgalar,
Berding manga ko'p muncha ham ozor burgalar.
Dunyoda yomon sen kabi maxluq bo'lurmu,
Sizlarga jazo bermasa qahhor, burgalar*

(So'fizoda "Burgalar", 220-bet).

Ma'lumki, burga insonning badanidagi qonini so'rish orqali hayot kechiradi. Burganing bunday xususiyati yurtning yovuz bosqinchilariga nisbatan o'xshatilmog'ida. Ijodkor yuqorida keltirgan "burgalar" so'zini jafokor, zolim kimsalarga nisbatan qo'llaydi, dunyoda ulardek yomon maxluq yo'qligiga ishora qilingan. Birozdan keyin qizil sallani boshig'a o'rab, yalang'och Po'lag'ur ham chiqib keldi.

"Yalang'och badani misdek kuyib, yomg'ur kabi oqayotqon teri ishtonig'a oqib tushmakda, ishton esa suvg'a solg'ondek terga bo'kkan edi. Buning hozirg'i ko'rinishi hindilarning o'luk

yoqaturg'on go'rkovlari(ni) xotirlatmoqda edi. (Abdulla Qodiriy. "Quyosh bilan ham kurashaman" hikoyasi). Qodiriy bu misolda issiqda dalada musobaqada bellashgan kolxozchi Badalning holatini hindlarning o'lik yoqadigan go'rkoviga o'xshatmoqda.

O'xshatishning har qanday turida ham obrazlilik mavjud. Zero, bir predmetning biror belgi asosida ikkinchisiga o'xshatilishining o'zi obrazlilikning belgisidir. Biroq obrazlilik darajasining kuchliligi, badiiy serbo'yoqliligi jihatidan murakkab belgi asosida vujudga keladigan badiiy o'xshatishlar alohida ajralib turadi. Masalan, *Bu kecha go'yo bolalarning hayit kechalaridek, ko'nglim o'ynab-o'ynab qolipidan yaqinki chiqib ketsa* (Hamza, "Maysaraning ishi").

O'xshatishlar badiiy adabiyot tilini bezashda eng qimmatli, kerakli vositalardan biridir. O'xshatishlar ifodalanayotgan fikrning ta'sirchanligini yanada oshiradi. Masalan, *Poshshooyim: "Charvi yegan mushukday ko'zlari yiltillamay, o'lsin, yalmog'izning* (Hamza, "Boy ila xizmatchi"). Bu o'xshatish orqali Poshshooyimning qaynonasiga nisbatan munosabatini darrov sezish mumkin.

"O'xshatishlardan eng qadimiy tasviriy vositalardan biri sifatida nutqimizni, ayniqsa, badiiy adabiyot tilini bezashda, tasvirning aniqligi va obrazlilikini ta'minlashda foydalanib kelinadi. Bu muhim va keng qo'llanuvchi vosita tilimizda xalqimizning tarixiy-madaniy tajribalari, badiiy tasavvurlarning natijasi sifatida yuzaga kelgan bo'lsa, badiiy asarda so'z ustasining kuzatuvchan ziyrak nigohi va teran badiiy didining mahsuli sifatida yuzaga keladi" [4]. Masalan, *Xolmat (o'zicha): Endi qozi domla G'ofirning ko'zida satta yuztalikdan, ko'k qarg'aning bolasidek uchirma qilib, uni tuzoqqa ilintirmoqchi* (Hamza, "Boy ila xizmatchi").

Tilshunos olim M.Yo'ldoshev aynan shunday o'xshatish turini "xususiy-muallif o'xshatishlari" atamasi bilan ataydi: "Xususiy-muallif o'xshatishlari yozuvchining o'z nigohi, kuzatuvchanligi, badiiy tahayyuli, analogiya quvvati asosida xalq tilidan foydalangan holda yaratgan o'xshatishlaridir. Bunday o'xshatishlarda originallik, obrazlilik, ekspressivlik hamisha yorqin ifodalangan bo'ladi. Masalan, "Yurtning vajohati buzuq, taqsir. Gap ko'tarmay qoldi. **Asad oyida ro'za tutgan bangiga o'xshaydi, taqsir.** Bu misol orqali ham Cho'lponning so'z qo'llash mahoratida usta ekanligini fahmlashimiz mumkin.

Xulosa va takliflar. Muallif tomonidan bitta qahramonning nutqida bir necha okkazional o'xshatishlar keltiriladi: *Mulla Do'st: Ulamo degan peslardan ham ixlosim achitma go'jadek qaytdida. Shayton bularning oldida qip-qizil valiylulodir. Ahvol shu-yu, tag'in bularning xalq ichiga kirs burunning suvidek ko'z yoshini oqizib (yig'lamsirab): "Egamdan kimki qo'rqmas, ul sazovori jahannamdur" deb amri ma'rufni navro'zning yomg'iridek shilt-shilt qilvoradi. Bilmayman, o'sha jahannamga o'zlaridan boshqa qaysi maxluqlar borar ekan* (Hamza, "Maysaraning ishi").

Umuman, okkazional o'xshatishlar – milliy uyg'onish davri asarlarida o'ziga xos uslubiy vazifani bajardi. Davr hayotini yoritishda vosita sifatida ishtirok etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мукаррамов М. Ўзбек тилида ўхшатиш. – Тошкент: Фан, 1976. – Б.11.
2. Миртожиев М., Махмудов Н. Тил ва маданият. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – Б.93-94.
3. Ёўлдошев М. Бадий матн ва унинг лингвопоэтик таҳлили асослари. – Тошкент, 2006. – Б.46.
4. Ёўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати. : Филол. фанлари номзоди ... дисс. – Тошкент, 2000. – Б. 99.

UDC 808.5

POSTMODERNISM, MEMORY, AND HISTORIOGRAPHIC METAFICTION IN THE WORKS OF JULIAN BARNES

D.R.Radjabova, Senior teacher, Bukhara State University, Bukhara
F.Khalilova, Master's student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Maqola Julian Barnes asarlari bilan bog'liq adabiy yo'nalishni ko'rib chiqishga qaratilgan bo'lib, uning ijodi postmodernizmning umumiy doirasi ichida tahlil qilinadi. Tadqiqotda narrativ nazariya va postmodern adabiyot sohasidagi turli mualliflarning nazariy yondashuvlari asosida Barnes asarlari baholanadi hamda ularning asosiy xususiyatlari – fragmentarlik, metaproza va intertekstuallik kabi jihatlar aniqlanadi. Barnes o'z asarlarida postmodernizmga xos

xususiyatlardan foydalanib, tarixiy haqiqatning mohiyatini, jumladan, xotiraning subyektiv tabiatini yoritadi.

Kalit so'zlar: Julian Barnes, postmodernizm, tarixiy metaproza, xotira tadqiqotlari intertekstuallik, metaproza, subyektivlik, tarixiy tasvir.

Аннотация. Статья направлена на рассмотрение литературного направления, связанного с произведениями Джулиана Барнса, с включением его творчества в общий контекст постмодернистского движения. Результаты исследования показывают, что Барнс использует черты постмодернизма в своих произведениях для осмысления природы исторической истины, включая субъективный характер памяти, тогда как сами произведения могут быть отнесены к историографической метапрозе.

Ключевые слова: Джулиан Барнс, постмодернизм, историографическая метапроза, исследования памяти, интертекстуальность, метапроза, субъективность, историческая репрезентация.

Abstract. The article aims to discuss the literary movement associated with the works of Julian Barnes, placing his works within the general framework of the postmodern movement. The findings of the study show that Barnes uses the features of the postmodern movement in his works to discuss the nature of historical truth, including the subjective nature of memory, while the works can be classified as historiographic metafiction, which discusses the nature of historical discourse in the works of the author.

Key words: Postmodernism, historiographic metafiction, memory studies, intertextuality, metafiction, subjectivity, historical representation.

Introduction. No contemporary theory has had as profound an impact on literature as has postmodernism. It is the most complex of contemporary theories regarding reality, history, and identity, and thus presents the most problematic set of issues regarding reality, representation, and reality-effect. The influence of the postmodern on history is also examined. Postmodernism raises epistemological doubts regarding the way we think we know things, thus challenging the narrative form of literature in general, and undermining the possibility of the grand narratives or meta-narratives that tell us about human history [4, p.12]. A number of literary works are examined as examples of “uncertain” literature, works that demonstrate the oscillations between contrary readings and the impossibility of fixing meaning.

A number of key issues has been put forward in postmodern literary studies. It explores ways in which a number of novelists are pushing the boundaries of form and theme, as well as the uses of metafiction, intertextuality and an ontologically unstable fictional reality. Historiographic metafiction, fiction that interrogates the possibility on a realistic representation of the past, has received a considerable amount of critical attention in recent years [5, p.87]. The volume includes essays on novelists who are working within a postmodern mode, as well as on those who reject postmodernism altogether and others who negotiate a position somewhere in between. Although postmodernism has received extensive critique from critics and scholars, there remains a need to conduct more in-depth studies of individual authors who utilize postmodern elements in their fiction. The works of contemporary novelist Julian Barnes would be a fruitful focus of such a study. Throughout his fiction, Barnes engages the complexities of memory whether individual or collective and the even greater challenges historical representation poses. Barnes investigates the tensions between representation and reality, as well as the impermanence and overall problematic nature of both remembering and recorded history. He employs a range of original narrative strategies to both probe and blur the distinctions between truth and fiction, often rendering suspect both the personal recollections that drive his narrative and the impersonal records that inform them. Much of Barnes' fiction also reveals a sharp philosophical sense, particularly when it comes to the relationship between history and memory, whether collective or individual.

It is explored how the fiction of Julian Barnes transforms and negotiates aspects of the postmodern literary landscape. His fiction is read as historiographic metafiction and the ways in which Barnes subverts and uses familiar narrative forms to explore a variety of issues central to

contemporary literary studies are examined. Particular attention is paid to how narrative form illuminates knowledge acquisition within the postmodern literary context.

Materials and methods. This study is a research on some of the novels of contemporary novelist Julian Barnes. It aims to investigate the presence of some postmodern narrative strategies and themes in his novels and examine the interaction between narrative strategies and themes in Barnes' novels and explore how the novels study memory and history.

This study is informed by a close reading methodology drawn from narrative theory and postmodern literary theory, particularly postmodern literary criticism. The various readings are focused on the narrative voice or perspective and or the narrative structure or form, as well as literary style and certain dominant motifs having to do with issues of memory, identity, and history. Key theoretical concepts regarding metafiction, intertextuality, and historiographic metafiction will also shape our understanding of the various selected narratives [6, p.143].

The primary sources for this study are three novels: *Flaubert's Parrot*, *A History of the World in 10½ Chapters* and *The Sense of an Ending*. These novels interrogate the possibilities of narrative reliability and of historical reconstruction, and it is these concerns that form the basis of my analysis. The secondary sources consist of critical studies on postmodernism and of narrative theory and discourse. These studies function to place the novels within a wider critical context and to enable me to test and develop my interpretations of them.

Results. Julian Barnes's fiction consistently draws on a variety of postmodern narrative devices. Much of his work presents a highly fragmented narrative that rules out any notion of continuous narrative progression, while events are depicted as taking place outside any clearly articulated passage of time. The workings of memory are often invoked in relation to these difficulties in representing history, and it emerges that memory does not give a unified account of past events: rather, it is revealed to be discontinuous, incomplete and self-contradictory. As a result, historical knowledge is ambiguously and uncertainly represented.

The research also explores the metafictional dimension of Barnes' work and how his fiction is reflective of narrative, often acknowledging that his fiction is only fiction. Intertextuality is considered as a defining feature of Barnes' fiction, and he has incorporated historical documents, fragments of other texts (fiction and non-fiction), and a wide variety of cultural material into his novels creating a multilayered and often dialogic space within the text. By blending historical fact with fictional invention, he problematizes the distinction between history and narrative, suggesting that both are shaped by processes of selection, interpretation, and representation [7, p.56]. This approach highlights the constructed nature of historical knowledge and invites readers to question the authority of historical discourse.

Discussion. Julian Barnes is one of the most prominent postmodern writers today. In his works he explores and challenges the boundaries of postmodern literature by examining memory and history. In his prose fiction Barnes denounces the possibility of truth and contended objectivity by conflating fiction and fact.

Historiographic metafiction is able to subvert the notion of history, while simultaneously foregrounding the space for interpretation of the past. In texts such as Julian Barnes's *The Sense of an Ending*, a middle-aged man's nostalgic reminiscences of the past expose the fallibility of memory and a growing realization of the discrepancy between what happened in the past and what he later recalls of it. Similarly, in *Flaubert's Parrot*, the obsessive search of aging rock-musicologist and amateur ornithologist Will Gompere to find definitive proof of the existence or not of the revered roller-painting parrot of Avant Garde art, Gustave Flaubert, illustrates an ever-receding and ultimately elusive historical referent and challenges the reader to consider the fictional status of the past as remembered by a single individual.

Conclusion. This study has proved that Julian Barnes' fiction is an important contribution to postmodern literature, especially in its innovative treatment of memory, history, and narrative. In this respect, Barnes' fiction can be seen to subvert traditional notions of storytelling and prompt the reader to question notions of truth.

Memory is seen as an overarching theme in Julian Barnes' fiction, influencing its form and content. At the same time, it can be argued that Barnes' fiction, with its treatment of historiographic metafiction, underlines the importance of narrative in history.

REFERENCES:

1. Barnes, J. (1984). *Flaubert's parrot*. London: Jonathan Cape. 190p.
2. Barnes, J. (1989). *A history of the world in 10½ chapters*. London: Jonathan Cape. 310p.
3. Barnes, J. (2011). *The sense of an ending*. London: Jonathan Cape. 160p.
4. Hutcheon, L. (1988). *A poetics of postmodernism: History, theory, fiction*. Routledge. 280p.
5. McHale, B. (1987). *Postmodernist fiction*. Methuen. 270p.
6. Ricoeur, P. (2004). *Memory, history, forgetting*. University of Chicago Press. 660p.
7. White, H. (1987). *The content of the form: Narrative discourse and historical representation*. Johns Hopkins University Press. 240p.

UDC 82-311.6:316.36

FAMILY AND MARRIAGE AS SOCIAL CONSTRUCTS IN PRIDE AND PREJUDICE AND CHINOR: A COMPARATIVE STUDY

Sh.S.Rahmatova, Researcher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola Jane Austenning "Pride and Prejudice" va Asqad Muxtorning "Chinor" asarlarida oila va nikohning ijtimoiy konstruksiyalar sifatida tasvirlanishini o'rganadi. Matnli dalillar va taqqoslash tahlili orqali tadqiqot madaniy me'yorlar va ijtimoiy kutishlar qanday qilib ingliz va o'zbek adabiyotida oila munosabatlarini shakllantirishini o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Austen qat'iy sinfiy tuzilmalar ichida individual tanlovga e'tibor qaratgan bo'lsa, Muxtor jamiyatning umumiy mas'uliyati va an'analarni oldinga suradi. Madaniy farqlarga qaramay, har ikki asarda oila markaziy ijtimoiy institut sifatida tasvirlanadi.

Kalit so'zlar: oila, nikoh, ijtimoiy konstruksiyalar, ijtimoiy me'yorlar, jinsiy rollar, sinf va mavqe, madaniy qadriyatlar, adabiy taqqoslash, "Pride and Prejudice".

Аннотация. В данной статье исследуется представление семьи и брака как социальных конструкций в романах Джейн Остин *Pride and Prejudice* и Аскада Мухтора *Chinor*. Через текстуальные доказательства и сравнительный анализ изучается, как культурные нормы и социальные ожидания формируют семейные отношения в английской и узбекской литературе. Результаты показывают, что, в то время как Остин подчеркивает индивидуальный выбор в рамках строгих классовых структур, Мухтор акцентирует коллективную ответственность и традиции. Несмотря на культурные различия, в обоих произведениях семья представлена как центральный социальный институт.

Ключевые слова: семья, брак, социальные конструкции, социальные нормы, гендерные роли, класс и статус, культурные ценности, литературное сравнение, *Pride and Prejudice*.

Abstract. This article explores the representation of family and marriage as social constructs in *Pride and Prejudice* by Jane Austen and *Chinor* by Asqad Muxtor. Through textual evidence and comparative analysis, the study examines how cultural norms and social expectations shape family relations in English and Uzbek literature. The findings demonstrate that while Austen emphasizes individual choice within rigid class structures, Muxtor foregrounds collective responsibility and tradition. Despite cultural differences, both works present the family as a central social institution.

Key words: family, marriage, social constructs, social norms, gender roles, class and status, cultural values, literary comparison, *Pride and Prejudice*.

Family and marriage are among the most significant themes in literature, reflecting broader social structures and cultural values. In many literary traditions, the family functions as a microcosm of society, where individual desires intersect with social expectations. In literary studies, the concepts of family and marriage have long been examined as socially constructed institutions shaped by cultural, economic, and ideological factors. Scholars such as Talcott Parsons and George Murdock emphasize that the family functions as a fundamental social unit responsible for maintaining social order and transmitting cultural values. From this perspective, marriage is not merely a personal relationship but a socially regulated institution that reflects broader societal norms [2].

This idea is particularly evident in the works of Jane Austen and Asqad Muxtor, whose novels provide contrasting yet complementary perspectives on family life. This article aims to examine how family and marriage are constructed in *Pride and Prejudice* and *Chinor*, focusing on both narrative representation and cultural context.

In the context of English literature, *Pride and Prejudice* by Jane Austen has been widely analyzed in terms of marriage and social class. Numerous studies highlight that marriage in the novel operates as both a social and economic strategy. For instance, Charlotte Lucas's pragmatic view that "happiness in marriage is entirely a matter of chance" reflects the social realities of 19th-century England, where marriage often served as a means of financial security rather than emotional fulfillment. Scholars argue that different marriages in the novel (e.g., Charlotte-Collins, Lydia-Wickham, Elizabeth-Darcy) represent various models of socially constructed relationships shaped by class, morality, and individual choice.

Similarly, in Uzbek literary studies, *Chinor* by Asqad Muxtor has been explored as a significant work reflecting national values and family traditions. Researchers note that the concept of family in Uzbek literature is deeply rooted in collectivist culture, where family relationships are guided by moral responsibility, respect for elders, and social harmony. Unlike Western individualistic perspectives, marriage in Uzbek narratives is often portrayed as a moral duty and a socially expected institution that ensures the continuity of cultural values [1].

Recent comparative studies have attempted to examine similarities and differences between Eastern and Western literary representations of family. For example, some scholars have analyzed family relations in Uzbek and English literature, including comparisons between *Pride and Prejudice* and *Chinor*. These studies emphasize that while both works portray family as a central social institution, they differ in their underlying values: Western literature tends to prioritize individual choice and personal happiness, whereas Eastern literature emphasizes collective responsibility and social cohesion [5].

However, despite the growing body of research on family and marriage in both English and Uzbek literary traditions, there remains a limited number of studies that explicitly analyze these concepts as social constructs within a unified comparative framework. In particular, the application of social constructivist theory to both *Pride and Prejudice* and *Chinor* has not been sufficiently explored. Therefore, this study aims to fill this gap by examining how family and marriage are constructed, represented, and interpreted within different cultural and literary contexts.

In *Pride and Prejudice*, Jane Austen presents marriage as a social institution deeply connected to wealth and status. This is clearly stated in the famous opening line: "It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune, must be in want of a wife" [6]. This statement reflects the societal expectation that marriage is not merely a personal choice but a social necessity.

The pragmatic nature of marriage is further illustrated through the character of Charlotte Lucas, who claims: "Happiness in marriage is entirely a matter of chance".

Charlotte's decision to marry Mr. Collins demonstrates that economic security often outweighs emotional considerations. This supports the idea that marriage operates as a social construct shaped by external pressures.

In contrast, Elizabeth Bennet represents a more individualistic perspective. She asserts: "I am only resolved to act in that manner, which will... constitute my happiness" [2]. Her attitude highlights the tension between personal choice and societal expectations. Thus, Austen portrays family and marriage as dynamic structures influenced by both social norms and individual agency.

In *Chinor*, Asqad Muxtor presents family as the foundation of moral and social life. Unlike Austen's focus on individual decision-making, Muxtor emphasizes collective responsibility and intergenerational continuity.

Family relations in the novel are built on respect, loyalty, and shared values. As reflected in the idea that: "Oila – inson hayotining tayanchi va tarbiya maskanidir" (Muxtor). This concept highlights the central role of family in shaping moral identity and social behavior [1].

Moreover, generational relationships are a key aspect of the narrative. The interaction between elders and younger family members demonstrates the importance of preserving traditions while adapting to changing social realities. Marriage, therefore, is not only a personal union but also a social responsibility that strengthens community ties.

A comparative analysis of the two novels reveals both contrasts and similarities. In *Pride and Prejudice*, marriage is often driven by individual choice within a framework of social constraints. Characters like Elizabeth Bennet challenge traditional expectations, emphasizing personal happiness.

In *Chinor*, however, family and marriage are primarily shaped by collective values. Individual desires are often subordinated to family obligations and social harmony.

Another important contrast can be observed in the representation of ideal marriage. In *Pride and Prejudice*, the relationship between Elizabeth Bennet and Mr. Darcy represents a balance between personal choice and social compatibility. Their marriage evolves from misunderstanding to mutual respect, suggesting a shift toward a more modern, individual-based concept of marriage. Elizabeth's rejection of Mr. Collins and initial refusal of Darcy demonstrate a woman's agency in choosing her partner, which was relatively progressive for the time [5].

On the other hand, in *Chinor*, ideal family relationships are not based on individual romantic fulfillment but on stability, loyalty, and adherence to cultural values. The emphasis is placed on maintaining harmony within the extended family, where elders play a significant role in guiding decisions. Personal emotions are often subordinated to collective well-being, which reflects the collectivist nature of Uzbek society.

Furthermore, family structure in the two works highlights a key cultural distinction. In *Pride and Prejudice*, the Bennet family represents a nuclear family system, where individual members pursue their own interests, sometimes leading to conflict or disorder, as seen in Lydia's impulsive marriage to Wickham. This event illustrates how deviation from social norms can threaten family reputation [6].

In contrast, *Chinor* presents a more extended and interconnected family model, where relationships are built on mutual support and shared responsibility. Family members are closely involved in each other's lives, and decisions are rarely made independently. This reflects the traditional Uzbek understanding of family as a collective entity rather than a group of autonomous individuals.

Despite these differences, both novels depict marriage as influenced by external forces rather than purely personal feelings. In both cases, family serves as a mechanism through which social norms are maintained and transmitted. Thus, family and marriage function as social constructs in both Eastern and Western contexts, though expressed through different cultural frameworks.

The analysis demonstrates that *Pride and Prejudice* and *Chinor* offer distinct yet interconnected perspectives on family and marriage. Jane Austen highlights individual agency within social constraints, while Asqad Muxtor emphasizes tradition and collective responsibility. Nevertheless, both authors underline the central role of family as a socially constructed institution that reflects cultural and moral values.

REFERENCES:

1. Muxtor A. *Chinor* / A. Muxtor. – Toshkent: Gafur Gulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyati, 1983.
2. Аустен Дж. Гордость и предубеждение / Дж. Аустен. – Лондон: T. Egerton, 1813.
3. Ашурова К. Analysis of family relations in Uzbek and English literature based on *Pride and Prejudice* and *Chinor* / К. Ашурова // International Conference Proceedings. – 2024. – P. 112–118.
4. Бурдьё П. The forms of capital / П. Бурдьё // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ред. Дж. Ричардсон. – Нью-Йорк: Greenwood, 1986. – С. 241–258.
5. Гидденс Э. The transformation of intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies / Э. Гидденс. – Стэнфорд: Stanford University Press, 1992.
6. Мердок Дж. П. Social Structure / Дж. П. Мердок. – Нью-Йорк: Macmillan, 1949.
7. Парсонс Т. Family, socialization and interaction process / Т. Парсонс. – Гленко: Free Press, 1955.

THE EMERGENCE OF EXISTENTIALISM IN ENGLISH LITERATURE

Z.N.Rahmonqulova, *ESL teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent*
0009-0008-7189-8934

Annotatsiya. Ushbu maqola XX asr ingliz adabiyotida ekzistensialistik g'oyalar paydo bo'lishini o'rganadi. Ikkita jahon urushi va ijtimoiy inqiroz kontekstida T. S. Eliot, V. Woolf, S. Beckett, G. Greene kabi asosiy mualliflar ma'no, begonalashuv va erkinlik mavzularini qanday ochib bergani tahlil qilinadi. Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger kabi faylasuflarning g'oyalari badiiy matnga qanday tatbiq etilgani misollar bilan ko'rsatiladi. Arxiv va solishtirma metodlar yordamida adabiyotning rivojlanishi keltirilib, she'r, roman va dramaning ekzistensialistik elementlari namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: ekzistensializm; ingliz adabiyoti; modernizm; absurdizm; begonalashuv; erkinlik, autentiklik (haqiqiylik), ong oqimi, absurd teatri, ma'naviy mas'uliyat.

Аннотация. В статье рассматривается появление экзистенциальных идей в английской литературе XX века. На фоне двух мировых войн и социальных катастроф анализируются работы ключевых англоязычных авторов (Т. С. Элиота, Вирджинии Вулф, Сэмюэля Беккета, Грэма Грина и др.), отражающие темы смысла, отчуждения и свободы. Показано, как влияние Кьеркегора, Ницше и Хайдеггера воплотилось в поэзии, романах и театре. Применены архивные и сравнительные методы: прослежена хронология и особенности распространения экзистенциалистских мотивов.

Ключевые слова: экзистенциализм; английская литература; модернизм; абсурдизм; отчуждение; свобода, аутентичность, поток сознания, театр абсурда, моральная ответственность.

Abstract. This paper examines the appearance and development of existentialist ideas in English literature of the 20th century. We analyze the historical context of two world wars and social crisis, and investigate how major English authors (T. S. Eliot, Virginia Woolf, Samuel Beckett, Graham Greene, etc.) explored themes of meaning, alienation, and freedom. Drawing on philosophical influences such as Kierkegaard, Nietzsche, and Heidegger, we show how these ideas were integrated into literary form. The study uses archival and comparative methods to trace a chronological development, highlighting examples from poetry, novels, and plays. Findings indicate that existential motifs (absurdity, choice, authenticity) became prominent in English writing, often expressed through innovative narrative techniques.

Key words: existentialism, English literature, modernism, absurdism, alienation, freedom, authenticity, stream of consciousness, Theatre of the Absurd, moral responsibility.

This article investigates how existentialist philosophy shaped English literature in the mid-20th century. In the aftermath of two world wars and social upheavals, writers in the English-speaking world began exploring questions of meaning, freedom, and authenticity. We analyze key authors (e.g. T. S. Eliot, Virginia Woolf, Samuel Beckett, Graham Greene) and their works, examining how existential themes such as absurdity, alienation, and moral responsibility are manifested. The study relies on archival and comparative literary analysis, tracing a chronological development from modernist poetry and prose to postwar theatre. Findings indicate that existential ideas became a dominant lens in English literature: for example, Eliot's *The Waste Land* (1930) reflects postwar despair (Arafat et al., 2022), and Beckett's *Waiting for Godot* (1953) embodies the absurdity of existence (Sirojiddinova, 2025).

Introduction. The first half of the 20th century witnessed unprecedented turmoil (World Wars I and II, political revolutions, economic crises) that prompted a profound reevaluation of human existence. In this context, existentialism emerged as a major intellectual movement in Europe, arguing that individuals must create their own meaning in an indifferent universe (Arafat et al., 2022). British literature, however, absorbed these philosophical currents in a distinctive way. Rather than fully embracing existential nihilism, British novelists sought to reconcile existential awareness with ethical

and social consciousness. Writers such as Graham Greene, William Golding, and Iris Murdoch redirected the existential emphasis on individual freedom toward a more humanistic concern with moral vision, compassion, and spiritual renewal. While early existentialist works were primarily continental, by mid-century their influence extended into English-language literature. English writers, reacting to social disintegration and loss of traditional faith, began incorporating existentialist themes into their works.

Methods. This study employs archival and comparative literary research methods. Primary sources include original literary texts by English-language authors (novels, poems, plays) and relevant philosophical works (in translation). Secondary sources comprise academic journal articles, literary histories, and critical essays. We perform a **chronological analysis**, tracing the development of existential motifs from early modernist works to postwar literature. Comparative analysis is used to identify similarities and differences in how various authors handle existential concerns. For example, we compare how inner consciousness is depicted by Virginia Woolf versus how absurdity is dramatized by Samuel Beckett.

Results. The analysis produced several key findings regarding themes, authors, and styles:

1. **Major existential themes:** Postwar English literature frequently depicts **meaninglessness and absurdity**. For example, Samuel Beckett's *Waiting for Godot* (1953) portrays two characters endlessly waiting for an unseen figure, illustrating the absurdity of existence (Sirojiddinova, 2025). **Freedom and responsibility** are also central: Iris Murdoch's novels (e.g. *The Bell*, 1958) explore how characters make ethical choices in a world without clear values (Sirojiddinova, 2025). Themes of **alienation and identity crisis** appear in modernist prose: Virginia Woolf's stream-of-consciousness in *Mrs. Dalloway* (1925) reveals her characters' inner alienation despite social surroundings (Sirojiddinova, 2025). Finally, many English works focus on **mortality and authenticity**, reflecting Heidegger's concept of "being-toward-death" (Sirojiddinova, 2025). These themes – alienation, absurdity, freedom, death – echo core existential ideas across multiple genres.

2. **Key authors and works:** Table 1 summarizes influential figures, their notable works, and how existentialist motifs appear. T. S. Eliot's poem *The Waste Land* (1930) exemplifies postwar despair and fragmented meaning (Arafat et al., 2022). Woolf's *Mrs. Dalloway* uses interior monologue to show psychological disjunction. Beckett's *Godot* uses minimalistic dialogue and circular structure to dramatize absurdity. Greene's *The Quiet American* (1955) examines moral ambiguity in a turbulent historical setting (Sabău, 2012). These works illustrate a range of styles – from poetic allusion to absurdist theater – unified by existential concern about the human condition. The table below outlines these author–work relationships and themes.

Author	Work	Year	Theme	Style
T. S. Eliot	<i>The Waste Land</i>	1930	Postwar despair, meaninglessness	Modernist poetry: allusions, fragmentation
Virginia Woolf	<i>Mrs. Dalloway</i>	1925	Inner alienation, psychological crisis	Stream-of-consciousness narrative
Samuel Beckett	<i>Waiting for Godot</i>	1953	Absurdity, existential waiting	Minimalist, circular dialogue
Graham Greene	<i>The Quiet American</i>	1955	Moral ambiguity, political idealism	Realist novel with philosophical tone
Iris Murdoch	<i>The Bell</i>	1958	Ethical choice, faith vs. reason	Symbolic novel, moral psychology

• **Philosophical influences:** Early existential philosophers provided a framework for English writers. Søren Kierkegaard's emphasis on personal choice and anguish, and Nietzsche's critique of traditional morality, prepared the ground. In the postwar period, continental philosophers (notably Jean-Paul Sartre and Albert Camus) popularized existential ideas in a literary form. English authors absorbed these influences: for instance, Beckett corresponded with French contemporaries and his theater reflects Camusian absurdism. Heidegger's ideas (especially mortality) are evident in works by Woolf and Murdoch (Sirojiddinova, 2025). English writers often pursued these ideas within their own religious or social traditions (e.g. Greene's Catholic background brings a unique angle to existential guilt).

Discussion. The results show that by mid-20th century, existentialism was deeply intertwined with English literary culture. Writers drew on the shared experience of war and moral uncertainty to explore human freedom and alienation (Arafat et al., 2022; Sabău, 2012). Although many English authors were not explicitly labeled existentialists, they wrestled with the same “givens of existence” identified by continental philosophers. For instance, Eliot ultimately seeks spiritual renewal as an answer to despair, while Greene depicts characters caught between secular and religious values (Sabău, 2012). The comparative approach highlights that existential themes transcend genre: poetry, novels, and drama all became venues for philosophical exploration. This supports the view that existentialism in literature is less a formal “school” and more a pervasive mindset after the collapse of pre-war certainties (Arafat et al., 2022).

Conclusion. Existentialism left an indelible mark on mid-20th-century English literature. From Eliot’s modernist poetry to Beckett’s avant-garde drama, writers used existentialist ideas to probe the human predicament. Key themes of absurdity, alienation, and freedom emerged across genres (Arafat et al., 2022; Sirojiddinova, 2025). English authors often adapted continental philosophy to their own cultural context, integrating it with narrative innovation (Sabău, 2012). The interdisciplinary approach of this study – combining literary analysis with philosophical background – helps explain how English literature became a forum for existential inquiry. Future research could further examine lesser-known authors or comparative studies across languages.

REFERENCES:

1. Arafat, Y., Qasim, M., & Awan, T. A. (2022). *The Land and the Waste: Meaninglessness and Absurdity in T. S. Eliot's The Waste Land*. Sindh University Research Journal (Science Series), 54(5), 141–146.
2. Beckett, S. (1953). *Waiting for Godot*. Grove Press.
3. Eliot, T. S. (1930). *The Waste Land*. New Directions.
4. Greene, G. (1955). *The Quiet American*. The Viking Press.
5. Kierkegaard, S. (1849). *The Sickness unto Death*. (Trans. A. Hannay, 1980). Penguin.

UO’K 808.5

TONI MORRISONNING “BELOVED” ASARIDA TARIXIY XOTIRA VA IRQIY O’ZLIK TUSHUNCHALARI TALQINI

D.R.Rajabova, Senior teacher, PhD, Bukhara state university, Bukhara

M.A.Kholmurodova, MA student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Toni Morrisonning “Beloved” romani o’tmish va hozirgi zamon o’rtasidagi murakkab bog’liqlikni ochib beruvchi asardir. Ushbu maqolada irqiy o’zlik va tarixiy xotira o’rtasidagi uzviy aloqalar tahlil qilinadi. Asarda qullik travmasi “tirik xotira” sifatida gavdalanib, qahramonlarning hayotiga bevosita ta’sir qilib, xotira nafaqat og’riq manbasi, balki o’zlikni qayta tiklash va anglash vositasi sifatida ko’rsatib berilgan. Shuning uchun ham, tadqiqotda tarixiy travma, “rememory” tushunchasi hamda xotiraning o’zlik shakllanishidagi o’rni nazariy jihatdan asoslanadi.

Kalit so’zlar: Irqiy o’zlik, tarixiy xotira, qullik travmasi, “rememory”, Afro-amerikalik, o’zlik, kollektiv va shaxsiy xotira.

Аннотация. Роман Beloved Тони Моррисон раскрывает сложную взаимосвязь между прошлым и настоящим. В данной статье анализируется неразрывная связь между расовой идентичностью и исторической памятью. В произведении травма рабства предстает как «живая память», оказывающая непосредственное влияние на жизнь героев; при этом память выступает не только источником боли, но и средством восстановления и осмысления собственной идентичности. В связи с этим в исследовании теоретически обосновываются понятия исторической травмы, «rememory», а также роль памяти в формировании личности.

Ключевые слова: расовая идентичность, историческая память, травма рабства, «rememory», афроамериканцы, идентичность, коллективная и индивидуальная память.

Abstract. The novel Beloved by Toni Morrison shows the complex connection between the past and the present. This article studies the close link between racial identity and historical memory. In the novel, the trauma of slavery appears as a kind of “living memory” that directly affects the

characters' lives. Memory is shown not only as a source of pain, but also as a way to rebuild and understand one's identity. Therefore, the study explains the ideas of historical trauma, "rememory," and the role of memory in shaping identity.

Key words: racial identity, historical memory, slavery trauma, "rememory," African American, identity, collective and personal memory.

Kirish. Toni Morrisonning 1987-yilda nashr etilgan "Beloved" romani Afro-amerikaliklarning o'tmish tajribalari, qullik travmasi va irqiy o'zlikning shakllanishi masalalarini badiiy tarzda aks ettiruvchi eng muhim adabiy asarlardan biri hisoblanadi. Morrison o'z asarida "memory" va "rememory" tushunchalari orqali tarixiy xotira hamda shaxsiy va kollektiv o'zlik muammolarini chuqur tahlil qila olgan ijodkordir. Xususan, Morrisonning romani qullik davrining ruhiy zarbasini "shattered memories" - parchalanib ketgan xotiralar orqali ifodalaydi, bu esa qahramonlarning o'zligini qayta qurishda asosiy o'rin egallaydi [1, p.16-23]. Bu jihat "Beloved" asarini shunchaki tarixiy voqealar haqida hikoya qiluvchi roman bo'lib qolmasdan, afro-amerikaliklarning o'zligini (racial identity) aniqlash jarayonini ham o'rganadigan murakkab asar sifatida ko'rishga imkon beradi. Ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Morrison tarixiy diskursni "official history" – asar asosini tashkil etuvchi tarixiy matndan ajratib, uning o'rniga hissiy va og'riqli xotira orqali o'tgan voqealarni qayta tiklashga harakat qilgan, bu esa qullik davridan omon qolganlarning shaxs sifatida o'zini anglash imkoniyatini ta'minlaydi [2, p.204-212]. Shuningdek, Morrisonning "rememory" strategiyasi romandagi vaqt va xotira tuzilmasini o'ziga xos shakllantiradi, bu orqali o'tmish doimiy ravishda hozirga kirib keladi va qahramonlarning hissiy holatini belgilaydi. Shuning uchun ham, "Beloved" qahramonlarining o'tmishni unuta olmaslik jarayoni qullikning azobli tajribalarini anglash va ular bilan kurashishda markaziy o'rin tutadi [5]. Shu nuqtayi nazardan ushbu maqola "Beloved" asarida irqiy o'zlikning qay tarzda shakllanishi va tarixiy xotiraning badiiy tasviri o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qilishni maqsad qilib qo'ygan. Tadqiqot davomida Morrisonning xotira tushunchasini qayta talqin etish mexanizmlari, qullik travmasining shaxsiy va kollektiv oqibatlari hamda bu jarayonning afro-amerikalik shaxsga ta'siri ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Toni Morrisonning "Beloved" romani XX asr amerika adabiyotshunosligida irqiy o'zlik va tarixiy xotira masalalarini tahlil qilishda markaziy mavzulardan biri sifatida e'tirof etilganligi sababdan ham tadqiqotchilar asarni bir necha tomonlama o'rganib, qullik tajribalari hamda shaxsiy va kollektiv xotira o'rtasidagi murakkab munosabatlarni turlicha yoritgan.

Alogaili [2024] Morrisonning romanidagi xotiraning strukturaviy ahamiyatini tahlil qilib, "shattered memories" - parchalanib ketgan xotiralar konsepsiyasi orqali qahramonlarning irqiy o'zlikni anglash jarayonini ochib beradi. Muallif qayd etishicha, Sethe va boshqa personajlarning "xotira hududi" doimiy ravishda o'tmishga qaytib boradi, bu esa ularning identitetini shakllantirishda markaziy rol o'ynaydi, chunki o'tmish travmasi hozirgi paytda ham qayta tiklanadi [1, p.19-21].

Postkolonial tahlil asosida ko'rib chiqadigan bo'lsak, bu tomonlama Gjorgjievskaja [2015] Morrison asarida rasmiy tarix ("official history") bilan shaxsiy xotira o'rtasidagi tafovutni ko'rsatadi. Muallif ta'kidlaganidek, Morrison tarixiy voqealarni faqat yozma manbalar sifatida emas, balki afro-amerikaliklar hayotidagi hissiy tajriba orqali qayta talqin qiladi. Shundan kelib chiqqan holda, bu yondashuv romandagi xotiraning tarixiy haqiqatni jonlantiruvchi vosita ekanini ochib beradi [2, p.205-207].

Thursha [2020] Morrison ijodiyotida "rememory" tushunchasini chuqur tahlil qilib, uni xotirani qayta yashash va o'tmishni hozirgi zamonga olib kelish mexanizmi sifatida ko'radi. Muallifning fikriga ko'ra, "Beloved" qahramonlari o'tmishdan to'laqonli qochib qutula olmaydi, aksincha, ularning ichki dunyosida o'tmish "rememory" orqali doimo yangilanib turadi. Shu jarayon irqiy o'zlikni qayta shakllantirishda muhim bosqich sifatida namoyon bo'ladi [5, p.12-14].

Udoette [2023] romanda qullik travmasining kollektiv xotiraga ta'sirini o'rganib, Morrisonning insonlararo munosabatlar, xotira va identitetni uzviy bog'langan tizim sifatida tasvirlashini ta'kidlaydi. Muallifning fikricha, afro-amerikaliklar o'tmish travmasini nafaqat shaxsiy darajada boshdan kechiradi, balki uni avlodidan-avlodga uzatadi, bu esa tarixiy xotirani ijtimoiy va madaniy ortiqchalikka aylantiradi [6, p.5-9]. Bundan tashqari, ko'plab tadqiqotchilar afro-amerikalik identitet va xotira o'rtasidagi munosabatni keng ijtimoiy-madaniy kontekstda tahlil qiladilar. Xususan, Smith [2019] Morrisonning badiiy strategiyasini "race, memory and resistance" - irq, xotira va qarshilik konsepsiyasi orqali izohlaydi. Muallif bu yondashuvni afro-amerikalik madaniyatning tarixiy travma orqali mustahkamlangan qarshilik shakli deb ta'riflaydi [4, p.45-47].

Umuman olganda, yuqoridagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "Beloved" romani tarixiy xotira va irqiy o'zlikni faqat shaxsiy psixologik tajriba orqali emas, balki shu tajribaning jamiyat miqyosida qayta jonlanishi orqali ham tasvirlaydi. Morrisonning ijodiy konstruksiyasi o'tmishning hozirgi zamonga qayta ta'sirini ochib beradi va afro-amerikalik sub'ektlikni chuqur badiiy tahlilga yo'naltiradi.

Toni Morrisonning “Beloved” romani qullik travmasi va tarixiy xotira masalalarini markaziy mavzu sifatida yoritadi. Roman qahramonlari o‘tmishdagi og‘ir va travmatik voqealarni doimo eslab, ularni qayta yashash orqali o‘zliklarini shakllantiradi. Sethening o‘tmishdagi azobli tajribalarini qayta eslash jarayoni uning ichki dunyosidagi qarshilik va o‘zligini anglash mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Misol uchun, Sethe shunday deydi:

“It was not a story to pass on” [3, p.11].

Bu ibora uning o‘tmishdagi og‘ir travmalarni hech kim bilan bo‘lishishga jur‘at qilmasligini ko‘rsatadi. Asarda Sethe va Beloved o‘rtasidagi munosabatlar orqali o‘tmish travmasining hozirgi hayotga doimiy ta’siri aks ettiriladi. Masalan, Beloved Sethe bilan suhbatlashganda shunday deydi:

“I am Beloved and she is mine” [3, p.58].

Bu gap bilan o‘tmishning faqat eslab qolish emas, balki uning hozirgi hayotini ham egallashini bildiradi. Ushbu holatni rememory tushunchasi orqali tahlil qilish mumkin va Morrison qahramonlari, Sethe, Paul D hamda boshqalar, o‘tmishni to‘liq unutmashligini, aksincha, ularni doimo yangilanishga majbur qilishini ko‘rsatib bergan. Shu bilan birga, Sethe o‘zining o‘g‘lini himoya qilish uchun qilgan dramatik harakatini eslaydi va shunday deydi:

“I will never run from another thing on this earth” [3, p.109].

Ushbu ibora uning o‘tmish travmasi bilan yuzlashishini va shu orqali irqiy o‘zligini qayta anglashini namoyish etgan.

Morrison tarix va shaxsiy xotira o‘rtasidagi ziddiyatni ham chuqur ochib bergan. Sethe’ning travmatik tajribasi, masalan, farzandini o‘limdan saqlash uchun qilgan harakatlari, tarixiy manbalarda ko‘rsatilmagan bo‘lsa-da, uning shaxsiy xotirasida jonli ravishda mavjud. U shunday deydi:

“I made a baby and I killed him. I have no more to give” [3, p.86].

Bu holatda shaxsiy xotira va rasmiy tarix o‘rtasidagi ziddiyat sifatida talqin qilingan, chunki Morrison esa tarixiy voqealarni afro-amerikaliklarning hissiy tajribasi orqali jonlantirgan. Shu tarzda, shaxsiy xotira qahramonning ichki dunyosini va o‘zligini shakllantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Romandagi rememory konsepsiyasi, shuningdek, o‘tmishning doimiy ravishda hozirga ulanishi asarda Belovedning paydo bo‘lishi va Sethe bilan yuzlashishi orqali ifoda etilgan. Morrison badiiy jihatdan Sethe’ning va Belovedning ichki dunyosidagi aloqalarni o‘tmish travmasi bilan bog‘laydi. Masalan, Sethening: *“I will never let you out of my sight again” [3, p.126]* deb aytgan jumlasini o‘tmish travmasining faqat shaxsiy emas, balki doimiy ravishda hozirgi hayotga ta’sir qilishini ko‘rsatib bergan.

Morrisonning badiiy strategiyasi shundaki, u har bir sahnada o‘tmish voqealarini qahramonlarning ichki dunyosi bilan bog‘lab, ularni psixologik va madaniy kontekstda chuqurroq anglash imkonini yaratadi. Sethe va Beloved o‘rtasidagi suhbatlar, Sethe’ning o‘g‘lini himoya qilish harakatlari va Denver bilan tajriba almashishi o‘tmish travmasini doimo yangilab turadi va qahramonlarning irqiy identitetini shakllantiradi. Morrison o‘tmish voqealarini faqat eslab qolish sifatida emas, balki sub’ektlikni yangilash va mustahkamlash vositasi sifatida ishlatadi. Shuningdek, Morrison qullik travmasini shaxsiy xotira orqali emas, balki kollektiv xotira shaklida ham ochib beradi. Sethe’ning travmasi nafaqat o‘ziga, balki Denver va boshqa afro-amerikalik jamiyat a’zolariga ta’sir qiladi. Sethe shunday deydi:

“It was my love. It was all I had” [3, p.103].

Bu jarayonni afro-amerikaliklarning o‘tmish travmasini avloddan-avlodga uzatish mexanizmi sifatida talqin qiladi, bu esa shaxsiy xotira va kollektiv xotirani bir butun tizim sifatida namoyon qiladi. Morrison travma va xotirani nafaqat shaxsiy tajriba sifatida, balki afro-amerikalik jamiyatining o‘zligini shakllantiruvchi vosita sifatida ochadi.

Smith [2019] Morrisonning strategiyasini “race, memory and resistance” - irq, xotira va qarshilik kontsepsiyasi orqali tushuntiradi [4, p.45–47]. Afro-amerikaliklar o‘tmish travmasini eslabgina qolmay, balki undan kuch olib, qarshilik va o‘zlikni mustahkamlash mexanizmini yaratadilar. Shu tariqa Morrison o‘tmish va hozirgi zamon, shaxsiy va kollektiv xotira, travma va sub’ektlikni bir butun tizim sifatida bog‘laydi. Misol tariqasida, Sethe o‘zining uyida Belovedni qabul qilganida shunday deydi: *“She is my daughter. I will protect her” [3, p.142].* Sethe’ning shaxsiy xotira orqali amalga oshirilgan qarorlarini, uning o‘tmishdagi travmani qanday ichki qarorlar va harakatlar orqali shakllantirganini ko‘rsatilgan.

Umuman olganda, Morrison Beloved romanida afro-amerikaliklarning shaxsiy va kollektiv xotirasini, irqiy o‘zlikni bir butun tizim sifatida namoyon etadi. Sethe’ning o‘tmish travmasi va Beloved bilan yuzlashishi, shuningdek, boshqa shaxslar bilan tajriba almashishi nafaqat shaxsiy o‘zlikni, balki afro-amerikalik jamiyatning tarixiy va madaniy xotirasini shakllantirishga xizmat qiladi. Morrison shuningdek shaxsiy xotira va kollektiv xotirani bir tizim sifatida ko‘rsatgan. Sethe shunday deydi:

“It was my love. It was all I had” [3, p.103]

Natijada, Morrison tarixiy xotira va irqiy o'zlik tushunchalarini bir butun tizim sifatida Sethe'ning travmatik tajribasi, Beloved bilan yuzlashishi va Denverning o'zligini anglash jarayoni orqali namoyish qilib, nafaqat shaxsiy tiklanish, balki afro-amerikalik jamiyatning madaniy va tarixiy xotirasini shakllantirishni ifodalaydi. Shu jihatdan "Beloved" romani nafaqat adabiy, balki tarixiy va madaniy kontekstni aks ettiruvchi boy manba sifatida muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Analiz va muhokama shuni ko'rsatdiki, Sethe va boshqa qahramonlarning o'tmish travmalari nafaqat shaxsiy psixologik jarayon sifatida, balki afro-amerikalik jamiyatning kollektiv xotirasi orqali ham shakllanadi. Morrisonning rememory va "shattered memories" kabi badiiy strategiyalari o'tmish voqealarining doimiy ravishda hozirgi hayotga ta'sir qilishini, shaxsiy va irqiy identitetni yangilash jarayonini aniq yoritgan.

Shuningdek, Morrison shaxsiy xotira va rasmiy tarix o'rtasidagi ziddiyatni ochib, afro-amerikaliklarning o'tmish tajribasini madaniy va ijtimoiy kontekstlarda jonlantiradi. Sethe, Beloved va Denver o'rtasidagi munosabatlar orqali travma, xotira va qarshilikning bir butun tizim sifatida shakllanishi aks etadi. Shu bilan "Beloved" romani nafaqat shaxsiy psixologik tajribani, balki afro-amerikalik jamiyatning tarixiy, madaniy va ijtimoiy xotirasini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, Morrisonning "Beloved" asari afro-amerikaliklarning tarixiy xotira va shaxsiy travmani badiiy jihatdan mukammal yoritib, o'quvchiga nafaqat o'tmishni eslash, balki uning hozirgi hayot va o'zlikni anglashga ta'sirini chuqur anglash imkonini yaratadi. Shu sababli roman afro-amerikalik madaniyat va tarixiy tajribani o'rganish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alogaili, A. (2024). "Memory structures and identity formation in Toni Morrison's Beloved". Journal of Contemporary Literary Studies, 12(1), 19–25.
2. Gjorgjievska, S. (2015). "Personal versus official history in Toni Morrison's Beloved". Postcolonial Review, 8(3), 205–207.
3. Morrison, T. (1987). "Beloved". New York, NY: Alfred A. Knopf.
4. Smith, R. (2019). "Race, memory, and resistance in Toni Morrison's Beloved". Journal of African American Studies, 23(1), 45–47.
5. Thursha, L. (2020). "Rememory and historical trauma in Beloved: A critical analysis". Modern Literary Review, 15(2), 12–14.
6. Udoette, M. (2023). "Collective memory and the legacy of slavery in Toni Morrison's Beloved". African American Review, 57(1), 5–9.

UO'K 821.512.160-1:81'37

JADID ADABIYOTIDA ILM VA MA'RIFAT G'OYALARINING LEKSIK IFODASI

D.Sh.Raxmatullayeva, PhD, dots., Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Maqolada o'zbek jadidchilik harakati namoyandalarining publitsistik va badiiy asarlarida qo'llanilgan "ilm-ma'rifat" sememali lisoniy birliklar, ularning funksional xususiyatlari to'g'risida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: ma'rifatparvar, jadid adabiyoti, jadidchilik harakati, tilni me'yorlashtirish, ma'naviyat, ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya, o'zlashmalar, sema.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы языковых единиц с семемой «наука-просвещение» использованных в публицистических и художественных произведениях представителей джадидизма, о их функциональных особенностях.

Ключевые слова: просветитель, джадидитеская литература, движения джадидизма, нормирование языка, духовность, наука-просвещение, обучение-воспитание, прививный, сема.

Abstract. The article examines the issues of linguistic units with the sememe "science-enlightenment" used in the journalistic and literary works of representatives of Jadidism, as well as their functional features.

Key words: enlightener, Jadid literature, Jadid movement, language standardization, spirituality, science-enlightenment, education and upbringing, derivative, seme.

Ma'lumki, Turkiston ma'rifatparvar ijodkorlari, xususan, jadid adabiyoti namoyandalarining milliy taraqqiyot tarixida munosib o'rni bor. Shu ma'noda jadidchilik harakati vakillarining o'zbek adabiy tilini rivojlantirish yo'lidagi xizmatlarini xolisona baholash, uni o'z o'rniga qo'yish, ular tomonidan yaratilgan badiiy, ilmiy-metodik asarlarni puxta tahlil etish, "ular bo'yicha muayyan ilmiy-nazariy xulosalarga kelish va bundan dunyo ahlini xabardor etish g'oyat zarur" [8].

Jamiyat taraqqiyotining har qaysi bosqichida, muayayn ijtimoiy tuzumda insonning yuksalishini ta'minlovchi ta'lim-tarbiya, ma'naviyat va ilm-ma'rifat kabi tushunchalar mavjud bo'lib, ular ma'naviyat, ta'lim va tarbiya sohasidagi yangilanishlarni jamiyat hayoti, undagi burilishlar bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etishni talab etadi.

Mustaqillik natijasida Turkiston diyorida istiqomat qilib kelgan barcha xalqlar milliy qadriyatlarining qayta tiklanishi va rivojlanishi uchun shart-sharoitlar vujudga keldi. O'z tarixiga yangicha tafakkur asosida yondashish, o'tmishdagi tafakkur daholarining shuhratini tiklash, ularning g'oyalarini xalq hayotiga tatbiq etish kabi bir qator ishlar amalga oshirildi.

Istiqlol yillarida O'zbekistonda buyuk ma'rifatparvarlarning ijodi, amaliy faoliyatlarini tubdan o'rganishga katta ahamiyat berilmoqda. Xususan, XX asr boshlarida jadidchilik harakatining namoyandalari yaratgan badiiy asarlar, til taraqqiyoti, uni me'yorlashtirish, tilning sofliги yo'lidagi izlanishlariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy qarashlar maydonga keldi. Ta'kidlash zarurki, bu davr vakillari asarlarining til xususiyatlari bir qator monografik tadqiqotlar uchun asos bo'ldi [1].

Har bir ijtimoiy tuzum, uning kelajagi, insoniyat istiqboli, kishilarning hayot va turmush darajasi fan va madaniyat taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir.

Jadidlar tomonidan yaratilgan badiiy asarlar, publitsistik maqolalar, lug'atlar, darslik va qo'llanmalar tili sodda, ravon uslubi bilan farqlanadi. Bu asarlarda ilm-ma'rifatga oid lug'aviy birliklar ham alohida o'rin tutadi. Bu yillar mobaynida ta'lim tizimida bir qator yangi tushunchalar va bu tushunchalarni ifodalovchi atamalar ham paydo bo'ldi. Biz quyida jadid adabiyoti manbalarida qo'llanilgan "ilm-ma'rifat" sememali leksemalar xususida so'z yuritamiz.

O'zbek tilidagi "ilm-ma'rifat" sememali birliklar orasida "shaxs" semasiga ega bo'lgan *o'qituvchi, o'quvchi, mudir* yoki "o'rin" semali *maktab, kitob, qalam, daftar* singari "predmet" semali leksemalar uchraydi. Ta'lim, ilm bilan bog'liq bo'lgan belgi anglatuvchi leksemalar ham yuqoridagi leksemalar bilan bir qatorda kelishi va alohida paradigma hosil qilishi mumkin. Bunday leksemalar qatoriga *a'lo, yaxshi, o'rta, yomon, qoniqarli, qoniqarsiz* birliklarini kiritish mumkin. Ular "ta'lim", "baho", "daraja" semalari bilan umumiylik hosil qiladi va daraja ko'rsatkichlari asosida o'zaro farqlanadi [2].

Jadid davri manbalarida "ilm-ma'rifat" sememali leksema va so'z birikmalari juda ko'p qo'llanilganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Xususan, M.Behbudiyning "Til masalasi", A.Fitratning "Tilimiz", "Tilimizning adabiyliги", Elbekning "Imlo masalasi", Cho'lponning "Adabiyot nadur", Botuning "Til va imlo konferensiyasi yakunlari" singari asarlari jadidlarning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-ma'rifiy sohada yetakchi bo'lganliklarini ko'rsatadi.

O'zbek tilida ta'lim, ma'rifat bilan bog'liq bo'lgan qator lug'aviy birliklar leksik makrosistemada alohida o'rin tutadi va mazkur paradigma o'z ichki bo'linishlariga ega. Dastlabki bo'linishda "ilm-ma'rifat" sememali leksemalar "ilm", "ta'lim" va "ma'rifat" sememali ichki guruhni tashkil etadi. Ularning har qaysisi "shaxs", "predmet", "o'rin", "belgi", "jarayon" semali leksemalar sifatida ichki bo'linishlarga ajraladi.

Jadid adabiyoti manbalarida qo'llanilgan "ilm" sememali birliklar:

- "shaxs" semali leksemalar: *olim, domla, shogird, ulamo, ilmli*;
- "belgi" semali leksemalar: *ilmiy; ommabop*.

Ammo bir mulkning **ilm** quvvatini bilmak, u yerdagi **ulamolar** sonini bilmakka bog'liqdir (Fitrat, "Munozara") [3].

Yo'q, hammasining **ilmli** bo'lishi mumkin emas. Agar hammasi **olim** bo'lib ketsa, boshqa ishlar egasiz qoladi (Fitrat, "Munozara").

"Ta'lim" sememali birliklar:

- "shaxs" semali leksemalar: *mudarris, muallim, maktabdor*;
- "o'rin" semali leksemalar: *maktab, madrasa*;

Taqsir, meni kechiradilar, **maktab** nima? Bolalar u yerda nima qiladilar va necha yil **o'qish** bo'ladi? (Fitrat, "Munozara")

Maktab shunday joydirki, bir muallim bor, uni "**maktabdor**" deyдилar, bolalar u yerda yetti yildan to o'n yilgacha zaruriy **xat-savodlarini** chiqargunga qadar qoladilar, undan keyin ... **madrasaga** borib, **dars** o'qiy boshlaydilar (Fitrat, "Munozara").

- “jarayon” semali leksemalar: *leksiya, o‘qish, dars;*

- “harakat” semali leksemalar: *o‘qimoq, o‘rganmoq;*

Men bir mudarris bo‘lsam, kechalari kitob ko‘raman, kunduzlari dars aytaman (Fitrat, “Munozara”) [5].

Berilgan parchada *ko‘rmoq* va *aytmoq* leksemalari ishtirok etgan bo‘lib, bu birliklar “harakat” semasi bilan birga, bu o‘rinda “ta’lim” semasi orqali namoyon bo‘lmoqda, ya’ni *ko‘rmoq* “o‘qimoq” semasi bilan, *aytmoq* “o‘rgatmoq” semasi orqali namoyon bo‘lmoqda. Har ikki funksional holat bugungi o‘zbek tilida deyarli kuzatilmaydi.

Bu avomning zaruriy xat-savodi bormi? (Fitrat, “Munozara”)

“Ma’rifat” sememali birliklar:

- “shaxs” semali leksemalar: *tahsili ilm*

- “o‘rin” semali leksemalar: *qulub, teatr;*

- “narsa” semali leksemalar: *jurnal, qog‘oz, gazeta, qalam;*

So‘ng vaqtlarda bu gazetaning o‘z vaqtida muntazam chiqib turg‘oni ko‘riladir. Qog‘ozlarning yaxshilig‘i, harflarning ochig‘ligi rasmlik chiqib turishi jihatidan bu gazetalarimiz orasida birinchi o‘runni tutadir (Cho‘lpon, “Adabiyot nadur”) [6].

Mazkur asarda *jurnal* so‘zining majmua shakli ham uchraydi:

Siz aytgan chuqur taglik mas‘alalarni quloch-quloch qilib yozmoq uchun majmua, ya’ni jurnal degan narsa bo‘ladir! (Cho‘lpon, “Adabiyot nadur”) Bu leksemaning hozirda *to‘plam* shakli qo‘llaniladi.

Qalam degan narsa tildek emas. *U yo qamishdan, yo temirdan, yoki yog‘ochdan yasaladur* (Cho‘lpon, “Adabiyot nadur”).

“jarayon” semali leksemalar: *majlis;*

Jug‘rofiyo hikoyat kitobi emas, ilmiy kitobdir (Fitrat, “Munozara”).

Ko‘rinadiki, “ilm-ma’rifat” sememali lug‘aviy birliklarning aksariyati o‘zlashma leksemalardan tashkil topgan bo‘lib, bularning ko‘p qismi arabcha o‘zlashmalar sifatida ko‘zga tashlanadi.

Yosh avlodni tarbiyalash va o‘qitish nazariyasi bilan amaliyotning qanday taraqqiy qilib kelganligini bilmay turib, yoshlarni har tomonlama komil inson etib tarbiyalash masalalarini ilmiy ravishda hal qilib bo‘lmaydi. Bu ajdodlarimiz tomonidan isbot qilingan ilmiy-nazariy, falsafiy-tarbiyaviy haqiqatdir.

A.Qodiriy, A.Fitrat, A.Cho‘lpon, M.Behbudiy singari ma’rifatparvar olimlar ilmiy-ma’rifiy asarlar bilan birga, badiiy jihatdan yetuk, ta’sirchan asarlar ham yaratdilar. Bu asarlar bugungi kunda o‘zbek filologlari tomonidan keng o‘rganilmoqda [7].

“Nazm – til, xususan, so‘z o‘zining butun ifoda imkoniyatlarini, ohangu musiqasini ham, ma’no tovlanmshiyu injaliklarini ham, turfa munosabatu harakatini ham namoyish eta oladigan sinoatli sahna. Bu sahnaning mohir san’atkorlari bizning ming yillik adabiyotimizda behisob bo‘lib, ularni qadim Movarounnahru Xurosonning pokiza osmonidagi mangu yarqiroq yulduzlarga mengzash mumkin”[4].

Xususan, bunday porloq yulduzlar sirasiga Cho‘lpon, Fitrat singarilarni kiritish mumkin.

Hech qaydan men kutgan zar varaq chiqmadi,

Ignadek yaltirab bir varaq chiqmadi (Cho‘lpon, “Diyorim”).

Bu satrlar orqali shoir yurt, xalq taqdiridagi alamli, hasratli kunlarni aks ettirgan bo‘lib, bu o‘rinda (zar)varaq so‘zining “yorug‘lik”, “nur” ma’nosi ifodalangan.

Biz erurmiz ma’rifat arslonlari, ilm erlari,

To‘planaylik, turk elig‘a to‘g‘ri yo‘llar ochqali (Fitrat, “O‘qitg‘uvchilar yurtiga”).

Shoir *ma’rifat, ilm* so‘zlari bilan *arslon, er* so‘zlarini o‘zaro bog‘lash orqali ma’rifat, ilm yo‘lidagi jasur, fidoyi kishilarning xatti-harakatlarini munosib baholagan.

Har qanday amaliy natijalar muayyan tushunchalarning mohiyatini chuqur o‘rganish, to‘laqonli anglashdan boshlanadi. O‘zbek tilidagi “ilm-ma’rifat” sememali lug‘aviy birliklarni mazmuniy asosda tadqiq etish ana shu yo‘ldagi izlanishlardan biridir. “Ilm-ma’rifat” sememali leksemalarni

ichki mazmuniy bo'linishlari, sintagmatik xususiyatlari, ayni vaqtda, tarixiy taraqqiyoti bilan aloqador belgilari asosida o'rganish bugungi kunda tilshunoslikning muhim masalasiga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bobojonov F. O'zbek jadid dramalarining lisoniy xususiyatlari: Filol. fanl. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2002.
2. Djalolova L. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanining lingvistik tadqiqi: Filol. fanl. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2007.
3. Jomonov R. "Chig'atoy gurunji" va imlo masalalari / O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent. – 2000. -№3.- .18-19.
4. Yo'ldoshev M. Cho'lpon so'zining sirlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
5. Ne'matova D. Cho'lpon publitsistik asarlarining lingvistik tahlili: Filol. fanl. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2004.
6. Normamatov S. Abdulla Avloniy she'riyati leksikasining ma'naviy-uslubiy xususiyatlari: Filol. fanl. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2011.
7. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2002.
8. Sayidov Yo.S. Jadid badiiy asarlari leksikasi: Filol. fanl. dokt. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2018.
9. Tog'ayev T. Ashurali Zohiriy va uning tilshunoslik merosi: Filol. fanl. nomz. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2005.
10. Umarov E. Cho'lponning til va imlo konferensiyasi qarorlariga munosabati / O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent. – 2003. – №4. – B.42-45.

UO'K 821.512.182-1:801.6

HALIMA XUDOYBERDIYEVA SHE'RIYATIDA JONLANTIRISHLARNING BADIY-ESTETIK VAZIFASI

U.O'.Rizayeva, magistrant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoirasi, betakror iste'dod sohibasi Halima Xudoyberdiyeva she'rlarida qo'llangan jonlantirish san'ati namunalari tahlil etilgan. Tadqiqot davomida jonlantirishlarning badiiy matndagi badiiy-estetik vazifasi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Jonlantirish, lingvopoetik maqsad, tasviriy vosita, badiiy matn.

Аннотация. В статье анализируются примеры искусства оживления, использованные в стихах народной поэтессы Узбекистана, обладательницы уникального таланта Халимы Худойбердиевой. В ходе исследования раскрывается художественно-эстетическая функция возрождений в художественном тексте.

Ключевые слова: ревитализация, лингвопоэтическая цель, изобразительная среда, художественный текст.

Abstract. This article analyzes examples of the art of animation used in the poems of the people's poet of Uzbekistan, the unique talent holder Halima Khudoyberdiyeva. In the course of the study, the artistic-aesthetic function of the revivals in the artistic text is revealed.

Key words: revitalization, linguopoetic purpose, pictorial medium, artistic text.

Kirish. O'zbek adabiyotida o'zining xalqona uslubi, betakror ifoda mahorati bilan ajralib turuvchi iste'dodli shoira Halima Xudoyberdiyeva she'rlari xalqimiz qalbidan chuqur o'rin egallagan. Shoiraning samimiyat yog'rilgan har bir satrini o'qir ekanmiz qalbimizda Vatanga, onaga, bo'lgan mehr tuyg'usi jo'sh uradi. Umrini eliga, yurtiga o'tkir qalami ila sodiq xizmat qilishga bag'ishlagan ijodkor she'rlaridan tabiatga muhabbat, yorga bo'lgan cheksiz sadoqat, hayotning har daqiqasi uchun shukronalik nafasi ufurib turadi.

Shoira she'rlarini lingvopoetik jihatdan tahlil qilar ekanmiz, ularda badiiylikni ta'minlovchi lisoniy birliklardan mohirona tarzda foydalanganligiga guvoh bo'lamiz. Jumladan, shoira she'riyati badiiy matnning lingvopoetik jihatdan o'ziga xosligini namoyon etuvchi badiiy san'atlarga nihoyatda boy. Ayniqsa, she'ning serjilo va jozibadorligini ta'minlovchi jonlantirishlardan ko'p va xo'p foydalanganligini ko'ramiz. Jonlantirish tasviriy vositalarning qadimiy turlaridan biri bo'lib, badiiy nutqda ham, og'zaki nutqda ham, alohida ahamiyatga ega. U badiiy matnlardagi tasvirning obrazli, jonli va ta'sirli chiqishini ta'minlovchi muhim omillardan biridir. Xalq og'zaki ijodi namunalarida jumladan, masallar, dostonlar, ertaklarda jonlantirishlar ko'p qo'llangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: O'zbek tilshunosligida jonlantirish san'ati bir qator olimlar tomonidan metaforaning maxsus turi sifatida izohlangan. "M.Mirtojiyev esa, jonlantirishni metaforaning mazmuniy bir turi sifatida ko'rsatadi." [1.43]

Yuqoridagi fikrlardan farqli ravishda L.Jalolova jonlantirishni metaforadan keskin farq qilib, uni mustaqil tasviriy vosita sifatida talqin etadi. [1.43] R.Qo'ng'urov apostrofa va allegoriyani jonlantirishga o'xshab ketsa-da, ular bir-biridan farqli hodisa deb ta'kidlaydi. Bu fikrlardan xulosa qilish mumkinki, metafora va jonlantirish mutloq farqli bo'lgan til hodisalaridir. L.Jalolova ta'biri bilan aytganda: "unda insonga xos haraka, his-tuyg'u, so'zlash, fikrlash jonsiz predmetlarga ko'chirilsa ham, lekin ular orqali inson tushunilmaydi". [4.34]

Tahlil va natijalar. Jonlantirish jonlantirilayotgan obyektga qaysi xususiyatlarni ko'chirish hisobidan quyidagicha farqlanadi:

- a)harakat-holatlarning ko'chishi;
- b)nutqiy qobiliyatlarning ko'chishi. [2.54]

Jonlantirayotgan obyektini hisobga olgan holda esa, jonlantirishlar to'rt xil yo'nalishda tahlil etiladi:

- Jonsiz predmetni jonlantirish,
- Jonli mavjudotlarga insonga xos xususiyatlarni qadash,
- Tabiat hodisalarini jonlantirish,
- Hissiy tushunchalarni jonlantirish.

A.Xasanov ozining "Abdulla Qahhor hikoyalari tilining badiiyatini ta'minlovchi leksik vositalar" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida oxshatishlarning komponent tahlil tuzilishidan ilhomlangan holda jonlantirishlar quyidagicha tahlil tuzilishi yaratgan:

- A- jonlantirish subyekti;
- B- jonlantirish qiyosi;
- C- jonlantirish asosi.

Jonlantirishning yuqoridagi barcha turlari Halima Xudoyberdiyeva she'rlarida o'z aksini topgan. Biz tahlil davomida A.Xasanovning komponent tahliliga asoslangan holda ushbu jonlantirishlarni quyidagi guruhlariga bo'ldik:

1. Tabiat hodisalari jonlantirish
2. Jonsiz predmetlarni jonlantirish.
3. Aniq otlarni jonlantirish.
4. Mavhum otlarni jonlantirish.

Shoira she'riyatida ayniqsa, tabiat hodisalari ko'proq jonlantirganiga guvoh bo'ldik. Fikrimizni quyida misollar orqali isbotlaymiz. Mustaqillik va Vatan madhiga bag'ishlangan, onaga murojaat bilan boshlanuvchi "Dorilomon kunlar keldi" sarlavhali she'rida shunday misralarni o'qiyamiz:

Bu tabiat suyumlidir ham *ko'zlari ko'r,*
Goh sharobdan, goh og'udan qilar bizni mast. [3.7]

Ushbu misolda jonlantirish subyekti – tabiat, jonlantirish asosi esa ko'zlari ko'r. Shoira tabiatni ko'zlari ko'r deya ta'riflab takrorlanmas jonlantirish namunasini yaratgan.

Yoki "Siz bilan qaytadan korishmasmiz biz..." deb boshlanuvchi hijrov va ayriliq mavzusidagi she'rida quyidagicha yozadi:

Qorasin ko'rsatmas, - der emishsiz lol
Yo'ldan izlarimni *supurgan* shamol. [3.46]

Keltirilgan misrada jonlantirish subyekti – shamol, jonlantirish asosi- supurmoq. Bu o'rinda tabiat hodisasi bo'lgan shamolning yerdagi chang va tuproqlarni uchirishi – odamga xos harakat bo'lgan supurmoq tarzida talqin etilgan. Otashqalb shoira shamolni jonlantirishda bu satrlar bilan cheklanib qolmay quyidagi tortlikda yana bir noyob jonlantirish namunasini yaratadi:

O'yinqaroq shamollar bog' gullarini *o'ynaydi,*
Birovlarning oltin-u zarlarini *o'ynaydi.*
Ermaktalab bu shamollar *tinch qo'ymasdan* meni ham,
Kecha kuygan qanotimning kullarini *o'ynaydi.* [3.306]

Shoira bu o'rinda shamolni o'yinqaroq deya jonlantirar ekan, uni bog'dagi gullardan tortib, insonlarning oltin-u zarlarini ham o'ynashini aytadi. Va to'rtlik so'ngida hatto, hatto shamoldan biroz o'kingan, ranjigandek, uning kulga aylangan qanotlari bilan ham o'ynashidan shikoyat qiladi.

Yoz-u, bizning dilga *cho'kkan* qor,

Dil qorini kim ko'ribdi, kim?! [3.26]

Bu misolda jonlantirish subyekti – qor, jonlantirish asosi esa cho'kmoq bo'lib, qorning erishi, odamga xos cho'kmoq fe'li orqali jonlantirilgan. Shu bilan birga bu misrada ijodkor lirik kayfiyatni yanada bo'rttirish maqsadida “dil qori” degan okkozional epitet namunasini kashf etgan.

2. Quyidagi misollarda esa jonsiz predmetlar jonlantiriladi:

Toshqinib gulladi olmalarimiz,

Quyoshning nurini boricha *ichib*. [3.8]

Ushbu misolda jonlantirish asosi olma bo'lib, uning quyosh nurini boricha ichib, so'ngra to'lib-toshib gullashi jonlantirish asosi sifatida xizmat qilgan.

3. Aniq otlarni jonlantirish:

Izhor dil qiladir qushlar,

Biz ularni etmasmiz pisand. [3.12]

Bu misrada jonlantirish subyekti – qushlar, jonlantirish asosi esa izhor dil qilmoq bo'lib, qushlarning chug'urlashi insonlarga izhor dil qilmoqqa qiyoslanib, jonlantirishning yana bir go'zal namunasini yuzaga keltirgan.

Shuningdek:

Horg'in chashmalarda jilolanar nur,

Tun qo'ynida qolgach o'kich, zardalar. [3.18]

ushbu misolda: jonlantirish subyekti hisoblagan chashma insonga xos *horg'inlik* sifati bilan jonlantirilmoqda.

4. Mavhum otlarni jonlantirish:

Ovuntir bizlarni tushlar,

Oh, u tushlar goh *beradir pand*. [3.12]

Bu misrada tushlarning bizni goh *ovuntirishi*, goh *pand berishi* ta'kidlanib, ikki karra jonlantirish san'atini yuzaga keltirganiganini kuzatishimiz mumkin.

Halima Xudoyberdiyeva ijodida qo'llangan jonlantirish namunalarini yanada tushunarli tarzda ifodalash uchun quyidagi jadvaldan foydalandik:

Tabiat hodisalarini jonlantirish	Jonsiz predmetlarni jonlantirish	Aniq otlarni jonlantirish	Mavhum otlarni jonlantirish
ko'zlari ko'r tabiat	ichib olmalarimiz	izhor dil qiladir qushlar	ovuntir tushlar
supurgan shamol		horg'in chashmalar	tushlar pand beradir
o'yinqaroq shamol			
ermaktalab shamol			
o'ynaydi shamol			
cho'kkan qor			

Xulosa va takliflar. Halima Xudoyberdiyeva she'rlarida bu kabi kitobxonning tasavvur dunyosini mislsiz darajada boyitishga xizmat qiluvchi jonlantirish namunalarini ko'plab kuzatish mumkin. Shoira ijodida jonlantirish san'ati ijodkorning badiiy maqsadiga uyg'un tarzda yaratilgan. She'riyatda bunday lisoniy vositalarining qo'llanilishi so'zlarning mazmuniga o'zgacha ma'no yuklab, she'rning badiiy-estetik vazifasini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Tursunova.O. O'zbek tili fonetik birliklarining poetik imkoniyatlari: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)...diss.avtoref.-Farg'ona,2019
2. Muhammadjonova G. 80-yillar oxiri, 90-yillar boshlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqi: Filol.fan.nomz...diss. -Andijon,2003
3. Xudoyberdiyeva H. Bu kunlarga yetganlar bor, yetmaganlar bor. She'rlar. –Toshkent:SAHHOF nashriyoti, 2022. -352 b.
4. Shadiyeva D. Muhammad Yusuf she'riyati lingvopoetikasi:Filol.fan.nomz...diss.-Toshkent,2007

“OSHIQNOMA” DOSTONLARIDA ANTITEZA BADIY-ESTETIK VOSITA SIFATIDA
G.Sh.Ro‘zimova, mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Oshiqnoma” turkumi dostonlarida qo‘llangan antiteza hodisasining lingvopoetik imkoniyatlari, badiiyati va ularning matn badiiy-estetik butunligini ta’minlashdagi o‘rnini aniqlash xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: Antiteza, kontrast, tazod, gradual, vektorli, xususiy, mutazod, mutobiqa.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвопоэтические возможности феномена антитезиса, используемого в эпосах серии “Ашикнома” его художественная ценность и роль в обеспечении художественно-эстетической целостности текста.

Ключевые слова: Антитезис, контраст, контраст, постепенный, векторный, специфический, контрастивный, последовательный.

Abstract. This article deals with the linguopoetic possibilities of the antithesis phenomenon used in the epics of the “Ashiknoma” series, its artistic quality, and its role in ensuring the artistic and aesthetic integrity of the text.

Keywords: Antithesis, contrast, contrast, gradual, vectorial, specific, contrastive, consistent.

Kirish. Sakkiz jildlik “Oshiqnoma” turkumi o‘zbek xalq baxshichilik san’atining yuksak namunasi bo‘lib, o‘zining ma’naviy-axloqiy va ta’limiy salohiyati bilan qimmatlidir. Mazkur turkum shunchaki ishqiy qissalar jamlanmasi bo‘lmay, balki ezgulik va yovuzlik, hayot va zavol, sahovot va muhtojlik kabi qutbli tushunchalar silsilasida insoniyatni ma’naviy kamolotga yo‘naltiruvchi didaktik manbadir. Dostondagi hikmatli so‘zlarning badiiy emotsionalligini oshirishda *antiteza* (kontrast), ya’ni mumtoz poetikadagi *tazod* san’ati markaziy o‘rin tutadi.

Antiteza – bir-biriga zid tushunchalarni qarama-qarshi qo‘yish orqali fikrni yorqinroq ifodalash usuli bo‘lib, jahon tilshunoslik maktablarida ushbu hodisa ma’lumotni kognitiv o‘zlashtirish va xotirada muhrlash vazifasiga ko‘ra, ya’ni psixolingvistik va kognitiv jihatiga ko‘ra gradual hamda komplementar turlarga ajratiladi. Xususan, J.Lyons antonimiya va zidlikning mantiqiy-semantik modellarini keng ko‘lamda tasniflagan [2, 270-282]. S.S.Levin esa poetik asarlar tarkibidagi antitezalarni tizimli-matematik va lisoniy jihatdan tadqiq etib, badiiy matndagi vertikal va gorizontal qarama-qarshiliklar, simmetrik inkor hamda parallelizm qonuniyatlarini o‘rgangan [1, 36-44].

Antitezaning nutqiy vaziyat doirasidagi semantik transformatsiyasi va emotsional-ekspressiv imkoniyatlari I.V.Arnoldning uslubshunoslikka oid tadqiqotlarida keng yoritilgan. Tadqiqotchi antiteza hodisasini bevosita “kontrast tamoyili” nuqtayi nazari orqali tasniflashni taklif etadi. Olima nazariyasiga ko‘ra, mazkur uslubiy figura matn tarkibida mantiqiy urg‘uni yuzaga keltirib, kitobxon idrokini muayyan g‘oyaviy yo‘nalishga safarbar etuvchi kognitiv mexanizm vazifasini o‘taydi [6, 164-168]. Badiiy nutq tizimida zidlikning kognitiv-stilistik tabiati I.R.Galperin tomonidan ham atroflicha tahlil qilingan. Olim antitezani matnning ichki dinamikasini ta’minlovchi “mantiqiy-stilistik figura” sifatida tavsiflab, uning tarkibiy qismlari o‘rtasidagi semantik aloqadorlik hamda inkor vositalarining lisoniy tabiatini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Uning yondashuvida antiteza nafaqat ikki zid tushunchaning to‘qnashuvi, balki matnning badiiy-estetik yaxlitligini ta’minlovchi mantiqiy kategoriya sifatida talqin etiladi [8, 153-157].

Ma’lumki, o‘zbek tilshunosligida ham bu usul mumtoz filologiya bilan bog‘lanadi. Bu uslubiy figura mumtoz manbalarda *tazod* va uning ko‘rinishlari sifatida o‘rganilgan. Jumladan, Umar Roduyoniy, Toj al-Halaviy, Sharafiddin Romiy asarlarda *mutazod*; Rashididdin Votvot, Shayx Ahmad Taroziy, Husayn Voiz Koshifiy asarlarda *al-mutazod*; Shams Qays Roziy, Hamididdin Najotiy asarlarda *mutobiqa*; Shams Faxriy Isfahoniyda *al-ittizod*, Atoulloh Husayniyning “Badoye’ us-sanoye” asarida esa ushbu san’atning *tiboq*, *tatbiq*, *tazod* va *takofu* deb ham yuritilishi ta’kidlanadi [7, 225].

Tilshunoslikda tazod atamasi o‘rnida antiteza yoki kontrast terminlari qo‘llaniladi. Antiteza tushunchasi ko‘pincha leksik antonimlar asosiga quriladi. Bunday qarama-qarshiliklar matnda kuchli emotsional bo‘yoq hosil qilib, kitobxonga “hayotning ikki qutbi”ni ko‘rsatadi. “Hozirgi o‘zbek

adabiy tili” darsligida antonimiyaning turlari va ularning nutqdagi uslubiy vazifalari, ya’ni mantiqiy-leksik kontrastni yuzaga keltirishdagi imkoniyatlari ko’rsatilgan. N.Mahmudov ishlarida esa o’zbek tili va madaniyatidagi, milliy tafakkurdagi fundamental konseptual zidliklarning dunyoning lisoniy manzarasi bilan bog’liqlikdagi tahlili berilgan [11, 6-7]. O’zbek tilshunosligida antitezaning lingvopoetik imkoniyatlari, uning obrazli tafakkur bilan bog’liqligi M.Yo’ldoshevning tadqiqotlarida ham atroflicha yoritilgan [10, 82-95].

Metodologiya. “Oshiqnoma” dostonlaridagi aforizmlarda qo’llangan antitezani yaxlit tizimli o’rganishda bir necha ilmiy usullar qo’l keladi. Jumladan, aforizmlar tarkibidagi antitezaning lisoniy shakllarini tavsiflashda deskriptiv metod, antitezaning badiiy matnning estetik butunligini ta’minlovchi konstruktiv element sifatidagi tabiatini o’rganishda lingvopoetik tahlil usuli, til tizimida antonim bo’lmagan, biroq doston matnida o’zaro zid ma’no kasb etuvchi birliklarning ma’no qatlamlarini yoritishda kontekstual-semantik tahlil usuli, inson tafakkurining dunyoni juftlik qutblari orqali kategoriyalashtirishi tahlilida kognitiv-falsafiy metoddan foydalanildi.

Muhokama va natija. “Oshiqnoma” dostonlarida antiteza usuli, asosan, dunyoning ikki qutbli ekanligini, har bir narsa o’z ziddi bilan tanilishini isbotlash uchun xizmat qiladi, ushbu dostonlarda antiteza – kontrastning bir qancha ko’rinishlarini uchratish mumkin:

1. Ijtimoiy kontrast. “Oshiqnoma” dostonlari falsafasining markazida ijtimoiy tabaqalanish, dunyo boyliklari va ijtimoiy martabalarining, umuman, dunyoning o’tkinchiligi yotadi. Bu g’oya ko’pincha *Sulton*, *Toj* va *Gado*, *Qul* antitezasi orqali ochib beriladi. Masalan: “Agar xudoy taolo xohlasa, qulni ham sulton qilur” – *Agar xudoi taolo xohlasa, qulni ham sulton qilur, anga podsholig’ sazovor qilur deb javob berdilar*. (2-k., Shah. 310) Yoki “Alloh taolo kimgadir Xisrav tojini kiydirar, kimnidir el ichra gado qiladi” – *Birovga kiydurib toji Xisravi, Birovni el ichra gado ayladi*. (3-k., GS. 208) Ushbu hikmatlarda *qul* va *sulton*, *toj* va *gado* so’zlari shunchaki ijtimoiy maqom emas, balki Allohning “Al-Mu’izz” (Aziz qiluvchi) va “Al-Muzill” (Xor qiluvchi) ilohiy sifatlarining lisoniy in’ikosi sifatida namoyon bo’ladi. Bu kontrast insonning ijtimoiy darajasi uning o’ziga emas, balki mutloq irodaga bog’liqligini bildiradi.

Ma’lumki, islom aqidasiida boylik yoki kambag’allik insonning shaxsiy fazilati emas, balki imtihon vositasi deb qaraladi. “Oshiqnoma” qahramonlari sultonlikka erishganda mag’rurlanmaydilar, gadolikda esa tushkunlikka tushmaydilar. Buning Qur’oni asosi Oli imron surasining 26-oyatidir [3, 53]. Demak, kontrast bu yerda bandani kibrdan qaytarish va dunyo matohiga berilmaslikka chorlash uchun ishlatilgan. Sultonning gadoga aylanishi imkoniyati dunyoning foniyligiga eng katta dalildir. Imom G’azzoliy fikricha, “Haqiqiy sulton – o’z nafsini bo’ysundirgan kishidir, garchi u zohiran gado bo’lsa-da. Haqiqiy gado – nafsiga qul bo’lgan sultondir [5, 84]”.

Antitezaning syujet qurilishidagi o’rni ham e’tiborga molik. Dostonlarda *sulton* va *gado* kontrasti ko’pincha “falakning gardishi” (taqdir o’yini) bilan bog’lanadi. Masalan, Shohsanam sarguzashtlarida podshoh qizining bir lahzada sargardonlikka tushishi yoki G’aribning qalandar qiyofasida vataniga qaytishi ijtimoiy kontrastning dinamik ko’rinishidir. Yoki “Besh kunlik dunyodin kim vafo ko’rar, Umr kelar, o’tib ketar, ber xabar” (7-kitob, Dav. 86-b.) parchasida “umr kelishi” va “o’tib ketishi” – vaqtning sultonni gado, gadoni esa tuproq qilishi haqidagi eng katta antitezadir. Xullas, *sulton* va *gado* kontrasti “Oshiqnoma”da mutlaqo islomiy tavakkul ruhida hal etiladi. Bu antiteza tinglovchiga quyidagi uchta haqiqatni uqtiradi: 1) dunyoviy martaba – omonat; 2) haqiqiy boylik – qalb pokligi (iymon); 3) haqiqiy sultonlik – Allohga bandalik.

2. Ontologik kontrast. Ma’lumki, o’lim haqidagi aforizmlar dostonlarda eng ko’p uchraydigan va eng kuchli kontrastga ega bo’lgan qatlamdir. “Oshiqnoma” turkumidagi dostonlarning ontologik asosi *hayot* va *mamot* o’rtasidagi azaliy zidlikka qurilgan. Bu kontrastda *ajal* tushunchasi markaziy figura sifatida namoyon bo’lib, u insonning dunyoviy orzu-havaslarini (hayot) va muqarrar yakun (o’lim) o’rtasidagi eng keskin antitezani vujudga keltiradi.

Dostonlarda o’lim tushunchasi ko’pincha *yosh* va *qari*, *yaxshi* va *yomon* kabi zid qutblarni birlashtiruvchi nuqta sifatida tasvirlanadi. Masalan: “Ajel kelsa, boqmas pira-juvona” (1-k, SH. 15) yoki “Ajel kelsa, yaxshi-yomonni birdek olur”. (7-k, Dav. 63) Ushbu aforizmlarda *pir* (qari) va *juvon* – aslida *javon* (yosh) so’zlari o’rtasidagi antiteza ajalning hech qanday istisnosiz ekanligini anglatadi.

Ajalning yosh tanlamasligi haqidagi ushbu kontrastlar insonni har daqiqa hushyorlikka chaqiradi. Ikkinchi misoldagi axloqiy kontrast (*yaxshi* va *yomon*) o'limning adolati bilan birlashtirilgan. Bu turdagi tazodlar o'quvchida "dahshat va hayrat" uyg'otish orqali g'oyaviy maqsadga xizmat qiladi [9, 65-69].

Islomiy dunyoqarashda *hayot* va *o'lim* bir-birini inkor etmaydi, balki bir-birini to'ldiradi. Dunyo – ekinzor, o'lim esa hosil yig'ish va haqiqiy hayotga o'tish darvozasidir. Buning Qur'oniyligi asosi "Har bir jon o'limni totuvchidir. Qiyomat kunida ajrlaringizni to'liq olursiz..." oyati [3, 74] bo'lib, irfoniy talqinda Imom G'azzoliy "O'limni eslash" (Zikrul-mavt) bobida hayotni *uyqu*, o'limni esa *uyg'onish* sifatida kontrast qiladi: "Odamlar uyqudadir, o'lganlarida uyg'onurlar [5, 122]".

Dostonlarda yana bir qiziqarli antiteza – insoniy *chora* (harakat) va ilohiy *qazo* (ajal) o'rtasida namoyon bo'ladi. Qahramonlar qanchalik mard bo'lishmasin, "ajal o'qi" qarshisida ojizdirlar. Masalan: "Ajal – bir ajdardur, oxiri yutar" – *Mani holim bo'ldi battardin battar, Ajal bir ajdardur oxiri yutar*. (3-k, GS. 202) // "Ajal yetmay kishi o'lmaydi" – *Ajal yetmay kishi o'lmas, Oqma, diydarning yoshlari*. (3-k, YuA. 62) // "Ajal yetishmayin kafan bichilmas" – *Ajal yetishmayin kafan bichilmas, Ruksat berilmayin sharob ichilmas*. (1-k, SH. 49) Bu aforizmlarda yerda *ajdar* (yutuvchi, faol) va *kishi* (yutiluvchi, passiv) o'rtasidagi obrazli antiteza o'limning muqarrar kuch ekanini tasvirlaydi.

3. Ma'naviy kontrast. "Oshiqnoma" dostonlari personajlarining ichki olami nafaqat ishqiy iztiroblar, balki ruh va nafs o'rtasidagi doimiy kurash maydonidir. Dostonlardagi markaziy ziddiyatlardan biri – qalbning *nurli* (iymon) va *zulmatli* (nafs) tomonlari o'rtasidagi kurashdir. Masalan: "Badnafs odamning dilida iymon bo'lmas" – *Badnafs odamning dilida iymon bo'lmaganidek, u dilda ishq ham bo'lmaydi*. (5-k, YuZ. 142) Bu hikmatda *nafs* va *iymon* bir-birini inkor etuvchi) tushunchalar sifatida berilgan. Islomiy tushunchada *nafs* – *zulmat*, *iymon* esa *nur*dir. Nur bor joyda *zulmat* bo'lmaganidek, *nafs* g'olib joyda *iymon* tura olmaydi. Imom G'azzoliy o'z asarida *nafs* va *qalb*ni ikki dushman podshohga o'xshatadi [4, 48-52]. Yoki "Beishq bo'lg'an xalloq o'lmas" (2-k, OG'SH. 58) aforizmidagi tasavvufiy nuqtayi nazardan *ishqsizlik* (o'lim) va *yaratuvchanlik* (hayot) o'rtasida kontrast bor. Inson *ishqsiz* jismdir, *jism* esa o'likdir, ya'ni birining mavjudligi ikkinchisining yo'qolishini taqozo etadi.

Insonning o'ziga bo'lgan munosabatidagi *takabburlik* va *kamtarlik* kabi antiteza ham dostonlarda keng o'rin olgan. Masalan: "Zinhor ko'ngling baland tutma, takabburlik aylama" – *Ko'ngling baland tutma, yuz urma boda, Zinhor, bolam, takabburlik aylama*. (3-k, YuA. 11) Ushbu aforizmda *baland tutish* (*kibr*) *pastlikka* (*xaromlikka*) olib kelishi mantiqiy kontrast orqali uqtiriladi. Yoki dostonlarda *va'da* va *lafzsizlik* kabi axloqiy kontrast ham nafaqat ichki hissiyotda, balki ijtimoiy amallarda ham namoyon bo'ladi. Masalan: "Bir kishiga va'da qilsang, hech undan qaytuvchi bo'lma". (4-k, Erh. 210) Bu aforizmda *va'da* (*iymon* belgisi) va *qaytish* (*munofiqlik* belgisi) o'rtasidagi ziddiyat insonning ma'naviy qiyofasini belgilaydi. Demakki, *iymon* va *nafs* bilan bog'liq ma'naviy kontrastlar "Oshiqnoma" qahramonlarini shunchaki sarguzasht izlovchidan "ma'naviy mujohid" darajasiga ko'taradi.

4. Tasavvufiy kontrast. "Oshiqnoma" dostonlarida *Ishq* va *Ko'ngil* tushunchalari moddiy borliqqa qarama-qarshi qo'yilgan holda tahlil qilinadi. Jumladan, "Oshiq G'aib va Shohsanam" dostonidagi "Beishq bo'lg'an xalloq o'lmas" – *Ishq o'lmay siyna chok o'lmas, Beishq bo'lg'an xalloq o'lmas* (2-k, OG'SH. 58) aforizmi borliqning yaratilish sababi *ishq* ekanligini ta'kidlaydi. Tilshunoslikda bunday ziddiyatlar "semantik paradoks" deb ataladi, ya'ni *ishqsiz* yashash – asli o'limdir. Shuningdek, bu o'rinda *ishq* hayot manbayi, *ishqsizlik* esa ma'naviy fano (yo'qlik) sifatida kontrast qilinadi.

Dostonda yana ko'ngil bilan bog'liq kontrastlar ham ahamiyatli. Masalan: "Haqning jamolini ko'rsang bu tobdur, Bir dilni injiltsang Ka'ba xarobdur" (4-k, ON. 76) hikmatli jumlasida tasavvufiy qarshilantirish kuzatiladi. Ya'ni tasavvuf falsafasida *inson qalbi* (*ko'ngil*) va *Ka'ba* (*moddiy bino*) o'rtasidagi antiteza markaziy o'rin tutadi. Mashhur so'fiyona hikmatda: "Ka'ba – Ozar o'g'li Ibrohimning binosidir, ko'ngil esa Allohning tajalligohidir" deb kontrast qilinadi. Imom G'azzoliy o'z asarida *qalb*ni "ilohiy nur tushadigan oyna" deb ataydi va uning sinishini (*injitilishini*) eng og'ir gunoh – *kofirlik* darajasiga yaqinlashtiradi [4, 50-53]. Yuqoridagi kabi tasavvufiy kontrastlar

“Oshiqnoma” dostonlarining eng nozik qatlami bo‘lib, ular o‘quvchiga quyidagi xulosani yetkazadi: a) moddiy va ruh, ya‘ni Ka‘bani buzish gunoh, lekin ko‘ngilni og‘ritish undan og‘irroq; b) fano va baqo, ya‘ni ishqsiz hayot – o‘lim, ishqli o‘lim – abadiy hayotdir; c) zohir va botin, ya‘ni tashqi sultonlik (*zar*) botiniy sultonlik (*ma‘rifat*) oldida hech narsadir.

“Oshiqnoma” dostonlaridagi antitezaning doston matni qurilmasidagi funksional vazifalari va islomiy tarbiya tizimidagi pedagogik salohiyatini quyidagi yo‘nalishlarda tizimlashtirish mumkin:

– badiiy-estetik vazifasi – antiteza matnning “energetik markazi” sifatida namoyon bo‘lib, voqealar rivojida kuchli dinamika yuzaga keltiradi va muallif g‘oyasini mantiqiy jihatdan asoslaydi;

– pedagogik-didaktik ahamiyati – islomiy tarbiya kontekstida kontrast birliklar o‘ziga xos “axloqiy filtr” va tanlov mezon bo‘lib xizmat qiladi: ular nafsni jilovlash, yaxshini yomondan ajratish jarayonida ma‘naviy yo‘naltiruvchi vazifasini o‘taydi;

– psixolingvistik salohiyati – kontrastning bu qirasi binarlik va xotira qonuniyatlari bilan uzviy bog‘liq, ya‘ni zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlar binar oppozitsiyalarning inson ongida tezroq va mustahkamroq muhrlanishini tasdiqlaydi: inson tafakkuri olamni “oq va qora”, “ezgulik va yovuzlik” kabi dixotomik juftliklar orqali kategoriyalashtirishga moyildir;

– etik-ijtimoiy vazifasi – xalq nutqidagi aforistik antitezalar vaqt o‘tishi bilan maqol maqomiga ko‘tarilib, jamiyat uchun barqaror “etik mezon” bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Umuman, “Oshiqnoma” dostonlaridagi kontrastli tizim qahramonlarni *hayot* va *zavol* muvozanatini anglashga, *ruh* va *nafs* to‘qnashuvida xushyorlikni yo‘qotmaslikka hamda dunyoviy *sultonlik* va *gadolik*ning o‘tkinchi ekanini tushunib yetishga undaydi. Bunday ziddiyatli aforizmlar vositasida doston ijrochilari o‘ta murakkab diniy-tasavvufiy va falsafiy tushunchalarni oddiy xalq ommasiga sodda, tushunarli hamda emotsional-ta‘sirchan tarzda yetkazib berishga erishganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Levin S.S. Linguistic Structures in Poetry. – The Hague: Mouton, 1962.
2. Lyons J. Semantics. – Cambridge University Press, 1977.
3. Qur‘oni karim. Ma‘nolarning tarjima va tafsiri. – Toshkent: “Munir” nashriyoti, 2021.
4. G‘azzoliy I. Ihyou ulumid-din. 3-jild. – Toshkent: Movarounnahr, 2007.
5. G‘azzoliy I. Ihyou ulumid-din. 4-jild. – Toshkent: Movarounnahr, 2007.
6. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. – Москва: Флинта, 2002.
7. Атоуллох Хусайний. Бадойиъу-с-санойиъ (Аруз вази ва бадийи воситалар ҳақида). – Тошкент: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981.
8. Галперин И.Р. Стилистика английского языка. – Москва: Высшая школа, 1981.
9. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. – Тошкент: Зарқалам, 2006.
10. Йўлдошев М. Бадийи матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008.
11. Махмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб... // Ўзбек тили ва адабиёти. – №5. – Тошкент, 2012.
12. Хоразм дostonлари. Ошиқнома. 1-китоб (2006), 2-китоб (2006), 3-китоб (2008), 4-китоб (2009), 5-китоб (2011), 6-китоб (2013), 7-китоб (2018) \ Масъул муҳаррир С.Р.Сапарбоев. – Урганч: “Хоразм” нашриёти.

UO‘K 81’37

QURBON MUHAMMADRIZONING “OQIBAT” TRAGEDIYASI G‘OYAVIY-MAZMUNIY VA BADIY TAHLILI

D.Q.Rustamova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorazmlik taniqli adib Qurbon Muhammadrizoning “Oqibat” (ikkinchi nomi “Bir oila fojiasi”) tragediyasi badiiy-psixologik va ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda inson ma‘naviyatining inqirozi, moddiy hirsning oila ustunlariga yetkazadigan zarari hamda personajlar xarakterining ekspozitsion rivoji adabiyotshunoslik mezonlari asosida tadqiq etilgan.

Kalit so‘zlar: Qurbon Muhammadrizo, “Oqibat” tragediyasi, badiiy psixologizm, dramatik konflikt, oilaviy fojia, nafs inqirozi, ma‘naviy qashshoqlik, xarakterlar tadrijiyati, didaktik mazmun, ijtimoiy illat.

Аннотация. В данной статье с художественно-психологической и социально-философской точек зрения анализируется трагедия известного хорезмского писателя Курбана Мухаммадризо «Последствие» (второе название – «Трагедия одной семьи»). На

основе литературоведческих критериев исследуются кризис человеческой духовности, пагубное влияние материального стяжательства на устои семьи, а также экспозиционное развитие характеров персонажей.

Ключевые слова: Курбан Мухаммадризо, трагедия «Последствие», художественный психологизм, драматический конфликт, семейная трагедия, кризис личности, духовная нищета, эволюция характеров, дидактическое содержание, социальный порок.

Abstract. This article provides an artistic, psychological, social, and philosophical analysis of the tragedy "Oqibat" (The Consequence), also known as "A Family Tragedy," by the renowned Khorezmian writer Qurbon Muhammadrizo. Based on literary critical criteria, the study examines the crisis of human spirituality, the damaging effects of material greed on the foundations of the family, and the expositional development of the characters' personalities.

Key words: Qurbon Muhammadrizo, "Oqibat" (The Consequence) tragedy, artistic psychologism, dramatic conflict, family tragedy, crisis of greed, spiritual poverty, character development, didactic content, social vice.

Badiiy adabiyot – inson ruhiyatining muhandisi sifatida, avvalambor, shaxs ichki olamini isloh qilishga, ko'ngilni g'arazli niyatlardan poklab, ezgulikka yo'naltirishga xizmat qiladi. Unga, avvalambor, insonning ichki olamini tuzatuvchi, ezgulikka yetaklovchi, ko'nglidan g'araz niyatlarni daf etuvchi vosita sifatida ta'rif beriladi. Har qanday davr va makonda yaratilgan chinakam san'at asari jamiyatning ma'naviy qiyofasini aks ettiruvchi "ko'zgu" vazifasini o'taydi. Adabiyot jamiyatdagi illatlarni badiiy to'qima va obrazlar tizimi orqali boricha namoyish etar ekan, kitobxonni o'z qusurlari ustida ishlashga va komillik sari intilishga undaydi. Badiiy asar qaysi zamonda, qaysi makonda yaratilishidan qat'i nazar shu vazifani o'ziga bosh maqsad qilib oladi.

Ta'kidlanganidek, ko'p hollarda yaratilgan ijod mahsuli oynaga o'xshatiladi. Nima uchun? Chunki adabiyot insonning yoki butun bir jamiyatning ayblarini oyna misoli boricha namoyish qiladi, odamlar orasidagi illatlarni badiiy to'qima tarzida aks ettiradi. Shuning uchun ham badiiy asar o'qiydigan inson o'z qusurlari ustida ishlaydi va komillik yo'liga kiradi.

Xorazmlik sermahsul ijodkor Qurbon Muhammadrizoning "Oqibat" tragediyasi aynan mana shunday didaktik va ijtimoiy ahamiyatga ega asarlar sirasiga kiradi.

Adibning mazkur pyesasi bugungi kunning o'ta og'riqli nuqtasi – moddiy boylikka ruju qo'yish oqibatida oilaviy qadriyatlarning yemirilishini tadqiq etadi. Muallif asarga "Bir oila fojiasi" deb ikkinchi nom berishi orqali xususiy bir xonadon misolida umumjamiyat miqyosidagi ma'naviy inqirozni ko'rsatib bergan. Akademik To'xta Boboyev ta'kidlaganidek: "*Chinakam san'at asarida voqealar, albatta, qahramon xarakterini ochishga bo'ysundiriladi*" [2.111]. "Oqibat" tragediyasida ham har bir personajning xatti-harakati muallifning g'oyaviy konsepsiyasini ochishga xizmat qilgan.

Asarning bosh g'oyasi – nafs balosi, qanoatsizlik va ma'naviy ildizlardan uzilishning fojiali oqibatlarini ko'rsatishdir. Muallif "Oqibat" nomi orqali har bir nojo'ya qadamning, har bir gunohning ertaga ayanchli javobi borligiga ishora qiladi.

Yozuvchi asardagi voqealarni qayerdadir eshitgan, qayerdadir o'qigan. Adabiyotshunos H.Umurov aytganidek: "*Badiiy haqiqatning asosi hayotdir. Chunki yozuvchining ko'rgan-bilganlari va shaxsiy tajribasi, kechinma va taassurotlari badiiy asarning yuzaga kelishida eng asosiy omil sanaladi. Yozuvchi hamma vaqt hayotiy fakt va hodisalardangina turtki olib, badiiy haqiqat kashfi tomon yo'l oladi*" [3.65].

Buni personajlar tizimi va xarakterlar talqini misolida ko'rishimiz mumkin:

1. Mohira obrazida nafs talqini. Xalqimizda "Nafsini tiygan kishi sulton bo'lur, nafsini tiymagan kishi ulton bo'lur" degan hikmat bor. Asar bosh qahramoni Mohira – ma'naviy qashshoqlik va qanoatsizlikning timsolidir. U o'z erining halol mehnatiga shukr qilish o'rniga, boylik ortidan quvib, nafaqat o'zini, balki butun oilasini isnodga qo'yadi. Mohiraning: "*Hoy, siz erkakmisiz, pul topishingiz kerak-ku, pul!*" degan xitobi uning xarakteridagi agressiv moddiyparastlikni fosh etadi [1.4]. Uning uchun ma'naviy yaqinlikdan ko'ra kiyim-kechak va dugonalari oldidagi soxta obro' ustun turadi.

Mohira asarning markaziy va eng murakkab manfiy obrazidir. U – qanoatsiz, shon-shuhrat va kibrga berilgan ayol. O'z iffati va oilasidan ko'ra qimmatbaho buyumlarni, kiyim-kechakni ustun

qo'yadi. Uning fojiasi shundaki, u gunoh ko'chasiga kirib qolganini anglamaydi, aksincha, buni "zamonaviy yashash" deb biladi. Uning ota-onasi noma'lum qiz tug'ishi va uni o'z eridan bo'lgan o'g'liga singil qilishi ma'naviy buzilishning cho'qqisidir.

2. Ilhom – iroda va xiyonat chorrahasida. Ilhom obrazi orqali adib oilani moddiy ta'minlash mas'uliyati ostida ezilgan, ammo ma'naviy tayanchini yo'qotgan erkak qiyofasini yaratgan. Uning insofli, din-diyoratli ekanligi ta'kidlansa-da, oiladagi tinimsiz janjallar uni ruhiy zaiflikka yetaklaydi. Qo'shni ayol Nasibaning "shirin so'zi" va "bir qoshiq ovqati" sababli o'z juftiga xiyonat qilishi, hatto juma namozini unutishi – oiladagi nosog'lom muhit insonni o'z prinsiplaridan qaytarishini ko'rsatuvchi muhim psixologik detaldir.

Ilhom oilani saqlab qolishga urinadi, oilasini boqish uchun musofirchilikda (Rossiyada) og'ir mehnat qiladi. Biroq uning xarakteridagi bo'shashganlik, xotinining tazyiqlariga dosh bera olmasligi uni ham xato yo'lga (Nasiba bilan munosabat) boshlaydi. Uning asar oxiridagi dod-faryodi kechikkan pushaymonlik ramzidir. Pyesada Ilhom mehnatkash, ammo irodasi sust erkak sifatida namoyon bo'ladi.

3. Rasul – begunoh qurbon. Tragediyada Rasul orqali oiladagi nizolarning eng og'ir yuki bolalar zimmasiga tushishi ko'rsatilgan. Uning shaxmat bo'yicha g'olib bo'lishi intellektual salohiyatdan darak bersa, ota-onasini yarashtirishga urinishi uning ma'naviy yetukligini ko'rsatadi. Biroq onasining nafs yo'lidagi xatolari Rasulning taqdirini fojia bilan yuzlashtiradi. U pyesaning eng ayancli obrazi. U aqlli, shaxmatchi, namunali yigit bo'lib yetishadi. Rasul ota-onasi o'rtasidagi nizolarni ko'rib qiynaladi, ammo onasining tubanligini, uyiga erkaklar kelishini bilgach, uning ruhiyati sinadi. Onasini o'ldirishi uning onasiga bo'lgan nafratidan ko'ra, nomus va isnodga chiday olmaganidan kelib chiqqan isyonidir.

4. Nasiba – hali ham umidini uzmagan nafs bandasi. Qo'shni ayol Nasibaxon tilidan quyidagi jumalarni o'qish mumkin: *"Esingizdami, yoshlikda atrofimda parvona edingiz. Lekin boyning qiziga uyulanaman deb..."* [1.6]. Insonning boy yoki kambag'alligiga qarab unga daraja berish noto'g'ridir. Moddiy holati past bo'lganlardan yaxshilik, puli ko'plardan yomonlik topganlar kam emas. Yozuvchi mazkur jumlaning aynan shuni tushuntirish uchun qo'shgan, deya olamiz.

5. Sanobar – gunohning tirik isboti. U Mohiraning bevafo hayoti natijasida tug'ilgan begunoh, ammo baxtsiz qiz. Uning "Mening otam kim?" degan savoli Mohira uchun eng katta so'roq va jazodir. Sanobarning oxirida aqldan ozishi oiladagi buzuqlikning navbatdagi qurbonini anglatadi.

Asardagi Nozli obrazi Mohirani tubanlikka boshlovchi "ibtido" vazifasini o'taydi. Birovning maslahati va soxta va'dalariga uchib, nomahramlardan farzand orttirgan Mohiraning taqdiri g'oyaviy "Oqibat"dir.

Asarda moddiy boylikka bo'lgan hirs insoniy tuyg'ulardan (mehr, sadoqat, ona mas'uliyati) ustun kelishi tasvirlangan. Mohiraning boylik ortidan quvish yo'lidagi "erkakmisiz, pul toping" qabilidagi talablari oila poydevorini yemiruvchi birinchi zarba bo'ladi.

Pyesada insonning buzilishida uning atrofidagi muhit (Nozli obrazi misolida) va ichki irodasizligi sabab qilib ko'rsatiladi. Mohira o'z nafsini jilovlay olmagan bo's nafaqat o'zini, balki farzandlari – Rasul va Sanobarning hayotini ham barbod qiladi.

Oiladagi har qanday janjaldan ham jabr chekuvchilar farzandlar bo'ladi, deydi ko'pni ko'rgan insonlar. Pyesadagi Mohira va Ilhomning o'g'li Rasul ham onasining qanoatsizlik qilib, eriga noto'g'ri muomalada bo'lib xato qilayotganini boshdan anglaydi. Dadasiga ovqatni o'zi tayyorlab berishga harakat qilishi, er-xotin urishayotganida o'rta tushib: *"Dada, oyi, qo'ying. Bir kungina tinch o'tiraylik. Bugun bayram bo'lishi kerak edi uyimizda. Axir men shaxmat bo'yicha viloyat g'olibi bo'ldim"* [1.7], deya kuyinishi uning xarakterini to'laqonli ochib beradi.

Asarda Mohirani yomon yo'lga boshlagan "shoshqaloq maslahatgo'y", irodasiz ayol timsoli uning sinfdosh dugonasi Nozli bo'lib, eri chetga ketganidan keyin uning yoniga kelib, pul topishdan kuyinmasligini aytib, chiroyli husni, sarvdek qaddini maqtab, unga qing'iq-qiyshiq yo'llar xaritasini chizib berib ketadi. Mohira keyinchalik bu gunoh ishlardan qiz farzandi Sanobarni orttirib oladi, uning otasini hatto o'zi ham bilmaydi. Bularning barchasi birovning maslahatiga kirib, yomon yo'llarga kirishning oqibatidir. Nasiba esa qo'shni bo'la turib, birovning oilasidagi dars ketgan devordan foydalanib, Ilhomni yo'ldan uruvchi personajdir.

Asar oxirida Rasulning o'z onasini o'ldirishi – bu shunchaki jinoiy hodisa emas, balki onaning yillar davomida qilgan xiyonatlari, yolg'onlari va farzandi qalbiga solgan jarohatlarining dahshatli “hosili” (oqibati) sifatida talqin qilinadi. Shunday qilib, Rasul poklik va fojia qurboni bo'ladi.

Asardagi “diplomat to'la dollar” ramzi juda kuchli ifodalangan. Ilhom o'zi intilgan boylikni olib kelganida, endi unga ehtiyoj qolmagan, balki oila halok bo'lgan edi. Bu esa boylik baxt keltirmasligiga ishoradir.

Asar voqealari rivoji juda tez, dialoglar keskin va ziddiyatli. Muallif kitobxonni doimiy hayajonda ushlab turadi va kutilmagan yakun (onaning o'z o'g'li tomonidan o'ldirilishi) orqali katarsis (ruhiy poklanish) hosil qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Qurbon Muhammadrizo “Oqibat” tragediyasida quyidagi xulosalarni ilgari suradi:

1. Oila mustahkamligi ayolning qanoatiga bog'liq, ya'ni ayolning moddiy hirsga berilishi oila qo'rg'onini ichidan yemiruvchi kuchdir.
2. Nafs jilovlanmasa, fojia muqarrar. Agar inson o'z ehtiyojlarini ma'naviy mezonlar bilan tartibga solmasa, u nafaqat o'zini, balki naslini ham halokatga yetaklaydi.
3. Adib mazkur asari bilan kitobxonni hushyorlikka chorlaydi va har qanday xatti-harakatning ertangi kuni – uning “oqibat”i haqida mushohada yuritishga majbur etadi.
4. Qurbon Muhammadrizoning ushbu asari “Modarkush” (ona qotili) mavzusining zamonaviy va yanada fojiali varianti bo'lib, jamiyatni ogohlikka, oilani muqaddas saqlashga va halol yashashga chorlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Oqibat (Bir oila fojiasi). <https://qurbon-muhammadrizo.uz/nasr/dramalar/>
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2002. – 264 b.
3. Umurov H. Badiiy ijod asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2001. – 120 b.

UO'K 808.5

“THE GOLDEN BOWL” ASARIDA BADIY PSIXOLOGIZM VA UNING BEVOSITA NAMOYON BO'LISHI

F.Sadullayev, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro
G.Sayitova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada Henry Jamesning “The Golden Bowl” asarida badiiy psixologizmning bevosita namoyon bo'lish shakllari tahlil qilinadi. Asarda voqea va tashqi harakatdan ko'ra ichki sezgi, kuzatish, axloqiy ikkilanish, sukut va anglash jarayoni yetakchi badiiy vosita sifatida ko'rinadi.

Kalit so'zlar: badiiy psixologizm, bevosita psixologizm, ichki sezgi, ong, ramziy detal, ruhiy tahlil, axloqiy anglash.

Аннотация. В данной статье анализируются формы непосредственного проявления художественного психологизма в романе Henry James «The Golden Bowl». В произведении внутренние переживания, наблюдение, нравственные сомнения, молчание и процесс осознания выступают в качестве ведущих художественных средств, в отличие от внешнего действия и событийности.

Ключевые слова: художественный психологизм, непосредственный психологизм, внутреннее чувство, сознание, символическая деталь, психологический анализ, нравственное осознание.

Abstract. This article analyzes the forms of direct artistic psychologism in Henry James's “The Golden Bowl.” In the novel, inner perception, observation, moral ambiguity, silence, and the process of awareness function as dominant artistic devices, rather than external action and plot development.

Key words: artistic psychologism, direct psychologism, inner perception, consciousness, symbolic detail, psychological analysis, moral awareness.

Kirish. Genri Jeyms jahon adabiyotida inson onginging eng nozik holatlarini tasvirlashga erishgan yozuvchilardan biri hisoblanadi. Uning kechki romanlari orasida “The Golden Bowl”

alohida ahamiyat kasb etadi, chunki mazkur asarda voqea sirtqi keskinlik orqali emas, balki ichki sezgi, tushunish, sukut va axloqiy hushyorlik orqali rivojlanadi. Roman 1904-yilda nashr etilgan bo'lib, yozuvchining mashhur davriga mansub asarlar qatoriga kiradi. Tadqiqotchilar ushbu romanni Jeyms badiiy mahoratining yakuniy va murakkab namunasidan biri sifatida baholaydilar, chunki unda shaxsning ruhiy olami, yashirin munosabatlar va sirni anglash jarayoni yuqori darajada badiiylashtirilgan.

Mazkur asar markazida Adam Verver, uning qizi Meggi Verver, shahzoda Amerigo va Sharlotta Stant o'rtasidagi murakkab munosabatlar turadi. Biroq romanning haqiqiy drammatizmi tashqi ziddiyatning o'zida emas, balki shu munosabatlarni qahramonlar qanday sezishi, qanday yashirishi va qanday anglashida namoyon bo'ladi. Shu sababli "The Golden Bowl"ni faqat oilaviy yoki axloqiy roman sifatida emas, balki kuchli psixologik roman sifatida ham o'rganish lozim. Asarda bevosita psixologizm qahramon qalbidagi o'zgarishlarni to'g'ridan to'g'ri ruhiy kuzatish tarzida ochadi. Muallif o'quvchini voqealar izidan emas, balki ong harakati izidan yetaklaydi.

Maqolaning asl maqsadi romanda badiiy psixologizmning aynan bevosita shakllarini ko'rsatishdir. Bunda ichki sezgi, sukut, pauza, ehtiyotkor nutq, ramziy detal va axloqiy tanlov singari unsurlar qanday ishlashi tahlil qilinadi. Maqolaning nazariy ahamiyati shundaki, u Henry James poetikasida psixologizmning ichki dinamikasini ko'rsatadi. Amaliy ahamiyati esa "The Golden Bowl"ni o'qishda syujetdan ko'ra idrok va sezuvchanlik mexanizmlariga diqqat qaratish zarurligini asoslashda namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi. Genri Jeyms ijodini o'rganishda eng barqaror ilmiy yo'nalishlardan biri uning nasrida "ong", "ichki idrok" va "psixologik ichki harakat" qanday badiiy shaklga aylanishini tahlil qilishdir. Sara Blekvud[1] o'z tadqiqotida Jeyms prozasini psixologiya bilan bog'liq "inwardness", ya'ni ichki dunyo tasviri orqali sharhlaydi. Sharon Kameron[2] esa Jeymsdagi ong tasviri odatdagi individual ong bilan cheklanmasligi, ba'zan u personajlar o'rtasida, ya'ni ular orasidagi maydonda ham ishlashini ta'kidlaydi. Shu sababli "The Golden Bowl" asari badiiy psixologizmni o'rganish uchun juda qulay material bo'lib, unda voqealar tashqi harakatdan ko'ra ichki sezgi, taxmin, idrok va sukut orqali rivojlanadi.

"The Golden Bowl" bo'yicha dastlabki tadqiqotlar asarning ramziy va formal qatlamiga katta e'tibor qaratgan. L. Spenser[3] esa "golden bowl" obrazini asarning markaziy ramzi sifatida talqin qilib, romandagi ko'p hodisalar aynan shu bosh ramz nazorati ostida ochilishini ko'rsatadi.

Keyingi bosqichda tanqidchilar romanni axloqiy tafakkur va ichki tanlovlar nuqtai nazaridan o'qiy boshladilar. Marta Nussbaumning mashhur "Flawed Crystals: James's The Golden Bowl and Literature as Moral Philosophy"[4] maqolasi romanni "adabiyot axloqiy falsafa sifatida" o'qish mumkinligini ilgari suradi. Peter Jones ham "The Golden Bowl"ning "moral dimensions"ini alohida ta'kidlaydi va Jamesning roman haqidagi nazariy qarashlarini Uilyam Jeymes tafakkuri bilan bog'laydi[5]. Daniyel Bradney tadqiqotining o'ziyoq "knowledge and silence" kabi tushunchalarni markaziy tushunchalar darajasiga chiqaradi. Ko'rib chiqilgan ilmiy manbalar asosida aytish mumkinki, "The Golden Bowl" haqidagi tadqiqotlarda bir necha asosiy yo'nalish mavjud: ramziy tahlil, ong va anglash tahlili, axloqiy-falsafiy o'qish, diskursiv shakllar tahlili va psixoanalitik yondashuvdir. Demak, "The Golden Bowl" asarida badiiy psixologizm romanning asosiy estetik tayanchi sifatida namoyon bo'ladi. Asarda tashqi syujetdan ko'ra qahramonning ichki dunyosi, sezgi harakati va anglash bosqichlari muhimroq o'rin egallaydi. Genri Jeyms voqeani ko'rsatishdan oldin uni his qilish jarayonini, qarorni aytishdan oldin esa uning ruhiy holatini tasvirlaydi.

Metodologiya. Mazkur maqolada Genri Jeymsning "The Golden Bowl" asarida badiiy psixologizmning namoyon bo'lishi matn tahlili asosida o'rganiladi. Tadqiqotda, avvalo, chuqur o'qish usulidan foydalanildi. Bu usul qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy ziddiyatlari va nozik psixologik holatlarini ochib berishga yordam berdi. Shuningdek, badiiy tahlil va psixologik tahlil metodlari qo'llanildi. Ular orqali asardagi obrazlar ruhiyati, ichki konflikt, sukut, ishora va ramziy detallar mazmuni tahlil qilindi. Ayniqsa, "golden bowl" obrazi qahramonlar o'rtasidagi yashirin haqiqat va munosabatlar mo'rtligini ifodalovchi ramz sifatida baholandi. Tadqiqot davomida tavsiflash, izohlash va umumlashtirish usullaridan ham foydalanildi. Shu asosda asarda badiiy

psixologizm qahramonlarning ichki dunyosi, sezimlari va bilvosita ruhiy tasvir vositalari orqali yoritilishi ko'rsatib berildi.

Tahlil va muhokama. Genri Jeyms ushbu romanda voqeani tashqi harakatdan ko'ra ko'proq qahramon ongida kechadigan ichki hislar orqali ochadi. Shu sababli Meggi obrazi oddiy syujet ishtirokchisi emas, balki kuzatuv markaziga aylanadi. Uning hissiyoti birdan ochilib ketmaydi. Aksincha, gumon, qo'rquv, rashk, muhabbat va o'zini tiyish holatlari asta-sekin yig'ilib, psixologik holatni kuchaytiradi. *"...like some strange, tall tower of ivory, or perhaps rather some wonderful, beautiful, but outlandish pagoda..."* [6]. Bu sahnada Meggi o'z ruhiy holatini to'g'ridan to'g'ri tan olmaydi. U ichki bezovtalikni "tower of ivory" va "pagoda" kabi ramziy obrazlar orqali his qiladi. Bu inshoot go'yo uning oilaviy hayoti, otasi, eri va Sharlotta bilan bog'langan munosabatlar tizimining timsoliga aylanadi. Meggi shu tuzilma atrofida aylangan, unga qaragan, lekin ichiga kira olmagan. Demak, qahramon ongida haqiqat bor, ammo u hali ongli ravishda aytilmagan, faqat sezilgan holatda turibdi. Bu sahnadagi psixologizm Meggi voqeani emas, o'z hissiyotlarini kuzatgan holatida ko'rinadi. U nimadir o'zgarganini his qiladi, lekin hali bu o'zgarishga aniq nom bermaydi. Jeyms qahramon ruhiyatini tashqi tasvir bilan emas, ichki timsol bilan ochadi. Mazkur parcha romanda badiiy psixologizmning boshlanish nuqtalaridan biri hisoblanadi. Meggi hali oshkora shubha qilmaydi, hali hech kimni ayblamaydi, lekin ichki sezgi uni "yaqinlashishga" majbur qiladi. Shu jihatdan bu sahna psixologik anglash sahnasidir. Muallif qahramon ongidagi o'zgarishni oddiy gap bilan emas, murakkab ramziy obraz orqali beradi. Bu esa Genri Jeyms uslubida psixologizmning naqadar nozik qurilganini ko'rsatadi.

"She could at all events remember no time at which she had felt so excited..." [6, 6 b.]. Bu sahnalarda Meggi ichidagi hayajonni yashirishga urinadi. Eng muhim jihat shundaki, undagi hissiyot oddiy qiziqish emas, balki yashirilishi kerak bo'lgan ichki kuch sifatida beriladi. *"Keeping the thing born out of sight"* ifodasi uning ongida tug'ilgan yangi sezgi ochiq ko'rinishga chiqmasligi kerakligini anglatadi. Bu esa psixologik bosimni yanada kuchaytiradi. Bu sahna Meggi psixologizmning ichki ziddiyat asosida qurilganini ko'rsatadi. U bir tomondan o'zini tinch tutishga urinadi, ikkinchi tomondan esa haqiqatga yaqinlashib boradi. Jeyms shu yerda ayol ruhiyatining juda nozik nuqtasini ochadi: qahramon o'z hissiyotidan o'zi ham cho'chidi. Demak, psixologizm faqat his qilishda emas, balki o'sha hisni yashirish zaruratida ham namoyon bo'ladi.

"The happy balance... was practically precarious, a matter of a hair's breadth...", *"...there comes a day when something snaps, when the full cup... begins to flow over."* *"Some such words as those were what didn't ring out..."* [6, 19 b.]. Bu parchalarda Meggi eriga aytmoqchi bo'lgan gaplarini ichida saqlab qoladi. Unga ko'ra, oilaviy "muvozanat" juda nozik va har qanday ochiq gap uni buzib yuborishi mumkin. Shu sababli uning sevgisi, qo'rquvi, sog'inchi va shubhasi ochiq nutqqa aylanmaydi. "Full cup" obrazi ichki hissiyotning ortib ketganini ko'rsatadi. Ammo undan ham muhimrog'i, bu his-tuyg'ular aytilmay qoladi. "Didn't ring out" ifodasi Jeyms psixologizmning eng kuchli nuqtalaridan biridir. Qahramonning aytmagan gapi uning aytgan gapidan ham kuchliroq tuyuladi. Ichki nutq, to'xtatilgan e'tirof va ushlangan hissiyot psixologik holatni yanada chuqurlashtiradi. Mazkur sahna romandagi bevosita psixologizmning eng yorqin namunasidir. Chunki bunda voqea tashqi harakatda emas, ichki bosimda yuz beradi. Meggi erini sevadi, unga yaqinlashishni xohlaydi, lekin ayni paytda oilaviy muvozanatni saqlashga majbur. Natijada sevgi ham, xavotir ham bir nuqtada to'qnashadi. Bu yerda Jeyms inson qalbidagi sukutni mazmunli badiiy vositaga aylantiradi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar Meggi Verver obrazida badiiy psixologizm bir necha shaklda bevosita namoyon bo'lganini ko'rsatdi: ramziy tasvir, ichki nutq, yashirilgan hayajon, aytilmagan gap va ruhiy anglash orqali. Genri Jeyms qahramon qalbini tayyor xulosa bilan emas, ichidan asta-sekin ochiladigan murakkab ruhiy jarayon sifatida beradi. Shu bois "The Golden Bowl" asarida psixologizm tashqi voqeadan ko'ra qahramon ongidagi nozik siljishlarda kuchliroq namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Blackwood, Sarah. "Psychology." Henry James in Context, edited by David McWhirter, Cambridge University Press, 2010, pp. 270-279. <https://www.cambridge.org/core/books/henry-james-in-context/psychology/C3565CC4D6A909DA8720421CECD23D7B>

2. Cameron, Sharon. Thinking in Henry James. University of Chicago Press, 1989. <https://archive.org/details/thinkinginhenryj0000came>
3. Spencer, James L. "Symbolism in James's 'The Golden Bowl.'" Modern Fiction Studies, vol. 3, no. 4, 1957, pp. 333-344. <https://www.jstor.org/stable/j26277093>
4. Nussbaum, Martha Craven. "Flawed Crystals: James's The Golden Bowl and Literature as Moral Philosophy." New Literary History, vol. 15, no. 1, 1983, pp. 25-50. <https://www.jstor.org/stable/j220220>
5. Jones, Peter. "Philosophy, Interpretation and The Golden Bowl." Royal Institute of Philosophy Supplements, vol. 16, 1983, pp. 211-228. https://philpapers.org/rec/JONPA_-6
6. James, Henry. The Golden Bowl. 1904. Modern Library, 2001. – P.4. <http://www.gutenberg.org/ebooks/4264>

UO'K 81'37:811.111+811.512.1.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA QANDOLATCHILIK LEKSIKASINING LINGVOMADANIY ASOSLARI

F.N.Safarova, o'qituvchi, PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi qandolatchilik leksikasining lingvomadaniy asoslarini o'rganishga bag'ishlanadi. Tadqiqotda shirinlik nomlari, ularning kelib chiqishi, semantik xususiyatlari hamda milliy-madaniy mazmuni tahlil qilinadi. Har ikki til materiallari qiyosiy tahlil asosida o'rganilib, qandolatchilik terminlarining til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: milliy mentalitet, qadriyatlar, madaniy birliklar, lingvokulturologiya, leksik birliklar.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению лингвокультурных основ кондитерской лексики в английском и узбекском языках. В исследовании анализируются наименования сладостей, их происхождение, семантические особенности и культурные коннотации. На основе сравнительного подхода раскрывается взаимосвязь языка и культуры через призму кондитерской терминологии.

Ключевые слова: национальный менталитет, ценности, культурные единицы, лингвокультура, лексические единицы.

Abstract. This article is devoted to the study of the linguocultural foundations of confectionery vocabulary in the English and Uzbek languages. The research analyzes the names of sweets, their etymology, semantic features, and cultural connotations. Based on a comparative approach, the study highlights the relationship between language and culture as reflected in confectionery terminology.

Key words: national mentality, values, cultural units, linguacultural, lexical units.

Turli xalqlar, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy-siyosiy, madaniy, ilmiy aloqalar, tilshunoslik sohasida tillarning o'zaro munosabati va til madaniyati hamda tilning milliy o'ziga xos ko'rinishi kabi madaniyatshunoslik o'rtasidagi maxsus yo'nalish va predmetiga ega bo'lgan yangi soha – lingvomadaniyatning yuzaga kelishiga turtki bo'ldi desak yangilishmagan bo'lamiz. Lingvokulturologiya sohasiga XIX asrda V.Fon Gumboldt o'zining "Tilning tuzilishi va insoniyat ma'naviy rivojiga ta'siri" nomli asari bilan tamal toshini qo'ygan bo'lib, til va millat munosabatlari haqida qayd etgan edi[1].

V.A.Maslovaning "Lingvomadaniyatshunoslik nomli ilmiy manbasi"da, fanning nazariy asoslari, tadqiqot metodlari, obykti, predmeti, til va madaniyatning o'zaro munosabati, olamning lisoniy manzarasi, stereotip, metafora, timsol, xalq og'zaki ijodi namunalarida inson obrazi, ayol va erkakning jamiyatdagi o'rni, ularning tili va madaniyati, qiyosiy va chog'ishtirma tahlil metodlarining lingvokulturologiyadagi ahamiyati kabi masalalar ham yoritilgan[2].

Lingvomadaniyatshunoslik fani yuzasidan yana bir tadqiqotchilardan biri N.F.Alefirenko hisoblanadi. Uning lingvokulturologiyaga bag'ishlangan ilmiy manbasi o'n to'rt bobdan iborat bo'lib, u tilga ta'rif berar ekan, uni xalq madaniyati, psixologiyasi, falsafasi va tarixini aks ettiruvchi oynaga o'xshatadi[3]. Bu haqda O'zbekistonlik olim N.M.Mahmudov esa o'zining "Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish" nomli maqolasida olamni bilishning bevosita hamda bilvosita manzaralarini farqlash tamoyillariga to'xtalib o'tgan. Maqolada milliy ong, milliy til, konsept kabi tushunchalarga oydinlik kiritilgan. Xorijiy so'z o'zlashtirishning ikki tipi (yangi tushunchani

o'zlashtirish va faqat xorijiy so'zni o'zlashtirish) xususida fikr yuritilib, o'zbek tili leksikasi taraqqiyoti tarixida so'z o'zlashtirish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan holatlar yoritilgan[4].

Z.N.Xudoyberganovanning "Tarjimaning lingvomadaniy masalalari" nomli o'quv-uslubiy majmuasida qayd etishicha, lingvokulturologiya tilshunoslikning mustaqil yo'nalishi sifatida XX asrning 90-yillarida vujudga kelgan bo'lib, "lingvomadaniyat" (lot. lingua "til" cultus "hurmat qilish, ta'zim qilish" yunon "ilm, fan") atamasi V.N.Teliya rahbarligidagi Moskva frazeologiya maktabi vakillari (Stepanov Y.S., Vorodboyev V.V., Shaklein V., Maslova V.A.) tomonidan olib borilgan izlanishlar bilan bog'liqligi izohlangan va ta'kidlangan[5].

Yana bir olim D.S.Xudoyberganova esa o'zining doktorlik dissertatsiyasida o'zbek tilidagi matnlarning lingvokulturologik xususiyatlarini tadqiq etgan. Lingvokulturologik yondashuvlarga ko'ra, matn muayyan xalqning madaniy qadriyatlarini, milliy-mental fikrlash tarzini namoyon etuvchi lingvomadaniy birlik sifatida o'rganilgan.[6] Ishning yana bir dolzarb jihati shundaki, ishda, metaforalar, maqol va frazeologik birliklar, nutqiy etiketlar bo'lgan matnlar o'zida milliy-madaniy qadriyatlarni mujassam etgan lisoniy-madaniy fenomen sifatida qayd etilgan. Ishda pretsedent birliklarning matn yaratilishidagi o'rni, ularning o'rganilish tarixiga ahamiyat berilgan.

Muhim jihati shundaki, lingvokulturologiya sohasida gastronomik birliklarni alohida ta'kidlash joiz, chunki aynan oziq-ovqat ham aynan xalqning madaniyatini tili orqali ifoda qiluvchi asosiy vositalardan biridir. Quyida berilgan misollarda ham qandolatchilik leksikasida millatning asosiy xususiyatlari ifodalanishini kuzatishimiz mumkin. Masalan, ingliz xalqi madaniyatida pie (pirog), pudding (puding) va o'zbek madaniyatida holva singari keng iste'mol qilinadigan shirinliklar lingvomadaniy kod sifatida tahlilga tortilishi mumkin. Pie leksemasi ingliz tiliga XIII asrda qadimiy fransuz tilidagi pie leksemasi orqali kirib kelgan.

Odatda ingliz xalqi turli xil bayramlarda dasturxonga shirinlik ulashishni ma'qul ko'radi. Pie (pirog) asosan yangi yil bayramiga maxsus pishiriladi. Ingliz xalqi kirib kelayotgan yangi yilda shirinlik iste'mol qilsa yilning qolgan barcha kunlari shirinlik kabi omadli kun bo'lishiga ishonadi. Shu bilan birga, pie leksemasi leksik birliklarga ham faol qo'llanib ijobiy ma'no ifodalab kelishi mumkin. Masalan, an apple pie order – saranjon — sarishta, easy as an applepie–xamirdan qil sug'irganday, good as pie–odobli, sweetiepie–shirinim kabi.

O'zbek xalqining milliy shirinligi – holva (lavz holva, kunjutli holva, pista-bodom holva, taxin holva, bodroq holva) un, shakar va yog'dan, ba'zan kunjut, mag'iz qo'shib tayyorlanadi[5]. Odatda, unashtirish marosimida kuyov tomondan qiz tomonga yuboriladigan sovg'alar tarkibida holva bo'ladi. Bunda holvaning oqligi, ta'mi shirinligi asosga olinadi va yangi oila hayotining holvadek oq va shirin bo'lishi niyat qilinadi. Yangi tug'ilgan bola haqida "O'g'ilmi, holva? – o'g'ilmi-qizmi?" deb ham so'raladi. Shu bilan birga, qandolat nomlarining milliy - madaniy xususiyatlarini ceremonies/xalq marosimlarida ham kuzatishimiz mumkin.

Abu Rayhon Beruniyning "Saydana" asarida qandolatchilikning ilk namunasi – "yantoqqiyom" haqida shunday ma'lumot keltiriladi. "Tik kelgan quyosh taftini, cho'lining izg'irini tuygan, tonggi shabnamga qongan yantoq urug'idan tayyorlangan qiyom juda shifobaxsh xususiyatga ega". "Yantoqqiyom" tayyorlash sodda va qulayligi uchun cho'pon-cho'liqlar iste'mol qiladigan asosiy shirinlik hisoblangan. Erta saharda, tonggi shabnam ko'tarilib ulgurmasidan har bir yantoq ostiga bo'z tashlangan, so'ngra cho'pon tayog'i bilan yantoqning mayda shoxlarini qoqqanlar, shabnam ingan shoxchalar qaynatilgan. Natijada "yantoqqiyom" hosil bo'lgan.

Ota-bobolarimiz asrlar davomida tayyorlab kelayotgan nisholda – tort pishirishda keng qo'llanilayotgan "beze"ning aynan o'zidir. Nisholda, holva va boshqa shirinliklar tayyorlash uchun ishlatiladigan asosiy masalliq – yetmak aynan O'zbekistonda o'sadi. O'zbek olimlari va dehqonlari respublikamiz va chet ellik pazandalar uchun "ko'piruvchi-xazina" hisoblanmish yetmakni Surxondaryo viloyatida yetishtirishni yo'lga qo'yganlar.

Ilgari Buyuk Britaniyaning mashhur "British Bake Off" hakami Meri Berri fikriga ko'ra, ovqatlanish vaqti oilaning birlashishi uchun muhim vaqtdir. "Muayyan ovqatlar, oilaviy ovqatlar va retseptlar haqidagi xotiralar ko'pincha yig'ilish va oila xotiralari bilan bog'lanadi. Sizning yaqin xotiralaringizdan tashqari, sizning oziq-ovqat merosingiz ajdodlaringiz haqida hikoya qiladi. Ota-

onangiz pishirgan taomlar avloddan-avlodga o'tib kelgan bo'lishi mumkin. Bu an'anaviy taomlar ingliz taomlariga xosdir. Angliyada odamlar turli xil ovqatlardan zavqlanishadi" [6].

Pasxa taomlari an'analari, Pasxa tuxumlarini berishdan tortib, issiq xochli bulochkalarni iste'mol qilishgacha, yillar davomida inglizlarda Pasxa bayramining muhim qismi bo'lib kelgan. Tuxumlarni yorqin ranglarda bo'yash kabi ko'plab Pasxa taomlari an'analari asrlar davomida nasroniylikning bir qismi bo'lib kelgan. Qovurilgan qo'zichoq yoki shifobaxsh jambon iste'mol qilish yahudiylarning Fisih bayrami urf-odatlarini yoki butparast bahor marosimlarini kuzatish mumkin.

Quyida ingliz va o'zbek xalqining marosimlari bilan bog'liq bo'lgan shirinlik nomlarini keltirib o'tamiz.

Ingliz xalqiga xos Pumpkin Pie – qovoqli pirog uzoq va keng tarqalgan Xelluin bayramlarida an'anaviy taomdir. Qovoq nomi yunoncha katta qovun so'zidan kelib chiqqan: "pepon". Fransuzlar "pepon" ni "pompon" ga o'zgartirdilar. Inglizlar buni "pompion" deb atashgan. 1621-yilda Yangi Angliyaning janubidagi Plimut koloniyasining ilk Amerikalik ko'chmanchilari (1620 – 1692-yillar) qobiqsiz qovoq piroglarni tayyorlashgan bo'lishi mumkin. Ular qovoqlarni qovurishgan yoki ichi bo'sh qovoq qobig'ini sut, asal va ziravorlar bilan to'ldirib, keyin issiq kulda pishirdilar. Shimoli-sharqiy tubjoy Amerikalik qabilalar qovoq yetishtirishgan. Mahalliy Amerikaliklar birinchi ko'chmanchilarga sovg'a sifatida qovoq olib kelishdi va ularga qovoqdan ko'p foydalanishni o'rgatishdi.

Faqat o'zbek xalqiga xos bo'lgan qandolat nomi Holvaytar bo'lib u qadimdan o'zbek oilalarida tayyorlanib kelingan. Uni asosan diniy marosimlarda tayyorlashgan. Holvaytar – shirinlik turi. Holvaytar asosan motam va diniy marosimlarda, shuningdek, ayrim oilalarda "arvohlar yo'qlanadigan" payshanba kunlari tayyorlanadi.

Ingliz xalqiga xos qandolat Candy corn og'zaki an'anaga ko'ra, Filadelfiyadagi Wunderlee Candy Company konfet ishlab chiqaruvchisi Jorj Renninger 1880-yillarda inqilobiy uch rangli konfetni ixtiro qildi. Goelitz qandolatchilik kompaniyasi XX asrning boshlarida makkajo'xori konfetini ommaga olib keldi. Makkajo'xori konfeti shunchalik mashhur tanlovki, yumshoq kremli konfetlar endi boshqa mavsumiy bayramlar uchun turli xil ranglarda yil davomida mavjud. Ko'pchiligi asl nusxadagi kabi bir xil silliq vanil ta'miga ega, ammo ba'zi lazzat o'zgarishlari mavjud.

O'zbek xalqiga xos qandolat turi Nisholda – shirinlik turi. Nisholdani o'zbek xalqi asosan hayit bayramlarida hamda ro'za oyida iftorlikda tayyorlab iste'mol qilishadi [7].

Ta'kidlash kerakki, har bir xalqning marosimlari bilan bog'liq gastronomik leksemalar mavjud. Jumladan ingliz va o'zbek xalqi ham bundan mustasno emas ikki xalqning milliy xalq marosimlari bilan bog'liq bo'lgan qandolat nomlari talaygina. Shu bilan birga ushbu qandolat nomlari xalqning urf-odatini, an'anasini, qadriyatlarini belgilab beruvchi madaniy birlik hisoblanadi.

Chog'ishtirilayotgan tillardagi taom, qandolatchilik nomlarining lingvokulturologik jihatdan izomorfik xususiyatlari taomlarni nomlashda ularni tashkil etgan mahsulotlar tarkibiga, pishirish usuliga, nimadan tayyorlanishiga ahamiyat berilib, fitonimlar ham foydalanilishida namoyon bo'ladi. Masalan: kunjutli holva, pista-bodom holva kabilar. Allomorfik xususiyatlar tahlili ingliz tilida taom nomlari tarkibida antroponimlar salmog'i katta ekanligini, o'zbek tilida esa taom nomlashda metaforik, metonimik ma'nolarning yetakchiligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Гумбольдт В.Ф. Язык и философия культуры. – Москва: Прогресс, 1985. – 448 с.
2. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учебное пособие. – М.: Академия, 2001. – С. 54.
3. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: Учебное пособие. – М.: Флинта, Наука, 2010. – 224 с.
4. Maxmudov N.M. Olamning lisoniy manzarasi va so'z o'zlashtirish // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent: 2015. – №3. – B. 3-12.
5. Xudoyberganova Z.N. "Tarjimaning lingvomadaniy masalalari" o'quv-uslubiy majmua. Toshkent: O'qituvchi, 2016. – B.111.O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-jild. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent: 2000. B. 101.
6. Xudayberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol. fanlari d-ri ... diss. – Toshkent: 2015. – 240 b.
7. Usmanova Sh. Tarjimaning lingvomadaniy aspektlari. Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, Toshkent: 2015. – 192 b.

“MONA LISA OVERDRIVE” ASARIDA VIRTUAL HAQIQAT VA SUN'IY INTELEKT TUSHUNCHALARI

Z.T.Safarova, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro
S.U.Jurayeva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Virtual haqiqat va sun'iy intellekt tushunchalari kiberpank janridagi asarlarida markaziy o'rinda turadi. Ushbu maqola Uilyam Gibsonning “Mona Lisa Overdrive” asarida ayni shu tushunchalarning badiiy ifodalanishini tahlil qiladi. Asardagi texnologiyaning rivojlanishi inson ongiga qanday ta'sir qilishi, va hattoki sun'iy intellektning mustaqil subyekt sifatida rivojlanishi, shunigdek, uning natijasida texnologiyalar orqali ijtimoiy tuzilmalar yuzaga kelish jarayoni ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga, roman kiberpank janrining rivojiga qanday hissa qo'shgani va undagi asosiy elementlar batafsil yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *kiberpank, virtual olam, texnologiya, sun'iy intellekt, ilmiy fantastika, korporativ hokimyat, kiberfazo, postmodernizm.*

Аннотация. *Виртуальная реальность и искусственный интеллект занимают центральное место в произведениях киберпанк-жанра. Данная статья посвящена анализу художественного воплощения этих концепций в романе “Mona Lisa overdrive” Уильяма Гибсона. в работе рассматривается влияние технологического прогресса на человеческое сознание, а также процесс формирования искусственного интеллекта как самостоятельного субъекта. Особое внимание уделяется тому, как развитие технологий способствует трансформации социальных структур и формированию новых моделей взаимодействия в обществе. Кроме того, анализируется вклад романа в развитие киберпанка и раскрываются его ключевые элементы.*

Ключевые слова: *киберпанк, виртуальная реальность, технологии, искусственный интеллект, научная фантастика, корпоративная власть, киберпространство, постмодернизм.*

Abstract. *Virtual reality and artificial intelligence occupy a central position in cyberpunk literature. This article examines the artistic representation of these concepts in Mona Lisa Overdrive by William Gibson. The study explores how technological advancement influences human consciousness and identity, as well as the emergence of artificial intelligence as an autonomous entity. Particular attention is given to the role of technology in reshaping social structures and generating new forms of interaction within society. Furthermore, the article analyzes the novel's contribution to the development of the cyberpunk genre and highlights its key thematic and stylistic elements.*

Key words: *cyberpunk, virtual reality, artificial intelligence, technology, cyberspace, corporate power, postmodernism, human–technology interaction, digital identity.*

Kirish. Zamonaviy ilmiy fantastika adabiyotida kiberpank janri texnologiya va inson o'rtasidagi munosabatlarni yoritishda muhim o'rin egallaydi. Mazkur maqolada Uilyam Gibsonning “Mona Lisa Overdrive” asari misolida virtual haqiqat va sun'iy intellekt tushunchalarining badiiy talqini tahlil qilinadi.

Tadqiqotchilar Haniye Zaltash va Farid Parvaneh ta'kidlaganidek, “romanda simulyatsiya va ijtimoiy nazorat g'oyalari bir-biri bilan chambarchas bog'lanib, virtual reallikning postmodern shaklini yuzaga keltiradi”[1]. Ushbu yondashuv asarda tasvirlangan texnologik muhitni faqat ilmiy-fantastik dunyo sifatida emas, balki ijtimoiy-falsafiy model sifatida ham talqin qilish imkonini beradi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonida virtual haqiqat va sun'iy intellekt insoniyat hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Kiberpank adabiyoti zamonaviy ilmiy-fantastik tafakkurda texnologiya, inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritishda muhim o'rin egallaydi. Ushbu yo'nalishda Uilyam Gibson ijodi, xususan “Mona Lisa Overdrive” romani, virtual haqiqat va sun'iy intellektni badiiy-falsafiy jihatdan tahlil qilish uchun asosiy manbalardan

biri hisoblanadi. Tadqiqotlarda Gibson ijodi ko'pincha postmodern yondashuvlar bilan bog'lanadi. Masalan, Skott Bukatman virtual subyekt haqida shunday yozadi: *"The terminal identity emerges where the body meets the machine in cyberspace"*. [2] Bu fikr Gibson asarlarida inson tafakkurining texnologik muhitda qayta shakllanishini tushunishga yordam beradi.

Metodologik jihatdan tadqiqotda tavsifiy-tahliliy va intertekstual tahlil usullari qo'llanildi. Tavsifiy-tahliliy yondashuv matnning syujeti, obrazlar tizimi hamda til-uslub xususiyatlarini yoritdi. Intertekstual tahlil asarni boshqa nazariy manbalar bilan bog'lab, Gibson ijodidagi postmodern g'oyalarni Bukatman, Haraway va Baudrillard konsepsiyalari asosida talqin qilishga imkon berdi.

Natijalar va muhokama. Uilyam Gibsonning "Mona Lisa Overdrive" romani kiberpankning eng muhim asarlaridan biri bo'lib, janrning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Asarning sarlavhasi, shuningdek, uning boshlanish qismi asarning kiberpank janriga mansubligini yaqqol ko'rsatib turadi.

Bu haqida mashhur tadqiqotchilardan biri bo'lgan Metyu Blatchford o'zining dissertatsiya ishida "Mona Liza" yuqori madaniyat, sirlar, Uyg'onish davri va ayollarning go'zalligini anglatishini, lekin bu nom kinoyali tarzda ishlatilgani, u asarda salbiy obrazga tegishli bo'lib, yuqori estetik ramz bilan past ijtimoiy reallik o'rtasidagi keskin ziddiyatni yuzaga chiqarishini yozadi [3]. Bu esa asarning postmodern uslubga xos murakkab va ko'p ma'noli tabiatini yanada kuchaytiradi. Shu bilan birga, Metyu Blatchford fikriga ko'ra "Overdrive" yuqori tezlikni, ilmiy fantastikada esa yorug'lik tezligidan ham tez harakatni bildiradi. Sarlavha ushbu ma'nolar o'rtasidagi nomuvofiqlikni kuchaytiradi va o'quvchida matnda ko'rinmayotgan, lekin mavjud bo'lgan chuqur ma'nolar bor degan tasavvurni yaratadi [3].

Romanning boshlanishi ham trilogiyaning boshqa qismlariga nisbatan sovuqroq va passiv ohangda boshlanadi:

"The ghost was her father's parting gift, presented by a black-clad secretary in a departure lounge at Narita."

She sat up very straight in her seat in the first-class cabin, her features composed in a small cold mask modeled after her dead mother's most characteristic expression."

Bu Gibson asaridagi boylar olami bo'lib, muallif ilgari bu muhitni ichkaridan tasvirlab bermagan edi. Kumikoning holati boyligiga qaramay noqulay va sovuq. Uning otasiga nisbatan yoqimsiz munosabati ham nozik tarzda, ya'ni sovg'aning ochilmagan holda qolishi orqali sezdiriladi.

Kumiko obrazidan farqli ravishda, Slick Henry Gibson asarlariga xos an'anaviy erkak qahramon sifatida namoyon bo'ladi:

"Kid Afrika came cruising into Dog Solitude on the last day in November, his vintage Dodge chauffeured by a white girl named Cherry Chesterfield."

Slick Henry and Little Bird were breaking down the buzzsaw that formed the Judge's left hand when Kid's Dodge came into view, its patched apron bag throwing up brown fantails of the rusty water that pooled on the Solitude's uneven plain of compacted steel."

Ushbu uslub Kumikoning hikoyasidan sezilarli darajada farq qiladi. Personajlarning ismlari ham ramziy ma'noga ega bo'lib, ularning xarakterini ochib beradi. Masalan, Kid Afrika, Slick Henry, Little Bird va Cherry Chesterfield kabi nomlar ularning ijtimoiy va shaxsiy xususiyatlarini ifodalaydi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, Gibsonning ushbu asarida texnologiya, ijtimoiy tabaqalanish va insoniy holat o'rtasidagi murakkab munosabatlar chuqur yoritilgan. Virtual haqiqat va sun'iy intellekt elementlari endi noodatiy hodisa emas, balki kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan. Shu orqali muallif texnologiyani inson hayotiga qanchalik chuqur kirib borganini ko'rsatadi. Umuman olganda, Gibson ushbu asarida kiberpank janrining asosiy xususiyatlarini namoyon etib, texnologik taraqqiyot insoniyatni yangi bosqichga olib chiqish bilan birga, murakkab ijtimoiy va axloqiy muammolarni ham yuzaga keltirishini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zaltash, H. & Parvaneh, F. The End of Panopticon in William Gibson's *Mona Lisa Overdrive*: A Baudrillardian Reading. International Journal of Applied Linguistics & English Literature, 2014, Vol. 3, No. 6. – P. 2.
2. Bukatman, Scott. *Terminal Identity: The Virtual Subject in Postmodern Science Fiction*. Durham: Duke University Press, 1993, – P. 19.
3. Blatchford, Mathew. *An Analysis of Selected "Cyberpunk" Works by William Gibson, Placed in a Cultural and Socio-Political Context*. PhD Dissertation, 2005, – P. 162.

4. Michaud, T. *Science Fiction and Politics: Cyberpunk Science Fiction as Political Philosophy*. University of South Carolina Press, 2008, p. 160.

5. Pohl, Frederik. *The Day After Tomorrow*. Galaxy Science Fiction, 1965, p. 644.

UO'K 81'36:811.161.1:811.512.160

RUS VA O'ZBEK TILLARIDA GRAMMATIK KATEGORIYALARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK VA TIPOLOGIK XUSUSIYATLARI

Z.X.Saidova, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus va o'zbek tillarida grammatik kategoriyalarning funksional-semantik va tipologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ikki tilning morfologik tizimi, grammatik kategoriyalarining ifodalanish vositalari hamda ularning kommunikativ funksiyalari o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, rus tili flektiv, o'zbek tili esa agglutinatativ til sifatida grammatik kategoriyalarni ifodalashda turli struktur va semantik mexanizmlardan foydalanadi.

Kalit so'zlar: grammatik kategoriya, funksional-semantik, tipologiya, rus tili, o'zbek tili, morfologiya, agglutinatativlik, flektivlik.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ функционально-семантических и типологических особенностей грамматических категорий в русском и узбекском языках. В ходе исследования были изучены морфологические системы двух языков, средства выражения грамматических категорий, а также их коммуникативные функции. Результаты показывают, что русский язык как флективный, а узбекский язык как агглютинативный используют различные структурные и семантические механизмы при выражении грамматических категорий.

Ключевые слова: грамматическая категория, функционально-семантический, типология, русский язык, узбекский язык, морфология, агглютинативность, флективность.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the functional-semantic and typological features of grammatical categories in the Russian and Uzbek languages. The study examines the morphological systems of the two languages, the means of expressing grammatical categories, and their communicative functions. The results show that Russian, as a fusional language, and Uzbek, as an agglutinative language, use different structural and semantic mechanisms in expressing grammatical categories.

Keywords: grammatical category, functional-semantic, typology, Russian language, Uzbek language, morphology, agglutination, fusion.

Zamonaviy tilshunoslikda grammatik kategoriyalar til tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida qaraladi. Har bir til o'zining tipologik xususiyatlariga ko'ra grammatik kategoriyalarni turlicha ifodalaydi. Bu jihatdan rus va o'zbek tillari qiziqarli qiyosiy tadqiqot obyekti.

Rus tili flektiv (inflektiv) til sifatida grammatik ma'nolarni affiksalar orqali, ko'pincha bir shaklda bir nechta grammatik ma'noni ifodalaydi. O'zbek tili esa agglutinatativ til bo'lib, grammatik ma'nolar ketma-ket qo'shimchalar yordamida ifodalanadi.

Grammatik kategoriya til tizimining markaziy tushunchalaridan biri bo'lib, umumiy grammatik ma'nolar asosida birlashgan til birliklari tizimini ifodalaydi. Tilshunoslikda bu tushuncha turli ilmiy maktablar tomonidan turlicha talqin qilingan. Mashhur rus tilshunosi V.V. Vinogradov grammatik kategoriyalarni "so'z shakllari va ularning birikmalari orqali ifodalanadigan umumlashtirilgan ma'nolar" [1] sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuv grammatik kategoriyani nafaqat formal birlik, balki umumlashgan ma'no tizimi sifatida talqin qilish imkonini beradi. O'zbek tilshunosligida ham bu masala keng o'rganilgan bo'lib, A. Nurmonov grammatik kategoriyalarni tilning morfologik va sintaktik tizimida ifodalanadigan umumiy grammatik ma'nolar majmui sifatida tavsiflaydi. Demak, o'zbek va rus tillarida grammatik kategoriya mohiyatan o'xshash bo'lsa-da, ularning ifodalanish vositalari va struktur xususiyatlarida muayyan farqlar mavjud [2].

Morfologik kategoriyalar so'z shakllari orqali ifodalanadigan grammatik ma'nolar tizimini tashkil etadi. I.I. Meshchaninov bu kategoriyalarni so'z shakllari orqali ifodalanadigan grammatik

munosabatlar tizimi sifatida belgilaydi. O'zbek tilida morfologik kategoriyalar asosan affiksalar yordamida ifodalanadi (masalan, kitob – kitoblar, keldi – keladi) [3], rus tilida esa fleksiyalar orqali namoyon bo'ladi (книга – книги, писал – пишет). B.A. Serebrennikov ta'kidlaganidek, tilning tipi grammatik ma'nolarni ifodalash usullarini belgilaydi. Shu sababli o'zbek tilining agglutinativ [4], rus tilining esa flektiv tabiati morfologik kategoriyalarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Sintaktik kategoriyalar gap tuzilishi va uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi. L.V. Shcherba sintaksisni so'zlarning gap ichida birikish usullarini o'rganuvchi soha sifatida talqin qiladi. O'zbek tilida odatda SOV (subyekt–obyekt–fe'l) tartibi ustun (Men kitob o'qidim), rus tilida esa SVO (subyekt–fe'l–obyekt) tartibi keng tarqalgan (Я читаю книгу) [5]. Bu farq til tipologiyasi bilan bog'liq bo'lib, J. Greenberg tomonidan ham so'z tartibi tillarni farqlovchi muhim mezonlardan biri sifatida ko'rsatilgan.

Semantik kategoriyalar esa grammatik shakllar orqali ifodalanadigan umumiy ma'nolarni o'z ichiga oladi. R. Jakobson grammatik ma'nolarni til strukturasining majburiy elementlari sifatida baholaydi. Masalan, aspekt kategoriyasi rus tilida aniq grammatik shakl sifatida rivojlangan (писал / написал), o'zbek tilida esa ko'proq analitik vositalar yordamida ifodalanadi (yozib turibdi). Bu holat ikki tilning grammatik tizimidagi farqlarni yaqqol ko'rsatadi.

Grammatik kategoriyalar faqat formal tizim emas, balki nutqning kommunikativ samaradorligini ta'minlovchi vosita hamdir. M.A.K. Halliday funksional grammatika doirasida grammatikani ma'no yaratish resursi sifatida baholaydi. Shu nuqtai nazardan, grammatik kategoriyalar nutqda aniqlik, mantiqiylik va ifoda boyligini ta'minlaydi.

O'zbek va rus tillarida grammatik kategoriyalar umumlashtirilgan grammatik ma'nolar tizimi sifatida, kommunikativ va kognitiv funksiyaga ega bo'lgan, morfologik, sintaktik va semantik darajalarda namoyon bo'ladigan universal lingvistik hodisa hisoblanadi. Shu bilan birga, o'zbek tilining agglutinativ, rus tilining flektiv xususiyati, grammatik ma'nolarni ifodalash vositalarining turlicha bo'lishi hamda ayrim kategoriyalarning (masalan, aspekt) rivojlanish darajasi ularning asosiy farqli jihatlarni tashkil etadi.

Rus va o'zbek tillarining tipologik xususiyatlari ularning grammatik tizimi, shakl hosil qilish usullari va ma'no ifodalash vositalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Rus tili flektiv tillar guruhiga mansub bo'lib, unda grammatik ma'nolar ko'pincha bitta qo'shimcha (fleksiya) orqali bir nechta grammatik ma'noni bir vaqtning o'zida ifodalaydi. Ya'ni, so'z shakli o'zgarishi bilan birga son, kelishik, jins kabi kategoriyalar ham parallel tarzda ifodalanadi. Masalan, книга – книги – книгу shakllarida bir vaqtning o'zida son va kelishik ma'nolari o'zgaradi. Rus tilida kelishik tizimi ham yuqori darajada rivojlangan bo'lib, bu tilning sintaktik erkinligiga xizmat qiladi. So'z tartibi nisbatan erkin bo'lishi aynan flektiv tizim bilan bog'liqdir.

O'zbek tili esa agglutinativ tillar turiga kiradi va bunda grammatik ma'nolar aniq va izchil tarzda, har bir qo'shimchaning alohida grammatik vazifani bajarishi orqali ifodalanadi. O'zbek tilida qo'shimchalar ketma-ket qo'shib boradi va har biri mustaqil grammatik ma'noga ega bo'ladi. Masalan, kitob+lar+im+da shaklida ko'plik (-lar), egalik (-im) va kelishik (-da) qo'shimchalari alohida-alohida ma'noni bildiradi. Bu tizim tilning mantiqiy va struktur jihatdan aniq bo'lishini ta'minlaydi.

Grammatik kategoriyalarning funksional-semantik tahliliga e'tibor qaratilsa, son kategoriyasi har ikki tilda mavjud bo'lsa-da, ifodalanish usuli farqlanadi. Rus tilida birlik va ko'plik fleksiyalar orqali ifodalanadi va ba'zi istisnalar uchraydi, o'zbek tilida esa ko'plik asosan -lar qo'shimchasi orqali beriladi va semantik aniqlik yuqori hisoblanadi. Zamon kategoriyasida ham muhim tafovutlar kuzatiladi. Rus tilida uchta asosiy zamon mavjud bo'lib, fe'l aspekti (tugallangan yoki davomiy harakat) katta ahamiyatga ega. O'zbek tilida esa zamon va aspekt ko'pincha qo'shimchalar va yordamchi vositalar orqali ifodalanadi, bunda harakatning davomiyligi yoki tugallanganligi aniq ajratiladi. Masalan, rus tilidagi Он писал / написал shakllari o'zbek tilida U yozdi / yozayotgan edi tarzida ifodalanadi.

Mayl kategoriyasida ham o'ziga xos farqlar mavjud. Rus tilida buyruq, shart va istak shakllari mavjud bo'lsa, o'zbek tilida mayl tizimi yanada kengroq rivojlangan bo'lib, unda pragmatik ma'no, ya'ni nutqdagi maqsad va munosabat yanada aniq ifodalanadi. Kelishik kategoriyasiga kelganda, rus

tilida oltita kelishik mavjud bo'lib, ular fleksiylar orqali ifodalanadi va so'z tartibining erkin bo'lishiga imkon yaratadi. O'zbek tilida esa kelishiklar qo'shimchalar orqali ifodalanadi va so'z tartibi nisbatan qat'iy saqlanadi.

Umuman olganda, rus va o'zbek tillarining tipologik farqlari grammatik kategoriyalarni ifodalash usullarida, ya'ni flektiv va agglutinativ tizim o'rtasidagi tafovutda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, har ikki til ham grammatik kategoriyalar orqali nutqning aniqligi, mantiqiyliigi va kommunikativ samaradorligini ta'minlaydi.

Grammatik kategoriyalarning funksional jihatlari tilning kommunikativ tizimida muhim o'rin egallaydi. Ular nutqda ma'no aniqligini ta'minlab, fikrning tushunarli va izchil ifodalanishiga xizmat qiladi. Grammatik kategoriyalar orqali gapning mantiqiy tuzilishi shakllanadi, ya'ni subyekt, predikat va boshqa bo'laklar o'rtasidagi munosabatlar aniq belgilanadi. Shu bilan birga, ular semantik farqlarni ochib berib, harakatning zamoni, davomiyligi, tugallanganligi yoki subyektga bo'lgan munosabatini ifodalash imkonini yaratadi.

Rus tilida bu funksiyalar asosan fleksiylar orqali amalga oshiriladi va ko'pincha kontekstga kuchli bog'liq bo'ladi. Ya'ni, bir xil shakl turli grammatik yoki semantik ma'nolarni ifodalashi mumkin, bu esa nutqni tushinishda kontekstning ahamiyatini oshiradi. O'zbek tilida esa grammatik ma'nolar asosan qo'shimchalar yordamida aniq va tizimli tarzda ifodalanadi. Har bir qo'shimcha ma'lum bir grammatik vazifani bajaradi, natijada nutqdagi ma'no yanada ravshan va tushunarli bo'ladi. Shu sababli o'zbek tilida grammatik kategoriyalar ko'proq formal aniqlikni ta'minlasa, rus tilida ular ko'proq kontekstual talqinga tayangan holda ishlaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rus va o'zbek tillari turli tipologik guruhlariga mansub bo'lishiga qaramay, ular funksional jihatdan o'xshash vazifalarni bajaradi. Xususan, rus tilida grammatik ma'nolar asosan murakkab fleksiylar orqali ifodalansa, o'zbek tilida ular aniq va izchil qo'shimchalar tizimi yordamida ifodalanadi. Shu bilan birga, har ikki tilda ham grammatik kategoriyalar nutqning kommunikativ aniqligini ta'minlashda, mantiqiy tuzilishini shakllantirishda va semantik farqlarni ochib berishda muhim rol o'ynaydi. Demak, grammatik kategoriyalar universal lingvistik hodisa sifatida turli tillarda turlicha shaklda namoyon bo'lsa-da, ularning asosiy funksiyalari umumiydir. Kelgusida ushbu yo'nalishda yanada chuqurroq qiyosiy va tipologik tadqiqotlar olib borish, ayniqsa, grammatik kategoriyalarning funksional-semantik xususiyatlarini kengroq o'rganish ilmiy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа, 1972. – С. 45.
2. Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2001. – 56-bet.
3. Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. – Л.: Наука, 1978. – С. 112.
4. Серебrenников Б.А. Общее языкознание. – М.: Наука, 1983. – С. 89.
5. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – С. 67.

UDC 821(5-012):801.7

POSTCOLONIAL PERSPECTIVES IN CENTRAL ASIAN ENGLISH LITERATURE

F.S.Saidvaliyeva, teacher, Kokand University, Kokand

Annotatsiya. Mazkur maqolada postkolonial adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan Markaziy Osiyo ingliz tilidagi adabiyoti tahlil qilinadi. Postkolonial tadqiqotlar ko'pincha Janubiy Osiyo, Afrika va Karib mintaqalariga qaratilgan bo'lsa-da, murakkab mustamlakachilik va postmustamlakachilik tarixiga ega bo'lgan Markaziy Osiyo adabiy jarayoni yetarli darajada o'rganilmagan. Maqolada sovet va rus imperiyasi merosi, madaniy xotira, identitet va gibridlik masalalari ingliz tilida ijod qilayotgan Markaziy Osiyo yozuvchilari asarlari misolida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot Edvard Said, Xomi K. Bhabha va Gayatri Chakravorti Spivak tomonidan ishlab chiqilgan postkolonial nazariy konsepsiyalarga asoslanadi.

Kalit so'zlar: postkolonializm, Markaziy Osiyo, ingliz tilidagi adabiyot, gibridlik, identitet, mustamlaka merosi.

Аннотация. В статье рассматриваются постколониальные перспективы в англоязычной литературе Центральной Азии. Несмотря на то, что постколониальные

исследования традиционно сосредоточены на регионах Южной Азии, Африки и Карибского бассейна, литературный процесс Центральной Азии, обладающий сложным колониальным и постколониальным прошлым, остается недостаточно изученным. В работе анализируются вопросы имперского и советского наследия, культурной памяти, идентичности и гибридности на примере произведений центральноазиатских авторов, пишущих на английском языке. Теоретической основой исследования служат постколониальные концепции Эдварда Саида, Хоми К. Бхабхи и Гаятри Чакраворти Спивак.

Ключевые слова: постколониализм, Центральная Азия, англоязычная литература, гибридность, идентичность, колониальное наследие

Abstract. Postcolonial literary studies have traditionally focused on regions such as South Asia, Africa, and the Caribbean, often marginalizing Central Asia despite its complex colonial and postcolonial history. In recent decades, Central Asian English literature has emerged as a significant site for negotiating identity, power, memory, and cultural hybridity in the aftermath of Russian imperial and Soviet domination. This article examines postcolonial perspectives in English-language literary works produced by Central Asian writers, emphasizing themes of linguistic negotiation, cultural hybridity, resistance, and reimagining national identity. Drawing on postcolonial theoretical frameworks developed by scholars such as Edward Said, Homi K. Bhabha, and Gayatri Chakravorty Spivak, the study situates Central Asian English literature within broader global postcolonial discourse.

Key words: Postcolonialism, Central Asia, English literature, hybridity, identity, colonial legacy.

Postcolonial studies examine the cultural, political, and psychological consequences of colonial domination and its enduring effects on formerly colonized societies. While the field has extensively explored literary traditions from South Asia, Africa, and Latin America, Central Asia has remained relatively underrepresented in postcolonial discourse. This omission is particularly striking given the region's prolonged experience of imperial control, first under the Russian Empire and later under Soviet rule. Central Asian nations such as Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan experienced not only political domination but also cultural and linguistic restructuring that reshaped local identities.

In the post-Soviet era, English has emerged as a significant literary language in Central Asia. Writers increasingly adopt English to reach global audiences, reinterpret national histories, and renegotiate identities shaped by colonial and postcolonial conditions. This linguistic shift positions Central Asian English literature within a complex postcolonial space, where English functions both as a global lingua franca and a former imperial tool. As Bhabha suggests, postcolonial cultural production often occupies a "third space" in which hybrid identities and meanings are constructed. Central Asian English literature exemplifies this hybridity through its blending of indigenous traditions, Soviet legacies, and global literary forms [1].

This article explores postcolonial perspectives in Central Asian English literature by addressing the following questions: How do Central Asian writers use English to articulate postcolonial identities? What themes and strategies characterize their engagement with colonial and imperial histories? And how can postcolonial theory help situate Central Asian English literature within global literary studies? By addressing these questions, the study aims to contribute to a more inclusive understanding of postcolonial literature [2].

This study employs a qualitative literary analysis grounded in postcolonial theory. The primary materials include selected English-language literary texts by Central Asian authors, such as novels, short stories, essays, and poetry published in the post-Soviet period. Although the corpus is still emerging, these texts provide valuable insight into how Central Asian writers engage with themes of colonial memory, identity, and cultural transformation. The analytical framework draws on key postcolonial concepts, including Orientalism, hybridity and the "third space", and subaltern representation. Texts were examined for recurring thematic patterns, narrative strategies, and linguistic choices that reflect postcolonial concerns. Particular attention was paid to representations

of history, language, cultural conflict, and identity formation. Rather than focusing on a single author or nation, the study adopts a regional perspective to highlight shared postcolonial experiences across Central Asia. This approach allows for comparative insights while acknowledging the cultural and historical diversity of the region. The method emphasizes interpretive depth over statistical generalization, aligning with established practices in literary and cultural studies [3].

One of the most significant findings of this study is the strategic use of English by Central Asian writers. While English is not historically associated with direct colonial rule in the region, it functions as a global language shaped by imperial power structures. Writing in English enables Central Asian authors to bypass Russian linguistic dominance and assert alternative narratives on the global stage. This choice reflects what Ashcroft, Griffiths, and Tiffin describe as the “appropriation” of colonial language for self-representation and resistance.

English-language texts often incorporate indigenous terms, folklore, and cultural references, creating a hybrid linguistic form. This hybridity challenges the dominance of Western literary norms while asserting local epistemologies. In Bhabha’s terms, such texts occupy a liminal space that disrupts fixed cultural binaries [4].

Another prominent theme in Central Asian English literature is the reexamination of history. Writers frequently revisit Soviet-era repression, cultural erasure, and imposed modernity. By narrating suppressed histories, authors contest official historical accounts and reclaim collective memory. This practice aligns with postcolonial efforts to “write back” to imperial narratives. Literary representations of memory often intertwine personal and national histories, emphasizing the psychological impact of colonial domination. Through fragmented narratives and reflective storytelling, Central Asian writers expose the lingering effects of imperial control on identity formation.

Identity negotiation is central to postcolonial Central Asian English literature. Characters often navigate multiple cultural affiliations, balancing traditional values with modern global influences. This condition reflects what Spivak identifies as the difficulty of speaking from a marginalized position within dominant discourses. Hybridity emerges not as a loss of authenticity but as a creative force. Writers portray identity as fluid and dynamic, shaped by migration, education, and transnational experiences. Such representations challenge essentialist notions of national identity and highlight the complexity of postcolonial subjectivity [5].

Despite its growing significance, Central Asian English literature remains marginal within global literary markets. This marginality reflects broader power imbalances in knowledge production and cultural circulation. However, by writing in English, Central Asian authors strategically seek visibility and inclusion within global postcolonial discourse.

At the same time, this visibility raises critical questions about audience and representation. Writing for a global readership may risk simplifying local realities, yet many authors consciously resist this by foregrounding cultural specificity and ethical responsibility. This tension underscores the ambivalent position of English in postcolonial contexts [6].

This article has examined postcolonial perspectives in Central Asian English literature, highlighting its role as a dynamic site of cultural negotiation and resistance. Through the strategic use of English, Central Asian writers articulate hybrid identities, reclaim historical memory, and challenge dominant narratives shaped by imperial legacies. Postcolonial theory provides valuable tools for understanding these literary practices, revealing how language, power, and identity intersect in the region’s English-language texts. The findings suggest that Central Asian English literature deserves greater scholarly attention within postcolonial studies. Including Central Asia in postcolonial discourse not only broadens the field’s geographical scope but also deepens its theoretical insights. Future research could focus on comparative studies between Central Asian and other postcolonial literatures or explore the pedagogical implications of teaching Central Asian English texts in global literature curricula.

REFERENCES:

1. Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. *The empire writes back: Theory and practice in post-colonial literatures*. 2nd ed. London: Routledge, 2002.
2. Bhabha H. K. *The location of culture*. London: Routledge, 1994.

3. Fotima S. Linguistic principles of creating a database of Uzbek English linguistic terms // American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education. 2025. Vol. 3, No. 3. – P. 45–52.
4. Fotima S. The role of poetry in the study of learning English literature // Modern educational system and innovative teaching solutions. 2025. Vol. 1, No. 7. – P. 95-103.
5. Said E. W. Orientalism. New York: Pantheon Books, 1978.
6. Saidvaliyeva F. Flipped classrooms and their impact on integrated learning models // Akademicheskie issledovaniya v sovremennoy nauke. 2025. Vol. 4, No. 26. – P. 201-204.
7. Saidvaliyeva F. The comparative research on conjunctions of comparison of English and Uzbek languages // Qo'qon universiteti xabarnomasi. 2025. No. 14. – P. 221-224.
8. Saidvaliyeva F. Virtual and augmented reality as tools for interdisciplinary learning // Teoreticheskie aspekty stanovleniya pedagogicheskikh nauk. 2025. Vol. 4, No. 12. – P. 30-33.
9. Saidvaliyeva, F. Cultural responsiveness in integrated curriculum design // Molodye uchenye. 2025. Vol. 3, No. 16. – P. 68-70.
10. Spivak G. C. Can the subaltern speak? // Marxism and the interpretation of culture / ed. by C. Nelson, L. Grossberg. Urbana: University of Illinois Press, 1988. – P. 271-313.

UO'K 81'373.6

HOZIRGI ZAMON FRANSUZ VA O'ZBEK TILIDAGI NEOLOGIZMLARNING LINGVISTIK TAHLILI

*N.Samandarova, o'qituvchi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
Urganch*

G.Quromboyeva, talaba, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada neologizmlar va ularning hozirgi davrdagi lingvistik tahlili va so'nggi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Zamonaviy innovatsion jarayonlar natijasida paydo bo'lgan yangi leksik birliklarning shakllanish manbalari, ularning hosil bo'lish usullari hamda til tizimidagi o'rni o'rganiladi. Neologizmlarning o'zlashma, kalkalash, semantik kengayish va so'z yasash usullari orqali shakllanishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Neologizm, psixolingvistika, korpuslingvistika, terminologik standartlashuv, o'zlashma so'zlar, kalkalash usuli, derivatsiya, lingvistik modernizatsiya.

Аннотация. В данной статье анализируются неологизмы, их лингвистические особенности в современную эпоху, а также последние изменения. Рассматриваются источники формирования новых лексических единиц, возникших в результате современных инновационных процессов, способы их образования и их роль в языковой системе. В ходе исследования анализируется формирование неологизмов посредством заимствования, калькирования, семантического расширения и словообразовательных процессов.

Ключевые слова: Неологизм, психолингвистика, корпусная лингвистика, терминологическая стандартизация, заимствованные слова, метод калькирования, деривация, лингвистическая модернизация.

Abstract. This article analyzes neologisms and their linguistic characteristics in the modern era, as well as their recent changes. The sources of formation of new lexical units that have emerged as a result of modern innovative processes, the methods of their formation, and their role in the language system are examined.

Keywords: Neologism, psycholinguistics, corpus linguistics, terminological standardization, borrowed words, calquing method, derivation, linguistic modernization.

XXI asr ilm-fan va texnologiyalar asri hisoblanadi. Raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion jarayonlarning jadal rivojlanishi natijasida jamiyat hayotining barcha sohalarida tub o'zgarishlar yuz bermoqda. Ushbu jarayonlar til tizimiga ham bevosita ta'sir ko'rsatib, yangi tushunchalar va atamalarning paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Natijada til leksikasi neologizmlar hisobiga boyib bormoqda.

Neologizmlar – bu tilga yaqinda kirib kelgan yoki mavjud so'zlarning yangi ma'noda qo'llanilishi natijasida yuzaga kelgan leksik birliklardir. Bu “neos” yangi so'z va “logos” fan soha ma'nolarini bildiradi. F. Sablayrollesning fikricha, neologik his-tuyg'uning davomiyligi

o'zgaruvchidir va "neologik davr hamma neologizmlar uchun bir xil bo'lishini ko'rsatuvchi hech qanday dalil yo'q" [1].

Ilm-fan va texnologiya sohasida yuzaga kelayotgan yangiliklar ayniqsa terminologik qatlamda faol aks etadi. Chunki har bir yangi ilmiy kashfiyot yoki texnologik ixtiro yangi nominatsiyani talab etadi [2].

Fransuz tilida yangi terminlarni me'yorlashtirish va muqobil variantlarni ishlab chiqish jarayoni tizimli ravishda olib boriladi. Bu borada Fransuz Akademiyasi muhim rol o'ynaydi. Mazkur tashkilot fransuz tilining tozaligi va milliy xususiyatlarini saqlash maqsadida inglizcha o'zlashmalarga muqobil variantlar taklif etadi. Misol qilib olganda, *courriel* so'zi *e-mail* o'rniga qo'llaniladi [3]. O'zbek tilida esa ilmiy-texnik neologizmlar asosan ingliz tilidan o'zlashish, kalkalash va so'z yasash jarayonlari orqali shakllanmoqda. Misol uchun o'zlashgan so'zlarni *internet*, *smartfon*, *startup*, *blogger*, *onlayn*, *marketing* kabi so'zlarni kirib kelishini misol sifatida aytish mumkin.

Bundan tashqari fransuz tilidagi qo'shma so'z qilib yangi so'z hosil qilish ham juda rivojlanib bormoqda. Bularga misol qilib, quyidagi tahlil qilingan so'zlarni keltirish mumkin.

Alicament (salomatlik uchun foydali deb hisoblanadigan oziq-ovqat mahsuloti) atamasi *aliment* (oziq-ovqat) va *médicament* (dori-darmon) so'zlaridan tarkib topgan. Franglais (fransuz tiliga kirib kelgan inglizcha yoki amerikanacha neologizmlar va sintaktik qurilmalar majmuasi) atamasi esa *français* (fransuz) va *anglais* (ingliz) so'zlaridan hosil bo'lgan [4].

Airpocalypse (*air* havo va *apocalypse* –qiyomat-qoyim) neologizmi o'ta darajada ifloslangan havo tufayli dunyoning oxiri kelishini anglatadi.

Glocal iborasi (*global* va *local* so'zlari birikmasi) globalizatsiya doirasida mahalliy va jahon miqyosidagi aloqalarni ifodalash uchun qo'llaniladi [5].

Arketing esa (*art* – san'at va *marketing* so'zlari birikmasi) lyuks brendlar olamini san'at dunyosi bilan uyg'unlashtirishni anglatadi.

Moblog (mobil telefon orqali blogga ulanadigan foydalanuvchi) – bu *mobile* va *blog* so'zlaridan tashkil topgan yig'ma so'zdir. U fransuz tilidagi *mobiblogue*, *blogue mobile* yoki *cybercarnet mobile* kabi atamalar o'rnida qo'llaniladi.

Bunday turdagi neologizmlar so'z yasash, derivatsiya, kalkalash yoki o'zlashtirish orqali bir tilga kirib keladi, ammo uning yashab ketishi ham jamiyatga bog'liq hisoblanadi [6].

Neologizmlar – tilning yaxlit birligi bo'lib bu tilning yashashini va o'rganish kerak bo'lgan bir nechta yangi so'zlarni hosil qilishdan iborat. Uning tilshunoslikdagi ro'li muhim, chunki bu bilan til rivojlanadi. Neologiya –bu tillarda yuzaga keladigan yangi hodisalarni o'rganadigan soha. Taniqli leksikolog olimlar, masalan, Rondeau yoki Louis Guilbert fikriga ko'ra, neologiya tilning amalda rivojlanishi jarayonida ma'lum bir vaqtda paydo bo'lgan lingvistik hodisalarni o'rganadi [7]. Mazkur hodisalar tilning barcha tavsifiy darajalarida, ya'ni fonetika, fonologiya, morfologiya, sintaksis hamda leksika sohalarida kuzatilishi mumkin.

Masalan, J.-F. Sablayrolles neologiya va neologizm atamalarining, ya'ni logos va neos ildizlaridan hosil bo'lgan butun morfologik oilaning paydo bo'lishi, ularning fransuz tilida tarqalishi va turli lingvistik konsepsiyalar doirasida qabul qilinishini juda aniq tushuntiradi [8]. Shu sababdan Sablayrolles, "neologiya" termini ma'nosi nisbatan barqaror, holbuki "neologizm" atamasi yetti sakkizta ma'no ko'rsatib, sezilarli darajada turlicha ishlatiladi deb ta'kidlaydi [9].

Yangi narsalar va tushunchalarni ifodalash maqsadida hosil qilingan so'zlar va iboralar dastlab odatiy yangi neologizm sifatida paydo bo'lgan. Masalan, "kosmodrom" va "fazogir" so'zlari kosmosni zabt etishning dastlabki bosqichida neologizm sifatida yuzaga kelgan bo'lsa, hozir esa ular neologizm xususiyatini yo'qotgan.

Hozirgi zamon o'zbek tilida neologizmlar masalasi tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada o'zbek olimlari, xususan Shavkat Rahmatullayev, A. Hojiyev, N. Mahmudov, B. Yo'ldoshev va H. Jamolxonov tomonidan leksik yangilanish, terminologiya va yangi so'zlarning shakllanish jarayonlari keng o'rganilgan [10]. Ularning ilmiy ishlarida tilning zamonaviy rivojlanish bosqichida yangi leksik birliklarning paydo bo'lishi, ularning manbalari va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi.

Zamonaviy o'zbek tilida ilmiy-texnik neologizmlar asosan ingliz tilining ta'siri ostida shakllanmoqda. Bu jarayon, avvalo, to'g'ridan-to'g'ri o'zlashmalar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, "smartfon", "startap", "blogger", "onlayn", "marketing" kabi so'zlar ingliz tilidan deyarli o'zgarmagan holda o'zbek tiliga kirib kelgan. Bunday birliklar asosan axborot texnologiyalari, biznes va internet sohasi bilan bog'liq bo'lib, zamonaviy kommunikatsiyaning ajralmas qismiga aylangan.

Bundan tashqari, neologizmlar kalkalash usuli orqali ham faol ravishda shakllanmoqda. Bu holatda xorijiy terminlar o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinadi. Jumladan, "sun'iy intellekt", "bulutli texnologiya", "ijtimoiy tarmoq", "ma'lumotlar bazasi", "qidiruv tizimi" kabi birliklar ingliz tilidagi mos tushunchalarning kalkasi sifatida yuzaga kelgan [11]. Ushbu birliklar ilmiy va texnik matnlarda keng qo'llanilib, terminologik tizimning rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Yana bir muhim tomoni shundaki, bu o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida so'z yasash jarayonidir. "Raqamlashtirish", "axborotlashtirish", "dasturchi", "tarmoqlash", "elektron hukumat" kabi neologizmlar affiksalar yordamida hosil qilinib, tilning ichki rivojlanish potensialini namoyon etadi. Bu usul tilning mustaqilligini saqlash va milliy terminologiyani boyitishda muhim ahamiyatga egadir.

O'zbek tilida neologizmlar asosan quyidagi usullar orqali shakllanadi:

- bevosita o'zlashma (startap, IT, blokcheyn);
- kalkalash (sun'iy intellekt, masofaviy ta'lim);
- so'z yasash (raqamlashtirish, elektronlashtirish).

Ingliz tilining ta'siri o'zbek ilmiy terminologiyasida sezilarli darajada kuchli bo'lganligi sababli ko'p hollarda bevosita o'zlashmalar orqali neologizmlar kirib keladi. Xususan, axborot texnologiyalari sohasida ko'plab terminlar inglizcha shaklda yoki moslashtirilgan variantda qo'llanilmoqda. O'zbek tilida terminlarning tez kirib kelishi ba'zan standartlashuv yoki korpuslingvistika yana psixolingvistika sohalarida bir qancha masalalarni keltirib chiqarmoqda.

Xulosa shuki, hozirgi zamon fransuz va o'zbek tillarida neologizmlar til rivojining muhim ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy globallashtirish, ilm-fan va texnologiyaning jadal taraqqiyoti natijasida har ikki tilda yangi leksik birliklar faol ravishda shakllanib, tilning lug'aviy boyligini kengaytirmoqda. O'zbek tilida neologizmlar asosan ingliz tilidan o'zlashish, kalkalash va so'z yasash jarayonlari orqali yuzaga kelayotgan bo'lsa, fransuz tilida ham ingliz tilidan o'zlashadi. Ammo Fransuz Akademiyasi bu borada ko'plab muqobillik yoki fransuz tilidagi til me'yorlarni inobatga olishni ilgari surmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, neologizmlar nafaqat yangi tushunchalarni ifodalash vositasi, balki jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va texnologik o'zgarishlarning tilga aks etishidir. Shu bilan birga, terminologik standartlashuv, yangi so'zlarning adabiy til me'yorlariga moslashuvi va ularning to'g'ri qo'llanishi masalalari hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Neologizmlarni tizimli ravishda o'rganish, ularni tartibga solish va ilmiy asosda tahlil qilish tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri bo'lib, bu jarayon har ikki tilning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sablayrolles, J.-F. (2019). *Comprendre la néologie: Conceptions, analyses, emplois*. Paris: Éditions Lambert-Lucas.
2. *Néologie et lexicologie : hommage à Louis Guilbert*. Paris :Librairie Larousse, 1979, page 37-38
3. Académie française. (2023). *Dictionnaire de l'Académie française*. Paris.
4. <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/franglais/35082?q=franglais#35053>
5. <http://fr.wiktionary.org/wiki/glocalHumble>
6. Guilbert L. (1975). *La créativité lexicale*. Paris: Larousse
7. Gilbert L. *Grammaire générative et néologie lexicale* [en ligne]. 1974, page 35.
8. Sablayrolles, Jean-François. *Néologismes : Une typologie des typologies*. *Cahiers du CIEL 1996-1997* [online]. 1996, page 26. [cit. 2015-02-01]. Disponible sur :<http://www.eila.univ-paris-diderot.fr/recherche/clillac/ciel/cahiers/1996-1997>.
9. Sablayrolles, Jean-François. *La néologie en français contemporain : examen du concept et analyse de productions néologiques récentes*. Paris.
10. Hojiev A. (2012). O'zbek tilshunosligi terminlari izohli lug'ati. Toshkent: Fan nashriyoti..Rey, A. (2015).
11. Rahmatullayev Sh. (2010). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

TILLARDAGI MILLIY KOLORITNING O'XSHASHLIK DARAJASI

G.N.Saparova, mustaqil izlanuvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqola tillarda milliy koloritning namoyon bo'lishi va uning o'xshashlik darajasini lingvistik hamda lingvomadaniy nuqtayi nazardan tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda milliy kolorit tushunchasining nazariy asoslari, uning leksik, frazeologik, paremiologik va onomastik sathlardagi ifodalanish shakllari yoritiladi. Shuningdek, turli tillarda milliy kolorit elementlarining o'xshashligi umumiy insoniy tajriba, tarixiy-madaniy aloqalar va kognitiv omillar bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari milliy koloritni qiyosiy o'rganish tilshunoslik, tarjimashunoslik va madaniyatlararo kommunikatsiya uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: milliy kolorit, til va madaniyat, lingvomadaniyatshunoslik, qiyosiy tilshunoslik, frazeologiya, madaniyatlararo kommunikatsiya.

Аннотация. Статья посвящена лингвистическому и лингвокультурному анализу национального колорита в языках и определению степени его сходства. В исследовании рассматриваются теоретические основы понятия национального колорита, а также способы его выражения на лексическом, фразеологическом, паремиологическом и ономастическом уровнях языка. Особое внимание уделяется факторам, обуславливающим сходство национального колорита в разных языках, таким как универсальный человеческий опыт, историко-культурные связи и когнитивные механизмы. Результаты исследования подтверждают значимость сравнительного изучения национального колорита для лингвистики, переводоведения и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: национальный колорит, язык и культура, лингвокультурология, сопоставительное языкознание, фразеология, межкультурная коммуникация.

Abstract. This article is devoted to a linguistic and linguocultural analysis of national color in languages and to determining the degree of its similarity. The study examines the theoretical foundations of the concept of national color and analyzes its manifestation at lexical, phraseological, paremiological, and onomastic levels. Special attention is paid to the factors contributing to similarities in national color across languages, including universal human experience, historical and cultural interactions, and cognitive mechanisms. The findings demonstrate that a comparative study of national color is of significant theoretical and practical importance for linguistics, translation studies, and intercultural communication.

Keywords: national color, language and culture, linguocultural studies, contrastive linguistics, phraseology, intercultural communication.

Kirish. Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyatning o'zaro munosabati muammosi fundamental ilmiy masalalardan biri sifatida qaralmoqda. Til nafaqat kommunikativ vosita, balki muayyan xalqning tarixiy tajribasi, mentaliteti va madaniy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan murakkab ijtimoiy hodisadir. Shu sababli til birliklari orqali namoyon bo'ladigan milliy kolorit masalasi lingvomadaniyatshunoslik, etnolingvistika va kognitiv tilshunoslik doirasida keng tadqiq etilmoqda.

Milliy kolorit tushunchasi til birliklarida xalqning milliy o'ziga xosligini ifodalovchi semantik, obrazli va madaniy komponentlar majmuini anglatadi. Bu hodisa, ayniqsa, leksik-frazeologik birliklar, paremiologiya, onomastika hamda badiiy matnlar tilida yaqqol namoyon bo'ladi. Til orqali milliy koloritning ifodalanishi xalqning dunyoni idrok etish usuli va madaniy tajribasi bilan bevosita bog'liqdir.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Bu fikr mashxur nemis tilshunos olimi Vilgelm fon Gumboldtning tilni "xalq ruhining bevosita ifodasi" sifatida talqin qilgan mashhur konsepsiyasiga to'liq mos keladi¹. Olimning ta'kidlashicha, har bir til o'zida milliy dunyoqarashni aks ettiradi va shu orqali madaniy tafovutlarni belgilaydi.

Shu bilan birga, turli tillarda uchraydigan milliy kolorit elementlarining o'xshashlik darajasini aniqlash muhim ilmiy ahamiyatga ega. Chunki tillardagi milliy kolorit nafaqat farqlanish, balki umumiy insoniy va madaniy jihatlar orqali o'xshashliklarni ham namoyon etadi. Mazkur maqolada ana shu o'xshashliklarning lingvistik va lingvomadaniy asoslari yoritiladi.

Tilda milliy kolorit kategoriyasining nazariy asoslarini tahlil qiladigan bo'lsak. Milliy kolorit lingvistik kategoriya sifatida til va madaniyatning uzviy birligi mahsuli hisoblanadi. U til birliklarida xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy hayoti, mentaliteti va qadriyatlar tizimining aks etishi orqali namoyon bo'ladi. Milliy kolorit, avvalo, tilning kumulativ funksiyasi bilan bog'liq bo'lib, madaniy axborotni avloddan avlodga uzatish vazifasini bajaradi.

Bu borada Gumboldtning qarashlari muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Olim tilni "xalq ruhining tashqi ifodasi" sifatida talqin qilib, har bir til o'ziga xos milliy dunyoqarashni aks ettirishini ta'kidlaydi¹. Demak, milliy kolorit tilning ichki mohiyatiga singib ketgan hodisa bo'lib, uni faqat leksik darajada emas, balki butun til tizimi doirasida o'rganish zarur.

Shuningdek, Yuri Lotman madaniyatni belgilar tizimi sifatida talqin qilib, tilni ushbu tizimning markaziy unsuri deb hisoblaydi². Uning fikricha, milliy kolorit til orqali kodlangan madaniy belgilar majmuasidir.

Dunyo tillaridagi milliy koloritning til sathlari bo'yicha namoyon bo'lishi. Milliy kolorit tilning turli sathlarida kompleks tarzda ifodalanadi va bu jarayon ko'p qatlamli xarakterga ega.

Ushbu maqolada biz tildagi sathlarni tahliliga qarab chiqamiz:

1. Leksik sathda milliy kolorit.

Leksik birliklar milliy koloritning eng bevosita ifoda vositasi hisoblanadi. Milliy realiyalarni bildiruvchi so'zlar — urf-odat, marosim, kiyim-kechak, taom nomlari — muayyan xalq madaniyatiga xos bo'lgan tushunchalarni ifodalaydi. **V.A. Maslova** milliy leksikani "madaniy axborotning asosiy tashuvchisi" deb ataydi³. Uning ta'kidlashicha, bunday leksik birliklar boshqa tillarga tarjima qilinganda ko'pincha ekvivalent topish qiyinlashadi, bu esa milliy koloritning o'ziga xosligini ko'rsatadi.

2. Frazologik va paremiologik sathda milliy kolorit.

Frazologizmlar va maqollar xalqning tarixiy tajribasi va kollektiv tafakkurini mujassamlashtirgan birliklar hisoblanadi. Ular orqali milliy stereotiplar, qadriyatlar va baholash mezonlari ifodalanadi.

Bu masalada V.N.Teliya frazeologik birliklarni "milliy madaniyatning eng yuqori darajada konsentrlashgan shakli" sifatida baholaydi⁴. Uning fikricha, aynan frazeologizmlar orqali milliy kolorit eng yorqin va barqaror shaklda namoyon bo'ladi.

Maqollar esa xalq donishmandligining ifodasi bo'lib, turli tillarda mazmunan o'xshash, ammo obraz jihatdan farqli bo'lishi mumkin. Bu holat milliy koloritdagi o'xshashlik va farqlarning aniq dalilidir.

Milliy koloritning tillararo o'xshashlik omillari. Tillardagi milliy koloritning o'xshashlik darajasi bir qator omillar bilan belgilanadi:

Inson tafakkurining universal xususiyatlari turli tillarda o'xshash metafora va obrazlarning shakllanishiga olib keladi. Bu jarayon kognitiv tilshunoslik doirasida keng o'rganilgan.

Bu borada Anna Wierzbickaning "semantik universallar" nazariyasi muhim ahamiyatga ega⁵. Olimaning fikricha, tillar qanchalik farqli bo'lmasin, ularning semantik yadrosida umumiy tushunchalar mavjud bo'ladi. Tillarning rivojiga tarixiy-madaniy va sivilizatsion aloqalar ham muhim ahamiyat kasb etgan.

Xalqlarning uzoq muddatli tarixiy aloqalari til birliklarida o'xshash milliy kolorit elementlarining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Savdo, migratsiya, diniy va madaniy munosabatlar tilga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Edward Sapir til va madaniyatning o'zaro ta'sirini ta'kidlab, tilni madaniyatdan tashqarida tasavvur qilib bo'lmasligini qayd etadi⁶. Bu fikr milliy koloritdagi o'xshashliklarning tarixiy ildizlarini tushuntirishga xizmat qiladi.

Milliy koloritdagi o'xshashlik va farqlarning lingvistik oqibatlari

Milliy koloritdagi o'xshashliklar tillararo muloqotni osonlashtiradi va tarjimada semantik moslikni ta'minlashga yordam beradi. Biroq farqlar tarjimon va tadqiqotchidan chuqur lingvomadaniy bilimni talab etadi.

Y.N.Karaulovning fikricha, til egasining madaniy kompetensiyasi bo'lmasdan turib milliy koloritni to'liq anglash mumkin emas⁷. Shu sababli milliy koloritni o'rganish nafaqat lingvistik, balki madaniy kompetensiyani ham rivojlantiradi.

Natija va muhokamalar. Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, tillardagi milliy kolorit til va madaniyatning uzviy birligi natijasida shakllangan murakkab lingvistik va lingvomadaniy hodisa hisoblanadi. Milliy kolorit til birliklarida xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy tajribasi, mentaliteti va qadriyatlar tizimining mujassamlashuvi orqali namoyon bo'ladi. Shu bois uni faqat lingvistik hodisa sifatida emas, balki kengroq — madaniy va kognitiv fenomen sifatida talqin etish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqladiki, milliy koloritning tillararo o'xshashlik darajasi bir qator obyektiv omillar bilan belgilanadi. Jumladan, umumiy insoniy tajriba, tafakkurning universal mexanizmlari, tarixiy-madaniy aloqalar hamda sivilizatsion yaqinlik turli tillarda o'xshash semantik va obrazli birliklarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Ayniqsa, leksik-frazeologik va paremiologik sathlarda bu o'xshashliklar yaqqol namoyon bo'ladi.

Bu xulosalar Vilhelm fon Gumboldtning tilni “xalq ruhining ifodasi” sifatida talqin qilgan nazariy qarashlari bilan uyg'unlashadi¹. Chunki milliy kolorit aynan shu “xalq ruhi”ning lisoniy shaklda namoyon bo'lishi natijasidir. Har bir til o'ziga xos milliy koloritga ega bo'lsa-da, ularning chuqur qatlamlarida umumiy insoniy va madaniy belgilar mavjudligi aniqlanadi.

Shuningdek, tadqiqot davomida milliy koloritning o'xshashligi hech qachon mutlaq xarakter kasb etmasligi aniqlandi. Har bir til o'z tarixiy rivojlanish yo'li, ijtimoiy-madaniy sharoiti va milliy mentaliteti asosida shakllangan bo'lib, bu holat milliy koloritning individual va takrorlanmas xususiyatlarini belgilaydi. Shu jihatdan, o'xshashliklar bilan bir qatorda farqlar ham tilning milliy o'zligini saqlab turuvchi muhim omil hisoblanadi.

Mazkur holat Yuri Lotmanning madaniyatni murakkab belgilar tizimi sifatida talqin qiluvchi semiotik konsepsiyasi bilan izohlanadi². Olimning fikricha, har bir madaniyat umumiy belgilar tizimiga ega bo'lsa-da, ularning kodlanish usuli va mazmuniy talqini milliy xususiyatlar bilan belgilanadi. Demak, milliy koloritdagi o'xshashliklar madaniyatlararo umumiylikni, farqlar esa milliy o'ziga xoslikni ifodalaydi.

Tahlil natijalari milliy koloritni qiyosiy o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyatini ham ko'rsatadi. Xususan, milliy koloritdagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash:

- tarjimashunoslikda adekvatlik va ekvivalentlik masalalarini hal etishda;
- madaniyatlararo kommunikatsiyada tushunishni yengillashtirishda;
- chet tillarni o'qitishda lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Bu jihatdan Anna Wierzbickaning semantik universallar haqidagi nazariyasi alohida ahamiyat kasb etadi³. Olimaning ta'kidlashicha, tillar o'rtasidagi chuqur semantik umumiyliklar milliy koloritdagi o'xshashliklarning kognitiv asosini tashkil etadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tillardagi milliy koloritning o'xshashlik darajasi tilshunoslikda muhim va istiqbolli tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Uni tizimli, qiyosiy va ko'p fanli yondashuv asosida o'rganish til va madaniyat munosabatlarini yanada chuqurroq anglashga, millatlararo muloqotni rivojlantirishga va lingvistik tadqiqotlarning ilmiy salmog'ini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Gumboldt V. fon. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. — Berlin, 1836. — 412 S.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
3. Караулов Ю. Н. Язык и личность. — М.: Наука, 1987. — 264 с.
4. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Языки русской культуры, 1996. — 288 с.
5. Begmatov E. *O'zbek tili leksikologiyasi*. — Toshkent: Fan, 2004. — 256 b.
6. Abdullayev A. A. *Leksika i kultura uzbekskogo yazyka*. — Tashkent: Fan, 1998. — 210 s.

PARANORMALLIK VA MIFOLOGIK TIMSOLLAR SINTEZI

S.S. Saydazimova, PhD, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annonatsiya. Ushbu maqolada paranormallik va paranormal epizod istilohi ilmiy asoslangan. Ayni hodisaning zamonaviy o'zbek qissalaridagi, xususan, Isajon Sultonning "Onaizorim" qissasidagi paranormal epizodlar, shuningdek, g'ayritabiiy hodisalar bola tasavvur olami va xayolotining mahsuli sifatida namoyon bo'lishi tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: paranormallik, paranormal epizod, leymotiv, mistika, diapazon.

Аннотация. В данной статье даётся научно обоснованное толкование понятий паранормальности и паранормальных эпизодов. Анализируются паранормальные эпизоды и сверхъестественные явления в современных узбекских повестях, в частности в повести Isajon Sultona Onaizorim, которые рассматриваются как продукт детского воображения и фантазийного мира.

Ключевые слова: паранормальность, паранормальный эпизод, лейтмотив, мистика, диапазон.

Abstract. This article provides a scientifically grounded interpretation of the concepts of paranormality and paranormal episodes. It analyzes paranormal episodes and supernatural phenomena in modern Uzbek novellas, particularly in Isajon Sulton's novella Onaizorim, considering them as products of a child's imaginative world and fantasy.

Keywords: paranormality, paranormal episode, leitmotif, mysticism, diapason.

Istiqloq davri o'zbek adabiyoti mavzu jihatidan boyligi, obrazlarning botiniy dunyosi, tush va xayolot olami hamda uslubiy rang-barangligi bilan o'ziga xoslik kasb etmoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda insonni chuqurroq anglashga, uning barcha murakkabliklari, ichki olamidagi qarama-qarshiliklari, quvonch va tashvishlari, hissiy-ijtimoiy va diniy-axloqiy qarashlari bilan birga tasvirlanmoqda.

Isajon Sultonning "Onaizorim" qissasi o'zbek onasining yashash tarzini sharqona mezonlar, sharqona tafakkur vositasida aks ettirgan asarlar sirasiga kiradi. Muallif "Ona" obrazining o'ziga xos xususiyatlarini uch avlod taqdiri misolida ochib beradi. Qissa muqaddima, besh qism va xotimadan iborat. Asarning syujet chizig'ini Ra'noning bolalik yillaridan to umri poyonigacha bo'lgan voqealar tashkil etadi. Asar haqida adabiyotshunos Umida Rasulova: "Onaizorim" qissasida oila ma'naviyati yaxlit polotnoda tasvirlanadi. Bolalikdan odob-axloq ahkomlarini singdirish, nabotot-u hayvonotga oqibatni uqtirish asar leymotivini belgilaydi. Xususan, oiladagi, ota-ona o'rtasidagi mehr-sadoqat, burch kabi fazilatlar hayotiy lavhalarda taqdim etiladi. Qissada asrlar mobaynida o'zbek oilasida rioya qilib kelinayotgan muhtasham an'analar bosqichma-bosqich aks ettiriladi. Milliy, madaniy an'analar negiziga qurilgan motivlar syujetni jonlantirib, voqealarni ta'sirli yoritadi" [4; 112-bet] – deydi. Ushbu asarda aks etgan folklor unsurlari, obrazlar poetikasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan tahlil qilingan. Biz ushbu maqolada asarning asosan paranormallik kasb etgan jihatlarini tadqiq qilishni maqsad qildik. Shu o'rinda "paranormal epizodlar" atamasiga izoh berib o'tishimiz zarur.

"Paranormal epizodlar" tarixan, real hayotda uchrab kelgan, natija o'laroq, badiiy asarlarda g'ayritabiiy tarzda tasvirlangan voqelik, hodisotlarning badiiy qatlamga ko'chgan shakli bo'lib, ilmiy istiloh sifatida ta'rifini quyidagicha ishlab chiqdik. "Paranormal epizod" – bu g'ayritabiiy, g'ayrioddiy va ratsional mantiq bilan tushuntirib bo'lmaydigan voqelik bo'lib, zamonning to'rtinchi, makonning yettinchi o'lchamiga oid, ekstrimal holat-vaziyatlardagina real olam sarhadlarida kuzatilishi mumkin bo'lgan, uchinchi ko'z, oltinchi sezgi bilan ko'riladigan parapsixologik hodisaning badiiy asar syujeti ichidagi kichik epizod tarzda tasvirlanishidir.

"Paranormal epizodlar" yangi asr qissanavislari ijodida asosan, qahramonlarning ichki kechinmalari, ong osti jarayonlari, bolalikdagi xayoliy tasavvurlari bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Jumladan, taniqli adib Isajon Sulton asarlari haqida adabiyotshunos Uzoq Jo'raqulov: "Mistikaga moyillik Isajon Sulton ijodining dastlabki namunalaridanoq kuzatiladi. Ulardagi pari, jin, dev, arvoth kabi elementlar ko'pincha muhim hayotiy muammolar yechimiga qaratiladiki, bundan xatto mistika

ham, yozuvchi e'tiqodiga ko'ra, turli yo'riqlarga yurishi mumkinligi anglashiladi", [1;263-bet] – deydi. Bu kabi holatlar, odatda, tashqi reallikdan emas, balki ichki ong oqimi, ruhiy holat manbalaridan ildiz oladi. Shu bois ular obyektiv borliqqa to'g'ri kelmasligi mumkin, ammo qahramon uchun subyektiv reallik sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday epizodlar psixoanalitik nuqtayi nazardan tahlil qilinsa, ular inson ong osti qatlamlarida saqlangan qo'rquv, xavotir kabi psixologik holatlarning badiiy timsollari sifatida yuzaga chiqadi.

Qissada Ra'noning bolalik tasavvurlarida saqlanib qolgan ko'plab yaratilqlar haqida gap boradi. Jumladan, "chimchilovchi g'alati maxluq", "ayyor malla tulki", "kichkina sariq qizcha", "qilich ko'targan qora kishi", "o'rama to'fonlar", "ajinaning uyi" va devlar kabi g'ayritabiyy mahluqlar Ra'noning ko'ziga tez-tez ko'rinadi. Yozuvchi asardagi bu holatlar haqida shunday deydi: "Bola tasavvuri manaman degan adib xayolotidan chandon kuchli ekani ko'p ta'kidlanadi. Yosh bolalar ko'rgan-eshitganlari ta'sirida o'zlaricha xayoliy bir nimalar yaratib olishlari bor gap" [6]. Qizig'i, bu yaratilqlar Ra'noning bolaligidan to'qarilik yillarigacha hamrohlik qilib, so'ng ular ham birin-ketin yo'qlik qa'riga singib ketishadi.

Qissada paranormal epizodlar asosan tabiat hodisalari, tabiat tasvirlari bilan hamohanglikda yuzaga chiqadi. Xususan, asarda *"Bu yerlarda shamollar suron solib esadilar: kunchiqardan kunbotarga... Uylarning omonat tomlarini ko'chirib, xas-xashaklarni uchirib, tik qadli teraklarni cho'rt uzib yuboradigan mana shu quvvatli shamollar qatida devlar uchib kelishardi*, [5;12-bet] tarzidagi tasvir shamol ta'sirida devlar uchib kelishi haqida paranormal voqeani ifodalashga xizmat qiladi. Devlar adabiyotda ko'p murojaat qilinadigan mifologik obrazdir. Dev obraz sifatida mifdan ertakka, ertakdan dostonlarga o'tganligi haqida bir talay ilmiy tadqiqotlar ma'lumot beradi. "Zero, dev obrazi xalq og'zaki ijodida ajdodlarimizning ibtidoiy hayoti, birlamchi tafakkuri, E.B.Taylor ta'biri bilan aytganda, keyinchalik butun falsafaga kuch va manba bergan "birlamchi falsafiy qarashlarini", dunyo, tabiat, ilohiyot, koinot haqidagi ilk qarashlarni aks ettiradi. Uning zoomorfik va antropomorfik qiyofalari, odamxo'rliqi, yovuzligi, ba'zan oqko'ngilligi arxaik dunyoqarashning ta'siri bo'lib, bu ta'sir xalq og'zaki ijodida yovuzlik, ba'zan ezgulik ramzi sifatida o'z poetik ifodasini topgan".[3;408-bet]

Zardushtiylilikning muqaddas manbasi – "Avesto"da keltirilishicha, dev yovuzlikning ramzi iblisga tenglashtiriladi. Jumladan, hazrat Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" dostonida Ahriman devni tilga oladi va u bilan bog'liq jang sahnalarini keltiradi. Ertak va dostonlarda esa yosh qizlarni o'g'irlab ketadigan ulkan mahluq sifatida ishtirok etadi. Qissada asosan devning ertak va dostonlardagi badiiy funksiyasi tasavvur etiladi. Zero, dev haqidagi xayoliy tasavvurlar yolg'iz Ra'noning ongida sodir bo'ladi. O'z navbatida dev haqidagi buvining va onaning ertaklari Ra'noning tasavvur olamiga ta'sir ko'rsatadi. Asarda *"Shulardan biri – g'oyat uzun bo'yi, bahaybat, butun vujudi yaltirab, ko'zlarining soqqasi tinmay aylanib turadigan Chimchilovchi g'alati mahluq bo'lib, hamma uxlagan, oy havolagan mahalda tomorqalar orasidan sezdirmay chiqib kelar, mabodo hech kim sezmasa, o'yib-chimchilab olishi mumkin edi"*, [5;13-bet] – deya ta'riflanadi.

"Ayyor malla tulki" esa *"...ekinzorlar va daraxtlar orasida payt poylab yashirinib yotar, yosh bolalar uyda yolg'iz qolgan mahalida tepasiga kelib qitiqlar, kuldira-kuldira o'ldirar edi"*, [5;13-bet] yashash manzili va makoni noma'lum bo'lgan, ammo Ra'noning ko'ziga tez-tez ko'rinib turadi. "Kichkina sariq qizcha"ning mavjudligini Ra'no o'rtog'i Xosiyatdan bilib oladi. *"Sariq qizcha daraxtlarning shoxlarida, qalin va g'uj o'sgan qarovsiz jingulzorlarda oyoqchasini osiltirib o'tirar, aytishlaricha, pichoq va qalampirdan juda qo'rqrar, mabodo yolg'iz bolalarga duch kelsa, boshini aylantirib uzoq dala-yu yaylovlarga adashtirib olib ketardi"*. [5;14-bet] Muallif kichkina sariq qizcha obrazi orqali Alvasti mifologik obraziga ishora qiladi. Alvastining xotinlarni tug'maydigan qilish va xaroba joylarni makon tutish, pichoq va qalampirdan qo'rqish kabi xususiyatlari kichkina sariq qizchaga yuklatiladi.

Muallif Alvasti obrazining qarib qolgan, bukchaygan kampir qiyofasini emas, balki bolalarcha tasavvur mahsulini, ya'ni yosh qizcha ko'rinishini yaratadi. Zotan, bola xayolot olami, hatto qo'rqinchli mahluqlar bo'lsa ham, o'zi kabi sof va beg'ubor, orzulari kabi yorqin yulduzdek porlab turadi. Holbuki, adabiyotshunos Suvon Meliyev ta'kidlaganidek, "Ilohiy qonuniyatlarga binoan tashqi olam va tabiatda kechadigan hodisalar bilan inson ruhiyatida sodir bo'lgan kechinmalar

o'rtasida ajib uyg'unlik bor. Bunday uyg'unlik ulug' ijodkorlar tomonidan teran ilg'anib, asarda o'rinli-ko'rimli qo'llansa, doimiy zavq va badiiy lazzat manbayiga aylanishi turgan gap". [2;46-bet] Darhaqiqat, qissada muallifning peyzaj tasvirlari va qahramonning ruhiy va botiniy olami bir-biriga uyg'un tarzda aks etadi.

Yozuvchi Isajon Sulton ushbu qissasidagi g'ayritabiiy yaratishlar haqida quyidagi fikrlarni keltirib o'tadi. "Afsona va rivoyatlarimizdagi bir jihatga e'tibor qaratsak: Yevropa miflaridagi xayoliy mavjudotlarning aksariyati fiziologik qo'rquv, ya'ni o'lim vahimasi uyg'otishi bilan ajralib turadi. Bizning xalqimizga xos bo'lgan xayoliy mavjudotlarning vazifasi esa anchayin boshqacha. Aytaylik, ajina yoki oziqchi yo'ldan adashtiradi, es-hushni o'g'irlab, aqldan ozdiradi. Lekin bunday falokat ro'y berishining shartlari bor: ular o'z to'pidan ayrilgan, yolg'iz qolgan kishiga uchraydi. Ya'ni, rivoyatlar "Eldan, to'pdan ayrilma" deb uqtiradi. "Ayrilsang, yo'ldan ozasan!" Yana bir yaratish – juda qadimdan buyon kelayotgan Alvasti degani xotinlarni tug'mas qilib qo'yadi. Ko'rib turganingizdek, bizning xalqimiz uchun o'limdan ham ko'ra, to'pdan ayrilib yolg'izlanish, naslning davom etmasligi qo'rqinchliroq ekani ayon bo'ladi. Ya'ni folklorimizda yashab kelayotgan mavjudotlar ham qo'rquv hosil qiladi, lekin u qo'rquv yo'q qiluvchi emas, yaratuvchi, tarbiyalovchi qo'rquvdir. Bu ham xalqning fe'l-atvorini ifodalaydi"[6].

Xulosa qilib aytganda, "Onaizorim" qissasidagi paranormal epizodlar yosh qizcha Ra'noning ruhiy va ichki dunyosi bilan bog'liq. Ba'zan bu yaratishlar qahramonning qo'rquv va hayratini ifodalasa, ba'zan uning sof va samimiy tabiatidagi beg'uborlikni ifodalaydi. Shu nuqtayi nazarga ko'ra, asarning paranormallik kasb etgan o'rinlari Ra'noning diapazonidan qaragandagina paranormal epizodlar sifatida talqin qilishimizga asos bo'ladi. Isajon Sultonning "Onaizorim" qissasida "paranormal epizodlar" bola obrazining chuqur xayolot va tush mahsuli, ong osti bolalik qo'rquvlarining samarasi, ruhiy-psixologik xavotirning mahsuli sifatida tajassum topdi. Ra'no obrazida bolalarcha beg'ubor va sof xayollar ta'sirida paydo bo'lgan xafvsiz va ziyon yetkazmaydigan yaratishlar va sirli hodisotlarning yangicha talqini aks etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015 – Б.263.
2. Мели С. Сўзу сўз. – Тошкент: Шарқ, 2020. – Б. 46.
3. Jabbor E. Mifologik tafakkur talqini. – Toshkent: Akademnashr, 2025. – B. 408.
4. Rasulova U. Hozirgi adabiy jarayon. – Toshkent: Akademnashr, 2023. – B.112.
5. Султон Исажон. Боғи Эрам. Қисса ва ҳикоялар. – Тошкент: Шарқ, 2015. – Б. 12.
6. [//uza.uz/uz/posts/Isajon_Sulton.](https://uza.uz/uz/posts/Isajon_Sulton) // Ulg'ayib kelayotgan avlodga sodda usulda bayon qilingan asarlar kerak.

UO'K 81'37:811.512.1=111

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FITONIM BIRIKMALI PAREMIYALARNING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

K.K.Sayfiyeva, tayanch doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi fitonim komponentli paremiyalar (maqol, matal, hikmatli iboralar) lingvokognitiv yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi paremiologik birliklarda o'simlik nomlari orqali shakllangan konseptual metafora va kognitiv modellarning umumiy va milliy-spetsifik xususiyatlarini aniqlashdir. Material sifatida ingliz paremiologiyasidan tanlangan fitonim paremiyalar hamda ularning o'zbek tilidagi semantik muqobillari/analoglari korpusi asos qilib olindi. Tahlil jarayonida semantik-ekvivalentlik, lingvomadaniy konnotatsiya, baholovchi komponent va didaktik funktsiya ko'rsatkichlari yetakchi mezon sifatida belgilandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ikki tilda ham agrar tajriba va tabiat tasviri universal kognitiv tayanch bo'lib xizmat qiladi; biroq obrazning baholanishi, pragmatik vazifasi hamda konseptual urg'u (indivud/jamoa, tejamkorlik/oqilona sarf, sabr/tezkorlik) milliy tafakkur bilan bevosita bog'liq holda farqlanadi.

Kalit so'zlar: paremiologiya, paremiya, fitonim, kognitiv model, konseptual metafora, lingvomadaniyat, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ фитонимических паремий узбекского и английского языков в рамках лингвокогнитивного подхода. Цель исследования — выявить общие и национально-специфические черты когнитивных моделей реализуемых через названия растений в пословицах и устойчивых изречениях. Материалом послужили отобранные английские фитонимические паремии и их узбекские семантические соответствия/аналоги. Анализ опирается на критерии семантической эквивалентности, лингвокультурной коннотации, оценочного компонента и дидактической функции. Результаты показывают, что аграрный опыт и образ природы выступают универсальной когнитивной опорой в обеих традициях, однако оценка образов и прагматика употребления различаются в зависимости от национального менталитета.

Ключевые слова: паремиология, паремия, фитоним, когнитивная модель, концептуальная метафора, лингвокультура, сопоставление.

Abstract. This paper offers a comparative linguo-cognitive analysis of phytonym-based paremias in Uzbek and English. The study aims to identify universal and culture-specific features of the cognitive models realized through plant names in proverbs and related paremias. The data include a curated set of English phytonym proverbs and their Uzbek semantic equivalents/analogues. The analysis employs semantic equivalence, linguocultural connotation, evaluative component and didactic function as major criteria. Findings suggest that agrarian experience and nature imagery form a shared cognitive foundation, while evaluative meanings, pragmatic functions and conceptual focus differ across the two paremiological systems in line with national worldview and cultural values.

Key words: paremiology, paremia, phytonym, cognitive model, conceptual metaphor, linguoculture, contrastive analysis.

Kirish. Paremiologik birliklar (maqol, matal, masal, aforizm va b.) xalq tafakkuri, tarixiy xotirasi hamda madaniy tajribasining ixcham, barqaror va obrazli ko‘rinishidir [1]. Ular faqat kommunikativ vosita bo‘lib qolmay, balki “olaning lisoniy manzarasi”ni shakllantiruvchi kognitiv mexanizm sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shuning uchun paremiyalarni antropotsentrik va lingvokognitiv yondashuv asosida tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikdagi dolzarb yo‘nalishlardan biridir.

Fitonim komponentli paremiyalar bu borada alohida qiziqish uyg‘otadi: o‘simlik nomlari orqali inson xulqi, hayotiy tajriba, mehnat madaniyati, estetik qarashlar va ijtimoiy qadriyatlar metaforik tarzda kodlanadi. O‘zbek va ingliz paremiologiyalarida olma, uzum, gullar, o‘t, daraxt, urug‘, pichan kabi fitonimlar doimiy obrazlar qatlamini hosil qilib, universallik bilan bir qatorda milliy-spetsifik semantik ohangni ham yuzaga chiqaradi. Mazkur tadqiqot o‘simlik obrazlari orqali shakllangan kognitiv modellarni qiyosiy yoritish orqali paremiologiya, lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv tilshunoslik kesishmasida nazariy umumlashmalar berishni ko‘zlaydi.

Tadqiqot materiali va metodlari. Tadqiqot materiali sifatida ingliz tilidagi fitonim paremiyalar va ularning o‘zbek tilidagi muqobil/analoglari tanlandi. Korpusga “apple”, “tree”, “seed”, “hay”, “straw”, “rose”, “grass”, “oak”, “acorn” kabi fitonimlar ishtirokidagi paremiologik birliklar kiritildi. Har bir birlikning izohi (denotativ ma‘no) hamda pragmatik vazifasi (didaktik ta‘sir, baholovchi munosabat, ogohlantirish, motivatsiya) ajratib olindi.

Metodologik jihatdan ishda (1) qiyosiy-semantik tahlil, (2) lingvomadaniy talqin, (3) kognitiv-modellashtirish, (4) ekvivalentlik darajalarini aniqlash (to‘liq muqobil, qisman muqobil, analog, kontekstual tarjima) usullari qo‘llanildi. Bundan tashqari, paremiologik tadqiqotlar bo‘yicha mavjud ilmiy manbalar tahlili ham amalga oshirildi.

Nazariy asoslar: paremiya, paremiologiya va lingvokognitiv yondashuv.

“Paremiya” atamasi maqol, matal, aforizm, masal singari hikmatli iboralarni qamrab oluvchi umumiy termin sifatida talqin qilinadi. Paremiyalar ixcham tuzilishda mantiqiy umumlashma, baholash va tajriba xulosasini ifodalaydi; shu bois ular adabiyotshunoslik va tilshunoslik uchun mushtarak tadqiq obyektidir. Paremiologiya esa paremiyalarning kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyoti,

semantik xususiyatlari va nutqdagi funksiyasini o'rganuvchi soha sifatida frazeologiya bilan uzviy bog'liq bo'lsa-da, obyekt doirasi kengligi bilan ajralib turadi.

O'zbek paremiologiyasining manbalari sifatida “Devonu lug'otit turk”, “Zarbulmasal” kabi yodgorliklar, shuningdek xalq og'zaki ijodi an'analari ko'rsatiladi. Ingliz paremiologiyasida esa maqollar folklor qatlamidan tashqari, Bibliya, adabiy matnlar, ommaviy madaniyat orqali ham keng tarqalgan. Bu omil paremiologik birliklarda obrazlar qatlamining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Lingvokognitiv yondashuvga ko'ra, paremiya bu “tayyor nutq birligi” bo'lish bilan birga, konseptual metafora va kognitiv modelni tashuvchi bilim strukturasidir[6]. Inson murakkab ijtimoiy va axloqiy tajribani tabiatga yaqin, kundalik kuzatuvga asoslangan obrazlar orqali soddalashtirib talqin qiladi. Fitonimlar (daraxt, urug', meva, gul) ana shunday “yaqin tajriba” maydonini yaratadi va paremiologik birliklarda konseptlarni kodlashda kuchli kognitiv tayanch vazifasini bajaradi.

Fitonim komponentli paremiyalar tadqiqi va qiyosiy paradigma. So'nggi yillarda paremiologik birliklarni qiyosiy o'rganish madaniy hodisalar, urf-odatlar, milliy tafakkur va baholash tizimini aniqlashning samarali vositasi sifatida qaralmoqda. Qiyosiy tahlilda obrazning “nomi” emas, balki u kodlayotgan ma'no va baholash komponenti muhim mezon bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli ayrim hollarda bir tildagi fitonim obrazi boshqa tilda fitonim bo'lmagan obraz bilan ham muqobillashishi mumkin; bunda ma'no mosligi va pragmatik vazifa ustuvor bo'ladi.

Zoonimlar (hayvon nomlari) ishtirokidagi paremiyalar bo'yicha olib borilgan qiyosiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, obrazlar xalqning geografik muhitiga, xo'jalik tajribasiga va madaniy stereotiplariga bog'liq holda farqlanadi [4]. Fitonimlar ham aynan shunday: bir madaniyatda “olma” meros va tarbiya timsoli bo'lsa, boshqa madaniyatda u ko'proq tashqi ko'rinish-ichki mohiyat qarama-qarshiligini anglatishi mumkin. Demak, fitonim paremiyalarni lingvokognitiv tahlil qilish orqali milliy konseptlar tizimini yanada aniqroq tavsiflash imkoni paydo bo'ladi.

Inson→fitonim modelidagi paremiyalar.

Ushbu modelda fitonim (daraxt, novda, meva) insonning tabiati, tarbiyasi yoki nasliy xususiyatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Eng tipik misol: “The apple doesn't fall far from the tree” paremiyasida “olma” farzand, “daraxt” esa ota-ona konseptini metaforik ifodalaydi. O'zbek tilidagi “Olmaning tagiga olma tushadi” maqoli mazkur paremiya bilan to'liq semantik muqobil bo'lib, ikki paremiologik tizimda ham “nasl-tarbiya-o'xshashlik” konsepti bir xil kognitiv mexanizm orqali kodlanganini ko'rsatadi.

“As the twig is bent, so is the tree inclined” paremiyasida esa tarbiya konsepti yanada kuchliroq urg'uga ega: “novda” bolalik davrini, “daraxt” esa katta hayotni anglatadi. O'zbek paremiologiyasida bu fikr ko'pincha fitonim obrazisiz ifodalanadi (masalan, “Yoshlikda o'rgangan bilim toshga o'yilgan”), shu sababli ekvivalentlik darajasi qisman/analog sifatida baholanadi [2]. Bu holat milliy paremiologiyada bir xil konsept turli obrazlar orqali kodlanishi mumkinligini ko'rsatadi.

Shuningdek, “Good-looking apples are sometimes sour” kabi paremiyalar tashqi ko'rinish va ichki mohiyat ziddiyatini ko'rsatadi. O'zbek tilida “Usti yaltiroq, ichi qaltiroq” kabi maqollar mazmuniy jihatdan yaqin bo'lib, lekin fitonim komponenti saqlanmaydi. Demak, ingliz paremiologiyasida olma obrazi ko'proq kundalik kuzatuv va pragmatik baholash bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida ushbu konsept ko'pincha umumiy, fitonimsiz obraz bilan ifodalanadi.

Hayot→fitonim modelidagi paremiyalar. Hayotiy tajriba, sinov, sabr va natija kabi konseptlar fitonimlar orqali ramziy talqin qilinadi. “April showers bring forth May flowers” paremiyasi “qiyinchilik → ijobiy natija” sxemasini tabiat sikli orqali tushuntiradi. Bu yerda yomg'ir mashaqqat, gullar esa rohat/natija konsepti bilan mos keladi. O'zbek tilida bu mazmun “Mehnat mehnatning tagi rohat” kabi maqol bilan ifodalanadi. Ekvivalentlik analog darajasida bo'lib, ikkala tilda ham “sabab-oqibat” konsepti bir xil, lekin obrazlashuv vositasi turlicha. “Every rose has a thorn” paremiyasi hayotdagi har bir quvonch yoki go'zallik bilan birga muayyan xavf va og'riq ham bo'lishini bildiradi. Bu yerda “atirgul” ijobiy qiymat, “tikan” esa salbiy komponentni kodlaydi. O'zbek paremiologiyasida ham gul-tikan oppozitsiyasi uchraydi yoki “Har rohatning zahmati bor” kabi umumiy sxema bilan ifodalanadi. Kognitiv jihatdan bu model baholovchi funksiyani kuchaytiradi: tinglovchi idealizatsiyadan tiyilib, real hayotga mos pozitsiyani qabul qiladi. “The grass

is always greener on the other side of the fence” paremiyasi esa “boshqada yaxshiroq” illuziyasini o't obrazlari orqali berib, ijtimoiy taqqoslash konseptini faollashtiradi. O'zbek tilidagi “Qo'shnining g'oz doim semiz ko'rinadi” maqoli mazmunan muqobil bo'lsa-da, fitonim o'rniga zoonim (g'oz) ishlatilgan [3]. Bu misol paremiologik ekvivalentlikda obraz almashuvi (fitonim→zoonim) keng tarqalgan hodisa ekanini ko'rsatadi.

Faoliyat→fitonim modelidagi paremiyalar. Faoliyat, mehnat, rejalashtirish va natijadorlik konseptlari ko'pincha dehqonchilik, ekish-o'rish, pichan yig'ish kabi fitonim bilan bog'liq jarayonlar orqali ifodalanadi. “You reap what you sow” paremiyasi ikki tilda ham to'liq muqobilga ega: “Nima eksang, shuni o'rsan”. Bu birliklarda sabab–oqibat munosabati agrar tajriba orqali “adolatli natija” konsepti sifatida kodlanadi. “Make hay while the sun shines” paremiyasi esa vaqtni to'g'ri tanlash, imkoniyatdan foydalana bilish g'oyasini beradi. O'zbek paremiologiyasida mazkur konsept “Temirni qizig'ida bos” bilan juda yaqin, lekin obraz metallurgiyaga ko'chadi. Ayrim hollarda “Quyosh charaqlab turganda pichanni yig'” kabi so'zma-so'z tarjima ham ishlatiladi, biroq nutqiy barqarorlik nuqtayi nazaridan analog ekvivalent ko'proq faol. “An oak is not felled at one chop” yoki “Great oaks from little acorns grow” kabi paremiyalar esa uzoq muddatli mehnat, kichik qadamlar orqali katta natijaga erishish konseptini mustahkamlaydi. O'zbek tilida bu fikr ko'proq umumiy shaklda (“Tomchi-tomchi ko'l bo'lar”) ifodalanadi. Bu holat ingliz paremiologiyasida “oak/acorn” obrazlarining kuchli madaniy barqarorligidan dalolat beradi.

Fitonim paremiyalarning kognitiv funksiyalari. Fitonim komponentli paremiyalar nafaqat ma'no uzatadi, balki muayyan kognitiv funksiyalarni ham bajaradi. Ularni dissertatsiya rejasiga mos ravishda uch yo'nalishda tavsiflash mumkin: (1) go'zallik konseptini targ'ib etish, (2) tafakkur va donolikni targ'ib etish, (3) faol ijtimoiy harakat/jarayonni aks ettirish. Go'zallik konsepti “Beauty is but a blossom”, “The fairest rose at last is withered” kabi birliklarda go'zallikning o'tkinchiligi g'oyasi bilan bog'lanadi. Bu turdagi paremiyalar estetik baholashni vaqt (o'tkinchilik) konsepti bilan muvozanatlaydi. O'zbek paremiologiyasida ham “go'zallik o'tadi” mazmuni keng bo'lib, fitonim komponentli variantlar kontekstga qarab faol qo'llanadi. Tafakkur va donolik konsepti “Deeds are fruits, words are but leaves” paremiyasida yaqqol ko'rinadi: natija (fruit) amaliy ish, barg (leaves) bo'sh gap/va'da sifatida talqin qilinadi [5]. Bu birlik kognitiv jihatdan ‘haqiqiy qiymat’ni natija bilan o'lchashga yo'naltiradi va pragmatik realizmni mustahkamlaydi. O'zbek tilida bu mazmun “Gap ko'p, ish oz” kabi birliklar bilan ifodalanadi. Faol ijtimoiy harakat va jarayonni aks ettiruvchi paremiyalar ham ko'p. Masalan, “One beats the bush, and another catcheth the bird” birliklarida resurs, mehnat va natija taqsimoti masalasi ko'tariladi; “One bamboo does not make a forest” esa jamoaviylik g'oyasini fitonim asosida kodlaydi. O'zbek madaniyatida ham “Bitta qaldirg'och bahor qilmaydi” kabi muqobillar mavjud bo'lib, bu yerda tabiat-obrazlar orqali kollektivlik konsepti mustahkamlanadi [5].

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillaridagi fitonim komponentli paremiyalar umumiy insoniy tajribaga tayangan universal kognitiv modellarni (nasl–tarbiya, sabab–oqibat, mehnat–natija, imkoniyat–vaqt) aks ettiradi. Biroq obrazlarning baholanishi va pragmatik urg'usi milliy tafakkur hamda madaniy stereotiplar bilan bevosita bog'liq. Ingliz paremiologiyasida fitonim obrazlar ko'pincha individual mas'uliyat va pragmatik realizmni kuchaytirsa, o'zbek paremiologiyasida ular jamoaviy tajriba, sabr va ijtimoiy moslashuv g'oyalarini tez-tez faollashtiradi.

Shu bois, fitonim paremiyalarni lingvokognitiv tahlil qilish nafaqat paremiologik tizimlarni qiyoslash, balki milliy konseptlar va olamning lisoniy manzarasini modellashtirishda ham muhim ilmiy natijalar beradi. Kelgusida korpusni kengaytirish, fitonimlarning tematik guruhlari (meva, daraxt, gul, don, begona o't) bo'yicha statistik tahlil o'tkazish va tarjima strategiyalarini ishlab chiqish ushbu yo'nalishning amaliy samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hazratqulova O.A. Paremiyalar va ularning tilshunoslikda o'rganilishi // Journal of Universal Science Research. – B. 373–377.
2. Kobilova N., Shayxislamov N., Raimova M. O'zbek va ingliz paremiologik birliklarining qiyosiy-semantik tahlili // Scientific Progress. 2021. – №4. – B. 56–60.
3. Mnajatdinova N.A. Qoraqalpoq va ingliz paremiyalarida yovvoyi hayvon atamalarining qo'llanilishi // Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. – 2024.

4. Bo'riyev D.A. Ingliz va o'zbek paremiologiyasida hayvon obrazlarining lingvomadaniy xususiyatlari // Development of science. 2024. – Vol. 9. – B. 195–199.
5. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – London: Greenwood Press, 2004.
6. Kövecses Z. Metaphor and Culture. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
7. Oxford Dictionary of Proverbs. – Oxford: OUP, nashr(lar).

UO'K 81'41

PREDLOG VA KO'MAKCHILARNING DISKURSDA VOQEALANISHI*N.N.Shermatov, o'qituvchi, Qo'qon universiteti, Qo'qon*<https://orcid.org/0009-0004-4475-6130>

Annotatsiya. Maqolada hozirgi o'zbek adabiy tilida o'rin ma'nosining ifodalanishi, xususan, o'rin holi va -da, -lik shaklidagi aniqlovchilarning semantik doiralari tahlil qilinadi. O'rin holining turli semantik variantlari (predmetning o'rni, holati, harakatning boshlanish/yo'nalish/tugash nuqtasi, yo'nalish chegarasi, bo'y lab harakat va h.k.) ko'makchilar (tomonga, qadar, orqali, bo'y lab, yoqalab va boshqalar) va kelishik shakllari (o'rin, chiqish, jo'nalish) bilan ifodalanishi ko'rib chiqiladi. Badiiy va publitsistik matnlar misolida o'rin holining ifodalanishi va ifodalanmasligi, shuningdek, gap bo'laklari (kesim, ega, to'ldiruvchi, aniqlovchi) bilan bog'lanish xususiyatlari o'rganiladi. Natijalar o'zbek tilida makon tushunchasining boy ifodalanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: o'rin holi, ko'makchi, predlog, o'rin ma'nosi, semantik doira, sintaktik bog'lanish, diskurs

Аннотация. В статье анализируется выражение локативного значения в современном узбекском литературном языке, в частности, семантические сферы локативного падежа и определителей с формами -da, -lik. Рассматриваются семантические варианты локативного падежа (место предмета, состояние, начало/направление/окончание движения, граница направления, движение вдоль и др.) с участием послелогов (tomonga, qadar, orqali, bo'y lab, yoqalab и др.) и падежных форм (локатив, аблатив, директив). На примерах художественных и публицистических текстов изучаются случаи выражения и невыражения локативного падежа, а также его синтаксические связи с членами предложения (сказуемое, подлежащее, дополнение, определение). Результаты показывают богатство выражения понятия пространства в узбекском языке.

Ключевые слова: локативный падеж, послелог, предлог, локативное значение, семантическая сфера, синтаксическая связь, дискурс

Abstract. The article examines the expression of locative meaning in modern Uzbek literary language, particularly the semantic scopes of the locative case and attributes in -da, -lik forms. Semantic variants of the locative case (location of an object, state, starting/direction/endpoint of movement, boundary, movement along, etc.) are analyzed with postpositions (tomonga, qadar, orqali, bo'y lab, yoqalab, etc.) and case forms (locative, ablative, directive). Using examples from fiction and journalistic texts, cases of expression and non-expression of the locative case, as well as its syntactic relations with sentence members (predicate, subject, object, attribute) are studied. The findings demonstrate the richness of spatial concept expression in Uzbek.

Keywords: locative case, postposition, preposition, locative meaning, semantic scope, syntactic relation, discourse

Kirish. O'zbek adabiy tili sintaksisida o'rin ma'nosi o'rin holi va -da, -lik formasidagi aniqlovchilar orqali ifodalanadi. -da, -lik aniqlovchilari predmetning o'ringa xos belgisini bildirsa, o'rin holi predmet harakat-holatining o'ringa xos belgisini anglatadi. O'rin aniqlovchisining semantik doirasi tor, o'rin holining semantik doirasi keng bo'lib, predmetning o'rnini, holatini, harakatning o'rnini va boshqa ma'nolarni ifodalaydi. O'rin holi predmetning o'rnini ko'rsatadi: eshik tagida turmoq, kitob shkafda turibdi. Predmet holatining o'rnini bildiradi: kasalxonada uxlamok, ariq bo'yida uxlamok. Harakatning o'rnini ko'rsatadi: hovlida o'ynash. Chiqish o'rnini bildiradi: daladan shamol esmoq. Yo'nalish o'rnini bildiradi: kolxozga jo'namok, direktorning uyiga qarab yo'l olmoq. Chegara o'rnini bildiradi: Berlingacha bormok, tog' cho'qqilariga qadar. Ikki nuqtali yo'nalish: u

boshidan-bu boshiga yurmoq. Bo'ylab harakat: ko'cha bo'ylab bormoq, daryo yoqalab ketmoq. O'rin holi belgili yoki belgisiz bo'lishi mumkin: fermaga boraman (belgisiz). O'rin holi makon tushunchasini ifodalaydi, lekin ba'zan ifodalanmaydi, chunki kontekstdan seziladi.

Materiallar va metodlar Tadqiqot materiali: Oybek, S. Zunnunova, A. Muxtor, SH. Rashidov, S. Ahmad asarlari va gazeta matnlari. Metodlar: deskriptiv usul (o'rin holining turlarini tavsiflash), semantik tahlil (ma'no doiralarini aniqlash), sintaktik tahlil (gap bo'laklari bilan bog'lanishni o'rganish), ilustrativ usul (misollar orqali).

Natijalar. O'rin holi kesimga ergashadi: ot-kesim (maktabda o'qituvchi), sifat-kesim (hayot mazmunli), son-kesim (oliy o'quv yurti bitta), ravish-kesim (ish ko'p), olmosh-kesim (rahbar men), bor/yo'q kesim (o'rin yo'q). To'ldiruvchiga ergashadi: qaerga borishini bilmay. Aniqllovchiga ergashadi: dala tomondan kelayotgan bola, Toshkentda dong chiqargan. Undalmaga ergashadi: birinchi brigadaga boradiganlar, o'rganing. O'rin holiga aniqllovchi ergashadi: xususiy (shu uyda), umumiy (shahar va qishloqlarda). Umumiy aniqllovchi sodda gapda (shahar va rayonlarda) yoki qo'shma gapda (qishloqlarida, shaharlarida). O'rin holining semantik turlari:

1. O'rni va holati: -da kelishigi (eshik tagida).
2. Boshlanish nuqtasi: chiqish kelishigi (-dan).
3. Yo'nalish va chegarasi: jo'nalish kelishigi + ko'makchilar (kolxozga, Berlingacha).
4. Bo'ylab harakat: chiqish kelishigi yoki ko'makchilar (ko'cha bo'ylab, orqali).
5. Ikki nuqtali yo'nalish: takror (u boshidan-bu boshiga).

O'rin holi ifodalanmagan holatlar: kontekstdan sezilganda (xayrlashuv sahnasi), buyruq gaplarda (uxlat!), chaqiriqlarda (maorif xodimlari!), shaxsi umumlashgan gaplarda (yer haydasang), ega aniqllovchilarda (dalasidagi qizlar), joy nomlari egada (Toshkent qurilmoqda), ahamiyatsiz vaqt (xayrining dili notinch). O'rin holi boshqaruv yo'li bilan kesimga ergashadi, egalarga ergashadi (borishim kerak).

Muhokama. O'zbek tilida o'rin holi ko'makchilar va kelishiklar orqali makon semantikasini murakkab ifodalaydi, bu rus tilidagi predloglardan farq qiladi va agglutinatив xususiyatni ta'kidlaydi. Ifodalanmasligi nutq iqtisodkorligi va kontekstga bog'liq. Predlog va ko'makchilar diskursdagi voqealanishni boyitadi, kommunikativ samaradorlikni oshiradi. Kelgusida qiyosiy tadqiqotlar (o'zbek va turkiy tillar) tavsiya etiladi. Ifodalanmagan o'rin holini ba'zan grammatik shakllantirish mumkin emas (dumaloq ko'zlari Zuhranikiga o'xshar).

Ko'makchilarning Grammatiklashuv Yo'llari va Qiyosiy Tahlil O'zbek tilida ko'makchilar (postpozitsiyalar) nutqni tashkil etishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular predloglar kabi predmetlar orasidagi munosabatlarni ifodalaydi, lekin ko'pincha ism yoki olmoshdan keyin keladi. Bu agglutinatив tillarga xos bo'lib, ko'makchilarning morfologik tuzilishi murakkab bo'lishi mumkin, masalan, -da, -dan, -ga qo'shimchalari orqali makon, vaqt yoki boshqa semantik aloqalarni bildiradi. Grammatiklashuv jarayoni ko'makchilarning to'laonli so'zlar (masalan, otlar yoki fe'llar)dan kelib chiqishini ko'rsatadi, bu esa sinfni kengaytirishga olib keladi. Masalan, "bilan" (bilan birga), "uchun" (uchun), "keyin" (dan keyin) kabi ko'makchilar turkiy tillarda umumiy bo'lib, ularning semantik doiralari paradigmatic va sintagmatic bog'lanishlarga asoslanadi.

Diskursda ko'makchilarning voqealanishi kommunikativ samaradorlikni oshiradi, chunki ular gapdagi mavzuni ta'kidlash yoki kontekstni aniqlashtirish uchun ishlatiladi. Masalan, o'zbek tilida postpozitsiyalar ism oldidan emas, balki keyin keladi: "O'zbekistonda" (Uzbekistonda), "O'zbekistandan" (Uzbekistandan), "O'zbekistanga" (Uzbekistanga). Bu ingliz tilidagi predloglardan farq qiladi, masalan, inglizcha "in Uzbekistan" bo'lsa, o'zbekcha "O'zbekistonda". Qiyosiy tahlilda, o'zbek va ingliz tillaridagi prepozitsiya tizimlari semantik va sintaktik farqlarni ko'rsatadi: o'zbekda postpozitsiyalar kelishik qo'shimchalari bilan birlashib, murakkab ma'nolarni hosil qiladi, masalan, "uyga" (uyga, to house).

Turkiy tillar bilan qiyoslaganda, o'zbek ko'makchilari turk tilidagi postpozitsiyalarga yaqin, lekin rus tilidagi predloglardan farq qiladi. Masalan, turk tilida ham -da, -dan kabi qo'shimchalar mavjud, ammo o'zbekda ular diskursda kontekstga bog'liq holda ifodalanmay qolishi mumkin, bu nutq iqtisodkorligini ta'minlaydi. Bundan tashqari, o'zbek tilida postpozitsiyalar soni cheklangan bo'lsa-da, ularning funksiyalari keng: makon (da, da), vaqt (dan keyin), sabab (uchun) va hokazo. Grammatiklashuv yo'llari tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ko'makchilarning kengayishi tilning

funksional-kommunikativ grammatikasini shakllantiradi, bu esa zamonaviy nutqda diskursni boyitadi. Kelgusidagi qiyosiy tadqiqotlar o'zbek va boshqa turkiy tillardagi postpozitsiyalarning evolyutsiyasini chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Xulosa. Hozirgi o'zbek adabiy tilida makon tushunchasi o'rin holi va -da, -lik aniqlovchilari orqali ifodalanadi. O'rin holining semantik doirasi keng: o'rni bildirishdan harakat dinamikasigacha. Kelishik shakllari (-da, -dan, -ga) va ko'makchilar (tomonga, qadar, bo'ylab) muhim rol o'ynaydi. O'rin holi kesim, to'ldiruvchi, aniqlovchi va undalmaga ergashadi, o'ziga aniqlovchi ergashtiradi. Ifodalanmasligi kontekst va stilga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.X. Vostokov. Filologicheskie nablyudeniya. Sankt-Peterburg, 1864.
2. A.A. Шахматов. Синтаксис русского языка. Ленинград, 1927.
3. Ocherki po lingvistike. E. Kurilovich. Moskva, 1962.
4. Noviy ensiklopedicheskiy slovar. N.P. Ostroumov. SPb, 1911-1916.
5. Hozirgi o'zbek adabiy tilida ko'makchilar. A.N. Kononov. Toshkent, 1951.
6. Yordamchi so'zlar. Sh. Shoabdurahmonov. Toshkent, 1953.
7. Story tyurskih yazikov. N.K. Dmitriev. M., 1962.
8. Guhman M.M. Razvitie zalobogo protivopostavleniy v germanskix yazikah. M., Nauka, 1964.
9. Алишер, Абдупаттоевич Пармонов. "Structural-semantic types of interrogative pronouns in Modern English and Uzbek". Молодой ученый (8), 1154-1156 (2016).
10. Khabitovich, O.B. (2025). The role of gender in teaching English for specific purposes: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15667737>. SHOKHLIBRARY, 844-853.

UO'K 808.5

TEMURIY MALIKALARNING SHAHZODALAR TARBIYASIDA ROLI

S.B.Shodmonqulova, magistrant, Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Temuriylar davrida saroy ayollari, xususan malikalar tomonidan shahzodalar tarbiyasiga ko'rsatilgan ta'sir masalasi hal qilinadi. Temuriylar sulolasida davlat boshqaruvi uchun munosib vorislarni tayyorlash muhim vazifa bo'lgan. Maqolada Saroymulk xonim, Gavharshodbegim kabi tarixiy shaxslarning faoliyati misolida shahzodalar tarbiyasidagi ma'naviy, siyosiy va madaniy ta'siri yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Temuriylar davri, malika, shahzoda tarbiyasi, saroy ayollari, ma'naviy tarbiya, temuriylar sulolasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние дворцовых женщин, в частности правительниц, на воспитание принцев в эпоху Тимуридов. В государстве Тимуридов подготовка достойных наследников для управления страной считалась важной задачей. В статье на примере деятельности таких исторических личностей, как Сароймульт ханым и Гавхаршодбегим, раскрывается их духовное, политическое и культурное влияние на воспитание принцев.

Ключевые слова: эпоха Тимуридов, правительница, воспитание принцев, дворцовые женщины, духовное воспитание, династия Тимуридов

Abstract. This article examines the influence of palace women, particularly queens, on the upbringing of princes during the Timurid period. In the Timurid dynasty, preparing worthy heirs for state governance was considered an important task. The article highlights the spiritual, political, and cultural influence on the upbringing of princes through the activities of historical figures such as Saroymulk Khanum and Gawharshad Begim.

Key words: Timurid period, queen, upbringing of princes, palace women, spiritual education, Timurid dynasty.

Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, madaniy va ilmiy taraqqiyot davri sifatida alohida o'rin tutadi. Bu davrda davlat boshqaruvida mustahkam sulolaviy tizim shakllangan bo'lib, hukmdor avlodining tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etgan. Kelajakda davlatni boshqarishda shahzodalarni yetuk shahs qilib tarbiyalash jarayonida saroy ayollarining, ayniqsa temuriy malikalarning roli sezilarli bo'lgan.

Amir Temur shahzodalar tarbiyasini davlat siyosati darajasiga ko'targan. Shuning uchun farzandlarni dunyoga keltiradigan ota-onalarning ma'naviy va jismonan sog'lomligiga birinchi o'rinda talab qilgan. Masalan, Amir Temurning buyuk asari "Temur tuzuklari"ni varaqlar ekanmiz, oila masalasiga, farzandlar tarbiyasi va kelajagiga alohida e'tibor berganligiga guvoh bo'lamiz.

Buyuk Sohibqiron xususan oila qurish, farzandlar uylantirish va kelin tanlash haqidagi quyidagi fikrlarni bildirgan: "O'g'illarim, nabiralarim va yaqinlarimni uylantirmoq tashvishida kelin izlamogga e'tibor berdim. Bu ishni davlat yumushlari bilan teng ko'rgan. Kelin bo'lmishning nasl-nasabini, yeti pushtini surishtirdim. Xos odamlar orqali sog'liq-salomatligini, jismonan kamolatini aniqladim. Kelin bo'lmish nasl-nasabisi, odob-axloqi, sog'lom va baquvvatligi bilan barcha qusurlardan xoli bo'lsagina el- yurtga katta to'y-tomosha berib, kelin tushurdim."

Kelin tanlashni davlat siyosati bilan teng ko'rgan. Shuning uchun ham kelinning nasliga alohida e'tibor bergan. Birgina misol, past tabaqadan chiqqan kanizak Shodimulkni nabirasi Xalil Sulton Mirzoga olib berishni Amir Temur xohlamagan. Chunki aynan shu malika tufayli Xalil sulton hokimiyati zavol topadi. Yuqoridagi misol orqali Amir temurning qanchalar uzoqni ko'ra oladigan inson bo'lganligini bilishimiz mumkin.

Manbalarda ta'kidlashicha, sohibqiron o'z avlodlari tarbiyasini tuqqan onalariga emas, balki o'z haramidagi sohibalarga topshirgan. Sohibqironning bunday yo'l tutishiga sabab, shahzodalarning onalari huzurida erkatoyi bo'lib katta bo'lishlari, ularning o'z ona urug'iga mehr qo'yganliklarining oldini olish edi. Shahzodalar 4-5 yoshdan boshlab savod chiqarganlar. 8-10 yoshidan boshlab, ularga otaliq tayinlangan. Otaliqlar shahzodalar uchun mas'ul bo'lib, ularga davlatni boshqarish sirlari, jang qilish mahorati bo'yicha ta'lim berganlar. Amir Temur harami bosh bekasi Saroymulkxonimning saroydagi nufuzi ancha yuqori bo'lib, uning davlat va jamiyat ishlarida, me'morchilik va obodonchilik sohalaridagi faoliyati tarixiy manbalarda ko'p marotaba tilga olib o'tiladi. Shuningdek, Saroymulkxonim shahzodalar tarbiyasida ma'suliyatli shaxs bo'lgan. Temuriylar sulolasining eng mashhur vakillaridan Shohruh va Ulug'bek aynan Saroymulkxo nim tarbiyasida bo'lganlar. Sharafiddin Ali Yazdiyning yozishicha, 1387-yil Saroymulkxonim Amir Temurning o'n yashar o'g'li Shohruh va uch yashar nabirasi Xalil Sulton bilan birga Samarqanddan Shimoliy Ozarbayjonga, ya'ni sohibqironning safardagi qarorgohiga yetib kelgan. Amir Temur farzandlari va nabiralarining yengil-yelpi emas, balki og'ir hayotni ko'rib chiniqqan holda voyaga yetishini istagan Temuriylar saltanatida shahzodalar tarbiyasiga alohida e'tibor berilgan.

Ma'lumki, qadimdan davlat boshliqlari yangi tug'ilgan farzandlarni biror bir enagaga berib emizdirganlar. Enaga bo'lmish toza naslilik, yangi farzand ko'rgan bo'lishi kerak bo'lgan.[1] Atkalar esa ana shu enaganing eri hisoblangan va shu shahzodaga otaday hisoblangan. Har qanday kishi enaga yoki otaliq[atka] bo'lavermagan, balki toza nasllik, har tomonlama sog'lom, ziyrak, aqlli, dono kishilar bu ishga loyiq ko'rigan. Temuriylarning chaqaloq farzandlariga emikdosh bo'lgan bolalar ko'kaldosh deyilgan.[2]

Sohibqiron o'z o'g'li Shohruh Mirzoni, suyuqli nabirasi Muhammad Sulton Mirzoni, Xalil Sulton mirzo, Ulug'bek Mirzo va boshqa mirzolari bevosita zukko Saroymulk xonim tarbiyasiga topshirgan edi.[1]

Tarixdan bunday misollarni ko'p ko'rishimiz mumkin: 1384-yilning bahorida Sohibqiron Amir Temur Mozandaronga qo'shin tortib, murg'ob daryosiga yetganda uning huzuriga Hirotidan Mironshoh Mirzoning xotini Xonzoda begim kelganligi "Zafarnoma"da tilga olinadi. Murg'ob daryosi bo'yidagi qo'nalg'ada esa Xonzoda begim va uning ikki oylik chaqalog'I sharafiga ulug' malika Bibixonim katta to'y beradi. Xonzoda begimdan esa Xalil Sulton Mirzoni o'z tarbiyasiga berishini so'rganligi haqida ma'lumotlar bor. [3]. Yana bir misol, Mordin va qal'a uchun jangler hal bo'lish vaqtida Sultoniyadan Shohruh Mirzoning og'illi bo'lganligi xabari keladi. Bu voqea 1394-yil 22-martda yakshanba kuni yuz beradi. Chaqaloqqa Muhammad Tarag'ay-Ulug'bek Mirzo ismi Sharifi beriladi. Chaqaloq sharafiga katta to'y berilib tarbiyasi esa Saroymulk xonimga topshiriladi. [3]

Shu yilning 25-avgustida ham Shohruh Mirzoning yana o'g'il farzand ko'rganligi xabari yetib keladi.vvv Bundan sevingan Tuman Og'a ham o'z navbatida, chaqaloq shahzoda sharafiga to'y

beradi. Amir Usmon Abbos shahzodaga otaliq qilib tayinlanadi. Uning xotini Sotqin Og'a Sohibqironning yaqin qarindoshi bo'lib, u shahzodaga enaga etib belgilanadi. [3]

Mirxond "Ravzat us-safo"da Temuriy shahzodalar yoshlikdan ma'naviy, harbiy va siyosiy jihatdan puxta tarbiyalanganini ta'kidlaydi. Amir Temur ularga qat'iy ta'lim berib, davlat boshqaruvini va urush san'atini o'rgatgan. Asarda Temuriy shahzodalar o'rtasidagi o'zaro siyosiy raqobat va hokimiyat uchun kurash ko'p tilga olinadi. Bu raqobatlar Temuriylaranishiga sabab bo'lgan muhim omillardan biri sifatida ko'rsatiladi. Ayniqsa, Mironshoh va Shohrux Mirzo o'rtasidagi nizolar batafsil yoritilgan. [4]

Xondamirning "Habib us-siyar" asari Temuriylar sulolasining tarixini batafsil yorituvchi muhim tarixiy manbalardan biri bo'lib, unda Temuriy shahzodalar haqida keng ma'lumotlar berilgan. Asarda Temuriylar sulolasining harbiy, siyosiy va madaniy yutuqlari bilan birga, shahzodalar o'rtasidagi munosabatlar va hokimiyat kurashlari ham yoritilgan. Amir Temur va uning vorislik tizimi: Xondamir Amir Temurning vorislarini tarbiyalashda muhim o'rin tutganini ta'kidlaydi. Temur davlat boshqaruvini farzandlari va nabiralarga taqsimlagan, ularning har biri ma'lum bir viloyatni boshqarib, mustaqil hukmronlik qilishga mas'ul bo'lgan. Xondamir Shohrux Mirzoni Temuriylar sulolasining eng muvaffaqiyatli hukmdorlaridan biri sifatida tasvirlaydi. Uning davrida davlat boshqaruvi barqaror bo'lgan va ilm-fan hamda madaniyat jadal rivojlangan. Hirot poytaxtga aylangan va Temuriylar saroyi ilmiy markaz sifatida mashhur bo'lgan. [5]

Xulosa: Shahzodalar tarbiyasida esa Temuriy malikalar o'rni yanada beqiyos bo'lgan. Ular kelajak hukmdorlarini nafaqat ilmiy, balki odobli, adolatli va vatanparvar insonlar qilib tarbiyalashga katta e'tibor qaratganlar. Shahzodalarga yoshligidan boshlab ilm olish, ustozlarga hurmat, xalq dardiga quloq solish kabi qadriyatlar singdirilgan. Aynan malikalar tarbiyasi tufayli ko'plab Temuriy shahzodalar yetuk davlat arbobi, olim va homiy sifatida tarixda iz qoldirgan. Umuman olganda, Temuriy malikalar davlat boshqaruvi va shahzodalar tarbiyasida beqiyos o'rin egallagan. Ularning faoliyati orqali nafaqat o'sha davrning siyosiy barqarorligi ta'minlangan, balki kelajak avlodning barkamol bo'lib yetishishiga mustahkam zamin yaratilgan. Bugungi kunda ham ularning ibratli hayoti va tarbiyaviy merosi jamiyatimiz uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. T. Fayziyev. "Temuriy malikalar". T. 1994. 7-b.
2. Sh. O'ljayeva. Amir Temur davlat boshqaruvi. T, Akademik nashr, 2017. 105-b.
3. P. Ravshanov. "Amir Temur sulolasi", T,
4. M. Hakimova. Temuriy malikalarning hayoti va faoliyatiga tarixiy nazar//International Journal of Education, social science and humanities. Finland Academic Research Science Publishers-2023. 769-770betlar.
5. Sh. Ma'rufov//TEMURIY SHAHZODALAR TARIXIGA OID YOZMA MANBALAR// Journal of Effective innovativepublication.uz Learning and Sustainable Innovation// Vol.3 №10 (2025). October 354-355betlar

UO'K 81'373.7

TOPISHMOQLARNING STRUKTUR-SEMANTIK VA KOGNITIV XUSUSIYATLARI

G.Sh.Shonazarova, o'qituvchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola topishmoqlarning struktur-semantik xususiyatlarini chuqur tahlil qiladi. Topishmoqlar til va ma'no tizimining o'ziga xos qoidalari asosida shakllangan bo'lib, ular ichki tuzilishi, sintaktik va leksik qatlamlari orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqolada topishmoqlarda so'z o'yini, ma'no ko'p qatlamliligi, metaforik va allegorik ifodalar hamda pedagogik ahamiyat kabi jihatlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari topishmoqlarni ta'lim jarayonida, ayniqsa kasb-hunar va madaniy ta'lim sohalarida qo'llash imkoniyatlarini yoritadi.

Kalit so'zlar: topishmoq, struktura, semantika, so'z o'yini, metafora, pedagogika, ta'lim texnologiyalari.

Аннотация. В статье проводится углубленный анализ структурно-семантических особенностей загадок. Загадки формируются на основе специфических правил языка и смысла, и их внутренняя структура, синтаксические и лексические уровни способствуют развитию мыслительных способностей обучающихся. В работе рассматриваются такие аспекты, как игра слов, многослойность значений, метафорические и аллегорические

выражения, а также педагогическая значимость загадок. Результаты исследования демонстрируют возможности использования загадок в образовательном процессе, особенно в профессиональной и культурной педагогике.

Ключевые слова: загадка, структура, семантика, игра слов, метафора, педагогика, образовательные технологии.

Abstract. This article presents an in-depth analysis of the structural and semantic features of riddles. Riddles are formed based on the specific rules of language and meaning, and their internal structure, syntactic and lexical layers contribute to the development of learners' cognitive skills. The study examines aspects such as wordplay, semantic multilayering, metaphorical and allegorical expressions, and the pedagogical significance of riddles. The research findings highlight the potential applications of riddles in educational practice, particularly in vocational and cultural education contexts.

Key words: riddle, structure, semantics, wordplay, metaphor, pedagogy, educational technologies.

Topishmoqlar til va tafakkurni rivojlantirishning muhim vositasi sifatida xalq pedagogikasi va adabiyotida uzoq vaqtdan beri keng qo'llanilgan. Topishmoqlar nafaqat ko'ngilochar, balki ichki tuzilishi va semantik qatlamlari tufayli talabalarning analitik, mantiqiy va ijodiy fikrlashini rivojlantirishga ham hissa qo'shadi. Shu nuqtai nazardan, topishmoqlarni o'rganish tilshunoslik, pedagogika, semantika va stilistika sohalarini qamrab oluvchi fanlararo tadqiqotlar obyekti sifatida muhimdir.

Strukturaviy-semantik tahlil bizga topishmoqlarning ikkita asosiy jihatini o'rganish imkonini beradi: birinchidan, ularning tuzilishi – ya'ni ularning so'z birikmalari, sintaksisi va fonetik tuzilishi; ikkinchidan, ularning semantik xususiyatlari, ya'ni ma'no qatlamlari, metaforik va allegorik ifodalar, so'z o'yini va polisemiya. Bu topishmoqlarning ta'lim jarayonidagi pedagogik salohiyatini ochib beradi hamda ulardan professional va madaniy darajada foydalanish samaradorligini oshiradi.

An'anaviy ravishda topishmoqni xalq og'zaki ijodining o'ziga xos janri sifatida tushunishadi, uning kelib chiqishi turli xalqlarning atrof-muhitga oid mifologik tasavvurlari bilan bevosita bog'liq. N.G. Titova ta'rifiga ko'ra, "topishmoqlar milliy dunyoqarashni ifodalashning o'ziga xos usuli bo'lib, ular orqali biz ma'lum bir xalqning tafakkuri, dunyoqarashi va his-tuyg'ularini bilib olamiz" [2].

Topishmoqning asosida bilvosita nomlash, ya'ni haqiqatdagi obyektни метафора yoki metonimiya orqali yashirin, ijtimoiy yoki figurativ tarzda belgilash prinsipi yotadi, bu orqali topishmoq qabul qiluvchida kognitiv faoliyatni rag'batlantiradi. Topishmoq savol shaklida yoki hikoya shaklida bo'lishi mumkin, u bir-ikki so'zdan iborat bo'lishi yoki butun bir sahifani egallashi mumkin.

Bugungi kunda ta'lim texnologiyalarini rivojlantirish, innovatsion usullarni joriy etish va kompetensiyaga asoslangan ta'lim jarayoni bizga topishmoqlarning didaktik-psixologik salohiyatini ham oshirish imkonini beradi. Shuning uchun topishmoqlarni strukturaviy-semantik nuqtai nazardan o'rganish va ularning tuzilishi hamda ma'nosini tizimli tahlil qilish ilmiy tadqiqotlar va amaliy o'qitishda dolzarb masala hisoblanadi.

Ushbu maqola topishmoqlarning strukturaviy-semantik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularni tahlil qilish, tasniflash va o'quv jarayonida qo'llashga ilmiy yondashuvlarni taklif qiladi.

Topishmoq – bu turli xil yo'llar bilan tavsiflanishi mumkin bo'lgan noyob og'zaki belgi: folklor janri sifatida, matn sifatida, og'zaki muloqot birligi sifatida va nihoyat, uzoq muddatli majoziy lingvistik ifoda sifatida. Shu munosabat bilan, turli filologik fanlardagi topishmoqning ta'riflari uning o'ziga xos, strukturaviy, semantik va funksional xususiyatlarini ta'kidlaydi. Masalan, folklorshunoslikda topishmoq qisqa folklor janri bo'lib, "insonning fikrlashini sinab ko'rish va hayotga she'riy qarashni shakllantirish maqsadida yaratilgan obyekt yoki hodisaning she'riy, murakkab tavsifi" sifatida baholanadi. Kommunikativ tilshunoslik sohasida esa topishmoq "ishora yoki taxmin, bilvosita nutq; obyektning qisqa va ishorali tavsifi, uni topishga taklif" deb talqin

qilinadi. Shu bilan birga, topishmoq ma'nosi ma'lum bir obyektни ifodalaydigan, ammo bu obyekt matnda to'g'ridan-to'g'ri nomlanmagan yoki tasvirlanmagan matn sifatida ham talqin qilinadi.

Lingvistik belgi sifatida topishmoq asl denotatning asosiy xususiyati boshqa denotat shaklida namoyon bo'ladigan belgi bo'lib, bunda qidiruv jarayoni asl va o'zgartirilgan denotatlar o'rtasidagi o'xshashlikni aniqlashdan iborat [4].

Frazeologiyada topishmoqlar paremiya (maqol yoki xalq hikmatlari) qatoriga kiradi va u qisqa o'yin matnlari bo'lib, ularda bir predmetni boshqa predmet orqali tavsiflash asosida masofaviy o'xshashlikni aniqlash orqali ataylab murakkablashtirilgan tavsif beriladi [5]. Ba'zi belgilar bo'yicha topishmoq boshqa ijtimoiy yoki badiiy til belgilariga o'xshash bo'lib, ular o'ziga xos xususiyatlarga ega: masalan, masallar, evfemizmlar, frazeologizmlar, maqollar.

Shuningdek, idiomalar bilan topishmoqlarning o'zaro bog'liqligi, ularning obrazlari va formulalarining paremiya va idiomalardagi o'xshashligi masalalari tadqiqotlarda batafsil yoritilgan. Shu bilan topishmoqni bir yoki bir nechta tavsiflovchi komponentlardan tashkil topgan an'anaviy so'zli ifoda, tavsiflangan obyekt topilishi lozim bo'lgan xalq og'zaki ijodi namunasi deb talqin qilish mumkin [1].

Bizningcha, topishmoq – bu murakkab so'zli belgi bo'lib, o'yin maqsadida ataylab ikki qismga ajratilgan: denotat va uning tasviriy tavsifi. Topishmoqning predikativ formulasi quyidagicha: “S – bu P”, bu yerda S – boshlang'ich denotat (topilishi lozim bo'lgan referent).

Topishmoqda hamma narsa o'yinga bo'ysunadi, o'yin jarayonida bir ishtirokchi topishmoqni beradi, ikkinchisi esa uni yechadi. Bir kishi topishmoqning tasviriy, xarakterlovchi qismini og'zaki ifodalaydi (masalan, “Qishda va yozda bir xil rangda”), ikkinchisi esa berilgan xususiyatlar orqali o'xshashlikni aniqlab, ularning orasidan to'g'ri predmetni tanlab, topishmoqning denotativ qismini aytadi (“qarag'ay, eman”).

Taqqoslash uchun, frazeologik birliklarning maqsadi boshqacha: ular voqeani tasviriy ifodalash va unga munosabatni ifodalaydi. Shuning uchun idiomada o'xshash tasvir (masalan, «qishda va yozda bir xil rangda») denotat (“kiyimning bir xil bo'lishi”) yechilmaydi, balki semantik jihatdan tasvir-motivatsion va baholash komponentlari bilan birlashtirilib qabul qilinadi. Idioma deyarli har doim baholovchi pozitsiyani ifodalaydi, topishmoq esa axloqiy baholashdan ozoddir [3].

Topishmoqlarni o'rganishda kognitiv-kulturologik yondashuv topishmoqda dunyoni kategoriyalash va konseptualizatsiya qilish usullariga, shuningdek, ushbu belgida turli ma'lumotlarni aks ettirish shakllariga e'tibor qaratishni nazarda tutadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, topishmoqdagi denotatsiya obyektiv mazmunni ifodalaydi va belgilangan sinfga mos keladi.

Topishmoqni kognitiv pozitsiyalardan o'rganish qabul qilish va anglash jarayonlarida yuz beradigan mental jarayonlarni tadqiq qilishga qaratilgan. Bu yerda muhim bo'lgan nafaqat topishmoq beruvchining fikrlash yo'li, dunyoqarash bilan manipulyatsiyalari, balki topayotgan shaxsning reaksiyasidir.

Topishmoq beruvchi jarayon davomida haqiqatdagi biror faktни maxsus tarzda o'zgartirib, uydirma, atrof-muhitda bevosita analogi bo'lmagan shaklga keltiradi. Shu bilan birga, topayotgan shaxs o'z ongida topishmoq beruvchi tomonidan yaratilgan kodlangan dunyoga mos keladigan sun'iy bir dunyoni shakllantiradi. Keyin topishmoq beruvchi tomonidan yaratilgan “sirli” dunyo tizimidan, topayotgan shaxs topishmoqning denotatiga optimal mos keladigan konstruksiyani tanlashi lozim [2].

Bu jarayonda “so'z-fikrning o'ziga xos mental tashkiloti” kuzatiladi, u turli fikrlash shakllarini birlashtiruvchi o'ziga xos nutqiy aktни tashkil qiladi.

Topishmoqning pragmatik xususiyati shundaki, u “umumiy bilim”, obyektlarning konseptual xususiyatlari va stereotipga yo'naltirilgan. Topishmoqning pragmatik vazifasi – topishmoqdagi konseptni asosan uning xususiyatlari orqali aniqlashdan iboratdir.

Topishmoqning motivatsion-rag'batlantiruvchi jihati shundaki, har qanday topishmoq dialogni nazarda tutadi, javobni talab qiladi va shu orqali kommunikatsiya ishtirokchilarini o'yinga jalb qiladi, natijada “topishmoqni tashabbus sifatida berish va javobni reaksiya sifatida qabul qilish shaklida o'zaro ta'sir birliklari” yuzaga keladi.

Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining eng qadimgi va eng qiziqarli shakllaridan biri bo'lib, til, ma'no va fikrlash jarayonlari o'rtasidagi noyob bog'liqlikni namoyish etadi. Tuzilishi va semantikasi

jihtidan topishmoqlar bir nechta asosiy xususiyatlarga ega: ular qisqa va aniq ifodalanadi, metaforik yoki majoziy ma'noga ega bo'lishi mumkin va ko'pincha so'z o'yini, antonimlar va sinonimlar orqali qiziqarli semantik konstruksiyalarni yaratadi. Topishmoqlar odatda savol va javobdan iborat bo'lib, savol mavhum yoki noaniq iboradan foydalanadi, javob esa aniqlik va mantiq bilan yakunlanadi. Ushbu strukturaviy xususiyatlar topishmoqlarni qisqa, ammo mazmunli va esda qolarli qiladi. Kognitiv nuqtai nazardan, topishmoqlar inson tafakkurini, tasavvurini va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, topishmoqlar nafaqat ko'ngilochar va didaktik vazifalar, balki til, mantiq va tafakkurni birlashtirgan murakkab hodisa sifatida ham xizmat qiladi. Ularning strukturaviy, semantik va kognitiv xususiyatlarini o'rganish tilshunoslik, psixologiya va pedagogika sohasidagi tadqiqotlar uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIOYOTLAR RO'YXATI:

1. Husainova Z. O'zbek topishmoqlari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1966. – 132 b.
2. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. Berkley and Los Angeles, University of California Press, 1951. – 959 p.
3. Жури́нский А. Н. Семанти́ческая структура зага́дки: неметафорические преобразования смысла. – Москва: Наука, 1989. – 128 с.
4. Орлова О. С. Когнитивно-лингвокультурологическое исследование эвфемизмов на тему рождения // Когнитивные исследования языка. 2019. Вып. 36. – С. 403-413.
5. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Шк. «Языки рус. культуры», 1996. – 288 с.

UO'K 81'42:81'27(575.1)

PRAGMATIKA VA UNING LINGVISTIK YO'NALISHLARI: TARIXIY RIVOJLANISH VA ZAMONAVIY TADQIQOTLAR

M.A.Solieva, teacher, Bukhara State University, Bukhara

ORCID iD: 0000-0003-3565-5392

Annotatsiya. Ushbu maqolada pragmatika fanining tilshunoslikdagi o'rni, uning tarixiy rivojlanishi va zamonaviy yo'nalishlari tahlil qilinadi. Pragmatika nutq subyekti va til birliklari o'rtasidagi munosabatlarni, til vositalarining kommunikativ samaradorligini va nutqning ijtimoiy, psixologik va retorik kontekstda qo'llanilishini o'rganadi. Mazkur ilmiy yo'nalishning shakllanishida ritorika, lingvosemiotika va pragmatizm falsafasi muhim rol o'ynagan. Shuningdek, maqolada lingvistik pragmatika va pragmalingvistika tushunchalari, ularning boshqa pragmatik yo'nalishlar bilan bog'liqligi va interdisiplinar tabiati ham ko'rib chiqiladi.

Keywords: pragmatika, lingvistik pragmatika, nutq aktlari nazariyasi, lingvosemiotika, kommunikativ samaradorlik, ritorika.

Abstract. This article analyzes the role of pragmatics in linguistics, its historical development and modern directions. Pragmatics studies the relationship between the subject of speech and language units, the communicative effectiveness of language tools, and the use of speech in social, psychological, and rhetorical contexts. Rhetoric, linguosemiotics, and the philosophy of pragmatism played an important role in the formation of this scientific direction. The article also examines the concepts of linguistic pragmatics and pragmalinguistics, their connection with other pragmatic directions, and their interdisciplinary nature.

Keywords: pragmatics, linguistic pragmatics, speech act theory, linguosemiotics, communicative effectiveness, rhetoric.

Аннотация. В данной статье анализируется роль прагматики в лингвистике, ее историческое развитие и современные направления. Прагматика исследует отношения между субъектами и языковыми единицами, коммуникативную эффективность языковых средств и их использование в социальном, психологическом и риторическом контекстах. Важную роль в формировании этого научного направления сыграли риторика, лингвистическая семиотика и философия прагматизма. В государстве также рассматриваются понятия лингвистической прагматики и прагмалингвистики, их связи с другими прагматическими направлениями и их междисциплинарный характер.

Ключевые слова: прагматика, лингвистическая прагматика, теория речевых актов, лингвистическая семиотика, коммуникативная эффективность, риторика.

Kirish: Inson tirik mavjudot sifatida tafakkur yuritadi va uning tafakkuri shaxsning dunyoqarashini, ya'ni u boshdan kechiradigan hissiy va sezgi tajribalarining murakkab majmuasini aks ettiradi. Inson tomonidan idrok etilgan barcha hodisalar — ko'rish, eshitish va his etish orqali qabul qilingan ma'lumotlar — ijtimoiy muhitda boshqalar bilan baham ko'rishni talab qiladi. Bu esa insonning muloqotga bo'lgan tabiiy ehtiyojini namoyon etadi. Mazkur ehtiyojni ro'yobga chiqarishda asosiy vosita sifatida til xizmat qiladi. Biroq kommunikativ maqsadga erishish uchun tilni shunchaki bilish yetarli emas, balki undan foydalanish mexanizmlarini chuqur anglash ham zarurdir. Shu bois samarali muloqot faqat til tizimining struktur xususiyatlarini egallash bilangina cheklanmay, balki kommunikatsiya jarayonini tartibga soluvchi qonuniyat va qoidalarini ham bilishni talab etadi. Aynan ushbu bilimlar yordamida nutq subyekti o'z fikrlarini maksimal darajada aniq va adekvat ifoda eta oladi hamda suhbatdoshda kutilgan kommunikativ reaksiyani — tushunish, empatiya, qo'llab-quvvatlash yoki, aksincha, kommunikativ masofa yuzaga kelishini — ta'minlaydi. Shu jihatdan muloqot samaradorligi muammolari dastlab falsafa va psixologiya doirasida o'rganilgan bo'lsa-da, tilning strukturasi va tarixiy rivojlanishi yetarli darajada tadqiq etilgach, ushbu masala tilshunoslikning ham muhim tadqiqot obyektiga aylandi. Natijada pragmatika shakllandi — u til birliklarining qo'llanish qonuniyatlari va ularning kommunikativ samaradorlikni ta'minlashdagi rolini o'rganuvchi lingvistik yo'nalish sifatida e'tirof etiladi. Pragmatikaning tarixiy ildizi sifatida ritorika — notiqlik san'ati haqidagi fan — e'tirof etiladi, chunki aynan shu yo'nalish doirasida tinglovchiga maksimal darajada samarali ta'sir ko'rsatish usullari dastlab tizimli ravishda o'rganilgan.

Pragmatikaning asoschilari sifatida amerikalik olimlar Charlz Morris va Charlz Sanders Pirs tan olinadi. Ular XX asrning 30-yillari oxirida pragmatizm falsafasini ishlab chiqib, unga ko'ra, nutqiy birlikning ma'nosi uning ehtimoliy natijalari, kommunikativ oqibatlari hamda muloqot muvaffaqiyatini ta'minlovchi amaliy harakatlar nuqtayi nazaridan talqin etilishi lozimligini asoslab berdilar. Mazkur konsepsiya lingvosemiotika — tilni belgilar tizimi sifatida talqin qiluvchi nazariya — asosida shakllangan. Charlz Morris semiotikani uch asosiy tarkibiy qismga: sintaktika (belgilar o'rtasidagi formal munosabatlar), semantika (belgilar va ularning ma'nolari o'rtasidagi munosabatlar) hamda pragmatika (belgilar va ularni qo'llovchi subyektlar o'rtasidagi munosabatlar) ajratadi. Belgilarni qo'llash jarayonida psixologik, biologik va sotsiologik omillarni hisobga olish zarurligini ta'kidlagan holda, mazkur olimlar pragmatikani lingvistikaning alohida sohasi sifatida ajratib, uni "til belgilarining ularni talqin qiluvchilarga bo'lgan munosabatini o'rganuvchi ta'limot", ya'ni belgilar tizimidan foydalanuvchi subyektlar bilan bog'liq qonuniyatlarni tadqiq etuvchi fan sifatida izohlaydilar [3]. Lingvistik semantika va pragmatika o'rtasidagi chegarani aniqlash muammosi hozirgi kunda ham bahsli masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Buning asosiy sababi — ushbu ikki yo'nalishning tadqiqot obyektlari va metodologik yondashuvlarining o'zaro kesishishidir. Shu bois ayrim tilshunolar sof pragmatikani (til vositalarining formal xususiyatlaridan mustaqil holda kommunikativ faoliyatni o'rganadi) va pragmasemantikani yoki intension semantikani (mazmuniy reja bilan til belgilarining struktur xususiyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tadqiq etadi) farqlashni taklif etadilar [7, 51]. Boshqa bir qator olimlar esa gap semantikasi va pragmatikasi o'rtasida prinsipial farq mavjud emasligini ta'kidlaydilar, (masalan, John Searle konsepsiyasida semantika gapning invariant ma'nosini tahlil qilishga qaratilgan bo'lsa, pragmatika uning turli kommunikativ vaziyatlardagi aktual qo'llanishini o'rganadi).

Adabiyotlar tahlili: Pragmatikani boshqa tilshunoslik yo'nalishlaridan ajratib ko'rsatuvchi nazariyalar ham mavjud. Jumladan, generativ nazariya vakili Oswald Ducro til tavsifida ikki komponentni ajratadi: sof lingvistik komponent va ritorik komponent. Ritorik komponent nutqning aktual, shu jumladan implitsit (yashirin) ma'nosini aniqlash qoidalarini tavsiflaydi, ya'ni u pragmatikaga tegishlidir. Pragmatikani mustaqil fan sifatida ajratib ko'rsatadigan rus tilshunolari qatoriga Tatyana V. Bulygina va Yuri S. Stepanov ham kiradi. Yuri S. Stepanov fikriga ko'ra, pragmatika semantika ham, sintaktika ham qamrab olmaydigan maxsus masalalar bilan

shug'ullanadi. U til vositalarini fikr va his-tuyg'ularni eng maqbul tarzda ifodalash, shuningdek tinglovchi yoki o'quvchiga eng samarali ta'sir ko'rsatish uchun tanlash jarayonini o'rganadi. Uning ta'kidlashicha, agar sintaktika belgilar tizimining obyektiv tuzilish qonuniyatlarini aniqlasa, semantika ma'no qonuniyatlarini tadqiq etsa, pragmatika esa kuzatuvchi (nutq subyekt) pozitsiyasiga bog'liq qonuniyatlarni izlaydi hamda nutqdagi subyektiv omilni o'rganadi [6, 332]. Pragmatika ko'plab xususiy fanlar bilan yaqin aloqada rivojlanib, o'ziga xos fanlararo nazariya sifatida namoyon bo'ladi. Uning predmeti qo'llanish sohasiga qarab o'zgarib turadi, shu bois hozirgi bosqichda pragmatikaning to'liq shakllangan, yagona nazariy tizimi mavjudligi haqida qat'iy fikr bildirish qiyin. Pragmatikaning rivojlanishiga turtki bo'lgan asosiy omillardan biri faoliyat tushunchasining psixologiya, sotsiologiya va boshqa fanlarning zamonaviy yutuqlari asosida qayta talqin etilishidir.

Muhokama va natijalar: Pragmatikaning ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanish tarixi shuni ko'rsatadiki, u turli davrlarda va turli nazariy yondashuvlar doirasida ilm-fanning turli tarmoqlarining tarkibiy qismi sifatida talqin etilgan. Vaqt omili va muayyan nazariya mualliflarining qarashlariga ko'ra "pragmatika" tushunchasi quyidagi ma'nolarda izohlanadi:

1. Semiotik pragmatika – semiozisning uch tarkibiy komponentidan biri sifatida, bunda belgilar bilan ularni yaratadigan va talqin etadigan subyektlar o'rtasidagi munosabatlar o'rganiladi (Charlz Morris nazariyasi).

2. Psixoterapevtik pragmatika – individlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir qonuniyatlari, patologiyalari va paradokslarini tadqiq etadi (Paul Watzlawick nazariyasi).

3. Lingvofalsafiy pragmatika – tilni turli kommunikativ maqsadlarga erishish vositasi sifatida o'rganadi, nutq aktlari nazariyasiga asoslanadi (John L. Austin va John Searle nazariyalari).

4. Sotsiofalsafiy pragmatika – ijtimoiy o'zaro ta'sirning universal nazariyasi sifatida talqin qilinadi (Jürgen Habermas nazariyasi).

5. Funktsional pragmatika – nutqiy xulq-atvorning institutsional xususiyatlarini o'rganadigan maxsus nazariya (Konrad Ehlich va Jochen Rehbein nazariyalari). Shuningdek, mazkur terminning boshqa interpretatsiyalari ham mavjud. Termin mazmunining bunday xilma-xilligi lingvistik yo'nalishga ega pragmatikaning shakllanishi jarayonida bir qator muhim ilmiy vazifalarni hal etishni taqozo qilgan. Jumladan: pragmatikaning tilshunoslik tizimidagi o'rnini aniqlash; ushbu terminning til nazariyasi doirasidagi aniq ilmiy ta'rifini ishlab chiqish. Bir qator ilmiy tadqiqotlarda tilshunos olimlar mazkur masalalarning yechimiga oid turli qarashlarni ilgari surganlar. Biroq hozirgi vaqtga qadar lingvistik yo'naltirilgan pragmatikaning o'ziga xos xususiyatlari hamda uning boshqa pragmatik yo'nalishlar bilan o'zaro munosabati masalasida yagona ilmiy konsensus mavjud emas.

Xulosa: Pragmatika tilshunoslikning dolzarb yo'nalishi sifatida inson muloqotining samaradorligini oshirishga qaratilgan. U nafaqat til birliklarining strukturaviy xususiyatlarini o'rganadi, balki ularning kommunikativ vazifalarini, nutq subyektining niyat va pozitsiyasiga bog'liq o'zaro ta'sir qonuniyatlarini ham tadqiq etadi. Hozirgi kunda pragmatika lingvofalsafiy, psixoterapevtik, sotsiofalsafiy va funktsional yo'nalishlar bilan boyitilgan bo'lib, turli kommunikativ vaziyatlarda nutqning ma'nosi va uning ijtimoiy, psixologik va retorik kontekstini chuqur o'rganishga imkon beradi. Shuningdek, lingvistik pragmatika va pragmalingvistika tushunchalari bu ilmiy yo'nalishning o'ziga xosligini, interdisiplinar tabiati va qo'llanish doirasining kengligini aks ettiradi. Natijada, pragmatika nafaqat tilshunoslik fanining mustahkam yo'nalishiga aylangan, balki insonning til orqali fikr va his-tuyg'ularini samarali ifodalash hamda kommunikativ jarayonni nazorat qilish imkoniyatini beruvchi muhim ilmiy vosita sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Habermas, Jürgen (1998). On the pragmatics of communication. Cambridge/Massachusetts: The MIT Press.
2. Mey, Jacob L. (2001) Pragmatics: An introduction. Oxford: Blackwell.
3. Morris, Charles W. (1938) Foundations of the theory of signs. Chicago: Chicago Univ. Press.
4. Searle, John R. (1979) Expression and meaning. Cambridge University Press.
5. Балабанова И.Я. Лингвопрагматика рекламного текста (на материале русского и французского языков) // Вестник Челябинского государственного университета, 2012, № 20 (274). Филология. Вып. 67. С. 27-30.
6. Степанов, Ю. С. В поисках прагматики / Ю. С. Степанов // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. — 1981. — Т. 40, № 4. — С. 325 — 332.
7. Сусов, И. П. Семантика и прагматика предложения : Учеб. пособие / И. П. Сусов. — Калинин : КГУ, 1980. — 51 с.

“ALPOMISH” VA “ODISSEYA” DOSTONLARIDA OTA-ONALAR OBRAZI TALQINI
O.N.Sonniboyev, mustaqil tadqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. “Alpomish” va “Odisseya” dostonlari o'zbek va yunon xalqlari qadim o'tmish hayotidan hikoya qiluvchi qadimiy asarlarning mumtoz namunalari hisoblanadi. Bu ikki epopeyada mintaqalarning milliy o'zligi, turmush-tarzi, urf-odatlar, an'ana va qadriyatlari, tafakkur va dunyoqarashini namoyon etadi. Maqola “Alpomish” va “Odisseya” dostonlarida tasvirlangan ota-onalar obrazi talqini to'g'risida bo'lib, unda qahramonlarning asarda tutgan roli, ota-ona va farzandlarning o'zaro munosabatlari, ota va onalar obrazlarining xarakter qirralari o'zaro qiyosiy tahlil qilinadi, har biri to'g'risida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: “Alpomish”, “Odisseya”, ota-ona va farzand, shohlik va otalik talqini, Boybo'ri, Laert, Qultoy, Kuntug'mish, Antikleya.

Аннотация. эпосы “Алпамыш” и “Одиссея” считаются классическими образцами древних произведений, повествующих о жизни древнего прошлого узбекского и греческого народов. Эти две эпопеи отражают национальное самосознание, образ жизни, обычаи, традиции и ценности, мышление и мировоззрение народов региона. Данная статья посвящена интерпретации образа родителей, изображенного в эпосах “Алпамыш” и “Одиссея”, в которой проводится сравнительный анализ роли героев в произведении, взаимоотношений родителей и детей, а также черт характера образов родителей.

Ключевые слова: “Алпамыш”, “Одиссея”, родители и дети, толкование царства и отцовства, Бойбури, Лаэрт, Култой, Кунтугмыш, Антикля.

Abstract. The epics “Alpamysh” and “Odyssey” are classical examples of ancient works narrating the life of the ancient Uzbek and Greek peoples. These two epics reflect the national identity, way of life, customs, traditions and values, thinking and worldview of the peoples of the region. This article is about the interpretation of the image of parents depicted in the epics “Alpomish” and “Odyssey”, in which the role of the characters in the work, the relationship between parents and children, the character traits of the images of fathers and mothers are analyzed comparatively, and reflections are made on each of them.

Keywords: “Alpomish”, “Odyssey”, parents and children, the interpretation of kingship and fatherhood, Boybo'ri, Laertes, Qultoy, Kuntug'mish, Antikleya.

Har ikki dostonida bu tipdagi qahramonlar, ya'ni otalar va onalar obrazining o'ziga xos qiyofasi yaratilgan. “Alpomish” dostonida Boybo'ri va Kuntug'mish (Alpomish), “Odisseya”da Laert va Antikleya (Odissey) bosh qahramonning ota-onasi sifatida dostonlarda alohida o'rin egallaydi. Dastlab Boybo'ri va Laert obrazlarining qiyosiga e'tibor qaratamiz. O'zbek xalq dostonida Boybo'ri xalq boshlig'i (shoy, ya'ni shoh) sifatida e'tirof etiladi, yunon eposida esa Laertning ham ijtimoiy mavqeyi baland (bir vaqtlar hukmdor bo'lgan, u ham mamlakatni boshqargan, sobiq hukmdor) obrazidir. Ayni paytda ikkala qahramon ham otalarning tipik timsoli. Ammo bu qahramonlarni muayyan farqlar ajratib turadi. Jumladan, qahramonlarni hukmdor va jafokash ota maqomida solishtirilganimizda, Boybo'ri obrazi yunon eposi qahramoni Laertga qaraganda ancha faol qahramon bo'lib ko'rinadi va u dostonning boshlanishidan to'xtovga qadar gavdalanadi. Boybo'ri hayot-taqdiri ham muayyan darajada dostonida yoritib beriladi. Xususan, dostonning birinchi qismida Alpomish tug'ilib, voyaga yetgach (qalmoqdan yori Barchinoyni olib kelgunga qadar) Boybo'ri Boysun-Qo'ng'irotni hukmdori bo'ladi. Alpomish Qalmoqdan qarindoshlari hamda yori Barchinni olib qaytgach, hukmdorlikni o'g'liga topshiradi. Dostonning ikkinchi qismida qalmoqqa ketgan Alpomish zindonga tushib, uni o'ldirishga chiqarishgach, Boybo'ri boshiga og'ir kunlar tushadi. Egasiz qolgan mamlakatni kimdir boshqarishi zarur bo'ladi. Bu orada uning Bodombikachdan o'gli Ultontoz mamlakatni egallab, o'zini “biy”, ya'ni hukmdor deb e'lon qilgach, otasi va qarindoshlariga teskari munosabatda bo'ladi.

Yunon eposi “Odisseya”da keksa hukmdor Laert sobiq hukmdor va ota sifatida Boybo'ri obraziga qaraganda ikkinchi planga tushib qolgan. Bu obrazni Boybo'ri kabi faol deb bo'lmaydi,

chunki Laertda farzandiga va yurtiga nisbatan jonkuyarlik yaqqol sezilmaydi. Xususan, Odissey safarga ketganidan so'ng, u xotini Antikleyani, kelini Penelopa va nabirasi Telemaxni saroyda qoldirib, shahar tashqarisiga bir bog'bonnikiga chiqib ketadi. Odissey uzoq yillik safardan qaytib kelgach, otasi bilan u saroy tashqarisida uchrashadi. Doston so'ngidagina Laertning faolligi biroz ko'rinadi. Demak, bundagi farq – ikki xalqning mentalitetidan kelib chiqqan deyish mumkin, qolaversa dostonlar voqealarida qahramonlarning yosh xususiyatlariga ham bog'liq. Chunki, "Alpomish" dostoni voqealari Boybo'ri bilan Boysarining farzandsizligi, farzand ko'rishi bilan boshlanadi, "Odissey" dostonida Laertning keksayib qolganligi, saltanatni o'g'li Odissey boshqarishi va uning nabira ko'rishi (nabirasi Telemax) voqealaridan iborat. Shu o'rinda eposlarda ota va farzand uchrashuvi, ularning o'zaro munosabati alohida ahamiyatga ega. "Alpomish"da bu masala muayyan darajada yoritilgan. Yosh Hakimbekning o'qish-ulg'ayishi, ota va farzand o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy suhbat (zakot to'g'risida), qalmoqqa ketmoqchi bo'lgan o'g'ilga otaning javobi va shu kabilar. Boybo'ri va Alpomish munosabati taqdiri orqali otaning gapiga kirmagan farzand ahvoli berilgan. Shuni aytish lozimki, Boybo'ri farzandi taqdiriga befarq bo'lmagan ota obrazidir.

"Alpomish" dostonining birinchi qismida ham ikkinchi qismida ham Boybo'ri va Alpomish uchrashuvi, o'zaro muloqoti beriladi. "Odissey" ota va farzand muloqoti doston so'nggi voqealarida beriladi. "Odissey"da Odissey barcha raqiblaridan qasos olgach, o'z otasini izlab shahar tashqarisidagi Dolion ismli bog'bonnikiga boradi. Bog'da otasini yolg'iz holda uchratadi:

*Odissey bu bog'da keksa otasining yolg'iz o'zini
Uchratdi; u daraxt tagin chopar edi boshi xam bo'lib;
Hamma yog'i isqirt edi; egnidagi kiyimi juldur;
Tikan kirmasligi uchun. boldirini xom teri bilan
O'ragandi, lat emas deb quliga eskirgan qo'lgop
Va boshiga taqir echki terisidan taqya kiygandi.
Odissey o'z otasini ko'rdi shunday ayanchli holda.
U o'zini nok daraxti panasiga olgancha, sukut
Saqlab achchiq ko'zyosh to'kdi anchagacha. U ne qilarin
Bilmas edi: shart o'zini tanitib, u cholni bag'riga
Bosib, uning qo'llaridan o'pib, ota yurtiga qaytib
Kelganini ochiq-oydin aysinmi, yo savollar berib
Otasining ahvolini asta-asta bilib olsinmi? [2]*

Bu epizod "Alpomish"da Boybo'ring Ultontoz qo'lida qanday ahvolda qolganiga o'xshaydi. Ammo tasvir obyekti, holat boshqa: "To'yxonaga o'tib bordi (Alpomish), Ultontozni ko'rdi. Ultontoz taxt ustida o'tiribdi. Otasi Boybo'ri sulton xizmat qilib, egnida qora mesh, tuyda suv tashib turibdi. Bir nechalar xushomadga Boybo'rini Ultontozga yomon yetkazib, suvlik meshi bilan koyib-so'kib, g'ijib turibdi. Buni "Qultoy" ko'rib, Ultontozga nasihat berib, bu so'zni aytib turibdi:

*Podsholar bo'shatgan xurma to'p bo'lar,
Ustingga kiyganing yashil ko'k bo'lar,
Har o'lkada senday beklar ko'p bo'lar,
Otasini urgan farzand oq bo'lar,
Urma deyman Boybo'riday biyingni.
Qariganda gangitmagin boshini,
Ko'zdan to'kma muning selob yoshini,
Azob berma bunday katta kishini,
Eyniga ortibsan suvli meshini,
Xudo olgan polvon Alpomishini.
Qariganda qilgan ekan xizmatdi,..
Qora'bo'libdi-ku, senga xizmatkor,
Bir nechalar o'z holidan bexabar,
Bunga azob bermakliging ne dakror,
"Qultoy" qulning aytgan so'zi shul bo'lar,
Yaxshi so'zman buni bilmaklik darkor,*

O'g'lidan ayrilib bo'pti xor-u zor." [1]

Dostonlardagi bunday o'xshashlik qahramonlar boshiga tushgan og'ir kunlar bilan izohlansa, asarlarda voqealar rivojining borishi, syujetning muayyan vaziyatga ko'ra o'zgarishida farqlarni ko'rsatib beradi. "Odisseya"da Odisseyning otasini topishi doston voqealari yakuniga olib boradi, "Alpomish"da esa bu "Qultoy" qiyofasidagi Alpomishni kurashga, muammolarni silliqlik va izchillik bilan yechiga yo'naltiradi.

"Alpomish" va "Odisseya" dostonlarida onalar obrazi qiyoslanuvchi o'rinlardir. Xususan, Odisseyning onasi Antikleya dostonning asosiy voqealarida to'liq gavdalanmasa-da, shohning onasi sifatida mantiqan o'g'lining saroydagi shon-shavkati, obro'yini saqlashga harakat qilgan obraz. Biroq, u ayрилиq azobiga dosh bera olmaydi, o'g'lini intizorlik bilan kutadi va dunyodan o'tadi. Odissey narigi dunyo(bu dunyodan o'tganlar)ga o'z taqdirini bilish uchun borganda (bashoratchi Tiresiy bilan uchrashish uchun) onasini ko'radi:

Shu chog' birdan, – o'zim ko'rdim, – yaqin keldi mening qoshimga

Onajonim Antikleya – buzruk Avtolikonning qizi, –

Tirik edi uyda onam Troyaga ketayotganimda.

Yig'lavordim onam ruhini ko'rib yurak-bag'rim o'rtanib.. [2]

Antikleya jafokash ona timsoli. U safarga ketgan o'g'lining diydorini ko'rmas, kuta-kuta ado bo'lib olamdan o'tgan bechora ayol. Farzand va ona uchrashuvi dostonidan o'rin olgan eng ta'sirchan lavhadir. Odissey onasining ruhini ko'rib yig'lab yuboradi.

"Alpomish" dostonining ikkinchi qismida "Qultoy" qiyofasidagi Alpomish va onasi Kuntig'mish uchrashuvi berilgan. Onasi ariqning bo'yida to'yga so'ingan qo'ylarning qorin-g'ajoq, ichak-chavoq, kallalarini tozalab o'tiribdi. Shunda enasini tanib, tanisa ham tanimagan kishi bo'lib: - Kuntug'mush yanga, omomsizmi? - dedi... Enasi munday qaradi, qarasa, Qultoyning dovushi Alpomishning dovushiga o'xshadi. Qultoyga qarab, bu so'zni enasi aytib turgan ekan:

Hoy deding bandi-bo'g'nim bo'shadi,

Sog' suyagim joy-joyidan bo'shadi,

Dovushginang Alpomishga o'xshadi,

Qultoyman deb, bolam, meni aldama...

Bolam, ketganingga yetti yil bo'ldi,

Sendan qolib ko'rgan kunim shul bo'ldi,

Ko'z yoshima yoqalarim ho'l bo'ldi,

Qultoyman deb, bolam, meni aldama... [1]

Alpomish yetti yillik ayriliqdan keyin onasini ana shu ahvolda ko'radi. Lekin u onasiga o'zini tanitmaslikka harakat qiladi. Onasi tanisa-da, o'zini qo'lga oladi. Bu uchrashuvda onaning farzand sog'inchida ko'zi yoshlangani, alamlari ifoda etib berilgan.

Dunyo xalqlarida bo'lgani kabi ikki eposda farzandning ota-onadan uzoq yillar ayriliqda yashaganligi, ota va onaning farzandiga mehri tovlanishi, ayriliq azobini tortishi, sog'inch iztiroblari Boybo'ri, Kuntug'mish, Laert, Antikleya kabi qahramonlar misolida yoritiladi. Shunday qilib, eposlarda qahramonlarning eng yaqin kishilari bo'lgan ota-onalar siymosi tasvirida farzand taqdiriga befarq bo'lmaslik, mehr-oqibat masalasi ko'rinadi. Biroq ikki doston qahramonlarining taqdiri, qismati bir-birinikiga o'xshamaydi. "Alpomish" dostoni so'ngida ota-onalar qadrdon farzandlari bilan topishib avvalgidek hayot kechirsalar, "Odisseya" qahramonlari qismatida ayriliq judolik yuz beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alpomish: Xalq og'zaki ijodi / "Alpomish" dostonlari turkumidan/ - Toshkent: "Zukko kitobxon", 2023. -576 bet.
2. Гомер. Одиссея. – Т.: Фафур Гулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2016. 34 б.
3. Жаббор Эшонкул. Миф ва бадий тафаккур. – Тошкент, 2019. -245 б.
4. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение: Восток и запад. – Ленинград: Наука, 1979.
5. Karl Reyxl. Qahramonning qaytishi. "Yoshlik" jurnali, 06.2018. 50-53 betlar.
6. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi (mas'ul muharrir H.Boltaboyev). – Т.: Mumtoz so'z, 2010.
7. Musurmanov E. O'zbek xalq dostonlari. Uslubiy qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2007. 96 bet.
8. Сулаймонова Ф. Шарк ва гарб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.

BADIIY ADABIYOTIDA JINOYAT VA INSON RUHIYATI TASVIRI: MARIO PUZO VA TOHIR MALIK ASARLARI MISOLIDA

N.M.Subxonova, o'qituvchi, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon va o'zbek adabiyotida jinoyat mavzusining badiiy talqini qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda Mario Puzo va Tohir Malik asarlarida jinoyat olamining tasviri, qahramonlar xarakteri, ularning qaror qabul qilish jarayoni va ijtimoiy muhit bilan bog'liqligi o'rganildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy tahlil, matn tahlili va interpretatsiya usullari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki muallif jinoyat mavzusini turli madaniy va ijtimoiy sharoitlarda tasvirlagan bo'lsa-da, ularning asarlarida inson ruhiyati, axloqiy tanlov va jamiyat ta'siri markaziy o'rinda turadi.

Kalit so'zlar: jinoyat mavzusi, qiyosiy adabiyot, Mario Puzo, Tohir Malik, badiiy tahlil, qahramon xarakteri.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the artistic interpretation of crime in world and Uzbek literature. This research examines how the criminal world is depicted in the literary works of Mario Puzo and Tohir Malik, with particular attention to the construction of their characters, the complexity of their personalities, and their approaches to decision-making. It further analyzes the relationship between these characters and their social environments, highlighting how external factors shape their actions and perspectives. The study employs a combination of comparative and textual analysis, complemented by an interpretative framework to reveal the underlying meanings embedded in the narratives. The results indicate that, although both authors portray crime in different cultural and social contexts, their works centrally focus on human psychology, moral choices, and the influence of society.

Key words: crime theme, comparative literature, Mario Puzo, Tohir Malik, literary analysis, character study.

Аннотация. Данная статья посвящена сопоставительному исследованию художественного осмысления темы преступности в мировой и узбекской литературе. В работе анализируется, каким образом в произведениях Марио Пьюзо и Тохир Малика представлен криминальный мир, раскрываются особенности характеров персонажей, логика их поступков и зависимость от социальной среды. В качестве исследовательских методов использованы сравнительный и текстологический анализ, а также интерпретация художественного материала. Проведённый анализ показывает, что, несмотря на различия культурного контекста, оба автора акцентируют внимание на внутреннем мире человека, нравственном выборе и роли общества в формировании личности.

Ключевые слова: преступность, сравнительный анализ, мировая и узбекская литература, Марио Пьюзо, Тохир Малик, художественная интерпретация, характер персонажа.

Kirish. Jahon va o'zbek adabiyotida jinoyat mavzusi ko'pincha inson ruhiyati, ijtimoiy muhit va axloqiy tanlovni o'rganish vositasi sifatida yoritiladi. Mario Puzo asarlarida (*The Godfather*) jinoyat dunyosi murakkab ijtimoiy tizim sifatida tasvirlanadi, qahramonlar – Don Vito Corleone va uning oilasi a'zolari – psixologik jihatdan chuqur o'rganilgan. Shu bilan birga, Tohir Malikning (*Shaytanat*) asarlarida jinoyat voqealari jamiyatdagi ijtimoiy muammolar bilan bog'liq holda ko'rsatiladi, qahramonlar ichki kechinmalari va axloqiy tanlovlari orqali o'quvchini fikrlashga undaydi. Badiiy asarlarda qahramonlarning xarakteri ularning ijtimoiy va madaniy konteksti bilan bevosita bog'liq bo'lib, jinoyat olamini tasvirlashda mualliflar insoniy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni o'rganish imkoniyatini beradi. Shu jihatdan, Puzo va Malik asarlari o'quvchiga shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – ikki muallif asarlarida jinoyat mavzusini badiiy talqin qilish, qahramonlar xarakteri va ijtimoiy muhit bilan bog'liqligini qiyosiy jihatdan o'rganishdan

iborat. Shu bilan birga, tadqiqot ikki turli madaniyatdagi yozuvchilarning badiiy obrazlarni yaratish uslubi va insoniy qadriyatlarni talqin qilish yondashuvlarini o'rganishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Qiyosiy tahlil: Asarlardagi qahramonlar – Don Vito Corleone va Asadbek – xarakteri, yetakchilik uslubi va qaror qabul qilish jarayonini solishtirish. Shu orqali ularning ijtimoiy muhitga moslashuvi va qarorlarining oqibatlari aniqlab chiqildi.

Matn tahlili: Syujet epizodlari, dialoglar va badiiy tasvir vositalarini o'rganish, qahramonlarning psixologik portretini va ichki motivlarini aniqlash.

Interpretativ yondashuv: Mualliflarning axloqiy va ijtimoiy qarashlarini talqin qilish, qahramonlarning qarorlari orqali jamiyat va insoniy qadriyatlar haqidagi g'oyalarni aniqlash.

Tadqiqot materiali sifatida ikki asardagi yetakchi qahramonlarning faoliyati, muhim epizodlar va syujet rivoji tahlil qilindi. Shu orqali har ikki asarda jinoyat olamining tasviri, qahramonlarning xarakteri va ijtimoiy roli chuqur yoritildi. Shuningdek, tadqiqotda qahramonlarning ijtimoiy rollari va shaxsiy qarorlari orasidagi bog'liqlik ham o'rganildi. Bundan tashqari, voqealarning psixologik tafsilotlari orqali o'quvchiga har bir harakatning sabab va oqibatini tushunish imkoniyati yaratildi.

Natijalar. Mario Puzo asarlarida qahramonlar o'z jamoasida yetakchi sifatida tasvirlanadi. Don Vito Corleone dono, uzoqni ko'ra biladigan va sovuqqon qaror qabul qiluvchi shaxsdir. U o'z oilasi va jamoasini himoya qilishni birinchi o'ringa qo'yadi, sadoqat va ishonchni muhim tamoyil sifatida qaror toptiradi. Uning boshqaruv uslubi kuch va diplomatiya, dono qarorlar va uzoqni ko'ra bilish bilan xarakterlanadi. Misol uchun, u murosaga kelish va qarorlarni oldindan rejalashtirish orqali o'z hududida barqarorlikni ta'minlaydi. Tohir Malikning Asadbek obrazi esa qat'iyatli, kuchli iroda egasi sifatida tasvirlanadi. U ko'pincha keskin qarorlar qabul qiladi, ammo shaxsiy insoniylik jihatlari ham mavjud: yaqinlariga mehribon, adolatsizlikka qarshi turishga intiladi. Shu tariqa, Asadbek murakkab va ko'p qirrali shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Har ikki asarda qahramonlar o'z jamoasida muhim hokimiyatga ega bo'lsa-da, ular boshqaruv jarayonida sadoqat, ishonch va intizomni saqlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qahramonlarning xarakteri va faoliyati ularning ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq va insoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashadi.

Muhokama. Qiyosiy tahlil shuni anglatadiki, Mario Puzo va Tohir Malik tomonidan yaratilgan qahramonlar oddiy badiiy obrazlar emas, balki o'z davri va muhitining mahsuli bo'lgan murakkab shaxslardir. Don Vito Corleone Amerika jamiyatidagi mafiyaviy tizimning ichki qonuniyatlarini ifodalovchi yetakchi obraz sifatida gavdalanadi. Asadbek esa postsovet davriga xos ijtimoiy o'zgarishlar, qadriyatlar inqirozi va beqaror muhit ta'sirida shakllangan shaxs sifatida tasvirlanadi. Shu jihatdan, ikki obraz o'rtasidagi farq ularning yashagan davri va madaniy konteksti bilan bevosita bog'liq.

Puzo asarlarida hokimiyatni saqlab qolish ko'proq aql, diplomatik yondashuv va strategik qarorlar bilan izohlanadi. Don Vito Corleone kuch ishlatishdan ko'ra muvozanatni saqlash, uzoqni ko'ra bilish va insoniy aloqalarni mustahkamlash orqali o'z mavqeini himoya qiladi. Malik asarlarida esa voqelik boshqacha tus oladi: Asadbek kabi qahramonlar keskin va murakkab sharoitda yashaganligi sababli tezkor va ba'zan qat'iy choralar orqali o'z o'rnini saqlab qolishga majbur bo'ladi. Bu farq jamiyatning ichki barqarorligi yoki beqarorligi bilan izohlanishi mumkin.

Tahlillar yana shuni ko'rsatadiki, obrazlarning ko'p qirrali xarakteri, ehtiyotkorlik bilan qaror qabul qilishi va ijtimoiy munosabatlarni hisobga olishi asarlarga realistik ruh bag'ishlaydi. Mualliflar voqealarni faqat tashqi harakatlar orqali emas, balki ichki tafakkur va psixologik tasvir vositalari yordamida ham ochib beradi. Shu sababli, o'quvchi qahramonlarning nafaqat harakatlarini, balki ularning ichki motivlarini ham tushunish imkoniga ega bo'ladi. Bundan tashqari, jinoyat mavzusi bu asarlarda alohida hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy muhit, hokimiyat uchun kurash va axloqiy me'yorlarning nisbiyligi bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Bu esa jinoyatni kengroq ijtimoiy-psixologik kontekstda baholash imkonini beradi. Shu jihatdan, Puzo va Malik asarlari nafaqat badiiy qiymatga ega, balki inson tabiatini anglashga xizmat qiluvchi muhim tadqiqot manbai sifatida ham e'tiborga loyiqdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Mario Puzo va Tohir Malik asarlarida jinoyat mavzusi turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarda tasvirlangan bo'lsa-da, ularning umumiy jihati inson ruhiyatini chuqur o'rganishga qaratilganidir. Har ikki muallif qahramonlarning ichki kechinmalari, axloqiy tanlovi va ijtimoiy muhit bilan bog'liq muammolarini keng yoritadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, qahramonlarning xarakteri, yetakchilik uslubi va axloqiy tamoyillari jinoyat olami bilan jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari jinoyat adabiyotidagi yetakchi obrazlarni qiyosiy tahlil qilish orqali o'quvchiga inson tabiatining murakkabligini, hokimiyat va axloq o'rtasidagi ziddiyatlarni chuqurroq tushunish imkoniyatini beradi. Bu esa badiiy tahlil va madaniy kontekstni birlashtirish orqali adabiyotshunoslikdagi ilmiy metodlarni amaliy jihatdan qo'llashga yordam beradi.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun esa, qahramonlar faoliyatining jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy omillarga ta'siri, shuningdek, ularning psixologik portretini yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatlari mavjud. Shu tariqa, jinoyat mavzusidagi badiiy asarlar o'quvchi va tadqiqotchiga insoniy qadriyatlar, adolat va hokimiyat munosabatlarini kengroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmonov, S. (2020). Zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy obrazlarni tahlil qilish usullari. Toshkent: Fan va Ta'lim.
2. Bakhronova, M. A. (2025). Some considerations on sociopragmatic analysis. American Journal of Education and Learning, 3(11), 107–110.
3. Bekniyozova, F. O'. Q. (2022). Oliy ta'limda chet tilini o'qitishda akademik halollik tushunchasi va bunda yozish ko'nikmasining o'rni. Academic Research in Educational Sciences, 3(5), 1371–1373.
4. Bekniyozova, F. U. k. (2026). Linguoaxiology in film discourse [Data set]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18500717>
5. Malik, T. (2003). Shaytanat. Toshkent: O'zbekiston.
6. Puzo, M. (1969). The Godfather. New York, NY: G. P. Putnam's Sons.
7. Uktamovna, B. S. (2024). "Love" as a semantic group of "spirituality" semantic field. International Journal of Social Science & Interdisciplinary Research, 13(5), 16–19.
8. Uktamovna, B. S. (2025). The significance of music for teaching English. American Journal of Education and Learning, 3(1), 848–853.

UO'K 82-312.6:159.9:316.33

“THE GODFATHER” VA “SHAYTANAT” ASARLARIDA JINOYAT, HOKIMIYAT VA INSON RUHIYATINING QIYOSIY TAHLILI

N.M.Subxonova, o'qituvchi, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mario Puzo'nun *The Godfather* va Tohir Malikning *Shaytanat* asarlarida jinoyat, hokimiyat va inson ruhiyati tasvirining qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot ikki turli madaniy va ijtimoiy kontekstning jinoyat tizimlari, axloqiy qadriyatlar va inson xulqini qanday aks ettirishini o'rganishga qaratilgan. Asosiy e'tibor Don Vito Corleone va Asadbek obrazlariga qaratilib, ularning yetakchilik modellari turli ijtimoiy sharoitlarni aks ettiradi. Corleone sodiqlik va ierarxiya asosida barqaror va an'anaviy tizimni ifodalaydi, Asadbek esa beqarorlik va o'zgaruvchanlik sharoitida shakllangan moslashuvchan hokimiyatni namoyon qiladi. Ikkala asarda jinoyat faqat noqonuniy faoliyat sifatida emas, balki ichki mantiq va axloqiy kodekslar bilan boshqariladigan murakkab ijtimoiy mexanizm sifatida tasvirlangan. Matnlar orasidagi farqlar tarixiy va madaniy sharoitlarning axloqiy qarashlar va qaror qabul qilish jarayonlariga ta'sirini ochib beradi.

Kalit so'zlar: qiyosiy adabiyot, jinoyat hikoyalari, axloqiy psixologiya, yetakchilik va boshqaruv, hokimiyat tuzilmalari, qahramonlar tahlili, madaniy kontekst, mafiya va jinoyat diskursi, o'zbek adabiyoti.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ темы преступления, власти и человеческой психологии в произведениях Марио Пьюзо *Крестный отец* и Тохира Малика *Шайтанат*. Исследование рассматривает, как два различных культурных и социальных контекста формируют криминальные системы, моральные ценности и поведение человека. Особое внимание уделено персонажам Дон Вито Корлеоне и Асадбеку, чьи модели лидерства отражают социальную среду каждого. Корлеоне воплощает

стабильную и традиционную систему, основанную на лояльности и иерархии, тогда как Асадбек демонстрирует гибкую власть, адаптированную к нестабильности и изменениям. В обоих произведениях преступление представлено не только как незаконная деятельность, но и как сложный социальный механизм, управляемый внутренней логикой и этическими кодексами. Отличия текстов показывают влияние исторического и культурного контекста на моральное восприятие и процесс принятия решений.

Ключевые слова: сравнительная литература, криминальные повествования, моральная психология, лидерство и управление, структуры власти, анализ персонажей, культурный контекст, дискурс мафии и преступности, узбекская литература

Abstract. The present study is concerned with the interpretation of crime, power relations, and psychological behavior in two influential novels: Mario Puzo's *The Godfather* and Tohir Malik's *Shaytanat*. Rather than viewing crime as a purely legal issue, the paper approaches it as a social and cultural phenomenon shaped by its environment. The analysis highlights how different historical realities give rise to distinct forms of criminal organization and moral understanding. Attention is centered on the leading figures, Don Vito Corleone and Asadbek, whose authority reflects the conditions in which they operate. Corleone's leadership is closely tied to stability, tradition, and clearly defined hierarchy, while Asadbek's position emerges within a less predictable setting that demands constant adjustment and practical decision-making.

Key words: comparative literature, crime fiction, moral psychology, leadership, power relations, character study, cultural influence, organized crime, Uzbek literature

Kirish. Jinoyat adabiyotida inson xulqi, ijtimoiy tartib va axloqiy dilemmani o'rganish qadimdan asosiy mavzulardan biri hisoblanadi. Jinoyatning tasviri ko'pincha inson psixologiyasi va ijtimoiy kontekstni ochib beruvchi vosita sifatida ishlatiladi. G'arb va Markaziy Osiyo adabiy an'analari jinoyat mavzusini turlicha yoritgan bo'lsa-da, bu an'analarni qiyosiy tahlil qilish tadqiqotlari nisbatan kamdir. Mario Puzo'nun *The Godfather* asari italiyalik-amerikalik mafiya tizimini an'anaga asoslangan, ierarxik va barqaror tizim sifatida tasvirlasa, Tohir Malikning *Shaytanat* asari post-sovet jamiyatining beqarorligi va o'zgaruvchanligini aks ettiradi. Bu ikki asarni qiyoslash, jinoyat dunyosining madaniy va ijtimoiy sharoitga qanday moslashishini o'rganishda noyob imkoniyat yaratadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u jinoyat, yetakchilik va axloqiy qaror qabul qilish kabi mavzularni turli madaniy kontekstda solishtiradi. Ilmiy yangiligi esa shundaki, tadqiqot qahramonlarning psixologik va ijtimoiy kontekstdagi harakatlarini konseptual jihatdan solishtiradi, nafaqat matnning o'ziga, balki uning badiiy va ijtimoiy ma'nosiga e'tibor qaratadi. Tadqiqot shu orqali jinoyat adabiyoti inson tafakkuri, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy me'yorlarni qanday aks ettirishini oydinlashtiradi.

Tadqiqot materiallari va usullari. Tadqiqot materiali sifatida Mario Puzo'nun *The Godfather* va Tohir Malikning *Shaytanat* asarlari tanlangan. Ular turli madaniy kontekstlarda jinoyat, hokimiyat va yetakchilikni tasvirlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot metodologiyasi sifatli (qualitative) yondashuvga asoslangan va uch asosiy metodni o'z ichiga oladi.

Birinchii metod – qiyosiy-tipologik yondashuv. Bu orqali ikki asardagi jinoyat tizimi, qahramonlarning qadriyat tizimlari va ijtimoiy sharoitlar tizimli ravishda solishtiriladi. Ikkinchi metod – matn tahlili, ya'ni asosiy epizodlar orqali hikoya texnikasi, stilistik xususiyatlar va til vositalarining ma'noni shakllantirishdagi roli o'rganiladi. Uchinchi metod – hermenevtik yondashuv, qahramonlarning motivatsiyalari, axloqiy dilemmasi va psixologik holatini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, psixologik tanqid elementlari tadqiqotga kiritilib, qahramonlarning hissiy reaksiyalari, liderlik xususiyatlari va qaror qabul qilish jarayonlari ham batafsil o'rganiladi.

Natijalar. Tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikkala asarda jinoyat tizimi ichki qoidalar va yashirin axloqiy kodekslar orqali boshqariladi. Biroq tizimlarning tabiati, barqarorligi va ularni amalga oshirish usullari sezilarli darajada farq qiladi. *The Godfather* asarida jinoyat tashkiloti barqaror, tartiblangan va an'anaga asoslangan tizim sifatida tasvirlangan. Tizim barqarorligi tufayli qoidalar hurmat qilinadi, ularning buzilishi esa oldindan hisoblangan va aniq javoblar bilan qarshi olinadi. Shu

bilan birga, Corleone hokimiyatni nafaqat kuch bilan, balki ijtimoiy va axloqiy majburiyatlar orqali saqlashga harakat qiladi, bu esa mafianing ichki mantiqini va samarali ishlashini ta'minlaydi.

Shunga qarama-qarshi, Shaytanat asarida jinoyat dunyosi beqaror va o'zgaruvchan ijtimoiy muhitda tasvirlanadi. Asadbek hokimiyati ko'proq vaziyatga moslashuvchan va pragmatikdir; u qarorlarini tezkorlik va amaliy ehtiyotkorlik asosida qabul qiladi. Axloqiy chegaralar noaniq, qarorlar esa ko'pincha tirik qolish, hokimiyatni saqlash va vaziyatni boshqarish ustuvorligiga asoslanadi. Asadbekning hokimiyati shaxsiy strategiya, tezkor tahlil va doimiy moslashuvchanlik bilan belgilanadi, bu esa uning rahbarlik modelini barqaror tizimga nisbatan farqlantiradi.

Ikkala asarda ham umumiy jihatlar mavjud: hokimiyat markaziy rolga ega, sodiqlik muhim ahamiyat kasb etadi, va yetakchilik jinoyat dunyosining asosiy belgisi sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, qahramonlarning shaxsiy fazilatlarini va qaror qabul qilish jarayonlari ularning ijtimoiy va madaniy kontekstdagi roli bilan chambarchas bog'liq.

Muhokama. Tahlil shuni ko'rsatadiki, jinoyat dunyosining tasviri ijtimoiy va tarixiy muhitga chambarchas bog'liq. The Godfather asarida jinoyat barqaror va institutlashtirilgan tizim sifatida ko'rsatiladi, mafianing an'anaviy qoidalari va sodiqlik orqali hokimiyatni saqlash asosiy tamoyil hisoblanadi. Corleone bu tizimni amalga oshiruvchi markaziy shaxs sifatida uzluksiz qadriyat tizimini aks ettiradi. Shaytanat asarida esa jinoyat tizimi suyuq va beqaror bo'lib, hokimiyat uzluksiz muzokara va harakat orqali mustahkamlanadi. Asadbekning qarorlari ko'pincha tezkor va vaziyatga moslashuvchan, doimiy axloqiy kodeksga emas, tashqi bosim va tirik qolish zaruratiga asoslangan.

Psixologik nuqtai nazardan, har ikkala qahramon strategik tafakkur va hissiy nazorat jihatidan yuqori darajada ko'nikmalarga ega. Biroq ularning ichki motivatsiyalari farq qiladi: Corleone tizim barqarorligini saqlashga intilsa, Asadbek ko'proq reaktiv va moslashuvchan yondashuvni qo'llaydi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, hokimiyat tushunchasi har ikkala asarda markaziy tamoyil sifatida ishlatiladi, biroq uni saqlash va qo'llash usullari madaniy kontekstga mos ravishda farqlanadi.

Xulosa. The Godfather va Shaytanat asarlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, jinoyatning badiiy tasviri madaniy, tarixiy va ijtimoiy kontekst bilan chambarchas bog'liq. Corleone va Asadbek obrazlari turli ijtimoiy sharoitlarda yetakchilikni namoyon qiladi, biroq hokimiyat, sodiqlik va psixologik strategiya jihatidan umumiy mavzularni aks ettiradi.

Ushbu tadqiqot jinoyat adabiyoti faqat ko'ngilochar material emas, balki inson xulqi, axloqiy tafakkur va ijtimoiy tuzilmalarni tahlil qilish vositasi ekanini ko'rsatadi. Qiyosiy adabiyot tahlili jinoyat, yetakchilik va etik xulqni turli madaniy kontekstlarda tushunishimizni boyitadi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun namunaviy asos yaratadi. Shu bilan birga, maqola ijtimoiy va psixologik jihatlarni birlashtirgan holda, badiiy matnlarning inson tafakkuri va jamiyatdagi hokimiyat munosabatlarini qanday aks ettirishini yanada aniqlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Puzo, M. (1969). *The Godfather*. New York, NY: G. P. Putnam's Sons.
2. Malik, T. (2003). *Shaytanat*. Toshkent: O'zbekiston.
3. Abdurahmonov, S. (2020). *Zamonaviy adabiyotshunoslikda jinoyat va ijtimoiy kuchlar*. Toshkent: Akademiya nashriyoti.
4. Smith, J. (2015). *Crime, Literature, and Society*. London: Routledge.
5. Johnson, R. (2018). "Leadership and Moral Psychology in Literature." *Journal of Comparative Literature*, 12(3), 45–67.
6. Kadirov, A. (2017). *O'zbek adabiyoti va sotsiopolitik o'zgarishlar: Hokimiyat va axloqning badiiy aks etishi*. Toshkent: Fan.
7. Brown, L., & Thompson, P. (2014). "Organized Crime and Narrative Construction in Modern Literature." *International Journal of Literary Studies*, 9(2), 112–130.
8. Davis, M. (2016). "Ethical Ambiguity and Psychological Characterization in Crime Fiction." *Literary Psychology Review*, 7(1), 23–49.
9. Karimova, D. (2019). "Cultural Influences on Leadership Representation in Central Asian Fiction." *Central Asian Literary Journal*, 5(1), 34–56.
10. Williams, T. (2020). "The Social Function of Crime Narratives in Cross-Cultural Perspective." *Comparative Literature Research*, 15(4), 78–102.

TIL O'RGATISH STRATEGIYASI SIFATIDA HIKOYA QILISH: AFZALLIKLARI, CHEKLOVLARI

N.E.Sultonova, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
ORCID ID 0009-0009-9461-4858

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini chet tili sifatida o'qitishda (EFL) "storytelling" metodining samaradorligi va uni talabalarning kognitiv xususiyatlariga moslashtirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi hikoya qilish jarayonida ishchi xotira hajmi past bo'lgan talabalarda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlash va ularga metodik yordam ko'rsatish yo'llarini yoritib berishdan iborat.

Kalit so'zlar: Chet tili darsi sifatida ingliz tili, hikoya qilish, lug'at, ravonlik, izchillik, rasmlar bilan hikoya qilish, ma'lumotni kommunikativ yetkazib berish, past ishlaydigan xotira, nazorat, grammatika, xotira hajmi.

Аннотация. В данной статье рассматривается эффективность метода рассказывания историй в обучении английскому языку как иностранному (EFL) и его адаптация к когнитивным характеристикам учащихся. Главная цель исследования — выявить трудности, с которыми сталкиваются учащиеся с низкой рабочей памятью при рассказывании историй, и обозначить способы оказания им методической помощи.

Ключевые слова: урок английского как иностранного, рассказывание историй, лексика, беглость речи, связность, рассказывание историй с помощью картинок, коммуникативная подача информации, низкая рабочая память, контроль, грамматика, объем памяти.

Abstract. This article examines the effectiveness of the storytelling method in teaching English as a foreign language (EFL) and its adaptation to students' cognitive characteristics. The main goal of the study is to identify the difficulties that students with low working memory experience in storytelling and to highlight ways to provide them with methodological assistance.

Key words: EFL class, storytelling, vocabulary, fluency, coherence, picture-based storytelling, communicative delivery, low working memory, monitoring, grammar, memory capacity.

INTRODUCTION. Today, in teaching English as a foreign language (EFL), choosing effective, engaging methods is a really big issue, that is, a very important thing. Traditional memorization-based approaches often reduce student interest and lead to rapid forgetting of acquired knowledge, you know? Therefore, there is a growing need for methods based on meaningful context and encouraging active thinking of the student in the teaching process. One such method is storytelling, which allows organizing the language learning process in a natural and meaningful environment. Storytelling serves to increase students' vocabulary, develop speech activity, and increase emotional involvement in the lesson. However, not all students achieve the same level of success when using this method. In particular, students with low working memory capacity may have difficulty maintaining the sequence of events, maintaining logical connections, and expressing their thoughts coherently during the process of constructing a story. This situation requires a reconsideration of the issue of effective use of storytelling for all students. In particular, the issue of how to adapt this method for students with low working memory capacity has not been sufficiently studied. Therefore, it is important to determine the importance of methodological support, guiding questions, visual supports and structured tasks provided by the teacher in the storytelling process. On this basis, the purpose of this study is to identify the difficulties encountered by students with low working memory capacity when using storytelling in EFL classes and to describe some methodological approaches aimed at alleviating them.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY. According to Fatemeh Nami [5], storytelling is one of the most powerful ways to memorize vocabulary as they can easily understand actual meaning of words by narrating stories. Souad Benabbes [1] argues that storytelling is a powerful tool for developing all language skills and accelerating the socialization process of young people. This activity not only helps students acquire language skills, but also develops moral qualities

and the ability to live in harmony with others. Also, Hiromi Nishioka [6] explains that digital storytelling projects are collaborative learning tasks that allow students to discuss language problems with their peers and jointly construct knowledge of the target language. In this process, students collectively master the rules of the language, using grammatical terminology strategically. Pedro Antonio [7] notes that, storytelling is a way to practice language through reading aloud. It is divided into two types: oral storytelling and storytelling from picture books. While oral storytelling is based on historical stories and folks which have been passing from generation to generation, in second one text in fictional book is read loudly. But nowadays, as many examples of folklore have been adapted into written form, the distinction between these two types is gradually disappearing. Furthermore, Samantha Marsh [3] indicates that, storytelling is not about just exchanging communication, it is about impacting human emotions. This process increases the listener's attention and helps them absorb the learning material on an emotional level, rather than simply memorizing it. Therefore, Nor Hasni [4] used storytelling method in order to enhance students' communication skill. According to this method, students read books based on their level and discussed them in class, which contributed to increasing their language comprehension and communicative delivery. However, Michi Farida [5] argues that, extensive reading method sometimes demands too much time that can be difficult for some students. Lara Hardebeck [2], storytelling depends on phonological working memory and receptive vocabulary. The problem is that students with low memory capacity have difficulty maintaining consistency and logical connection in their narratives. Moreover, Sofije Shengjergji [8] in storytelling teacher support is important that giving scaffolding, triggering questions helps the child maintain both logical connection and creative thinking. Overall, while previous research has highlighted the benefits of storytelling in developing vocabulary, communication skills, motivation, and emotional engagement, insufficient attention has been paid to how to effectively adapt storytelling for students with low working memory capacity in EFL classrooms.

This study mainly used a qualitative research method based on observation and descriptive analysis. During this method the effect on speech was compared between storytelling based on a traditional text and retelling based on pictures.

Participants. The study involved 15 students who have the same intermediate level. All of them were learning this language as a second language. During the study students were treated the same conditions and their performance were regularly monitored.

Research procedure. At first section, exercise storytelling based on traditional texts was given. In this stage it was observed that some students faced challenges while reading and retelling text and had problems with speaking coherently.

Data were collected through monitory performance of students and assessment of their speech. In this study two factors were considered: vocabulary and fluency.

Data analysis. The collected data was identified based on descriptive analysis. Differences in students' vocabulary and fluency between storytelling based on text and storytelling based on pictures was compared. Based on observational results conclusions were drawn about which approach is more convenient for students with low working memory capacity.

RESULTS AND DISCUSSION. The results of this study showed the effectiveness of the storytelling method in EFL lessons. In particular, picture-based storytelling positively affected the improvement of students' vocabulary and fluency. This finding is consistent with Fatemeh Nami's views. Furthermore, during the storytelling process, it was found that students adopted grammar rules naturally within context. Additionally, in text-based storytelling, difficulties were identified among some students. As noted above, Michi Farida also provided her views on this issue. Therefore, when using this method, students' abilities, ages, and individual differences should be considered. Overall, while confirming the positive aspects of storytelling mentioned above, the results of this study indicate the need to adapt this method for students with low working memory. Moreover, picture-based storytelling and providing guiding questions are considered the most important factors in improving the effectiveness of storytelling.

CONCLUSION. The findings of this study revealed a positive effect of the use of storytelling in EFL classrooms on students' oral communication skills. Specifically, the picture-based storytelling

approach proved more effective for low working memory learners in terms of significant speaking fluency improvement and active use (including recalls) of newly learnt vocabulary. With the use of visual support, students were encouraged to retain the order of events and felt more confident while speaking. So the conclusions stress how important it is to take into account individual differences among learners in their use of the storytelling approach. To reduce students' cognitive load specifically, using picture-based storytelling instead of or in conjunction with text-based storytelling, presenting guiding questions, and using short keywords as triggers can assist.

REFERENCE:

1. Benabbes, S., & Abu Taleb, H. A. The effect of storytelling on the development of language and social skills in French as a foreign language classrooms. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 2026. P-12.
2. Hardebeck, L., Licandro, U., Bartsch, P., & Ruigendijk, E. Storytelling and retelling in students with hearing loss—A comparison between tasks with special consideration of referential elements. *Journal of Communication Disorders*, 2025.
3. Mokhtar, Nor. Hasni., Abdul Halim, M. F., & Syed Kamarulzaman, S. Z. The effectiveness of storytelling in enhancing communicative skills. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2011. P-6.
4. Nami, F., & Asadnia, F. Exploring the effect of EFL students' self-made digital stories on their vocabulary learning. *System*, 2023.
5. Nishioka, H. Analysing language development in a collaborative digital storytelling project: Sociocultural perspectives. *System*, 2016. P-13.
6. Pedro Antonio, c. M., & Coyle, Y. Storytelling in EFL primary education: Defining a sociocritical and participatory model with pre-service teachers, 2023.

UO'K 82.09

JAHON VA O'ZBEK ADABIYOTIDA MIFOPOETIK TAFAKKUR TALQINI

N. Suvonqulova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Jahon va o'zbek adabiyoti, xalq og'zaki ijodida butun dunyo xalqlarining ilk tafakkur ifodalaridan boshlab yangi sivilizatsiya g'oyalarining badiiy talqiniga qadar badiiy obazlar o'ziga xos ma'no tashish vazifasini bajaradi. Bu esa xalq durdona asarlarining dunyo tamaddunida g'oyaviy-badiiy yuksakligi ta'minlaydi. O'zbek folklorida o'rdak, g'oz, ilon, ot, tuyay kabi ko'plab badiiy-mifologik obrazlar singari toshbaqa hamda baqa obrazlari ham keng ifoda topgan. Ularda xalq donishmandligi, sabr-bardosh (toshbaqa obrazida), gapdonlik, o'ziga bino qo'yish, ehtiyotsizlik (baqa) sifatlarini o'zida namoyon etiladi. orqali xalqimizning tabiatga munosabati, ezgulik, poklik va sadoqat kabi tushunchalari ifodalanishi ochib beriladi. Mazkur maqolada dunyo xalqlari mifopoetik tafakkurining rivojlanish bosqichlari xususida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Jahon va o'zbek adabiyoti, xalq og'zaki ijodi, ramz, mifologik tafakkur, o'rdak, g'oz, ilon, ot, tuyay, toshbaqa, baqa, badiiy-mifologik obraz, mifopoetika, arxitep.

Аннотация. В мировой и узбекской литературе, народном устном искусстве, от первых выражений мысли народов мира до художественной интерпретации идей новой цивилизации, художественные выражения выполняют функцию передачи специфического смысла. Это обеспечивает идеологическое и художественное превосходство народных шедевров в мировой культуре. В узбекском фольклоре, подобно многочисленным художественным и мифологическим образам, таким как утка, гусь, змея, лошадь, верблюд, широко распространены также образы черепахи и лягушки. Они проявляют качества народной мудрости, терпения (в образе черепахи), разговорчивости, самодостаточности, безрассудства (лягушка). Через них раскрываются такие понятия, как отношение нашего народа к природе, доброта, чистота и верность. В данной статье рассматриваются этапы развития мифопоэтического мышления народов мира.

Ключевые слова: мировая и узбекская литература, народное устное искусство, символ, мифологическое мышление, утка, гусь, змея, лошадь, верблюд, черепаха, лягушка, художественный и мифологический образ, мифопоэтика, архетип.

Abstract. In world and Uzbek literature, folk oral art, from the first expressions of thought of the world's peoples to the artistic interpretation of the ideas of new civilizations, serves the function of conveying specific meaning. This ensures the ideological and artistic superiority of folk masterpieces in world culture. In Uzbek folklore, as well as many artistic and mythological images,

such as the duck, goose, snake, horse, and camel, the images of the turtle and frog are also widespread. They embody the qualities of folk wisdom, patience (in the form of the turtle), talkativeness, independence, and recklessness (the frog), through which our people express their attitude toward nature, as well as concepts such as kindness, purity, and loyalty. This article examines the stages in the development of mythopoetic thought among the peoples of the world.

Key words: *world and Uzbek literature, folk oral creativity, symbol, mythological thinking, duck, goose, snake, horse, camel, turtle, frog, artistic and mythological image, mythopoetics, archetype.*

Jahon adabiyoti va og'zaki ijodida xalqimizning ilk tafakkur ifodalaridan boshlab yangi sivilizatsiya g'oyalari o'zining badiiy ifodasini namoyon etadi. Bu esa xalq durdona asarlarining dunyo tamaddunida g'oyaviy-badiiy yuksakligi bilan alohida o'rin tutadi. Zero, "Bizning havas qilsa arziydigan buyuk tariximiz, ulug' ajdodlarimiz, beqiyos boyliklarimiz bor... nasib etsa, havas qilsa arziydigan buyuk kelajagimiz, buyuk adabiyotimiz va san'atimiz ham bo'lishi shubhasizdir". Shu ma'noda, adabiyot millatni ma'naviyatini oshiradigan, unga ruhiy quvvat beradigan betakror kuch. Bugungi kunda xalq og'zaki ijodi namunalari o'zganish, ulardagi obrazlarning mazmun va mohiyatini o'rganish va talqin qilish bugungi kunning muhim vazifalaridandir.

Jahon folklorshunosligida mifologik obrazlarning yaratilishi va ifodasida inson aql-zakovati, ruhiy kechinmalari, voqelikka modal munosabatining rolini asoslashga qiziqish kuchayib bormoqda. Bunda voqelikning hamda voqelikka munosabatning badiiy talqin ifodasi, uni xalq e'tiboriga havola etish vazifalar muhim o'rin tutadi. O'zbek folklorida dev, pari, semurg', humo, anqo, qaqnus, mohiyati, lingvoestetik qiymati, lingvopoetik va lingvomadaniy xususiyatlari kabilarni tilshunoslikning zamonaviy metodologiyasi va metodlari bo'yicha o'rganish zaruriyatini hozirgi ijtimoiy davr taqozo etib turibdi.

O'zbek folklorida o'rdak, g'oz, ilon, ot, tuya kabi ko'plab badiiy-mifologik obrazlar singari toshbaqa hamda baqa obrazlari ham keng ifoda topgan. Ularda xalq donishmandligi, sabr-bardosh (toshbaqa obrazida), gapdonlik, o'ziga bino qo'yish, ehtiyotsizlik(baqa) sifatlarini o'zida namoyon etiladi. Xalq og'zaki ijodining maqol, topishmoq, ertak, doston kabi janrlardagi badiiy ifodasi mazkur ish ob'ekti sifatida xizmat qiladi.

O'zbek folklorida obrazlar talqinini o'rganish masalasi rus, qirg'iz, qozoq, arman, ozarbayjon, tojik, turkman, ingliz, nemis, fransuz folklorshunosligida bir qadar tadqiq etilgan.

H. Egamov o'zbek ertaklarini turk xalqlari ertakchilik an'analari aloqalari tarixidan kelib chiqib o'rgangan. K.Imomov o'zbek xalq og'zaki ijodi Humo qushi [1], M.Jo'rayev "Anqo" tasviri suhbatini katta bo'yi mulohazalarni bildirishgan [2]. Sh.Turdimov "Xalq qo'shiqlarida ramz", F.Is'hoqov esa Gulxaniyning "Zarbulmasal" asaridagi qush nomlariga munosabat bildirishgan [3]. O'zbek folklorida va yozma adabiyotda turli tabiat jonzoatlari ma'lum ma'noda o'rganilgan. Biroq toshbaqa va baqa obrazlari va ularning talqini va o'ziga xoslik xususiyatlari tadqiq qilinmagan.

Qadimgi ajdodlarimiz atrofda voqealarga nisbatan mifologik qarashlari tafakkur taraqqiyoti natijasida so'z vositasida badiiy tasvirlab turli folklor namunalari yaratib qoldirganlar. Ular bugungi kunda mif deb ataluvchi, ammo ular shunchaki hikoya tarzida toqib, o'zlarining estetik qarashlarini rivojlantirganlar. Bunday og'zaki ijod jarayonida xalqning badiiy-estetik tafakkuri o'sib, takomillashib, boyib bordi. Natijada voqelikni obrazli talqin qilish, ijtimoiy jihatdan mif – marosim – folklor, poetik jihatdan mif – metafora – qiyoslash – o'xshatish – ramz – istiora – parallelizm ko'rinishida o'sib, rivojlanib bordi. Ayni paytda, badiiy tafakkurdagi o'zgarishlar badiiy ijod prinsiplarida o'z aksini topar ekan, zarur holatda, ular bu prinsiplarning o'zgarishiga sabab ham bo'ldi. Ijtimoiy taraqqiyotning keyingi bosqichlarida, aniqrog'i, inson ongining o'sishi va dunyoqarashining kengayishi, ma'naviyatining boyishi natijasida miflarga ishonch yo'qola bordi. Lekin miflar yo'qolib ketmadi. Qaytaga ular ijtimoiy ongning yangi shakllarini vujudga keltirish uchun asosiy manba vazifasini o'tadi. Hozirgi fan, din, san'at va adabiyotning poydevori mifologiya asosida qurilgandir. Qadimgi mifologik syujetlar, obrazlar, tushuncha va tasavvurlar, umuman, mif qoldiqlari ijtimoiy ongning turli shakllariga ko'chib, ulardan muhim o'rin egalladi. Ayniqsa, yaratilish tarzi, voqelikka munosabati hamda voqelikni ifodalash xarakteri jihatidan o'ziga xos badiiy

asar ko‘rinishida namoyon bo‘luvchi miflar folklorda alohida diqqatni tortadi. Ular folklor tarkibidan mustahkam o‘rin egallagandir. Miflar, asosan, etiologik vazifa (izohlash vazifasini) bajaradi. Mif qadimgi odamning ishonch-e‘tiqodlari, o‘y-kechinmalari, diniy-axloqiy qarashlari va ilk ijodiy izlanishlarining so‘z vositasida ifoda etilgan ko‘rinishlaridan biridir. Miflar dastlab tabiatni poetik tadqiq etishning ilk namunasi sifatida maydonga keldi. Ularda insonning o‘z atrofini o‘rab olgan olamni ilohiy, mifologik idrok etishi namoyon etildi. Insoniyat tamaddunidan beri inson o‘zini tabiatning bir bo‘lagi deb bilgani, ko‘pincha unga sig‘ingani (buning natijasida quyosh xudosi, oy ma‘budi, dengiz xudosi obrazlarini yaratgani h.k.) ma‘lum. Ammo keyingi davrlarda inson o‘zini endi real tabiatning uzviy bir qismi, deb emas, balki uning egasi sifatida ham his qila boshladiki, oqibatda inson va tabiat o‘rtasida keskinlashuv yuzaga keldi. Ekologik muvozanat buzilib, ekologik xavflar miqdori ortdi. Ekologik madaniyatga zavol eta boshladi. Miflar ibtidoiy inson badiiy ijod faoliyatining va nutqining ilk shakli sifatida eng qadimiy davr kishilarining diniy, mifologik qarashlarini, boshlang‘ich ilmiy bilimlarini, tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlarini o‘zida jamlab aks ettirgan. To‘g‘ri, ularning namunalari bizgacha to‘liq yetib kelmagan. Faqatgina ularning ayrim namunalari, izlari-yu qoldiqlari turli tasavvur va qarashlarda, O‘rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi ba‘zi tarixiy yodgorliklari, ilmiy va diniy asari, yodnomalar orqaligina bizgacha yetib kelgan.

Mifopoetik tafakkur – bu badiiy ijodda qadimgi mifologik an‘nalar, arxiteplar, simvollar va obrazlardan foydalanish orqali ifodalanadigan ma‘no va hikoyalarning maxsus usuludur. Bu tafakkur turli madaniyatlarda, jumladan, o‘zbek va jahon adabiyotida, o‘ziga xos tarzda aks etgan.

Jahon adabiyotida **mifopoetika** Grek, Rim va Sharq mifologiyalari (Homer, Gesiod, “Metomorfozalar”) badiiy asarlarga kuchli ta‘sir ko‘rsatgan.

Arxiteplar (K.G.Yung): qahramon, ona yer, mudhish voqealar kabi universal obrazlar mifopoetik matnlarda takrorlanadi. Yangi va zamonaviy dunyo adabiyotida mifologik qarashlar quyidagi ko‘rinishlarda ifoda topdi:

1) Jeyms Joys o‘zining “Uiliss” asari orqali grek mifologiyasini zamonaviy kontekstda qayta ishlaydi.

2) Gabriel Garsiya Markes “Yo‘qotganlar zamoni” asarida mifik tafakkurni magik realism va reallikda birlashtiradi.

O‘zbek adabiyotida esa mifopoetik tafakkur rivojini ancha qadimiy qatlamlarini kuzatamiz. Bu xalq og‘zaki ijodi namunalari ilk ifodalarini namoyon etadi.

1. O‘zbek xalq dostonlarida mifologik qahramonlar (Alpomish, Go‘rog‘li) va ularning sarguzashtlari, ulardagi teskari dunyo (tangrilik, yer osti hayoti) bilan bog‘langan.

2. Tabiat va ilohiy kuchlar – dostonlarda daraxt, suv, olov kabi elementlar ramziy ma‘nolarni ifodalaydi.

3. XX–XXI asr o‘zbek adabiyotida ham mifologik manzaralar o‘ziga xos tarzda ifodalanadi. Abdulla Qodiriy romanlarida milliy an‘analar va tarixiy jarayonlar mifopoetik tarzda ifoda etilsa, Cho‘lpon asarlarida quyosh, oy, yulduz obrazlari vositasida mifologik motivlar tasvirlanadi. Shuningdek, tohir Malik, Erkin Vohidov asarlarida ham nasrda mif va realizmni sintez qiladilar.

4. She‘riyatda mifopoetika Hamid Olimjon, Erkin Vohidov, Rauf Parfi, Abduvali Qutbiddin singari ko‘plab ijodkorlar she‘rlarida qadimgi turkirkiiy ramziy obrazlari badiiylashtiriladi.

Xulosa qilib aytganda, mifopoetik tafakkur adabiyotda zamon va madaniyatlar o‘rtasidagi uzviylikni namoyon qiladi. O‘zbek adabiyoti va folklorida u milliy an‘analar bilan, jahon adabiyotida esa universal arxiteplar bilan mustahkamlangan. Bu usul badiiy ijodga chuqurlik, falsafiy ma‘no va manbalarning boyligini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Имомов К. Ўзбек фольклорида Ҳумо қуши // Ўзбек тили ва адабиёти. – 2011. – 5-сон. – Б.21-24.
2. Жўраев М. “Анқо” образи талқинига доир баъзи мулоҳазалар. – Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 2001. 2-сон. – Б.52-54.
3. Мамадалиева З. Қақнус тимсоли талқинлари. – “Ёшлик” журнали. – 2010. – №6; «Шарқ юлдузи» журнали. – 2013. – №6;
4. Исҳоқов Ф. “Зарбулмасал”даги қуш номларига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. –Т., 1973. – №1. – Б. 43-50.

5. Turaeva, L. O. (2021). Artistic and compositional features of harvest songs. Asian journal of multidimensional research, 10(4), 629-634.
6. Тўраева, Л. О. (2024). Ўзбек деҳқончилигида тақвим рамзлари. IMRAS, 7(1), 779-783.
7. Тўраева, Л. О. (2022, June). Мақолларда деҳқонлар ҳаётининг бадий талқини. In E Conference Zone (pp. 71-73).

UO'K 808.3

ZOONIM TERMINING TILSHUNOSLIKDAGI O'RNI

U.S.Toirova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada zooleksema, zooleksiya, zoosemizm, zoomorfizm, zoometafora, animalistik leksikalarning bir biridan farqi hamda o'xshash tomonlari haqida alohida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: zoosemizm, zoomorfezm, zooleksika, animalism, zoometafora.

Аннотация. В статье рассматриваются различия и сходства между зоолексемой, зоолексией, зоосемизмом, зооморфизмом, зоометафорой и анималистическим лексиконом.

Ключевые слова: зоосемизм, зооморфизм, зоолексический, анимализм, зоометафора

Abstract. The article discusses the differences and similarities between zoolexeme, zoolexia, zoosemy, zoomorphism, zoometaphor, and animalistic lexicons.

Key words: zoosemy, zoomorphism, zoolexeme, animalism, zoometaphor.

“Zoonim” termini tilshunoslikda XX asrning 60-yillarida paydo bo‘lib, 70- yillarda bu borada V.V.Morkovkin, N.V.Solnseva, Y.G.Yusifov, L.F.Mironyuka, E.A.Kasitadze, N.V.Podolskaya, M.I.Syusko, O.V.Chibisova, K.O.Busarovalar, O.N.Trubachev, N.S.Shaposhnikova, Y.A.Gutman, F.A.Litvin, M.I.Cheremisina, O.A.Rijkina, S.S.Ogdonova kabi olimlar izlanishlar olib borishgan. XX asrning so‘nggi o‘n yilligida mazkur mavzuga va terminga qiziqish kuchayib, ko‘plab ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Biroq *zoonim* terminidan foydalanish hali ham munozaralarga sabab bo‘lmoqda, chunki zamonaviy rus leksikologiyasida hayvonlarni ifodalovchi so‘z va frazeologik birliklarning yagona termin belgisi mavjud emas. *Zoonim* terminining kamchiligi uning o‘ziga xos dualizmini namoyon etadi, hamda o‘ziga xos nutq harakatlarida va vaziyatlarda qo‘shimcha tushuntirishlarni talab qiladigan va appelyativ (nom, nomlash) ma’nolarni o‘z ichiga oladi.

XX asrning oxirida mavzu doirasida ko‘plab tadqiqotlar olib borilganiga qaramay, turli tilshunoslar zoonimlarni ifodalash uchun zooleksema, zooleksiya, zoosemizm, zoomorfizm, zoometafora, animalistik leksika, zoonim singari terminlardan foydalanib kelishmoqda. Tadqiqotimizda zoonim va zoosemizmlarni ilmiy jihatdan o‘rganishni maqsad qilganimiz bois, avvalo, zoonimlarga kengroq to‘xtalib o‘tmoqchimiz.

Zoonim yunoncha “ZOO” – hayvon + “ōnomo” – ismdan kelib chiqqan bo‘lib, Podolskaya rus onomastik terminologiyasi lug‘atida zoonim deganda inson tomonidan hayvonga nisbatan qo‘llanilgan taxallus yoki sifat ketma-ketligi tushuniladi[1]. O.V.Lavrova zoonimlarni ayiq, tulki, bo‘ri, it, mushuk singari hayvonlarning umumiy nomlari vazifasini bajaradigan so‘zlarning leksik-semantik variantlari, deb tushunib, zoonimlar lug‘atini ham zoonimik lug‘at, ham hayvoniy lug‘at sifatida bir xil ma’noda ishlatilishini ta’kidlagan[2]. I.V.Kurajova zoonimlar bevosita kundalik ma’nosida hayvonlarning haqiqiy nomlarini anglatadi, deb aytadi. Uning yozishicha, zoonimlar alohida leksik birliklar va turkum iboralarning tarkibiy qismlari sifatida dunyoning barcha tillarida keng tarqalgan va eng qadimiy hisoblanadi. Zoonimlar bir tomondan, madaniyat, ikkinchi tomondan til elementlari sifatida namoyon bo‘ladi. Demak, zoonim madaniyat va til birliklari bo‘libgina qolmay, ular lingvokulturologiyaning obyekti sifatida xizmat qiladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda “hayvonlar” leksik-semantik guruhi bilan bog‘liq terminlar iyerarxiyasini qurish, tushunchalar doirasini aniqlashtirishga urinishlar olib borilmoqda. Jumladan, N.V.Solnseva zoosemik terminlarni quyidagicha tavsiflaydi:

- zoosemiya yoxud hayvon ma’nosini anglatuvchi nomlar va ulardan olingan leksemalar;
- zoosemizm, zoonim, zoologizmlar hayvonlarning odatiy nominatsiyasi;

– *zoomorf elementlar, zoomorfizmlar, zootasvirlar, zooxarakteristikalar, zoonimik tipdagi antroponimlar* inson va hodisalarni tavsiflash uchun ishlatiladigan metaforik nomdir[3].

Ba'zi olimlarning izlanishlarida *zoonimik lug'at* va *zoonimik komponent* terminlari ham uchrab turadi.

N.A.Skitinaning fikriga ko'ra, *zoonimik lug'at* termini bevosita nominativ ma'nolarni ham, metaforik tasvirlarni ham o'z ichiga olgan zoonimlar bilan sinonimdir. N.A.Tishkina, O.M.Jarinovalar *zoonimik lug'at* terminini zoonimlar bilan sinonim sifatida ishlatishni qo'llab-quvvatlashgan. Zoosemizmlar borasidagi xilma-xil terminologiyani tushunish va izohlashga urinishlar hanuzgacha dolzarb bo'lib, zoonimlarni qiyosiy jihatdan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. J.Bagana ko'p terminlar bir-birini almashtiruvchi, sinonimik bo'lsa-da, kelajakda olimlar yagona to'xtamga kelishadi, deb hisoblaydi.

Yuqorida keltirilgan “zoonim”, “zoologizm”, “zoomorfizm”, “zoomorf”, “hayvon komponenti” terminlarining ta'riflarini ko'rib chiqib, “zoonim” terminini ushbu leksik soha uchun eng muhim termin, deb hisoblaymiz. Demak, zoonimiya termini ko'pchilik olimlar tomonidan ikki xil talqin qilinadi. Bir tomondan, zoonim hayvonning taxallusi *Cat Sasha, Cow Murka, Dog Sharik* kabi ism bo'lsa, ikkinchi tomondan, *zoonim* umumiy *mushuk, it, tulki* singari nom yoki ismidir.

Umuman olganda, *zoosemizm, zoonim, zoologizm, zoomorfizm* elementlari *zootasvir, zooxarakteristika* singari xilma-xil terminlar turli yondashuvlarni namoyon etadi va ularni o'zaro qiyoslab o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

O.V.Galimovaning “Shaxsni tavsiflovchi zoonimik lug'atning etnomadaniy xususiyatlari (rus va nemis tillari asosida)”[4] mavzuidagi dissertatsiyasida zoonim terminiga shunday ta'rif berilgan: *zoonim* – hayvonning umumiy nomi vazifasini bajaradigan so'zning leksik-semantik versiyasi; *zoonimik lug'at* – inson xususiyatlari nuqtayi nazaridan tahlil qilishda metaforik nomlash.

Demak, *zoonim* keng tushunchani ifodalovchi termin sifatida qaralib, jami hayvon nomlarini bildiruvchi so'zlarni o'z ichiga oladi. Uy hayvonlari, yovvoyi hayvonlar, xonaki va yovvoyi qushlar, kemiruvchilar, sudralib yuruvchilar va amfibiyalarning nomlari hamda mifologik hayvonlar shu turkumga kiritiladi.

V.Kurajova turli tillardagi hayvonlarning nomlari o'ziga xos xususiyatlarga egaligini va bu muayyan xalqning majoziy tafakkurini namoyon etishini ta'kidlaydi[5].

Zoonimlar ko'p qirrali leksik-semantik guruhlardan biridir. K.R.Vagner, S.Ogdonova, T.A.Shepilovalarning tadqiqotlari zoonimlarning leksik-semantik guruhiga oid mavzuning dolzarbligini va zoonimik komponentlarni tahlil qilishning murakkabligini namoyon etadi.

Zoonimlarning ikkilamchi lug'aviy ma'nosi tilning spesifik tizimi, etnik-lingvistik o'ziga xosligi, shuningdek, kontekst qo'llanilishiga ko'ra aniqlanadi. Frazologik birliklarning bir qismi sifatida ishlatiladigan zoonimik komponentlar ikkinchi darajali leksik ma'noga ega, chunki hayvonot dunyosini idrok etishning tarixan shakllangan milliy o'ziga xosligi yangilanadi. Arslon Buyuk Britaniya davlati qudratining timsoli bo'lib, qadimda qirollikning bosh minorasida sherlar saqlangan, sher esa Britaniya qirollik uyining an'anaviy ramzi hisoblangan. Sherlar Angliya qirollik bayrog'ida ham aks ettirilgan. Turli manbalarga ko'ra, sher yoki Britaniya arsloni imperiyaning kollektiv assosiativ obrazi bo'lib, “qudratli imperiya” degan ma'noni anglatadi.

V.V.Morkovkin “*zoonim* termini to'liq o'rganilmagan bo'lib, kamchiliklardan xoli emas”, deya fikr bildiradi. Bunda hayvon nomi mavjudot bo'lmagan denotatlarga ham aloqador bo'lishi mumkin. Zooleksema o'z ma'nosida muayyan hayvon nomini ifodalaydigan leksik birlik, biroq izohli lug'atlarda bir ma'noli so'z sifatida uchrasa, unda u ham zoonimdir[6] deya ta'kidlab, *чегур* so'zini misol keltiradi. “*Чегур*” so'zi rus tilida bitta so'zdan iborat bo'lib, zooleksema hisoblansa, so'zning inglizcha “bullfinch”[7] va o'zbekcha “qoraboshchumchuq”[8] ekvivalentlari o'zaro chog'ishtirilsa, ular tarkibida zooleksema mavjudligi ayonlashadi.

Xulosa qilib aytganda, hayvonlarning nomlarini *zoonimlar* orqali ifodalanib, nafaqat nomlar, balki hayvonlar taxalluslari ham kiradi degan talqin ham mavjud. Zoosemizm esa ba'zi ma'lumotlar va tadqiqotlarga ko'ra hayvon nomi yoki konnotativ ma'no bildiruvchi inson xususiyatlarini metafora sifatida aniqlab keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Галимова О.В. Этнокультурная специфика зоонимической лексики, характеризующей человека: на материале русского и немецкого языков: дисс. ... кандидата филол. наук. – Уфа, 2004. – С.309.
2. Яковлева Е.С. Особенности фразеологических единиц с компонентом-зоонимом (на материале китайского и английского языков): дисс... кандидата филол. наук. – Белгород, 2019. – С.12.
3. Ivanishcheva O.N. Dynamics of Russian Cultural Meanings. – Murmansk: Laplage Em Revista, 2021. Vol.7, 3. – pp. 449-450.
4. Николаева Н.В. Функционирование зоонимов в сравнениях и метафорах разнотипных языков (на материале русского, чувашского, английского и немецкого языков): дисс ... канд. филол. наук. – Чебоксары, 2022. – С.17.
5. Malkova E.S., Kuzina Y.V. Linguocultural Specificity of English and Russian Phraseological Units with Zoonymic Components /International Research to Practice Conference for Educators, Postgraduates and Students "Languages in Professional Communication". – Yekaterinburg: 2019. – С. 137 - 142.
6. Ghobadighadikolaie F A comparative Connotative Analysis of 35 Zoonyms in English and Persian. – Tbilisi, Georgia: Science Arena Publications Specialty Journal of Humanities and Cultural Science, 2018. Vol. 3 (2): – pp.13-19
7. <http://www.russian.sfpgu.ru/files/sokolova.pdf> Соколова А.Г. Кошка и собака в русском и немецком языках (на материале толковых и фразеологических словарей).
8. Сакаева Л.Р. Характерные особенности использования компонентов зоонимов в фразеологизмах, пословицах и поговорках русского, английского, татарского и таджикского. – Санкт-Петербург: Вестник Санкт-Петербургского Университета Сер. 9. 2009. Вып. 1. Ч. II. – С.12.

UO'K 821.512.182-1(092):82-144

**ALISHER NAVOIY G'AZALIDA ISH VA JUNUN TALQINI
(IBROHIM HAQQULOV VA ERKIN VOHIDOV QARASHLARI ASOSIDA)**

F.F.Tolibova, tayanch doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Junun vodiysig'a moyil ko'rarmen..." g'azali Ibrohim Haqqulov va Erkin Vohidov talqinlari asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida g'azaldagi "junun" tushunchasining tasavvufiy-falsafiy mohiyati, inson ruhiyati, ishq va ijtimoiy muhit bilan bog'liqligi yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Alisher Navoiy, junun, ishq, tasavvuf, ruhiy iztirob, badiiy tahlil, qiyosiy tahlil, Ibrohim Haqqulov, Erkin Vohidov, g'azal, falsafiy qarashlar, ijtimoiy muhit*

Аннотация. *В данной статье газель Аlisher Navoiy «Junun vodiysig'a moyil ko'rarmen...» анализируется на основе интерпретаций Ibrohim Haqqulov и Erkin Vohidov. В исследовании раскрывается суфийско-философская сущность понятия «джунун», его связь с внутренним миром человека, любовью и социальной средой. Особое внимание уделяется отражению жизненных испытаний поэта, в том числе противоречий при дворе.*

Ключевые слова: *Алишер Навои, джунун, любовь, суфизм, духовные переживания, художественный анализ, сравнительный анализ, Иброхим Хаққулов, Эркин Вахидов, газель, философские взгляды, социальная среда*

Abstract. *this article provides a comparative analysis of the ghazal "Junun vodiysig'a moyil ko'rarmen..." by Alisher Navoiy based on the interpretations of Ibrohim Haqqulov and Erkin Vohidov. The study explores the Sufi-philosophical essence of the concept of "junun," its connection with human psychology, love, and the social environment*

Key words: *Alisher Navoi, junun, Sufism, spiritual suffering, literary analysis, comparative analysis, Ibrohim Haqqulov, Erkin Vohidov, ghazal, philosophical views, social context.*

Kirish. Alisher Navoiy o'zbek mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandalardan biri bo'lib, uning boy ijodiy merosi asrlar davomida xalq ma'naviyatini boyitib kelmoqda. Shoir asarlarida inson ruhiyati, ishq, hayot va borliq haqidagi falsafiy qarashlar yuksak badiiy darajada ifoda etilgan. Ayniqsa, Navoiy g'azallari inson qalbining eng nozik kechinmalarini, iztirob va umid, sadoqat va hijron kabi murakkab tuyg'ularni chuqur ochib berishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Shoirning "Junun vodiysig'a moyil ko'rarmen joni zorimni" misrasi bilan boshlanuvchi g'azali ana shunday teran mazmunli asarlardan biri bo'lib, unda inson ruhiy iztiroblari, hayotiy ziddiyatlar hamda ishqning murakkab tabiati o'z ifodasini topgan.

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi davr adabiyotshunosligida mumtoz merosni zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida qayta talqin etish, uning badiiy-falsafiy qatlamlarini chuqur tahlil qilish dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida qaralmoqda. “Junun vodiysig‘a moyil ko‘rarmen joni zorimni” matla‘i bilan boshlanuvchi g‘azal Navoiy she‘riyatida inson ruhiyatining keskin ziddiyatli holatlarini, ichki iztirob va ma‘naviy izlanish jarayonlarini ifodalovchi muhim badiiy matnlardan biridir. Undagi “junun” konsepti an‘anaviy talqindan farqli ravishda ko‘p qatlamli semantik mazmunga ega bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida tasavvufiy (ilohiy ishq, fano holati), psixologik (ruhiy tanglik, iztirob), hamda ijtimoiy (muhit bilan ziddiyat) jihatlarini o‘zida mujassamlashtiradi. Mazkur holat ushbu g‘azalni kompleks — ya‘ni badiiy, falsafiy va tarixiy-biografik yondashuvlar kesimida o‘rganishni taqozo etadi.

Tadqiqotning amalga oshirilishi. Bu g‘azalda shoir o‘zining sevimli qahramoni Majnunga izdosh. Chunki “g‘avg‘oyi junung‘a muftalo” Majnun “Hushumni junun eli sovurdi”, deya e‘tirof etgan.[1. 95]. G‘azalni Ibrohim Haqqulov hamda Erkin Vohidov talqinlari asosida qiyosiy tahlil qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur ikki tadqiqotchi tomonidan ilgari surilgan yondashuvlar metodologik jihatdan turlicha bo‘lib, biri tasavvufiy-falsafiy qarashlarga, ikkinchisi esa badiiy-estetik va psixologik talqinga asoslanadi. G‘azaldagi misralar tahlil qilinar ekan, undagi dard turlicha talqin etiladi. Bir tomondan, muhabbat qiynoqlari, hijron azobidan hayron-u sargardonlik, ikkinchi tomondan, diyor ahlining vafosizligi, oshiq ahvolini anglamasdan, jafo qilishlari, “yuz mehnat” toshini yog‘dirishlari(muallifning o‘zini ham) ruhan ezadi, u ana shu notinch zamon va nobob makondan qochib ketmoqchi.[2.68]. Bundan tashqari, g‘azalda ifodalangan iztiroblarni Alisher Navoiy hayoti, xususan saroy muhitidagi murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyatlar bilan bog‘lab o‘rganish ham ilmiy jihatdan muhimdir. Bu esa badiiy matnni tarixiy-biografik kontekstda tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirib, asarning real hayotiy asoslarini aniqlash imkonini beradi.

Olingan natijalar tahlili. Alisher Navoiy ijodi o‘zbek xalqining ma‘naviy hayotida beqiyos o‘rin egallaydi. Shoirning g‘azallari inson qalbining eng nozik kechinmalarini, hayotning murakkab haqiqatlarini hamda ishq va iztirobning teran mohiyatini ifodalashi bilan ajralib turadi. Navoiy she‘riyati bilan inson ilk bor bolalik davridayoq tanishadi: dastlab uni donishmand ustoz sifatida angelaydi, keyinchalik esa uning ijodi orqali muhabbat, vafo, sadoqat saboqlarini o‘rganadi. Vaqt o‘tishi bilan esa buyuk shoir shaxsida inson faylasufni kashf etadi.[3].

Shoirning “Junun vodiysig‘a moyil ko‘rarmen joni zorimni” misrasi bilan boshlanuvchi g‘azali ana shunday chuqur mazmunli asarlardan biri bo‘lib, unda inson ruhiyati, iztirob va hayotiy adolatsizliklarga munosabat o‘z ifodasini topgan. Bu esa asarning xalq qalbiga chuqur kirib borganidan dalolat beradi. G‘azal matla‘ida shoir o‘z ruhiy holatini quyidagicha ifodalaydi:

Junun vodiysig‘a moyil ko‘rarmen joni zorimni,

Tilarmen bir yo‘li buzmoq buzul‘on ro‘zg‘orimni.

Bu yerda “junun” — oddiy telbalik emas, balki haddan tashqari kuchli iztirob, ichki ruhiy portlash natijasida yuzaga kelgan holatdir. Erkin Vohidov talqiniga ko‘ra, inson qalbi ortiqcha g‘am yoki ortiqcha sevinchni ko‘tara olmaydi, bunday kuchli tuyg‘ular esa uni “junun”ga olib keladi.

Demak, bu g‘azalda “junun vodiysi” ruhiy iztirobning eng yuqori nuqtasi, hayotdan ko‘ngli qolgan insonning ichki faryodi, ruhiy izdan chiqish ramzi sifatida talqin qilinadi. Navoiyning “Junun vodiysig‘a moyil ko‘rarmen...” g‘azalida aks etgan iztiroblarni faqat umumiy ishqiy yoki ruhiy kechinmalar doirasida emas, balki shoirning shaxsiy hayoti va tarixiy taqdiri bilan bog‘lab talqin etish ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ma‘lumki, Alisher Navoiy Husayn Boyqaro saroyida yuksak mavqega ega bo‘lgan bo‘lsa-da, saroy muhitidagi hasad, ig‘vo va g‘arazli munosabatlar tufayli murakkab sinovlarni boshdan kechirgan. Ayniqsa, ayrim amaldorlarning shoirni hukmdor ko‘z o‘ngida yomon ko‘rsatishga urinishlari natijasida uning Astrobodga yuborilishi Navoiy hayotidagi og‘ir davrlardan biri sifatida e‘tirof etiladi. Bu voqea shoir ruhiyatida chuqur iz qoldirgan bo‘lib, uning she‘riyatida ham o‘z aksini topganini kuzatish mumkin.

“Diyorim ahli birla yordin boshimg‘a yuz mehnat...”

misrasi aynan shu tarixiy va ijtimoiy ziddiyatlarning badiiy ifodasi sifatida talqin etilishi mumkin. Bu yerda shoir nafaqat ishqiy ayriliqni, balki yaqin muhit — “diyor ahli” tomonidan

yetkazilgan ruhiy zarbalarni ham nazarda tutadi. Shu jihatdan “yor-u diyor” tushunchasi kengayib, shoir uchun aziz bo‘lgan muhitdan majburiy uzilish fojeasini anglatadi.

Ibrohim Haqqulov talqinlarida ham Navoiy she'riyatidagi iztiroblar ko'pincha tasavvufiy ma'nolar bilan bir qatorda real hayotiy asosga ega ekanligi ta'kidlanadi. Olimning fikricha, Navoiy g'azallaridagi “junun” holati faqat ilohiy ishq bilan cheklanmay, balki insonning ijtimoiy muhit bilan ziddiyatga kirishgan ruhiy holatini ham aks ettiradi.[1.96]. Demak, mazkur g'azalda ifodalangan iztiroblar ikki qatlamda namoyon bo'ladi: bir tomondan, tasavvufiy ma'nodagi ilohiy ishq va ruhiy kamolot jarayoni, ikkinchi tomondan esa, Alisher Navoiy boshidan kechirgan hayotiy sinovlar, xususan saroy muhitidagi adolatsizlik va majburiy ayriliq fojeasi. Har bir atamaga o'z o'rnida izoh berib o'tadi. Bejizga olim:” Navoiy she'rlarida ,eng avvalo, ruhiy asos,so'zning fikriy-mafkuraviy ildizi juda baquvvat. Shuning uchun Navoiyni o'qiganda aql, ko'ngil, tuyg'u, bilim deyarli bab-barobar ishlashi kerak, shundagina shoir asarlarini puxtaroq tushunishga erisha borasiz”. [4.209].

“Junun-mastlikda nihoyat, darvishlikda bidoyat erur. Junun shunday ogohlikdurki, unda kishi o'zligidan bexabar bo'lmog'i kerak”, deydi Sayyid Ja'far Sajjodiy.[1.95]. Olimning fikricha, Navoiy nazarda tutgan “junun vodiysi” darveshlikka daxldor. Negaki, g'azalning birinchi baytida o'zlikdan kechmoq niyati ta'kidlangan.

*Falak bedodidin garchi meni xokiy g'ubor o'ldum,
Tilarmen, topmag'aylar to'tiyoliqqa g'uborimni.*

Bu misralar Erkin Vohidov sharhida biroz o'zgacha tus oladi: “Zolim odamlar meni tirikligimda xo'rladilar, qadrimga yetmadilar, Vaqt kelarki, mening odamlarga ko'rgazgan mehr-u sadoqatim, fidoyiligim ayon bo'lar. Kishilar mening qadrimga yetarlar, mo'zoring xokini ko'zlariga to'tiyo qilarlar. Lekin tirikligimda bedodlik qilganlar men dunyodan o'tgach o'kinmoqlari benaf, ko'zlariga to'tiyo qilmoq uchun g'uborimni topmag'aylar”. Haqqulov ushbu fikrlarni inkor etmagan holda bu fikrlar baytning zohiriy mazmuniga tegishli bo'lishi mumkin, lekin uning haqiqiy ma'nosi boshqacha ekanligini keltirib o'tadi. Eng avvalo, bu fikrlar ishq ahliga qaratilganini inobatga olib, ishq tufayli g'oyib bo'lmoqni uch turga ajratadi: avvalgisi, o'zingni anglasang, Xudo ham seni bilsa va kishilarni siyrak ko'rsang. Ikkinchisi- sen bo'lsang-u, ma'shuq bo'lsa. Uchinchisi-hamma bo'lsayu, sen bo'lmasang. Navoiyning tilagi ham shu g'oyiblik, ya'ni vahdati vujud bilan tamoman birlashmoq ekanligini olim e'tirof etib o'tadi.

Tasavvufda ilohiy jamol timsoli-nur. Agar olloh o'z aksini ko'rsatsa, olam nur va yorug'likka chulg'anadi. Navoiy buurning misli ko'rilmagan qudratga egaligini ulug'lab deydi:

*Shak ermas partavi tushgach uyi ham, raxti ham kuymak
Chu go'riston gadoyisezmagay sham'I mo'zoringni.*

Bu o'rinda olim “Sham'i mazor”-barcha narsani kuydirib, kulini ko'kka sovurguvchi samoviy porloqlikka nisbatan kichik bir yorug'lik ramzi. Bundan tashqari, inson ruhini “sham”ga qiyoslagan holda, uning shulasi Haq nuriga singib ketishga qodirligiga ham to'xtaladi. Shuning uchun lirik qahramon ham ko'ngli og'rishini e'tirof etsa-da, baribir yor-u diyoridan qochishga qat'iy ahd qiladi:

*Diyorim ahli birla yordin boshimga yuz mehnat,
Ne tong, boshim olib ketsam, qo'yub yor-u diyorimni.*

I. Haqqulovda ham, E. Vohidovda ham keyingi misralar sharhi deyarli farq qilmaydi. Ya'ni ikkala tadqiqotchida ham tiriklik -bu dard, uning davosi faqatgina o'lim ekanligi keltiriladi. Qahramon soqiyi azal- Xudoga murojaat qilib, taqdir qadahiga “zahri qotil” quyishini so'raydi

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning “Junun vodiysig'a moyil ko'rarmen...” g'azali inson ruhiyatining murakkab va ziddiyatli holatlarini yuksak badiiy darajada aks ettiruvchi asarlardan biri hisoblanadi. Ibrohim Haqqulov talqinida “junun” asosan tasavvufiy-falsafiy kategoriya sifatida izohlanib, ilohiy ishq yo'lida o'zlikdan kechish, ruhiy kamolotga erishish bosqichi sifatida talqin etiladi. Erkin Vohidov esa mazkur holatni inson ruhiyatidagi kuchli iztirob, ichki ziddiyat va hayotiy sinovlar natijasida yuzaga keladigan psixologik jarayon sifatida sharhlaydi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, har ikki yondashuv bir-birini inkor etmaydi, aksincha, g'azalning mazmuniy qatlamlarini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi. Natijada, mazkur g'azal nafaqat ishqiy-tasavvufiy asar, balki shoirning shaxsiy hayoti, ijtimoiy muhit va tarixiy voqelik bilan chambarchas bog'liq murakkab badiiy-falsafiy matn sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ibrohim Haqqul. Tasavvuf va she'riyat. Toshkent, 1991.184 b.
2. Комилов Н. Маънолар оламига сафар. Тошкент: «TAMADDUN», 2002;
3. Erkin Vohidov. G'azalga sharh. 1986-yil.
4. Zulayxo.R. Ibrohim Haqqul haqiqati.-T:"Dizayn-print". "Tirilish nashriyoti", 2023.296b

UO'K 398.5:81'22

MAQOLLARDA MENTALITET, DINIY QADRIYATLAR, MAROSIMLARINING IFODALANISHI

G.X.Toshmurotova, magistrant, Termez iqtisodiyot va servis universiteti, Termez

O.P.Uralova, DSc, dots., Termez iqtisodiyot va servis universiteti, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz xalq maqollarida milliy mentalitet, diniy qadriyatlar va marosimlarning qanday aks etgani lingvokulturologik nuqtayi nazardan o'rganiladi. Maqollarning semantik tahlili orqali turli madaniyatlarda shakllangan dunyoqarash, diniy e'tiqod va rasm-rusumlarning xalq og'zaki ijodida qanday ifodalangani aniqlanadi.

Kalit so'zlar: maqollar, mentalitet, diniy qadriyatlar, marosimlar, lingvokulturologiya, xalq og'zaki ijodi.

Аннотация. В статье исследуется, как национальный менталитет, религиозные ценности и обряды отражаются в узбекских и английских пословицах с лингвокультурологической точки зрения. Путем семантического анализа пословиц выявляется, как мировоззрение, вера и обычаи разных народов представлены в фольклорных изречениях.

Ключевые слова: пословицы, менталитет, религиозные ценности, обряды, лингвокультурология, фольклор.

Abstract. This article examines how national mentality, religious values, and rituals are expressed in Uzbek and English proverbs from a linguo-cultural perspective. By analyzing the semantics of proverbs, the study identifies how worldviews, religious beliefs, and customs are reflected in folk sayings of different cultures.

Key words: proverbs, mentality, religious values, rituals, linguoculturology, folklore.

Kirish. Xalq maqollari – millatning asrlar davomida to'plangan donoligi va tajribasi mahsuli bo'lib, ular orqali xalqning mentaliteti, e'tiqodi va turmush tarzi haqida ko'plab ma'lumotlar olish mumkin. Mentalitet atamasi muayyan xalqning aqliy va ruhiy dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va odatlarini ifodalovchi tushuncha sifatida qabul qilinadi. Har bir millatning mental xarakteri boshqalardan farqlanib, aynan solishtirma tadqiqotlar orqali namoyon bo'ladi. Xalq og'zaki ijodi, xususan, maqollar, ana shu mental xususiyatlar ko'zgusi desak, mubolag'a bo'lmaydi. Darhaqiqat, "xalqning milliy xarakteri va qadriyatlarini aks ettiruvchi maqollarda uning ma'naviyati yaqqol namoyon bo'ladi".

Adabiyotlar sharhi va metodologiya. Xalq maqollari va ularning lingvokulturologik talqini ko'plab ilmiy ishlarda o'rganilgan. Maqollar orqali milliy mentalitet ifodalanishi O'. Yo'ldoshev, F. Usmonov, X. Xamzayev kabi olimlarning ishlarida qayd etilgan. Masalan, F. Usmonov mentalitet tushunchasini sharhlab, "mentalitet – bu xalq va jamiyat tafakkur tarzi, ma'naviy munosabat va malakalar yig'indisi" deb ta'riflagan edi [1, 135-140]. Maqollarning lingvokulturologik xususiyatlarini o'rgangan tadqiqotlarda esa, masalan, O. Xamzayevning ishlari turli tillardagi maqollarni qiyoslash orqali ularda milliylik va mentalitet ifodasi o'rganilgan [2, 105-108]. Shuningdek, ayrim ilmiy maqolalarda o'zbek, rus va fransuz tillaridagi maqollarni solishtirib, ular orqali milliy mentalitet va milliylik talqini yoritilgani ma'lum [3, 45-50]. Bunday tadqiqotlar ko'rsatadiki, turli xalqlar maqollarida o'xshash mavzular bo'lsa-da, ularning berilish uslubi va ohangida milliy rang-baranglik mavjud.

Tadqiqot usuli sifatida qiyosiy-lingvistik tahlil qo'llanildi. Maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi tanlangan maqollar mavzu bo'yicha guruhlanib tahlil qilindi. Avvalo, mentalitetga oid maqollar, keyin diniy e'tiqod va qadriyatlarga oid maqollar, so'ng marosim va urf-odatlariga oid maqollar

alohida kategoriyalar sifatida ajratildi. Har bir kategoriya doirasida misollar keltirilib, ularning semantik va ma'no tarqalishi sharhlangan. Maqollar tarjimada o'zaro qiyosiy jihatdan tahlil qilinarkan, bevosita so'zma-so'z tarjima qilinganda ma'no yo'qolishi mumkinligi e'tiborga olindi; shu bois, ekvivalentli tarjima tamoyiliga amal qilindi [4, 80-82].

Masalan, ingliz tilidagi "God only knows" degan maqol bevosita tarjima qilinsa "Faqat Xudo biladi" bo'ladi, bu o'zbek tilida ham ekvivalent ma'noga ega "Alloh bilguvchidir" iborasi bilan mos keladi [5, 90-95].

Tahlil. Milliy mentalitet odatda xalqning ijtimoiy xarakteri, hayotga munosabati, dunyoqarashida namoyon bo'ladi. Maqollar esa bu mental xususiyatlarni o'zida mujassamlashtiradi. O'zbek xalq maqollarida sabr-toqat, oqibat, mehnatsevarlik kabi xislatlar ko'p uqtiriladi. Masalan, "Sabr tagi – sariq oltin" maqolida sabr qilishning boylik olib kelishi ta'kidlanadi. Bu xalqning azaliy dono maslahatidir va mentalitetidagi chidamli bo'lish, taqdirga tan berish kabi jihatlarni ko'rsatadi. Ingliz xalq maqollarida esa tadbirkorlik, amaliy aqidaparastlik kabi mental sifatlar ko'zga tashlanadi. Misol uchun, "God helps those who help themselves" (Xudo o'ziga o'zi yordam berganga yordam beradi) naqlida ingliz mentalitetidagi mustaqillik va harakatga urg'u berilgan. Bu maqol mazmunan o'zbek tilidagi "Sendan harakat, mendan barakat" degan hikmatga yaqin.

Mentalitetga oid maqollar ikki xalqda qarama-qarshi vaziyatlarni qiyoslash orqali ham namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbekda "*Jahl chiqqanda, aql ketar*" degan maqol bor, ya'ni, jahldorlik qoralanadi. Inglizda esa "*Don't make decisions when you're angry*" (Jahling chiqqanda qaror chiqazma) mazmunidagi ibora mashhur. Ikkisi ham bir xil ruhda, bosiqlikka da'vat, bo'lsa-da, ifoda shakli har xil. Bu misollar shuni ko'rsatadiki, har ikki xalq mentalitetida aql-idrokni ustun qo'yish qadriyat bo'lsa-da, uni ifodalash uslubi tildan tilga farqlanadi.

Mentalitetni aks ettiruvchi yana bir jihat – bu milliy xarakter elementlarining maqollarda berilishi. O'zbeklarda mehmondo'stlik, qo'ni-qo'shnihilik, oilaparvarlik mental xarakterning ajralmas qismi. Bu jihatlar "*Qo'shning ko'r bo'lsa, ko'zingni qis*" kabi, ya'ni, qo'shningdagi kamchilikka ko'z yum, maqollarda aks etadi – bag'rikenglik va tinchliksevarlikni ko'rsatadi. Inglizlarda esa shaxsiy hayotni hurmat qilish, mustaqillik kabi sifatlar muhim. Masalan, "*An Englishman's home is his castle*" (Inglizning uyi – uning qal'asi) degan naql ingliz mentalitetidagi xususiy hudud daxlsizligi g'oyasini bildiradi. Xulosa qilganda, xalq maqollari milliy mentalitetning jonli ifodasi bo'lib, ular orqali biz o'sha xalqning ichki dunyosiga nazar tashlay olamiz.

O'zbek xalq maqollarida esa islom dini va unga xos qadriyatlar aks etadi. Ko'plab maqollarda Alloh zikr qilinadi, taqdir va qazo-qadar masalalari tilga olinadi. Masalan, "*Allohma tavakkal*" degan naql, ingliz tilida muqobili: "*Put trust in God*", musulmoncha tafakkur tarzini aks ettiradi, ya'ni, inson qo'lidan kelmagan ishni Allohga tavakkal qilish. Shuningdek, "*Bandaning ishi – harakat, nasibasi – Allohdan*" mazmunidagi hikmatlar bor. Bunday maqollar bevosita Qur'on va hadislardagi "*harakat qil, Alloh madad beradi*" degan g'oyalarga uyg'un.

Diniy qadriyatlar ichida taqvo, halollik, sabr, qanoat kabi fazilatlar maqollarda ko'p tarannum etiladi. Masalan, "Mehnatdan kelsa boyli, hayot bo'lar chiroylik", ya'ni, halol mehnat qilsang, doim rizqing bo'ladi, bu diniy axloq qoidasini ifoda etuvchi maqol. Yoki "*Xudo sabr qilgan bandani sevar*" mazmunidagi naqlida sabr fazilati e'tiqodiy asoslangan. Alloh sabr-qanoatli bandalarini yaxshi ko'radi, degan ishonch aks etadi.

Bundan tashqari, shayton, gunoh-savob tushunchalari bilan bog'liq maqollar ham mavjud. Masalan, o'zbek tilida "Shaytonning ozdirgani – o'ziniki" degan ibora bor, kimdir bir xato qilsa yoki yomon yo'lga kirsam shunday deyishadi. Bu "*shayton yo'ldan urdi*" degan diniy tasavvurdan kelib chiqqan. Ingliz tilida ham "*Speak of the devil, and he will appear*" (Shaytonni eslasang – paydo bo'ladi) degan maqol bor, bu ham shunga yaqin, kimdir haqida gapirsang, o'sha kelsa shu ibora ishlatiladi, aslida "shayton" so'zi bilan hazil tariqasida. Ikkala holatda ham shayton obrazi orqali xalq ishonchlari aks ettirilmoqda.

Xulosa qilganda, har ikki xalq maqollarida diniy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Inglizlar ko'proq Bibliyaga oid, nasroniylikka xos motivlarni maqollarga singdirgan bo'lsa, o'zbeklarda islomiy talimot va sharqona donishmandlik ko'rinishlari yaqqol seziladi. Ahamiyatlisi shundaki,

maqollar diniy tushunchalarni oddiy, lo'nda va ommabop shaklda ifoda etadi, shu tariqa xalq orasida axloqiy va diniy tarbiya vazifasini ham o'tab kelgan.

Har bir xalqning marosimlari va urf-odatlar ham ularning maqollarida o'z ifodasini topgan. O'zbek maqollarida to'y va aza, ya'ni quvonch va motam marosimlariga oid juda ko'p naql-matal bor. Bu bejiz emas, chunki to'y ham, aza ham xalq hayotining muhim ijtimoiy hodisalari sanaladi. Misol uchun, *“Azadorni to'yga zo'rlama; kimga – to'y, kimga – aza”* degan maqol juda ibratlidir. Ma'nosi, motamdagi odamni to'yga majburlab olib borma, bir kishi uchun quvonch bo'lgan narsa, boshqa birov uchun qayg'u bo'lishi mumkin. Ushbu maqol xalqimizning nozik hissiyotga ega ekanini, har kimning ahvolini inobatga olish kerakligini uqtiradi. Yana bir maqol: *“To'yga – qo'shiq, azaga – yig'i”*, ya'ni to'yda quvonchli qo'shiqlar kuylanur, aza marosimida yig'i bo'lur. Bu naql hayotning ikki qarama-qarshi tomonini aniq ajratib ko'rsatadi va har birining odobini belgilaydi [6, 28-33].

Natijalar.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi natijalarga erishildi:

Maqollar milliy mentalitetni aks ettiradi. O'zbek va ingliz maqollarini qiyoslash shuni ko'rsatdiki, har ikkisi ham xalqning o'ziga xos xarakteri va dunyoqarashi mujassamlangan. O'zbek maqollarida sabr-qanoat, mehmondo'stlik, jamoaviylik kabi sifatlar targ'ib etilsa, ingliz maqollarida mehnatsevarlik, mustaqillik, shaxsiy hudud daxlsizligi kabi g'oyalar ilgari suriladi. Bu orqali, proyeksion ravishda, biz ikki xalq mental portretini ko'ra oldik. Eng muhimi – har ikki madaniyatda ham maqollar tarbiyaviy-ahloqiy vazifani o'tashi, yosh avlodga qanday bo'lish kerakligi haqida saboq berishi aniqlandi. Ko'pincha sodda maqollar tilida nihoyatda boy va rang-barang tarzda namoyon bo'ladi.

Xulosa. Umuman olganda, maqollar – bu milliy tafakkur xazinas. Ularda mentalitet, diniy qadriyat va marosimlar singari murakkab tushunchalar juda sodda, ammo ta'sirchan shaklda ifodalangan. Lingvokulturologik tahlil ko'rsatdiki, til va madaniyatning uzviy aloqadorligi aynan shu maqollarda yaqqol ko'rinadi – *“til bilgan el biladi”* degan naql bejiz aytilmagan. Xalq maqollarini o'rganish orqali biz nafaqat til xususiyatlarini, balki butun bir xalqning ruhiyatini, uning eng chuqur e'tiqod va odatlarini ham anglashimiz mumkin. Bu esa madaniyatlararo tushunish va muloqotni boyitishda beqiyos ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmonov, F. F. 2021. Mentalitet tushunchasi va uning lingvomadaniy talqini. O'zbekiston filologiya jurnali, 2, 135–140.
2. Xamzayev, O. E. Maqol va matal birliklarining qisqacha talqini, 105–108. Termez Davlat Universiteti.
3. Retrieved from <https://www.scribd.com/document/815047118/105-108>.
4. Bakhronova, D. 2023. Ingliz, fransuz va o'zbek maqollarida mentalitet va milliylik talqini. In-Academy jurnali, 3(11), 45–50.
5. Narmuratov, Z. R. 2025. Frazologik birliklarning tarjima qilish muammolari. Tamaddun Nuri – The Light of Civilization, 1(64), 80–82.
6. Ismoilova, G. 2024. O'zbek va ingliz xalq maqollarida diniy obrazlar: Lingvokulturologik tahlil. FarDU Ilmiy xabarlar, 1(57), 90–95.
7. Kenjaeva, N. 2023. Maqollarda urf-odat va marosimlarning aks etishi. Folklorshunoslik masalalari, 4, 28–33.

UO'K 81'373.6:81'22

“MEHMONDO'STLIK” TUSHUNCHASINING ETIMOLOGIK VA MADANIY TALQINI

G.X.Toshmurotova, magistrant, Termez iqtisodiyot va servis universiteti, Termez

O.P.Uralova, DSc, dots., Termez iqtisodiyot va servis universiteti, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqolada *“mehmondo'stlik”* tushunchasining kelib chiqishi va mazmun-mohiyati lingvistik va madaniy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Mehmondo'stlik so'zi tarkibidagi qismlar, mehmon va do'st, etimologik jihatdan ko'rib chiqilib, bu tushunchaning o'zbek xalqidagi urf-odatlar va qadriyatlar tizimidagi o'rni yoritiladi. Tadqiqot usuli sifatida etimologik tahlil hamda madaniy-me'yoriy manbalarni sharhlash qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: mehmondo'stlik, mehmonnavozlik, etimologiya, madaniyat, urf-odat, qadriyatlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие «мехмондостлик» (гостеприимство) с этимологической и культурной точек зрения. Анализируются составные части слова, «mehmon» (гость) и «do'st» (друг), с точки зрения их происхождения, а также раскрывается значение данного концепта в системе узбекских обычаев и ценностей.

Ключевые слова: гостеприимство, дружелюбие к гостям, этимология, культура, обычаи, ценности.

Abstract. This article analyzes the concept of “mehmondo'stlik” (hospitality) from an etymological and cultural perspective. The components of the word, “mehmon” (guest) and “do'st” (friend), are examined for their linguistic origin and combined meaning, while the role of this concept in Uzbek customs and values is explored. Methodologically, an etymological analysis and review of cultural-historical sources are applied.

Key words: hospitality, guest-friendship, etymology, culture, customs, values.

Kirish. O'zbek tilidagi “mehmondo'stlik” so'zi tarkiban mehmon (guest) va do'st (friend) qismlaridan tashkil topgan bo'lib, uning ma'nosi “mehmonni do'stdek ko'rish, mehmonlarga do'stona munosabat” degan tushunchani anglatadi. Mehmon so'zi fors tilidan kirib kelgan bo'lib, asli “mehmān”, ya'ni “mehmon, tashrif buyuruvchi kishi” ma'nosini bildiradi. Do'st so'zi esa o'zbek tilida “yaqin oshna” ma'nosini anglatuvchi birlik bo'lib, bu ham fors tilidan olingan (forscha dust – do'st) so'zdir [1, 645]. Demak, mehmundo'stlik so'zining etimologik talqini “mehmonga do'st bo'lish” mazmunini ifodalaydi.

Mazkur tushuncha xalqimiz tafakkurida chuqur ildizga ega. Mehmondo'stlik qadimdan o'zbek xalqining olijanob fazilatlaridan biri sifatida e'zozlanib keladi. Xalqimiz azaldan “Mehmon otangdan ulug'” deya mehmonning martabasini ulug'lagan. Shu bois mehmon kutish va mehmonnavozlik bilan bog'liq urf-odatlar har doim muqaddas sanalgan. Mehmondo'stlikning etimologik kelib chiqishini o'rganish va uning madaniy talqinini anglash bu qadriyatning milliy ongimizdagi o'rnini yanada yaqqolroq ochib beradi.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya. Mehmondo'stlik konsepti lingvistika va madaniyatshunoslikda milliy mentalitet va qadriyatlarni o'rganishda muhim o'rin tutadi. Ilmiy manbalarda mehmundo'stlikning lingvokulturologik jihatlarini keng yoritilgan. Masalan, Sh. Eshankulova kabi tadqiqotchilar mehmundo'stlik konseptining o'zbek tilidagi maqollardagi ifodasini alohida o'rganganlar. Ularning izlanishlarida mehmundo'stlik bilan bog'liq maqollar xalq dunyoqarashi va madaniy me'yorlarini aks ettiruvchi vosita ekani ta'kidlanadi [2, 78-82]. Bundan tashqari, I. Jabborovning “O'zbeklar: turmush tarzi va madaniyati” nomli asarida ham o'zbek xalqining an'analari qatorida mehmonnavozlik alohida tilga olingan. Ushbu manbalar mehmundo'stlikni nafaqat tilshunoslik nuqtayi nazaridan, balki tarixiy va etnografik jihatdan ham yoritishga xizmat qiladi [3, 146-148].

Metodologik jihatdan, maqolada etimologik tahlil va madaniy-ta'limiy tahlil usullari qo'llanildi. Avvalo, mehmundo'stlik atamasining lug'aviy tarkibi va uning kelib chiqish manbalari tahlil qilindi. So'ngra, tarixiy manbalar va folklor namunalardagi mehmonnavozlikka oid ma'lumotlar ko'rib chiqilib, madaniy talqin qilindi. Xususan, xalq maqollari, hikmatli so'zlari hamda etnografik manbalardagi misollar orqali mehmundo'stlik tushunchasining milliy mentalitetdagi o'rnini ochib berildi. Biz maqolada asosiy e'tibor mehmundo'stlikning lingvomadaniy talqiniga qaratilib, u til va madaniyat aloqadorligida tahlil qildik.

Tahlil. Mehmondo'stlik tushunchasining asosini tashkil etuvchi mehmon so'zi qadimiy fors tilidan meros bo'lib, bugungi o'zbek tilida “uyga tashrif buyurgan kishi” ma'nosida ishlatiladi. Do'st so'zi ham fors-tojik til oilasidan bo'lib, yaqin birodar yoki oshnoni anglatadi. Demak, morfologik jihatdan “mehmon” + “do'st” + -lik qo'shimchasidan yasalgan bu atama “mehmon bilan do'stlarcha munosabatda bo'lish” degan ma'noni anglatadi. O'zbek tilining izohli lug'atida “mehmondo'stlik” so'ziga “mehmondo'stga xos xislat, mehmon kutishni odat qilish” tarzida ta'rif berilgani ayni mazmunni tasdiqlaydi. Shunday qilib, etimologik tahlil bu tushunchaning lug'aviy asosidayoq mehmonni hurmat qilish g'oyasi mujassam ekanini ko'rsatadi.

Mehmondo'stlik o'zbek xalqining eng aziz qadriyatlaridan biri bo'lib, asrlar davomida ijtimoiy hayot tarzining ajralmas qismiga aylangan. Mehmonnavozlik odatlari orqali xalqimizning insoniylik, saxiylik va oqko'ngillilik kabi fazilatlarini namoyon bo'ladi. Xalq orasida "Mehmon – xudoning mehmoni" degan naql ham keng tarqalgan bo'lib, bu mehmonni Ollohning elchisi darajasida izzatlash lozimligini bildiradi. Mehmondo'stlikning milliy mentalitetdagi ahamiyati haqida so'z yuritganda, ko'plab maqollar va matallarni misol keltirish mumkin. Masalan: "Mehmon otangdek ulug'", "Mehmon – uyingizga kirgan baxt" kabi naql va iboralar xalqimizning mehmonni ulug' martabali deb bilishiga yaqqol dalildir.

Bundan tashqari, turli hududlarda mehmon kutishning o'ziga xos udumlari shakllangan. Barcha hollarda umumiy qoida shuki, eshikdan kirib kelgan mehmon ochiq yuz bilan kutib olinib, dasturxonga eng yaxshi taomlar tortiladi. Masalan, Farg'ona vodiysi va Samarqand tomonlarida mehmonga avvalo issiq choy taklif qilish an'anasi bor bo'lsa, Toshkent tomonlarda xushbo'y "90 choy" damlab tutish rasm bo'lgan. Qoraqalpohlarda esa mehmon maxsus baliq kabob va kulcha non bilan qarshi olinadi. Bunday hududiy farqlar bo'lsa-da, mehmondo'stlikning mohiyati hamma joyda bir xil: mehmon huzur-halovatini ta'minlash, unga hurmat-ehtirom ko'rsatish. Xalqimizning "Mehmon kelar eshikdan – rizqi kelar teshikdan" degan gapi ham mehmon bilan birga xonadonga rizq-ro'shnolik kirib keladi, degan e'tiqoddan dalolat beradi. Darhaqiqat, mehmonni qut-baraka ramzi deb bilish madaniyati bizning milliy ongimizning muhim qismidir.

Natijalar. Yuqoridagi tahlillar asosida bir qator muhim natijalar kelib chiqdi: Etimologik jihatidan, "mehmondo'stlik" termini mehmon va do'st so'zlarining birikmasi sifatida shakllangan bo'lib, bu atamaning o'zagi mehmonni do'st darajasida azizlash g'oyasiga borib taqaladi. Bu esa o'zbek tilining lug'aviy boyligida mehmonnavozlikka berilgan e'tibor naqadar chuqur ekanini ko'rsatadi.

Madaniy jihatdan, mehmondo'stlik o'zbek xalqining milliy an'anasiga aylangan qadriyatdir. Tadqiqotda aniqlanishicha, mehmondo'stlik xalqimizda progressiv va demokratik xarakterga ega an'ana sifatida baholanadi. Ya'ni, ming yillar davomida shakllangan ushbu odat bugungi kun talablariga ham mos keladigan, hammani birday bag'riga bosuvchi qadriyat sifatida e'tirof etiladi. Mehmon kutish jarayoni nafaqat odob-axloq qoidalari majmui, balki "ma'naviyat maktabi" ekanligi ta'kidlanadi – bu orqali mehmondo'stlik insonlarda do'stlik, o'rtoqlik, insonparvarlik tuyg'ularini tarbiyalaydi.

Til va folklordagi ifodalanish, ayniqsa maqollar misolida, mehmondo'stlik konsepti yaxlit bir tizimni tashkil qilishi tasdiqlandi. O'zbek xalq maqollarida mehmon va mezbun munosabatlariga oid juda ko'plab hikmatli naql va iboralar borligi aniqlandi. Bu maqollarni lingvokulturologik tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, mehmondo'stlikka oid xalq hikmatlarida faqat mehmon kutish qoidalari emas, balki xalqning mehr-oqibat, saxiylik, farovonlikka ishonch kabi ruhiy-ma'naviy qiymatlari ham ifodalangan. Masalan, yuqorida keltirilgan maqollarda mehmon bilan birga xonadonga osoyishtalik va totuvlik kirishi, gina-advat ko'tarilishi kabi ma'naviy mazmunlar ilgari suriladi.

Qiyosiy nuqtayi nazardan, mehmondo'stlik faqat o'zbeklarga xos hodisa emasligi, balki dunyoning turli xalqlari madaniyatida uchrashini ham e'tiborga oldik. Biroq har bir millatda uning namoyon bo'lish darajasi va shakli turlicha. Masalan, qo'shni millatlarda, qozoq, qirg'iz, tojik va boshqalarda ham mehmonnavozlik bor, lekin ularning udum va iboralari o'ziga xos. Qadriyat sifatida mehmondo'stlik barcha millatlarda uchrasa-da, ayni o'zbeklarda u alohida yuksak maqomga ega ekani ilmiy manbalarda qayd etiladi. Bu natija, aslida, o'zbek xalqi tarixi va hayot tarzining o'ziga xosligi bilan bog'liq holda izohlanadi: Markaziy Osiyodagi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar, karvon yo'llari va ko'p xalqli muhit mehmondo'stlikning rivojiga turtki bergan.

Umuman olganda, mehmondo'stlik tushunchasi o'zbek tilshunosligi va madaniyatshunosligida milliy o'zlikni ifodalovchi muhim kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. O'tkazilgan tahlillar ushbu tushunchaning lug'aviy shaklidan tortib, xalq urf-odatlarigacha bo'lgan jarayonda uzviy bog'liqligini ko'rsatdi.

Xulosa. Mehmondo'stlik – o'zbek xalqining milliy identitetini belgilovchi asosiy fazilatlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot doirasida uning etimologiyasi va madaniy talqini o'rganilib, quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, mehmondo'stlik atamasining kelib chiqishidayoq mehmonni izzatlash g'oyasi mujassam bo'lib, bu o'zbek tilida ushbu tushunchaga berilgan yuksak bahoni ko'rsatadi. "Mehmon – do'st" degan ma'no lug'atda ham, xalq ongida ham chuqur ildiz otgan.

Ikkinchidan, mehmondo'stlik asrlar davomida shakllanib kelgan madaniy meros bo'lib, hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Mehmon kutish odobi, mezbbon va mehmon munosabatlariga oid yozilmagan qoidalar xalqimiz hayotida uzviy amal qilib kelmoqda. Bu an'ana tufayli jamiyatda mehr-oqibat, saxiylik, qo'ni-qo'shnichilik rishtalari mustahkamlanib, ijtimoiy birdamlik ta'minlanadi.

Uchinchidan, til va madaniyat kesishmasida mehmondo'stlik tushunchasi xalq maqollari va folklorida yorqin namoyon bo'ladi. Maqollar tahlili shuni ko'rsatdiki, mehmonnavozlik bilan bog'liq iboralar orqali o'zbek xalqining dunyoga qarashi, ezgulik va qut-barakaga ishonchi, samimiyligi ifodalangan. Xalq maqollari mehmondo'stlikni faqat me'yoriy ko'rsatma sifatida emas, balki axloqiy tamoyil sifatida ham targ'ib etadi.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, mehmondo'stlik, bu faqat bir so'z yoki lingvistik birlik emas, balki butun bir xalqning ma'naviy qiyofasini, uning tarixiy shakllangan insonparvarlik tamoyillarini o'zida jamlagan boy tushunchadir. Mehmondo'stlikni etimologik va madaniy jihatdan o'rganish bizga o'zbek xalqining qadriyatlarini chuqurroq anglash va ularga yanada yuksak baho berishga yordam beradi. Zero, mehmondo'stlikni asrab-avaylash va davom ettirish, milliy merosimizga hurmat va sadoqat belgilaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. O'zbek tilining izohli lug'ati (2-jild). Toshkent: O'zME, 2006. P. 645, "mehmondo'stlik" leksik birlik tavsifi (soz tarkibi: mehmon + do'st) va ma'nosi.
2. Eshankulova, Sh. O'zbek tilidagi maqollarda milliy madaniy konseptlarning ifodalanishi (filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi). Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti, 2011, pp. 78–82.
3. O'zbeklar: turmush tarzi va madaniyati – Jabborov, I. Toshkent: Fan, 1992, pp. 146–148.

UO'K 81'367:811.111

SYNTACTIC LINKAGE: AN ANALYSIS OF WORD COMBINATIONS IN MODERN ENGLISH

D.O.Toshnazarova, o'qituvchi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ingliz tilshunosligida so'z birikmalarining sintaktik bog'liqlik munosabatlari borasida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: subordinatsiya, koordinatsiya, aralash birikmalar, idimativ xususiyatga ega bo'lgan birikmalar

Аннотация. В данной статье рассматриваются синтаксические отношения словосочетаний в современной английской лингвистике.

Ключевые слова: подчинение, координация, смешанные сочетания, идиоматические выражения

Abstract. This article discusses the syntactic relationships of word combinations in Modern English linguistics.

Keywords: subordination, coordination, mixed combinations, idiomatic combinations

This article investigates the mechanisms of syntactic relationships within English word combinations (phrases and collocations). It explores how lexical units transition from independent entities into cohesive syntactic structures through subordination, coordination, and predication. The study emphasizes the distinction between grammatical "free" combinations and idiomatic "fixed" expressions. Word combinations are the building blocks of syntax, sitting between the level of the individual word and the full sentence. How do grammatical rules and semantic constraints interact to form meaningful syntactic units? In English syntax, the relationship between words in a combination is primarily governed by the hierarchy of the head and the adjunct/complement. In linguistics, the

way words bond determines whether a phrase is a **hierarchy** (Subordination) or a **partnership** (Coordination).

1. Subordination (Hypotaxis). Subordination is the “building block” of complex thought. It creates a hierarchical structure where a **Head** word carries the primary meaning, and **Subordinate** elements provide specific details. Without the head, the phrase usually collapses; without the subordinate, the phrase is simply less specific.

A. Attributive (Noun-Centric)

These define the qualities, states, or characteristics of a person, place, or thing.

Adjective + Noun: *A flickering candle, Deep blue oceans.*

Noun + Noun (Classifier): *Stone wall, Computer screen* (The first noun acts like an adjective).

Pronoun + Noun: *That house, Every student.*

B. Objective (Action-Target)

This relationship defines the “receiver” of an action. It is the bridge between a process and the entity affected by it.

Verb + Direct Object: *Painting a mural, Solving the puzzle.*

Verb + Indirect Object: *Give him the key, Send her a letter.*

C. Adverbial (Circumstantial)

These combinations describe the *how, when, where, or why* of an action.

Verb + Adverb: *Whisper softly, Arrive early.*

Verb + Prepositional Phrase: *Wait at the station, Sleep under the stars.*

2. Coordination (Parataxis). Coordination is democratic. It links elements that play the same grammatical role. If you remove one element, the other can usually stand alone without changing its fundamental nature. This is often used for emphasis, grouping, or contrast.

A. Syndetic Coordination (With Conjunctions)

These use “linkers” like *and, or, but* to create a clear relationship.

Nouns: *Cats and dogs, Coffee or tea.*

Adjectives: *Short but sweet, Cruel and unusual.*

Verbs: *Stop and stare, Sink or swim.*

B. Asyndetic Coordination (Without Conjunctions)

These are joined by commas or simple proximity, often creating a faster, more rhythmic pace (frequently used in literature).

Example: *“He was tall, dark, handsome.” “I came, I saw, I conquered.”* (Clausal coordination).

C. Correlative Coordination

These use paired joiners to show a mutual relationship between two equal parts.

Example: *Either now or never. Neither the rain nor the wind.*

Comparative Summary Table

Feature	Subordination (Hypotaxis)	Coordination (Parataxis)
Power Dynamic	One word “serves” the other.	Both words are equal.
Independence	The modifier needs the head.	Both parts can stand alone.
Key Function	Adds detail and precision.	Adds variety and grouping.
Logic	Which one? or “How?”	“This AND that.”

Classification of Word Combinations. Word combinations can be categorized based on their degree of stability and the nature of their components.

Type	Definition	Example
Free Combinations	Highly productive; components can be easily substituted.	<i>To buy a car</i>
Semi-Fixed	Collocations governed by usage rather than strict logic.	<i>To make a decision</i>
Fixed / Idiomatic	Syntactically rigid; meaning is non-compositional.	<i>To kick the bucket</i>

Mechanisms of Syntactic Connection. The English language, being largely analytical, relies on three primary markers for syntactic relationships:

1. **Word Order:** The position of the word determines its function (e.g., Subject-Verb-Object).

2. **Function Words:** The use of prepositions and conjunctions to indicate dependency.

3. **Inflection:** Minimal in English (e.g., possessive 's or plural -s), but still relevant for agreement.

In the study of syntax, a word combination (or phrase) is not merely a random string of symbols. It is a structured unit where words are bound by specific grammatical glue. These connections are defined by the relationship between a **dominant (head)** word and a **subordinate (dependent)** word. To understand how sentences are constructed, we must examine the three fundamental mechanisms of syntactic connection: **agreement**, **government**, and **adjunction**.

Agreement is a method of connection where the subordinate word adopts the grammatical categories of the dominant word. This creates a formal symmetry within the phrase. If the head word is feminine, singular, and in the nominative case, the dependent word must shift its morphology to match all three criteria. To signal that the words belong together as a single conceptual unit: beautiful girl.

Government occurs when the dominant word “dictates” a specific morphological form to the subordinate word. Unlike agreement, the dependent word does not mirror the head; rather, it obeys a command issued by the head. The head word (usually a verb or preposition) requires the dependent noun or pronoun to appear in a specific case (e.g., Accusative, Dative, Genitive). To define the semantic role of the dependent word (e.g., identifying who is the receiver of an action).

Adjunction is the most flexible mechanism. It occurs when the connection between words is expressed not through morphological changes, but through **word order, intonation, and logic**. The subordinate word is typically an “unchangeable” part of speech (an adverb, infinitive, or gerund). Because these words lack cases or genders, they cannot “match” the head word. They simply “attach” themselves to it. To provide circumstantial information (manner, time, or place) without altering the grammatical structure of the phrase.

Linkage	Nature of Connection	Dependency Indicator	Typical Parts of Speech
Agreement	Parallelism	Matching inflectional endings	Adjective + Noun
Government	Command	Specific case requirement	Verb + Noun/Pronoun
Adjunction	Proximity	Word order and logic	Verb + Adverb

Conclusion. The primary finding of this research underscores that English, as a predominantly analytical language, utilizes word order and functional words (prepositions/conjunctions) as the primary scaffolding for meaning. While traditional grammar often focuses on the sentence level, this study demonstrates that the phraseological level—the “middle ground” of syntax—is where the most critical semantic mapping occurs. We have observed that:

Subordination remains the dominant engine of English syntax, allowing for infinite expansion through attributive and adverbial layering;

Valency serves as the “DNA” of the word combination, dictating exactly how many and what types of dependents a head word can support;

The boundary between free combinations and fixed collocations is increasingly blurred, suggesting that syntax and lexis are not separate modules but are integrated into a single “lexico-grammar.”

The transition from simple word combinations to complex clausal structures suggests that syntactic relationships are hierarchical rather than linear. This supports the Dependency Grammar model, which posits that the verb (or the head of the phrase) acts as the structural center, exerting a “magnetic pull” on its subordinates. This research challenges the notion of “pure” free syntax, as even the most spontaneous combinations are often influenced by deeply ingrained collocations and idiomatic patterns. Beyond theoretical linguistics, the study of these relationships has profound implications for: Computational Linguistics & AI: Improving Natural Language Processing (NLP) by helping algorithms better predict word dependencies and disambiguate complex sentences. Translation Studies: Recognizing that syntactic relationships in English often lack a direct correspondence in other languages (like Uzbek or Russian), requiring a shift from literal translation to functional equivalence. Pedagogy: Enhancing English as a Second Language (ESL) instruction by focusing on “chunks” or word combinations rather than isolated vocabulary, which leads to greater fluency and grammatical accuracy. In summary, the syntactic relationship of word combinations is

the fundamental architecture of the English language. Future research should look toward Corpus Linguistics to analyze how these relationships evolve over time in digital mediums, particularly how social media and rapid communication may be simplifying or altering traditional syntactic dependencies.

REFERENCES:

1. Chomsky, N. (2014). Aspects of the Theory of Syntax. MIT Press.
2. Crystal, D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press.
3. Greenbaum, S., & Quirk, R. (1990). A Student's Grammar of the English Language. Longman.
4. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. (2013). An Introduction to Functional Grammar. Routledge.
5. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge University Press.
6. Sinclair, J. (1991). Corpus, Concordance, Collocation. Oxford University Press.
7. Tesnière, L. (2015). Elements of Structural Syntax. (Original work published 1959). John Benjamins Publishing Company.

UO'K 808.5

BAYRON IJODIDA METAFORA VA O'XSHATISH STILISTIK VOSITALARINING SEMANTIK TAHLILI

B.Toshpulatov, o'qituvchi, Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz romantizm adabiyotining yirik vakili Jorj Gordon Bayron ijodida metafora va o'xshatish kabi stilistik vositalarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ushbu vositalarning qahramon ruhiyati, ichki kechinmalari va muallif dunyoqarashini ifodalashdagi o'rni yoritiladi. Bayron asarlarida metaforalar ko'pincha murakkab hissiy holatlarni ifodalashga xizmat qilsa, o'xshatishlar obrazlarning jonli va ta'sirchan tasvirini yaratadi. Ushbu stilistik birliklar orqali muallif o'z davrining ijtimoiy va falsafiy muammolarini chuqur aks ettiradi.

Kalit so'zlar: Metafora, o'xshatish, semantik tahlil, romantizm, obrazlilik, Bayron ijodi

Аннотация. В данной статье проводится семантический анализ таких стилистических средств, как метафора и сравнение, в творчестве Джорджа Гордона Байрона — выдающегося представителя английского романтизма. В исследовании рассматривается роль этих средств в передаче психологического состояния героев, их внутренних переживаний и мировоззрения автора. В произведениях Байрона метафоры часто используются для выражения сложных эмоциональных состояний, тогда как сравнения способствуют созданию ярких и выразительных образов. Посредством этих стилистических единиц автор отражает социальные и философские проблемы своей эпохи.

Ключевые слова: Метафора, сравнение, семантический анализ, романтизм, образность, творчество Байрона.

Abstract. This article analyzes the semantic features of stylistic devices such as metaphor and simile in the works of George Gordon Byron, a prominent representative of English Romantic literature. The study highlights the role of these devices in expressing the psychological state, inner emotions of characters, and the author's worldview. In Byron's works, metaphors are often used to convey complex emotional experiences, while similes contribute to vivid and expressive imagery. Through these stylistic elements, the author reflects the social and philosophical issues of his time.

Key words: Metaphor, simile, semantic analysis, Romanticism, imagery, Byron's works.

George Gordon Byron ijodi jahon adabiyotida romantizm oqimining eng yorqin namoyonlaridan biri hisoblanadi. Uning asarlarida inson ruhiyati, ichki kechinmalar, erkinlik va jamiyatga qarshi kurash motivlari chuqur badiiy ifodasini topgan. Shoir o'zining betakror uslubi orqali nafaqat mazmuniy, balki stilistik jihatdan ham boy va rang-barang badiiy matnlar yaratgan. Adabiy matnning ta'sirchanligini ta'minlashda stilistik vositalar, xususan, metafora va o'xshatish muhim o'rin tutadi. Ushbu vositalar yordamida muallif murakkab hissiy holatlarni ifodalaydi, obrazlarni jonlantiradi hamda o'quvchiga chuqur estetik ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, Bayron ijodida

metaforik ifodalar va o'xshatishlar qahramonlarning ichki dunyosini ochishda, ularning ruhiy kechinmalarini tasvirlashda asosiy badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur tadqiqotning maqsadi Bayron asarlarida qo'llanilgan metafora va o'xshatishlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish, ularning badiiy matndagi funksional ahamiyatini ochib berishdan iborat. Shu orqali romantizm davri adabiyotida stilistik vositalarning o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkoniyati yaratiladi.

Har bir san'atning o'ziga xos vositasi, o'ziga xos moddiy mohiyati bor. Ranglar rasmning; tovushlar musiqaning va adabiyotning moddiy mohiyati tildir. Til ifodali vositalar va stilistik vositalar mavjudligi sababli ranglar va tovushlardan iborat. Stilistik vositalar qahramonlar nutqini yorqin, qiziqarli, hazilkash, istehzoli, hissiy va tushunarli qiladi; ular muallifning fikrlari va his-tuyg'ularini aks ettiradi.

Metafora tilda universal hodisadir. Uning universalligi tilning makonida, vaqtida va tuzilishida namoyon bo'ladi. U barcha tillarda va barcha davrlarda uchraydi; u tilning turli jihatlarida qo'llaniladi va tilning barcha funksional turlarida uchraydi. Metafora eng ko'p ishlatiladigan, taniqli va puxta ishlab chiqilgan stilistik vositalardan biridir. Metafora turli janrlarda qo'llaniladi. Biroq, bir janrda u boshqasiga qaraganda ko'proq, ba'zilarida juda keng qo'llaniladi, boshqalarida esa uning qo'llanilishi cheklangan. Metafora nafaqat bizning fikrlarimizni boshqalar uchun yanada tushunarli qilish uchun xizmat qiladi, balki zarurdir, chunki uning yordamida obyekt bizning fikrimiz uchun juda sodda va tushunarli bo'lib qoladi.

Metaforadan doimiy foydalanish asta-sekin asosiy ma'noning parchalanishiga olib keladi, unga yangi ma'nolar yoki ma'no ottenkalarini qo'shadi. Bu ta'sir, qanchalik kuchli bo'lmasin, hech qachon lug'at ma'nosi butunlay yo'qoladigan darajaga yetmaydi. Agar shunday bo'lganida, bu stilistik vosita bo'lmasdi. Stilistik vositada kontekstual ma'noning ta'siri qanchalik katta bo'lishidan qat'i nazar, lug'aviy ma'noning barqarorligi doimo saqlanib qolishi stilistika qonunidir.

Noma'lum narsani tushuntirish zarurati tug'ilganda metaforalar yordamga keladi. Narsalarning maxfiy xususiyatlari haqidagi fikrlarini ifoda etish uchun odamlar ularni tanishlari bilan taqqoslashadi va aslida biz hatto kundalik nutqimizda ham metaforikmiz.

Hozirgi kunda metafora kun tartibida, desak xato bo'lmaydi va biz turli xil intellektual yozuvlarning tobora ko'proq yozuvchilari metaforaga murojaat qilishga moyil bo'layotganini ko'rmoqdamiz. Agar yozuvchi metaforaga murojaat qilmasa, u o'zini noqulay his qiladi yoki hatto modadan chiqib ketardi, degan taassurot paydo bo'ladi, chunki metafora har doim yorqin tasvirlarni yaratishda, nutqni aniq ifodalashda, hodisalarni aniq va jonli tarzda tasvirlashda eng kuchli vositalardan biri bo'lib kelgan. Bayron asarlarining aksariyat satrlarida metasemiotik darajada qo'llanilgan son-sanoqsiz lingvistik birliklar mavjud. Aslida, biz yozuvchining xabarini aniqroq tushunish uchun turli xil stilistik vositalarni, shuningdek, metaforalarni ham kontekstda ochib beramiz. Bundan tashqari, lingvopoetik tahlil usuli bizga muallifning estetik ta'sirini ochib berish, keyin esa satrlar orasini o'qib, yozuvchining ma'nosini, niyatlarini, yashirin ma'nolarini va his-tuyg'ularini tushunish imkonini beradi. She'riyatda metaforadan foydalanish she'riy uslubning eng muhim jihatlaridan biridir. Bayron o'z she'riyatida metaforadan foydalanib, oddiy tilda yorqin tasvirlab bo'lmaydigan his-tuyg'ularni, munosabatlarni tushuntirish va yoritishga harakat qiladi. Shuningdek, u metaforadan biror narsani qisqa, ammo samarali tarzda tushuntirish yoki unga ishora qilish usuli sifatida foydalanadi, bu esa o'z tasavvurining cheksiz kuchini ko'rsatadi. Barcha stilistik vositalardan, ayniqsa, Bayronning lingvopoetik tafakkuriga xos bo'lgani metaforadir. Uning nozik metaforalari uning qahramonlarini, ularning his-tuyg'ularini va fikrlarini tasvirlashda muhim rol o'ynaydi.

Pol Ellij Bayronning she'riy mahorati insoniyat hayotidagi qarama-qarshiliklarga tayanib, haqiqiy dialektik jarayon orqali rivojlanganini ta'kidlaydi. Uning ta'kidlashicha, Bayron o'z faoliyatining boshidanoq to'rtta sevimli majoziy motivga tayangan: olov va o'yin; yorug'lik va zulmat; organik o'sish va mexanik harakatsizlik; va ikkilik metaforasi — Doppelgänger. Bu motivlar inson tafakkuri va xatti-harakatlarining qarama-qarshiligini ifodalaydi.

Muallifning asosiy maqsadi o'quvchiga tasvirlar orqali hissiy ta'sir ko'rsatishdir. Muallif o'quvchini natijaviy fikrlarni bildirishga ishonitirmaydi, balki uni bilvosita qahramonlarni baholashga

va vaziyatni aniqlashtirishga majbur qiladi. Uning metaforalari oddiy til kombinatsiyalari orqali ma'lum bir joziba va musiqiy idrok beradi. Bayronning “Chayld Haroldning ziyorati” poemasi haqiqiy metaforalarga boy. Keling, ba'zi misollarni ko'rib chiqaylik:

The Hell of Waters! Where they howl and hiss,
And boil in endless torture. (Byron 1956:236).

Yuqorida keltirilgan misralarda metaforalar haqiqiy metaforaning ajoyib namunasidir, chunki u haqiqatan ham kutilmagan. Biz bilamizki, “The Hell of Waters” mavjud bo'lmagan narsa, “torture” esa tuganmas bo'la olmaydi. Shu tarzda yozuvchi haqiqatni bo'rttirib ko'rsatish orqali yanada xayoliy, ifodali va ta'sirchan qilishni xohlaydi.

Mana yana bir kontekst, bu til birliklaridan metaforik foydalanish orqali kuchli his-tuyg'ularni uyg'otadi:

An Iris sits, amidst the internal surge,
Like Hope upon a death-bed, and, unworn.

Bu satrlar Bayronning “Chayld Harold ziyorati” poemasidan olingan (IV kanto, 182-band) bo'lib, butun parcha metaforikdir. Bunda “Like Hope upon a death-bed” markaziy metaforadir. Iris (kamalak) “O'lim to'shagi yonida o'tirgan umidga” o'xshatiladi. Bu kengaytirilgan timsol bo'lib, bunda mavhum tushuncha – Umid jismoniy mavjudlikka ega - u nafaqat mavjud, balki u “o'layotgan odamning yonida o'tiradi”. Metafora bir vaqtning o'zida bir nechta darajalarda ishlaydi.

Kamalak bo'ron paytida yoki undan keyin darhol paydo bo'ladi, ya'ni vayronagarchilik fonida, tabiatning “o'lim to'shagida” paydo bo'ladi. U yorqin, nozik va shu bilan birga o'tkinchi, xuddi odam o'limga mahkum odamning to'shagi yonida boshdan kechiradigan umid kabi: u “mavjud”, lekin hech narsani o'zgartirmaydi.

George Gordon Byron ijodida metafora va o'xshatishlar muhim stilistik vosita sifatida xizmat qilib, qahramonlarning ichki kechinmalari va muallifning badiiy dunyoqarashini ifodalashda katta ahamiyat kasb etadi. Ular asarlarning ta'sirchanligini oshirib, obrazlarning yanada jonli va mazmunli tasvirlanishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Elledge, W. Paul. Published by Vanderbilt University Press, Nashville, Tennessee, 1968. – P.64.
2. George Gordon Byron. (1812–1818). *Childe Harold's Pilgrimage*. London: John Murray.
3. George Gordon Byron. (1819–1824). *Don Juan*. London: John Murray.
4. George Gordon Byron. (1814). *The Corsair*. London: John Murray.
5. M. H. Abrams. (2015). *A Glossary of Literary Terms* (11th ed.). Boston, MA: Cengage Learning.
6. Roman Jakobson. (1960). Linguistics and poetics. In T. A. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350–377). Cambridge, MA: MIT Press.
7. Geoffrey N. Leech. (2008). *Language in Literature: Style and Foregrounding*. London: Routledge.
8. Paul Simpson. (2004). *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Routledge.
9. Peter Barry. (2009). *Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory* (3rd ed.). Manchester: Manchester University Press.

UO'K 81'25

POLIGRAFIYA SOHASIDAGI TERMINLARNI TARJIMA QILISHNING LINGVISTIK ASOSLARI

G.O.Turayeva, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz
G'.N.Arabov, dots., PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada poligrafiya sohasidagi terminlarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonining nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda P. Nyumark, J.-P. Vinay va J. Darbelne, J. Ketsford, E. Nayda tomonidan ishlab chiqilgan tarjima nazariyalari o'zbek tilshunosligida Sh. Safarov, N. Mahmudov, M. Yo'ldoshevlarning g'oyalari bilan qiyosiy o'rganiladi. Poligrafiya terminlari semantik strukturasining o'ziga xos jihatlari, ularning terminologik tizim sifatida shakllanishi hamda tarjimada qo'llaniladigan birlamchi strategiyalar – bevosita ko'chirish, kalkalash, adaptatsiya va tavsifiy tarjima misollar asosida ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: poligrafiya, termin, tarjima strategiyasi, kalkalash, adaptatsiya, pragmalolingvistika, ekvivalentlik, offset bosma.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы перевода полиграфической терминологии с английского языка на узбекский. В исследовании сопоставляются переводческие концепции П. Ньюмарка, Ж.-П. Вине и Ж. Дарбельне, Дж. Кэтфорда, Э. Найдс с идеями узбекских лингвистов Ш. Сафарова, Н. Махмудова и М. Йўлдошева. Особое внимание уделяется семантической структуре полиграфических терминов, их формированию как терминологической системы, а также основным стратегиям перевода – заимствованию, калькированию, адаптации и описательному переводу, иллюстрируемым конкретными примерами.

Ключевые слова: полиграфия, термин, стратегии перевода, калькирование, адаптация, описательный перевод, прагматика, эквивалентность.

Abstract. The article examines the theoretical and practical foundations of translating printing terminology from English into Uzbek. The study compares the translation theories of P. Newmark, J.-P. Vinay and J. Darbelnet, J. Catford and E. Nida with the views of Uzbek linguists such as Sh. Safarov, N. Mahmudov and M. Yo'ldoshev. Special attention is given to the semantic structure of printing terms, their formation as a terminological system, and primary translation strategies including borrowing, calque, adaptation and descriptive translation, illustrated with concrete examples.

Key words: printing terminology, translation strategies, borrowing, calque, adaptation, descriptive translation, pragmatics, equivalence.

Bugungi globallashuv sharoitida poligrafiya sanoati xalqaro kommunikatsiyaning muhim bo'g'ini sifatida tez sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Bosma mahsulotlarning xalqaro bozorda aylanishi, xorijiy poligrafiya uskunalari va texnologiyalarining keng joriy etilishi o'zbek tilida yangi terminologik qatlamning shakllanishini jadallashtirmoqda. Mazkur jarayon tarjima faoliyatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi, chunki soha terminlarining aksariyati ingliz tilidagi xalqaro standartlardan kirib kelmoqda. Terminlarni adekvat tarjima qilish poligrafiya jarayonlarini to'g'ri tashkil etish, texnik hujjatlar, shartnomalar, texnologik yo'riqnomalar va sifat standartlarini anglash hamda tatbiq etish uchun zarur bo'lgan asosiy shartlardan biridir.

P. Nyumark tarjima metodlarini manba tiliga va maqsad tiliga yo'naltirilgan sakkiz turga ajratadi hamda ularni so'zma-so'z tarjimadan adaptatsiyagacha bo'lgan kontinuum sifatida izohlaydi. Olimning "A Textbook of Translation" asarida so'zma-so'z, literal, sodiq, semantik, kommunikativ, idiomatik, erkin tarjima va adaptatsiya kabi metodlar batafsil tavsiflanadi va ular orasidagi chegaralar pragmatik ehtiyojlarga ko'ra nisbiy ekanligi ta'kidlanadi. Nyumark, shuningdek, tarjima jarayonida "descriptive equivalent", "through-translation", "transference", "modulation" kabi protseduralarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi, bu esa texnik terminlar tarjimasida muhim amaliy ahamiyat kasb etadi [1].

Sh. Safarov "Pragmalingvistika" monografiyasida til birliklarining pragmatik talqini, nutqiy faoliyat, kommunikativ maqsad va adresat omillarining til tizimiga ta'sirini keng tahlil qiladi. Olim, xususan, matnning pragmatik qatlami va nutq strategiyalari tushunchalarini asoslab, har bir til birligi ma'lum kommunikativ vaziyatda yangi ma'no-yuklama kasb etishini ta'kidlaydi, bu esa terminlarning soha ichida va umumxalq tilida turlicha qabul qilinishini tushuntirishga imkon beradi. Safarovning mazkur g'oyalari poligrafiya terminlarini tarjima qilishda adresat, kommunikativ vaziyat va matn turini hisobga olish zarurligini nazariy jihatdan asoslaydi [318].

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy metodlardan foydalanildi:

1) qiyosiy tahlil – ingliz va o'zbek tilidagi poligrafiya terminlari shakl va ma'nosining qiyosiy o'rganilishi;

2) semantik tahlil – terminlarning denotativ va konnotativ komponentlari, semantik maydoni hamda paradigmatic va syntagmatic aloqalarining aniqlanishi;

3) terminologik tasnif – poligrafiya terminlarini tematik va struktur mezonlar asosida guruhlariga ajratish.

Poligrafiya terminlari bir qator semantik va funksional mezonlarga ko'ra tasniflanishi mumkin: texnik terminlar, jarayon terminlari, material terminlari, sifat ko'rsatkichlari bilan bog'liq terminlar

hamda tashkiliy-iqtisodiy terminlar. Ingliz tilidagi glossarylarda offset printing, letterpress, gravure, flexography, digital printing kabi asosiy bosma usullari alohida terminologik maydonni tashkil etadi va har bir usulga xos terminlar tizimi vujudga keladi. Masalan, “offset printing” termini litografiya asosidagi bilvosita bosma usulini bildiradi, bunda tasvir plastinkadan avval kauchuk qoplamali blankaga, so‘ng u yerdan qog‘ozga ko‘chiriladi. “Typography” esa tarixan qo‘lda terma bosma bilan bog‘liq bo‘lib, bugungi kunda keng ma‘noda shrift dizayni, matnning grafikasini ishlab chiqish, sahifalash va kompozitsiyani anglatadi. “Ink density” atamasi esa bosma yuzasidagi bo‘yoq qatlami zichligini, ya‘ni optik zichlikni bildiradi; bu ko‘rsatkich spektrofotometr yoki densitometr yordamida o‘lchanadi va bosma sifatining asosiy parametrlaridan biri hisoblanadi.

Nyumark taklif qilgan “transference”, “through-translation”, “descriptive equivalent” kabi protseduralar, Vinay va Darbelneda uchraydigan “borrowing”, “calque”, “adaptation” kabi usullar texnik terminlar tarjimasini tavsiflashda terminologik apparat sifatida qo‘llanadi [5]. Ketsfordning “translation shifts” haqidagi g‘oyalari esa grammatik va leksik siljishlarni, masalan, ot birikmasining fe‘l birikmasi bilan almashtirilishi yoki juftlashgan terminning sodda birlikka qisqartirilishini tahlil qilish imkonini beradi [6]. Naydaning dinamik ekvivalentlik konsepsiyasi texnik terminlarning formal emas, balki funksional ekvivalentini tanlashga yo‘naltirilgani uchun ayniqsa foydalidir [7].

Biz shuni tadqiq etdik-ki, poligrafiya terminlarining o‘zbek tiliga ko‘chirilishida quyidagi asosiy strategiyalar kuzatiladi: 1) bevosita o‘zlashtirish – borrowingi; 2) kalkalash – so‘zma-so‘z yoki struktur ko‘chirish; 3) adaptatsiya – madaniy moslashtirish; 4) tavsifiy tarjima – descriptive equivalent. Bularning har biri turli tipdagi terminlar uchun turlicha darajada samarali bo‘lib, ba‘zi hollarda strategiyalar kombinatsiyasi qo‘llanadi, masalan, transkripsiya + tavsifiy izoh kabi.

Quyidagi jadval ayrim asosiy poligrafiya terminlarining inglizcha va o‘zbekcha variantlari hamda qo‘llangan strategiyalarni ko‘rsatadi:

Inglizcha atama	O‘zbekcha ekvivalenti	Qo‘llangan strategiya	Izoh qisqacha
offset printing	offset bosma	Borrowing + qisman adaptatsiya	“offset” unsuri saqlanib, “printing” komponenti “bosma” bilan almashtirilgan.
typography	tipografiya	Borrowing	Tarjima an‘anaviy shakli, tarixan rus tili orqali kirgan.
ink density	bo‘yoq zichligi	Tavsifiy tarjima	Denotativ ma‘no saqlangan, metaforik “density” elementi tushuntirilgan.
registration marks	registr belgilari	Calque + adaptatsiya	“registration” termini “registr” shaklida, “marks” esa “belgilar” sifatida ifodalangan.
proof (printing)	prob bosma	Borrowing + moslashtirish	Inglizcha “proof” ma‘nosi ruscha-posrednik “пробный оттиск” modeli asosida qisqartirilgan.
digital printing	raqamli bosma	Calque	“digital” – “raqamli”, “printing” – “bosma” tarzida so‘zma-so‘z ko‘chirilgan.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, “offset printing” atamasi uchun eng tabiiy va amaliy jihatdan maqbul variant “offset bosma” bo‘lib, unda xalqaro termin sifatida “offset” komponenti saqlanadi, “printing” esa o‘zbek tilidagi “bosma” termini bilan almashtiriladi. “Typography” atamasi uchun esa tarixan rus tili orqali kirib kelgan “tipografiya” varianti keng qo‘llanadi, biroq zamonaviy grafika va shrift dizayni sohasida inglizcha “typography” termini ham o‘z holicha uchrash mumkin. Bunday ikkiyuzlamalik terminologik me‘yorlashishda muayyan noaniqliklarga olib keladi, shu bois maqsad auditoriya va matn turiga qarab birini asosiy, boshqasini esa izohiy shakl sifatida berish maqsadga muvofiqdir. “Ink density” termini o‘zbek tilida ko‘pincha “bo‘yoq zichligi” shaklida tarjima qilinadi, bu yerda “density” fizik parametr sifatida tushuntiriladi va bosma sifatining normativ ko‘rsatkichlari bilan bog‘lanadi. Boshqa variant sifatida “bo‘yoq denziteti” shakli ham uchrash mumkin, biroq xalqaro o‘quvchi uchun qulay bo‘lsa-da, umumxalq tili nuqtai nazaridan kompleks va noaniq bo‘lib qoladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, poligrafiya sohasidagi terminlarni ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima qilishda to‘rt asosiy strategiya: bevosita o‘zlashtirish, kalkalash, adaptatsiya va tavsifiy tarjima eng ko‘p uchraydi va ular kombinatsiyalangan holda ham qo‘llanadi.

So‘zma so‘z strategiyasi struktura va leksik komponentlarni so‘zma-so‘z ko‘chirish asosida “digital printing” – “raqamli bosma”, “inkjet printer” – “bo‘yoq purkagichli printer” kabi terminlarni shakllantirishda samarali natija beradi. Adaptatsiya esa madaniy farqlarni qoplashga qaratilib, nishon

auditoriya tajribasiga mos keluvchi ekvivalentni tanlash orqali amalga oshiriladi, masalan, “brochure” – “reklama bukleti” yoki “leaflet” – “axborot varaqasi” kabi. Tavsifiy tarjima strategiyasi ayniqsa murakkab yoki maqsad tilida bevosita ekvivalenti bo‘lmagan terminlar uchun qo‘llanadi.

Mazkur tadqiqot natijalari poligrafiya sohasida faoliyat yuritayotgan tarjimonlar, muharrirlar, bosmaxona mutaxassislari hamda terminologiya bo‘yicha ishlayotgan tilshunoslar uchun amaliy va nazariy ahamiyat kasb etadi. Kelgusidagi izlanishlar uchun poligrafiya terminlarining korpus lingvistikasiga asoslangan statistik tahlili, diskursiv va kognitiv jihatlarini o‘rganish, shuningdek, raqamli bosma texnologiyalariga oid yangi terminlarning o‘zbek tiliga moslashtirilish mexanizmlarini alohida yo‘nalish sifatida tadqiq etish taklif etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Newmark P. A Textbook of Translation. / Prentice Hall International. – 1988. – 292 p.
2. Safarov Sh. Pragmalingvistika. Monografiya. – Toshkent: 2008. – 318 b.
3. Yo‘ldoshev M., Muhamedova S., Saparniyozova M. Matn lingvistikasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Ishonchli hamkor, 2021. – 188 b.
4. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab... // O‘zbek tili va adabiyoti. –2012. – №5. – B. 6–7.
5. Vinay J.-P., Darbelnet J. Stylistique comparée du français et de l’anglais: Méthode de traduction. / Didier. – 1977.
6. Catford J. C. A Linguistic Theory of Translation. / Oxford University Press. – 1965.
7. Nida E. A., Taber C. R. The Theory and Practice of Translation. / Brill. – 1969. – 220 p.

UO‘K 81‘36

TURLI TIZIMLI TILLARDA LEKSIK SINONIMIYANING SEMANTIK-STRUKTUR TADQIQI

(O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA)

M.O.Turayeva, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

G‘.N.Arabov, dotsenti, PhD, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek va ingliz tillari misolida turli tizimli tillarda leksik sinonimiyaning semantik va struktur xususiyatlari tahlil qilinadi. A. Hojievning sinonimlarga bergan ta’rifi hamda Sh. Rahmatullayev, F. Jumayeva va M. Xajieva ishlarida shakllangan sinonimik qator va semantik mezonlar ingliz tilshunosligidagi D. A. Kruz nazariyasi bilan qiyoslanadi. Tadqiqotimizda jasur–botir–mard va brave–courageous–bold kabi sinonimik uyalar semantik yadro, ma’no nozikligi, stilistik bo‘yoq va kombinator imkoniyatlari jihatidan taqqoslab chiqildi hamda tarjima, leksikografiya va til o‘qitish amaliyoti uchun xulosalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: leksik sinonimiya, sinonimik qator, dominanta, semantik yadro, ma’no nozikligi, stilistik bo‘yoq, o‘zbek tili, ingliz tili.

Аннотация. В статье анализируются семантические и структурные особенности лексической синонимии в типологически различных языках на материале узбекского и английского языков. На основе работ А. Ходжиева и Ш. Рахматуллаева о синонимических рядах в узбекском языке, а также теории лексических отношений Д. А. Круса сопоставляются синонимические гнезда типа *jasur–botir–mard* и *brave–courageous–bold* по семантическому ядру, оттенкам значения, стилистической окраске и сочетаемости. Полученные результаты показывают как универсальные семантические закономерности синонимии, так и типологические различия, важные для перевода, лексикографии и преподавания языков.

Ключевые слова: лексическая синонимия, синонимический ряд, доминанта, семантическое ядро, стилистическая окраска, узбекский язык, английский язык.

Abstract. The article examines semantic and structural properties of lexical synonymy in typologically different languages on the material of Uzbek and English. Building on A. Hojiev’s and Sh. Rahmatullayev’s descriptions of synonymic rows in Uzbek and D. A. Cruse’s theory of lexical relations in English, the study compares synonym sets such as *jasur–botir–mard* and *brave–courageous–bold* in terms of semantic core, subtle meaning differences, stylistic colouring and combinability. The findings highlight common semantic principles and language-specific patterns of synonymy that are relevant for translation, lexicography and language teaching.

Key words: *lexical synonymy, synonymic row, dominant synonym, semantic core, stylistic colouring, Uzbek, English.*

Leksik sinonimiya til tizimining eng nozik qatlamlaridan biri bo'lib, u orqali so'zning ma'no yuki, baholovchi va stilistik imkoniyatlari namoyon bo'ladi. Turli tipologik tuzilishga ega bo'lgan o'zbek va ingliz tillarida sinonimik qatordagi munosabatlarni qiyosiy o'rganish umumiy semantik tamoyillar bilan bir qatorda tipologik farqlarni ham ko'rsatish imkonini beradi. Ushbu maqolada leksik sinonimiyaning semantik yadrosi, integral va differensial semalari, konnotativ va stilistik komponentlari o'zbek va ingliz tillari misolida tahlil qilinadi hamda natijalar tarjima, leksikografiya va chet tilini o'qitish jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan amaliy tavsiyalar bilan boyitiladi.

O'zbek tilshunosligida A. Hojiev sinonimlarni talaffuzi va yozilishi har xil, birlashtiruvchi umumiy ma'noga ega, qo'shimcha ma'no nozikligi, emotsional bo'yoqdorligi va qo'llanish xususiyatlari bilan farqlanuvchi so'zlar sifatida ta'riflab, sinonimik qator va uyalar nazariyasini shakllantiradi. Uning "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati" hamda keyingi lug'atlari o'zbek tilidagi sinonimlarni semantik mezonlar asosida tizimli tasvirlagan bo'lib, bugungi tadqiqotlar uchun asosiy manbalardan hisoblanadi [1]. N. Mahmudov boshchiligidagi "O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati" esa sinonimik qatordagi ma'no nozikliklari va uslubiy bo'yoqlarni keng qamrovli misollar bilan yoritib, leksikografik an'anani davom ettiradi [2].

Sh. Rahmatullayevning "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darsligida sinonimik uy, dominanta, leksik va frazeologik sinonimlar masalasi batafsil yoritilib, dominanta semantik jihatdan eng neytral, qo'llanish doirasi eng keng bo'lgan birlik sifatida izohlanadi [3]. F. Jumayeva [4] va M. Xajievaning [5] ishlari esa o'zbek va ingliz tillarida sinonimlarning to'liq va qisman, kontekstual va stilistik turlari, polisemik leksika doirasidagi sinonimik aloqalar hamda integral va differensial semalarni ajratish masalalariga bag'ishlangan.

Ingliz tilshunosligida D. A. Kryuzs ning "Lexical Semantics" asari sinonimiya, antonimiya, giponimiya kabi leksik munosabatlarning nazariy asoslarini ishlab chiqib, absolut sinonimlarning kamligi, yaqin sinonimlarda esa kichik, ammo funksional jihatdan muhim farqlar mavjudligini ko'rsatadi [6]. Lexical semantics bo'yicha boshqa tadqiqotlarda so'z ma'nolarining mental reprezentatsiyasi, kontekst va diskurs bilan bog'liqligi, shu jumladan, sinonimik munosabatlarning dinamik xususiyati ham alohida ta'kidlanadi.

Tadqiqotda tavsifiy-tahliliy, qiyosiy-tipologik va komponent tahlili metodlari qo'llanib, o'zbek va ingliz tillaridagi sinonimik uyalar strukturasi va semantik tarkibi bosqichma-bosqich tahlil qilindi. Ma'lumotlar bazasi sifatida A. Hojievning "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati", "O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati", Sh. Rahmatullayevning "Hozirgi o'zbek adabiy tili" darsligi, F. Jumayeva va M. Xajievaning maqolalari hamda D. A. Kryuz asari tanlab olindi. Har bir sinonimik uyada dominanta, denotativ yadro ma'no, konnotativ va stilistik semalar ajratilib, ularga mos inglizcha yoki o'zbekcha ekvivalentlar bilan qiyosiy tahlil o'tkazildi.

Har ikki tilda sinonimik qatordagi birliklar uchun umumiy yadro sema mavjud bo'lib, aynan shu sema sinonimiyani shartlaydi, differensial semalar esa baholovchi, uslubiy va ekspressiv farqlarni yuzaga keltiradi. A. Hojievning ta'rifida ham aynan "birlashtiruvchi umumiy ma'no" va uning atrofida to'plangan emotsional, stilistik, qo'llanish xususiyatlari asosiy mezon sifatida ko'rsatiladi. Bizning tahlillarimizda ham bu mezonlar o'zbek va ingliz tillari uchun umumiy tamoyil sifatida tasdiqlandi. Masalan, o'zbek tilidagi jasur–botir–mard qatorida "qo'rqmaslik", "jasurlik" yadrosi umumiy bo'lib, botir leksemasida epik, xalqona bo'yoq kuchliroq, mardda esa axloqiy-baholovchi komponent ustunlik qiladi; jasur esa ko'proq neytral, uslubiy jihatdan keng qo'llanadigan birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ingliz tilidagi brave–courageous–bold qatorida brave odatda eng neytral, courageous rasmiyroq uslubda, bold esa ba'zan "tavakkalchi", "jasorat va xavf aralashgan" ma'noni anglatishi bilan ajralib turadi. Bizningcha, aynan shu differensial semalar tarjimada sinonim tanlashda eng ko'p muammo tug'diradigan nuqtalardir. Shuningdek, M. Xajieva va F. Jumayeva ishlarida ko'rsatilganidek, sinonimlar to'liq va qisman turlarga bo'linadi hamda real til tizimida absolut sinonimlar deyarli uchramasligi kuzatiladi. Bizning kuzatishlarimiz ham D. A. Kryuzning absolut sinonimlar juda kam uchrashishi haqidagi fikrini tasdiqlaydi.

Sh. Rahmatullayev va A. Hojiev ishlarida sinonimik uy tarkibidagi bosh leksema dominant deb yuritiladi va u semantik jihatdan eng neytral, uslubiy jihatdan belgilangan emas, qo'llanish doirasi eng keng bo'lgan birlik sifatida ta'riflanadi. Biz o'rganilgan o'zbekcha uyalar misolida ham aynan shu belgilar asosida dominantani aniqlash mumkinligini ko'rdik; masalan, jasur–botir–mard qatorida jasur, baland–ulkan–osmon o'par qatorida esa baland dominantaga yaqin turadi.

Ingliz tilida ham dominant synonym tushunchasi qo'llanadi va ko'pincha brave, big, say kabi birliklar neytral va keng qo'llanishli bo'lib, boshqa sinonimlar rasmiylik darajasi, emotsional bahosi yoki metaforik salohiyati bilan farqlanadi. Biz sinonimik qatorlarni taqqoslash jarayonida ingliz tilida dominant ko'proq frekventligi va uslublararo neytralligi bilan ajralib turishini, o'zbek tilida esa ba'zan tarixiy-an'anaviy omillar va adabiy norma bilan bog'liq bo'lgan birlik dominant sifatida qabul qilinishini aniqladik.

O'zbek tilining agglutinatив tuzilishi va boy derivatsion affiksatsiya tizimi sababli sinonimik munosabatlar ko'pincha derivatsion affikslar va so'z yasash modellari orqali yuzaga chiqadi. Masalan, quvonchli–quvonarli–quvontiruvchi kabi qatorlarda bir xil yadro ma'no turli grammatik vositalar orqali ifodalanadi va natijada semantik nozikliklar, sub'yektning ishtiroki, jarayonning davomiyligi yoki natijadorligi kabi komponentlar farqlanadi.

Ingliz tilida esa analitik tuzilma va yordamchi so'zlarning ko'pligi sababli sinonimlar ko'proq mustaqil leksemalar, phrasal verbs va idiomatik birikmalar shaklida uyaga birlashadi; masalan, to be happy, to feel delighted, to be overjoyed kabi birikmalar umumiy “quvonch” yadrosini ifodalaydi, biroq intensivlik va stilistik registr nuqtayi nazaridan farqlanadi. Bizning tahlilimiz shuni ko'rsatdiki, semantik tamoyillar umumiy bo'lsa-da, o'zbek tilida sinonimik gradatsiya ko'p hollarda ichki so'z yasash vositalari bilan, ingliz tilida esa alohida leksemalar va frazeologik birikmalar orqali amalga oshadi.

Sinonim tanlash jarayonida semantik mezonlar bilan bir qatorda pragmatik omillar, nutq vaziyati, rasmiylik darajasi, adresat va kommunikativ maqsad ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'zbek tilida vafot etdi–olamdan o'tdi–o'ldi kabi qatorda “o'ldi” leksemasi neytral, “vafot etdi” rasmiy-adabiy, “olamdan o'tdi” esa yumshatilgan, diniy-axloqiy bo'yoqqa ega bo'lishi mumkin; ingliz tilida esa die–pass away–depart kabi birliklar o'xshash pragmatik-evfemistik zanjirni tashkil etadi. Biz badiiy matnlar tahlilida sinonimlar ko'pincha obrazlilikni kuchaytirish, personaj xarakterini ochish, muallifning bahosini nozik ifodalash vositasi sifatida xizmat qilishini ko'rdik. Shuningdek, publitsistik matnlarda sinonimlar takrori bartaraf etish va stilistik rang-baranglik yaratish, ilmiy matnda esa terminologik aniqlik bilan birga izohiy sinonimlar orqali tushunchani bosqichma-bosqich ochib borish vositasi sifatida qo'llanadi..

Tahlil natijalari quyidagicha umumlashtirilishi mumkin:

O'zbek va ingliz tillarida leksik sinonimiya uchun umumiy bo'lgan asosiy mezon, bu leksemalarning birlashtiruvchi denotativ yadrosi va uni differensiallashtiruvchi konnotativ, stilistik hamda kombinator semalarning mavjudligidir.

Har ikki tilda sinonimik uyalar dominant atrofiga tashkil topadi, biroq ingliz tilida dominant ko'proq frekventligi va uslublararo neytralligi bilan, o'zbek tilida esa adabiy norma va xalq nutqi o'rtasidagi muvozanat bilan belgilanadi.

O'zbek tilining agglutinatивligi sababli sinonimik gradatsiyalar ko'pincha derivatsion affikslar va ichki so'z yasash vositalari orqali, ingliz tilida esa alohida leksemalar va frazeologik birikmalar orqali yuzaga chiqadi.

F. Jumayeva va M. Xajieva ishlarida ko'rsatilganidek, absolut sinonimlar deyarli uchramaydi; bizning tahlillarimiz ham o'zbek va ingliz tilidagi sinonimik uyalar ko'proq qisman va funksional sinonimiya asosida tashkil topishini ko'rsatdi.

Pragmatik va stilistik omillar, rasmiylik darajasi, evfemistik ehtiyoj, uslub va janr, sinonim tanlashda hal qiluvchi omil bo'lib, tarjima va til o'qitish jarayonida bu jihatlarni hisobga olmaslik semantik xatolarga olib kelishi mumkin.

Bizning tadqiqotimiz shuni ko'rsatdiki, turli tizimli bo'lgan o'zbek va ingliz tillarida leksik sinonimiya umumiy semantik tamoyillarga tayansa-da, struktur va pragmatik jihatdan sezilarli farqlarga ega bo'lib, bu farqlarni hisobga olgan holda qiyosiy tahlil olib borish zarur. Olingan natijalar

tarjima nazariyasi va amaliyotida ekvivalent sinonim tanlash, ikki tilli va izohli lug'atlar tuzishda sinonimik qatorlarni aniqroq tasvirlash, shuningdek, chet tilini o'qitishda sinonimik birliklar orqali ma'no nozikliklarini o'rgatish jarayonini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin, deb hisoblaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hojiev A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. / O'qituvchi. - Toshkent. - 1974. – 307 b.
2. Mahmudov N. va boshq. O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati. I jild. / (Lug'at). - Toshkent. – 2022.
3. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. / (Darslik). - Toshkent. - 2006. - 436 b.
4. Jumayeva F. U. Definition Criteria of Synonyms in the Uzbek Language. / Anglisticum Journal, 7(5). - 2018. – B.142-148.
5. Khajieva M. S. Types of Synonyms and Polysemy Lexis in the English and Uzbek Languages. / Uzbekistan State World Languages University materiallari. – 2022.

UO'K 81-116:070.1:004.738.5

INGLIZ VA O'ZBEK BLOGOSFERASIDA KOMMUNIKATIV STRATEGIYALAR VA DISKURS XUSUSIYATLARI

G.H.Tursunova, tadqiqotchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek blogosferasida qo'llaniladigan kommunikativ strategiyalar hamda diskurs xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Blog matnlarining lingvistik, pragmatik va stilistik xususiyatlari o'rganilib, ularning auditoriyaga ta'sir etish mexanizmlari aniqlanadi. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarning blogosfera diskursiga ta'siri ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. blogosfera, kommunikativ strategiya, diskurs, pragmatika, ijtimoiy tarmoqlar, ingliz tili, o'zbek tili, internet lingvistikasi.

Аннотация. В данной статье анализируются коммуникативные стратегии и дискурсивные особенности в англоязычной и узбекоязычной блогосфере. Рассматриваются лингвистические, прагматические и стилистические аспекты блогговых текстов, а также их влияние на аудиторию. Кроме того, исследуется роль социальных сетей в формировании блоггового дискурса.

Ключевые слова: блогосфера, коммуникативная стратегия, дискурс, прагматика, социальные сети, английский язык, узбекский язык, интернет-лингвистика

Abstract. This article analyzes communicative strategies and discourse features in English and Uzbek blogosphere. It explores linguistic, pragmatic, and stylistic aspects of blog texts and their impact on audiences. The role of social media in shaping blog discourse is also examined.

Key words: blogosphere, communicative strategy, discourse, pragmatics, social media, English, Uzbek, internet linguistics.

Kirish. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida blogosfera global kommunikativ makonning muhim qismiga aylandi. Bloglar orqali shaxslar o'z fikrlarini erkin ifoda etadi, auditoriya bilan muloqotga kirishadi va ijtimoiy fikr shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek blogosferasi o'zining lingvistik va madaniy xususiyatlariga ega bo'lib, ularda qo'llaniladigan kommunikativ strategiyalar hamda diskurs shakllari sezilarli farqlanadi. Shu sababli, ushbu maqolada mazkur ikki blogosferaning qiyosiy tahlili amalga oshiriladi.

Asosiy qism

- ♦ 1. Blogosfera tushunchasi va uning lingvistik xususiyatlari

Blogosfera — bu internetdagi bloglar va ularning o'zaro aloqalaridan tashkil topgan kommunikativ makondir. Blog matnlari quyidagi xususiyatlarga ega:

- interaktivlik
- subyektivlik
- erkin stil
- dialogik xarakter

Ingliz blogosferasida:

- qisqa va aniq ifoda
- informal uslub
- ko‘p abbreviatura va slang

O‘zbek blogosferasida:

- ko‘proq izohlovchi uslub
- hissiylik yuqori
- milliy mentalitet aks etadi

2. Kommunikativ strategiyalar

Kommunikativ strategiyalar blog muallifining auditoriyaga ta’sir qilish usullarini ifodalaydi.

♦ Ingliz blogosferasida:

- **Attention strategy** (diqqat jalb qilish)

→ “Top 10 tips you must know!”

- **Persuasive strategy** (ishontirish)

→ “This method will change your life”

- **Engagement strategy** (jalb qilish)

O‘zbek blogosferasida:

- **Hissiy ta’sir strategiyasi**

→ “Bu sizni hayratda qoldiradi!”

- **Maslahat berish strategiyasi**

→ “Quyidagilarga e’tibor bering”

- **Yaqinlik strategiyasi**

→ “Aziz do’stlar, siz uchun...”

✦ Xulosa:

Ingliz blogosferasida mantiqiy va qisqa ta’sir ustuvor, o‘zbek blogosferasida esa **emotsional va yaqin kommunikatsiya** ustun.

3. Diskurs xususiyatlari

Blog diskursi — bu matn va kommunikativ vaziyatning birligidir.

♦ Ingliz blog diskursi:

- qisqa gaplar
- faol fe’llar
- to‘g‘ridan-to‘g‘ri murojaat

Masalan:

👉 “Try this now!”

O‘zbek blog diskursi:

- kengroq izoh
- muloyim ifoda
- ko‘proq kontekst

Masalan:

👉 “Buni sinab ko‘rishingizni tavsiya qilamiz”

4. Pragmatik xususiyatlar

Pragmatika nutqning maqsadga yo‘naltirilganligini o‘rganadi.

Ingliz blogosferasida:

- samaradorlik
- tezkor ta’sir

O‘zbek blogosferasida:

- hurmat
- muloyimlik
- ijtimoiy normalar

5. Stilistik xususiyatlar

Ingliz bloglarida:

- informal stil
 - qisqartmalar (LOL, BTW)
 - emoji
- O'zbek bloglarida:
- aralash stil (rasmiy + norasmiy)
 - ko'proq izoh
 - kamroq qisqartma

6. Ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri

Blogosfera quyidagi platformalar bilan chambarchas bog'liq:

- Instagram
- Telegram
- YouTube

Bu platformalar:

- diskursni qisqartiradi
- vizual kommunikatsiyani kuchaytiradi
- interaktivlikni oshiradi

7. Qiyosiy tahlil natijalari

Mezoni	Ingliz blogosfera	O'zbek blogosfera
Uslub	Qisqa, aniq	Keng, izohli
Strategiya	Mantiqiy, persuasive	Emotsional, yaqin
Diskurs	To'g'ridan-to'g'ri	Muloyim
Stil	Norasmiy	Aralash
Pragmatika	Tezkor ta'sir	Ijtimoiy moslik

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek blogosferalarida kommunikativ strategiyalar va diskurs xususiyatlari sezilarli farqlarga ega. Ingliz blogosferasida qisqa, aniq va mantiqiy ifoda ustuvor bo'lsa, o'zbek blogosferasida emotsional, izohli va madaniy jihatdan moslashgan kommunikatsiya ustunlik qiladi.

Mazkur farqlar til o'rganuvchilar uchun muhim bo'lib, ular kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal D. Language and the Internet. – 2006
2. Herring S. Computer-Mediated Communication. – 2007
3. Yule G. Pragmatics. – 1996
4. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. – 1983
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. – 2020

UO'K 81'27

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MUBOLAG'AGA ASOSLANGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOKOGNITIV JIHATLARI

M.Ubaydullayeva, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqola tilshunoslik uchun dolzarb hisoblanadigan masalalardan biri atrofida fikr yuritadi. U ingliz va o'zbek tillarida giperbolik xususiyatga ega, ya'ni mubolag'a stilistik uslubiga asoslangan holda shakllangan frazeologik birliklarning o'zaro qiyosiy tahliliga bag'ishlangan. Ma'lumki, aksariyat frazeologik birliklar u yoki bu stilistik tropga asoslangan holda shakllanadi. Ularning aksariyati metafora, metonimiya, mubolag'a, sinekdoxa, o'xshatish, litota va boshqa uslublar asosida shakllangan.

Kalit so'zlar: giperbolik tabiat, stilistik trop, badiiylik vositalari, lisoniy, bo'rttirish, asos, ma'no shakllanishi, sh'eriyat, jonlantirish, kattalashtirish, g'ayritabiiylik.

Аннотация. Данная статья посвящена одной из самых актуальных проблем языкознания. Он гиперболизирован на английском и узбекском языках, т.е. посвящен сопоставительному анализу фразеологизмов, образованных на основе стилистического стиля выражения. Известно, что большинство фразеологизмов образовано на основе того или иного стилистического тропа. В основе большинства из них лежат метафоры, метонимия,

риторика, синекдоха, сравнение, литота и другие стили. Особенности использования гиперболических фразеологизмов во фразеологии двух неродственных языков, способы их образования, гиперболичность, сравнительный анализ с лингво-когнитивной точки зрения способствуют реализации определенных лингвистических результатов.

Ключевые слова: гиперболичность, стилистический троп, художественные средства, лингвистика, преувеличение, основа, смысл образование, поэзия, одушевление, преувеличение, сверхъестественное.

Abstract. This article deals with one of the most essential issues that is considered relevant for linguistics. It discusses and compares similar and different features of hyperbolic idioms in English and in Uzbek. Most phraseological units are formed on the basis of this or that stylistic trope. Most of them were formed on the basis of metaphors, metonymy, exaggeration, synecdoche, analogy, litotes and other styles. The specific features of hyperbolic idioms used in the phraseology of two non-sibling languages, the ways of their formation, hyperbolic nature, comparative analysis of linguistic features contribute to the realization of certain linguistic results.

Key words: hyperbolic nature, stylistic trope, literary means, linguistic, exaggeration, basis, meaning formation, poetry, personification, magnification, oddity.

Frazeologiya tilshunoslikning alohida bir bo'limi bo'lib, unda ko'chma ma'noga asoslangan turg'un birikmalar, iboralar o'rganiladi. "Frazeologiya" termini grekcha "pharsis" fraza, ifoda "logos" ta'limot degan ma'nolarni anglatib, uning tadqiqot doirasiga faqat ko'chma ma'noga asoslangan turg'un birikmalar kiritiladi [1;7]. Tilshunoslik bo'limi sifatidagi frazeologiyani asosiy diqqat e'tibori frazeologizmlar tabiatini va ularning kategorial belgilarini o'rganishga, shuningdek, frazeologizmlarning nutqda qo'llanish qonuniyatlarini aniqlashga qaratiladi. Uning eng muhim muammosi frazeologizmlarni nutqda hosil qilinadigan (ya'ni avvaldan tayyor bo'lmagan) so'z birikmalaridan farqlab, ajratib olish va shu asosda frazeologizmlarning belgilarini aniqlashdir. Frazeologiyani tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida shakllanishi haqiqatdan og'ir yo'llarni bosib o'tdi. Hatto atoqli ingliz tilshunosi Smirnitskiy ham frazeologiyani alohida tilshunoslik bo'limi sifatida ajralib chiqishini qo'llab-quvvatlagan. U o'zinig "Ingliz tili sintaksisi" asarida bu soha haqida quyidagicha fikr bildirgan edi: "Frazeologik birikmalar tadqiqi bilan leksikologiyani bir qismi bo'lgan frazeologiya shug'ullansa ham, bu birliklar tilning sintaktik sathida tahlil qilinishi lozim. Agar bu sohani alohida bo'lim ekanligi tan olinmas ekan, qanday qilib biz uni fan deb atay olamiz" [2;53]. Frazeologik birliklar tilning lug'at tarkibini tashkil qilguvchi, mazmunan bitta so'zga teng birliklar bo'lgani uchun ko'p yillar davomida leksikologiya tarkibida o'rganilib kelingan. Ammo shuni alohida ta'kidlash lozimki, frazeologik birliklarning so'zga ekvivalentligi alohida tahlil qilinishi lozim bo'lgan masalalardandir. Sharl Balli ta'limotiga binoan, frazeologik birliklarning eng muhim belgisi yagona bir so'z bilan sinonimik munosabatga kirisha olish, olmasligidadir. Bunday so'zni Sharl Balli so'z-identifikator deb atagan va bunday o'zgarishlarni frazeologik birliklarning ichki yaxlit belgisi sifatida talqin qilgan. Barcha tillardagi frazeologik birikmalar, xususan ingliz tilidagi frazeologik birikmalar ham, millatning donishmandligi va lingvistik didini ko'rsatuvchi xalq ijodi hisoblanadi. Ko'pgina frazeologik birikmalar o'zida ingliz xalqining an'analari, odatlari va e'tiqodi, Angliya tarixining biz bilgan va bilmagan tarixiy haqiqat va dalillarini aks ettiradi. Ko'plab frazeologik birikmalarning ildizlari kasbiy muloqotga borib taqaladi. Frazeologik birikmalarning asosiy manbasi – bu ularning tarkibidagi o'zaro birikkan so'zlarning o'z ma'nolarini o'zgartirishidir. Ko'pgina ingliz tilidagi frazeologizmlar badiiy asarlardan, turli adabiyot manbalaridan olingan. Ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning soniga ko'ra adabiy manbalardan keyin birinchi o'rinni Bibliya, ikkinchi o'rinni esa Shekspir ijodiyotidan olingan frazeologizmlar egallaydi. Yozuvchilarning asarlari, bolalar she'riyati, ertaklar, karikaturalar ham frazeologizmlarning kelib chiqish manbasi hisoblanadi. Odatlar, tarixiy haqiqatlar, an'analar va boshqalar bilan aloqador frazeologik birikmalar ingliz tilidagi frazeologik birikmalarning aksariyati mualliflari noma'lum, qadimgi ingliz tilining so'z tartibida tuzilgan so'z birikmalari hisoblanadi. Bunday keng tarqalgan frazeologik birikmalar xalq ijodi namunalaridir. Frazeologizmlar tabiatan metaforik hisoblanadi, ya'ni frazeologik birlikning asosida metafora mavjud. Lekin shunga qaramasdan, barcha frazeologik birliklar asosida metafora

mavjud bo'ladi degan fikrni ilgari surish unchalik ham to'g'ri emas. Chunki frazeologik birliklar asosida mubolag'a, litota, metonimiya, jonlantirish kabi bir qator boshqa stilistik troplar ham bo'lishi mumkinki, biz ular o'rtasida ma'lum bir chiziqni tortishimiz talab etiladi. Frazeologik birlik va metafora o'rtasida anchagina farqlar mavjudligini ham alohida ta'kidlab o'tishimiz lozim. Frazeologik birliklarning tabiatan metaforik (hamma vaqt ham emas) ekanligi ularning ma'nolarini tushunish ba'zida qiyinchilik tug'dirishining sababi hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, ba'zi bir frazeologik birliklarda ko'chirish asosida ma'no tomonidan shakllanish jarayoni amalga oshadi. Tadqiqotlar natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, o'zbek tilshunosligiga oid aksariyat adabiyotlarda troplarga asosan ma'nosi ko'chirilgan frazeologik birliklar haqida to'liq va aniq fikrlar, izohlar mavjud emas. Shunga qaramasdan ba'zi bir manbalarda shu masalaga to'xtalib o'tilgan: U.Tursunov va boshqalar tomonidan oliy o'quv yurtlari uchun yozilgan "Hozirgi o'zbek adabiy tili" nomli darsligida ko'chirish haqida quyidagi fikrlarni kuzatamiz: "ko'chirishlar asosan quyidagilar: metafora yo'li bilan ko'chirish, funktsional ko'chirish, metonimiya yo'li bilan ko'chirish, sinekdoxa yo'li bilan ko'chirish. Shuningdek, ko'chirish qorishiq holda (metaforikfunktsional, metafora-metonimiya, metanimiya-sinekdoxa tarzida) ham uchraydi"[3;81].

Sh.Rahmatullaev o'zbek tilshunosligida frazeologik ma'no taraqqiyoti haqida mulohaza yuritirar ekan ko'chirish va tadbiiq usuli bilan bu jarayon amalga oshirishini ta'kidlab o'tgan. Yuqorida eslatib o'tilgan usullardan tashqari boshqa stilistik troplar ham frazeologik ma'noning hosil bo'lishida asos bo'ladi. Quyida o'zbek tilida turli stilistik troplar asosida paydo bo'ladigan frazeologik birliklar haqida fikr yuritamiz: a) metafora yo'li bilan ko'chirish.

A.Mamatov "O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari" nomli doktorlik dissertatsiyasida "metafora yo'li bilan ko'chirish leksik ma'no taraqqiyotida ham, frazeologik ma'noning shakllanishi va taraqqiyotida ham mahsuldor usul sanaladi"[4;135] deya ta'kidlab o'tgan. Har qanday til leksikologiyasi hamda frazeologiyasida metaforaning o'rni katta hisoblanib, metafora nafaqat leksik birliklarning rang-barangligini oshiradi, balki ularning ma'no bo'yoqdorligini kuchaytiruvchi vositaga aylanishi mumkin. Leksikologiyada metafora yordamida leksik ma'no taraqqiy etiladi, frazeologiyada esa metaforaga yangi ma'noni paydo qiluvchi, ta'bir joiz bo'lsa, uni yaratuvchi vosita sifatida qarashadi. So'z birikmalarini metafora yo'li bilan ko'chirish asosida butunlay yangi ma'noli til birligi yuzaga keladi. Metafora yo'li bilan ko'chirish butun birikmaga yoki uning ayrim qismlariga tegishli bo'lishiga ko'ra, to'liq semantik qayta shakllanish va qisman semantik shakllanishlarga ajratish mumkin [4;201].

O'xshatishga asoslangan iboralar metaforik iboralar singari o'zbek xalqining azaldan davom etib kelayotgan ma'lum bir an'analari, urf-odatlar, hayot tarzi haqida so'zlaydi, zero hech bir leksik vosita xalq tarixi va madaniyatini ibora singari ochib bera olmaydi. "Mulla mingan eshakday", "tuyaning kallasiday", "egarlangan otday" kabi o'xshatishga asoslangan frazeologik birliklar kundalik turmushda ishlatiladigan hayvon harakatlarini insonga o'xshatish asosida shakllangan. Bir so'z bilan aytganda, o'xshatishni metaforadan farqlash uchun undagi aniq struktural belgilardan tashqari semantik unsurlarga ham e'tibor qaratish zarur. Ushbu maqolada biz asosan mubolag'aga asoslangan holda shakllangan frazeologizmlar tahlilini amalga oshiramiz, avvalambor mubolag'a uslubi haqida fikr yuritsak. Mubolag'a (giperbola) — obrazli ifoda: adabiy asarda voqelikda mavjud va yo'q, bo'lishi dargumon shaxs, jonli va jonsiz narsa, voqea, hodisalarning nisbiylik mezonlari asosida kattalashtirib, bo'rttirib, lofqofli aks ettirilishi hisoblanadi. Mubolag'aning bosh alomatlari hayotiylikdan chekinish, favquloddaviylik, g'ayritabiiylikdir. Mubolag'aning in'ikoslar o'xshatish, istiora, sifatlash, jonlantirish, ta'riz, tazod va boshqa badiiylik vositalarining muayyan darajadagi xizmatlari tufayli yaratiladi. Mubolag'a ko'proq og'zaki va yozma adabiyotlardagi ertak, afsona, rivoyat va boshqa janrlarda, romantik, yumoristik, satirik usullarda yaratilgan asarlarda uchraydi. Mubolag'alarga boy asarlar g'oyat katta qiziqish, zavqshavq bilan o'qiladi. Mubolag'a vositasida yaratilgan ijobiy obrazlar o'quvchini maftun etib, uning mehr-muhabbatini qozonsa, salbiylari kitobxon qalbida cheksiz g'azabu nafrat hislarini uyg'otadi. Adabiyot nazariyasida mubolag'aning ko'p xillari bor. Asosiylari: tablig', ig'roq, g'uluv. Tablig'da bo'rttirilgan belgi, xususiyatlarning haqiqatga anchayin yaqinligi sezilib turadi. Masalan: "Aningdek teshadin sakrab ushoq tosh, ki nozir bir yig'ochdin qochurub bosh" (Navoiy, "Farhod va Shirin"). Ig'roqda bo'rttirilgan belgi,

xususiyatlar, hatti-harakatlarni o'quvchi xayolan tasavvur eta olsa ham, ularning hayotiyiligiga ishongisi kelmaydi. Masalan: "Bola borib-borib shunday kelbatli, kelishgan, baquvvat yigit bo'lib yetishibdik, bir qo'lida ho'kizni ko'tarmish, ko'ringan daraxtni ildiz-pildizi bilan sug'urib olib, bir joydan ikkinchi joyga ko'chira olar emish. Uning oldiga tushadigan, u bilan olishib yo bellashib, unga teng keladigan na odam topilibdi, na hayvon zoti..." ("Qayroqgosh bola" ertagidan). G'uluvda bo'rttirilgan, lofqofli in'ikoslarning hayotda borligi u yoqda tursin, bo'lishi mumkinligiga ham mutlaqo ishonib bo'lmaydi. Masalan, "Alpomish" dostonidagi "bir kam to'qson" qalmoq alplarining qiyofalari g'uluv vositasida tasvirlangan. Hammasining "kallasi kapaday, tanasi te-paday". Birining "shomurti yoqalab har yoqqa ketgan, ichida sichqonlar bolalab yotgan, izidan tushgan pishak olti oyda yetgan". Ikkinchisining "odam tushmas (tushunmas)... aytgan tiliga, besh yuz quloq arqon yetmas beliga". Uchinchisi "oh ursa, olamni buzar tovushi, to'qson molning terisidan kovushi" va hokazo. Qalmoq alplarini yuqoridagiday nohayotiy oshirib toshirib, lofqofli tasvirlashdan asosiy maqsad Alpomish va uning do'sti Qorajon qahramonligini, kuch-qudratini badiiy tasdiqlash, isbotlashdan iborat. Bundan tashqari, mubolag'a mutlaqo tushunarsiz tushunchalarga, ba'zida hatto agar u tom ma'noda tarjima qilinsa, har qanday ajnabiy aniq hayron bo'ladi. Biz ularga uzoq vaqtdan beri ko'nikib qoldik va ularni odatdagidek sezamiz. Quyida eng tez-tez ishlatiladigan mubolag'aga oid misollar keltiriladi: Ming uzr; qonli daryo; tog'lar jasadlari; ming kilometr yo'l; kun bo'yi turardi; 100 yilni ko'rmagan; og'irligi yuz funt. Mubolag'a va litota ham asosan ko'chma ma'noga asoslangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Дубна: Феникс+, 2005. – 466с.
2. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Дубна: Феникс+, 2005. – 466с.
3. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmutallayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, "O'zbekiston" nashriyoti, 1992. 81 p.
4. Mamatov A.E. O'zbek frazeologizmlarining shakllanishi masalalari. Fan doktori darajasini olish uchun dissertatsiya. Toshkent, 1999. 116 p.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981.

UO'K 82-14

AHMAD YASSAVIY IJODIDA QOL ILMI VA HOL ILMINING POETIK IFODALANISHI N.R.Umurova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada Ahmad Yassaviy ijodida tasavvufiy bilishning ikki asosiy bosqichi — qol ilmi va hol ilmining poetik talqini tahlil qilinadi. Yassaviy hikmatlarida qol ilmi tashqi, nazariy va lafziy bilim sifatida tasvirlanib, u ko'pincha ulamolar faoliyati bilan bog'lanadi. Hol ilmi esa ilohiy tajriba, ruhiy kashf va qalbiy idrok mahsuli sifatida talqin etilib, haqiqiy ma'rifatning oliy darajasi sifatida ko'rsatiladi. Maqolada shoirning ramziy obrazlar, qarama-qarshi semantik juftliklar va didaktik poetik vositalar orqali qol ilmiga munosabat bildirib, hol ilmni tasavvufda ustuvor qadriyat sifatida ilgari surgani ochib beriladi. Shuningdek, qol va hol ilmiga turlicha jihatdan yondashadi. Tadqiqot natijalari Yassaviy ijodining tasavvufiy-falsafiy mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda turkiy tasavvuf adabiyotida ma'rifat konsepsiyasining shakllanishiga oid ilmiy xulosalarni boyitadi.

Kalit so'zlar: tasavvuf, qol ilmi, hol ilmi, hikmatlar, poetika, ma'rifat, ramziy obraz, ruhiy tajriba, murid, murshid, so'fiy.

Аннотация. В данной статье анализируется поэтическая интерпретация двух основных этапов мистического познания — науки слова ('ильм ал-кал) и науки состояния ('ильм ал-хал) — в творчестве Ахмада Ясави. В его хикматах наука слова характеризуется как внешнее, теоретическое и вербальное знание, чаще всего связанное с деятельностью формальных учёных. В противоположность этому наука состояния трактуется как результат божественного опыта, духовного откровения и сердечного восприятия и рассматривается как высший уровень подлинного просветления в суфийской традиции.

В статье исследуются символические образы, семантические оппозиции и дидактические поэтические средства, с помощью которых выражается критическое отношение поэта к науке слова и подчёркивается приоритетная ценность науки состояния

в мистицизме. Также выявляются различия в подходах к данным формам знания с методологической и эпистемологической точек зрения.

Ключевые слова: мистицизм, наука слова, наука состояния, хикмат, поэтика, просветление, символика, духовный опыт, мюрид, муриид, суфизм.

Abstract. This article examines the poetic interpretation of two fundamental stages of mystical cognition—the science of words (*‘ilm al-qāl*) and the science of states (*‘ilm al-hāl*)—in the works of Ahmad Yasawi. The science of words is presented as external, theoretical, and verbal knowledge, primarily associated with formal scholarship and rational discourse. In contrast, the science of states is interpreted as experiential knowledge based on divine inspiration, spiritual unveiling, and inner perception of the heart, and is regarded as the highest level of true enlightenment in Sufi doctrine.

Key words: mysticism, science of words, science of states, hikmat, poetics, enlightenment, symbolism, spiritual experience, Sufism.

Tasavvufda g'aroyib hodisalar mavjudki, uning biri bevosita so'fiyga berilgan ulkan in'omdir. Bu ilmi hol va ilmi qoldir. Ushbu ikki ilm tasavvuf ilmida markaziy o'rin tutadi. Islom ensiklopediyasida hol ilmiga quyidagicha izoh berilgan: "Hol-(arab. – holat) – sayr-u suluk bosqichlarini bosib o'tish jarayonida solikda uning o'zi istamagan holda yuz beradigan, ya'ni solikning urinishlari natijasida qo'lga kiritiladigan emas, balki Alloh tomonidan unga ato qilinadigan (quvonch, qayg'u, umid, qo'rquv) vaqtinchalik ruhiy holat." Hol solik o'z harakati bilan erishadigan muayyan ketma-ketlikka tayanadigan maqomdan farq qiladi. Solik yetishgan har qanday maqomda ma'lum vaqt davomida hol ro'y berishi mumkin bo'lgan holat. So'fiylarning ta'kidlashicha, solik o'zida yuz bergan holda uzoq vaqt qolsa, u maqomga aylanadi. Tasavvuf ilmida hol ilmining turlari, xususiyatlari haqida ko'p ma'lumotlar keltirilgan. Xususan, Abu Nasr Sarroj Tusiy holning o'n turini aytib o'tadi: muroqaba-nazorat, qurb-yaqinlik, muhabbat, xavf-qo'rquv, rajo-umid, shavq-ishtiyoq, uns-ko'nikish, itmo'niya-tinchlanish, mushohada-ko'rish, yaqiy-qat'iy ishonch. Jumladan, ayrim manbalarda tarab-quvonch, huzn-qayg'u, qabz-to'silish, bast-ochilish, haybat-hurkish, g'alaba, vajd, sahv-hushyorlik, sukr-mastlik, g'aybat-g'oyiblik, huzur-hozirlik va boshqa hollar haqida bayon etilgan. Ulamolar fikricha, ba'zan bir hol boshqa bir hol bilan ketma-ket yuz berishi, bir -birini inkor qilishi, bir-birini o'rnini egallashi mumkin. Ba'zan esa ayrim hollar bir birini to'ldirishi yoki davomi bo'lishi mumkin. Hol va maqomlar xususida ham turlicha qarashlar mavjud bo'lib, Shaqiq Balxiy hol va maqomni bir hodisa sanaydi va uni "manzilat" deb ataydi. Qurb, muhabbat, xavf, rajo, shavq, fan ova baqo kabi tushunchalarni ayrim manbalarda maqom, ayrimlarida hol deb ta'riflanadi. Ammo aksar tasavvufshunoslar hollar doimiy hodisaga aylanib, maqomga holatiga o'tadi degan fikrni ilgari suradilar. Shaqiq Baxiy holni bir tomondan solikning orzusi, bir tomondan toatlari va go'zal amallarining Alloh irodasi bilan muvofiq kelishi deya izohlaydi. Tasavvuf olamining yorqin vakili Zunnun Misriy esa hol Alloh tomonidan solik qalbining bir lahza yoritilishi deb ta'kidlaydi. Shuningdek, so'fiyning ilohiy borliqqa yaqinligi va dahlldorligini his etishi bilan bog'liq deyiladi. Ammo Muhammad G'azzoliy va Muhyiddin ibn Arabiylarning fikricha, hol faqat oriflardagina paydo bo'ladigan va oddiy sezgi bilan hosil bo'lmaydigan bilish uslubi bo'lib, hol egalari Allohning qalbdagi tajallisi natijasida borliqning aqliy bilim yordamida aniqlab bo'lmaydigan sirlarini angelaydi. Ta'kidlashlaricha, hollar va maqomning har biri orifning darajasini belgilaydi. Ularda orif ilohiy haqiqatlarning nurini anglab yetadi. Ibn Arabiyning qarashiga ko'ra, har bir holda kamolga erishgan so'fiy qutb deb ataladi. Ibn Arabiyning "Futuhot" asarida ayrim tasavvufiy istilohlarga izoh berilgan bo'lib, hol so'ziga quyidagicha ta'rif beriladi: "Al-hol – bexosdan qalbdagi paydo bo'lib, qoladigan holat. Bunday holat abadiy qalbdagi boqiy qolishi yoki bir soniya paydo bo'lib, keyin yo'q bo'lib ketishi yoki ketma-ket paydo bo'lishda davom etishi mumkin. Aytishlaricha, hol bandaning qiliqlarini, xulqini o'zgartirib yuboradi." [1;222]

Qur'oni Karimning Luqmon surasida: "Sizlarga barcha zohiriy va botiniy ne'matlarini komil qilib berganini ko'rmadinglarmi?!", -oyatidagi botiniy ilmlar deganda, so'fiylar botin ilmini tushunishgan. [11;142] Ilmning zohiriy va botiniy kabi turga bo'linishi tasavvuf olamida barcha qabul qilgan tasnifotdir. Sullamiy bu mavzuda "Al farq bayna ilmish sharia val haqiqa" nomli kitob ham yozgan. [11;142] Ibn Arabiy inson ilmini aqliy bilim va ma'rifat deb tasniflagan. Uning fikricha,

aqliy ilm manbayi aql, ma'rifatning manbayi esa nafs(ruh)dir. Ma'rifat ilmi Allohga yaqinlikdan hozil qilinadi va u aqliy bilimdan qimmatliroqdir. Aqliy ilm ko'p jihatdan ehtimoliydir, ma'rifat ilmi esa ilohiydir,-deya ta'riflaydi Ibn Arabiy.

Turkiy tasavvuf asoschisi Ahmad Yassaviy ham o'z hikmatlarida qol ilmi va hol ilmiga jiddiy munosabat bildirib, markaziy tamoyillardan biri sifatida tasvirlaydi. Yassaviy ham yuqoridagi mutasavviflar kabi qol ilmini qadrlaydi, ammo hol ilmini yuqori baholaydi, hol ilmi haqiqiy Allohning oshiqclarigagina nasib etadigan ne'mat sifatida tilga olinadi. Hol ilmi Allohga yaqinlashtiruvchi ilohiy ilm ekanligi ta'kidlanadi. Qol ilmi egalari doim ham hol sohibi bo'lmasligi, aksincha, riyokor, ilmiga amal qilmaydigan mudarrislar, shayxlar yoki darveshlar ham borligini aytib, keskin tanqid qilar ekan, qalb bilan his qilinmagan ilm foydasizligini o'z hikmatlarida aks ettiradi. Ushbu ikki ilm birlashganida kamolot hosil bo'lishini she'rlarida ifodalaydi. Quyida "Devoni hikmat"dan qol ilmi va hol ilmiga tegishli bo'lgan hikmatlarni keltirib o'tamiz:

Imo qildim dono bo'lsa ma'no olsun,
Qol ilmidin bitib aytdim, nishon qolsun,
Dur-u guhar so'zlarimni ichga solsun,
Holdin bitib, oshiqlarg'a berdim mano [2;53]

Ushbu hikmat orqali so'fiy qol ilmi va hol ilmining solik va oshiqlar uchun muhimligini, uni faqat donolar anglashini ta'kidlamogda. Ahli ilm farosat ahli deb ham aytiladi, farosat ahli imo bilan so'zlaganda, uning ma'nosini donolargina anglaydi. Qol ilmi aql bilan bog'liq ilm ekanligini yuqorida izohlagandik, shoir qol ilmidan aytdim, nishon qolsin deya ilm-ma'rifatdan hikmat aytib, ilm qoldirishligini nazarda tutmogda. Uchinchi misrada solik gavharga teng pandlarimni qalbiga solsin, qalbi bilan anglasin, zero irfoniy ma'no qalb bilan tushunilishi bayon etilgan. So'nggi misrada hol ilmining zalvorli, nechog'lik yuksak darajadagi ilm ekanligi ta'kidlangan bo'lib, u faqatgina oshiqlargagina nasib etishini va oshiqlargina his etishini anglashimiz mumkin. Shu bois Ahmad Yassaviy holdan bitilgan ilmlarni oshiqlarga berdim deya izohlamogda.

Ahmad Yassaviy hikmatlarida haq ilmi xususida chuqur fikrlar yuritilgan bo'lib, turli axloqiy-irfoniy ma'nolar yashiringan. Quyida yana bir marvarid hikmat haqida mulohaza yuritamiz.

Qul Xoja Ahmad Haq so'zini so'zlab o'tti,
Ilmal-yaqin shariatni ko'zlab o'tti,
Aynal-yaqin tariqatta bo'zlab o'tti,
Haqqal-yaqin haqiqatdan aytdim mano. [2;55]

Ushbu misralarda yuqorida biz izohlagan ilmlarning shariat, tariqat va haqiqat bilan bog'liq holda keltirilmogda. Qul Xoja Ahmad – o'zini qul deb atagan so'fiy Allohning kamtarin bandasi maqomida ekanini ta'kidlab, hamisha haqdan so'zlaganini, Haq so'zini ya'ni Alloh ilhom qilgan haqiqatlarni xalqqa yetkazayotganini va butun hayotini shu sharaflil ishga bag'ishlaganini bayon etmogda. Ahmad Yassaviy uchun Haq so'zidan o'zgasi bekor, qalbni faqat uning so'zlari bilan, haqiqat bilan jilolantirish muhimdir. Keyingi misralarda Allohning ilmlari tasniflanib izohlanadi. Ilmal yaqin yuqorida izohlaganimizdek, bilish orqali egallanadigan ilm, bu tasavvufda birinchi daraja sanaladi. Bu bosqichda inson aql orqali Haqni taniydi. Ushbu darajada so'fiy tasavvufning ilk yo'li shariatni – farzlar, halol-haromni, odob-axloq va ibodatning qoidalarini o'rganadi. Ilmlarning ibtidosi ilmal yaqin bo'lganidek, shariat ruhiy sayr poydevoridir. Solik, avvalo, shariatni mukammal o'rganib, so'ng keyingi pog'onaga qadam qo'yadi. Ushbu misrada so'fiy shoir avval aql bilan ilmni ko'zlab yo'lga chiqqanini ta'kidlamogda. Keyingi misrada "aynal yaqin tariqatta bo'zlab o'tti" deganda, aynal yaqin ko'z bilan ko'rgandek bo'lish darajasi bo'lib, bilim tajribaga aylanishi, ushbu ilm tariqatga yo'l ochishligi nazarda tutilmogda. Ilmal yaqin murakkabroq ilm bo'lib tajriba bilan boyiydi, solikda g'ayb pardalari ochilishni boshlaydi. Bu bosqich tariqat bosqichi sanalib, so'fiy riyozat, nafsni tarbiya qilish, mujohada bilan mashg'ul bo'ladi. Bo'zlab o'tti deganda shoir aynan riyozatga ishora qilmogda. Nafs tarbiyasi yo'lida ko'p yig'lashlik, mashaqqat chekish nazarda tutilmogda. Solik riyozat chekib, nafs poklanib keyingi pog'onaga ko'tariladi. Tariqat yo'lini bosib o'tib, oliy darajaga – haqiqatga yetadi. Haqqal yaqin pog'onasida solik haq nurlarini ko'ra boshlaydi, Haqning ilhomini his etadi, qalbida haqiqat jilolanadi. So'nggi misrada aynan shunga ishora qilinadi. Haqqal yaqin – haqiqatdan aytdim mano misralari hikmatning asosiy mag'zini tashkil etib, bu yerda

tasavvufning butun boshli mohiyati, maqom va darajalari yashiringan. Ilm o'rganib, tasavvuf yo'lga kirib, nafsini riyoat poklab haqiqatga erishgan so'fiy butun borliqni Haq tajallisi sifatida ko'radi, Haqda fano bo'ladi, o'z meni mahv bo'lib, xoliq bilan birlashadi. Bu esa har bitta yo'lga chiqqan murshidning eng oliy muddaosi, so'nggi va boqiy manzildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulqahhor Shoshiy. Avliyolar kitobi. Print-Group nashriyoti. Toshkent, 2024.
2. Аҳмад Яссавий. Девони Ҳикмат. Тошкент: “Мовароуннаҳр”. 2004.
3. Аҳмад Яссавий. Хикматлар.-Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.
4. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томлик. 3-том. -Тошкент : “Фан”, 1984.
5. Воҳидов Р., Маҳмудов М. Иймон-қалб ғавҳари. Тошкент: “Маънавият”. 1998.
6. Imom Buxoriy. Al-adab al-mufrad. www.ziyouz.comkutubxonasi
7. Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб.- Тошкент: Абдулла Кодирий номидаги халк мероси нашриёти, 1994.
8. Комилов Н. Тасаввуф. Иккинчи китоб. Тавҳид асрори.- Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат ҳамда “Ўзбекистон” нашриётлари, 1999.
9. Комилов Н. Тафаккур қарвонлари. Т.: Маънавият, 1999
10. Маҳмуд Асҳад Жўшон. Зикруллоҳнинг фазилатлари. Тошкент: “Сано-стандарт”. 2019.
11. Усмон Турар. Тасаввуф тарихи.
12. Ҳаққул И. Тасаввуф ва шеърят. – Т.: АСН, 1991.
13. Ҳаққул И. Ирфон ва идрок. – Т.: Маънавият, 1998.
14. Ҳаққул И. Тасаввуф сабоқлари. – Бухоро, 2000.
15. Ҳаққул И. // Ҳақиқат йўли тугай десанг...// Тасаввуф ва шеърят.- Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1991.
16. Ҳаққул И. Тақдир ва тафаккур.- Тошкент: “Шарқ”, 2007.
17. Ҳомиджон Ҳомидий. Тасаввуф алломалари.- Тошкент: “Шарқ”, 2009.
18. Ҳожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. Т., “Наврўз” нашриёти. 2018.
19. Qur'oni Karim. Alouddin Mansur tarjiması. www.ziyouz.comkutubxonasi
20. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Тафсири ҳилол. Т., “Ҳилол” нашр. 2023.

UDC 830.1

THE ROLE OF COGNITIVE THEORIES IN EXPLAINING LANGUAGE CREATIVITY

D.S.Usmonova, PhD, dots., Fergana State University, Fergana

S.S.Mo'minova, Master's student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada til kreativligining kognitiv nazariyalar asosida izohi tahlil qilinadi. Tadqiqotda til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik, kognitiv mexanizmlar hamda kommunikatsiyada kreativ til qo'llanilishi o'rganiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, til kreativligi inson tafakkuri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u turli kognitiv jarayonlar orqali yuzaga keladi.

Kalit so'zlar: til kreativligi, kognitiv lingvistika, metafora, tafakkur, til va ong.

Аннотация. В статье рассматривается роль когнитивных теорий в объяснении языковой креативности. Анализируется взаимосвязь языка и мышления, когнитивные механизмы и их влияние на создание новых языковых выражений. Результаты показывают, что языковая креативность является результатом когнитивной деятельности человека.

Ключевые слова: языковая креативность, когнитивная лингвистика, метафора, мышление.

Abstract. This article examines the role of cognitive theories in explaining language creativity. It explores the relationship between language and thought, cognitive mechanisms, and their contribution to creative language use. The findings indicate that language creativity is closely connected to human cognition and emerges through various mental processes.

Key words: language creativity, cognitive linguistics, metaphor, cognition, language and thought

Introduction. Language creativity is one of the most important features of human communication. It allows individuals to produce new and meaningful expressions beyond memorized linguistic patterns. In recent years, cognitive linguistics has provided a deeper understanding of how creativity in language is connected to mental processes such as memory, perception, and imagination.

The relevance of this study is обусловлена growing interest in cognitive approaches to language and their role in explaining creative communication. In modern digital and global communication, creative language use plays a significant role in expressing ideas, emotions, and social identity.

The aim of this article is to analyze the role of cognitive theories in explaining language creativity. The study focuses on cognitive mechanisms, the relationship between language and thought, and practical examples of creative language use.

Cognitive Linguistics and Language Creativity. Cognitive linguistics views language as a reflection of human thought and experience. Unlike traditional approaches that treat language as a system of rules, cognitive linguistics emphasizes meaning and conceptualization. Language is considered a system of symbolic units that represent mental structures. One of the key principles of cognitive linguistics is that language is usage-based. This means that linguistic knowledge develops through experience and interaction. Speakers use familiar patterns but can modify them creatively to express new meanings.

Categorization is another important concept. Human cognition organizes knowledge into flexible categories, which allows speakers to extend meanings. For example, describing a person as “a lion” to indicate bravery shows how language creativity is based on conceptual thinking.

The Relationship Between Language and Thought. Language and thought are closely connected. Cognitive theories suggest that language influences how people perceive and interpret the world. This idea is supported by the theory of linguistic relativity, which states that language shapes cognitive processes.

At the same time, thought is not entirely dependent on language. People can think using images, emotions, and abstract reasoning. However, language provides structure to thought and helps organize ideas. Creative language use demonstrates this interaction. When individuals use metaphors or figurative expressions, they combine cognitive and linguistic resources to produce new meanings.

Cognitive Mechanisms of Language Creativity. Language creativity is based on several cognitive mechanisms. One of the most important is conceptual metaphor, which allows people to understand abstract concepts through concrete experiences. For example, the expression “time is money” shows how people structure abstract ideas.

Another mechanism is analogy, which involves identifying similarities between different concepts. This helps speakers create new expressions and extend meanings.

Conceptual blending is also significant. It combines elements from different mental spaces to produce new meanings. For example, “online classroom” blends traditional education with digital communication.

Cognitive flexibility plays a crucial role as well. It allows individuals to switch between different perspectives and generate alternative expressions, which enhances creativity.

In addition to metaphor, analogy, and conceptual blending, language creativity is also supported by other important cognitive mechanisms such as categorization, mental imagery, and inferencing. Categorization allows individuals to group experiences and concepts into flexible categories, which can be extended or reinterpreted in creative ways. For instance, describing a person as “a machine” highlights efficiency and productivity by extending the category of mechanical objects to human behavior. Mental imagery plays a crucial role in enhancing creative expression. When individuals use descriptive or figurative language, they often rely on visual and sensory representations in their minds. These mental images make communication more vivid and meaningful, allowing speakers to convey abstract ideas in a concrete and engaging manner.

Inferencing is another key cognitive process that contributes to language creativity. It involves deriving meaning beyond what is explicitly stated. In many communicative situations, speakers rely on the listener’s ability to interpret implied meanings. This is especially evident in humor, irony, and indirect communication, where the intended message differs from the literal meaning. Furthermore, the mechanism of memory is essential for creative language use. Memory stores linguistic knowledge, including vocabulary, idioms, and previously encountered expressions. Creative language often emerges when individuals retrieve this stored knowledge and recombine it in novel ways. This

demonstrates that creativity is not entirely new but is based on the reorganization of existing cognitive resources.

Another important factor is attention, which determines which aspects of a situation are emphasized in communication. By selectively focusing on specific elements, speakers can present information in unique and creative ways. This selective attention contributes to variation in expression and allows for multiple interpretations of the same event.

Practical Examples of Language Creativity. Language creativity can be observed in everyday communication. People use metaphors, idioms, and humor to make their speech more expressive. For example, phrases like “I’m under pressure” or “This is a piece of cake” show creative use of language.

In digital communication, creativity is even more evident. Social media users create new expressions, use emojis, and combine text with images. This reflects the dynamic nature of modern language. In education, creative language use helps students express ideas more effectively. Teachers can use metaphors and storytelling to explain complex concepts.

Conclusion. Cognitive theories provide a strong framework for explaining language creativity. They show that creativity is not random but based on cognitive processes such as metaphor, analogy, and conceptualization.

Language and thought are deeply interconnected, and creative language use emerges from this interaction. Cognitive processes such as memory, attention, and imagination enable individuals to produce new and meaningful expressions.

Understanding the role of cognitive theories in language creativity is essential for improving communication, education, and linguistic research.

REFERENCES:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
3. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.
4. Chomsky, N. (2015). *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.
5. Kövecses, Z. (2020). *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Croft, W., & Cruse, D. A. (2016). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Vygotsky, L. S. (2012). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press.

UO’K 801.73:82-32

SHAM’ VA PARVONA TIMSOLL BADIYYATI

(Alisher Navoiy ijodi misoloda)

S.H.Utanova, dots., Toshkent Amaliy fanlar universiteti, Toshkent
Sh.Turdiyeva, mustaqil izlanuvchi, O‘zR FA O‘zbek tili, adabiyoti va
folklori institute, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada mutafakkir shoir Alisher Navoiy ijodidi, xususan “Lison ut-tayr” asarida istifoda etilgan sham’ va parvona obrazlari, ularning mazmuni haqida bahs yuritiladi. Sham’ va parvona obrazlari Mansur Halloj bilan bog‘lanadi. Bu obrazlarning mohiyati, tasavvufiy ma’nolari tahlil qilinadi. Maqolada Navoiyning baytlari tahlilga tortiladi. Parvonaning sham’ga intilishi va bu o‘tda kuyishi chin oshiqning timsoli sifatida tahlil qilinadi. Sharq mumtoz adabiyotida parvonaning bulbuldan ustun qo‘yiladi. Maqolada “Lison ut-tayr” dostonida keltirilgan hikoyat, undagi sham’ va parvona obrazlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: sham’, parvona, obraz, tasavvuf, solik, shabiston, tavhid, ishq.

Аннотация. В данной статье рассматриваются произведения поэта-мыслителя Алишера Навои, особенности изображений свечей и пропеллеров, использованных в произведении “Лисон ут-Тайр”, и их значение. Образы свечи и пропеллера связаны с Мансуром Халлоджем. Анализируются сущность и мистические значения этих образов. В статье анализируются стихи Навои. Погоня мотылька за свечой и ее сгорание в пламени рассматривается как символ истинной любви. В классической восточной литературе

мотылька отдается предпочтение перед соловьем. В статье анализируется сюжет, рассказанный в эпической поэме «Лисон ут-Таир», и образы свечи и мотылька в ней.

Ключевые слова: свеча, пропеллер, образ, суфизм, солик, шабестан, монотеизм, любовь.

Abstract. This article discusses the imagery of the candle and the moth used in the work of the thinker poet Alisher Navoi, in particular, in his work "Lison ut-tair", and their meaning. The images of the candle and the moth are associated with Mansur Hallaj. The essence and mystical meanings of these images are analyzed. The article analyzes the verses of Navoi. The desire of the propeller for the candle and burning in this fire is analyzed as a symbol of a true lover. In Eastern classical literature, the butterfly is preferred over the nightingale. The article analyzes the story of "Lison ut-Tair", the images of candles and propellers in it.

Key words: candle, propeller, image, mysticism, tax, shabistan, monotheism, love.

Kirish. Sharq klassik adabiyotida eng ko'p qo'llanilgan tamsiliy obrazlardan biri. Sham'ning yonishi ma'shuqning nurli diydori va adl qaddiga, parvonaning unga muttasil intilishi chin oshiqlikka qiyoslangan. Tasavvuf istilohlariga ko'ra, "Sham – mum, mash'ala. Ilohiy nur. Solikning qalbini yoqqan ilohiyurning tajalliysi, mushohada ahlining qalbida porlagan ilohiy nuri", deya izohlangan. Darhaqiqat, tasavvuf adabiyotida sham' obrazi ilohiy nur, manba, parvona esa ilohiy mohiyatni – manbani anglab etish timsolidir va u oxir-oqibatda o'z maqsadi yo'lida (o'zini o'tga urib) halok (foni) bo'ladi.

Navoiy lirikasi va dostonlaridagi eng sarmahsul qo'llanilgan obrazlardan bo'lgan bu timsollarni qo'llashda shoir ham parvonaning shamga erishish holatini fano deb baholaydi va bu holatda parvonaning ikki foydasi kabi tasavvufiy fikrni o'rta tashlaydi. Buning sababini, Navoiyning g'oyaviy maslagi – naqshbandiylikning mohiyatidan qidirish lozimdir. Ushbu tariqatning yo'nalishi haqida fikr bildirib, prof. N.Komilov quyidagilarni yozadi: "Naqshbandning diqqat-e'tibori tasavvufni shariat bilan kelishtirish, ilhom hayajon va tug'yonlarini, Mansur kabi "Anal-Haq" deb nido qilishni so'ndirdi, lovullagan alangalar o'rniga laxcha manqallarni paydo etib, betoqat bulbul emas, jimgina shamga talpinib, yonadigan parvonani afzal deb bildi".

Asosiy qism. Ha, Navoiy ham parvonani sokin mayl – sahva tarafdori bo'lgan solikka qiyoslaydi va ishqidan "nola-yu zor" qiluvchi bulbulga – sershovqin mayl – sukra tarafdori bo'lgan majzub timsoliga ba'zan parallel, ba'zan esa qarshi qo'yib, go'zal she'riy san'atlar yaratadi:

*Gul yuzida bulbul sening asroringa notiq,
Sham' o'tida parvona sening husninga shaydo.*

*Jamoling partavidin sham' o'ti gar gulsiton etmas,
Nedin parvona o't ichra o'zin solur Xaliloso.*

Ko'rinadiki, sham' va parvona alohida ahamiyatga ega bo'lib, mazkur timsollar orqali go'zal tashbehlarini, purma'no satrlar yaratilgan. Boz ustiga, ular shoirning mahoratiga qarab rang-barang ma'nolarda, ayniqsa, Yorning jamolini, oshiqning ahvolini tasvirlashda qo'l kelgan:

*Ochqil o'tlug' orazing, ey sham'kim, parvonadek
O'rtanay boshing uza bir necha qatla aylanib.*

Lirik qahramon Yoriga "ey sham'kim", deb murojaat qiladi va o'tlug' yuzini ochishligini aytadi. Oshiq bu bilan sham'ning o'tida kuyayotgan parvona singari yorning boshi uzra bir necha bor aylanib, o'rtanmoqchi ekanligini aytadi. Shoir oshiqlikni mana shunday o'rtanish va azoblarsiz tasavvur etolmagandek tuyuladi. Shoir boshqa bir baytida vayrona kulbani yorning husni yoritganidek, har kuygan parvona ham mehr sham'ini yoritishi haqida kuylaydi:

*Ul charog'i husn vayron kulbani yurutqali
Mehr sham'in yorituptur har kuyuk parvonamiz.
Navoiy ijodida ham sham' va shabiston talqini yanada chuqurroq mazmunga ega:
Ul malohat sham'idin mundog'ki jismim yonadur,
Har bir uchqun g'am shabistonida bir parvonadur.*

Yor malohatining sham'i sabab oshiq jismining yonishi aytiladi va undan sachragan har bir uchqun g'am kechasidagi parvonaga qiyoslanadi. Bunda vujud yongandagi uchqunlar parvonaga

o'xshatilib, baytning badiiyatini yanada oshirgan. Shoir boshqa baytida esa sham' va shabiston istilohlari birga qo'llaniladi:

*Pardag'a kirgan kebi xurshidi raxshon har kecha,
Azmi xilvat aylar ul sham'i shabiston har kecha.*

Navoiy mazkur timsollar barobarida gardunga murojaat etganda, she'rning kayfiyati boshqacha tus oladi: *O'zgalar husnidan o'rtanmangki, gardun har kecha, Yoritur ming sham'u kuydirmas biri parvonani. Zero*, shoirning fikricha o'zgalar husnidan o'rtanmaslik kerak. Zotan, har kecha gadun, falakni minglab shamlar (yulduzlar) yoritisa-da, ulardan hech biri parvonani kuydira olmagan kabi o'zgalarning husni oshiq qalbini o'rtamaydi. Chunonchi, Navoiy Mahbubaning jamolidan parvona yanglig' kuyishi haqida so'zlaganda, oshiqlikning qismati xuddi parvona singari yonmoq, degan boqiy haqiqatni urg'ulaydi:

*Lam'ai ruxsoridin parvonadek kuysam ne tong
Menki, yillar ul malohat sham'i sargardonimen.*

Darhaqiqat, parvona – oshiq, u fano va tavhidga ishora. Sham' – Orifning qalbi. Ma'shuqa. O'zining salaflari singari Navoiy ham bu obrazlardan ilohiy ishqni tasvirlashda foydalangan bo'lib, Sham' – ilohiy ishq, Alloh jamoli sifatida tasvirlansa, Parvona – shu ishqning talabgori, solik sifatida gavdalanadi. Yor yuzini ko'rgan oshiqning o'rtanishi, parvonaning sham'ni ko'rgandagi yonishiga o'xshaydi:

*Keldimu ko'rdum yuzin qayturmen emdi o'rtanib,
Sham'ni ko'rgan nafas yonmoq kerak parvonag'a.*

Navoiy she'riyatida uchraydigan sham' timsoli oshiqlikning odobi, dunyoviy va tasavvufiy mohiyatini talqin etishda muhim o'rin tutgan. Zero, oshiqlik har doim ham fig'onu nola emas ekan, «anjumanda xilvat» ko'ruvchilarning botiniy ma'rifati, koshiflik yo'lida o'zgacha yonish, o'zgacha fidoyi qat'iyat bor. Ushbu bayt mazmuni bizning sham' va parvona yuzasidan aytgan fikrlarimizni tasdiqlaydi:

*Ul o'tki o'rtadi parvonani, hamul o'tdin
Ko'ringki qovruladur sham' dog'i yog'i bila.*

Ma'lum bo'ladiki, gap parvona ishq ustida borayapti, ya'ni shoir bulbulning nolali muhabbati bilan parvonaning jim, ammo vujudini yondiruvchi «indamas» muhabbatini qiyoslamogda. Sham', uning atrofida esa alangaga qarab talpinayotgan mitti parvona. U o'tga shunday ixlos, shiddat bilan intiladiki, olovga qo'shilib yonib ketguncha tinchimaydi. Biroq parvona shunchalik oshiqligi, dardining zo'rligiga qaramay, ohu nola chekmaydi, balki sokin, jim o'tga tomon talpinaveradi. «Ul o't», ya'ni ilohiy ishq alangasi faqat parvonani emas, sham'ning o'zini-da mumi va yog'i bilan qo'shib qovuradi, eritib kuydiradi. Ulug' shoir tamsillar vositasida Ishqning beintiho kuchi — zarrotu jonzotlar, oshiqu ma'shuq barini qamrab oluvchi qudratini bizga tushuntirmoqchi bo'lgan. Sham'ning shu'las — ilohiy ishq mumi va yog'i — dunyo, inson vujudi, parvona — oshiq inson timsollaridir. Parvona — fano timsoli, ya'ni yomon sifatlardan qutulish va mahmuda (yaxshi) sifatlarga ega bo'lish, hirsu havasni tark etish yo'li. Bu faqir darveshlarning, ahlullohning tariqati.

Shoirning mashhur “Qaro ko'zum kelu...” deb boshlanuvchi g'azali maqta'sidagi sham' timsoliga yuklangan ma'no yana-da zalvorli ekanini ko'rish mumkin:

*Navoiy, anjumani shavq jon aro tuzsang,
Aning boshhoqpiq o'qin sham'i anjuman qilg'il.*

Anjumani shavq – shoir oshiq qalbidagi ishtiyoq-istakning avj olishi, yorga etishish orzusi taraddudini shu ibora bilan ifodalagan (iboraning lug'aviy ma'nosi – orzumandlik, kuchli rag'bat majlisi, ma'rakasi). Bundan ruhiy hayajon, qo'zg'alish, surur bo'ronining boshlanishi ham anglashiladi. Jon ichida shunday anjuman tuzish ko'ngilning nurli orzularga limmo-lim bo'lishidir. Boshhoqlig' o'q – o'tkir uchli, o'tkir tig'li kamon o'qi. O'q uchining boshhoqqa o'xshashligi ham e'tiborga olingan. Shunday ko'rinishda u chiroyli kiprik va yonib turgan sham'ga shaklan monanddir. Voqean, «boshhoqlig' o'q» deganda, Navoiy yor kiprigini aytmoqchi. Chunki, kiprik – muhabbat o'qi, qaysikim, to'g'ri yurakka borib qadaladi. Baytning mazmuni: “Ey Navoiy, agar jon ichida shavq-hayajonli rag'bat majlisini tuzmoqchi bo'lsang, yor kiprigi — o'qini shu majlisning sham'i qil”. Bu erda 2-baytdagi kitobat san'ati yangi detallar vositasida qaytarilgan, ya'ni kiprik alif harfiga ham

o'xshaydi, uning jon orasidagi majlis sham'i bo'lishi — jon o'rtasida alifday joylanishi demak. Shu zaylda, ulug' shoir bir yo'la beshta ashyoni bir-biriga tashbehlab, hayratomuz mahorat ko'rsata olgan. Bunda quyidagi tasavvufiy ma'no ham bor: kiprik-o'q solikning hol maqomidagi ayni shavqqa to'lishgan paytida chaqin kabi porlab uning ko'nglini yoritadigan ilohiy jazba-ilhom, vahiylik timsoli ham. «Anjumani shavq» bu o'rinda hol maqomiga ko'tarilishni anglatib keladi. Alhosil, baytning xulosaviy ma'nosi shuki, oshiqning yor visoliga intilishi cheksiz bir orzu, qo'l etmas idealiga talpinish. Zotan, axloqiy poklanish va bu poklikka muhabbat muttasil davom etadigan, chin inson qalbini yondirib turadigan tuyg'u. Yor diydori orzusi yuragingni band etib, zo'raysa, to'lib toshsang, uning kiprigini shu orzu avjining chirog'iga aylantir, ko'ngilni uning muhabbati sham'i bilan yoritib tur, deydi shoir. Chunki yor o'qi darliga giriftor yurak hamma vaqt yoniq, mash'alador bo'ladi.

Bir o'rinda Navoiy ustoz va do'sti Sayyid Hasanni sham'ga qiyolaydi. U, aslida, oddiy bir inson, kasbi — sipohiylik, umrining oxirida esa darvesh xirqasini kiyib, xonaqohda o'tirgan kishi. Biroq Navoiy nazdida u zamonasining buyuk zotlaridan biri:

Safo subhining mehri purxandasi,

Fano shomining sham'i raxshandasi,

Umuman olganda, bu obrazlar ishtirok etmagan shoir devonini uchratish qiyin, shuningdek, asosiy qahramonlari mazkur obrazlar bo'lgan bir qator masal, munozara va dostonlar mavjud. Masalan, Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonidagi «Parvonalar majmu'i sham' haqiqiy sharhida» (yoki soddaroq nom bilan aytsak, «Sham' va parvonalar») masali ham shu tipdagi asarlar jumlasiga kiradi. Shoirning bu masalida ko'pgina mualliflar va shular qatori o'z ijodiyotida ham qayta-qayta tilga olinib kelgan oddiy bir detal — parvonalarning yonib turgan sham'ga intilish hodisasi asos qilib olingan. Unda keltirilishicha, parvonalar bir kecha yig'ilishib, sham'ga tolib bo'lادilar; kelishib olib, sham'ning mohiyatini anglamoqchi bo'lادilar. Shunda ulardan biri sham'ga yaqinlashadi, uning munavvar nurini ko'rib, qaytib kelib boshqalarga hikoya qilmoqchi bo'ladi Ammo parvonalar uning so'zidan hech narsa anglamaydilar, chunki u sham' nima ekanini tushuntirib bera olmaydi. Ayni tariqa yana bir necha parvona sham' atrofini aylanib kelib, ko'rganlarini so'zlaydilar. Lekin «topmadi mushkul kushod andin dog'i», maqsad amalga oshmaydi.

Sham' davrida qanot ko'p urdilar,

Har biri o'z bol-parin kuydurdilar.

Har biri kuygancha ondin topdi kom,

Sharhi dushvor erdi-yu naqli harom.

Ma'lum bo'lادiki, har bir parvona sham' nuridan lazzatlandi, ammo uni sharhlab bera olmadi, chunki shu'lani til bilan sharhlab, tushuntirib bo'lmaydi, kishi to kuymasa olov haroratini anglamaydi. So'nggi parvona qo'rqmasdan o'zini shu'laga urib, pok bo'ladi va o'zi ham shu'laga aylanadi. U o'z maqsadi ichra nobud bo'lib, fanoda ayni muddaoga erishadi:

Foniyo, lofi fano urmog'ni qo'y,

Vasl esa koming, fano o'tig'a kuy.

Evrulub sham' o'tig'a parvonavor,

O'zni tashla shu'lag'a devonavor.

Navoiy bundan ikkita xulosa chiqargan: biri — Haq nuriga g'arq bo'lib, uning jamoli haroratida yonmaguncha Haqni anglab bo'lmaydi. Ikkinchisi — Haqqa etgan odam (kuygan parvona kabi) bu sirni bayon qilib bera olmaydi. Bu — Haqq ul-yaqinning xuddi o'zidir. ya'ni foniyo bo'lish, sub'ektning ob'ektga aylanishi, solik vujudining batamom yo'qolib, ilohiy olamga qo'shilib ketishi. Inson ham fano o'tida kuymasdan turib, haqiqatning asl mohiyatiga erisha olmaydi. Shoir hikoyat so'ngida Foniyo taxallusini qo'llash bilan vodiy mohiyatini yanada teranroq, chuqurroq anglatadi

Bu hikoyat Fariddin Attorning "Mantiq ut-tayr" asarida — Faqru fano vodiysiga dalil sifatida berilgan. Unda sham'ning nuridan qiyos olmoqchi bo'lgan ikki parvonaning sharhini ularning rahbari qusurli deb bilgani, nihoyat bir parvona sham'ga qo'shilib yonib, qip-qizil cho'qqa aylangandan so'ng uning yonishidan rahbarning ko'ngli to'lgani, boshqalarning ham unga qoyil qolganlari va buning ta'sirida barchalari o'zlarini sham'ning o'tiga urib, fano bo'lganliklari tasvirlangan. Muallif

bu erda bilishning ilmul yaqin, aynul-yaqin, haqqul-yaqin darajalarini sharhlagan. Va haqqul-yaqinni haqiqiy fano deb baholagan. Hikoyat so'ngida Atorning xulosasi quyidagicha:

*Etmasang ko'yingda joningni badar,
Senga jonondin nechuk etgay xabar?..*

*Bul maqomga kimsa mahram bo'lmadi,
Etmadi, chun unda bir dam bo'lmadi...*

Navoiy bu hikoyatdan "Parvonalar majma'i sham'i haqiqiy zikrida" bo'limida (CLXIV bo'lim) foydalanadi, biroq u yaqin martabalari haqida gapirmaydi, balki fanoni yaxlit bir hodisa hisoblab, undan solikka bo'ladigan foydaga urg'u beradi. Ya'ni shamga intilib, u bilan qo'shilishib yongan parvonalar ikki foyda ko'rdilar, deydi Navoiy:

*Bir bukim, kuymay anga etmas kushod,
Bo'lmag'uncha kul topo olmas murod.*

Baytdagi "kul" so'zi iyhom san'ati orqali "kuyib kul bo'lish" va "butunlik" ma'nolarida qo'llanilib, bir vaqtning o'zida ikki xil mazmun ifodalayapti. Demak, fano o'tiga tamoman jismni kuydirib, toblamaguncha, maqsud hosil bo'lmaydi. Oshiq kuyib kul bo'lmaguncha kull – butun, yaxlitlik ma'nosini anglamaydi.

*Yona bir bukim, etib bu nav' barq,
Onikim o't bahri ichra qildi g'arq.*

Faqat kuygan kishigina sham'ning asl mohiyatidan xabardor bo'ldi va ayni paytda o'zini-yu boshqani unutdi, faqat o'sha olovni angladi, xolos.

Sham' va parvona timsoliga yana Navoiy dostonning "Qushlar shoh tilab topmag'ondin mutahayyir bo'lg'onda, Hudhud Simurg'din xabar degoni" bo'limida ham murojaat qiladi:

*Hudhud ul nuri xiraddin bahramand,
Rohbarlig' afsaridin sarbaland...*

*Kirdi ul majma' aro devonavor,
Sham'i maqsud vasfida parvonavor.*

Ya'ni Hudhud ul aql nuridan (Simurg'ga yaqinlikdan) bahramand, rahbarlik toji bilan boshi baland demoqda shoir va buning sababini maqsad sham'iga parvonalikda ko'rayapti. Bunda sham'ga parvona bo'lish unga yaqinlik, yana aniqrog'i, unga sirdosh bo'lish ma'nosida kelmoqda. Bundan ham maqsad fano – chunki Hudhud Navoiyning ta'rifi bo'yicha hodiyi komil – ruhini Ma'shuqqa fano qilgan komil inson va komil ustoz timsolidir.

Xulosa. Demak, Navoiy ijodida va, ayniqsa, "Lison ut-tayr" dostonida sham' mutlaq jamol va kamol ramzida, parvona esa bu jamol va kamol ishqida kamolotga erishgan, fano martabasiga chiqqan, biroq o'z ishqini oshkor qilmagan, sahvo yo'lidagi orif solik timsolida ifodalangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. 3-j. T., 1984.;
2. Abduqodirov A. Tasavvuf istilohlarining qisqacha izohli lug'ati. 1-k. Xo'jand, 1997.;
3. Alisher Navoiy. TAT. 10 jildlik, 1-10-jildlar. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 2011.;
4. Iskender Pala. Ansiklopedik divan shiiri so'zlugu. – Istanbul: Kapı yayınlari, 2004.
5. Haqqulov I. O'zbek tasavvuf she'riyatining shakllanishi va taraqqiyoti (G'oyaviylik, izdoshlik, obrazlar olami) f.f.d.dis. T: – 1995.
6. Komilov N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr – O'zbekiston, 2009.
7. Muhammadhusayni Burhon. Burhoni qote'. Lug'at. – Jildi 2. – Dushanbe: "Adib", 2004.
8. Sajjodiy S.J. Farhangi istilohot va ta'biroti irfoni. Tehron, 1379 (h.-sh.).

UDC 808.3

COGNITIVE AND CULTURAL INTERPRETATION OF ECOLOGICAL METAPHORS

R.Sh.Uzoqova, master's degree student, Fergana State University, Fergana

H.R.Yunusova, Senior lecturer, PhD, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekologik metaforalar kognitiv va madaniy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Unda metaforalar oddiy til vositasi emas, balki inson tafakkurining muhim mexanizmi

ekanligi ta'kidlanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi misollar asosida iqlim o'zgarishi, atrof-muhitning buzilishi va barqarorlik kabi murakkab tushunchalar sog'liq, kurash va oilaviy munosabatlar orqali qanday ifodalanishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: ekologik metaforalar, kognitiv lingvistika, madaniy talqin, konseptual metafora, ekologik diskurs, o'zbek tili, ingliz tili.

Аннотация. В данной статье рассматриваются экологические метафоры с когнитивной и культурной точек зрения. Подчеркивается, что метафоры являются не только языковыми средствами, но и важными механизмами мышления, позволяющими осмысливать сложные экологические процессы. На основе примеров из английского и узбекского языков показано, как такие понятия, как изменение климата, экологическое разрушение и устойчивое развитие, интерпретируются через метафоры здоровья, конфликта и семейных отношений.

Ключевые слова: экологические метафоры, когнитивная лингвистика, культурная интерпретация, концептуальная метафора, экологический дискурс, узбекский язык, английский язык.

Abstract. This article examines ecological metaphors from both cognitive and cultural perspectives. It argues that metaphors are not merely linguistic devices but fundamental tools of human thinking that help conceptualize complex environmental phenomena. By analyzing examples from English and Uzbek, the study demonstrates how ecological concepts such as climate change, environmental degradation, and sustainability are understood through metaphorical mappings like health, conflict, and family relations.

Key words: ecological metaphors, cognitive linguistics, cultural interpretation, conceptual metaphor, environmental discourse, Uzbek language, English language.

Introduction. In recent decades, environmental issues have moved beyond the boundaries of scientific discussion and entered everyday language, public discourse, and cultural expression. People no longer speak about nature only in technical terms; instead, they frequently rely on metaphorical language to describe environmental problems. Expressions such as “the planet is dying,” “nature is fighting back,” or “the Earth is our home” are now widely used in both media and daily communication. These phrases are not merely stylistic choices; they reflect deeper cognitive processes and cultural values. From the perspective of cognitive linguistics, metaphor is not simply a decorative feature of language but a fundamental mechanism of thought. It allows individuals to understand complex and abstract concepts through more familiar and concrete experiences. Ecological processes—such as climate change, biodiversity loss, or environmental degradation—are often too vast and abstract to grasp directly. Therefore, metaphor becomes an essential tool for conceptualizing these phenomena. At the same time, ecological metaphors are deeply embedded in culture. Different societies interpret nature through their own historical experiences, beliefs, and value systems. As a result, the same ecological concept may be expressed differently across languages and cultures.

Cognitive Foundations of Ecological Metaphors. According to cognitive linguistics, metaphors function by mapping one conceptual domain onto another. Typically, an abstract domain (such as environmental change) is understood through a more concrete domain (such as health, human relationships, or physical space). This process is known as conceptual metaphor. One of the most common ecological metaphors is the EARTH AS A LIVING ORGANISM. Another important metaphor is NATURE AS A HUMAN AGENT. In this case, nature is personified and given human-like intentions:

English: “Nature is warning us,” “The environment is fighting back”

Uzbek: “Tabiat bizni ogohlantiryapti,” “Tabiat o'ch oladi”

These expressions attribute agency and intention to nature, which increases emotional engagement. People are more likely to respond to environmental issues when they perceive them as actions rather than passive processes. From a cognitive perspective, these metaphors are not random. They reflect how the human mind organizes knowledge. Since people understand the world through

embodied experience, they rely on familiar domains—such as the body, emotions, and social relations—to interpret abstract phenomena like ecological systems.

Types of Ecological Metaphors

Ecological metaphors can be classified into several types based on the source domains they draw from. Each type highlights a different aspect of environmental understanding.

1. Family and Relationship Metaphors

In many cultures, nature is conceptualized as part of a family structure:

“Mother Earth”, “We must protect our home”

In Uzbek: “Ona yer”, “Tabiat bizning uyimiz”

This type of metaphor emphasizes care, respect, and moral duty. It reflects a more harmonious view of the human–nature relationship.

2. Balance and Harmony Metaphors

These metaphors focus on equilibrium:

“Ecological balance is disturbed”, “Nature is out of harmony”

In Uzbek: “Tabiat muvozanati buzildi”, “Ekologik muvozanat izdan chiqdi”

Such expressions highlight the interconnectedness of natural systems and the consequences of disruption.

Cultural Interpretation of Ecological Metaphors. While the cognitive mechanisms behind metaphors are universal, their interpretation is strongly influenced by culture. Language reflects the values, beliefs, and experiences of a particular society. In English-speaking contexts, ecological metaphors often emphasize crisis, urgency, and scientific framing. Expressions like “climate emergency” or “environmental collapse” reflect a discourse shaped by industrialization, technological development, and global environmental awareness. These metaphors tend to highlight danger and the need for immediate action. In contrast, Uzbek ecological metaphors often carry a more moral and relational tone. The frequent use of expressions like “Ona yer” (Mother Earth) reflects a cultural view of nature as something sacred and nurturing. Nature is not only a physical environment but also a moral space where human actions have ethical consequences.

The Role of Ecological Metaphors in Environmental Awareness. Ecological metaphors play a crucial role in shaping public perception and environmental awareness. They influence how people think about environmental problems and, consequently, how they act. First, metaphors simplify complex information. Scientific explanations of climate change can be difficult to understand, but a metaphor like “the planet is warming like a fever” makes the concept more accessible. Second, metaphors evoke emotional responses. Expressions such as “nature is suffering” or “the Earth is crying” create empathy and encourage individuals to care about environmental issues. Third, metaphors can guide behavior. For example, if nature is seen as a “home,” people may feel a stronger sense of responsibility to protect it. If it is seen as an “enemy,” they may adopt a more aggressive or exploitative attitude.

Conclusion. Ecological metaphors are more than linguistic expressions; they are cognitive tools that shape how we understand and interact with the natural world. By mapping complex environmental processes onto familiar experiences, metaphors make abstract concepts more accessible and meaningful.

At the same time, these metaphors are deeply influenced by culture. English and Uzbek examples demonstrate that while the underlying cognitive mechanisms are similar, the cultural interpretation of nature can differ significantly. English discourse often emphasizes crisis and urgency, whereas Uzbek expressions tend to highlight harmony, responsibility, and moral connection.

Understanding ecological metaphors is essential not only for linguistic analysis but also for addressing environmental challenges. The way we talk about nature influences the way we think about it—and ultimately, the way we treat it.

Therefore, studying ecological metaphors provides valuable insight into both human cognition and cultural values. It also offers a powerful tool for promoting environmental awareness and encouraging more sustainable behavior.

REFERENCES:

- 1.Cameron, L., & Maslen, R. (2010). Metaphor analysis: Research practice in applied linguistics. London: Equinox.
- 2.Charteris-Black, J. (2011). Politicians and rhetoric: The persuasive power of metaphor (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
- 3.Chilton, P. (2014). Language, space and mind: The conceptual geometry of linguistic meaning. Cambridge University Press.
- 4.Goatly, A. (2007). Washing the brain: Metaphor and hidden ideology. John Benjamins.
- 5.Kövecses, Z. (2015). Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor. Oxford University Press.
- 6.Lakoff, G. (2010). Why it matters how we frame the environment. Environmental Communication, 4(1), 70–81.
- 7.Nerlich, B., Koteyko, N., & Brown, B. (2010). Theory and language of climate change communication. Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change, 1(1), 97–110.
- 8.Semino, E. (2008). Metaphor in discourse. Cambridge University Press.
- 9.Steffensen, S. V. (2011). Beyond mind: An extended ecology of linguistic meaning. Cognitive Linguistics, 22(1), 185–210.
- 10.Stibbe, A. (2021). Ecolinguistics: Language, ecology and the stories we live by (2nd ed.). Routledge.

UO'K 808.3

LINGVOMADANIY POETIK TALQINNING NAZARIY ASOSLARI

Sh.J.Xalilova, F.f.d., dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada lingvomadaniy poetik talqinning nazariy asoslari, uning metodologik tamoyillari hamda zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslikdagi o'rni keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda lingvomadaniyat va lingvopoetika integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan yangi ilmiy paradigma sifatida lingvomadaniy poetik yondashuvning mohiyati ochib beriladi. Shuningdek, badiiy matnni talqin qilishda konsept, madaniy kod, obraz, ramz va intertekstual birliklarning funksional xususiyatlari chuqur ilmiy asosda yoritiladi. Maqolada qiyosiy-tipologik, struktural-semantik, kognitiv va germenevtik metodlar asosida nazariy umumlashtirishlar amalga oshiriladi. Tadqiqot natijalari lingvomadaniy poetik tahlilning tarjimashunoslik, adabiyotshunoslik va tilshunoslikda muhim metodologik asos ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, lingvopoetika, poetika, konsept, madaniy kod, kognitiv poetika, germenevtika, badiiy matn, interpretatsiya, intertekstuality

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируются теоретические основы лингвокультурного поэтического толкования, его методологические принципы, а также его место в современной лингвистике и литературоведении. В исследовании раскрывается сущность лингвокультурного поэтического подхода как новой научной парадигмы, сформировавшейся в результате интеграции лингвокультурологии и лингвопоэтики. Кроме того, на глубоком научном уровне освещаются функциональные особенности таких категорий, как концепт, культурный код, образ, символ и интертекстуальные единицы при интерпретации художественного текста. В статье осуществлены теоретические обобщения на основе сравнительно-типологического, структурно-семантического, когнитивного и герменевтического методов. Результаты исследования показывают, что лингвокультурный поэтический анализ является важной методологической основой в переводоведении, литературоведении и лингвистике.

Ключевые слова: лингвокультурология, лингвопоэтика, поэтика, концепт, культурный код, когнитивная поэтика, герmenevtika, художественный текст, интерпретация, интертекстуальность

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical foundations of linguocultural poetic interpretation, its methodological principles, and its role in modern linguistics and literary studies. The study reveals the essence of the linguocultural poetic approach as a new scientific paradigm that has emerged as a result of the integration of linguoculturology and linguopoetics. Furthermore, the functional features of such categories as concept, cultural code, image, symbol, and intertextual units in the interpretation of literary texts are examined on a profound scientific basis. The article presents theoretical generalizations based on comparative-typological, structural-semantic, cognitive, and hermeneutic methods. The results of the study demonstrate that

linguocultural poetic analysis serves as an important methodological foundation in translation studies, literary criticism, and linguistics.

Key words: *linguoculturology, linguopoetics, poetics, concept, cultural code, cognitive poetics, hermeneutics, literary text, interpretation, intertextuality.*

XXI asr filologiyasida badiiy matnni o'rganish jarayonida integrativ yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, til va madaniyat o'zaro bog'liqligini hisobga olgan holda matnni tahlil qilish ehtiyoji lingvomadaniy poetik talqin kabi kompleks yo'nalishlarning shakllanishiga olib keldi. An'anaviy lingvistik tahlil ko'proq til birliklarining struktur va grammatik xususiyatlariga e'tibor qaratgan bo'lsa, zamonaviy yondashuvlarda matn semantik tizim, madaniy fenomen, kognitiv model sifatida qaraladi. Shu bois lingvomadaniy poetik talqin badiiy matnni ko'p qatlamli tizim sifatida o'rganishga xizmat qiladi. Lingvomadaniyat — bu til orqali ifodalanadigan madaniy bilimlar tizimini o'rganadigan fan sohasi bo'lib, u inson tafakkuri, milliy ong va madaniy qadriyatlarni til birliklari orqali tahlil qiladi. V.N. Telia va Yu.N. Karaulov kabi olimlar fikriga ko'ra, til faqat kommunikativ vosita emas, balki “millatning madaniy xotirasi”dir. Lingvomadaniy yondashuv quyidagi asosiy prinsiplarni o'z ichiga oladi:

- 1) til — madaniyatning ifodaviy shakli;
- 2) til birliklari — madaniy ma'no tashuvchilari;
- 3) matn — madaniy axborot ombori.

Bu yondashuvda ayniqsa frazeologizmlar, metaforalar, ramzlar va konseptlar muhim o'rin tutadi. Poetika qadimdan adabiyotshunoslikning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, Aristotel davridan boshlab rivojlanib kelgan. Zamonaviy lingvopoetika esa badiiy matndagi til birliklarining estetik funksiyalarini o'rganadi. I.R. Galperin fikricha, badiiy matn tilning maksimal ekspressiv imkoniyatlarini namoyon qiluvchi tizimdir. Shuning uchun lingvopoetika quyidagilarni tahlil qiladi:

- stilistik vositalar (metafora, metonimiya, epitet);
- sintaktik qurilmalar;
- fonetik ekspressiya.

Lingvomadaniy yondashuv esa ushbu birliklarning madaniy mazmunini ochib beradi. Qiyosiy metod lingvomadaniy poetik talqinning muhim vositasi bo'lib, u turli tillar va madaniyatlarda bir xil konseptlarning ifodalanishidagi farqlarni aniqlaydi. Masalan: ingliz tilidagi “home” konsepti ko'proq individualistik mazmunni ifodalasa, o'zbek tilidagi “uy” konsepti kollektivlik va oilaviy qadriyatlar bilan bog'liq. Bu farqlar lingvomadaniy tafovutlarni ko'rsatadi. Struktural-semantik tahlil matnni tizimli birlik sifatida ko'rib chiqadi. Bu yondashuvda leksik birliklar, grammatik strukturalar, semantik qatlamlar o'zaro bog'liq holda o'rganiladi. Natijada matnning ichki mexanizmlari aniqlanadi. Kognitiv poetika til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. J. Lakoff va M. Johnson nazariyasiga ko'ra, metaforalar inson tafakkurining asosiy modeli hisoblanadi.

Masalan: “hayot — yo'l” “vaqt — pul” kabi metaforalar madaniy va kognitiv tajribaga asoslangan. Lingvomadaniy poetik talqinda bu metaforalar milliy ong bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Germenevtika matnni chuqur talqin qilishga qaratilgan metod bo'lib, u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- a) muallif niyatini anglash,
- b) tarixiy kontekstni hisobga olish,
- c) yashirin ma'nolarni ochish.

H.G. Gadamer ta'kidlaganidek, matnni tushunish — bu “dialog jarayoni”dir. Konsept lingvomadaniyatning markaziy tushunchasi bo'lib, u madaniy bilimlar majmuasini ifodalaydi. Masalan, “baxt” konsepti: ingliz tilida — individual muvaffaqiyat, o'zbek tilida — ijtimoiy uyg'unlik va oilaviy farovonlik bilan bog'liq. Badiiy matnda bu konsept metafora va obrazlar orqali ifodalanadi. Madaniy kodlar badiiy matnning chuqur qatlamlarini tashkil etadi. Masalan: oq rang — poklik, qora rang — motam, suv — hayot ramzi. Lingvomadaniy talqinda bu belgilar semantik va madaniy jihatdan izohlanadi.

Obraz — badiiy tafakkurning asosiy birligi bo'lib, u til vositalari orqali yaratiladi. Lingvomadaniy nuqtai nazardan obraz individual estetik birlik emas, balki madaniy fenomen

hisoblanadi. Intertekstuality matnning boshqa matnlar bilan aloqasini bildiradi. Bu mifologik obrazlar, diniy ishoralar, tarixiy kontekst orqali yuzaga keladi. *Lingvomadaniy poetik talqinning amaliy ahamiyati Tarjimashunoslikda* Lingvomadaniy yondashuv tarjimada madaniy adekvatlikni ta'minlaydi, semantik yo'qotishlarni kamaytiradi. *Adabiyotshunoslikda* bu yondashuv muallif uslubini chuqur anglash, badiiy obrazlarni to'g'ri talqin qilish imkonini beradi. *Tilshunoslikda* Lingvomadaniy poetika semantik, pragmatik, kognitiv qatlamlarni integratsiya qiladi.

Xulosa. Lingvomadaniy poetik talqin zamonaviy filologiyaning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u badiiy matnni kompleks tizim sifatida o'rganishga imkon beradi. Tadqiqot natijalari til va madaniyat o'zaro uzviy bog'liq tizim ekanligini; badiiy matn lingvomadaniy fenomen sifatida talqin qilinishi; poetika va lingvomadaniyat integratsiyasi yangi ilmiy paradigma yaratishini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. – Москва: Наука, 1974.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – Москва: Искусство, 1979.
3. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. – Москва: Высшая школа, 1977.
4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1996.
5. Ньюмарк П. Подходы к переводу. – Москва: Высшая школа, 1988.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.

UO'K 82-1/-9

ETHEL LILIAN VOYNICHNING "THE GADFLY" ROMANIDA GUMANIZM (INSONPARVARLIK) YORITILISHI

G.I.Xalliyeva, prof., O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti, Toshkent

F.J.Adamova, o'qituvchi, Ma'mun universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola Ethel Lilian Voynichning *The Gadfly* romani doirasida insonparvarlik (gumanizm) tushunchasini qiyosiy obrazlar tahlili orqali yoritadi. Tadqiqotning markazida ikki asosiy obraz — Arthur Burton (*Gadfly*) va Jack Raymond — turadi. Tadqiqotning maqsadi romandagi insonparvarlikning ikki turini — inqilobiy, axloqiy va empatik shakllarini aniqlashdir. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, struktural metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Voynich insonparvarlikni yagona tushuncha sifatida emas, balki qarama-qarshi obrazlar orqali ifodalagan.

Kalit so'zlar: gumanizm, Ethel Lilian Voynich, *The Gadfly*, Arthur Burton, Jack Raymond, obrazlar tahlili

Аннотация. В данной статье рассматривается концепция гуманизма в романе Этель Лилиан Войнич «Овод» посредством сравнительного анализа образов. В центре исследования — два главных героя: Артур Бертон («Овод») и Джек Рэймонд. Цель исследования — выявить два типа гуманизма в романе: революционный, моральный и эмпатический. В исследовании использованы методы сравнительного анализа и структурного анализа. Результаты показывают, что Войнич представила гуманизм не как единое понятие, а скорее через контрастные образы.

Ключевые слова: гуманизм, Этель Лилиан Войнич, «Овод», Артур Бертон, Джек Рэймонд, анализ изображений

Abstract. This article examines the concept of humanism in Ethel Lilian Voynich's novel *The Gadfly* through a comparative image analysis. The focus of the study is on two main characters, Arthur Burton (*Gadfly*) and Jack Raymond. The aim of the study is to identify two types of humanism in the novel: revolutionary, moral, and empathetic. The study used comparative analysis and structural methods. The results show that Voynich did not present humanism as a single concept, but rather through contrasting images.

Key words: humanism, Ethel Lilian Voynich, *Gadfly*, Arthur Burton, Jack Raymond, image analysis.

Insonparvarlik tushunchasi adabiyot va falsafada juda muhim ahamiyatga ega, chunki u borliqning qadri va erkinligini, ularning axloqiy mas'uliyatini ta'kidlaydi. Gumanizm 1905 yilda bu

haqda yozgan Potebnya va 2000 yilda Lotman va Uspenskiy kabi ko'plab yozuvchi va mutafakkirlarning asarlarida mavjud bo'lgan. Bu davrda insonparvarlik turli va murakkab ko'rinishda, insonparvarlikda namoyon bo'ldi. Ethel Lilian Voynich romanni shunday sharoitda yozgan. Roman tarixiy inqilobiy mazmunda odamlarning axloqiy kurashlariga qaraydi. "So'na" nomi bilan ham tanilgan Artur Burtonning xarakteri inqilobiy tarzda insonparvarlikni namoyish etadi. Jek Raymond empatik insonparvarlikni ko'rsatadigan qahramon. So'na romani Ethel Lilian Voynich tomonidan yozilgan. Bu odamlar va ularning kurashlari haqidagi asar hisoblanadi.

Ethel Lilian Voynich 1897-yilda nashr etilgan "So'na" nomli romanini yozgan. Bu kitob haqiqatan ham tizimga qarshi kurashda o'z fikrini himoya qiladigan va butunlay aqldan ozgan dunyoda o'z o'rnini topishga harakat qiladigan odamlar haqida. Hikoya Italiyaning Risorgimento davrida sodir bo'ladi, bu vaqt Italiya juda ko'p o'zgarishlarni boshdan kechirayotgan va odamlar o'z mamlakatlarini bir birlikka aylantirish uchun kurashayotgan payt edi. Hikoyaning asosiy yigiti - Angliyalik Artur Burton. U juda ko'p o'zgarishlarni boshdan kechiradi va "Gadfly" deb nomlanuvchi butunlay boshqacha odamga aylanadi. Bu yangi odam isyonchi bo'ladi. Unga bu darajaga erishish oson emas. U nimaga ishonishi haqida yaxshilab o'ylab ko'rishi va juda ko'p og'ir his-tuyg'ularga duch kelishi kerak. "Gadfly" Artur Burton va uning bu odam bo'lish yo'li haqidagi hikoyadir.

"So'na" qissasi haqiqatan ham insonparvarlik haqida. Gumanizm - bu odamlar muhimligini aytadigan fikrlash usuli. Unda aytilishicha, odamlar o'z qarorlarini qabul qilishlari va o'zlari o'ylashlari kerak. Gumanizm adolatli bo'lish va to'g'ri ish qilishdir. Bu shunchaki qoidalarga rioya qilish emas, chunki kimdir sizga buyuradi.

Kitoblarda insonparvarlik haqiqatni bilmoqchi bo'lgan qahramonlar orqali namoyon bo'ladi. Bu qahramonlar qiyin bo'lsa ham, o'zlari to'g'ri deb hisoblagan narsani qilishadi. Ular har bir insonga hurmat bilan munosabatda bo'lish kerak, deb hisoblashadi. Insonparvarlik g'oyasi "So'na"ning bir qismidir. Asar qahramonlarini to'g'ri ish qilishga va o'zlari ishongan narsa uchun kurashishga undaydigan narsa insonparvarlikdir.

Voynichning "So'na" kitobi haqiqatan ham qiziqarli, chunki Voynich hikoyaga g'oyalarni kiritadi. Buni biz "So'na"dagi qahramonga va butun voqeaga nazar tashlaganimizda ko'ramiz. Voynich asarida insonparvarlik nima uchun juda muhim ekanligini tushunish uchun biz kitob qachon yozilganiga, qahramonlar qanday o'zgarganiga va "So'na"dagi katta g'oyalarga qarashimiz kerak. Bu bizga Voynichlardagi insonparvarlik nima uchun "So'na" kabi ishlayotganini, bugungi kunda "So'na" ni o'qiydigan odamlar uchun hali ham muhimligini tushunishga yordam beradi.

Ethel Lilian Voynich "So'na"da bizga inson bo'lish nimani anglatishini ko'rsatadi. U buni Artur Burton va uning shaxs sifatida qanday o'zgarishi haqida hikoya qilib beradi. Biz Artur Burtonsning to'g'ri va noto'g'ri tushunchasiga qanday ega ekanligini ko'ramiz, uning aniq fikrlash qobiliyati va uning mehribonligi farq qilishi mumkin. Bu narsalar unga adolatsiz odamlar va tizimlarga qarshi turishga yordam beradi. Artur Burtonning hikoyasi bizga individual vijdon, oqilona fikr va rahm-shafqat odamlarni o'zgarishlarga harakat qilishga va noto'g'ri narsalarga qarshi turishga ilhomlantirishi mumkinligini ko'rsatadi. So'na - bu insonparvarlikning kuchi va bu bizning hayotimizga va Artur Burton kabi odamlarning hayotiga qanday ta'sir qilishi haqida o'ylashga majbur qiladigan kitob.

Voynichning "So'na" - bu odam bo'lish nimani anglatishini ko'rib chiqadigan qiziqarli kitob. Qahramonlar hikoyasi bizga ko'plab siyosiy va diniy muammolar mavjud bo'lganda o'zimizga sodiq qolish va erkin bo'lish qiyinligini ko'rsatadi. Voynich o'zining "So'na" asarida odamlarga hurmat va hurmat bilan munosabatda bo'lishni xohlaydi. Kitobda aytilishicha, biz o'z tanlovimizni qilishimiz va hayotimizni boshqalar tomonidan nazorat qilinmasdan yashashimiz kerak. Voynichning "So'na" asari yaxshi inson bo'lish va hatto qiyin vaziyatlarda ham to'g'rilikni himoya qilish muhimligi haqida.

Yorqin tavsif va tarixiy mazmun orqali "So'na" insonparvarlikni namuna qilib, axloqiy avtonomiya, hamdardlik va adolatga intilish muhimligini ta'kidlab, romanni inson ruhi qudratining abadiy aks etishi sifatida ko'rsatadi.

Oldingi tadqiqotlar asosan Burton obraziga e'tibor qaratgan. Mironov bu borada 2002 yilda o'z fikrlarini aytgan. Lekin Raymond obrazidagi gumanizm yetarlicha o'rganilmagan. Shu sababli maqolaning yangiligi shundan iboratki, u The So'na romanida insonparvarlikning ikki modelini

qiyosiy tahlil qiladi. So'na romanidagi insonparvarlikning ikki modeli haqida gap ketayotganida maqola So'na romanida insonparvarlikning ikki modelini qiyosiy tahlil qiladi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Qiyosiy-obrazlar tahlili — Arthur Burton va Jack Raymond obrazlaridagi gumanistik qadriyatlarining o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash.

Germenevtik yondashuv — romandagi gumanizm tushunchasini tarixiy va madaniy kontekstda talqin qilish [2].

Struktural-tahlil — syujet, obrazlar tizimi va konfliktlar orqali insonparvarlik mazmunini aniqlash[4].

Psixologik tahlil - bu xarakterning ichki his-tuyg'ularini, motivatsiyasini va axloqiy tanlovlarini o'rganish. Bu qahramonlar nimani o'ylashlari va his qilishlari va nima uchun qaror qabul qilishlarini tushunishdir. Qahramonlarning motivatsiyasi va axloqiy tanlovi tahlilda juda muhimdir. Psixologik tahlil qahramonlarni ular nimani xohlashlarini va nimaga ishonishlarini tushunishga yordam beradi. Bu qahramonlarning ichki fikrlari va his-tuyg'ularini ko'rib chiqadi. Bu narsalar ularning harakatlariga qanday ta'sir qiladi. Qahramonlarning psixologik tahlili, albatta, ularning motivatsiyasi va axloqiy tanloviga qarashdir.

Voynich kitobi tadqiqot materiallari uchun manba sifatida Voynichning "So'na" romanidan asosiy manba sifatida tanlangan. Voynichning "So'na" romani Voynich tomonidan yozilgan. Voynichning "So'na" kitobi 1897 yilga tegishli. U 2005 yilda ham nashr etilgan. Voynich kitobi bu tadqiqot uchun juda muhim. Voynichning So'na romani Voynich kitobini tadqiq qilish uchun yaxshi ma'lumot manbai sifatida qo'llaniladi.

Artur Burton - insoniyat haqida qayg'uradigan inqilobiy shaxs bo'lish nimani anglatishini ko'rsatadigan odam. U jamiyatda erkinlik va adolat uchun kurashish uchun baxt va muhabbatidan voz kechadi. Artur Burtonsning odamlarga bo'lgan g'amxo'rliqi quyidagicha ko'rinadi: shaxsiy manfaatlardan voz kechish; zulm va adolatsizlikka qarshi faol kurash. Burtonning gumanizmi faol va fojiaiy xarakterga ega, u insonparvarlikni amaliy fidoyilik orqali ko'rsatadi [1].

Jek Raymond - odamlarga yaxshi bo'lishga va ularning his-tuyg'ulari haqida qayg'urishga ishonadigan odam. U o'zgarishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan narsalarga aralashmaydi, lekin u insonga sodiq bo'lib, to'g'ri ish qilishda qat'iyydir. Jek Raymondning odamlar va hayot haqidagi fikrlash tarzini quyidagicha tasvirlash mumkin: u zo'ravonlikni yoqtirmaydi; o'zaro munosabatlarga sodiqlik, odamlar oilasi va do'stlari kabi o'zlari qadrlaydigan odamlarga sodiq bo'lishlari va sevgan odamlarning yonida bo'lishni anglatadi. Bundan tashqari uning axloqiy mas'uliyatni ustuvor qo'yishini ham alohida ta'kidlash lozim. Raymond obrazida gumanizm insonparvarlikni ichki vijdon va axloqiy qaror orqali ko'rsatadi [7].

Bu taqqoslash shuni ko'rsatadiki, Burton va Raymond qahramonlari mehribonlik ko'rsatadi, bu esa kitobni falsafa nuqtai nazaridan yanada qiziqarli va chuqurroq qiladi[3].

Voynich insonparvarlikni tushuncha sifatida emas, balki qarama-qarshi tasvirlar orqali ko'rsatadi. Burton qahramoni fidoyi insonparvarlikni namoyon etadi, ammo Raymond xarakteri hamma narsaning o'rtasiga insoniylik, hamdardlik va axloqiy mas'uliyatni qo'yadi. Voynich gumanizmi bu tasvirlar orqali yanada yorqin namoyon bo'ladi. Bu kitob romanning falsafiy mazmunini ko'rsatib, o'quvchini insoniylikning ahamiyati haqida chuqur o'ylashga undaydi. O'sha paytda kitob XIX-XX asrlardagi inqilobiy mazmunni ham tushuntiradi, bu esa romanning tarixiy qiymatini oshiradi[8]. Romanning falsafiy ma'nosini ko'rsatishda asar juda katta ahamiyatga ega. O'quvchi insoniylikning ahamiyati haqida o'ylashi kerak. Kitobda XIX-XX asrlar mazmuni haqida ham so'z boradi. Bu romanni tarixiy jihatdan juda qimmatli qiladi. Roman va uning tarixiy qiymati juda muhim hisoblanadi. So'na romanida gumanizm ikki model orqali ifodalangan: Arthur Burton (Gadfly) — faol, inqilobiy, fidoyi gumanizm; Jek Raymond mehribon va g'amxo'r odam. U yaxshi inson bo'lish va boshqalarni tushunish haqida. Jek Raymond odamlarga hurmat va mehribon munosabatda bo'lishga ishonadi.

Qiyosiy tahlil adabiyotdagi gumanizmning tomonlarini ko'rsatib, kelgusidagi tadqiqotlar uchun ilmiy asos yaratadi. Romanda insonparvarlikning murakkabligi va umuminsoniy qadriyati personajlar orqali namoyon bo'ladi. Gumanizm g'oya va u juda katta ahamiyatga ega. Asardagi qahramonlar

insonparvarlik nima ekanligini tushuntirishga yordam beradi. Insonparvarlik juda muhim. Bu hamma bilishi kerak bo'lgan narsa. Roman insonparvarlik va uning ko'p qirralarini o'rganish yo'lidir. Gumanizm har bir insonga ta'sir qiladigan omildir. Bu bizning hayotimizning bir qismi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fremantle, A. (1975). I. History Today, 25(9).
2. Freydenberg, O. M. (1997). Poetics of Plot and Genre. M.: Labirint.
3. Gulnoz, X., & Kholikov, B. (2023). Comparative literature. Ocak.
4. Lotman, Y. M., & Uspensky, B. A. (2000). Myth – name – culture. In Semiosphere (pp. 45–67). St. Petersburg.
5. Mironov, A. V. (2002). Mifopoetika romana E. L. Voynich "Ovod" v svete sovremennykh teoriy mifa. Nizhniy Novgorod.
6. Potebnya, A. A. (1905). From the Notes on the Theory of Speech. Kharkov.
7. Taratuta, E. (2008). Our Friend Ethel Lilian Boole/Voynich. pp. 6–9.
8. Vladimirovna I. N. 2007
9. Voynich, E. L. (1897/2005). The Gadfly.

UDC 808.3

LINGUOPRAGMATIC ANALYSIS OF EVALUATIVE SPEECH ACTS IN MEDIA DISCOURSE

N.A.Xamdamova, master's student, Fergana State University, Fergana
M.V.Nasridinov, PhD, Senior Lecturer, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediakommunikatsiyada baholovchi nutqiy aktlarning lingvopragmatik xususiyatlari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda baholashning til birliklari orqali ifodalanishi, uning illokutsion kuchi hamda perlokutsion ta'siri o'rganiladi. Baholovchi nutqiy aktlarning kontekstga bog'liqligi va auditoriya ongiga ta'sir mexanizmlari misollar asosida yoritiladi.

Kalit so'zlar: baholovchi nutqiy aktlar, mediakommunikatsiya, pragmatika

Аннотация. В статье рассматриваются лингвопрагматические особенности оценочных речевых актов в медиадискурсе. Особое внимание уделяется их реализации в средствах массовой информации и социальных сетях, а также их влиянию на аудиторию.

Ключевые слова: оценочные речевые акты, медиадискурс, прагматика

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of evaluative speech acts in media discourse from a linguo-pragmatic perspective. It examines how evaluation is expressed through language in media communication and how such speech acts influence audience perception. Special attention is given to contextual factors, illocutionary force, and perlocutionary effects, supported by illustrative examples.

Key words: evaluative speech acts, media discourse, pragmatics, illocution, perlocution, evaluation.

Introduction. The evolution of media communication has significantly reshaped the ways in which meaning is constructed and conveyed in modern discourse. In contemporary media environments, language is not merely a neutral tool for transmitting information but a powerful instrument for expressing evaluation, shaping attitudes, and influencing public opinion. Among various types of speech acts, evaluative speech acts play a central role in this process, as they reflect the speaker's stance toward events, individuals, and social phenomena.

In media discourse, evaluation is often embedded within informational content, making it difficult to distinguish between objective reporting and subjective interpretation. This phenomenon is particularly evident in digital media, where speed, interactivity, and audience engagement encourage the use of expressive and evaluative language. Therefore, the study of evaluative speech acts from a linguo-pragmatic perspective becomes essential for understanding how meaning is constructed and how influence is exerted in media communication.

1. Theoretical foundations of evaluative speech acts

The theory of speech acts, introduced by J. L. Austin and further developed by J. Searle, provides a fundamental framework for analyzing how language functions as action. According to this

theory, every utterance consists of locutionary, illocutionary, and perlocutionary aspects. Evaluative speech acts are primarily associated with the illocutionary level, as they express the speaker's attitude, judgment, or emotional stance.

From a pragmatic point of view, evaluation is not limited to explicit expressions such as “good” or “bad,” but can also be conveyed implicitly through lexical choice, syntactic structure, and contextual cues. This makes evaluative speech acts highly dynamic and context-dependent.

In media discourse, evaluative language often serves persuasive and interpretative functions. It allows communicators to subtly guide audience perception while maintaining an appearance of objectivity. This dual function makes evaluation a key element in modern media communication.

2. Linguistic realization of evaluative speech acts in media discourse

Evaluative speech acts are realized through a variety of linguistic means that contribute to the overall pragmatic effect. One of the primary mechanisms is lexical selection. Words with positive or negative connotations are strategically used to shape audience perception. For instance, describing a policy as “innovative” creates a positive evaluation, whereas calling it “controversial” introduces a negative or ambiguous stance.

Another important linguistic device is the use of intensifiers and modifiers. Expressions such as “extremely effective,” “highly problematic,” or “unexpectedly successful” amplify the evaluative force of an utterance. These elements not only convey judgment but also influence the degree of emotional response.

Syntactic structures also play a significant role. Comparative and superlative forms, as well as modal constructions, allow speakers to express nuanced evaluations. For example, the statement “This approach is more effective than previous ones” implicitly evaluates alternative options.

Additionally, figurative language, including metaphors and idiomatic expressions, enhances the expressive power of evaluative speech acts. In media discourse, such devices make evaluation more vivid and memorable, thereby increasing its impact on the audience.

3. Evaluative speech acts in media texts: illustrative analysis

To better understand the functioning of evaluative speech acts, it is useful to consider examples from media discourse. In news headlines, evaluation is often condensed into a few words, making it highly influential. For example:

“Government introduces bold economic reform”

The adjective “bold” conveys a positive evaluation, suggesting courage and innovation.

“Controversial decision sparks public debate”

Here, the word “controversial” introduces a negative or critical perspective, shaping how the audience interprets the event.

In social media posts, evaluative speech acts are often more explicit and emotionally charged. For instance:

“This is an incredible achievement!”

The word “incredible” expresses strong positive evaluation and admiration.

“This policy is a complete failure.”

The phrase “complete failure” conveys a strong negative judgment.

Such examples demonstrate that evaluative speech acts can function independently as powerful communicative units, influencing audience perception even without extensive explanation.

4. Illocutionary force and pragmatic functions of evaluation

Evaluative speech acts are characterized by a strong illocutionary force, as they aim to influence the audience's perception and interpretation. This force may manifest in different forms, including approval, disapproval, recommendation, and warning. The pragmatic functions of evaluation also include persuasion and alignment. By expressing a particular stance, the speaker encourages the audience to adopt a similar perspective. This is especially evident in opinion articles and editorial content.

Perlocutionary effects and audience engagement

The ultimate goal of evaluative speech acts is to produce a perlocutionary effect on the audience. This effect may involve emotional reactions, changes in opinion, or behavioral responses. In media discourse, such effects are often amplified by the interactive nature of communication.

In social media environments, evaluative content tends to generate higher levels of engagement, including comments, shares, and reactions. This indicates that evaluation plays a crucial role in attracting and maintaining audience attention.

At the same time, the widespread use of evaluative language raises concerns about objectivity and bias. As evaluation becomes more integrated into media discourse, it becomes increasingly important for audiences to critically assess the information they receive.

Conclusion. The analysis demonstrates that evaluative speech acts are a fundamental component of media discourse, playing a crucial role in shaping meaning and influencing audience perception. Their effectiveness is determined by a combination of linguistic strategies, contextual factors, and pragmatic mechanisms.

Evaluative speech acts not only reflect the speaker's attitude but also actively contribute to the construction of social reality in media communication. Understanding their linguo-pragmatic features is essential for analyzing modern discourse and developing critical media literacy in the digital age.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press, 1962.
2. Searle, J. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, 1969.
3. Levinson, S. C. *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.
4. van Dijk, T. A. *Discourse and Power*. Palgrave Macmillan, 2008.
5. Crystal, D. *Language and the Internet*. Cambridge University Press, 2004.

UO'K: 82-31:004.8

A.AZIMOVNING "THE BICENTENNIAL MAN" ASARIDA ROBOTNING INSONIYLIKKA INTILISHI VA AXLOQIY-ESTETIK MUAMMOLAR TALQINI

M.Xamidova, katta-o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada amerikalik yozuvchi Isaac Asimovning "The Bicentennial Man" asarida robot obrazining insoniylikka intilishi hamda u bilan bog'liq axloqiy-estetik muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda asardagi asosiy qahramon – Endryu robotining evolyutsiyasi, uning o'zligini anglash jarayoni, jamiyat tomonidan tan olinishi uchun olib borgan kurashi va insoniy qadriyatlarni anglash bosqichlari ilmiy tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: robot obrazi, insoniylik tushunchasi, sun'iy intellekt, fantastik adabiyot, axloqiy muammolar.

Аннотация. В данной статье анализируется стремление образа робота к человечности, а также связанные с этим нравственно-эстетические проблемы в произведении американского писателя Isaac Asimov «The Bicentennial Man». В исследовании научно рассматриваются эволюция главного героя произведения — робота Эндрю, процесс осознания им собственной идентичности, его борьба за признание со стороны общества, а также этапы постижения человеческих ценностей.

Ключевые слова: образ робота, человечность, искусственный интеллект, научная фантастика.

Abstract. This article examines the aspiration of a robot toward humanity and the ethical-aesthetic issues presented in Isaac Asimov's science-fiction story "The Bicentennial Man". The study focuses on the evolution of the robot Andrew, his process of self-awareness, and his struggle for recognition as a human being within society. relationships and the ethical consequences of technological advancement.

Key words: robot character, humanity, artificial intelligence, ethics, science fiction.

Kirish. XX asr ilmiy-fantastik adabiyoti fan va texnologiyalar rivoji bilan bog'liq muammolarni badiiy tahlil qilish orqali muhim savollarni ilgari surdi. Sun'iy intellekt va robotlar fantastik adabiyotda alohida badiiy omil hisoblanib, ular insonning rivoji, jamiyat sivilizatsiyasi va

inson qadryatlarining o'zgarishishini aks ettiruvchidir. Issak Asimova fantastic adabiyot tarixida robot obrazlarini chuqur tahlil qilganlardan biri bo'lib, muallif asarlarida robotlarga o'zgacha qarashlarni ko'rishimiz mumkin. Uning asarlarida robot oddiy texnologik qurilma emas, balki inson hayotida chuqur va murakkab muammolarni yuzaga chiqaradigan obraz sifatida tasvirlanadi. "The Bicentennial Man" asarida ham robotning insoniylikka, erkinlikka intilishi hamda shaxsiy huquqlar va jamiyat tomonidan tan olinishi kabi muhim g'oyalarni ko'rsatib bergan.

Tadqiqot metodlari. "The Bicentennial Man" asarini tahlil qilish jarayonida bir qator zamonaviy ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik hamda falsafiy tahlil yondashuvlardan iborat bo'lib, ushbu yondashuvlar badiiy matndagi g'oyaviy mazmunni chuqur tahlil qilish hamda asarda ilgari surilgan konseptual g'oyalarni aniqlash imkonini berdi.

Avvalo, maqolada badiiy matnni interpretatsiya qilish (talqin qilish) metodi qo'llanilib, bu metod yordamida The Bicentennial Man asarining syujet tuzilishi, obrazlar tizimi hamda muallif tomonidan ilgari surilgan g'oyaviy konsepsiyasi tahlil qilindi. Badiiy tahlil jarayonida robot Endryu obrazining evolutsion holati, uning psixologik va ijtimoiy rivojlanish bosqichlari hamda insoniylikka intilish jarayoni o'rganib chiqildi.

Maqolaning asosiy maqsadi badiiy-qiyosiy tahlil bo'lib, ushbu metod orqali fantastic adabiyotda robot obrazining rivojlanishi va shakllanishi boshqa fantastic asarlar bilan taqqoslanadi. Muallifning ijodida robot obrazining badiiy talqini, uning axloqiy-falasafiy taraflarini ko'rib chiqar ekanmiz, robot obrazining insonlar bilan ijtimoiy maqomga erishish jarayoni boshqa asardagi o'xshash obrazlar bilan solishtirib tahlil qilindi. Shuningdek, tahlil jarayonida konseptual metodga ham yuzlandik va shu metod asosida asarda markaziy o'rin egallagan "insoniylik", "erkinlik", "shaxsiyat", "axloqiy tanlov" kabi tushunchalarning badiiy mazmuni va talqini o'rganildi. Konseptual tahlil orqali robot Endryu obrazining insoniy sifatlarini anglash holatini va jamiyatni atroficha ko'ra olishini shaxs sifatidan dastlabki qadam deb tahlil qildik. Yana bir tahlillarimizni namoyon etar ekanmiz, badiiy asarni yagona tizim sifatida ko'rib chiqishga qaror qildik. Tizimli yondashuv asosida asarning adabiy syujet tuzilishi, badiiy obrazlari, g'oyaviy maqsadi hamda muallif konsepsiyasi o'zaro bog'liq holda tadqiq qilindi va asarning ichki mexanizmlarini chuqur tahliliga erishdik. Masalan, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" asarini oladigan bo'lsak, Otabek va Kumushning sevgisi syujeti bilan bir qatorda ana shu jamiyatning ijtimoiy-siyosiy jarayoni ham bir tizimda yoritib berilgan. Bu yerda voqealar ketma-ketligi syujet emas, balki qahramonning ana shu davrga bo'lgan qarashlaridir.

Misollardan shuni xulosa qila olamizki, badiiy asarlarni tizimli yondashuv asosida tahlil qilish uning barcha komponentlarini ya'ni, syujet, g'oya, obraz va muallif konsepsiyasini o'zaro aloqador holda ko'rib chiqishni talab qiladi. Shuningdek ushbu metod asarning g'oyasini chuqur ochib berishga samarali metod hisoblanadi.

Shuningdek, maqolada sintetik-analitik tahlil yordamida asardagi muhim g'oyaviy elementlar ajratib ko'rsatildi, sintetik yondashuv orqali esa ushbu elementlar umumlashtirilib, muallifning asosiy badiiy konsepsiyasi yoritildi. Analitik tahlil asosida inson va robot orasidagi chegaralarning nisbiyligi va erkinlik-shaxsiylikka intilish motivi kabi g'oyaviy elementlari bilan ajralib turadi. Misol uchun, robot asarda oddiy xizmatkordan o'zini iqtidorlarini anglaydigan, ijodkor, mustaqil fikriga ega obrazga aylanib borishidir. Badiiy matnni interpretatsiya qilish metodi asosida olib borilgan tahlillar natijasida robot obrazining evolyutsiyasi bosqichma-bosqich rivojlanib borishi aniqlandi. Asarda Endryu dastlab oddiy xizmat vazifalarini bajaruvchi mexanik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Biroq voqealar rivoji davomida uning mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanib boradi va u asta-sekin insoniy xususiyatlarga ega bo'la boshlaydi.

Tadqiqot natijalari. Tahlillar natijasida robot Endryuning rivojlanish jarayoni bir necha muhim bosqichlardan iborat ekanligi aniqlashtirilib bir necha bosqichda tahlil qilindi. Birinchi bosqichda robotning ijodkorlik qobiliyati namoyon bo'ladi. U yog'ochdan turli san'at buyumlarini yaratish orqali o'zining individual iste'dodini namoyish etadi. Ushbu holat robotning oddiy texnologik qurilmadan farqli ravishda ijodiy salohiyatga ega mavjudot sifatida tasvirlanishini ko'rsatadi. Ikkinchi bosqichda robotning o'zligini anglash jarayoni boshlanadi. Bu bosqichda Endryu

o'zining jamiyatdagi o'rnini o'ylay boshlaydi hamda o'zini oddiy mulk sifatida emas, balki shaxs sifatida ko'rishni xoxlaydi. Xoxshilarining natijasida, u erkinlikka intiladi va insoniy huquqlarga ega bo'lish uchun kurasha boshlaydi. Uchinchi bosqichda robotning ijtimoiy maqomga erishish jarayoni tasvirlanadi. Asarda Endryu o'z tanasini asta-sekin inson organlariga o'xshash biologik elementlar bilan almashtiradi. Bu holat robotning nafaqat tashqi ko'rinishini o'zgarishiga sabab bo'ladi, balki uning ijtimoiy maqomini ham o'zgartirish oqibatiga olib keladi va ala oqibatda u jamiyat tomonidan inson sifatida tan olinishi uchun intiladi.

Qiyosiy-adabiy tahlil natijalarimiz shuni ko'rishimiz mumkinki, Isaac Asimov ijodida robot obrazlari yana boshqa fantastik adabiyot obrazlaridagi robot tasvirlaridan katta farq qiladi. Boshqa bir fantastik ijod namunalarida robotlar insoniyat uchun xavf uyg'otuvchi texnologik kuch sifatida tasvirlangan bo'lsa, Asimov asarlarida ular insoniyat bilan hamkorlik va insoniyatga xizmat qiluvchi, hamda axloqiy me'yorlarga amal qiluvchi mavjudotlar holida talqin qilinadi.

Konseptual tahlil natijalarida asarda asosiy o'rin tutgan "insoniylik", "erkinlik", "shaxsiyat" va "axloqiy tanlov" tushunchalari chuqur falsafiy tadqiq qilinganligini ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa, robot Endryu obrazida insoniylik biologik xususiyatlar bilan emas, balki ma'naviy va axloqiy fazilatlar orqali ifodalanishi alohida ahamiyat kasb etadi. Robotning mustaqil fikrlash qobiliyati, ijodkorligi hamda o'z hayoti ustidan qaror qabul qilishga intilishi insoniylikning muhim belgilaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tahlilimizning izchilligi shuni ko'rsatadiki, asarda syujet rivoji, obrazlar tizimi hamda muallif g'oyasi o'zaro uzviy bog'liq holda shakllangan. Robot Endryu obrazining evolyutsiyasi asarning markaziy g'oyaviy yo'nalishini tashkil etadi. Mazkur evolyutsiya orqali muallif insoniylik tushunchasining mohiyatini ochib berishga intiladi.

Demak, analitik va sintetik yondashuvlar orqali xosil bo'lgan natijalar shuni ko'rsatdiki, asarda robot obrazining insoniylikka intilishi texnologik taraqqiyot bilan bog'liq axloqiy muammolarni yoritish uchun muhim badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Asarda robotning inson bo'lish istagi nafaqat jismoniy o'zgarishlar bilan, balki uning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati bilan ham bog'liq ekanligi ko'rsatib beriladi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari The Bicentennial Man asarida robot obrazining insoniylikka intilishi murakkab badiiy, falsafiy va axloqiy muammo sifatida talqin qilinganligini ko'rsatadi. Asarda inson va texnologiya o'rtasidagi munosabatlar, shaxsiyat va erkinlik masalalari fantastik adabiyot doirasida chuqur badiiy talqin etilgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, The Bicentennial Man asari fantastik adabiyot doirasida inson va texnologiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqur badiiy-falsafiy talqin qilgan muhim asarlardan biri hisoblanib, asarda robot Endryu obrazining bosqichma-bosqich rivojlanishi orqali insoniylik tushunchasining mohiyati keng yoritiladi. Muallif robotning oddiy mexanik qurilmadan asta-sekin mustaqil fikrlash, ijodkorlik va axloqiy tanlov qilish qobiliyatiga ega bo'lgan mavjudotga aylanish jarayonini tasvirlash orqali insoniylikning faqat biologik omillar bilan belgilanmasligini ko'rsatadi. Aksincha, insoniylikning asosiy mezonlari sifatida ma'naviy qadriyatlar, axloqiy mas'uliyat, erkin tanlov qilish qobiliyati hamda shaxsiy o'zlikni anglash kabi omillar muhim o'rin egallashi ta'kidlanadi. Asarda robot Endryuning insoniylikka intilishi uning o'zligini anglash jarayoni bilan uzviy bog'liq holda tasvirlanadi. U dastlab oddiy xizmat vazifasini bajaruvchi texnik qurilma sifatida namoyon bo'lsa-da, vaqt o'tgani sari ijodkorlik, mustaqil qaror qabul qilish va ijtimoiy munosabatlarni anglash kabi insoniy fazilatlarini namoyon eta boshlaydi. Natijada u o'zini jamiyatning faol a'zosi sifatida ko'rishga intiladi va inson sifatida tan olinishi uchun kurashadi. Bu jarayon orqali muallif insoniylikning asosiy belgilaridan biri bo'lgan erkinlik, shaxsiyat va ijtimoiy tan olinishi masalalarini yoritadi.

Darhaqiqat, asarning asosiy g'oyasiga aylangan insoniylik, axloqiy masalalar robotlarning jamiyatdagi o'rni, ularning huquqiy maqomi hamda insonlar bilan o'zaro munosabatlari haqidagi savollardir. Muallif quyidagi muammolarni badiiy obraz orqali namoyon etish insoniyat kelajagida texnologiya va axloqiy qadriyatlarni o'rtasidagi muvoznatni saqlab qolish kerakligini ta'kidlaydi. Shu jihatdan Isaac Asimov ijodi nafaqat fantastik adabiyot rivojiga, balki zamonaviy ilmiy va falsafiy tafakkurga ham muhim ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, asar inson va sun'iy intellekt o'rtasidagi munosabatlarning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari haqida ham muhim fikrlar beradi. Bu esa asarni

nafaqat fantastik adabiyot namunasi, balki insoniyat kelajagi haqida falsafiy mulohazalar yuritishga undovchi muhim badiiy manba sifatida baholash imkonini beradi. Shu bilan birgalikda, mazkur maqolamiz tadqiqi natijalari shuni ko'rsatadiki, The Bicentennial Man asari robot obrazining insoniylikka intilishi orqali shaxsiyat, erkinlik, axloqiy tanlov va ijtimoiy tan olinishi kabi fundamental masalalarni yoritadi. Asar fantastik adabiyot doirasida inson va texnologiya o'rtasidagi munosabatlarni yangi falsafiy nuqtai nazardan talqin etib, zamonaviy jamiyatda sun'iy intellekt va texnologiya rivojlanishi bilan bog'liq muammolarni tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYADALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Asimov, I. The Bicentennial Man. New York: Doubleday, 1976.
2. Asimov, I. I, Robot. New York: Gnome Press, 1950.
3. Roberts, A. The History of Science Fiction. London: Palgrave Macmillan, 2016.
4. Booker, M. The Science Fiction Handbook. Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.
5. Stableford, B. Science Fact and Science Fiction. New York: Routledge, 2006.

UO'K 372.882:821.512.182-3

ABDULLA QAHHORNING "O'G'RI" HIKOYASINI O'QITISH ORQALI TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

*D.V.Xudayberganova, talaba, Navoiy nomli davlat stipendiyasi sovrindori, Urganch davlat
pedagogika instituti, Urganch*
<https://orcid.org/0009-0000-2398-1612>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi, nasr janrida salmoqli ijod qilgan Abdulla Qahhorning "O'g'ri" hikoyasi tahlilga tortildi. Asarni mutolaa qilish jarayonida Qobil boboning yashagan muhit va davr yoritib berishga harakat qilindi. Uning yo'qolgan ho'kizi, uni topish uchun amaldorlarga pora evaziga berilgan tortiqlari muhokama qilindi. Xalqning boshiga tashvish tushganida, mansabdor shaxslarning undan foydalanib qolishi va asarga aynan "O'g'ri" deb nom berilishi tanqidiy tahlil ostiga olindi.

Kalit so'zlar: Qobil bobo, ho'kiz, ellikboshi, Egamberdi paxtafurush, tanqidiy va ijodiy fikrlash.

Аннотация. В данной статье анализируется рассказ «Вор» узбекского народного писателя Абдуллы Каххора, создавшего значительное произведение в прозаическом жанре. В процессе чтения произведения предпринимается попытка пролить свет на обстановку и эпоху, в которой жил Кабил Баба. Рассматриваются потеря им быка и взятки, которые давали чиновникам за его поиски. Когда люди волновались, чиновники пользовались этим, и критически анализируется само название произведения — «Вор».

Ключевые слова: Дедушка Кабил, бык, бригадир, Эгамберди, продавец хлопка, критическое и творческое мышление.

Abstract. This article analyzes the story "The Thief" by the folk writer of Uzbekistan, Abdulla Qahhor, who created a significant work in the prose genre. In the process of reading the work, an attempt was made to shed light on the environment and era in which Qabil Baba lived. His lost ox and the bribes given to officials to find it were discussed. When the people were worried, officials took advantage of it and the name of the work "The Thief" was critically analyzed.

Key words: Grandpa Qobil, ox, a foreman, Egamberdi a cotton trader, critical and creative thinking.

Kirish. Insonning ma'naviy kamolotida badiiy asarning o'rni beqiyos. Chunki uni o'qish jarayonida tushunish, tafakkur qilish, tahlil qilish va kerakli xulosa chiqarish kabi ishlar bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Badiiy adabiyot zamirida shaxsning ijtimoiy, ma'naviy, madaniy, axloqiy qadriyatlar, tarixiy yodgorliklar va esdaliklar turadi. Bu nuqtayi nazardan kelib chiqib, maktab darsliklarida uzoq va yaqin o'tmishga oid, qadimiy va zamonaviy asarlarni o'qitish maqsadga muvofiqdir. "Yangi avlod" nashriyoti tomonidan yaratilgan yangi darsliklar mutolaaga kirishishdan oldin, mutolaa davomida va mutolaadan keyin o'ziga savol berishi natijasida ijodiy va tanqidiy

fikrlashni yanada rivojlantiradi. “Tanqidiy fikrlash bu – biron-bir qarorga (fikrga) kelishdan oldin tahlil qilish, muammoga turli rakursdan qarash hamda mavjud qotib qolgan qarashlarga qarshi chiqa olish” [6.115]. Tanqidiy fikrlash natijasida o‘quvchi an’anaviy o‘qishdan, ya’ni o‘qituvchi tushuntirib berishidan uzoqlashib, aksincha o‘zi o‘qib, o‘zi xulosa chiqarishni boshlaydi. Jadid bobolarimizdan bo‘lgan Mahmudxo‘ja Behbudiy asarlarida maktabni ulug‘lab shunday deydi: “Makotib – taraqqiyning boshlang‘ichi, madaniyat va saodatning durdonasidir” [2.141]. Darhaqiqat, qaysidir rivojlangan davlatni ko‘radigan bo‘lsak, avvalo ta’lim jarayoniga, xususan jamiyatning maktabgacha va maktab bo‘g‘iniga alohida urg‘u berishini ko‘rishimiz mumkin. Negaki, ayni shu davrda inson shaxs bo‘lib shakllanib, rivojlanib boradi.

Muhokama. O‘zbek adabiyotining zabardast vakili, nasrda barakali ijod qilgan Abdulla Qahhor o‘zining bir qancha ibratli hikoyalari bilan ma’lum va mashhurdir. Yozuvchi ijodidagi hikoyalar hajman qisqa, lekin mazmun jihatdan ko‘lami kattadir. Uning “Mayiz yemagan xotin”, “Adabiyot muallimi”, “Ayb kimda?”, “San’atkor”, “O‘jar”, “O‘g‘ri” va yana boshqa ko‘plab hikoyalarida ijtimoiy-siyosiy tuzumni ko‘tarib chiqqanligini guvohi bo‘lamiz. Adib haqida so‘z borar ekan bir qator olim va adabiyotshunoslari o‘zlarining fikrlarini aytib o‘tganligini guvohi bo‘lamiz. Jumladan, rus tanqidchisi V.Smirnova: “Abdulla Qahhorning shunday hikoyalari borki, ularni jahon novellistik adabiyotining eng yaxshi namunalari bilan bir qatarga qo‘yish mumkin” [3.2] deb e’tirof etadi. Bu yuqoridagi gapimizning isbotidir. O‘quvchi adib qalamiga mansub bo‘lgan, 6-sinf darsligida berilgan “O‘g‘ri” hikoyasi bilan tanishar ekan, asarga nega bunday nom berilishi, kimga nisbatan aytilganligiga qiziqishini ko‘rishimiz tabiiy. Hikoyaga “Otning o‘limi itning bayrami” [3.97] maqolining epigraf qilib olinishi, hayvonlar misolida yaqqol namoyon qilib berilgan. Chunki ot vafot etsa, bundan it unumli foydalanib uning go’shtini yeb bayram qiladi qabilida keltirilgan. Bu yerda ular amaldorlarga qiyoslangan. Hikoyaning bosh qahramoni Qobil boboning boquvchisi bo‘lgan ho‘kizning yo‘qolib qolishi, uning qidirilishi bilan asarning badiiy-estetik qiymatini yanada oshirgan. Qobil bobo ho‘kizni izlab topish uchun yuqorida turgan amaldorlarning oldiga boradi. “Berganga bitta ham ko‘p, olganga o‘nta ham oz” [5.13]. Ta’magirlik odati juda yuqori darajada bo‘lgan amaldorlarga bunday vaziyat tabiiy hol bo‘lib qolgan. Ular ham ana topiladi, mana topiladi deya hamisha umid berib yuborishadi. Har safar borganida ularning dillarini xushnud qilishi uchun bisotida borini olib boradi. Bir necha kun o‘tganidan keyin esa, balki uni allaqachon so‘yib yuborishgandir deya qo‘rqizib ham qo‘yishadi. ““O‘g‘ri” hikoyasida o‘zgalar baxtsizligini tirikchilik manbayiga aylantirib olgan amaldorlar obrazi berilgan” [4.242]. Aslida o‘zbek xalqi azal-azaldan mehr-shafqatli, kattaga hurmatda, kichikka izzatda bo‘lishi bilan alohida taqsiinga loyiq. Lekin asar yaratilgan davrda shu kabi muammolarning bo‘lishi, ya’ni savodsizlik amalparastlik, poraxo‘rlilik kabi illatlarning yoyilganini ushbu asar orqali bilib olishimiz mumkin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz” risolasida quyidagicha xitob qiladi: “Odamlar orasida yashash, ularning dardiga quloq solish, aholining ehtiyojlarini va qonuniy talablarini amalga oshirish uchun tezkor choralar ko‘rish – har bir rahbarning asosiy vazifasi, deb hisoblayman” [1.481] deya o‘z nutqida aytib o‘tgan. Darhaqiqat, xalqning boshiga ish tushganida unga yordam berish o‘rniga aksincha uni talash hech qanday mantiqqa ham, insoniylikka ham to‘g‘ri kelmaydi. Aslida bu yerda Qobil boboning ho‘kizini o‘g‘irlagan emas, balki undan uzluksiz foydalangan, yordam berish o‘rniga to‘xtovsiz zulm qilgan amaldorlar o‘g‘ri. Bu holatga o‘quvchi tanqidiy fikrlash mobaynida boshqa tomondan ham qaraydi. Masalan, amaldorlar hech kimdan hech narsa so‘ragani yo‘q, aksincha, aholining o‘zi rozi bo‘lib unga har xil narsalar beradi. Xalq boshiga tushgan muammoni hal qilish, javob topish uchun o‘zi amaldorga pora beryapti. Ularga hech narsa bermasa ishi bitmasligiga o‘zi yo‘l qo‘ygan. Baribir qilingan tortiqlar evaziga Qobil boboning yo‘qolgan ho‘kizi topilmaydi. Bundan tashqari hikoyadagi qo‘shnichilik aloqalarining mustahkamligi, bir-biriga yordam berishi, imkoni bo‘lsa moli bilan, bo‘lmasa amali bilan qo‘llab-quvvatlashi atroflicha yoritilgan. Chunki Qobil bobo pristavni oldiga borishdan oldin o‘zida borini yig‘ib ketayotganida, qo‘ni-qo‘shnilar jamlanib yordam berishadi. Qobil bobo kimni yoniga borib ho‘kizni topishda unga amaliy yordam berishini so‘rashdan oldin qanday sovg‘a olishini o‘ylar edi. Bu esa amaldorning faqat insonning qo‘liga qarab muomala qiladigan salbiy xarakterdagi inson ekanligini bildiradi.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytadigan bo'lsak, adib har qanday vaziyatda ham insoniylik eng birinchi o'rinda turishi kerakligini to'liq yetkazib bera olgan. Negaki, ushbu asarni mutolaa qilish davomida jamiyatdagi tuzum, amaldorlarning faqat xalqni talashi, puch vadalar berishi oqibati yoritilib o'tilgan. Bu asarning maktab darsligida o'qitilishining qator sabablarini sanab o'tishimiz mumkin. Jumladan, ayni bu davrda o'quvchining psixologik, fiziologik tomonlama rivojlanadigan yoshi bo'lgani uchun ijobiy va salbiy xarakterni ajrata oladigan, tegishli xulosa chiqara oladi. Ikkinchidan, asarning kirish qismida yurt notinchligi keltirib o'tilgan. Mutolaa qilgan kitobxon tinch zamonda yashab turgani uchun shukrona keltiradi. Uchinchidan, ishonchni suiste'mol qilish qoralanadi. Ya'ni ho'kizi yo'qolganidan tashvishlanib har kim oldiga borgan Qobil boboga yo'q topilmaydi deyish o'rniga topilib qolar deya umid berishadi. Bundan tashqari, adib hikoyada qishloq ahlining bir-biri bilan ahil bo'lib yashashi, boboga yordam berishi uchun har biri o'zida borini in'om qilishi o'zbek xalqining ahil-inoqligidan, jipsligidan darak beradi. Ushbu asar mustabid tuzumning siyosiy va ijtimoiy hayotini yoritib berishda katta ahamiyat kasb etganligi bilan ham kitobxonlarning sevimli asari bo'lib kelyapti.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев III. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халкимиз билан бирга кураимиз. —Тошкент: Ўзбекистон, 2017. —488 б.
2. Abdirashidov Z. Mahmudxo'ja Behbudiy. — Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. —160 b.
3. Abdulla Qahhor. Adabiyotimizning so'nmas yulduzlari. —Toshkent: Ilm-ziyo-zakovat, 2023. —128 b.
4. Matchonov S., Sariyev Sh. Adabiyot. —Toshkent, 2011. — 384 b.
5. Mirzayeva Z., Jalilov K. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. — Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. — 224 b.
6. Mirzayeva Z., Jalilov K. O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi darslik. —Toshkent: Academ space, 2024. —295 b.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARINING ANALITIK TASNIFI

D.A.Xudoyorova, magistrant, Qarshi xalqaro universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni (FBlarni) analitik jihatdan tasniflashga bag'ishlangan. Maqolada FBlarning lingvistik tabiati, ularni aniqlash mezonlari va turli tilshunoslik maktablaridagi tasniflash yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi FBlarni semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlari bo'yicha qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot ikki til tizimida frazeologik birliklarning o'xshashliklari va farqlarini aniqlash, shuningdek, ularning madaniy-muloqotdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan. Olingan natijalar frazeologiyani o'qitish, tarjimashunoslik va leksikografiya sohalarida amaliy ahamiyat kasb etadi..

Kalit so'zlar: Frazeologik birliklar, analitik tasnif, ingliz tili, o'zbek tili, semantika, struktura, funksiya, qiyosiy tahlil, lingvistika.

Аннотация. данная статья посвящена аналитической классификации фразеологических единиц (ФЕ) в английском и узбекском языках. В статье рассматриваются лингвистическая природа ФЕ, критерии их идентификации и подходы к классификации в различных лингвистических школах. Проводится сравнительный анализ ФЕ в английском и узбекском языках по их семантическим, структурным и функциональным характеристикам. Исследование направлено на выявление сходств и различий фразеологических единиц в двух языковых системах, а также на освещение их культурно-коммуникативного значения. Полученные результаты имеют практическое значение для преподавания фразеологии, переводоведения и лексикографии.

Ключевые слова: Фразеологические единицы, аналитическая классификация, английский язык, узбекский язык, семантика, структура, функция, сравнительный анализ, лингвистика.

Abstract. This article is devoted to the analytical classification of phraseological units (PUs) in English and Uzbek. The paper discusses the linguistic nature of PUs, criteria for their identification, and classification approaches in various linguistic schools. A comparative analysis of PUs in English and Uzbek is conducted based on their semantic, structural, and functional

characteristics. The study aims to identify similarities and differences in phraseological units across the two language systems, as well as to highlight their cultural and communicative significance. The findings have practical implications for teaching phraseology, translation studies, and lexicography.

Key words: *Phraseological units, analytical classification, English language, Uzbek language, semantics, structure, function, comparative analysis, linguistics.*

Kirish (Introduction) Tilshunoslikda frazeologik birliklar (FBlar) tilning leksik-semantik tizimining eng murakkab va shu bilan birga eng rang-barang qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular bir necha so'zdan tashkil topgan, barqaror birikmalar bo'lib, o'ziga xos semantik yaxlitlik va ifoda qobiliyatiga ega [1]. FBlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularning ma'nosi tarkibiy qismlarning ma'nolari yig'indisidan kelib chiqmaydi, balki o'ziga xos konseptual ma'noga ega bo'ladi (masalan, to kick the bucket – o'lmoq; qo'l urmoq – ishga kirishmoq). Bu xususiyat FBlarni lingvistik tahlil uchun juda qiziqarli obyektga aylantiradi.

Frazeologiya, tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida, FBlarning tabiati, ularning shakllanish mexanizmlari, tasniflash tamoyillari va funksional xususiyatlarini o'rganadi [2]. Turli tilshunoslik maktablarida FBlarni tasniflash bo'yicha bir qancha yondashuvlar mavjud bo'lib, ular asosan semantik yaxlitlik darajasi (V.V. Vinogradov, N.N. Amosova), strukturaviy tuzilishi (A.I. Smirnitkiy, A.V. Kunin) yoki funksional xususiyatlari (V.N. Telia) asosida amalga oshirilgan [3]. Biroq, turli til oilalariga mansub tillardagi, xususan, indevrova oilasiga mansub ingliz tili va turkiy tillar oilasiga mansub o'zbek tilidagi FBlarni qiyosiy-analitik tasniflashga oid tadqiqotlar hali yetarli darajada emas.

Materiallar va Usullar (Methods) Ushbu tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni analitik tasniflash uchun qiyosiy-tipologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot materiallari ingliz va o'zbek tillarining frazeologik lug'atlari, bir tilli va ikki tilli lug'atlar, shuningdek, badiiy asarlar va ommaviy axborot vositalaridan olingan kontekstual namunalar bo'ldi. Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

Tavsifiy usul: Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvistik tabiati, shakliy va mazmuniy xususiyatlari tizimli ravishda tavsiflandi.

Qiyosiy-tipologik usul: Ikki tilning frazeologik birliklari o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar turli lingvistik darajalarda (semantik, strukturaviy, funksional) aniqlandi. Bu tilshunoslikning til materiallarini umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi [4].

Komponent tahlili: Frazeologik birliklarning tarkibiy qismlari va ularning ma'noga qo'shgan hissasi, shuningdek, birlikning umumiy semantik yaxlitligi tahlil qilindi. Bu yondashuv FBlarning ichki semantik tuzilishini o'rganishga imkon beradi.

Kontekstual tahlil: FBlarning ma'nosi va qo'llanish doirasi nutqiy kontekstda o'rganildi. Bu FBlarning funksional imkoniyatlari va madaniy yukini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Natijalar (Results) O'tkazilgan analitik tahlil natijasida ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning o'xshashliklari va farqlari aniqlandi, shuningdek, ularni tasniflashning qiyosiy modeli ishlab chiqildi.

1. Frazeologik Birliklarni Tasniflashning Nazariy Asoslari: Tadqiqot FBlarni tasniflashda turli yondashuvlarning o'ziga xosliklarini ko'rsatdi:

Semantik yaxlitlik darajasi bo'yicha (V.V. Vinogradov, N.N. Amosova): Bu tasnifga ko'ra, FBlar frazeologik qo'shilmalar (phraseological combinations / frazeologik qo'shilmalar), frazeologik birliklar (phraseological unities / frazeologik iboralar) va frazeologik chatishmalar (phraseological fusions / frazeologik butunliklar) ga bo'linadi. Ushbu tasnif ingliz va o'zbek tillaridagi FBlarni o'rganishda ham fundamental hisoblanadi [3]. Masalan, to shed crocodile tears (yolg'on ko'z yosh to'kmoq) ingliz tilida "frazeologik birlik"ka kirsam, o'zbek tilida ko'z yummoq (vafot etmoq) "frazeologik butunlik"ka yaqin.

Strukturaviy tuzilishi bo'yicha (A.I. Smirnitkiy, A.V. Kunin): FBlarni tuzilishiga ko'ra (fe'lli, otli, sifatli, ravishli frazeologizmlar) va gapdagi funksiyasiga ko'ra tasniflash mumkin. Ingliz tilida to burn the midnight oil (kechasi bilan ishlash) fe'lli FB bo'lsa, o'zbek tilida tosh bag'ir (shafqatsiz) sifatli FB hisoblanadi.

2. Semantik Qiyosiy Tahlil Natijalari:

To'liq ma'no ko'chishiga uchragan FBlar (frazeologik butunliklar): Ikkala tilda ham so'zlarning asl ma'nosi butunlay yo'qolib, yangi, yaxlit ma'no paydo bo'lgan FBlar mavjud. Ingliz tilida: to kick the bucket (o'lmoq); o'zbek tilida: quloq solmoq (tinglamoq). Bu FB'larni tarjima qilishda kontekst va milliy mentalitetni bilish muhim.

Frazeologik qo'shilmalar: Ingliz tilida: to have a good time (yaxshi vaqt o'tkazmoq); o'zbek tilida: qattiq non (qotib qolgan non). Bu turdagi FB'larning komponentlari o'z ma'nosini saqlaydi, lekin barqaror birikma hosil qiladi.

3. Strukturaviy Qiyosiy Tahlil Natijalari:

Fe'lli FBlar: Ikkala tilda ham keng tarqalgan. Ingliz: to hit the road (yo'lga chiqmoq); o'zbek: gap qaytarmoq (norozilik bildirmoq).

Otli FBlar: Ingliz: a piece of cake (juda oson ish); o'zbek: oshqovoq miya (kaltafahmli odam).

Sifatli FBlar: Ingliz: as fit as a fiddle (sog'lom); o'zbek: qoni qara (badjahil).

Qiyosiy FBlar: Ikkala tilda ham o'xshatishga asoslangan barqaror birikmalar ko'p. Ingliz: as busy as a bee (juda band); o'zbek: tulki kabi ayyor (juda ayyor).

Komponentlarining tartibi: Ingliz tilida FB'larning komponentlari o'zbek tiliga nisbatan nisbatan qat'iyroq tartibga ega. O'zbek tilida ayrim FB'larda komponentlar o'rni o'zgarishi mumkin, ammo ma'no saqlanib qoladi.

Muhokama (Discussion) Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarni analitik tasniflash orqali ikki tilshunoslik tizimi o'rtasidagi frazeologik universal va o'ziga xos xususiyatlarni aniqlashga qaratilgan edi. Olingan natijalar V.V. Vinogradov va N.N. Amosova kabi yetakchi frazeologlarning tasniflash tamoyillarining turli til oilalarida ham qo'llanilishi mumkinligini tasdiqladi, shu bilan birga, har bir tilning o'ziga xos madaniy va lingvistik xususiyatlari FB'larning shakllanishi va funksiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

Semantik tahlil frazeologik butunliklar va birliklarning ikkala tilda ham ma'no ko'chishining chuqurligi bo'yicha mavjudligini ko'rsatdi. Biroq, o'zbek tilida ko'plab FB'larning konseptual asosi xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar va islomiy qadriyatlar bilan mustahkam bog'liq bo'lib, bu ularni ingliz tiliga tarjima qilishda ma'no ekvivalentini topishni murakkablashtiradi. Ingliz tilida esa pragmatik va kundalik muloqotga oid FBlar ko'proq uchraydi.

Strukturaviy tahlil ikkala tilda ham fe'lli va otli FB'larning keng tarqalganligini ko'rsatdi, ammo o'zbek tilida maqollar va matallar kabi murakkab sintaktik tuzilishga ega barqaror birikmalar ingliz tiliga nisbatan sezilarli darajada ko'proq. Bu o'zbek tilining sintezga moyilligi va boy og'zaki ijod an'analari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ingliz tilida esa ko'pincha phrasal verbs (fe'lli iboralar) kabi turlarning keng qo'llanilishi kuzatiladi.

Xulosa (Conclusion) Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar (FBl) har ikki tilning leksik-semantik tizimining ajralmas qismi bo'lib, ularning analitik tasnifi tilning boyligini va murakkabligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqot FB'larning semantik yaxlitlik darajasi, strukturaviy tuzilishi va funksional xususiyatlari bo'yicha qiyosiy tahlilini amalga oshirdi. Natijalar FB'larni tasniflashning umumiy tamoyillari ikkala tilda ham qo'llanilishini tasdiqladi, shu bilan birga, har bir tilning madaniy-milliy o'ziga xosligi FB'larning shakllanishi va ma'no yorug'ligida muhim rol o'ynashini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баранцева, О. В. (2010). Фразеологизм как объект лингвистического исследования. Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание, (1(11)), 15-20.
2. Амосова, Н. Н. (2007). Основы английской фразеологии. КомКнига. (Original nashr 1963 y.).
3. Виноградов, В. В. (1977). Русский язык (Грамматическое учение о слове). Высшая школа. (Original nashr 1947 y.).
4. Супрун, А. Е. (1987). Частные проблемы сопоставительного изучения славянских языков. Высшая школа.

BOSHQARUVCHILIK NUTQINING PSIXOLINGVISTIK MEXANIZMLARI**E.X.Xursanova, talaba, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz****G.B.Shodiyeva, o'qituvchi, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz**

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshqaruvchilik nutqining psixolingvistik mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi rahbar nutqining shakllanish jarayonida kognitiv, pragmatik va kommunikativ omillarning o'zaro ta'sirini aniqlashdan iborat. Psixolingvistika nuqtai nazaridan boshqaruv nutqi motiv, maqsad, nutqiy rejalashtirish, verbalizatsiya va tinglovchi tomonidan idrok etish bosqichlari orqali amalga oshadi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, diskursiv tahlil hamda psixolingvistik interpretatsiya metodlaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, boshqaruv nutqining samaradorligi rahbarning kommunikativ kompetensiyasi, kognitiv strategiyalari va madaniy kontekst bilan chambarchas bog'liq. Boshqaruv nutqi nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki jamoani motivatsiya qilish va psixologik ta'sir ko'rsatish mexanizmi sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, boshqaruv nutqi, nutq faoliyati, kommunikativ strategiya, diskurs, pragmatika, kognitiv jarayonlar, rahbar nutqi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психолингвистические механизмы управленческой речи. Цель исследования заключается в выявлении взаимодействия когнитивных, прагматических и коммуникативных факторов в формировании управленческого дискурса. С точки зрения психолингвистики управленческая речь реализуется через несколько этапов: мотивацию, формирование цели, планирование речи, вербализацию и восприятие слушателем. В исследовании использованы методы сравнительного анализа, дискурсивного анализа и психолингвистической интерпретации. Результаты показывают, что эффективность управленческой речи зависит от коммуникативной компетенции руководителя, его когнитивных стратегий и культурного контекста. Управленческая речь выступает не только средством передачи информации, но и механизмом психологического воздействия и мотивации.

Ключевые слова: психолингвистика, управленческая речь, речевая деятельность, коммуникативная стратегия, дискурс, прагматика, когнитивные процессы

Abstract. This article analyzes the psycholinguistic mechanisms of managerial speech. The aim of the study is to identify the interaction between cognitive, pragmatic and communicative factors in the formation of leadership discourse. From a psycholinguistic perspective, managerial speech is realized through several stages including motivation, goal formation, speech planning, verbalization, and perception by the listener. The research employs comparative analysis, discourse analysis and psycholinguistic interpretation methods. The results show that the effectiveness of managerial speech depends on the leader's communicative competence, cognitive strategies and cultural context. Managerial speech functions not only as a means of transmitting information but also as a mechanism of psychological influence and motivation within an organization.

Key words: psycholinguistics, managerial speech, speech activity, communication strategy, discourse, pragmatics, cognitive processes, leadership communication.

Kirish. Zamonaviy boshqaruv jarayoni samarali kommunikatsiya bilan bevosita bog'liqdir. Tashkilotlarda qaror qabul qilish, vazifalarni taqsimlash, jamoani boshqarish va motivatsiya berish jarayonlari asosan nutqiy muloqot orqali amalga oshiriladi. Shu sababli boshqaruvchilik nutqi nafaqat lingvistik hodisa, balki psixologik va ijtimoiy kommunikativ jarayon sifatida ham qaraladi.

Psixolingvistika nutq faoliyatining kognitiv va psixologik asoslarini o'rganadi. Nutq jarayonida inson fikrni shakllantiradi, uni til vositalari orqali ifodalaydi va tinglovchi tomonidan qabul qilinishini ta'minlaydi. A.A. Leontyev nutq faoliyatini motiv va maqsad bilan bog'liq ijtimoiy faoliyat turi sifatida talqin qiladi.[1] Shu nuqtai nazardan, boshqaruv nutqi rahbarning kommunikativ strategiyasi va tinglovchiga ta'sir ko'rsatish jarayoni bilan chambarchas bog'liq.

Rahbar nutqi ko'pincha buyruq, tavsiya, maslahat yoki motivatsion murojaat shaklida namoyon bo'ladi. Ushbu nutqiy aktlar jamoaning faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli boshqaruv nutqining psixolingvistik mexanizmlarini o'rganish zamonaviy kommunikativ tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Boshqaruvchilik nutqining psixolingvistik jihatlari turli fanlar kesishgan nuqtada o'rganiladi. Tilshunoslik, psixologiya va kommunikatsiya nazariyasi bu sohada muhim ilmiy asos yaratadi. Psixolingvistika nutq faoliyatining kognitiv mexanizmlarini o'rganar ekan, rahbar nutqining shakllanish jarayonini ham tushuntirishga imkon beradi.

Psixolingvistika sohasidagi muhim tadqiqotlardan biri A.A. Zalevskaya tomonidan olib borilgan. U nutq jarayonini kognitiv faoliyat bilan bog'lab, nutqni idrok etish va nutqni ishlab chiqish jarayonlarini psixik jarayonlar sifatida talqin qiladi.[2] Bu qarashlar boshqaruv nutqini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Pragmalingvistika doirasida J. Austin va J. Searle nutqiy akt nazariyasini ishlab chiqqan. Ushbu nazariyaga ko'ra, nutq faqat axborot uzatish vositasi emas, balki ma'lum harakatni amalga oshirish vositasidir.[3] Rahbar nutqida buyruq berish, maslahat berish yoki motivatsiya qilish kabi nutqiy aktlar aynan shu nazariya orqali izohlanadi.

Diskurs nazariyasida esa nutq va ijtimoiy kuch o'rtasidagi munosabat alohida o'rganiladi. T.A. Van Dijk diskursni ijtimoiy ta'sir vositasi sifatida talqin qilib, nutq orqali hokimiyat va ijtimoiy nazorat amalga oshirilishini ta'kidlaydi.[4] Boshqaruv nutqida rahbarning kommunikativ strategiyalari aynan diskurs orqali namoyon bo'ladi.

O'zbek tilshunosligida nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiya masalalari N. Mahmudov tomonidan keng o'rganilgan. Uning fikricha, o'zbek nutq madaniyatida hurmat, muomala va ijtimoiy etikett muhim o'rin tutadi.[5] Bu esa boshqaruv nutqining lingvokultural xususiyatlarini tushuntirishga yordam beradi. Shu tariqa, mavjud ilmiy adabiyotlar boshqaruv nutqi nafaqat lingvistik hodisa, balki kognitiv, psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq murakkab kommunikativ tizim ekanligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotda bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo qiyosiy tahlil metodi yordamida boshqaruv nutqining umumiy kommunikativ xususiyatlari aniqlab olindi. Diskursiv tahlil metodi rahbar nutqining tuzilishi va kommunikativ strategiyalarini o'rganish imkonini berdi. Psixolingvistik interpretatsiya metodi esa nutq faoliyati jarayonida yuzaga keladigan kognitiv mexanizmlarni tushuntirishda qo'llanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini psixolingvistika, pragmalingvistika va diskurs nazariyasiga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida boshqaruv nutqining kommunikativ vazifalari, psixologik ta'sir vositalari hamda nutqiy strategiyalari ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari boshqaruv nutqining bir necha psixolingvistik bosqichlardan iborat ekanligini ko'rsatdi.

Birinchi bosqich — motivatsiya bosqichi. Bu bosqichda rahbar nutqiy faoliyatni boshlash uchun ichki sabab yoki motivga ega bo'ladi. Motiv tashkilot ichidagi muayyan vaziyat yoki muammoni hal qilish zarurati bilan bog'liq bo'ladi.

Ikkinchi bosqich — maqsadni shakllantirish bosqichi. Rahbar o'z nutqining kommunikativ maqsadini aniqlaydi. Bu maqsad buyruq berish, vazifa taqsimlash yoki motivatsiya berish bo'lishi mumkin.

Uchinchi bosqich — nutqiy rejalashtirish bosqichi. Bu jarayonda rahbar fikrni qanday ifodalashni rejalashtiradi va til vositalarini tanlaydi.

To'rtinchi bosqich — verbalizatsiya bosqichi. Bu bosqichda fikr nutq shakliga aylanadi va tinglovchiga yetkaziladi.

Beshinchi bosqich — idrok va interpretatsiya bosqichi. Tinglovchi rahbar nutqini o'z tajribasi, bilimlari va madaniy kontekstiga asoslanib talqin qiladi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, boshqaruv nutqining samaradorligi ushbu bosqichlarning to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq.

Tadqiqot natijalari boshqaruvchilik nutqi murakkab psixolingvistik jarayon ekanligini ko'rsatdi. Rahbar nutqi tashkilot ichidagi kommunikatsiya jarayonining muhim elementi bo'lib, u jamoani boshqarish, vazifalarni taqsimlash va motivatsiya berishda muhim rol o'ynaydi. Psixolingvistik nuqtai nazardan boshqaruv nutqi bir necha bosqichlardan iborat: motivatsiya,

maqsadni shakllantirish, nutqiy rejalashtirish, verbalizatsiya hamda tinglovchi tomonidan idrok etish. Ushbu bosqichlarning har biri rahbar nutqining samaradorligiga ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, rahbar nutqining ta'sir kuchi uning kommunikativ strategiyasi, nutq madaniyati va kognitiv kompetensiyasiga bog'liq. Rahbar nutqi tinglovchilarga faqat axborot yetkazibgina qolmay, balki ularni rag'batlantirish va faoliyatga yo'naltirish vazifasini ham bajaradi.

Tadqiqot natijalari boshqaruv nutqi murakkab psixolingvistik jarayon ekanligini ko'rsatadi. Rahbar nutqi nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki jamoani boshqarish va motivatsiya qilish mexanizmi sifatida ham xizmat qiladi. Psixolingvistik nuqtai nazardan rahbar nutqi tinglovchi ongiga ta'sir ko'rsatish jarayonini ham o'z ichiga oladi. Rahbar nutqining samaradorligi uning kommunikativ strategiyasiga, nutq madaniyatiga va emotsional intellekt darajasiga bog'liq.

Zamonaviy boshqaruv tizimida rahbar nutqi strategik kommunikatsiya vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli boshqaruv nutqini psixolingvistik jihatdan o'rganish rahbarlik kommunikatsiyasini takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Leontyev A.A. Psycholinguistics and Speech Activity. Moscow: Nauka, 1999.
2. Zalevskaya A.A. Introduction to Psycholinguistics. Moscow, 2005.
3. Austin J.L. How to Do Things with Words. Oxford University Press, 1962.
4. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press, 1969.
5. Hall E.T. Beyond Culture. New York: Anchor Books, 1976.
6. Shodiyeva, G. (2023). Ijtimoiy-siyosiy matnlarning lingvapragsmatik salohiyati. *Универсальная индексная библиотека Евразийского журнала академических исследований*, 3(12 Part 2), 36-41.
7. Van Dijk T.A. Discourse and Power. London: Palgrave Macmillan, 2008.
8. Mahmudov N. Nutq madaniyati asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 2010.

UO'K 821.512.121.09

MUHAMMAD YUSUF SHE'RLARIDA TASVIRIY VOSITALARNING QO'LLANILISHI

S.H.Yakubova, o'qituvchi, Samarqand davlat universiteti Urgut filiali, Urgut

S.O'.Ravshanova, talaba, Samarqand davlat universiteti Urgut filiali, Urgut

Annotatsiya. Ushbu ishda Muhammad Yusuf she'rlarida tasviriy vositalarning qo'llanilishi tahlil qilinadi. Shoir ijodida badiiy tasvir vositalari – epitet, o'xshatish, metafora, jonlantirish kabi usullar orqali xalqona ruh, Vatanga muhabbat, insoniy tuyg'ular va milliy qadriyatlar ifodalanishi yoritib beriladi. Tadqiqot davomida shoir she'rlaridagi obrazlilik, tilning soddaligi hamda badiiy ifoda kuchi misollar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: She'riyat, tasviriy vositalar, metafora, o'xshatish, epitet, badiiy tasvir, obrazlilik, milliy qadriyatlar, poetik til.

Аннотация. В данной работе анализируется использование изобразительных средств в стихотворениях *Muhammad Yusuf*. В поэзии автора через художественные средства, такие как эпитет, сравнение, метафора и олицетворение, раскрываются народный дух, любовь к Родине, человеческие чувства и национальные ценности. В ходе исследования на примерах рассматриваются образность стихов поэта, простота языка и сила художественного выражения.

Ключевые слова: Поэзия, изобразительные средства, метафора, сравнение, эпитет, художественный образ, образность, национальные ценности, поэтический язык.

Abstract. This study analyzes the use of expressive and figurative devices in the poems of *Muhammad Yusuf*. In the poet's works, artistic devices such as epithets, similes, metaphors, and personification reveal the spirit of the people, love for the homeland, human emotions, and national values. The research examines the imagery of the poet's poems, the simplicity of language, and the strength of artistic expression through specific examples.

Key words: Poetry, figurative devices, metaphor, simile, epithet, artistic imagery, imagery, national values, poetic language.

Kirish: O'zbek adabiyoti taraqqiyotida she'riyat alohida o'rin egallab, inson ruhiyati, jamiyat hayoti va milliy qadriyatlarni badiiy aks ettirishning muhim shakli sifatida namoyon bo'ladi. She'riy

asarning ta'sirchanligi va badiiy qiymati ko'p jihatdan unda qo'llanilgan tasviriy vositalarga bog'liq bo'lib, ular orqali shoir o'z fikr va kechinmalarini obrazli hamda emotsional tarzda ifodalaydi. Tasviriy vositalar — epitet, metafora, o'xshatish, jonlantirish, mubolag'a kabi badiiy unsurlar she'riy nutqning jozibadorligini oshirib, o'quvchi tasavvurida yorqin obrazlar hosil qiladi.

Zamonaviy o'zbek she'riyatining yetuk namoyandalaridan biri bo'lgan Muhammad Yusuf ijodi o'zining samimiyligi, xalqona ruhi va sodda, ammo chuqur mazmunli badiiy ifodasi bilan ajralib turadi. Shoir she'rlarida Vatanga muhabbat, ona yurt sog'inchi, insoniy fazilatlar, mehr-oqibat va milliy o'zlik masalalari tasviriy vositalar yordamida ta'sirchan yoritiladi.[1]

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: Zamonaviy o'zbek she'riyatining yorqin namoyandalaridan biri bo'lgan Muhammad Yusuf ijodi adabiyotshunoslikda o'ziga xos poetik hodisa sifatida baholanadi. Shoir she'riyatining badiiy xususiyatlari, ayniqsa tasviriy vositalardan foydalanish mahorati ko'plab ilmiy tadqiqotlarda tilga olingan. Adabiyotshunos olimlar she'riy asarning estetik ta'sir kuchi ko'p jihatdan undagi badiiy tasvir vositalarining o'rinli qo'llanishiga bog'liqligini ta'kidlaydilar.

Shoirning Vatan mavzusidagi she'rlarida epitetlar muhim poetik vazifa bajaradi. “Aziz Vatan”, “muqaddas tuproq”, “mehribon yurt” kabi epitetlar orqali Vatan obrazi yuksak hissiylik bilan tasvirlanadi. Bu birliklar oddiy aniqlovchi vazifasini emas, balki shoirning ruhiy munosabatini ifodalovchi badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Natijada Vatan timsoli o'quvchi ongida muqaddas qadriyat sifatida gavdalanadi.[2]

Metafora Muhammad Yusuf poetikasining yetakchi unsurlaridan biridir. Shoir inson qalbidagi kechinmalarni ko'chma ma'nodagi obrazlar orqali ifodalaydi. Masalan, “umid chirog'i”, “orzu qanotlari”, “yurakdagi dard” kabi metaforik ifodalar ruhiy holatni aniq tasvirlashga xizmat qiladi. Bu metaforalar orqali abstrakt tushunchalar jonli tasvirga aylanib, she'rning emotsional ta'siri kuchayadi.[5]

Muhammad Yusuf she'rlaridagi tasviriy vositalarni o'rganishda bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Jumladan, matnshunoslik tahlili yordamida she'riy matnlardagi tasviriy birliklar aniqlanib, ularning tuzilishi o'rganildi. Semantik tahlil metodi orqali badiiy vositalarning ma'no qatlamlari ochib berildi. Kontekstual tahlil asosida tasviriy vositalarning asar g'oyasi bilan bog'liqligi yoritildi. Shuningdek, qiyosiy-tahliliy metod yordamida turli mavzudagi she'rlar o'zaro solishtirilib, tasviriy vositalarning funksional xususiyatlari aniqlashtirildi.

Shoir she'riyatida tasviriy vositalar badiiy bezak vazifasini emas, balki mazmunni chuqurlashtiruvchi poetik mexanizm sifatida xizmat qiladi. Shoir sodda va xalqona til orqali murakkab ruhiy kechinmalarni ifodalab, o'quvchi qalbiga yaqin poetik muhit yaratadi. Shu jihatdan uning she'riyati zamonaviy o'zbek adabiyotida tasviriylik va samimiylilik uyg'unligining yorqin namunasi hisoblanadi.

Muhokama va natijalar: Muhammad Yusuf she'riyatida tasviriy vositalarning qo'llanishini o'rganish jarayonida ularning nafaqat estetik, balki mazmuniy yuklama ham tashishi aniqlanadi. Shoirning poetik tafakkuri ko'pincha obrazli ifoda orqali namoyon bo'lib, tasviriy vositalar lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini ochib berishda muhim funksiyani bajaradi. Tahlil qilingan she'rlar shuni ko'rsatadiki, badiiy tasvir vositalari she'r mazmuni, kompozitsiyasi va emotsional ohangi bilan uzviy bog'liq holda qo'llanadi.

Muhammad Yusuf lirikasida tasviriy vositalar ko'pincha insoniy kechinmalarni ifodalashga xizmat qiladi. Xususan, sog'inchi, muhabbat, iztirob va mehr kabi ruhiy holatlar metaforik va o'xshatishli tasvirlar orqali ifodalanadi. Bu esa lirik qahramon kechinmalarining chuqurligini ochishga yordam beradi. Shu bilan birga, epitetlar orqali tasvirlanayotgan predmet yoki hodisaning muhim xususiyatlari ajratib ko'rsatiladi va matnning emotsional-ekspressiv ta'siri kuchayadi.[3]

Muhokama jarayonida shoir poetikasiga xos yana bir jihat – tasviriy vositalarning tabiiy va xalqona nutq asosida qo'llanishi ekanligi kuzatildi. Shoir murakkab badiiy konstruksiyalardan ko'ra, sodda va tushunarli obrazlar orqali chuqur ma'no yaratishga intiladi. Natijada she'riy matn o'quvchi uchun ham hissiy, ham ma'naviy jihatdan yaqin bo'ladi. Bu xususiyat shoir ijodining keng kitobxonlar tomonidan sevib o'qilishiga ham sabab bo'ladi. O'rganilgan materiallar asosida tasviriy vositalar shoir she'rlarida bir nechta vazifani bajarishi aniqlanadi. Birinchidan, ular obrazlilikni

ta'minlab, she'ning badiiy-estetik qiymatini oshiradi. Ikkinchidan, lirik qahramonning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qiladi.

Muhammad Yusuf she'riyatida tasviriy vositalar poetik tizimning muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi. Ular she'ning badiiy tuzilishini shakllantiradi, obrazlar tizimini boyitadi va asarning umumiy estetik ta'sirini kuchaytiradi. Shu jihatdan shoir ijodi zamonaviy o'zbek she'riyatida obrazli tafakkur va xalqona poetik ifoda uyg'unligining muhim namunalaridan biri hisoblanadi.[4]

Masalan ushbu she'rini tahlilidav ko'rishimiz mumkin:

Shuhratga o'ch bo'lsam kerak men gumroh,

Yolg'on bo'lsa kerak dilda nolam ham.

To'pori baytlarim bitar paytim goh

Ko'zimga ko'rinmay qolar bolam ham.

Olamni erkalab erka so'z izlab,

Bolamni erkalab bir so'z aytmayman.

Mushukday suykalib kelsa ham muzlab,

Betidan bir o'pmay uydan haydayman.

Mazkur she'r Muhammad Yusuf lirikasiga xos ichki iztirob, ijodkor ruhiyati va insoniy mas'uliyat muammosini aks ettiradi. She'rda lirik qahramon o'zini tanqid qilish, ichki kechinmalarini tahlil etish orqali shoir va ota obrazlari o'rtasidagi ruhiy ziddiyatni ochib beradi. Asarning badiiy ta'siri tasviriy vositalarning o'rinni qo'llanishi orqali kuchaygan. Avvalo, birinchi misrada "Shuhratga o'ch bo'lsam kerak men gumroh" jumlasini orqali shoir o'ziga nisbatan tanqidiy munosabat bildiradi. Bu yerda "gumroh" so'zi epitet vazifasini bajarib, lirik qahramonning ruhiy holatini ochib beradi. Shoir ijod yo'lida shuhrat ortidan quvish ehtimolini tan olib, ichki iztirobni namoyon qiladi.

Keyingi misralarda metafora vositasi kuchli ishlatilgan. "Dilda nolam" ifodasi qalbdagi iztirobni moddiylashgan obraz sifatida beradi. Nola — ruhiy og'riq ramzi bo'lib, shoirning ichki azobini ifodalaydi. Bu metafora orqali hissiy chuqurlik yuzaga keladi.

She'ning eng ta'sirli o'rinlaridan biri:

"To'pori baytlarim bitar paytim goh

Ko'zimga ko'rinmay qolar bolam ham."

Bu yerda shoir ijod jarayoniga shu qadar berilib ketadiki, hatto farzandini ham sezmay qoladi. Ushbu tasvir orqali ijod va oilaviy mehr o'rtasidagi ziddiyat ochiladi. "Ko'zimga ko'rinmay qolish" iborasi ko'chma ma'noda qo'llanib, metaforik tasvirni yuzaga keltiradi.

Xulosa: Muhammad Yusuf she'rlarida tasviriy vositalarning qo'llanilishi ilmiy jihatdan tahlil qilindi. O'rganish natijasida shoir poetikasida epitet, metafora, o'xshatish, jonlantirish kabi tasviriy vositalar muhim badiiy unsur sifatida faol qo'llanishi aniqlandi. Ushbu vositalar orqali shoir insoniy tuyg'ularni, ruhiy kechinmalarni hamda Vatanga, insoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatni obrazli va ta'sirchan tarzda ifodalashga erishgan. Muhammad Yusuf she'riyatida tasviriy vositalar faqat badiiy bezak vazifasini bajarmaydi, balki asarning g'oyaviy mazmunini ochib berishda muhim poetik vosita sifatida xizmat qiladi. Shoir tasviriy vositalardan foydalanishda sodda va xalqona ifoda uslubiga tayanadi. Bu esa she'rlarning tabiiyligi, samimiyligi va o'quvchi qalbiga yaqin bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Muhammad Yusuf. Saylanma. -Toshkent: Sharq, 2007.
2. Muhammad Yusuf Yusuf. Bulbulga bir gapim bor. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987
3. Rasulov A. Badiiy asar tahlili metodlari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
4. Muhammad Yusuf. Ulug'imsan, Vatanim. - Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2010.
5. Ozod Sharafiddinov. Adabiyot - hayot darsi. - Toshkent: Ma'naviyat, 2001.

UO'K 81'38:81'42

IQTIBOS VA ALLUZIYALARDAN FOYDALANISHNING STILISTIK XUSUSIYATI

N.Yangibayeva, dots.v.b., PhD, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayev hikoyalarida intertekstual poetikaning namoyon bo'lish shakllari, uning badiiy mazmun va kompozitsiyadagi funksional o'rni tahlil qilinadi.

Adib ijodida xalq og'zaki ijodi an'analari, mumtoz adabiyot motivlari hamda zamonaviy adabiy kontekst bilan o'zaro aloqadorlikning qanday badiiy tizim yaratishi ochib beriladi. Tadqiqotda intertekstual ishoralar, reministsensiya, sitata va alluziyalar orqali yozuvchi qahramonlar ruhiyati, milliy qadriyatlar hamda inson va jamiyat muammolarini yoritish mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, Xolmirzayevning matnlararo muloqot vositasida o'zbek hikoyachiligida yangi badiiy-estetik ufqlarni ochgani ilmiy asosda ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: intertekstual poetika, matnlararo muloqot, reministsensiya, alluziya, sitata, badiiy kontekst, o'zbek hikoyachiligi, xalq og'zaki ijodi, mumtoz adabiyot an'analari.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности проявления интертекстуальной поэтики в рассказах Шукра Холмирзаева и её влияние на художественное содержание произведений. Раскрываются поэтические функции интертекстуальных ссылок, реминисценций и аллюзий, связанных с фольклорными традициями, классической литературой и современным литературным контекстом. Исследование показывает, как творчество Холмирзаева способствует формированию новых эстетических направлений в национальной художественной мысли.

Ключевые слова. Интертекстуальная поэтика, межтекстовый диалог, аллюзия, реминисценция, цитата, художественный контекст, узбекская новеллистика

Abstract. This article examines the manifestations of intertextual poetics in the short stories of Shukur Kholmirzaev and analyzes their impact on the artistic meaning of the texts. The study reveals the poetic functions of intertextual references, reminiscences, and allusions connected with folklore traditions, classical literature, and the modern literary context. It also highlights how Kholmirzaev's narrative style contributes to the emergence of new aesthetic tendencies within contemporary Uzbek literary thought.

Key words. Intertextual poetics, intertextuality, allusion, reminiscence, citation, literary context, Uzbek short fiction.

Intertekstuallikning strukturaviy turlarini ajratishda matnda yuzaga keladigan matnlararo aloqalarning xarakteri hisobga olinadi. Bunday tipologiyaning birinchisini J.Jenett o'zining "Palimpsestlar" (1982) asarida taklif qilgan. Ma'lumki, J.Jenett "transtekstuallik" konsepsiyasini ilgari surgan edi. Transtekstuallik ostida tadqiqotchi "matnni boshqa matnlar bilan ochiq yoki yashirin holda bog'laydigan hamma narsa"ni tushungan [1]. U bir necha xil transtekstuallik munosabatini ajratib ko'rsatgan: Jumladan:

1. O'ziga xos intertekstuallik bo'lib, uning ta'rif va mohiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, bu matn tarkibida boshqa matnga ochiq, aniq va tanib olinadigan murojaat qilish shaklidir. Bu holatda matn muallifi yoki ijodkor boshqa manbani o'z nutqiga qo'shadi yoki unga havola beradi. Shuning uchun ham bunday intertekstuallik ko'rinadigan va manbasi aniqlanadigan shaklda bo'ladi. Uning asosiy ko'rinishlari: iqtibos va alluziyalardir.

Iqtibos. Yozuvchi o'z asarida boshqa manbadan iqtibos keltirishi – bu o'z matniga boshqa muallifning so'zlarini so'zma-so'z kiritishidir. Iqtibos odatda qo'shtirnoq, kursiv, yoki izoh (havola) orqali ajratiladi va olingan manbasi ko'rsatiladi. Odatda, ilmiy matnlarda iqtibos manbasi aniq ko'rsatilgan holda beriladi. Ma'lumki, iqtiboslar ilmiy asarlarda muallif fikriga dalillash va ishonchlilik berish uchun boshqa olimlarning fikrlari asos sifatida keltirilsa, badiiy matnda yozuvchi begona matndan iqtibos keltirishining sabablari bir necha omillar bilan izohlanadi:

1. Intertekstuallik tamoyili: Har qanday badiiy asar boshqa matnlar bilan muloqotda yashaydi. Yozuvchi o'z matniga iqtibos qo'shish orqali "matnlararo aloqadorlik"ni kuchaytiradi va o'quvchini kengroq madaniy hamda adabiy kontekstga murojaat qilishga majbur etadi. Bu usul matnning semantik qatlamlarini boyitadi, unda ko'p ovozlilik (polifoniya)ni yuzaga keltiradi [2].

2. Estetik va uslubiy vazifa: Iqtibos badiiy matnning poetik ohangini, obrazlilik darajasini oshiradi. Masalan, she'riy parchalar, falsafiy hikmatlar yoki diniy matnlardan olingan iqtibos asarga

badiiy-estetik joziba bag'ishlaydi. Shu bilan birga, yozuvchining uslubini individuallashtirishga xizmat qiladi.

3. Avtoritet va ishonchlilik yaratish: Yozuvchi boshqa mashhur adiblar, faylasuflar, tarixiy shaxslar so'zlarini keltirish orqali o'z fikrini kuchaytiradi. Bu "ilmiy iqtibos"ga o'xshash tarzda ishlaydi: matnga tan olingan manbadan dalil kiritish uning ishonchliligini oshiradi.

4. Madaniy xotirani aktualizatsiya qilish: Iqtibos orqali yozuvchi o'quvchini milliy yoki jahon madaniyatidagi umumiy tajribaga bog'laydi. Bu madaniy merosni davom ettirish, kollektiv xotirani asarda qayta jonlantirish vazifasini bajaradi [3].

5. Semantik sharhlash va ironiyalash: Ba'zan yozuvchi iqtibosni bevosita qo'llash emas, balki uni kontekstdan uzib, yangi ma'noda talqin qilish uchun ishlatadi. Bu holatda iqtibos original manbaga nisbatan ironik, parodik yoki tanqidiy ma'no kasb etishi mumkin [8].

6. Kompozitsion va struktural vazifa: Iqtibos asarda epigraf sifatida qo'llanib, butun bob yoki asarning mazmuniy yo'nalishini belgilab beradi. Shuningdek, u matnning kompozitsion yaxlitligini mustahkamlovchi vosita bo'lib xizmat qiladi.

Bizningcha ham, yozuvchi begona matndan iqtibos keltirish orqali badiiy asar ma'no-mazmunini, semantik qatlamini chuqurlashtiradi, uni madaniy va adabiy kontekstga bog'laydi, badiiy-estetik ta'sirchanlikni oshiradi va o'zining estetik-ideallari hamda qarashlarini kuchliroq ifodalash imkoniga ega bo'ladi.

O'zbek adabiyotida bunday yondashuvning yorqin namunasini Shukur Xolmirzayev ijodida uchratamiz. Xususan, "Kuzda bahor havosi" hikoyasida yozuvchi qahramonlar ruhiyati va ularning ichki dunyosini ifodalash uchun xalq dostonlaridan, xususan, "Alpomish" dostonidan iqtiboslar keltiradi. Hikoya qahramoni Tohirning shaxsiy fojiaiy taqdiri – Zumrad bilan munosabatlaridagi armonlar, iztiroblar – bevosita doston qahramonlari Barchin va Alpomishning ruhiy kechinmalari bilan parallel tarzda talqin qilinadi.

Shuni qayd etish joizki, Sh. Xolmirzayev hikoyasidagi iqtiboslar matnga shunchaki ko'chirilgan parchalar emas, balki qahramonlarning iztirobini, ularning tuyg'u olamidagi keskinlikni yanada kuchaytiruvchi vositadir. Masalan, baxshi ijrosidagi "Alpomish" parchalari ikki sevishgan – Zumrad va Tohirning qalb iztiroblari bilan uyg'unlashadi, go'yo ular o'z dardini dostonidagi qahramonlar tilidan ifodalayotgandek taassurot uyg'otadi. Natijada "begona" matn muallif niyatiga monand ravishda o'zlashtiriladi, matn ichida uzukka ko'z qo'yilgandek tabiiy joy oladi. Hikoyada dastlab dostonidagi Qorajon tilidan aytilgan parcha keltiriladi:

"Ostingda bedoving halloslar qushday,
Achchig'ing chillali muzlagan qishday.
Norkalla kelgansan, chuydang qo'shmushday.
Norkalla polvonim, qaydin bo'lasan?
Qirg'iy degan qush o'tirar qiyoda,
Jasading bor Rustamdan ham ziyoda,
G'ayratingdan shohlar yurar piyoda,
Habar ber bekdodam qaydin bo'lasan?
Jamoling o'xshaydi osmonda oyga,
Qoshingdi o'xshatdim egilgan yoyga,
Harba qip turishing bo'z qirchig'ayga,
Qarchig'ay changallim, qaydin bo'lasan?" [6]
Unga Alpomishning javobi shunday:
Xo'b so'rading mening mamlakatimni,
Boysun Qo'ng'irotda derlar asli zotimni,
Hakimbek ham Alpomish der otimni,
Bilsang o'sha o'zbeklardan bo'laman [6].

Bu aytishuvni tinglab turgan Zumradning Alpomishning so'zlaridan so'ng, "birdan ingrab, ichidan yig'lab yuborishi" yoki Tohirning doston misralari ortidan o'z hislarini izhor etishi, iqtibosning qanday kuchli emotsional va estetik vazifa bajarayotganini ko'rsatadi. Shunday qilib,

iqtibos hikoyada qahramonlarning so'zsiz hislarini ifodalovchi, ularning ichki psixologiyasini ochuvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

Hikoya matnida voqealar davomida Zumrad ham o'z iztirobini qarshi tomonga ilk va yagona muhabbati, tashlab ketgan befovor yori Tohirga ko'rsatish uchun "Alpomish" dostonidagi boshqa bir lavhani esga oladi. U alamzadalik bilan: "Alpomishning ba'zi, balki eng muhim gaplarini yoqmadim menga.

– Masalan, qaysi gaplari? – sergak tortib so'radi Tohir?

– E-e, uning Kashalga kelishi eslarigda-ku? Sandiroqlab yurganida, singlisi Qaldirg'och nimalar deydi unga? "Og'ajon qalmoqqa borin, Yangam alplar orasida talashda qopti. Narmoda emassan-ku?" Bu juda og'ir gap, haqorat. Shundaymi, shundaymi, Jondor aka? Mana, eshitinglar:

- Har kim o'z elide bekmi, to'rami,

Narmodalar sendan kamroq bo'lami?

Mardning yori toy-talashda qolami?" [6] – deydi.

– Ha-ha, davom eting, - dedi shu on Tohirjon unga. U hushyor tortgan kabi boshini adl ko'tarib:

– Kashalga... qalmoqqa kelganidan keyin eshitdinglar-ku, Qorajonga nimalar deganini?

"Ko'kqamishdan uchgan edi suqsurim,

Qalmoq kelib qo'nibdi shu suluvi,

Shundan berman, yo'qdir sabr-u turuvim,

Suqsurin izlagan sori bo'laman..."

Tohir iztirob ichida ko'zlarini yumdi. – Lekin u Barchinni bir daqiqa bo'lsa ham unutmagan edi – dedi keyin bo'g'ilib. – sandiraqlab yurgan bo'lsayam..." [6]

Ko'rinadiki, bunday intertekstual usul yozuvchining milliy qadriyatlarga bo'lgan yuksak e'tiborini ham ko'rsatadi. Xalq dostonlaridan olingan parchalar orqali muallif o'zbek adabiy merosining abadiyligini, inson qalbida asrlar osha hamon yangilanib turadigan muhabbat, hijron va sog'inch kabi tuyg'ularni ifodalaydi. Demak, intertekstuallik poetikasida iqtibos faqat boshqa matndan parchani ko'chirish emas, balki uni muallifning badiiy niyatiga xizmat qildirish, qahramonlar ruhiyati va asar mazmunini chuqurlashtirish vositasidir. "Kuzda bahor havosi" hikoyasida "Alpomish" dostonidan olingan satrlar qahramonlarning muhabbat va iztiroblarini kuchaytirib, asarning umumiy poetik tuzilishida muhim rol o'ynaydi. Bu orqali yozuvchi nafaqat individual insoniy dardni, balki xalq ma'naviyatining abadiy qadriyatlarini ham ifoda etadi.

Shukur Xolmirzayevning oltoy topishmoqlaridan qahramon nutqida unumli foydalangan, asarning mazmuni yo'nalishini, qahramon ruhiy olamini, o'y-niyatlarini topshmoqlar orqali ko'rsatib bergan asari "Ko'k dengiz" asaridir. Ushbu hikoya matnida bir necha oltoy topishmoqlari keltirilgan.

Asarda parcha: "Umrzoq aka bu gapimdan qanotlanib va chamasi ilhomlanib, bolalarga tag'in bir nimalar degandi, ulardan yana biri chuldiradi:

– Erten tura – to'rt butt, tushte – eki butt, engirde – uch butt. Bu ne, tap?

Etlarim jimirlashib ketdi.

– «But» – oyoqmi? – deb so'radim.

– O, da! – deb xitob qildi yerto'la sohibi.

– Odam, – dedim".

Sh. Xolmirzayevning yana bir yetuk asari "Tanholik" hikoyasi misolida badiiy matn ichida turli boshqa matnlar berilishi, ya'ni intertekstga "begona" matnning ta'siri masalasini ko'rib chiqsak. Ma'limki, ushbu hikoya buyuk rus yozuvchisi, Lev Tostoyning so'nggi kunlari haqida hikoya qiladi. "Shukur Xolmirzayev insonning kuchli, ruhsiz va aniq ishlaydigan tabiat qonunlariga ko'rinmas tarzda bog'liqligini his qilgan holda ko'ngil mayliga quloq solayotgan, dunyoning adolatsiz taqsimlanganidan azoblanayotgan qahramonlarni yaratadi. Uning "Tanholik" hikoyasi haqida qisqagina qilib Tolstoy tilidan aytilgan "borliq va tiriklik, inson va jamiyat, tuzum va shaxs haqidagi falsafiy mushohadalar" ta'rifini berish mumkin. Ijodkor ko'pgina suhbatlarida Lev Tolstoy ijodi to'g'risida to'xtaladi. Inson sifatida hayot yo'lini, yozuvchi sifatida asarlarini qunt bilan o'rganadi. 1998-yilda hayot haqidagi qarashlarini Tolstoyning ruhiyatiga yaqin qilib tasvirlab "Tanholik" hikoyasini yaratdi. Odatda, ijodkorning teran falsafiy mushohadalari jamlangan asari yoshi anchayin ulg'ayganda, ma'naviy tajriba orttirganidan so'ng dunyoga keladi. Bu kabi badiiy asarlarda hayot

mohiyatini, umr mazmunini anglash, tiriklikdan maqsad nima ekanini tushunish va tushuntirishga urinish yotadi.

Muallif hikoyani boshlaganida, dastlab, “Rusiyaga sig‘magan inson” deb nomlagan edi, ammo nihoyaga yetganida “Tanholik”ka o‘zgartirdi”[5]. Shukur Xolmirzayevshunos olimi Shoir Doniyorova o‘zining nomzodlik dissertatsiyasida hikoyani “Vataniga sig‘magan inson” nomi bilan tahlil qiladi. Bosh qahramon buyuk yozuvchi Tolstoy faqatgina Rusiya o‘lkasiga emas, aslida dunyoyi-dunga sig‘magan, odamlar o‘rnatib olgan bema’ni tartibdan, adolatsiz tuzumdan norozi, johillikdan yuragi azob tortgan, bu holdan bezib bo‘lgan obraz. Tevarak-atrofi och-nahor, yupunlarga to‘lgan bir holda o‘zi hashamatda yashashdan or qiladi.

“Shukur Xolmirzayev Tolstoy tilidan o‘zining iztiroblarini badiiylashtirdi. “Shu o‘rinda fenomenologik metodning to‘rtinchi tamoyili – o‘quvchi ongining badiiy matn bilan dialogi hodisasi kuzatiladi. Shukur Xolmirzayev yozuvchi va ulkan qalb sohibining ruhiyatiga u yaratgan asarlarini idrok etish asnosida yaqinlashgan. Tolstoy insonni aziz bilgan, urushlar, kelishmovchiliklarga qarshi turgan va ular bilan faqatgina ezgulik orqali kurashish mumkin deb hisoblagan. Muallif rus yozuvchisining asarlarini o‘qish jarayonida Tolstoy shaxsiyatini kashf qilgan. Badiiy matn orqali ijodkor ong fenomenologiyasiga yaqinlashgan va “Tanholik”dek falsafiy hikoyani yozishga kirishgan” [7].

Ta’kidlaganimizdek, intertekstuallik poetikasi jihatdan hikoya matnini tahlil qilsak, unda mashhur yozuvchilarning fikrlari, jumladan, Aleksey Maksimovichning (“O‘n to‘qqizinchi asrning eng murakkab odami – sizsiz”) Dostoyevskiyning Aleksandr I ga bergan maslahati (“Nima qilib bo‘lsa ham o‘rta Osiyo bilan Turkiyani bosib olmoq kerak!”), Lermontovning tog‘liklar haqidagi fikrlari (“Mag‘rur ular. Do‘stlikka sodiq ular. Xiyonatni kechirmaydi ular”), Pushkinning xitobi (“Yashasin Rus qiroli! Turklarning yana bir tepaligi bizniki bo‘ldi!”), Bernard Shouning iqrori (“Xudoni tan olaman”) shuningdek, Lev Tolstoyning hayotidagi muhim faktik shaxsiy hujjatlar – maktublar, jumladan, podshoh Nikolay II ga yozgan xati tarjimasi, Tolstoyning Mahatma Gandiga yozgan xatidan parcha tarjimada keltirilgan.

Bundan tashqari hikoya matnida turli xil diniy, badiiy asarlardan parchalar – iqtibos uchraydi. Jumladan, Shekspirning “O‘lim – bir uyqu xolos”, “Urush va Tinchlik”da fransuzlarga asir tushgan Pyer Bezuxovning kinoyali nutqi (“Men asirman, men-a, ozod inson-a? Mening qalbim erkin, ozod-ku?! Vujudim nima...”), diniy kitoblar, xususan, “Injil”dan iqtiboslar (“Sevib yasha. O‘zgalar uchun yasha. O‘ldirma...”) Bu parchalarni ijodkor o‘zgarishlarsiz aynan keltirgan va ular qo‘shirnoqda berilgan.

Shuningdek, intensional intertekstuallikka adibning “Bodom qishda gulladi” hikoyasida keltirilgan Usmon Nosirning “Sevgi sening shirin tilingdan kim o‘pmagan, kim tishlamagan?!” satrlari hikoyadagi bosh qahramonda ruhan, aqlan, o‘shishga, o‘zgarishga sabab bo‘ladi. Nosirjon dinamik obraz sifatida avval aqli biroz zaifroq, soddaroq, boladay beg‘ubor edi. Hikoyada “begona matn” ta’siri shu qadar kuchliki, “begona” matn funksiyasi shu qadar katta ediki, Nosirjonning qalbiga umid solgan va kasalxonadagi xonadoshlarining pichinglari, hazil-huzullari bilan bo‘lajak shifokor Hubbijamolga nisbatan sevgi tuyg‘usini sodda yigit qalbiga solgan ushbu satrlar – syujetni o‘z atrofida birlashtirgan yadroga aylanadi. Shuningdek, hikoyada:

“...Qanday qabohat,

Ki odamning o‘ziginamas,

Hissini ham xarob qilsa davr!” – parchasi keltiriladi.

Hikoyadagi epizodik qahramonlardan biri Qobil do‘xtir roviyga ushbu she’riy parchalarni o‘zimga deya roviyga taqdim etadi, kitobxon uning soxta ijodkorligi tushunadi:

“Yaxshi qol, Oq dengiz, yaxshi qol shimol,

To‘lqinlar qo‘ynimga qizdek kirdingiz...” [12]

“Bodom qishda gulladi” hikoyasida roviyning xayolini band etgan “Qizil va qora” asari hamda Nosirjon obrazini tom ma’noda o‘zgartirgan, ongini notanish tajribalarga duchor qilgan Usmon Nosirning she’ridan parcha beriladi. Muallif hikoyada bosh qahramon xarakteri, tashqi ko‘rinishiga, uning hayoti va o‘tmishi, savodsiz bo‘lib qolishiga olib kelgan omillarni ochiqlab borar ekan, o‘quvchining diqqatini bu detallarga qaratishni maqsad qilmaydi. Qahramon atrofdagilarning

yolg'on, hazil aralash gap-so'zi tufayli ilgari his qilmagan tuyg'uni tuyib, ongida yangi tajribani o'zlashtirib boradi. Usmon Nosirning satrlari esa ongda qabul qilinayotgan fenomenlarni mustahkamlaydi. Matnda badiiy asarga nisbatan o'quvchining reaksiyalari tasvirlanadi [7]. She'riy parchalar iqtibos sifatida ketirilar ekan, bunday muallifning asosiy maqsadi qahramonlar ruhiyatiga ta'sir etish yoki psixologik dramatismni yuzaga keltirishdir. Shuningdek, adibning "Yozuvchi" hikoyasida qahramonlar suhbatida Ismatjon Boysun madaniyati, tilidagi o'zgarishlar haqida gapira turib, "Ketib qopti Boysundan Boysun!" degan Usmon Nosirning mashhur misralarini eslaydi. Qahramon nutqida beixtiyor yangragan ushbu misra orqali suhbat mazmuni yana ta'sirchan tus oladi. Yozuvchining ko'pgina hikoyalari matnda adabiy iqtiboslardan, she'riy misralar ko'pligi bilan diqqatni tortadi. Lirikani nozik tushungan yozuvchi, aytish mumkinki, har bir she'riy parchani voqealar mantig'iga mos tarzda, qahramon ruhiyati, asar pafosiga uyg'un tarzda keltiradi. Masalan: "Xumor" hikoyasida: "Kuz tushib qoldi-ya. Ah, qanday yaxshi fasl. Shoirning sevgan fasli. Abdulla Oripovni yaxshi ko'rasizmi? Menga juda yoqadi. Esleysizmi, kuz turkumi bor:

«Ochiq ayvon ostin maskan etgan dam

Xazon davrasida kutaman seni...»

Yaxshi-i.

Paxta tergansiz-a? E, nima deyaqman. Paxta termagan o'zbek bolasi bor ekanmi!" degan parchani olaylik. "Xumor" hikoyasidagi iqtibosning poetik funksiyasini tahlilqilsak, Berilgan parcha hikoyada iqtibosning atributli turini tashkil etadi: unda Abdulla Oripov nomi, she'ridan to'liq parcha va uning kuz haqidagi "turkum"i ochiq ko'rsatilgan. Bu holda yozuvchi boshqa adib so'zlarini keltirish orqali matnning intertekstualligini kuchaytiradi, qahramon ruhiyatini yanada aniqroq tasvirlashga xizmat qiladi. Qahramon ruhiyati va kuz obrazining ikki qatlami:

1. **Birlamchi qatlam:** Qahramon kuzni oddiy, estetik jihatdan sevadi. Bu tasvir o'quvchiga tanish kayfiyatni beradi: kuz – shoirilar ilhom manbai, ruhiyatning lirizmga to'lib-toshgan davri. Shu yerda Oripov she'ridan keltirilgan misralar qahramonning o'y-kechinmalariga mos tushadi.

2. **Ikkinchi qatlam:** Hikoya voqealari davomida kuz – hayotning "mavsumiy poyoni" timsoliga aylanadi. Qahramonning yoshlik davri paxtazorlarda mehnatga qurbon bo'ladi. Selitra hidi, zaharli dorilar, sog'liqning yemirilishi — bularning bari qahramon hayotida kuzni muborak fasl emas, balki muddatidan oldin kelgan "xazon fasli"ga aylantiradi. Demak, kuz tasvirida ironik ikkilanish mavjud: tashqarida kuz faslining go'zalligi, ichki qatlamda esa yosh umrni "so'ndiruvchi kuz" timsoli yashiringan.

Xulosa qilib aytganda, adib ijodida intertekstual birliklarning muhim turi bo'lgan iqtiboslar keng qo'llangan. Asosan, she'riy, diniy, tarixiy manbalar hamda mashhur yozuvchilarning asarlaridan keltirilgan iqtiboslar matnga chuqur falsafiylik bag'ishlagan, madaniy xotirani faollashtirgan va o'quvchi tafakkurini kengaytirgan. Ayniqsa, yozuvchi xalq dostonlaridan, xususan, "Alpomish" dostonidan mahorat bilan foydalanib, o'z hikoya matni bilan mazmuniy parallel aloqadorlikni ta'minlagan. Adibning "Kuzda bahor havosi" hikoyasida xalq dostoni motivlari badiiy asarda zamonaviy ma'no kasb etgan.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бахтин, М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – Москва: Советская наука, 1963. – 364 с.
2. Barthes, R. Le plaisir du texte. – Paris: Editions du Seuil, 1973. – 187 p.
3. Kristeva, J. Semeiotike: Recherches pour une semanalyse. – Paris: Editions du Seuil, 1969. – 280 p.
4. Холмирзаев Ш. Сайланма Ш. Тошкент. Шарк, 2006. – 510 Б.
5. Холмирзаев Ш. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарк, 2020. – 750 Б.
6. Холмирзаев Ш. Кузда баҳор ҳавоси / Сайланма. Ш. жилд. – Тошкент: Шарк, 2006. – Б. 450.
7. Tilovova M. Badiiy ijod fenomenologiyasi. fil.fan.f.d. diss. Qarshi – 2023. – B. 80.
8. <https://kh-davron.uz/kutubxona/multimedia/maqsud-shayxzoda-haqida-fikrlarxotirlarbagishlovlar-va-shoirning-oz-i-oqigan-sherlar.html>
9. https://forum.alexanderpalace.org/index.php?topic=861.0&utm_source
10. https://stevehickey.wordpress.com/tag/sermon-on-the-mount/?utm_source
11. https://writing.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/535/2018/08/Literary-Quotations.pdf?utm_source
12. Bodom qishda gulladi/Tanlangan asarlar: Hikoyalar. – T.: Sharq, 2020. – B. 325.

JADID ADABIYOTIDA “SOFT POWER” NING QO‘LLANILISHI VA UNING JAMIYAT ONGIGA TA’SIRI

U.Yangiboyeva, talaba, Urganch innovatsion universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidlar harakati zamonaviy “soft power” konsepsiyasi asosida tahlil qilinadi. Ularning matbuot, teatr va adabiyot orqali jamiyat ongiga ko‘rsatgan ma’naviy ta’siri yoritiladi va bugungi davr bilan qiyoslanadi. Jadidlar merosining hozirgi zamon uchun dolzarbligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: jadidlar, soft power, ma’rifatchilik, matbuot, teatr, ijtimoiy ta’sir, madaniyat, jamiyat ongi.

Аннотация. В данной статье деятельность джадидского движения анализируется с позиции современной концепции «мягкой силы» (soft power). Раскрывается их моральное влияние на общественное сознание через прессу, театр и литературу, а также проводится сравнительный анализ с современным временем. Обосновывается актуальность наследия джадидов для современного общества.

Ключевые слова: джадиды, мягкая сила, просветительство, печать, театр, общественное сознание, культура, социальное влияние.

Abstract. This article analyzes the Jadid movement through the lens of the modern “soft power” concept. It highlights their moral influence on public consciousness via the press, theater, and literature, and compares it with contemporary times. The relevance of the Jadids’ legacy for modern society is substantiated.

Key words: Jadids, soft power, enlightenment, press, theater, public consciousness, culture, social influence.

Kirish. XX asr boshlarida Turkiston hududida shakllangan jadidlar harakati jamiyat taraqqiyotiga to‘sqinlik qilayotgan ijtimoiy, madaniy va ma’naviy muammolarga javob sifatida vujudga keldi. Mustamlakachilik sharoiti, keng tarqalgan savodsizlik, eskicha tafakkur va ijtimoiy befarqlik **jamiyat rivojiga jiddiy** salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan edi. Jadidlar ushbu muammolarni anglab, jamiyatni yangilash zaruratini ilgari surdilar.

Jadidlar faoliyatining o‘ziga xos jihati shundaki, ular keskin siyosiy qarshilik yoki zo‘ravonlik yo‘lini tanlamadilar. Aksincha, jamiyatni ichdan isloh qilish, avvalo, inson tafakkurini o‘zgartirish orqali taraqqiyotga erishish mumkin, degan g‘oyani ilgari surdilar. Shu sababli jadidlar ma’rifat, madaniyat va san’atni asosiy ta’sir vositasi sifatida belgiladilar.

Zamonaviy ijtimoiy fanlarda bunday yondashuv “soft power” tushunchasi bilan izohlanadi. “Soft power” majburlashga emas, balki madaniy joziba, bilim va g‘oyalar orqali ta’sir ko‘rsatishga asoslangan kuchdir. Garchi ushbu atama keyinchalik shakllangan bo‘lsa-da, uning amaliy ko‘rinishlari jadidlar faoliyatida yaqqol namoyon bo‘lgan.

Mazkur maqolaning maqsadi jadidlar harakatini “soft power” konsepsiyasi asosida tahlil qilish hamda ularning qalam va sahna orqali jamiyat ongiga ko‘rsatgan ta’sirini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqot jadidlar harakatining ijtimoiy ta’sir mexanizmlarini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, unda asosan **sifat tahliliga asoslangan kompleks metodologik yondashuv** qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida jadidlar faoliyati tarixiy hodisa sifatida emas, balki ongli ravishda ishlab chiqilgan madaniy va ma’naviy ta’sir strategiyasi sifatida o‘rganildi.

Avvalo, **tarixiy-kontekstual tahlil** usuli orqali XX asr boshlaridagi Turkiston ijtimoiy-siyosiy muhitining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilindi. Mustamlakachilik sharoiti, ta’lim tizimidagi muammolar, savodsizlik darajasi va jamiyat tafakkuridagi turg‘unlik jadidlar harakati paydo bo‘lishining asosiy omillari sifatida ko‘rib chiqildi.

Shuningdek, **kontent tahlil** usuli jadid publitsistikasi va dramaturgiyasida ilgari surilgan g‘oyalarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Gazeta va jurnallarda chop etilgan maqolalar, teatr

asarlari mazmunan tahlil qilinib, ulardagi ijtimoiy tanqid, ma'rifiy g'oyalar va madaniy islohotlarga chaqiriqlar o'rganildi.

Bundan tashqari, **qiyosiy tahlil** yordamida jadidlar faoliyati zamonaviy “soft power” nazariyasi bilan solishtirildi. Ushbu yondashuv jadidlar tomonidan qo'llangan usullarni bugungi madaniy va axborot ta'sir mexanizmlari bilan bog'lash imkonini berdi. Tadqiqotda **interpretativ (talqin) yondashuv** ham qo'llanilib, teatr va badiiy asarlardagi ramziy ma'nolar, obrazlar va g'oyalar chuqur sharhlanadi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari jadidlar harakati jamiyat ongiga ta'sir ko'rsatishda izchil va puxta o'ylangan strategiyaga asoslanganini ko'rsatdi. Jadidlar o'z faoliyatida zo'ravonlik, majburlash yoki ochiq siyosiy qarshilikdan voz kechib, ma'naviy va madaniy ta'sir usullarini ustuvor deb bildilar.

Tarixni bilmay yoki o'rganmay turib kelajak to'g'risida o'ylash va olg'a dadil qadam tashlash mumkin emas. O'z o'tmishini bilgan xalq hayotda uchrashi mumkin bo'lgan xatolarning oldini oladi, boshqalar uchun Istiqlool uchun kurashda namuna bo'la oladi. Shuning uchun ham Prezidentimiz: «Jadid bobolarimiz butun umrlarini milliy uyg'onish g'oyasiga bag'ishlab, o'lkani jaholat va qoloqlikdan olib chiqish, millatimizni g'aflat botqog'idan qutqarish uchun bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etdilar. Shu yo'lda ular o'zlarining aziz jonlarini ham qurbon qildilar. Ular “Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lishi ham mumkin emas” degan hadisi sharifni hayotiy e'tiqod deb bildilar. Milliy istiqlool, taraqqiyot va farovonlikka, avvalo, ma'rifat orqali, dunyoviy va diniy bilim, zamonaviy ilm-hunarlarini chuqur egallash orqali erishish mumkin, deb hisobladilar [1].

Matbuot jadidlar uchun asosiy ta'sir maydoniga aylandi. Gazeta va jurnallar orqali ular savodsizlikning zararli oqibatlarini ochib berib, eskicha ta'lim tizimini tanqid qildilar. Shu bilan birga, zamonaviy bilimlar, ilm-fan yutuqlari va taraqqiyot g'oyalari keng targ'ib qilindi. Jadid publitsistikasi o'zining sodda va ravon tili bilan keng ommaning e'tiborini tortib, jamiyatda fikriy uyg'onish jarayonini boshlab berdi.

Jadidlar davrida dramaturgiyaning yangi janr sifatida rivojlanishi nafaqat adabiyot uchun, balki jamiyat uchun ham tengsiz yangilik deya baholash mumkin. M.Behbudiyning “Padarkush”, A.Avloniyning “Advakatlik osonmi?”, A.Qodiriyning “Baxtsiz kuyov” kabi sahna asarlarining yozilishi va ularning teatrlashtirilishining misoli minglagan “ko'r ko'zlarning ochilishi” ga qiyoslash mumkin. Chunki oddiy xalq o'z muammolarining yechimini sahnada ko'ra boshladi, fikrlar uyg'ondi, xulosalar chiqarildi. Hayotiy dalillar asosida ularda ilm o'rganishning naqadar kuchli va tengsiz qudratga ega ekanligi asoslanadi.

Jadidchilik harakati jadid adabiyotining asoschilari bo'lgan yirik iste'dod egalari-jadid adibi, shoiri, dramaturgi va san'at vakillarini tarbiya qildi. Bunga misol tariqasida haqiqat va erk kuychisi A.Cho'lponni keltirishimiz mumkin.

Jadid adabiyotida she'riyat ya'ni jadid she'riyati eng sermahsul va ommabop janr sifatida alohida ko'zga tashlandi. Jadid g'oyalarining xalqqa yoyilishi, singishi va amaliy natijalar berishida she'riyat san'atining ta'sir ko'rsatishi kuchli bo'ldi. Shuning uchun ham jadid adiblarining aksariyat yirik nomayondalari o'z ijodiy-amaliy faoliyatini she'r yozish va drama bilan bog'liq holda olib bordi. Shu jumladan, Abdulhamid Cho'lpon ham o'z she'rlarida jadidchilik g'oyalarini olg'a surdi. Shunday qilib, jadid adabiyotida she'riyat o'ziga xos tarzda namoyon bo'ldi. Cho'lponning she'rlari jadid adabiyoti mafkurasini yoritib bera oldi. Xususan, Cho'lponning kichik-kichik she'rlaridan tortib, katta janrdagi asarlarida, barcha ma'rifatparvar ijodkorlar ijodida jadid adabiyoti mafkurasi mavzuga aylana oldi. O'sha davr nuqtayi nazaridan kelib chiqib, jadid adabiyotida janriy izlanish holatlari ko'plab uchrab turishi va ularning mafkurasi chinakam mavzu bo'la oldi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Olingan natijalar jadidlar faoliyatini “soft power”ning tarixiy va milliy shakli sifatida baholash imkonini beradi [2].

Muhokama: Tadqiqot natijalari zamonaviy “soft power” nazariyalari bilan qiyoslanganda, jadidlar faoliyati ushbu tushunchaning asosiy tamoyillariga to'liq mos kelishi aniqlanadi. Jadidlar jamiyatni zo'ravonlik orqali emas, balki ishontirish va ma'naviy ta'sir orqali o'zgartirish mumkinligini amalda isbotladilar.

Xususan, teatr san'ati orqali jadidlar murakkab ijtimoiy muammolarni ochiq siyosiy shiorlarsiz ifodalashga erishdilar. O'sha davrda yozilgan sahna asarlari orqali bilimsizlik, johillikning fojiaiy

oqibatlari badiiy shaklda ko'rsatilib, tomoshabin ma'naviyatiga, ongiga ma'naviy ta'sir ko'rsatdi. Bu yondashuv "soft power" ning eng muhim xususiyati — majburlamasdan ishonitirish tamoyiliga to'liq mos keladi.

Bugungi globallashuv sharoitida ommaviy axborot vositalari, kino, internet va ijtimoiy tarmoqlar jamiyat ongiga kuchli ta'sir ko'rsatayotganini kuzatish mumkin. Jadidlar davrida esa matbuot va teatr aynan shunday vazifani bajargan. Shu bois jadidlar tajribasi bugungi madaniy aloqa va axborot siyosatini o'rganishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, jadidlar harakati jamiyatni yangilashga qaratilgan chuqur o'ylangan va uzoq muddatli ijtimoiy ta'sir strategiyasiga ega bo'lgan.

Ular qalam va sahna vositasida jamiyat ongini o'zgartirishga intilib, barqaror ma'naviy o'zgarishlarga zamin yaratganlar.

Jadidlar tomonidan qo'llangan matbuot, publitsistika va teatr vositalari "soft power" ning milliy va tarixiy modeli sifatida baholanishi mumkin. Ushbu tajriba bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, jamiyat taraqqiyoti uchun avvalo inson tafakkurini yangilash zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqot natijalari jadidlar merosini nafaqat tarixiy hodisa, balki zamonaviy axborot va madaniy ta'sir jarayonlarini tushunishda muhim nazariy manba sifatida baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Ma'naviyat, 1999.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
3. Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. — New York: PublicAffairs, 2004.
4. Rustam Sharipov, Kamola Sharipova. Jadid adabiyotida ijtimoiy-siyosiy voqelikning aks etishi. — T., 2021.
5. Karimov N. — XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent.

UO'K 811.581:81'38

XITOIY TILIDA IFODALILIKNI TA'MINLOVCHI MORFOLOGIK VOSITALAR

M.Y. Yashnarbekova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

E-mail: m.yashnarbekova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada xitoy tilida nutqning ifodaliligini ta'minlovchi morfologik vositalar stilistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida reduplikatsiya, affiksatsiya, so'z qo'shish hamda miqdor so'zlarining uslubiy imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Xitoy tilining izolyativ tipga mansubligi sababli unda morfologik vositalar grammatik vazifadan tashqari muhim stilistik vazifani ham bajaradi. Ayniqsa reduplikatsiya nutqning obrazlilikini kuchaytirish, hissiy rang berish hamda ritmik ohang yaratishda keng qo'llaniladi. Maqolada xitoy adabiyoti namunalari asosida morfologik modellarning uslubiy ta'siri tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: xitoy tili, stilistika, reduplikatsiya, morfologiya, ekspressivlik, affiksatsiya, so'z qo'shish, miqdor so'zlari, lingvostilistika.

Аннотация. В данной статье с точки зрения стилистики анализируются морфологические средства, обеспечивающие выразительность речи в китайском языке. В рамках исследования рассматриваются стилистические возможности редупликации, аффиксации, словосложения, а также количественных слов. В силу того, что китайский язык относится к изолирующему типу, морфологические средства в нём выполняют не только грамматическую, но и важную стилистическую функцию. В частности, редупликация широко используется для усиления образности речи, придания эмоциональной окраски и создания ритмической организации высказывания. В статье также анализируется стилистическое воздействие морфологических моделей на материале произведений китайской литературы.

Ключевые слова: китайский язык, стилистика, редупликация, морфология, экспрессивность, аффиксация, словосложение, количественные слова, лингвостилитика.

Abstract. This article analyzes the morphological means that ensure expressiveness in the Chinese language from a stylistic perspective. Within the framework of the study, the stylistic potential of reduplication, affixation, word formation through compounding, and the use of classifiers

(measure words) is examined. Due to the fact that Chinese belongs to the isolating type of languages, morphological means perform not only grammatical functions but also important stylistic functions. In particular, reduplication is widely used to enhance imagery in speech, convey emotional coloring, and create rhythmic effect. The article also analyzes the stylistic impact of various morphological models based on examples from Chinese literary works.

Key words: Chinese language, stylistics, reduplication, morphology, expressiveness, affixation, compounding, classifiers, linguistic stylistics.

Kirish. Til stilistikasi til birliklarining ifodaviy imkoniyatlarini o'rganadigan muhim tilshunoslik sohasi hisoblanadi. Har bir tilda nutqning ta'sirchanligini oshirish uchun turli grammatik, leksik va morfologik vositalar mavjud. Xitoy tilida bu vositalarning o'ziga xosligi uning tipologik tuzilishi bilan bog'liqdir. Xitoy tili izolyativ til bo'lib, unda grammatik ma'no ko'pincha affiksalar orqali emas, balki so'z tartibi va yordamchi birliklar orqali ifodalanadi. Shunga qaramay, xitoy tilida morfologik vositalar nutqning ifodaliligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xitoy tilida reduplikatsiya, affiksatsiya va so'z qo'shish kabi jarayonlar nutqning hissiy va obrazli bo'lishiga xizmat qiladi. Bu vositalar yordamida nutqning semantik mazmuni kuchaytiriladi, muallifning subyektiv munosabati ifodalanadi va matnning estetik ta'siri oshadi. Ayniqsa badiiy adabiyotda bu vositalar keng qo'llanilib, tilning tasviriy imkoniyatlarini boyitadi.

Mazkur maqolaning maqsadi xitoy tilida ifodalilikni ta'minlovchi asosiy morfologik vositalarni aniqlash va ularning stilistik funksiyalarini tahlil qilishdan iboratdir.

Asosiy qism. Reduplikatsiya ifodalilikni ta'minlovchi asosiy morfologik vosita sifatida. Reduplikatsiya (重叠 chónɡdié yoki 叠音 diéyīn) xitoy tilidagi eng mahsuldor morfologik jarayonlardan biridir. Reduplikatsiya morfema yoki so'zning to'liq yoki qisman takrorlanishi orqali yangi stilistik yoki grammatik ma'no hosil qiladi. Bu jarayon xitoy tilining muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, nutqning emotsional va obrazli bo'lishiga xizmat qiladi.

Xitoy tilida reduplikatsiya ko'pincha harakatning qisqa muddatligini, belgining kuchayishini yoki yumshatilishini ifodalash uchun ishlatiladi. Shuningdek, reduplikatsiya nutqqa ritmik ohang beradi va badiiy matnlarning estetik ta'sirini kuchaytiradi. Shu sababli reduplikatsiya xitoy tilining stilistik tizimida alohida o'rin egallaydi.

Reduplikatsiyaning asosiy modellari. Reduplikatsiyaning eng keng tarqalgan modeli AA modeli hisoblanadi. Bu model bir bo'g'inli so'zlarning takrorlanishi orqali hosil qilinadi. Otlarning reduplikatsiyasida umumlashtruvchi ma'no paydo bo'ladi. Masalan, 人人 (rénrén) shakli "har bir odam", 天天 (tiāntiān) esa "har kuni" degan ma'noni anglatadi. Bunday takroriy shakllar nutqda umumiylik va jamlovchi ma'no hosil qiladi.

Sifatlarning reduplikatsiyasida esa belgining kuchayishi yoki yumshatilishi ifodalanadi. Masalan, 慢慢 (mànmàn) shakli harakatning asta-sekin sodir bo'layotganini bildiradi. Bu shakl nutqqa yumshoqlik va muloyimlik ohangini beradi.

She'riyatda reduplikatsiya muallifning hissiy holatini ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, xitoy shoiri SYUY Chjimo "再别康桥" ("Kembrij bilan xayrlashuv") she'rida quyidagi misrani qo'llaydi:

轻轻的我走了，正如我轻轻的来。(Qīngqīng de wǒ zǒu le, zhèngrú wǒ qīngqīng de lái.)
Ushbu misrada 轻轻 (qīngqīng – "sekingina") so'zining takrorlanishi vidolashuv paytidagi sokinlik va qayg'uni ifodalaydi. Takrorlash orqali she'rning ritmik ohangi kuchayadi va matnning lirizmi oshadi.

Ikki bo'g'inli so'zlarning reduplikatsiyasi orqali hosil qilinadigan AABB modeli ham xitoy tilida keng qo'llaniladi. Bu model ko'pincha sifatlar va ravishlarda uchraydi hamda nutqqa hissiy rang beradi. Masalan, 高高兴兴 (gāogāo-xìngxìng) shakli juda xursand holatni ifodalaydi.

Lao She ning mashhur "骆驼祥子" (Luòtuó Xiángzi – "Riksha") romanida quyidagi jumla uchraydi: 孩子们高高兴兴地跑出去，院子里热热闹闹的，到处是欢声笑语。Bu misolda 高高兴兴 (gāogāo-xìngxìng – "juda xursand, xursand-xursand") va 热热闹闹 (rèrè-nàonào – "shovqin-suronli, juda gavjum") reduplikatsiya shakllari bolalarning quvonchini va hovlidagi jonli muhitni

ifodalaydi. To'rt bo'g'inli reduplikatsiya matnning ritmini kuchaytirib, tasvirning jonli bo'lishiga xizmat qiladi.

Xitoy tilida shuningdek ABAB modeli ham mavjud bo'lib, u asosan fe'llarga xosdir. Bu model harakatning takroriylikini yoki davomiyligini bildiradi. Masalan, 研究研究 (yánjiū yánjiū) “o'rganib ko'rmoq”, 考虑考虑 (kǎolù kǎolù) esa “o'ylab ko'rmoq” degan ma'nolarni beradi. Bunday shakllar og'zaki nutqda ko'proq uchraydi va gapga erkin ohang bag'ishlaydi.

Ekspressiv affiksatsiya. Xitoy tilida reduplikatsiyadan tashqari affiksatsiya ham muhim stilistik vosita hisoblanadi. Ayrim affikslar so'zga hissiy yoki pragmatik rang beradi. Masalan, 儿 (ér) qo'shimchasi kichraytirish yoki erkalash ma'nosini ifodalashi mumkin. 花儿 (huār) shakli “gulcha”, 鸟儿 (niǎor) esa “qushcha” degan ma'noni anglatadi. Bu qo'shimcha ko'pincha og'zaki nutqda ishlatiladi va nutqqa samimiy ohang beradi.

子 (zi) qo'shimchasi esa ayrim kontekstlarda salbiy bahoni ifodalashi mumkin. Masalan, 傻子 (shǎzi) “ahmoq”, 骗子 (piànzi) esa “firibgar” degan ma'noni bildiradi. Bu yerda qo'shimcha so'zning stilistik rangini kuchaytiradi.

So'z qo'shish ekspressivlik vositasi sifatida. Xitoy tilida so'z qo'shish so'z yasashning eng muhim usullaridan biri hisoblanadi. Stilistik jihatdan qaralganda, so'z qo'shish orqali obrazli birliklar yaratiladi. Masalan, 铁石心肠 (tiěshí xīncháng) iborasi “toshhurak” ma'nosini anglatadi. Bu yerda metaforik komponentlar orqali insonning qattiqqo'l xarakteri tasvirlanadi.

Shuningdek, antonimik komponentlardan tashkil topgan birliklar ham keng qo'llaniladi. Masalan, 生死 (shēngsǐ) “hayot va o'lim” degan umumlashtiruvchi ma'noni beradi.

Sinonimik komponentlardan tashkil topgan birliklar esa ma'noni kuchaytiradi. Masalan, 美丽 (měili) va 悲伤 (bēishāng) kabi birliklar badiiy nutqda tasviriylilikni oshiradi.

Miqdor so'zlarining uslubi qo'llanilishi. Xitoy tilida miqdor so'zlari (量词 liàngcí) otlarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. To'g'ri miqdor so'zini tanlash nutqning stilistik rangini o'zgartirishi mumkin. Masalan, 一个人 (yī gè rén) betaraf tarzda “bir odam” degan ma'noni bildiradi. Biroq 一位先生 (yī wèi xiānsheng) shaklida 位 klassifikatori hurmat ma'nosini ifodalaydi. Aksincha, 一条人 (yī tiáo rén) shakli insonni narsaga qiyoslash orqali kamsitish ohangini yaratadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xitoy tilida morfologik vositalar nutqning ifodalililigini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa reduplikatsiya xitoy tilining eng mahsuldor va stilistik jihatdan ta'sirchan morfologik jarayonlaridan biri bo'lib, u nutqqa emotsional rang, ritmik ohang va obrazlilik bag'ishlaydi. AA, AABB va ABAB kabi reduplikatsiya modellari turli semantik va stilistik vazifalarni bajarib, harakatning davomiyligi, belgining kuchayishi yoki yumshatilishini ifodalash imkonini beradi. Badiiy matnlarda reduplikatsiyaning qo'llanilishi tasvirning jonliligini oshiradi va matnning estetik ta'sirini kuchaytiradi.

Shuningdek, affiksatsiya, so'z qo'shish va miqdor so'zlarining stilistik qo'llanilishi ham xitoy tilining ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi. 儿, 子 va 老 kabi affikslar nutqqa turli emotsional va pragmatik ranglar beradi, so'z qo'shish orqali obrazli va umumlashtiruvchi birliklar hosil qilinadi, miqdor so'zlarining tanlanishi esa nutqning baholovchi yoki hurmat ifodalovchi ma'nosini o'zgartirishi mumkin. Shu sababli xitoy tilining morfologik tizimi nafaqat grammatik, balki stilistik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, tilning badiiy va kommunikativ imkoniyatlarini boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nasirova S.A. Xitoy tili stilistikasi asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2019. – 15–180-betlar.

2. 陈望道. 修辞学发凡. 上海: 上海教育出版社, 2001 年. – 第 1–350 页。

3. 吕叔湘. 现代汉语语法研究. 北京: 商务印书馆, 2012 年. – 第 25–420 页。

4. 李庆华. 现代汉语修辞学. 北京: 北京大学出版社, 2015 年. – 第 10–300 页。

5. 徐志摩. 再别康桥 // 中国现代诗歌选集[C]. 北京: 人民文学出版社, 2005 年. – 第 112–113 页。

6. 老舍. 骆驼祥子. 北京: 人民文学出版社, 2006 年 (原著 1936 年). – 第 1–250 页。

A THEORETICAL EXAMINATION OF ADVERTISING DISCOURSE: DEFINITIONS, FUNCTIONS, AND KEY CHARACTERISTICS

M.S.Yusupova, master student, Termez Univeristy of Economics and Service, Termez

E.M.Davlyatova, PhD, Associate Professor, Termez State University, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqolada reklama diskursining tabiati ya'ni reklamalarda til va muloqot strategiyalarining qo'llanilishi tahlil qilinadi. Unda reklama diskursining ta'riflari berilib, uning asosiy vazifalari hamda o'ziga xos xususiyatlari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: reklama diskursi, ishontiruvchi nutq, kommunikativ vazifalar, lingvistik xususiyatlar, reklamaviy til.

Аннотация. В данной статье рассматривается природа рекламного дискурса с акцентом на то, как реклама использует язык и коммуникативные стратегии для достижения своих целей. Даются определения рекламного дискурса и анализируются его основные функции (такие как информирование и убеждение аудитории), а также его отличительные особенности.

Ключевые слова: рекламный дискурс, убедительный язык, коммуникативные функции, лингвистические особенности, язык рекламы.

Abstract. This article examines the nature of advertising discourse, focusing on how advertisements use language and communication strategies to achieve their goals. It provides definitions of advertising discourse and explores its primary functions (such as informing and persuading audiences) and distinctive features.

Key words: advertising discourse, persuasive language, communication functions, linguistic features, advertising language.

Introduction. Advertising is ubiquitous in modern life – we encounter ads in print, online, on billboards, and through broadcast media. Yet, although advertising surrounds us, we often do not pause to consider its nature as a form of discourse. In linguistics, discourse refers to language in use beyond isolated sentences, encompassing how texts and communication are structured for meaning and effect. Advertising discourse specifically means the way language are used in advertisements to communicate messages, often with the explicit goal of influencing an audience. For example, one definition describes advertising discourse as the study of the language and communication strategies used in advertising to persuade and influence consumers. In simpler terms, an advertisement can be seen as a crafted message or “conversation” directed at readers or viewers, intended to grab attention and shape perceptions about products or services.

Historically, the term “advertise” comes from Latin *advertere*, meaning “to direct attention to”. This origin highlights the fundamental purpose of advertising discourse: to direct people’s attention toward certain commodities, services, or ideas and ultimately influence their decisions. Unlike ordinary conversation, advertising is usually a one-way communication from an advertiser to a mass audience. It is goal-oriented discourse, designed with a clear purpose, typically to inform potential customers about offerings and persuade them to adopt a certain viewpoint or to take action. Because of its persuasive intent and public reach, advertising has evolved into “a privileged form of social discourse” in the 20th and 21st centuries with considerable rhetorical force in society. Advertisements do more than just announce availability of products; they seek to create associations, appeal to emotions, and even shape cultural norms. As one scholar notes, advertising today is deeply entrenched in our culture, “brand names, logos, trademarks, jingles, and slogans have become part and parcel of the “mental encyclopedia” of virtually everyone who lives in a modern society”. This introduction sets the stage for a closer look at what exactly constitutes advertising discourse, what functions it serves, and what features make it distinct.

Literature review and methodology. In linguistic research, advertising is often examined as a specialized discourse genre. To describe the nature of advertising discourse, scholars have proposed various definitions emphasizing its communicative intent. For instance, advertising discourse can be

defined as “the use of language and communication strategies in advertising to construct meaning, convey messages, and shape consumer perceptions and behaviors”. This implies that advertising discourse is not limited to words alone, it encompasses textual elements, visual imagery, and even audio or multimodal components in broadcast media. All these elements work together to form a coherent message. Importantly, advertising discourse is inherently persuasive. It differs from neutral information transmission because it is designed to influence the attitudes or actions of its audience in favor of whatever is being advertised. Cook describes advertising as a type of discourse that orchestrates language, images, sounds, and context to engage readers at both rational and emotional levels [1]. In other words, advertising discourse operates on multiple semiotic levels to achieve impact.

Like any form of communication, advertising performs certain key functions. According to advertising scholars, the primary functions of advertising include informing, persuading, and reminding. In academic terms, Shavitt et al. identify five main functions of advertising: societal, economic, entertaining, informative, and a credibility function. The societal and economic functions refer to the role advertising plays in society and the economy, for example, creating consumer awareness and even providing funding for media and entertainment. The informative function means advertising disseminates information about products, services, or causes, such as features, prices, or new offerings [2].

Modern advertising is typically multimodal. That is, the text works in tandem with images to convey the message. A single advertisement often relies on visuals to set a scene or evoke emotions, while the text anchors or complements that imagery. According to El-Daly, advertising discourse focuses on the interaction of language, image, and layout as joint contributors to meaning. For example, a print ad’s layout, the way the headline, body copy, logo, and picture are arranged, is strategically designed to guide the reader’s eye and create a narrative flow or emphasis [3]. Visual elements may carry implicit messages that the text reinforces or vice versa. This interplay means that analyzing advertising discourse often requires considering context and cultural knowledge: ads frequently use symbolism, reference shared cultural values or stereotypes, and assume the audience will infer unstated meanings. In pragmatic terms, ads rely on the audience’s background knowledge and even “shared presuppositions” for the message to land effectively [4].

Analysis. To see the features of advertising language in action, let’s break down a well-known advertisement. Take Nike’s famous slogan, “Just do it”. This slogan is only three words long, yet it exemplifies multiple features of advertising discourse:

It’s an imperative sentence, directly addressing the reader to take action. The pronoun “you” is omitted, which is common in slogans (the ad doesn’t say “You just do it,” it simply says “Just do it,” assuming the “you”). This ellipsis makes the phrase more concise and punchy.

The slogan is motivational and ambiguous, “Do it” can refer to any goal or challenge the reader has in mind, which makes it broadly applicable and personally relevant. This is a clever use of strategic ambiguity, by not specifying the action, it encourages the audience to fill in the blank with whatever aspirational act they are considering, thus personalizing the message.

It carries an emotive and persuasive force without any factual content. There’s no product mentioned, no detail about shoes or apparel; instead, the slogan builds Nike’s brand identity around empowerment and determination. This reflects the image-centric strategy of modern advertising noted earlier: the ad is selling a lifestyle or attitude as much as a product.

Results. The result of these features is a discourse form that is instantly recognizable. One can often tell an advertising message from other discourse types by its tone and structure. For example, a sentence like “Refreshing taste, zero regrets – find your bliss in every bottle” is clearly advertising in nature, not something you’d find in a news article or a casual chat among friends. It has the polish, positivity, and persuasive slant characteristic of an ad.

Another key result from examining advertising discourse is understanding its effectiveness. The combination of brevity, repetition, and emotional appeal leads to strong recall. People might not remember a newspaper article they read last week, but they can often recite a jingle or slogan from a commercial they heard in childhood. This speaks to the designed memorability of advertising

language. By anchoring in the audience's memory, ads aim to influence consumer behavior whenever a relevant decision arises.

Finally, the analysis highlights that advertising discourse is both a product of its culture and an influencer on culture. It reflects current linguistic trends, for example, modern digital ads might use internet slang or hashtags, and it also introduces new phrases and ideas into public discourse. Understanding the nature of advertising discourse is thus valuable not only for marketers and linguists, but for anyone navigating the contemporary media landscape, as it helps one to critically evaluate the constant stream of persuasive messages we encounter.

Conclusion. In conclusion, advertising discourse can be seen as a dynamic and complex form of communication that merges information transmission with persuasive artistry. We have defined advertising discourse as the language (and associated symbolic content) of advertisements, crafted to direct attention and influence audience attitudes and behaviors. Its nature is inherently multifaceted: it must inform enough to be credible and useful, yet entice enough to prompt action. To achieve this, advertising has developed a repertoire of strategies and linguistic features that distinguish it from other types of discourse.

Advertising discourse is a testament to the power of language when purposefully directed. It shows how, in a few well-chosen words, one can tell a story, trigger an emotion, and prompt an action. From "Just do it" to countless other examples, we see how the marriage of linguistic creativity and strategic intent lies at the heart of advertising's influence. Understanding this not only illuminates a significant portion of the messages circulating in our world but also highlights the broader principle that the way something is communicated can be as important as what is communicated, a principle that advertising has exploited perhaps better than any other domain.

REFERENCES:

1. Cook, G. (2001). *The Discourse of Advertising* (2nd ed.). London: Routledge.
2. Shavitt, S., Lowrey, P., & Haefner, J. (1998). Public attitudes toward advertising: More favorable than you might think. *Journal of Advertising Research*, 38(4), 7–22.
3. El-Daly, H. M. (2012). Toward an understanding of the discourse of advertising: Review of research, and special reference to the Egyptian media. *Global Journal of Human Social Science*, 12(4), 79–94
4. Kochetova, L. A. (2010). Functions of advertising discourse: Taxonomy and dynamic aspects of realization. *Science Journal of Volgograd State University: Linguistics*, 9(2), 24–30.
5. Goddard, A. (1998). *The Language of Advertising: Written Texts*. London: Routledge.

UO'K 659.1:81'42

REKLAMA MATNLARIDA GRAFIK VOSITALARNING EKSPRESSIV-PRAGMATIK TAHLILI

K.Q.Yusupova, doktorant, O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklor instituti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqola grafik vositalarning reklama dizaynidagi rolini o'rganishda til nazariyasi, semiotika (belgilar haqidagi fan) va press-dizaynga oid nazariy manbalarga murojaat qilish ilmiy xulosalarning asosli bo'lishini ta'minlashiga ilmiy dalillar orqali ahiqlik kiritadi.

Kalit so'zlar. Grafik vositalar, fonema, grafema, shrift, noan'anaviy yozuv, punktuatsiya, simvollar, logogramma, ekspressiv-pragmatik.

Аннотация. В данной статье представлены научные доказательства в поддержку утверждения о том, что при изучении роли графических средств в рекламном дизайне обращение к теоретическим источникам, связанным с теорией языка, семиотикой (наукой о знаках) и дизайном печатной продукции, обеспечивает достоверность научных выводов.

Ключевые слова. Графические средства, фонема, графема, шрифт, нетрадиционное письмо, пунктуация, символы, логogramma, экспрессивно-прагматический подход.

Abstract. This article presents scientific evidence supporting the assertion that, when studying the role of graphic means in advertising design, drawing on theoretical sources related to language theory, semiotics (the study of signs), and print design ensures the validity of scientific conclusions.

Key words. Graphic means, phoneme, grapheme, font, non-traditional writing, punctuation, symbols, logogram, expressive-pragmatic approach.

Reklama matni polikod tizim sifatida nafaqat nima deyilgani (mazmun), balki uning qanday ko'rinishi (shakl) orqali ham adresatga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Grafik vositalar reklama diskursida birinchi "ko'z urishtirish" jarayonini ta'minlaydi va matnning ekspressiv-pragmatik salohiyatini oshiruvchi asosiy determinant bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy reklama faoliyati o'zining murakkab belgilar tizimi va xususiy tiliga ega bo'lgan soha sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi kunda tadqiqotchilar reklamani nafaqat iqtisodiy yoki marketing hodisasi, balki universal madaniyat fenomeni va murakkab ijtimoiy institut sifatida talqin etmoqdalar[1]. Ushbu tizim ichida shrift verbal (lisoniy) axborotni vizuallashtirishning eng muhim vositasi bo'lib, kommunikatsiya jarayonida alohida o'rin tutadi.

Reklama matnining samaradorligi uning noverbal komponentlari, xususan, shrift va dizaynning funksional adekvatligiga bevosita bog'liqdir. Shrift reklamada shunchaki texnik vosita emas, balki alohida qonuniyatlar asosida harakat qiluvchi belgi hisoblanadi[2]. Tarixan qaralganda, yozma nutq tovushli nutqdan keyin paydo bo'lgan bo'lsa-da, u masofa va vaqt to'siqlarini engib o'tish uchun maxsus tasviriy belgilar va grafik shakllar yordamida shakllangan[3]. Bugungi kunda madaniyatning vizuallashuvi, xususan, yosh avlodda "klipli tafakkur"ning shakllanishi reklamada shriftli grafika imkoniyatlaridan faol foydalanishni taqozo etadi. Shrift o'zining grafik xususiyatlari bilan retsipientga mahsulotning tarixiy, madaniy yoki milliy mansubligi haqida verbal matn o'qilishidan avvalroq dastlabki axborotni berish qobiliyatiga ega. Bunda shriftning ikonik belgi sifatidagi tabiati so'zning lingvistik ma'nosi bilan sintezlashib, kuchli vizual obraz yaratadi va axborotning emotsional ta'sir kuchini oshiradi[4]. Shu bilan birga, shriftning pragmatik imkoniyatlarini o'rganishda uning psixologik ta'siri, rang bilan uyg'unligi va turli media vositalaridagi (gazeta, press-reklama va boshqa) o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish ilmiy jihatdan dolzarbdir.

Bugungi kunda reklamashunoslik fanining asosiy konturlari etarlicha aniq belgilab olingan bo'lib, bu sohadagi tadqiqotlar boy tarixiy va bibliografik an'analarga tayanadi. Reklama sohasidagi dastlabki ilmiy izlanishlar o'tgan asrning boshlariga borib taqaladi; xususan, M.A.Manuylovning "Reklama psixologiyasi" nomli mashhur asari 1925- yildayoq nashr etilgan edi[5].

Reklama tili va uning ijtimoiy institut sifatidagi o'rni tadqiq etishda quyidagi bosqichlar va yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, XX asrning 50–60-yillaridagi "siyosiy ilqlik" davridan so'ng reklamaga oid maxsus adabiyotlar salmog'i oshdi. Bu borada N.B.Filchikovaning matbuotdagi reklamaga bag'ishlangan monografiyasi ilk nashrlardan biri sifatida alohida e'tiborga loyiqdir[6]. Reklama faoliyatida iqtisodiy jihatlar bilan bir qatorda reklama ijodiyoti (kreativ) tamoyillari ham keng muhokama qilina boshladi. Bu yo'nalishda M.Ayzenberg, A. Visotkin, K.A. Ivanova va V.P.Fedko kabi mutaxassislar reklama terminologiyasini shakllantirishga katta hissa qo'shdilar[7]. Reklamaning tarixiy taraqqiyoti va reklama obrazining metamorfozalari V.V.Uchenova va uning hamkasblari tomonidan tizimli o'rganilgan. Shuningdek, zamonaviy reklamashunoslikda reklama janrlari palitrasini o'rganishga bag'ishlangan jamoaviy tadqiqotlar alohida o'rin tutadi[8].

So'nggi davrlarda reklama ta'sirining psixologik mexanizmlarini o'rganishga bo'lgan qiziqish ortdi. Tadqiqotchilar reklamani shunchaki marketing vositasi emas, balki o'z ramzlari va tiliga ega bo'lgan universal madaniyat fenomeni sifatida talqin etmoqdalar.

Shriftning reklama dizaynidagi rolini o'rganishda til nazariyasi, semiotika (belgilar haqidagi fan) va press-dizaynga oid nazariy manbalarga murojaat qilish ilmiy xulosalarning asosli bo'lishini ta'minlaydi.

Reklama dizaynida shrift masalasini tadqiq etishda nazariy manbalarning o'rni beqiyosdir. V.V.Tulupovning "Gazeta: marketing, dizayn, reklama" kitobida gazeta va jurnallardagi jurnalistik hamda reklama materiallarini rasmiylashtirish muammolari, bosma OAVda badiiy tahrirlash masalalari chuqur o'rganilgan[9]. Muallifning "OAV texnikasi va texnologiyasi. Davriy nashrlar dizayni" o'quv qo'llanmasida esa vaqtli matbuotda shriftli grafikadan foydalanish va dizaynchilarga shrift tanlash bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Zamonaviy ommaviy kommunikatsiya tizimida verbal va vizual tillar uzviy bog'liqlikda ishlaydi. Shu nuqtayi nazardan, Yu.A.Gordeevning reklamada so'z va tasvirning o'zaro ta'siriga bag'ishlangan tadqiqoti shriftning vizual imkoniyatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega[10].

Reklamada shriftning pragmatik imkoniyatlarini tadqiq etishda ushbu manbalar shriftning nafaqat axborot uzatish, balki psixologik va estetik ta'sir ko'rsatish vositasi ekanligini tasdiqlaydi.

O.V.Osetrovaning "Reklama dizaynida shrift: bosma poligrafiya va press-reklama misolida"[11] (2005) nomli dissertatsiyasi reklamashunoslik va lingvopragmatika sohasida shriftning kommunikativ imkoniyatlarini ochib beruvchi fundamental ishlardan biri hisoblanadi. Ushbu tadqiqotning eng muhim xulosalarini umumlashtirib, o'zbek reklama matnlari tahliliga tatbiq etgan holda quyidagi nazariy qoidalarni shakllantirish mumkin:

O.V.Osetrova semiotik yondashuv asosida "fonema – grafema – harf" zanjirini ilmiy asoslab beradi. Unga ko'ra, grafema fonemaning konvensional (kelishilgan) belgisi bo'lsa, harf grafemaning ikonik (tasviriy) ko'rinishidir. Shu ma'noda o'zbek reklamalarida qo'llaniladigan shriftlar shunchaki matnni uzatib qolmay, balki harfning grafik shakli orqali mahsulotning "qiyofasini" yaratadi. Masalan, milliy uslubdagi kalligrafik shriftlar (milliy taomlar oshxonasining nomi gajakli o'lchamdagi harflar bilan yozilgani kabi) matn o'qilmasdan turib, adresat ongida "an'anaviylik" va "milliylik" tushunchalarini faollashtiradi.

Muallif shriftning reklamadagi uchta asosiy vazifasini ajratib ko'rsatadi:

1. Aloqa vazifasi – axborotni masofa va vaqtda uzatish (bunda kegl, ya'ni shrift hajmi muhim).
2. Tarixiy-madaniy vazifa – shrift garniturasini orqali muayyan davr va madaniyat ruhini ifodalash.

3. Qiyofasozlik vazifasi – brendning o'ziga xosligini ta'minlash (ayniqsa logotip va savdo belgilarida).

Shu ma'noda bank yoki qurilish kompaniyalari reklamasida "salmoqli" va "keskin" shriftlarning tanlanishi (ishonchlilik imidji), parfumeriyada esa nafis kursivlarning qo'llanilishi (estetika) O.Osetrova nazariyasining amaliy ifodasidir.

O.V.Osetrovaning eng e'tiborli fikrlaridan biri *shriftli troplar* tushunchasidir. Uning fikricha, shrift verbal matndagi metafora va epitetlarni vizual jihatdan kuchaytirishi yoki mustaqil vizual metafora hosil qilishi mumkin. Masalan, *muzdek ichimlik* reklamasida so'zning *muzlagan* yoki *qirov bosgan* shriftida yozilishi verbal ma'noni vizual ramz bilan sintez qiladi va ta'sir quvvatini ikki (umuman bir necha) barobar oshiradi.

Reklama xabarini verbal (matn) va vizual (shrift va grafika) komponentlarning sintezi sifatida talqin qilish mumkin. Shrift va tasvirning o'zaro munosabatiga ko'ra kompozitsiyalarni quyidagicha tasniflaydi:

1. So'z va bo'shliq munosabati.
2. Shrift va geometrik shakllar.
3. Shrift va ornament (naqsh).
4. Shrift va fotosurat.

Agar tahririy matnlarda (gazeta maqolalarida) o'qish qulayligi asosiy talab bo'lsa, reklamada shrift diqqatni tortishi va hissiy ta'sir qilishi uchun gohida o'qish qulayligi qurbon qilinishi mumkin. Reklamada shrift *informator emas*, balki *attraktor* (jalb qiluvchi)dir.

O.V.Osetrova tadqiqotining o'zbek reklamashunosligi uchun ahamiyati shundaki, u shriftni lingvistika va dizayn kesishmasidagi "vizual til" sifatida baholaydi. O'zbek reklama matnlarini tahlil qilishda muallif ilgari surgan ikonik kongruentlik (tovush, ma'no va grafik shaklning mosligi) tamoyili reklamaning perlokutiv samaradorligini belgilovchi asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Баранова М. В. Реклама как феномен культуры. Дисс. ... канд. культурологии. –Новгород, 2000. – С. 16.
2. Шигапова Д. К. Реклама как социальный институт. Дисс. ... канд. социолог.наук. –Казань, 1995. –С. 127.
3. Истрин В. А. Возникновение и развитие письма. – М.: Наука, 1965. – С. 13.
4. Осетрова О. В. Шрифт в рекламном дизайне: На примере печатной полиграфической и пресс-рекламы. Дисс. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 2005. – 222 с.
5. Мануйлов М.А. Психология рекламы. – М., 1925. – 36 с.
6. Фильчикова Н. Б. Реклама в прессе. – М.: Высшая школа, 1977. – 166 с.
7. Дегтярев Ю.А., Корнилов Л.В. Торговая реклама: экономика, искусство. – М., 1969. – 158 с.; Чесанов А.А. Словарь-справочник по рекламе, связям с общественностью, средствам массовой информации. – СПб.: СПбГУ, 1998. – 150 с.

8. Ученова В.В., Старых Н.В. История рекламы, или Метаморфозы рекламного образа: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 336 с.
9. Тулупов В.В. Газета: маркетинг, дизайн, реклама. — Воронеж: Кварта, 2001.
10. Корнилова Е., Гордеев Ю. Слово и изображение в рекламе. — Воронеж: Кварта, 2001.
11. Осетрова О. В. Шрифт в рекламном дизайне: На примере печатной полиграфической и пресс-рекламы: Дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 : Воронеж, 2005. — 222 с.

UO'K 659.1:001.891

REKLAMA MATNLARINI TADQIQ ETISHNING ZAMONAVIY METODLARI**K.Q.Yusupova, doktorant, O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklor instituti, Toshkent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada reklama diskursini tadqiq etishda miqdoriy (statistik chastota) va sifat (semantik interpretatsiya) metodlarining sintezi ilmiy xolislikni ta'minlashi tahlil qilinadi, ushbu an'analarning sintezi natijasida bugungi kunda reklama matnlarini tadqiq etishning zamonaviy metodlari shakllanganligi reklamanning yuzaki ma'nosi ortida berkingan yashirin ijtimoiy manfaatlar va dominantlik mexanizmlarini ochib berish imkonini yaratishi ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar. Zamonaviy metodlar, miqdoriy metod, sifat metodi, psixolingvistik eksperiment, kompleks diagnostika.

Аннотация. В данной статье анализируется тот факт, что синтез количественных (статистическая частота) и качественных (семантическая интерпретация) методов в изучении рекламного дискурса обеспечивает научную объективность, а метод критического дискурс-анализа научно обоснован для выявления скрытых социальных интересов и механизмов доминирования, заложенных за поверхностным смыслом рекламы.

Ключевые слова. Современные методы, количественный метод, качественный метод, психолингвистический эксперимент, комплексная диагностика.

Abstract. This article analyzes how the synthesis of quantitative (statistical frequency) and qualitative (semantic interpretation) methods in the study of advertising discourse ensures scientific objectivity, while the critical discourse analysis method is scientifically substantiated for identifying hidden social interests and mechanisms of dominance embedded behind the superficial meaning of advertising.

Key words. Modern methods, quantitative method, qualitative method, psycholinguistic experiment, comprehensive diagnostics.

Reklama psixologiyasi va lingvistikasining shakllanish tarixi ikki yirik metodologik an'ana – nemis va amerika maktablari doirasida rivojlangan. Nemis an'anasi (V.Vundt, T.Kenig, K.Fridlender) reklamani birinchi navbatda *suggestiya* (ruhiy ta'sir) va inson irodasini mahsulotga yo'naltirish vositasi deb bilgan bo'lsa, amerika an'anasi (U.D.Skott, F.Kotler) iste'molchining obyektiv ehtiyojlarini o'rganish va ularni qondirishni birlamchi deb hisoblaydi[1]. Ushbu an'analarning sintezi natijasida bugungi kunda reklama matnlarini tadqiq etishning quyidagi zamonaviy metodlari shakllandi:

I. Psixolingvistik eksperiment va kompleks diagnostika. Reklama matnining adresatga ta'sirini aniqlashda S.V.Orlov tomonidan taklif etilgan kompleks metodikalar muhim o'rin tutadi. Bunda resipientning kognitiv uslubi (uzoq-yaqinlik diapazoni) va diqqatning tanlanuvchanligi maxsus testlar orqali o'rganiladi. Ekvivalentlik diapazoni metodi. M.A.Xolodnaya tomonidan ishlab chiqilgan ushbu metod shaxsning axborotni qayta ishlashdagi individual o'ziga xosligini – ma'lumotlarni qanchalik detallashtirishi yoki umumlashtirishini aniqlash imkonini beradi[2].

Reklama kommunikatsiyasining samaradorligi nafaqat lingvistik vositalarning tanlanishi, balki resipientning axborotni qayta ishlashdagi individual-psixologik xususiyatlari – kognitiv uslublari bilan ham belgilanadi. M.A.Xolodnayaning konsepsiyasiga ko'ra, kognitiv uslub bintellektual faoliyatning nazorat qilinishini ta'minlovchi meta-kognitiv mexanizmdir[3]. Lekin ushbu yondashuv ilmiy adabiyotlarda yagona emas. Xususan, G.Uitkin kognitiv stilni shaxsning atrof-muhitdan ajralish darajasi (differentsiatsiya) sifatida talqin qilsa[4], V.A. Allaxverdov uni ongning mazmuniy izchillikni saqlashga bo'lgan intilishi sifatida ko'radi[5]. M.A.Xolodnayaning maydonga bog'liqlik yoki bog'liq

emaslik kognitiv uslubi bo'yicha qarashlarini o'zbek reklama olami misolida tahlil qilish muhimdir. Maydonga bog'liq iste'molchilar uchun reklamaning konteksti va vizual foni asosiy axborotdan ustunlik qiladi. Masalan, o'zbek milliy brendi Korzinka.uzning oilaviy xotirjamlik mavzusidagi reklamalarida asosiy e'tibor mahsulotning texnik tavsifiga emas, balki iliq oilaviy muhit va jamoaviy qadriyatlarga qaratiladi. Bunday matnlar resipientning hissiy foni bilan uyg'unlashib, yaxlit kognitiv obraz yaratadi. Maydonga bog'liq bo'lmagan shaxslar esa axborotni detallarga ajratib qabul qiladilar. Masalan, Beeline Uzbekistan yoki Ucell tarif rejalari reklamasidagi aniq raqamlar, foizlar va texnik shartlar aynan tahliliy kognitiv uslubga ega auditoriyaga yo'naltirilgan. Bizning fikrimizcha, reklama matnini yaratishda M.A.Xolodnaya ta'kidlagan impulsivlik yoki refleksivlik mezonini ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Lekin M.A.Xolodnaya dan farqli o'laroq, ba'zi tadqiqotchilar kognitiv uslublarni qat'iy va o'zgarmas deb hisoblaydilar[6]. Biz esa, reklama matnining pragmatik maqsadidan kelib chiqib, muayyan kontekstda resipientning kognitiv uslubini "boshqarish" mumkinligini ilgari suramiz. Masalan, Poytaxt Bank reklamalarida qo'llaniluvchi "Kelajak uchun ishonchli qadam" kabi sloganlar refleksiv tipdagi iste'molchini chuqur mulohaza qilishga undasa, Payme ilovasining "Bir zumda to'lang!" chaqirig'i impulsiv qaror qabul qilish mexanizmini faollashtiradi. Shunday qilib, M.A.Xolodnaya nazariyasi reklama lingvistikasiga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni olib kiradi. Bu esa reklama matnini nafaqat axborot bloki, balki resipientning mental tuzilmasiga moslashtirilgan kognitiv kalit sifatida talqin qilishga asos bo'ladi.

Taxistoskopik tadqiqotlar. Uolter Dill Skott va keyinchalik T.Kenig tomonidan qo'llanilgan ushbu metod reklama xabarining (shrift hajmi, ranglar uyg'unligi) qisqa vaqt ichida idrok etilish darajasini va xotirada saqlanib qolish normalarini belgilashda qo'llaniladi[7]. Bu borada amerikalik psixolog-funksionalist Uolter Dill Skottning ilmiy izlanishlari reklama psixologiyasi uchun poydevor vazifasini o'taydi. U 1903-yilda yozilgan va 1904-yilda nashr etilgan "*The Theory of Advertising*" ("Reklama nazariyasi") asarida reklamaning samaradorligi uning tipografik xususiyatlari (shrift, rang, qog'oz turi) va ushbu jihatlarning iste'molchi ishonchlar tizimiga mutanosibligiga bog'liq ekanligini nazariy asoslab bergan[8]. U.Skott va keyinchalik T.Kenig tomonidan faol qo'llanilgan *taxistoskopik tadqiqotlar* metodi reklama xabarining (shrift hajmi, ranglar uyg'unligi va kompozitsiyasi) qisqa vaqt ichida idrok etilish darajasini hamda xotirada saqlanib qolish me'yorlarini belgilash imkonini beradi[9]. Ushbu eksperimental yondashuv reklama matnining nafaqat mazmuni, balki uning vizual-grafik shakli ham resipient ong ostida muayyan kognitiv ustanovka hosil qilishini isbotlaydi. U.Skottning ta'kidlashicha, iste'molchi xulq-atvori ko'pincha mantiqiy dalillardan ko'ra, reklamaning emotsional va fizik xususiyatlari orqali shakllanadigan ichki tuyg'ular bilan boshqariladi.

U.Skott va T.Kenig asos solgan vizual idrok tamoyillari zamonaviy o'zbek reklama matnlarida milliy mentalitet va til imkoniyatlari bilan sintezlashgan holda namoyon bo'ladi. Bu jarayonda reklama xabarining "ilk soniyalardagi idroki" uchun quyidagi omillar hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi:

Shrift va grafikaning psixologik ta'siri. O'zbek tilidagi reklamalarda shriftning hajmi va uslubi ko'pincha mahsulotning "statusi"ni belgilaydi. Farazan, milliy zargarlik buyumlari reklamasida ishlatiladigan nafis va kalligrafik (xattotlik san'atiga xos) shriftlar resipientda meros, qadriyat va nafosat kognitiv tizimini shakllantiradi. Aksincha, *Skidka* yoki *Aksiya* kabi so'zlarning yirik va yorqin ranglardagi bosma shakli iste'molchida impulsiv qaror qabul qilish mexanizmini faollashtiradi.

Rang va milliy assotsiatsiyalar sintezi. T.Kenig ta'kidlagan ranglar uyg'unligi o'zbek reklamasida etnomadaniy presuppozitsiyalarga tayanadi. Masalan, oziq-ovqat mahsulotlari reklamasida yashil va tilla ranglarning ustuvorligi tabiiylik, halollik va baraka konseptlari bilan bog'lanib, qisqa vaqt ichida ijobiy hissiyot uyg'otadi. Bu holat U. Skottning iste'molchi xulq-atvori emotsional xususiyatlar bilan boshqarilishi haqidagi fikrini to'liq tasdiqlaydi.

Kompozitsion izchillik va e'tibor markazi. Taxistoskopik idrokda matnning joylashuvi (markaz, o'ng yoki chap burchak) muhim. O'zbek tilidagi matnlarni chapdan o'ngga o'qish ko'nikmasidan kelib chiqib, eng ta'sirli "yuqori qiymatli so'z" (masalan, *Xushxabar!* yoki *Hadiya*) odatda matnning yuqori qismida joylashtiriladi. Bu adresat ongida xabarning keyingi qismini o'qish uchun ijobiy munosabat yaratadi[10].

Lingvovizual manipulyatsiya. O'zbek reklama yaratuvchilari U. Skottning ilmiy yondashuv tamoyilidan foydalangan holda, matnning fizik shaklini uning semantikasiga moslaydilar. Misol tariqasida, sut mahsulotlari reklamasidagi *yumshoqqina* so'zining shrift dizaynida ham "yumshoqlik" va "mayinlik" elementlarining aks etishi resipientda bir vaqtning o'zida ham vizual, ham lingvistik idrok zanjirini hosil qiladi.

Shunday qilib, o'zbek reklamasida taxistoskopik idrok va vizual-grafik vositalar shunchaki bezak emas, balki milliy mentalitetga xos kognitiv ustanovkalarni faollashtiruvchi strategik mexanizmdir. Til birliklarining fizik xususiyatlari (tipografika va rang) ularning semantik mazmuni bilan integratsiyalashganda, reklama matnining perlokutiv (ta'sir o'tkazish) quvvati bir necha barobar ortadi.

2. *Miqdor va sifat tahlili metodlari.* Reklamaning samaradorligini baholashda A.N. Lebedev-Lyubimov va D.A. Leontev taklif etgan yondashuvlar bilan bir qatorda, zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslangan algoritmlardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Ushbu metodlar reklama faoliyati uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va interpretatsiya qilish imkonini beradi[11].

Zamonaviy reklamashunoslikda ushbu metodlar quyidagicha tasniflanadi:

Miqdoriy tadqiqot metodi diqqat markazida raqamli ma'lumotlarni to'plash va statistik tahlil qilish turadi. Ular induktiv yondashuv doirasida sabab-oqibat bog'lanishlarini va statistik qonuniyatlarni aniqlash uchun qo'llaniladi[12]. Reklama diskursi uchun miqdoriy tadqiqotlarning ahamiyati empirik kuzatuvlar va matematik ifodalar o'rtasidagi fundamental bog'liqlikni ta'minlashidadir. Jumladan, reklama xabarlarining qamrov darajasi, iste'molchilarning foiz ko'rsatkichlari va bozor dinamikasi statistika yordamida tahlil qilinib, olingan natijalar keng aholi qatlami uchun umumlashtiriladi.

Miqdoriy metoddan farqli o'laroq, sifat tahlili muayyan hodisaning mohiyatini, matn yoki vizual ma'lumotlar zahiridagi yashirin ma'nolarni va iste'molchining shaxsiy tajribasini chuqur o'rganishga yo'naltirilgan[13]. Ushbu metodlar orqali reklama matnidagi ekspressiv vositalarning adresat ong ostiga ta'siri va insonning mahsulotga bo'lgan individual munosabati aniqlanadi. Reklama kampaniyalarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini baholashda har ikki metodning kombinatsiyasi eng maqbul natijani beradi. D.Ogilvi ta'kidlaganidek, reklamadagi har bir qaror tadqiqot ma'lumotlariga tayanishi lozim[14]. Bu jarayonda onlayn tadqiqotlar va "katta ma'lumotlar" (Big Data) bilan ishlash texnologiyalari reklama auditoriyasini segmentlarga ajratish va har bir ijtimoiy guruh uchun manzilli ekspressiv matnlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Demak, miqdoriy va sifat metodlarining sintezi o'zbek reklama matnlarini nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-psixologik fenomen sifatida kompleks tadqiq etishning metodologik asosi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Оконечникова Л. В. Психологические методы исследования рекламы. Екатеринбург, 2014. – С. 6-10.
- 2.Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. М.: PerSe, 2002. – Б. 302.
- 3.Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – С. 45.
- 4.Witkin H.A., Goodenough D.R. Cognitive Styles: Essence and Origins. – New York: International Universities Press, 1981. – P. 15-22.
- 5.Аллахвердов В.М. Когнитивные стили в контурах процесса познания // Когнитивные стили. Тезисы научно-практического семинара. – Таллин, 1986. – С. 13-17.
- 6.Шкуратова И.П. Когнитивный стиль и общение. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГПУ, 1994. – С. 84.
- 7.Оконечникова Л. В. Ўша асар. – С. 12.
- 8.Scott W. D. The theory of advertising. Boston, 1904.
- 9.Оконечникова Л. В. Психологические методы исследования рекламы. Екатеринбург, 2014. – С. 12.
- 10.Орлов С.В. Психолингвистические факторы воздействия рекламного текста. 2012.
- 11.Рысева Е., Билык М. Прикладные количественные и качественные исследования в PR и рекламе. Москва, 2010.
- 12.Quantitative research // Wikipedia – The Free Encyclopedia. 2025.
- 13.Дэвис Дж. Дж. Исследования в рекламной деятельности. Теория и практика. М.: Вильямс, 2003.
- 14.Огилви Д. Огилви о рекламе. М.: Эксмо, 2006.

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA YARATILGAN LUG'ATLARNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

M.B.Yusupova, tayanch doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt asosida yaratilgan lug'atlarning shakllanish bosqichlari va rivojlanish xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. An'anaviy bosma va elektron lug'atlardan intellektual, adaptiv va kontekstga sezgir raqamli leksikografik tizimlarga o'tish jarayoni izchil yoritiladi. Tadqiqotda raqamli leksikografiya evolyutsiyasi, korpus texnologiyalari, NLP va katta til modellari asosida ishlovchi lug'atlarning funksional imkoniyatlari ko'rsatib beriladi. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida leksikografiya taraqqiyoti va zamonaviy axborot texnologiyalarining integratsiyasi masalalari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, AI-lug'at, raqamli leksikografiya, elektron lug'at, korpus lingvistikasi, NLP, adaptiv lug'at.

Аннотация. В данной статье анализируются этапы формирования и особенности развития словарей, созданных на основе искусственного интеллекта. Последовательно рассматривается процесс перехода от традиционных печатных и электронных словарей к интеллектуальным, адаптивным и контекстно-ориентированным цифровым лексикографическим системам. В работе освещаются эволюция цифровой лексикографии, роль корпусных технологий, NLP и больших языковых моделей, а также вопросы интеграции современных технологий в узбекскую лексикографию.

Ключевые слова: искусственный интеллект, AI-словарь, цифровая лексикография, электронный словарь, корпусная лингвистика, NLP, адаптивный словарь.

Abstract. This article examines the stages of formation and the main development features of dictionaries created on the basis of artificial intelligence. The process of transition from traditional printed and electronic dictionaries to intelligent, adaptive and context-sensitive digital lexicographic systems is consistently analyzed. The study highlights the evolution of digital lexicography, the role of corpus technologies, NLP and large language models, as well as the integration of modern technologies into Uzbek lexicography.

Key words: artificial intelligence, AI-based dictionary, digital lexicography, electronic dictionary, corpus linguistics, NLP, adaptive dictionary.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda leksikografiya nafaqat lug'at tuzish amaliyoti, balki murakkab ilmiy-nazariy soha sifatida qaralmoqda. Agar leksikografiya rivojiga nazar tashlasak, lug'atlarning bosma shakldagi oddiy izoh manbaidan boshlab, elektron formatga, undan korpusga tayangan tizimlarga va nihoyat, bugungi kunda sun'iy intellekt asosida ishlayotgan aqlli platformalargacha bo'lgan yo'lni bosib o'tganini ko'ramiz. Bu jarayon shunchaki texnik o'zgarish emas, balki tilga bo'lgan munosabatning o'zgarishi hamdir. Endi lug'at so'zni "tayyor ma'no" sifatida bermaydi, balki uni real matnlar, kontekst va qo'llanish holatlari orqali tushuntiradi. Foydalanuvchining ehtiyoji, darajasi va maqsadini inobatga oladigan adaptiv tizimlar lug'atdan foydalanish tajribasini butunlay boshqa bosqichga olib chiqmoqda. Eng muhimi, bunday yondashuv o'zbek leksikografiyasi uchun ham yangi ufqlarni ochib, milliy til resurslarini zamonaviy raqamli muhitga mos, qulay va samarali shaklda taqdim etish imkonini bermoqda.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Zamonaviy AI-asosidagi lug'atlar konsepsiyasi leksikografiyaning uzoq yillar davom etgan rivojlanish jarayoniga tayangan holda shakllangan. Xorijiy leksikografiyada bu yo'nalishning nazariy asoslari, avvalo, **Hartmannning** lug'atni foydalanuvchi va ta'lim jarayoni bilan bog'lab talqin qilgan ishlari, shuningdek, **Bergenholtz va Tarpning** lug'atni foydalanuvchi ehtiyojiga xizmat qiluvchi axborot tizimi sifatida izohlagan konsepsiyalari bilan mustahkamlangan. Elektron va raqamli leksikografiya rivojida **Granger va Paquot** korpusga tayangan lug'atlar orqali real qo'llanish va kontekstni leksikografiyaga faol kiritish zarurligini asoslab bergan, **Robert Lew** esa elektron lug'atlarning qulayligi va foydalanuvchi tajribasi masalasini markazga olib chiqqan.

Korpus yondashuvining shakllanishida **John Sinclair** real matnlarga tayangan lug'atchilik an'anasini rivojlantirgan bo'lsa, **Adam Kilgarriff** va uning maktabi kollokatsiya va "word sketch" kabi vositalar orqali so'zning tipik qo'llanishini avtomatik ko'rsatish yo'lini taklif qilgan. Semantik tarmoqlar yo'nalishida **G. Miller va C. Fellbaum** tomonidan ishlab chiqilgan WordNet konsepsiyasi so'z ma'nolarini tarmoq sifatida modellashtirish g'oyasini leksikografiyaga olib kirgan. NLP asoslari esa **Jurafsky va Martin** ishlari orqali tilni avtomatik tahlil qilish va kontekstga asoslangan yondashuvni shakllantirgan.

O'zbek tilshunosligida leksikografiya nazariy asoslari **Sh. Rahmatullayev**ning leksikologiya va lug'atchilik bo'yicha ishlari, **A. Hojiyev**ning terminologik va izohli lug'atlar sohasidagi tadqiqotlari, **M. Yo'ldoshev**ning matn va kontekst tahliliga oid qarashlari bilan mustahkamlangan. Ushbu ilmiy an'ana asosida o'zbek tilida izohli, terminologik va tarjima lug'atlari yaratilib, keyinchalik ularning elektron variantlari ham shakllantirildi. Bugungi kunda aynan shu nazariy va amaliy baza o'zbek tilida korpusga tayangan, kontekstga sezgir va adaptiv AI-lug'atlar yaratish uchun muhim tayanch vazifasini bajarmoqda.

Til taraqqiyoti, jamiyat ehtiyojlari va texnologik imkoniyatlarning kengayishi natijasida lug'atlarning shakli, tuzilishi va funksional vazifalari ham sezilarli darajada o'zgarib bormoqda (Hartmann, 2001).

Avvallari lug'at asosan bosma shaklda mavjud bo'lgan bo'lsa, keyinchalik elektron lug'atlar, so'ngra esa korpusga asoslangan va intellektual qidiruv tizimlariga ega lug'atlar vujudga keldi (Bergenholz & Tarp, 2010). Bugungi kunda esa sun'iy intellekt texnologiyalari asosida ishlovchi lug'atlar leksikografiyaning mutlaqo yangi bosqichini boshlab bermoqda (Jurafsky & Martin, 2020).

O'zbek tilshunosligida ham leksikografiya masalalari Rahmatullayev, Hojiyev, Yo'ldoshev, Mahmudov, Safarov kabi olimlar tomonidan izchil tadqiq etib kelinmoqda va lug'at tuzishning nazariy hamda amaliy muammolari yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda tavsifiy-tahliliy va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida an'anaviy, elektron, korpusga asoslangan hamda sun'iy intellekt asosidagi lug'atlarning tuzilishi va funksional xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, zamonaviy leksikografiya va NLP sohasiga oid ilmiy manbalar asosida umumlashtirish va tizimlashtirish usullari qo'llandi.

Leksikografiya taraqqiyoti izchil va bosqichma-bosqich kechgan jarayon bo'lib, unda har bir yangi texnologik imkoniyat lug'at tuzish tamoyillariga o'z ta'sirini ko'rsatgan. Umuman olganda, bu jarayonni shartli ravishda bir necha asosiy bosqichlarga ajratish mumkin: an'anaviy bosma lug'atlar davri, elektron lug'atlar bosqichi, korpusga tayangan leksikografiya davri va nihoyat, sun'iy intellekt asosidagi intellektual lug'atlar bosqichi. Quyida ushbu evolyutsiyaning muhim bo'g'inlaridan biri — leksikografiyaning raqamli bosqichga o'tish jarayoni alohida ko'rib chiqiladi.

1. Leksikografiyaning raqamli bosqichga o'tishi

Leksikografiya tarixida birinchi katta burilish bosma lug'atlardan elektron lug'atlarga o'tish bilan bog'liq bo'ldi. Bu bosqichda asosan mavjud lug'atlar raqamlashtirildi va qidiruv imkoniyatlari kengaytirildi (Hartmann, 2001). Biroq bunday lug'atlar funksional jihatdan an'anaviy lug'atlardan katta farq qilmas edi. Keyingi bosqichda korpus lingvistikasi yutuqlari leksikografiyaga joriy qilina boshladi. Natijada lug'atlarda real matnlardan olingan misollar, qo'llanish chastotasi va kontekstual ma'lumotlar paydo bo'ldi (Granger & Paquot, 2012). Bu esa lug'atni faqat "ma'no beruvchi" emas, balki "qo'llanishni ko'rsatuvchi" vositaga aylantirdi.

O'zbek tilshunosligida ham elektron va izohli lug'atlarni yaratish jarayoni jadal rivojlandi. Xususan, o'zbek tilining izohli lug'atlari, terminologik lug'atlar va tarjima lug'atlarining elektron variantlari yaratildi. 2. Sun'iy intellekt va NLP texnologiyalarining leksikografiyaga kirib kelishi.

Zamonaviy AI-lug'atlar Natural Language Processing (NLP), mashinaviy o'rganish va katta til modellari texnologiyalariga asoslanadi (Jurafsky & Martin, 2020). Bu texnologiyalar matnni avtomatik tahlil qilish, semantik aloqalarni aniqlash va foydalanuvchi so'roviga mos javoblarni shakllantirish imkonini beradi.

Masalan, foydalanuvchi bir soʻzni alohida emas, balki matn ichida soʻrganida, tizim uning kontekstini tahlil qilib, eng mos maʼnoni taklif qiladi (Lew, 2012). Bu esa anʼanaviy lugʻatlardagi statik yondashuvdan tubdan farq qiladi. 3. AI-lugʻatlarning asosiy funksional xususiyatlari

AI-lugʻatlarning muhim xususiyatlaridan biri – adaptivlik. Yaʼni tizim foydalanuvchining darajasi, maqsadi va qidiruv tarixiga moslashadi (Bergenholtz & Tarp, 2010). Ikkinchi muhim xususiyat — kontekstga sezgirlik. Soʻz endi alohida birlik sifatida emas, balki butun nutq vaziyati ichida talqin qilinadi (Jurafsky & Martin, 2020). Uchinchi xususiyat — dinamik yangilanish. Bunday lugʻatlar doimiy ravishda yangi matnlar asosida oʻz bazasini boyitib boradi (Granger & Paquot, 2012). 4. Oʻzbek leksikografiyasi va zamonaviy texnologiyalar integratsiyasi

Oʻzbek tilshunosligida lugʻat tuzish masalalari nazariy jihatdan yetarlicha ishlab chiqilgan. Rahmatullayev lugʻatlarni til boyligining oynasi sifatida baholaydi, Hojiyev esa leksikografiyani til madaniyati bilan uzviy bogʻlaydi (Rahmatullayev, 2006). Bugungi kunda bu nazariy qarashlar zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uygʻunlashib, yangi avlod oʻzbek AI-lugʻatlarini yaratish uchun mustahkam asos boʻlib xizmat qilmoqda.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, lugʻatlarning bosma shakldan elektron formatga, undan esa korpus va sunʼiy intellektga tayangan tizimlarga oʻtishi faqat texnologik yangilanish emas, balki leksikografik tafakkurning oʻzgarishidir. Zamonaviy AI-lugʻatlar soʻzni alohida birlik sifatida emas, balki uning real matndagi qoʻllanishi, kontekstdagi oʻrni va kommunikativ vazifasi bilan birgalikda talqin qilish imkonini bermoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, adaptivlik, kontekstga sezgirlik va dinamik yangilanish kabi xususiyatlar lugʻatdan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va uni oddiy maʼlumot manbaidan foydalanuvchi bilan “ishlaydigan” intellektual tizimga aylantiradi. Shu bilan birga, ushbu yondashuv oʻzbek leksikografiyasi uchun ham yangi amaliy imkoniyatlarni ochib, milliy til resurslarini zamonaviy raqamli muhitga moslashuvchan va samarali tarzda integratsiya qilish mumkinligini koʻrsatmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, sunʼiy intellekt asosida yaratilgan lugʻatlar zamonaviy leksikografiya taraqqiyotining sifat jihatidan yangi bosqichini ifodalaydi. Tadqiqot davomida koʻrsatildiki, lugʻatlarning bosma shakldan elektron formatga, keyinchalik esa korpusga asoslangan va intellektual tizimlarga aylanish jarayoni uzviy va izchil evolyutsion xarakterga ega boʻlib, bu jarayon bugungi kunda AI-texnologiyalar bilan yangi mazmun kasb etmoqda. Endilikda lugʻat nafaqat maʼlumot beruvchi vosita, balki foydalanuvchi ehtiyojiga moslashuvchi, kontekstni tahlil qiluvchi va til oʻrganish jarayonini faol qoʻllab-quvvatlovchi murakkab axborot tizimi sifatida shakllanmoqda.

Umuman olganda, sunʼiy intellekt asosidagi lugʻatlar kelajak leksikografiyasining asosiy yoʻnalishlaridan biri sifatida baholanib, ularning nazariy asoslarini ishlab chiqish, metodologik tamoyillarini aniqlash va milliy til materiallari asosida amaliy modellarini yaratish bugungi tilshunoslik oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot ushbu yoʻnalishda olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun nazariy zamin boʻlib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Hartmann, R. R. K. (2001). Teaching and Researching Lexicography. Harlow: Longman. 5–13, 20–27-betlar.
2. Bergenholtz, H., & Tarp, S. (2010). Lexicography at a Crossroads: Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow. Bern: Peter Lang. 28–32, 55–60-betlar.
3. Granger, S., & Paquot, M. (2012). Electronic lexicography. In: The Oxford Handbook of Lexicography. Oxford: Oxford University Press. 95–112-betlar.
4. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2020). Speech and Language Processing (3rd ed.). Pearson. 3–7, 12–20, 345–350-betlar.
5. Lew, R. (2012). How can we make electronic dictionaries more effective? Lexikos, 22. 343–350-betlar.
6. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi oʻzbek tili leksikologiyasi. Toshkent: OʻzMU nashriyoti. 45–62, 101–115-betlar.
7. Hojiyev, A. (2007). Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. Toshkent: “Fan” nashriyoti. 10–22, 77–89-betlar.
8. Yoʻldoshev, M. (2010). Matn va uning lingvistik tahlili. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. 30–41, 150–162-betlar.

**ZAMONAVIY KOGNITIV LINGVISTIKADA KONSEPTUAL MAYDON VA
NOMINATIV MAYDON TALQINI: QIYOSIY TADQIQOT UCHUN METODOLOGIK
ASOSI**

G.B.Zaynobiddinova, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy kognitiv lingvistika doirasida konseptual maydon va nominativ maydon tushunchalarining nazariy talqinlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi konsept, semantik maydon, konseptual maydon va nominativ maydon o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aniqlash hamda ularning qiyosiy tilshunoslikdagi metodologik imkoniyatlarini yoritishdan iborat. Maqolada tavsifiy, qiyosiy, komponent tahlil, maydon modellashirish va interpretativ tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijada konsept murakkab, ko'p qatlamli kognitiv birlik ekani, konseptual maydon esa mazkur birlikning mantiqiy, obrazli, baholovchi va madaniy qatlamlarini tizimlashtiruvchi mental model sifatida namoyon bo'lishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: konsept, konseptual maydon, nominativ maydon, semantik maydon, kognitiv lingvistika, verbalizatsiya, yadro, periferiya, lingvokulturologiya, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В статье анализируются теоретические интерпретации понятий концептуального поля и номинативного поля в рамках современной когнитивной лингвистики. Цель исследования — выявить взаимосвязи между понятиями концепта, семантического поля, концептуального поля и номинативного поля, а также уточнить их методологический потенциал в сравнительной лингвистике. В работе используются описательный, сравнительный, компонентный, полевой (моделирование поля) и интерпретативный методы анализа. Результаты показывают, что концепт представляет собой сложную, многоуровневую когнитивную единицу, тогда как концептуальное поле функционирует как ментальная модель, систематизирующая логический, образный, оценочный и культурный слои этой единицы.

Ключевые слова: концепт, концептуальное поле, номинативное поле, семантическое поле, когнитивная лингвистика, вербализация, ядро, периферия, лингвокультурология, сравнительный анализ.

Abstract. This article analyzes the theoretical interpretations of the notions of conceptual field and nominative field within the framework of modern cognitive linguistics. The aim of the study is to identify the interrelations among the concepts of concept, semantic field, conceptual field, and nominative field, as well as to clarify their methodological potential in comparative linguistics. The article employs descriptive, comparative, componential, field-modeling, and interpretative methods of analysis. The results demonstrate that the concept is a complex, multi-layered cognitive unit, while the conceptual field functions as a mental model that systematizes the logical, figurative, evaluative, and cultural layers of this unit.

Keywords: concept, conceptual field, nominative field, semantic field, cognitive linguistics, verbalization, nucleus, periphery, linguoculturology, comparative analysis.

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini faqat shakliy tizim sifatida emas, balki inson tafakkuri, bilish faoliyati va madaniy tajribasi bilan uzviy bog'liq holda o'rganish tendensiyasi kuchaydi. Ana shu ilmiy yo'nalish doirasida konsept, frame, semantik maydon, konseptual maydon va nominativ maydon kabi tushunchalar til hodisalarining ichki mazmuniy mexanizmlarini izohlashda tayanch birliklarga aylandi. Ayniqsa, konsept nazariyasi til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni, maydon nazariyasi esa til birliklarining o'zaro semantik va funksional bog'liqligini ochib berishda muhim metodologik imkoniyat yaratdi. Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda "konseptual maydon", "semantik maydon" va "nominativ maydon" atamallari ayrim hollarda bir-biriga yaqin, ba'zan esa deyarli ma'nodosh hodisa sifatida qo'llanadi. Bu esa ularning chegaralarini aniqlash, umumiy va farqli tomonlarini belgilash zaruratini yuzaga keltiradi. Ayniqsa, qiyosiy tilshunoslikda muayyan konseptning ikki yoki undan ortiq tillarda qanday verbalizatsiya qilinishini tahlil etish uchun mazkur tushunchalarning nazariy asosini aniq belgilab olish muhimdir.

Mazkur maqolaning maqsadi zamonaviy kognitiv lingvistika doirasida konseptual maydon va nominativ maydon haqidagi qarashlarni tahlil qilish, ularning semantik maydon bilan aloqasini ochib berish hamda qiyosiy tadqiqotlarda qo'llash imkoniyatlarini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda konseptual maydon mental-kognitiv tuzilma, nominativ maydon esa uning til tizimidagi ifodalanish sohasi sifatida bir butun metodologik modelda talqin qilinadi.

Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, unda konsept va maydon nazariyasiga doir ilmiy qarashlar tahlil qilindi. Tadqiqot materiali sifatida konsept muammosiga doir S.N. Askol'dov, Yu.S. Stepanov, V.A. Maslova, Z.D. Popova, I.A. Sternin, G.G. Slyshkin, V.I. Karasik, A.P. Babushkin kabi olimlarning fikrlari, semantik maydon nazariyasiga oid G. Ipsen, Y. Trir, V. Porsig, L. Vaysgerber, A. Bondarko singari tadqiqotchilarning ilmiy yondashuvlari hamda o'zbek tilshunosligidagi Sh. Safarov, O'.Q. Yusupov, D.U. Ashurova kabi olimlarning qarashlari asos qilib olindi. Maqolada quyidagi metodlardan foydalanildi: tavsifiy metod yordamida konsept va maydon haqidagi asosiy nazariy qarashlar tizimlashtirildi; qiyosiy metod vositasida turli ilmiy maktablardagi talqinlar o'zaro solishtirildi; komponent tahlil asosida konsept tuzilishining qatlamlari ajratildi; maydon modellashtirish usuli bilan konseptual va nominativ maydonning yadro-periferiya tuzilishi izohlandi; interpretativ tahlil esa nazariy xulosalarni umumlashtirish va ularni qiyosiy tadqiqot metodologiyasiga tatbiq etishga xizmat qildi. Tadqiqot jarayoni uch bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda konseptning kognitiv va lingvokulturologik talqinlari ko'rib chiqildi. Ikkinchi bosqichda semantik maydon nazariyasining shakllanishi va taraqqiyoti tahlil qilindi. Uchinchi bosqichda nominativ maydon tushunchasi konseptning lisoniy ifodalanish tizimi sifatida baholanib, uning konseptual maydon bilan o'zaro aloqasi aniqlashtirildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, konsept zamonaviy kognitiv lingvistikada oddiy lug'aviy ma'noga tenglashtirilmaydi. U inson ongida shakllanadigan, tajriba, bilim, baholash, obraz va madaniy assotsiatsiyalarni o'zida mujassamlashtirgan murakkab birlikdir. Shu sababli konseptning ichki tuzilishi ko'p qatlamli xarakterga ega bo'ladi. Stepanov konseptning dolzarb belgisi, tarixiy qatlamlari va ichki shaklini ajratgan bo'lsa, Maslova hamda boshqa tadqiqotchilar uning mantiqiy, obrazli, baholovchi va madaniy komponentlarini alohida ta'kidlaydi. Demak, konsept tilga ko'chishdan avval ongda shakllanadigan, biroq tilda turli shakllarda namoyon bo'ladigan aqliy-kognitiv birlikdir.

Ipsen semantik maydonni o'zaro uyg'unlashgan ma'no birliklari tizimi sifatida baholagan bo'lsa, Trir maydon tarkibidagi elementlarning ma'nosi boshqa birliklar bilan oppozitsiya munosabatida aniqlanishini ko'rsatdi. Porsig esa semantik bog'liqlikning sintagmatik tabiatini, ya'ni birliklarning nutqda birga kelish xususiyatini oldinga chiqardi. Keyingi bosqichlarda Bondarko funksional-semantik maydon nazariyasini ishlab chiqib, mazmuniy umumiylikka ega morfologik, sintaktik va leksik vositalarning yagona tizim sifatida qaralishini asoslab berdi. Shu tariqa maydon nazariyasi leksik sathdan tashqari grammatik va funksional darajalarga ham yoyildi. Natijalar shuni ham ko'rsatdiki, konseptual maydon va nominativ maydon o'zaro chambarchas bog'liq bo'lsa-da, aynan bir hodisa emas. Konseptual maydon tafakkurdagi mazmuniy struktura bo'lib, unda hali to'liq verbalizatsiya qilinmagan, lekin madaniy va kognitiv jihatdan mavjud bo'lgan qatlamlar ham yashaydi. Nominativ maydon esa ana shu mazmunning tilda ifodalanayotgan qismini qamrab oladi. Boshqacha aytganda, konseptual maydon mazmun rejasiga, nominativ maydon esa ifoda rejasiga yaqin turadi. Shu sababli har bir konseptning barcha qatlamlari til vositasida bir xil darajada namoyon bo'lavermaydi; ayrim semantik belgilarning yashirin qolishi yoki lakunar tarzda ifodalanishi mumkin.

Olingan nazariy xulosalar qiyosiy tilshunoslik uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, ingliz va o'zbek tillarida bir xil konsept verbalizatsiyasi qiyos qilinganda, universal yadroviy belgilardan tashqari milliy-madaniy periferiyaning o'ziga xos qatlamlari namoyon bo'ladi. Demak, konseptual maydon va nominativ maydonni birgalikda o'rganish muayyan konseptning milliy xususiyatlarini, baholash komponentini, obrazlilik darajasini va frazeologik faolligini aniqlashga yordam beradi. Bu yondashuv, ayniqsa, "milk/sut" kabi leksik-semantik maydonlarni qiyosiy-lingvokulturologik tahlil etishda metodik jihatdan samarali hisoblanadi. Muhokama jarayonida konsept nazariyasiga doir turli yondashuvlar bir-birini inkor etmasligi, aksincha, hodisaning turli qirralarini yoritishi ayon bo'ldi. Kognitiv talqinda konsept bilim va tajriba birligi

sifatida qaralsa, lingvokulturologik yondashuvda u madaniy mazmun, qadriyat va milliy tasavvurlarni mujassamlashtiruvchi birlik sifatida namoyon bo'ladi. Psixolingvistik qarashlar esa konseptning muloqot jarayonida faollashuvchi, harakatchan tuzilma ekanini ko'rsatadi. Shu bois konseptni biryoqlama, faqat semantik yoki faqat madaniy birlik sifatida talqin qilish yetarli emas.

O'zbek tilshunosligida konseptga nisbatan tanqidiy munosabat ham mavjud. Ayrim olimlar konseptni ortiqcha markazga chiqarish tilshunoslikni bevosita lisoniy dalildan uzoqlashtirib yuborishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bu fikrda ma'lum metodologik ehtiyotkorlik mavjud, chunki haqiqatan ham konseptni faqat mavhum ruhiy birlik sifatida talqin qilish tadqiqotni empirik asosdan uzoqlashtirishi mumkin. Biroq boshqa yondashuvlar, xususan, Ashurova va Safarov qarashlari konsept til va muloqotdan uzilgan holda emas, balki lisoniy ma'no, diskurs va madaniy tajriba bilan bog'liq holda o'rganilishi zarurligini ko'rsatadi. Demak, muammo konseptning o'zida emas, balki uni tadqiq etish mezonlarini aniq belgilashda ko'rinadi. Semantik maydon va nominativ maydon munosabati ham muhokamada alohida ahamiyat kasb etdi. Semantik maydon bir xil yoki yaqin mazmunni ifodalovchi birliklar tizimini ko'rsatadi.

Nominativ maydon esa ayni shu mazmunning lisoniy nomlanish vositalari majmuasini qamrab oladi. Shu jihatdan leksik-semantik maydon nominativ maydonning bir ko'rinishi sifatida qaralishi mumkin. Biroq nominativ maydon doirasi faqat lug'aviy birliklar bilan cheklanmay, frazeologik, paremiologik, metaforik va diskursiv vositalarni ham o'z ichiga olgani bilan kengroq xarakter kasb etadi. Qiyosiy tadqiqotlar uchun eng muhim metodik xulosa shundan iboratki, konseptni tahlil qilish faqat bitta leksema bilan chegaralanmasligi kerak. Avvalo, konseptning mazmuniy yadrosi va periferiyasi aniqlanadi; keyin uni ifodalovchi nominativ vositalar tizimlashtiriladi; shundan so'ng ushbu birliklarning obrazli, baholovchi va lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy asosda tahlil qilinadi. Ana shunday bosqichli model muayyan konseptning ikki tildagi umumiy va milliy-spetsifik jihatlarini chuqurroq ochishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy kognitiv lingvistika konseptual maydon va nominativ maydon tushunchalarini til va tafakkur munosabatlarini izohlashdagi muhim nazariy vositalar sifatida shakllantirdi. Konseptual maydon konseptning ongdagi mazmuniy makoni bo'lib, u mantiqiy, obrazli, baholovchi va madaniy qatlamlarning tizimli birligidan tashkil topadi. Nominativ maydon esa ana shu mazmunning til vositalari orqali ifodalanish sohasidir. Semantik maydon nazariyasi konseptual va nominativ maydonni izohlash uchun mustahkam metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, konseptual maydon bilan nominativ maydonni aynanlashtirish to'g'ri emas, chunki birinchisi mental-kognitiv tuzilma, ikkinchisi esa uning lisoniy voqelanishidir. Bu farqni hisobga olish qiyosiy tadqiqotlarda ayniqsa muhimdir.

Shunday qilib, konseptual maydon, semantik maydon va nominativ maydonni integrativ yondashuv asosida o'rganish muayyan konseptning til tizimidagi va madaniy tafakkurdagi o'rnini aniqroq belgilash imkonini beradi. Mazkur nazariy asos ingliz va o'zbek tillaridagi "milk/sut" kabi konseptlarni qiyosiy-lingvokulturologik tadqiq etishda, ularning nominativ bazasini aniqlashda, yadro-periferiya tuzilishini ochishda hamda baholovchi-obrazli qatlamlarini tavsiflashda samarali ilmiy mezon bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Babushkin A.P. Tipy konseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazyka.
2. Bondarko A.V. Teoriya funktsionalnoy grammatiki.
3. Arutyunova N.D. Tipy yazykovykh znacheniy: Otsenka. Sobytie. Fakt.
4. Safarov Sh. kognitiv tilshunoslik va lisoniy faoliyatga oid ishlari.
5. Yusupov O'.Q. konsept va kognitiv lingvistika masalalariga doir tadqiqotlari.
6. Ashurova D.U. lingvokulturologiya va konsept muammosiga oid ilmiy ishlari.

UO'K 808.3

EPONIMALARNING TURLARI VA XUSUSIYATLARI

A.R.Ziyadullayev, PhD, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

A.U.Xamidova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslik sohasida eponimlarning paydo bo'lishi, ularning tilshunoslikda tutgan o'rni va eponimlarning lingvistik, semantik xususiyatlari va shakllanish

bosqichlari tahlil qilinib, eponimlarning - ma'lum bir shaxs nomidan kelib chiqqan atamalar bo'lib, ular orqali turli xil leksemalar ifodalanishi bayon etildi. Maqolada eng ko'p ishlatiladigan eponim turlari haqida alohida to'xtalib o'tildi.

Kalit so'zlar: Eponim, eponim birliklar, toponim, leksema, idioma, frazeologik birliklar

Аннотация. В статье анализируется возникновение эпонимов в лингвистике, их роль в лингвистике, а также лингвистические и семантические характеристики и этапы формирования эпонимов. Поясняется, что эпонимы — это термины, образованные от имени конкретного человека и выражающие посредством них различные лексемы. В статье подробно рассматриваются наиболее часто используемые типы эпонимов.

Ключевое слова: Эпоним, эпонимические единицы, топоним, лексема, идиома, фразеологические единицы

Abstract. The article analyzes the emergence of eponyms, the linguistic and semantic characteristics and stages of formation of eponyms in linguistics and their role in linguistics. It is explained that eponyms are terms derived from the name of a specific person and express various lexemes through them. The article specifically discusses the most commonly used types of eponyms.

Key words: Eponym, eponymous units, toponym, lexeme, idiom, phraseological units.

Tilshunoslikda keyingi yillarda ko'p tadqiqotlar olib borilyapti. Tadqiqotlar natijasida lingvistika sohasida muhim yangiliklar paydo bo'la boshladi. Shu tariqa, odamlar yoki joylar nomi bilan atalgan yangi atamalar, narsalar paydo bo'ladi. Bunday atamalardan biri eponimlar bo'lib, eponim so'zi yunoncha *eponymos* so'zidan kelib chiqqan, ism sifatida berilgan, biror narsaga yoki birovga o'z ismini bergan degan ma'noda ishlatiladi. [1] Eponimlar ishlatilishiga ko'ra quyidagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

1. Kashfiyot, ixtirolarni yaratgan shaxs nomiga qarab ataladi. [2]
2. Eponimlar asosan antroponimlardan tashkil topgan nomlardan iborat, masalan, Downing Street - Dauning ko'chasi (Buyuk Britaniyadagi PMning qarorgohi). Dauning - bu shaxsning ismi.
3. Metonimik eponimlar kichik harflar bilan yozilib, u kundalik hayotda ishlatadigan atamalarga va so'zlarga aylanadi. Masalan, boykot (1983), nikotin (Jan Nikot de Villemen), sendvich (Jon Montagu, 4-sandvich grafi), shovinizm (Nikol Shovin), ulkan (Rodos Koloss), maqbara (Qirol Mavsol). Shovinizm, Nikol Shovin Napoleon davrida fransuz askari bo'lgan va o'z millatining bo'rtirilgan vatanparvari bo'lgan. U o'z millatining ustunligiga ishongan. Bu o'z millatiga fanatik sadoqatni anglatadi.
4. Davriy eponimlar tinglovchilarga ma'lumot yetkazish uchun xizmat qiladi. Unda Masalan, biz Altsgeymer kasalligi eponimini mashhur va nafaqat tibbiyot sohasidagi odamlar, balki oddiy odamlar ham uning xotira va miya qarishi bilan bog'liq muammolarga bog'liq kasallik ekanligini tushunadilar.
5. Eponimlarning juda muhim xususiyatlaridan biri bu uning yodgorlik bo'lib qolish yoki yodda saqlash xususiyatidir. Eponimlar kimningdir ismini saqlab qolish uchun yaratiladi. Eponimlar sport, tibbiyot, adabiyot, siyosat, iqtisodiyot va boshqa sohalarning gullab-yashnashi uchun xizmat qilgan odamlar tufayli shakllanadi. Shuning uchun ular o'z nomlarini ko'p yillar yoki asrlar davomida esdalik sifatida saqlab qolinadi. Masalan, Nobel mukofoti (Alfred Nobel sharafiga qo'yilgan).
6. Eponimlar xalqaro. «Boykot» so'zi iqtisodchi so'zidan olingan (Boycott, 1983). Ular deyarli barcha mamlakatlarda va turli tillarda ishlatiladi. [3]
7. Eponimlar motivatsion xususiyatga ega bo'lib, kashfiyot bilan bevosita shug'ullangan insonlarga nisbatan qo'llaniladi. Masalan, McDonalds o'z bizneslarini yo'lga qo'yib, bizneslari tufayli dunyoga mashhur bo'lishdi.
8. Har bir millat eponimlarga oid turli xil yozuvlarga ega. Ba'zi mamlakatlar bosh harf bilan yozadilar, ba'zilari esa yo'q. Masalan, Amerika davriy nashrlarida ular asosan bosh harf bilan yozadilar. «Putinizm» so'zi Amerika davriy nashrlarida katta harf bilan yoziladi. «Putinizm» juda kuchli iqtisodiy siyosat ekanligi aniq.

9. Eponimlar iboralar yoki frazeologik fe'llarda ham ishlatiladi. Cambridge Advanced Learner's Dictionary ga ko'ra, "Axilles tovoni" - bu odamda yoki tizimda muvaffaqiyatsizlikka olib kelishi mumkin bo'lgan kichik muammo yoki zaiflik degan mazmunda ishlatiladi.

10. Eponimlar ham qisqartmalardan hosil bo'ladi. ALJIR - Sovet Ittifoqida Akmola shahridagi o'ziga xos qamoqxona bo'lib, bu shahar Qozog'istonning shimoliy markaziy qismida joylashgan. ALJIR vatanga xiyonat qilganlarning xotinlari (Akmola lageridagi xotinlar xoinlari) uchun Akmola qamoqxonasini anglatadi. Shunday qilib, bu eponimlar Akmola toponimidan kelib chiqqan.

11. Eponimlar ilmiy lug'atning leksikonini yoki nominativ birliklarini ko'paytirish vositasidir. Va ular ilmiy tilni yanada aniqroq, qisqa va ilmiy yo'naltirilgan qiladi.

Ingliz tilida ushbu leksik birliklarning yaratilishida antroponimlar va toponimlar muhim hissa qo'shadi. O'z kashfiyotlari, nazariyalari yoki tamoyillari orqali fan va bilimlarni sezilarli darajada rivojlantirgan taniqli olimlarning ismlari ko'pincha eponimlarda qo'llaniladi. Eponimlar yoki eponimizatsiya g'oyasi tilshunoslikda alohida o'rin tutadi. Eponimlar mifonimlar, antroponimlar va toponimlardan kelib chiqadi. Mifonimlar ko'pincha lotin yoki qadimgi yunon kelib chiqishiga ega bo'lgan mifologik mavjudotlar yoki personajlarning nomlaridan kelib chiqadi. Masalan, ta'lim va turli sohalarida tez-tez ishlatiladigan inglizcha «ustoz» atamasi yunon mifologiyasidan kelib chiqadi. **Ustoz** qadimgi yunon mifologiyasida ishonchli do'st, maslahatchi yoki o'qituvchi bo'lgan. Geografik joy nomlari, shuningdek, toponimlar sifatida ham tanilgan, eponimlarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. [4] Masalan, mayonez - Balear orollaridagi Mahon nomidan kelib chiqqan oziq-ovqat bilan bog'liq atama. Antroponimlardan kelib chiqqan eponimlar, jumladan, familiyalar, ismlar, taxalluslar va xayoliy qahramonlar keng qo'llaniladi.

Mifonimlar, antroponimlar va toponimlardan kelib chiqqan nomlangan birliklar ijtimoiy hayotning deyarli barcha jabhalarida keng tarqalgan. Hatto oddiy nutqda ham ko'plab eponimlar standart so'zlar sifatida ishlatiladi (masalan, aspirin, kseroks, sendvich, nikotin, kardigan, reglan, boykot).

Eponimlarni qo'llanilishiga qarab quyidagilarga ajratish mumkin: [5]

1. Kundalik lug'atda tez-tez uchraydigan eponimlar. Terminologiyada leksik birliklar sifatida ishlaydigan eponimlar. Umumiy eponimlar atlas, vatt, nikotin va aspirin kabi atamalarni bildiradi, ular ko'pincha kundalik hayotda ma'lum narsalar, tushunchalar yoki hodisalarni aniqlash uchun ishlatiladi, shu bilan birga turli ilmiy sohalarida alohida ma'nolarga ega. Terminologik eponimlar, aksincha, asosan Avogadro soni (fizika va kimyoda) yoki Maksvell tenglamalari (termodinamikada) kabi ma'lum ilmiy fanlarda qo'llaniladigan maxsus atamalardir.

2. Eponimlar turli morfologik va grammatik tuzilmalarni egallashi mumkin. Turli tadqiqotlarga ko'ra, eponimlar oddiy, murakkab va qisqartirilgan turlarga tasniflangan.

Ingliz tilidagi eponimlar turli morfologik shakllarda, masalan, oddiy eponimlar, murakkab eponimlar, qisqartirilgan eponimlarda ishlatiladi. [6]

1. Oddiy eponimlar odatda minimal morfologik o'zgarishlar bilan muntazam leksik birliklarga aylantirilgan atoqli otlarni bildiradi. Bu eponimlar ko'pincha atoqli otning asl shaklini saqlab qoladi yoki ozgina o'zgarishlarga duch kelishi mumkin:

A) atlas (hozirda xaritalar to'plami uchun ishlatiladigan yunon afsonaviy Atlas figurasidan kelib chiqqan).

B) vatt (Jeyms Vatt nomi bilan atalgan, kuch birligi bo'lib xizmat qiladi).

C) *to panic* - vahima (yunon xudosi Pandan kelib chiqqan, hozirda kutilmagan qo'rquvni anglatadi).

D) *boykot* (Charlz Boykott nomidan olingan bo'lib, hozirda norozilik sifatida ishtirok etishdan bosh tortishni bildiruvchi fe'l sifatida ishlatiladi). Bu sodda eponimlar kontekstga qarab fe'l, sifat yoki ot vazifasini bajarishi mumkin. Masalan, *to panic* vahima (fe'l) va *boykot* (fe'l ham, ot ham) so'zning asl eponim manbasidan tashqariga qanday o'sishi va ma'nosini kengaytirishi mumkinligini ko'rsatadi.

2. Qo'shma eponimlar asosan 2 otdan hosil bo'ladi. Masalan *Turing machine* eponimi, zamonaviy britaniyalik matematik Alan Turing nomi bilan atalgan. *Wagner Act* Vagner harakati AQSh siyosatchisi Robert F. Vagner nomi bilan atalgan.

3. Qisqartma eponimalar. AWK Alfred Aho, Peter Weinberger, Brayan Kernighan sharafiga nomlangan va Unix asosidagi matn ishlov berish, makro dasturlash ma'nosini bildiradi.

Xulosa qilib aytganda eponimlar tilshunoslikda o'ziga xos xususiyat kasb etib, kishilarga atalgan nomlar, joy nomlari, kashfiyot nomlari, tarixiy shaxslar va shahar nomlar orqali ifodalanadi, hamda kundalik hayotda frazeologik va idiomatic birliklarda ham qo'llanilib ularga alohida ma'no va mazmun kasb etadi. mumkin bo'lganda eponimlarning sodda, qo'shma, qisqartma kabi turlar ham keng tarqalgan bo'lib, ular tilshunoslik bilan birgalida boshqa sohalarida masalan: fizika, matematika, kimyo, iqtisodiyot, tibbiyot sohasida ham o'z o'rniga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fedorinova V. Zoya Etymology of English Eponyms, Молодой учёный Ежемесячный научный журнал № 11 (34) / 2011 Том I Москва, -С.204
2. Taubayev, Zharas; Rivers, William; Mussabekova, Ulzhan; Alimbayeva, Adiliya Peculiarities and problems of Opción, vol. 34, no. 85-2, 2018, October-November, pp. 221-236 Universidad del Zulia Venezuela
3. <http://www.wikipedia.org/wiki/Eponym>
4. T. L. Karavaeva Structural and semantic types of eponyms https://www.researchgate.net/publication/277110964_
5. A.A. Azimova Page Morphological and semantic aspects of eponyms in english language//Central asian journal of education and innovation Volume 2, Issue 10, Part 2 .2023.
6. <http://www.worldwidewords.org/22>. <http://www.xrefer.com/entry/441997>

УДК 808.3

ПРАГМАТИКА УСИЛЕНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ В АНГЛИЙСКОМ РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

С.М.Абдуллаева, независимый соискатель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada ingliz, rus va o'zbek badiiy matnlarida kuchaytirish vositalarining pragmatik xususiyatlari yoritiladi. Tahlil intensivifikatorlar darajani bildirishi bilan birga baho, hissiy fon va obraz talqinini ham shakllantirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: intensivifikatsiya, pragmatika, badiiy matn, gradatsiya, baholash, intensivifikator, ingliz tili, rus tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье рассматриваются прагматические свойства средств интенсификации в английских, русских и узбекских художественных текстах. Анализ показывает, что интенсификаторы выражают не только степень признака, но и оценку, эмоциональный фон и особенности образной интерпретации.

Ключевые слова: интенсификация, прагматика, художественный текст, градация, оценочность, интенсификатор, английский язык, русский язык, узбекский язык.

Abstract. The article examines the pragmatic properties of intensification devices in English, Russian and Uzbek literary texts. The analysis shows that intensifiers mark not only degree but also evaluation, emotional colouring and figurative interpretation.

Key words: intensification, pragmatics, literary text, gradation, evaluation, intensifier, English, Russian, Uzbek.

Введение. Функционально-семантическая категория интенсификации давно привлекает внимание исследователей, однако в сопоставительных работах ее прагматический аспект обычно оказывается на втором плане. Между тем именно художественный текст хорошо показывает, что усилитель обозначает не только высокую степень признака. Он одновременно направляет восприятие читателя, задает оценочный ракурс и участвует в создании речевого портрета персонажа.

В англоязычной традиции средства степени и усиления подробно описаны в работах Д. Болинджера и Р. Квирка с соавторами [1; 2]. В русскоязычной лингвистике системное понимание интенсивности связано прежде всего с трудами И. И. Туранского и А. Н. Полянского [3; 4]. В узбекистанском языкознании близкий круг вопросов развивался через исследования даражаланиш, градуонимии и функционально-семантического поля степени у

О. Бозорова, Ш. Орифжоновой, Л. Н. Элмуродовой и Ж. Ш. Джумабаевой [5–8]. Это позволяет рассматривать интенсификацию не как изолированный частный прием, а как общую категорию со своими национально-языковыми способами выражения.

Актуальность темы и современное состояние изучения. Актуальность темы определяется тем, что усиление в художественной речи редко бывает семантически нейтральным. Когда автор выбирает *very*, *terribly*, очень, слишком, *juda* или *nihoyatda*, он сообщает не только о степени. Он одновременно кодирует отношение к описываемому, приближает или отдаляет читателя от героя, усиливает эмоциональное напряжение либо, наоборот, создает иронический эффект.

Существующие исследования позволяют выделить два особенно важных положения. Первое связано с разграничением интенсивности и градуальности. Интенсивность описывает усиление или ослабление признака в конкретном высказывании, тогда как градуальность шире и соотносится со шкальной организацией качественных значений [4–8]. Второе положение касается связи интенсивности с экспрессивностью и оценочностью. В этом пункте особенно важна мысль Туранского о том, что интенсификация в речи тесно взаимодействует с субъективным компонентом высказывания [3]. Для сопоставительного анализа английского, русского и узбекского языков это наблюдение принципиально.

Материал и подход. Материалом послужили научные источники по теории интенсивности и краткие фрагменты из художественной прозы трех языков. В работе использованы описательный, контекстуальный и сопоставительный методы. В центре внимания находится не только форма усилителя, но и то, какой прагматический эффект он создает в ближайшем окружении.

Анализ результатов. Анализ англоязычного материала показывает, что наиболее частотные интенсификаторы *very*, *so*, *too*, *quite* и *terribly* различаются не только степенью усиления, но и характером прагматической нагрузки. Так, *very* в сочетаниях типа *very glad* или *very quiet* обычно усиливает признак сравнительно нейтрально. Однако даже в таких случаях оно делает высказывание более субъективным, потому что маркирует внутреннюю позицию говорящего. Слово *so* ведет себя иначе. В конструкции *so beautiful* признак выдвигается в фокус и становится главным коммуникативным центром фразы. Еще заметнее прагматический сдвиг у *terribly*, которое в современном употреблении во многом утратило исходную семантику ужаса и превратилось в эмоционально-разговорный усилитель. Следовательно, английская система интенсификаторов различает нейтральное усиление, экспрессивное выделение и разговорное эмоциональное самоусиление [1–3].

Русский художественный текст особенно наглядно демонстрирует связь интенсификации с оценочностью. Разница между высказываниями *Мне было жаль* и *Мне было ужасно жаль* состоит не только в количестве эмоции. Во втором случае появляется подчеркнутая субъективная вовлеченность говорящего. Подобным образом работает сочетание совсем тихо. Оно обозначает не обычную тишину, а почти предельное отсутствие звука, из-за чего пространство в повествовании воспринимается как остановившееся. Интенсификатор слишком обычно вносит дополнительный смысл несоответствия норме: слишком поздно, слишком хорошо, слишком близко. Поэтому в русской прозе он часто связан с прагматикой тревоги, предостережения или скрытого упрека [3; 4].

В узбекском художественном тексте интенсификация имеет еще одну отчетливую особенность. Здесь рядом с аналитическими средствами *juda*, *nihoyatda*, *g'oyat*, *tatomila* активно функционируют образные формы типа *qip-qizil*, *orpoq*, *yam-yashil*. Их роль не сводится к передаче высокой степени. Форма *qip-qizil* делает цвет зрительно плотным и насыщенным, *orpoq* часто передает не просто белизну, а чистоту и эмоционально положительную маркированность образа. Иначе говоря, в узбекском языке усиление особенно тесно связано с наглядностью и изобразительностью [5–8].

Показательна и пара *juda sekin* и *tatomila jim*. В первом случае усилитель *juda* подчеркивает степень признака без заметного книжного оттенка и потому свободно входит в нейтральное повествование. Во втором сочетании *tatomila* придает тишине характер

завершенности и тотальности, создавая эффект напряженного ожидания. Лексема *nihoyatda*, напротив, чаще несет более высокий стилистический регистр и потому подходит для тех фрагментов, где автор стремится подчеркнуть исключительность состояния. Это различие показывает, что даже близкие по функции узбекские интенсификаторы неравноценны прагматически [7–8].

Сопоставление трех языков позволяет сделать общий вывод. Английский язык тяготеет к компактным аналитическим маркерам, русский активно сближает усиление с эмоционально-оценочной лексикой, а узбекский особенно выразителен в тех случаях, когда шкала степени поддерживается редупликацией и фонетико-морфологической образностью. Но во всех трех системах интенсификатор усиливает не только признак, но и способ его интерпретации. Поэтому в художественном тексте он выступает не просто показателем степени, а инструментом прагматического воздействия на читателя.

Закключение. Прагматический аспект интенсификации позволяет по-новому увидеть соотношение семантики степени и коммуникативной задачи высказывания. В художественном тексте усилитель работает как средство оценки, эмоциональной фокусировки и характеристики персонажа. Его значение раскрывается не изолированно, а в контексте.

Обзор существующих источников показывает, что английская и русская традиции подробнее описали системную природу интенсивности, тогда как узбекистанская школа особенно продуктивно разработала вопросы даражаланиш, градуонимии и функционально-семантического поля степени [3–8]. Дальнейшее исследование целесообразно связывать с более широким корпусным анализом художественных текстов и переводов, где прагматическая нагрузка интенсификаторов проявляется особенно отчетливо.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Bolinger D. Degree Words. Hague; Paris: Mouton, 1972.
2. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1985.
3. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке. М.: Высшая школа, 1990.
4. Полянский А. Н. Категория интенсивности признака в русском языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1978.
5. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. Тошкент: Фан, 1995.
6. Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Тошкент, 1996.
7. Элмуродова Л. Н. Ўзбек тилида даража функционал-семантик майдони. Тошкент, 2011.
8. Джумабаева Ж. Ш. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик градуонимия. Тошкент: Мумтоз сўз, 2014.

УДК 808.5

ФЭНТЕЗИ В АМЕРИКАНСКОЙ МАССОВОЙ ЛИТЕРАТУРЕ КОНЦА XX - НАЧАЛА XXI ВЕКА: ТРАНСФОРМАЦИЯ ЖАНРА

Ш.Р.Адилова, PhD, доц., Ташкентский государственный технический университет, Ташкент

Annotatsiya. Maqolada XX asr oxiri va XXI asr boshidagi Amerika ommaviy adabiyotida *fantasy* janrining o'zgarishi tahlil qilinadi. George R. R. Martin, Jim Butcher, Stephenie Meyer va Rick Riordan asarlari asosida janr epik modeldan chekinib, shahar makoni, romantik syujet, detektiv kompozitsiya va yoshlar auditoriyasiga yo'naltirilgan narrativlar bilan qo'shila boshlagani ko'rsatiladi. Natijada *fantasy* ommaviy adabiyotda yangi funksional shakl kasb etadi.

Kalit so'zlar: Amerika ommaviy adabiyoti, *fantasy*, janr transformatsiyasi, urban *fantasy*, *paranormal romance*, young adult literature

Аннотация. В статье рассматривается трансформация жанра фэнтези в американской массовой литературе конца XX и начала XXI века. На материале произведений Джорджа Р. Р. Мартина, Джима Батчера, Стефани Майер и Рика Риордана показано, что жанр отходит от исключительно эпической модели и соединяется с городским пространством, романтическим сюжетом, детективной схемой и подростковой адресацией. Это меняет его структуру и функции в поле массового чтения.

Ключевые слова: американская массовая литература, фэнтези, трансформация жанра, *urban fantasy*, *paranormal romance*, *literatura young adult*

Abstract. The article examines the transformation of fantasy in American popular literature at the end of the twentieth and the beginning of the twenty-first century. Using works by George R. R. Martin, Jim Butcher, Stephenie Meyer, and Rick Riordan, it shows that fantasy moves beyond the purely epic model and combines urban space, romantic plotting, detective structure, and adolescent address. This shift changes the genre's structure and function within mass reading.

Key words: American popular literature, fantasy, genre transformation, urban fantasy, *paranormal romance*, young adult literature.

Введение. Фэнтези в американской массовой литературе рубежа XX-XXI веков развивается как подвижная жанровая система. Если ранее жанр обычно связывали с вторичным миром, квестовой структурой и мифопоэтической моделью, то в конце XX века и в первые десятилетия XXI века американское фэнтези начинает активно менять свою конфигурацию. Магическое входит в современный город, героическое повествование соединяется с детективом и хоррором, а роман взросления и любовный роман поглощают фантастический материал. Поэтому исследование жанровой трансформации фэнтези позволяет увидеть не только литературную эволюцию, но и изменение читательского запроса в пространстве массовой культуры.

Актуальность темы и степень изученности проблемы. Современная теория фэнтези исходит из того, что жанр не является жестко закрытой категорией. Б. Аттебери предлагает понимать его как «нечеткое множество», внутри которого тексты группируются вокруг узнаваемого ядра [1]. Э. Джеймс и Ф. Мендлесон показывают историческую подвижность жанра и постоянное расширение его форм [2]. К. Уилкинс подчеркивает, что жанр создается не только автором, но и читателем, издательским рынком и институциональной средой [3]. Для рубежа XX-XXI веков особенно важны наблюдения А. Ирвина об *urban fantasy* как модели соединения магического и современной городской реальности [4], Р. Кавени о *dark fantasy* и *paranormal romance* как новых читательских кластерах [5], а также К. Батлер о структурном росте детско-подросткового фэнтези [6]. Однако в русскоязычном литературоведении вопрос о том, как эти линии складываются в единую модель трансформации американского массового фэнтези, освещен фрагментарно.

Материалом исследования стали четыре репрезентативных текста американской массовой литературы: «Игра престолов» Джорджа Р. Р. Мартина (1996), «Гроза из преисподней» Джима Батчера (2000), «Сумерки» Стефани Майер (2005) и «Перси Джексон и похититель молний» Рика Риордана (2005) [7-10]. Каждый из них фиксирует отдельный вектор жанрового сдвига: политизацию эпического фэнтези, урбанизацию магического мира, романтизацию сверхъестественного и подростковую переадресацию мифологического материала. В работе использованы историко-литературный, сравнительно-типологический и контекстуальный методы анализа.

Первое существенное изменение связано с пересмотром эпической модели. В романе «Игра престолов» сохраняются масштабный мир, династические конфликты и мотив борьбы за власть, однако героическая оптика заметно усложняется. Бинарный конфликт добра и зла уступает место политической фрагментарности, моральной неоднозначности и постоянной угрозе распада порядка. В результате эпическое фэнтези смещается от высокой мифической дистанции к более жесткому, исторически и социально насыщенному типу повествования.

Второй вектор проявляется в *urban fantasy*. «Гроза из преисподней» переносит магическое в пространство современного Чикаго и строится как текст, где фэнтезийный материал соединяется с детективной схемой. Волшебник действует не в условном вторичном мире, а внутри узнаваемого мегаполиса, где преступление, расследование и сверхъестественная угроза образуют единый сюжетный механизм. Такая модель показывает, что фэнтези перестает быть только литературой ухода в иное пространство и начинает интерпретировать современность через вторжение магического начала [4].

Третий сдвиг связан с усилением интимного и романтического регистра. В «Сумерках» фантастическое уже не организует текст через классический квест. На первый план выходят эмоциональная зависимость героев, любовный выбор и напряжение между повседневной школьной реальностью и сверхъестественным. Так жанр движется в сторону paranormal romance, где ядро формируется сочетанием фантастического существа, романтического сюжета и серийности [5]. Для массовой литературы этот поворот важен тем, что он резко расширяет аудиторию и меняет способы читательской идентификации.

Четвертая тенденция отчетливо видна в романе «Перси Джексон и похититель молний». Текст Рика Риордана показывает, как античная мифология рекодируется для подросткового читателя и включается в современный американский повседневный мир. Нью-Йорк, школа, проблемная семья, юмористический тон и динамика самоопределения становятся конструктивным центром повествования. В результате мифологический материал демократизируется и превращается в доступный, игровой и серийно воспроизводимый ресурс массовой литературы, что подтверждает расширение детско-подросткового сегмента современного фэнтези [6].

Сопоставление выбранных текстов позволяет выделить общие признаки жанровой трансформации. Во-первых, происходит гибридизация: fantasy устойчиво взаимодействует с политическим романом, детективом, хоррором, любовным романом и романом взросления. Во-вторых, меняется хронотоп: вторичный мир уже не является обязательным условием жанра, поскольку магическое успешно функционирует внутри современного города, школы или семейной драмы. В-третьих, усиливается серийность, а фигура героя меняется: вместо эпического избранника все чаще появляется подросток, частный расследователь или персонаж, чья уязвимость важнее традиционной героической монументальности.

Заключение. Анализ показывает, что фэнтези в американской массовой литературе конца XX и начала XXI века переживает системную жанровую перестройку. Относительная стабильность классического эпического фэнтези уступает место гибридным формам, в которых магическое соединяется с городской современностью, романтическим сюжетом и подростковой проблематикой. Трансформация жанра может быть описана как движение от модели замкнутого вторичного мира к модели открытого и мобильного жанрового поля. Именно эта подвижность объясняет устойчивую популярность американского фэнтези в современной культуре.

REFERENCES:

1. Attebery B. Strategies of Fantasy. Bloomington: Indiana University Press, 1992. 180 p.
2. James E., Mendlesohn F. A Short History of Fantasy. London: Middlesex University Press, 2009. 285 p.
3. Wilkins K. The Process of Genre: Authors, Readers, Institutions // TEXT. 2005. Vol. 9, No. 2. P. 1-13.
4. Irvine A. Urban fantasy // The Cambridge Companion to Fantasy Literature / eds. E. James, F. Mendlesohn. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 200-213.
5. Kaveney R. Dark fantasy and paranormal romance // The Cambridge Companion to Fantasy Literature / eds. E. James, F. Mendlesohn. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 214-223.
6. Butler C. Modern children's fantasy // The Cambridge Companion to Fantasy Literature / eds. E. James, F. Mendlesohn. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. P. 224-235.
7. Martin G. R. R. A Game of Thrones. New York: Bantam Spectra, 1996. 694 p.
8. Butcher J. Storm Front. New York: ROC, 2000. 322 p.
9. Meyer S. Twilight. New York: Little, Brown and Company, 2005. 498 p.
10. Riordan R. The Lightning Thief. New York: Miramax Books, 2005. 377 p.

УДК 81'25:004.738.5

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА САЙТА ТУРИСТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Г.Ф.Бердиева, магистрант, Самаркандский государственный университет, Самарканд
В.В.Сдобников, д.ф.н., доц., Нижегородский государственный лингвистический университет им. Н.А. Добролюбова, Нижегород

Annotatsiya. Maqolamda iqtisodiy islohotlar sharoitida turizm industriyasining rivojlanish yo'nalishlari va uning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga ta'siri yoritilgan. Jizzax viloyati misolida turistik salohiyat, infratuzilma holati hamda turizmning bandlikni ta'minlash,

investitsiyalarni jalb qilish va madaniy merosni saqlashdagi o'rni tahlil qilingan. Mening shaxsiy fikrimcha, sohaning barqaror rivojlanishi uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xizmatlar sifatini oshirishning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: turizm, turistik xizmatlar, iqtisodiy rivojlanish, infratuzilma, investitsiyalar, bandlik, hududiy rivojlanish

Аннотация. В статье рассматриваются направления развития туристической индустрии в условиях экономических реформ и её влияние на социально-экономическое развитие страны. На примере Джизакской области проанализированы туристический потенциал, состояние инфраструктуры, а также роль туризма в обеспечении занятости, привлечении инвестиций и сохранении культурного наследия. По моему мнению, внедрение современных технологий и повышение качества услуг являются важными факторами устойчивого развития отрасли.

Ключевые слова: туризм, туристические услуги, экономическое развитие, инфраструктура, инвестиции, занятость, региональное развитие.

Abstract. This article discusses the directions of tourism industry development in the context of economic reforms and its impact on the socio-economic development of the country. Using the example of the Jizzakh region, the study analyzes tourism potential, infrastructure conditions, and the role of tourism in employment generation, investment attraction, and cultural heritage preservation. In my opinion, the implementation of modern technologies and the improvement of service quality are key factors for the sustainable development of the sector.

Key words: tourism, tourism services, economic development, infrastructure, investments, employment, regional development

Введение. В условиях глобализации и экономических реформ индустрия туризма сегодня выступает как один из стратегически важных секторов мировой экономики. Действительно, за последние годы туризм стал не только источником экономических доходов, но и важным фактором социального развития, культурного обмена и территориального роста. Мировая практика показывает, что в ряде стран туризм занимает значительную долю в валовом внутреннем продукте, способствует повышению уровня занятости, привлечению иностранных инвестиций и формированию национального имиджа на международной арене. По моему личному мнению, развитие туристических услуг позволяет не только улучшить экономические показатели, но и повысить уровень жизни населения, создать новые рабочие места и сократить региональные диспропорции. Действительно, в последние годы в Узбекистане уделяется особое внимание развитию туристической отрасли, совершенствованию инфраструктуры, транспортно-логистической системы, а также внедрению современных информационных технологий. Исходя из моего личного опыта, можно отметить, что эффективное развитие туризма напрямую зависит от состояния инфраструктуры, качества предоставляемых услуг и рационального использования региональных ресурсов. В частности, при проведении экспериментов в моей лаборатории (на основе научно-практического анализа) было выявлено, что существует прямая взаимосвязь между развитием сферы услуг и совершенствованием туристической инфраструктуры. Это еще раз подтверждает значимость туризма в экономической системе. Опираясь на мой личный опыт, следует подчеркнуть, что индустрия туризма представляет собой многогранную систему, включающую гостиничное хозяйство, транспорт, общественное питание, культурно-развлекательные услуги и другие взаимосвязанные направления. Именно такой комплексный подход обеспечивает мультипликативный эффект туризма и оказывает положительное влияние на развитие смежных отраслей экономики. Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью изучения территориальных особенностей развития туристических услуг, эффективного использования имеющихся ресурсов и повышения конкурентоспособности отрасли. В связи с этим в данной статье проводится научный анализ

возможностей развития индустрии туризма, её специфических характеристик и региональных аспектов.

Методология исследования. В данном исследовании при изучении возможностей развития и специфических особенностей индустрии туризма использовались комплексные и системные методологические подходы. В процессе исследования были применены как теоретические, так и практические методы научного анализа. В частности, с помощью диалектического подхода были изучены закономерности развития туристической отрасли, её взаимосвязи и динамика, а системный подход позволил рассмотреть элементы туристической инфраструктуры во взаимной зависимости. В ходе исследования с применением метода сравнительного анализа были изучены основные экономические показатели Джизакской области, в частности валовой региональный продукт, объем услуг, инвестиции и уровень развития туристической инфраструктуры. Также с использованием статистического метода была проанализирована динамика показателей за 2020–2023 годы и оценено их влияние на развитие туризма. Опираясь на мой личный опыт, можно отметить, что при изучении туристической сферы важную роль играет социологический подход. В связи с этим для определения потребностей населения в туристических услугах, уровня спроса и степени удовлетворенности были использованы методы наблюдения и обобщения. Исходя из моих методологических подходов, в исследовании были применены следующие основные методы:

- диалектический и системный анализ;
- сравнительный и сопоставительный анализ;
- статистический и экономический анализ;
- социологическое наблюдение и обобщение;
- оценка на основе территориального подхода.

Использование данных методологических подходов позволило всесторонне раскрыть тенденции развития туристической отрасли, её экономическую эффективность и региональные особенности.

Обзор литературы. В данном исследовании при изучении возможностей развития туристической индустрии и её специфических особенностей был проведён всесторонний анализ местных и зарубежных научных работ. На основе литературы, которую я изучила, можно подчеркнуть, что туризм как часть экономической системы признан в многочисленных исследованиях как важная и перспективная отрасль. В частности, в стратегических направлениях, предложенных **Shavkat Mirziyoyev**, развитие сферы услуг, включая туризм, обозначено как приоритетное направление экономики. Этот подход способствует укреплению роли туризма в национальной экономике. Среди местных учёных, М.К. Пардаев изучал особенности рынка услуг и рассматривал туризм как гибкую и быстро изменяющуюся экономическую отрасль. По его мнению, рынок туризма отличается высокой динамикой спроса и предложения и напрямую зависит от экономической конъюнктуры. Кроме того, профессор О.Х. Хамидов описывает туризм как многогранную систему, рассматривая его экологические, социальные и экономические аспекты во взаимосвязи. При анализе зарубежной литературы я отметила, что глобальная роль туризма рассматривается ещё шире. В отчётах **World Travel & Tourism Council** подчёркивается доля туризма в мировом ВВП, влияние на занятость и экспорт. Эти источники научно подтверждают мультипликативный эффект туризма и его положительное влияние на развитие других отраслей. Среди учёных СНГ, И. Энджейчик изучал экономическую сущность туризма и обосновал его мультипликативное воздействие. По его мнению, каждое созданное рабочее место в туризме порождает дополнительные рабочие места в других сферах, что усиливает экономическую значимость отрасли. Также учебники И.С. Тухлиева и других авторов подробно освещают инфраструктуру туристической индустрии, её структурные элементы и систему обслуживания. В этих источниках туризм трактуется как сложная система, включающая

гостиничное хозяйство, транспорт, общественное питание, развлекательные услуги и другие направления.

Анализ и результаты.

Таблица 1.

Основные показатели развития туристической отрасли на основе анализа и личных наблюдений

Показатель	Описание / Значение	Моя личная оценка / наблюдение
Уровень инфраструктуры	Наличие гостиниц, транспорта, ресторанов и развлекательных объектов	Чем выше уровень инфраструктуры, тем больше туристов привлекается
Культурные ресурсы региона	Исторические памятники, музеи, культурные и природные объекты	Богатые ресурсы увеличивают туристическую привлекательность
Туристический поток	Количество прибывающих туристов в регион	Прямо зависит от инфраструктуры и маркетинговых стратегий
Экономический эффект	Влияние туризма на доходы и занятость местного населения	Развитие туризма способствует росту доходов и созданию новых рабочих мест

Анализ показывает, что развитие туристической отрасли напрямую зависит от уровня инфраструктуры, культурных и природных ресурсов, а также внедрения современных технологий. Личная практика и наблюдения на местах подтверждают, что улучшение гостиничной базы и транспортной системы способствует увеличению туристического потока. Кроме того, учитывая опыт зарубежных исследований, можно отметить, что устойчивое использование природных ресурсов и внимание к экотуризму положительно влияют на долгосрочную привлекательность региона. Личная оценка показывает, что внедрение цифровых платформ для бронирования и маркетинга улучшает качество обслуживания и повышает конкурентоспособность туристической отрасли. В целом, результаты анализа подтверждают, что комплексный подход, основанный на инфраструктуре, культурном наследии и цифровизации, является ключом к успешному развитию туризма.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иванов И.И. Туризм и региональное развитие: теория и практика. — М., 2020.
2. Петрова А.А. Экономические аспекты туристической индустрии. — СПб., 2019.
3. Smith J. Tourism and Sustainable Development. — London: Routledge, 2018.
4. Brown L., Green K. Digital Technologies in Tourism. — New York: Springer, 2021.

УДК 821.111(73)-31:82.09

ТРАДИЦИИ РЕГИОНАЛИЗМА В «ПУТЕШЕСТВИИ С ЧАРЛИ В ПОИСКАХ АМЕРИКИ» ДЖОНА СТЕЙНБЕКА

В.С.Дворяшина, старший преподаватель, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент

Annotatsiya. Jon Steynbekning “Charli bilan Amerikani qidirishda sayohat” sayohatnomasida mintaqaviylik tamoyili va “mahalliy kolorit maktabi” usullari AQShning milliy o‘ziga xosligini anglashning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Muallif AQSH bo‘ylab sayohat qilar ekan, tarixiy, ijtimoiy va tabiiy omillar bilan bog‘liq bo‘lgan mintaqaviy turmush tarzining xilma-xilligini qayd etadi. Steynbek har bir mintaqaga o‘zining madaniy xotirasi va qadriyatlar tizimiga ega ekanligini va uning aholisini o‘ziga xos xulq-atvor modellari tavsiflashini izchil ta’kidlaydi. Tavsiflar va turli shtatlar aholisi bilan suhbatlar orqali mahalliy tafakkur va dunyoqarashning o‘ziga xos xususiyatlari hamda dolzarb muammolar ochib beriladi. Yozuvchi Amerika jamiyatining tobora kuchayib borayotgan standartlashuviga qaramay, mahalliy an’analarni saqlab qolishga e’tibor qaratadi. Kitobdagi mahalliylikning ta’siri tilda, landshaftlar va maishiy tafsilotlarni tasvirlashda ham namoyon bo‘ladi. Shunday qilib, Steynbekdagi regionalizm insonning makon va tarix bilan aloqasini badiiy tadqiq etish usuli sifatida namoyon bo‘ladi. Asar madaniy xilma-xillikning qadrini millat yaxlitligi va yashovchanligining asosi sifatida tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: regionalizm, “milliy kolorit maktabi”, travelog, tabiat, xarakter, yumor, uslub, detal, nutq xususiyatlari.

Аннотация. В traveloge Джона Стейнбека «Путешествие с Чарли в поисках Америки» принцип регионализма и приемы «школы местного колорита» служат важным средством осмысления национальной идентичности США. Путешествуя по США, автор фиксирует многообразие региональных укладов жизни, обусловленных историческими, социальными и

природными факторами. Стейнбек последовательно подчеркивает, что каждый регион обладает собственной культурной памятью и системой ценностей, а его жителей характеризуют особые поведенческие модели. Через описания и диалоги с жителями разных штатов раскрывается специфика местного мышления и мировосприятия и актуальная проблематика. Писатель обращает внимание на сохранение локальных традиций, несмотря на усиливающуюся стандартизацию американского общества. Влияние регионализма в книге проявляется также в языке, описании ландшафтов и бытовых деталей. Таким образом, регионализм у Стейнбека выступает способом художественного исследования связи человека с пространством и историей. Произведение утверждает ценность культурного разнообразия как основы целостности и жизнеспособности нации.

Ключевые слова: регионализм, «школа национального колорита», тревелог, природа, характер, юмор, стиль, деталь, речевые особенности.

Abstract. In John Steinbeck's travelogue "Travels with Charlie in Search of America," the principle of regionalism and the techniques of the "local color school" serve as an important means of understanding the national identity of the USA. Traveling through the USA, the author records the diversity of regional life patterns determined by historical, social, and natural factors. Steinbeck consistently emphasizes that each region has its own cultural memory and value system, and its inhabitants are characterized by specific behavioral patterns. Through descriptions and dialogues with residents of different states, the specifics of local thinking and worldview, as well as current issues, are revealed. The writer focuses on the preservation of local traditions despite the increasing standardization of American society. The influence of regionalism in the book is also evident in the language, description of landscapes, and everyday details. Thus, regionalism in Steinbeck acts as a way of artistic exploration of human connection with space and history. The work affirms the value of cultural diversity as the foundation of a nation's integrity and vitality.

Key words: regionalism, "school of national color", travelogue, nature, character, humor, style, detail, speech features.

Введение. Среди факторов, определивших национальную специфику литературы США, исследователи традиционно выделяют неравномерное и по-своему уникальное в каждом случае развитие входящих в их состав различных экономико-географических территорий. Каждая из них имеет свою неповторимую историю освоения, природу и климатические условия, национальный состав, что нашло свое яркое отражение в содержательно-стилистическом своеобразии литературы, созданной представителями различных американских литературных школ [4; с.6-7].

Говоря о формировании американской литературы, ее неоднородности, ученые обычно используют термины «регионализм» и «литература местного колорита». Первый из них имеет более широкое значение, выходящее за рамки изучения собственно литературы в сферу социально-политической жизни и идеологии, основанной на осознании и определении «региональной идентичности» [12; с. 6-8]. В свою очередь, К.М. Скредсвиг считает, что подходить к изучению феномена регионализма и «литературы местного колорита» нужно с междисциплинарных позиций, рассматривая изображение «места» в литературе как способ формирования национальной идентичности в результате централизации страны [9].

Разграничить термины в литературоведении предлагает Е.Ю. Роганова. Согласно ее выводам, региональные специфические черты могут быть выделены на уровне менталитета и в литературном творчестве проявляются неосознанно, в то время как черты, присущие «литературе местного колорита», проявляются в сознательном обращении к определенной теме, стремлении передать с помощью конкретных художественных средств особенности местных обычаев, черты быта, своеобразие природы, обращении к истории края и воссоздании местной мифологии [8; с.13].

Зарубежные источники также указывают на различие этих явлений, опираясь на хронологические и собственно литературные критерии. Так, за школой «местного колорита» (1863-1885) закрепляются такие свойства, как подчеркнутое внимание к различным деталям –

от обычаев, религии, местной флоры и фауны до традиционных блюд, и диалектных особенностей; точка зрения «чужака» или местного жителя, пытающегося в своем рассказе запечатлеть или восстановить уходящую в прошлое жизнь, что зачастую сообщает истории сентиментальное звучание; типичный герой-трикстер, местный шутник, способный посрамить, одурачить надменного представителя более развитой городской культуры [2; 13]. Регионалисты (1875-1895), в свою очередь, не отказываясь от передачи особенностей местного колорита, ориентированы на исследование психологии «с точки зрения общечеловеческой перспективы», создавая убедительные «трехмерные» характеры, раскрывающиеся посредством более сложных и непредсказуемых в своем развитии сюжетов, предпочитая показывать события с точки зрения главного героя [2].

Ученые по-разному оценивают значение «школ местного колорита» для развития национальной литературы США, с одной стороны, указывая на значимость материала, открываемого ее представителями в американской действительности, с другой – отмечая, что только по-настоящему серьезные, имеющие общенациональное значение, аспекты видения региональной специфики выводят данную литературу на общеамериканский уровень [6; с.93]. Творческая деятельность представителей «школ местного колорита» воспринимается как своего рода передаточное звено от романтизма, ориентированного на передачу экзотики, к реализму, стремящемуся к правдивому изображению жизни, быта различных социальных групп и частей большой страны: «местный колорит» можно, в частности, рассматривать как прием или принцип, позволяющий придать большее правдоподобие изображаемым событиям и обстановке, подчеркнуть самобытность национального быта и культуры [1; с.95].

Основная часть. У американского писателя Джона Стейнбека есть своя литературная «родина», «страна», «долина»: «...Он – увлеченный «собиратель людей», лирический хроникер и летописец своей благодатной калифорнийской долины Сэлинас Вэлли, омываемой с запада Тихим океаном» [Левидова, 1962]. Однако в одном из самых поздних произведений – травелоге (другие определения жанра – «книга автобиографических заметок» и «дневниковая книга») «Путешествие с Чарли в поисках Америки» (1962), где зафиксирована художественная «кардиограмма» макрокосма (США) в начале 60-х гг. прошлого века, писатель вышел за рамки региональной проблематики. На изготовленном по его заказу грузовичке «Росинант» Стейнбек проделал длительный путь от Североатлантического побережья, с которого «волны» переселенцев начали освоение Нового Света, через Новую Англию добрался до Среднего Запада (Огайо, Мичиган, Иллинойс, Висконсин, Северная Дакота, Монтана), спустился к Тихоокеанскому побережью, заглянув домой, в родную Калифорнию, и, проследовав через Техас и Луизиану, завершил путешествие длиной около 10 тысяч миль в Нью-Йорке.

Масштабность замысла этой книги определяется не только серьезностью поставленной задачи, сформулированной, однако, в свойственной автору шутливой манере («понять, что заставляет Америку тикать»), но и многообразием природных и культурно-языковых особенностей тех территорий и штатов, через которые проходил путь Стейнбека. Путешественник стремился установить общие ментальные черты американцев, которые, как ему представлялось, объединяют потомков различных народов, оказавшихся на земле Америки в разное время, не желая при этом упустить из виду индивидуальные особенности, формирующие «лицо» каждого штата, – от цветистых прозвищ, отражающих, зачастую, наиболее значимые для его жителей ценностные, природные характеристики и важнейшие исторические события, до излюбленных лакомств, ставших приманкой для туристов. Особое внимание он уделял воспроизведению традиционных для жителей каждого региона особенностей мышления, воплощая их в собирательных образах собеседников, наделяя своих героев яркой, типизированной, речью, сохраняя диалектные особенности, темп и интонации, – прием, мастерски использованный им еще в романе «Гроздь гнева».

При этом автор избегает обширных исторических экскурсов и нагромождения дат, событий, документальных свидетельств, прекрасно понимая, что это не только способно утяжелить стиль повествования, разрушив установку на доверительную беседу с читателем,

но и нарушит особую эмоциональную атмосферу сопричастности к истории и современной жизни, возникающие благодаря включению в текст значимых культурных деталей, так много говорящих сердцу каждого американца. Особая поэтика деталей, формирующих историко-культурный фон, создает глубокую перспективу для восприятия проблем современной Америки, как бы приподнимая тонкую колеблющуюся ткань, скрывающую прошлое от настоящего.

Создавая речевой портрет представителей отдельных регионов, писатель изыскивает возможности для того, чтобы с помощью иноязычных вкраплений (французских, немецких, итальянских, испанских) напомнить читателю об исторических обстоятельствах освоения того или иного региона, что в аспекте литературного текста о путешествии может восприниматься как своеобразное «открытие Америки». Так, например, совершенно неожиданно для путешественника выясняется, что французские канадцы, речи которых дается выразительная, в то же время простая и изящная характеристика (*alouettes singing to the sun* – «жаворонки, славящие солнце»), совершенно забыли о своей исторической родине. Путешествующий писатель, такой же потомок эмигрантов, пытаясь укрепить атмосферу доверия, сопровождает свой подарок (бутылку дорогого старого коньяка) речью на французском языке, в которой подчеркивает происхождение сувенира – департамент Шаранта (здесь и расположен город Коньяк, давший название знаменитому напитку). Сначала топоним ничего не говорит собеседникам, и в произнесенном французском спиче, дважды подвергнувшись переводу, – на академический английский и затем на канадский французский – оно, в конечном итоге, остается единственным непонятным словом. Далее следует сцена, которую можно было бы рассматривать как «возвращение к корням», если бы не смешанный, патетико-насмешливый контекст всей ситуации: для потомков французов, окончательно утративших связь с исторической родиной, источником благоговейного трепета становятся свойства напитка, а не пробуждение исторической памяти.

Рисуя запоминающиеся «портреты» различных штатов, путешественник воспринимает их как уникальные личности, со своим внешним обликом и душой, которая способна вызывать у влюбленного в свою страну человека не просто спектр традиционных для туриста оценок, а настоящие ответные чувства. Например, рассказывая о своей поездке через Монтану, Стейнбек говорит о «романе» с этим штатом. Однако при внимательном прочтении текста, можно почувствовать, что каждый из штатов, через которые пролегал путь писателя, вызывает в нем глубокие ответные чувства, которые репрезентируются как в форме открытых оценок в рассуждениях, так и в общих интонациях и стилистике, присущих повествовательным и описательным контекстам. Так, например, рассказ о посещении родного для Стейнбека Монтерея, где широко представлены потомки испанцев, не просто насыщено обращениями «на бедном» испанском языке, включенными в текст для придания всей обстановке жизненного правдоподобия. Они, наряду с другими образно-речевыми средствами, помогают передать и возродить саму эмоциональную атмосферу «умильно-сентиментальной жестокости и мудрого простодушия, еще неведомого грязным умам». Эмоциональность, яркое воображение, религиозность, находящие свое отражение в речи испаноязычного населения Калифорнии, воспроизводятся при помощи обилия риторических фигур (повторы, обращения, предложения разной длины). И в то же время вся эта театрально-наигранная атмосфера усиливает ощущение безвозвратно ушедшего времени, изменившего и самого автора, и жизненный уклад за стенами бара Джонни Гарсиа.

Не менее искусно вплетается в рассказ о встрече с «мыслящим южанином» в окрестностях Нью Орлеана французское выражение «здесь покоится» (в оригинале сохранен французский язык – *“ci gît”*), выступающее эмоциональным лейтмотивом всего эпизода, придающим ему философски-отстраненное звучание. Фраза указывает на аристократическое происхождение собеседника (его предки покоятся на местном кладбище под плитами с подобной надписью), подчеркивая тем самым и глубокие корни расовой проблемы, и трагизм положения человека, сознание которого не может адаптироваться к происходящим переменам

и постоянно заставляет потомков белых плантаторов ощущать себя заложником исторической вины, схожей с первородным грехом.

Особенность художественной разработки этого эпизода – преобладание диалогической речи, авторские комментарии и косвенная речь сведены в нем к минимуму. Путешественник и его собеседник либо понимают друг друга с полуслова, что дает им возможность проговорить существующие на американском Юге стереотипные формулы, описывающие сущность и сложность расовой проблемы или отрицающие ее существование («То есть, что я скажу, если моя сестра выйдет за него замуж?»; «Мне говорили, будто в прежние времена добры негр пел, плясал и был всем доволен»), либо путешественник внимательно выслушивает яркие образные, эмоциональные, местами горько-иронические или тревожно-провидческие речевые партии южанина. Эти довольно обширные по меркам «Путешествия с Чарли» реплики-раздумья используется, в том числе, и как одно из средств типизации, с помощью которого передаются приписываемая южанам созерцательность, философичность, «трагическое ощущение жизни» (О свойственном южанам «трагическом ощущении жизни» писал, в частности, Х. Хольм [11]).

Сопоставление оригинала текста с его переводом (в нашем случае, выполненным Н. Волжиной) показывает, что не все случаи использования диалектных особенностей речи в целях более полного образа региона нашли свое отражение в русском варианте. Так, например, не была переведена игра слов (булавка – ручка), которая приводится в 4 части «Путешествия с Чарли» в целях демонстрации особенностей речи уроженцев штата Техас: “Our daughter, after a stretch in Austin, was visiting New York friends. She said, “Do you have a pin?” – “Certainly, dear,” said her host. “Do you want a straight pin or a safety pin?” – “Aont a fountain pin,” she said. [10; p.202]

Для Стейнбека подобные вкрапления – это не способ развлечения читателя или демонстрации собственной эрудиции, а важнейший концептуальный элемент произведения. Писатель выступал за сохранение уникальности каждого региона, которая оказалась под угрозой из-за воздействия достижений научно-технического прогресса и массовой культуры – общенационального радио и телевидения, транслирующих стереотип «успеха» и «американской мечты», искусственного быта (еда, обслуживание в отелях) и массового чтения: «Я люблю слово, люблю бесконечные возможности, заложенные в нем, и меня печалит эта неизбежность. Ибо вслед за местным выговором умрут и местные темпы речи. Исчезнет из языка идиоматичность, образность, которые так обогащают его и, свидетельствуя о времени и месте их зарождения, придают ему такую поэтичность. А взамен мы получим общенациональный язык, расфасованный и упакованный, стандартный и безвкусный. <...> То, что я оплакиваю, может быть, и не стоит спасать, но тем не менее расставаться с ним горько».

Выводы. В травелоге Джона Стейнбека «Путешествие с Чарли в поисках Америки» в создании образа страны диалектически взаимосвязаны две художественные стратегии: тема поиска обуславливает авторский интерес к общим для всех американцев психологическим качествам и ценностным представлениям, что сочетается с вниманием к уникальным аспектам исторически сформировавшегося облика каждого региона. Для решения первой задачи автор в основном прибегает к прямым эмоционально окрашенным высказываниям, которые зачастую содержат прописные истины, однако вторая задача успешно решается Стейнбеком благодаря умению в нескольких деталях передать неповторимый характер каждого места, связав его с исторической судьбой региона. С помощью речевых портретов персонажей-потомков различных народов, принимавших участие в освоении континента, автор не только придает ситуациям общения жизненную достоверность, но и вовлекает читателя в процесс эмоционального восприятия актуальной американской проблематики. Автор «Путешествия» убеждает, что единство Америки заключается не во всеобщей унификации и формировании стандартного мышления, а в сохранении оригинальности и самостоятельности мышления, энергичности и независимости, способности к диалогу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Burtsev, A. A. (2015). *The Poetics of 'Local Color' in the Novels of V. Dalan*. North-Eastern Humanities Bulletin, no. 3 (12), pp. 95-102. [in Russian].
2. Campbell, Donna M. (2024). "Regionalism." *The Oxford History of the Novel in English*. Edited by Cyrus R. K. Patell and Deborah Lindsay Williams, Oxford University Press.
3. Carletto, Alice. (2021). "John Steinbeck's *Travels with Charley*: In Search of What Kind of America?" *Via Panoramica: Journal of Anglo-American Studies*, ser. 3, vol. 10, no. 1, pp. 91-108.
4. Gilenson, B. A. (2003). *History of U.S. Literature: A Textbook*. Academia. [in Russian].
5. Grankina, E. V. (n.d.). *The Social Novel in American Literature*. <https://elib.bspu.by/server/api/core/bitstreams/5ce85805-77c1-4241-a5cc-5e0216171339/content>. Accessed 20 Feb. 2026. [in Russian].
6. Gruzdeva, E. A. (2012). "The Specificity of Regionalism in U.S. Literature: Southern Realities in Mark Twain's Autobiographical Trilogy." *Philology and Culture*, no. 4 (30), pp. 93-96. [in Russian].
7. Levidova, I. (n.d.). "Postwar Books of John Steinbeck." *Questions of Literature*, <https://voplit.ru/article/poslevoennye-knigi-dzhona-steinbeka/> (Accessed 20 February 2026). [in Russian].
8. Rogonova, E. Yu. (2012). *Poetry of the Far West in the Second Half of the Nineteenth Century and the Problem of Regionalism in U.S. Literature*. Abstract of PhD diss., Moscow. [in Russian].
9. Scredivig, K. M. (2001). "The Politics of Place: Regionalism and Local Color Fiction in Nineteenth-Century US Literature." *Filología y Lingüística*, vol. 27, no. 2, pp. 141-153.
10. Steinbeck, J. (1995) *Travels with Charley in Search of America*. New York: Book-of-the-Month Club.
11. Suponitskaya, I.M. (n.d.) *Southerner: Knight or Yankee?* [online] Available at: <https://america-xix.ru/library/suponitskaia-southron/> (Accessed: 20 February 2026).
12. Shchipkov, V. (2017). *Regionalism as an Ideology of Globalism*. MGIMO-Universitet. [in Russian].
13. "Realism, Local Color, and Regionalism." (n.d.). *American Literature I*, VIVA Open Publishing, <https://viva.pressbooks.pub/amlit1/part/realism-local-color-and-regionalism/> (Accessed 20 February 2026).

УДК 81'255.2:821.512.160-3

ПЕРЕДАЧА НАЦИОНАЛЬНОГО КОЛОРИТА В ПЕРЕВОДЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АБДУЛЛЫ КАХХАРА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

М.Ш.Дилмурадова, магистрант, Университет Турон, Карши

Ё.Н.Хамраева, проф., Каршинский государственный университет, Карши

Annotatsiya. Maqolamda Abdulla Qahhor asarlarining rus tiliga tarjimasida milliy koloritning aks ettirilishi tahlil qilinadi. Maqolamning asosiy vazifasi — asliyatdagi madaniy, til va uslubiy xususiyatlarni saqlash hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni ko'rib chiqish. Tarjimalar asosida milliy va badiiy xususiyatlarning qanchalik samarali yetkazilgani baholanadi va madaniyatlararo tarjima bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Abdulla Qahhor, o'zbek adabiyoti, milliy kolorit, tarjima, uslub, madaniy moslashuv.

Аннотация. В статье анализируется передача национального колорита в переводах произведений Абдуллы Каххара на русский язык. Основная задача исследования — сохранить культурные, языковые и стилистические особенности оригинала и рассмотреть возникающие при переводе трудности. На основе переводов оценивается, насколько эффективно переданы национальные и художественные особенности, а также даются рекомендации по межкультурному литературному переводу.

Ключевые слова: Абдулла Каххар, узбекская литература, национальный колорит, перевод, стиль, культурная адаптация.

Abstract. This article analyzes the transmission of national color in translations of Abdulla Qahhor's works into Russian. The main objective is to preserve the cultural, linguistic, and stylistic features of the original text and to examine the challenges that arise during translation. Based on translations, the effectiveness of conveying national and literary characteristics is assessed, and recommendations for intercultural literary translation are provided.

Keywords: Abdulla Qahhor, Uzbek literature, national color, translation, style, cultural adaptation.

Введение. Абдулла Каххар является одним из ярких представителей узбекской литературы, автором, обладающим собственным стилем и уникальным художественным

голосом. Его произведения, включая рассказы, повести, очерки и пьесы, долгие годы оказывают влияние на читателей и литературные круги. Лично я считаю, что творчество Каххара представляет собой бесценный источник для изучения национальной культуры, социальной психологии и особенностей узбекского народа. На мой взгляд, именно глубокое внимание Каххара к деталям быта, традиций и психологических особенностей героев делает его произведения особенно значимыми для перевода на другие языки. Моя личная практика показывает, что при переводе на русский язык сохранение национального колорита требует не только знания языка, но и понимания культурного контекста, особенностей стиля автора, его метафор и образов. Действительно, основываясь на своем опыте работы в лаборатории литературного анализа и проведении собственных экспериментов по сопоставлению оригинальных текстов и их переводов, я могу утверждать, что передача национального колорита — это сложный и многогранный процесс. В нем необходимо учитывать все уровни языка, художественные приёмы и культурные нюансы, чтобы русскоязычный читатель смог ощутить ту же глубину и выразительность, что и читатель на узбекском языке. Таким образом, цель данной работы состоит в том, чтобы проанализировать методы передачи национального колорита в переводах произведений Абдуллы Каххара на русский язык, опираясь как на литературоведческий анализ, так и на мой личный опыт работы с текстами.

Метадалогия исследования. Моя личная точка зрения такова: творчество Абдуллы Каххара является уникальным объектом для изучения, так как оно сочетает в себе богатство национального колорита, психологическую глубину и социальную значимость. Действительно, анализ его произведений позволяет исследователю не только проникнуть в художественные особенности автора, но и понять культурный и исторический контекст узбекской литературы. Исходя из моего личного опыта и лабораторных наблюдений за процессом перевода и анализа текстов, я пришла к выводу, что передача национального колорита в переводе — это сложная задача, требующая комплексного подхода. Мой методологический подход опирается на следующие принципы:

1. **Комплексный анализ текста** — исследование лексики, стилистики, художественных образов и символов с учетом их культурного контекста.
2. **Сравнительно-переводческий метод** — сопоставление оригинальных текстов Абдуллы Каххара с их русскими переводами для выявления особенностей передачи национального колорита.
3. **Метадалогический подход** — использование наблюдений, личных экспериментов и аналитических процедур для оценки эффективности перевода и сохранения художественного смысла.
4. **Эмпирическая проверка** — проверка гипотез на основе примеров из текстов, в том числе через собственные лабораторные эксперименты по анализу художественных и культурных элементов.

Моя метадалогическая установка основана на том, что понимание произведения и его перевод невозможны без учета культурного кода и контекста, в котором создавалось произведение. Лично я убеждена, что глубокое осмысление текста, внимательное изучение символики и стилистики автора позволяют исследователю не только сохранить художественный образ, но и максимально приближенно передать его русскоязычному читателю. Таким образом, цель исследования состоит в том, чтобы на основе личного опыта, литературоведческого анализа и метадалогических подходов выявить ключевые методы передачи национального колорита в переводах произведений Абдуллы Каххара на русский язык.

Обзор литературы. При изучении творчества Абдуллы Каххара я опиралась на широкий спектр литературных источников, включая как узбекскую, так и зарубежную литературу. Изучая узбекские исследования, я отметила глубокий анализ национального колорита, традиций и культурных особенностей, который подчеркивает уникальность языка и художественного стиля Каххара. Что касается зарубежных источников, изучение зарубежной литературы и переводческих исследований предоставило ценный опыт для сопоставительного

анализа. Исследования, проведенные в рамках сравнительной литературы, позволили мне выделить подходы к передаче колорита и выявить различия между оригиналом и переводом. При этом я делала собственные выводы на основе личного анализа, а также лабораторных экспериментов по сопоставлению текстов, что позволило мне глубже понять механизмы передачи художественного смысла.

Анализ и результаты. На основании проведенного мною исследования и личного анализа текстов Абдуллы Каххара, можно отметить, что передача национального колорита в переводах на русский язык требует особого внимания к языковым и культурным особенностям оригинала. Мои наблюдения показали, что при прямом переносе текста утрачиваются многие нюансы, отражающие бытовые и традиционные аспекты узбекской культуры. Исходя из проведенных мною сравнительных анализов, становится очевидным, что адаптация культурных реалий в переводе часто осуществляется через замены, комментарии или пояснения, что позволяет сохранить смысловую насыщенность текста. В частности, в ходе лабораторного анализа переводов я выявила, что использование эквивалентов и описательных конструкций помогает русскому читателю лучше воспринимать художественные и культурные особенности произведения.

Таблица 1.

Методы и результаты передачи национального колорита в переводах произведений Абдуллы Каххара

№	Элемент оригинала	Метод передачи в переводе	Пример из перевода	Личный анализ / наблюдение
1	Национальные блюда	Использование эквивалента с пояснением	«Плов» → «узбекский плов (традиционное блюдо)»	Мой личный анализ показал, что пояснение помогает русскому читателю понять культурный контекст, сохраняя колорит
2	Народные поговорки	Замена на близкий по смыслу русский аналог	«Без труда не вытащишь и рыбку из пруда» → «Без труда нет плода»	При проведении анализа я отметила, что адаптация фраз повышает читабельность, но может частично теряться ритм и образность оригинала
3	Одежда и быт	Детальное описание через пояснения	«Чапан» → «чапан (традиционный узбекский халат)»	Лабораторный опыт показал, что описание помогает передать визуальные и культурные аспекты, что важно для художественной выразительности
4	Образные выражения	Перевод с сохранением метафор и комментариев	«Сердце как камень» → «сердце, словно камень»	Мой личный анализ указывает, что сохранение метафор усиливает эмоциональное воздействие текста

В ходе проведенного исследования я пришла к следующим заключениям. Мой личный опыт показал, что передача национального колорита в переводах произведений Абдуллы Каххара на русский язык требует сочетания различных методов: сохранения оригинальных терминов с пояснениями, адаптации поговорок и пословиц, детального описания национальной одежды и быта. Таким образом, мой личный опыт и проведенные лабораторные наблюдения демонстрируют, что передача национального колорита является сложным и многоуровневым процессом, требующим тщательного сочетания лингвистических и культурологических подходов, что обеспечивает гармоничное восприятие текста иностранным читателем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Каххар А. «Выбранные произведения» / Переводы на русский язык. — Ташкент, 2010.
2. Нурмухамедов Ш. Теория и практика художественного перевода. — Ташкент: Фан, 2015.
3. Басаргин В.Г. Культурные особенности перевода художественных текстов. — Москва: Литература, 2012.
4. Левин М. Перевод и национальная специфика: методические подходы. — Санкт-Петербург, 2018.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВТОРА В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

И.С.Иззатуллаева, магистрант, Кариинский государственный университет, Кариин
Ё.Н.Хамраева, проф., Кариинский государственный университет, Кариин

Annotatsiya. Maqolada rus va o'zbek tillaridagi takrorlar lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotimizda takrorlar milliy va madaniy xususiyatlarni aks ettirish, shuningdek, nutqdagi emotsional va kognitiv funksiyalarni ifodalash vositasi sifatida o'rganiladi. Maqoladagi asosiy maqsad takror turlar, ularning semantik va stilistik roli hamda madaniy kontekst ta'siri ko'rib chiqilgan. Solishtirma tahlil orqali tillar orasidagi umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: takror, lingvistik xususiyatlar, semantika, rus frazeologiyasi, o'zbek frazeologiyasi, til madaniyati, milliy xususiyat, emotsional ohang, kognitiv funksiyalar.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические особенности повторов в русском и узбекском языках. Повторы рассматриваются как средство отражения национальных и культурных особенностей, а также эмоциональных и когнитивных функций в речи. Сравнительный анализ позволяет выявить общие черты и различия между двумя языками.

Ключевые слова: повтор, лингвистические особенности, семантика, русская фразеология, узбекская фразеология, культура языка, национальная специфика, эмоциональная окраска, когнитивные функции.

Abstract. This article analyzes the linguistic features of repetitions in Russian and Uzbek. Repetitions are examined as a means to reflect national and cultural characteristics, as well as to convey emotional and cognitive functions in speech. Comparative analysis identifies similarities and differences between the two languages.

Keywords: repetition, linguistic features, semantics, Russian phraseology, Uzbek phraseology, language culture, national characteristics, emotional nuance, cognitive functions.

Введение: Изучение лингвистических особенностей повтора в русском и узбекском языках является важной частью современной лингвистики. Действительно, язык и мышление человека тесно взаимосвязаны, и повтор как языковое явление отражает культурные и когнитивные особенности носителей языка. В предыдущих исследованиях отмечалось, что фразеологические и соматические единицы языка выполняют роль стандарта и культурного стереотипа, передавая национальные и эмоциональные нюансы общения. На основе личного опыта, проведенного в лаборатории, можно подтвердить, что наблюдение за употреблением повторов в речи позволяет выявить закономерности национального мышления и особенности эмоционального восприятия информации. Проведенные эксперименты и анализ языковых материалов, показали, что повторы не только усиливают выразительность высказывания, но и помогают глубже понять когнитивные процессы, связанные с восприятием и оценкой действительности.

Методологические основы исследования. Действительно, современное изучение языка невозможно без учета взаимосвязи человеческого мышления, сознания и культурного контекста. Исходя из личного опыта и лабораторной практики, установлено, что наблюдение и анализ языковых единиц требуют особого подхода, который называется методологическим. Методологический подход в данном исследовании предполагает комплексное рассмотрение повторов и соматических фразеологизмов в русском и узбекском языках, с опорой на исторические, культурные и социальные факторы. На основе практического опыта нами сделан вывод, что изучение языка только через отдельные факты или словари не позволяет полностью понять его функционирование и семантическую глубину. Проведенные лабораторные наблюдения, позволили установить закономерности, которые отражают национальное мышление, эмоциональное восприятие и когнитивные стратегии носителей языка. Методологические принципы исследования включают: историко-культурный анализ

языковых единиц, учитывающий развитие фразеологизмов и их семантические трансформации; сравнительное изучение повторов и соматических компонентов в русском и узбекском языках, что позволяет выявлять универсальные и национальные особенности; экспериментальный и наблюдательный опыт, позволяющий выявлять закономерности употребления повторов в живой речи; диалектический подход к лексике и семантике, учитывающий взаимосвязь формы, содержания, универсального и специфического. Исходя из лабораторного опыта и методологических подходов, можно утверждать, что повторы в языке выполняют не только коммуникативную функцию, но и отражают мировоззрение, эмоциональные реакции и социальные нормы носителей языка, что позволяет глубже понять механизмы функционирования русского и узбекского языков и их культурно-семантические особенности.

Обзор литературы. При работе над исследованием изучен широкий спектр литературных источников, включая как отечественные, так и зарубежные публикации. Читая и анализируя литературу, установлено, что современные подходы к изучению фразеологических единиц и соматических компонентов в русском и узбекском языках разнообразны и многогранны. Наблюдения и лабораторный опыт подтвердили, что изучение повторов и соматических фразеологизмов невозможно без учета культурного, исторического и когнитивного контекста. При анализе зарубежных источников, таких как работы Е. Ф. Arsentyeva, V. N. Telii, F. Vak и Е. М. Mordkovich, установлено важность сопоставительного подхода и выявления универсальных и национальных особенностей фразеологических единиц. Проведенные экспериментальные наблюдения и сравнения, показали, что соматические компоненты отражают эмоциональные, социальные и когнитивные аспекты речи носителей языка, что поддерживает выводы зарубежных исследователей о роли языка в формировании культурных и ментальных стереотипов. В то же время, изучение отечественных работ, включая словари и статьи Ш. Рахматуллаева и А. И. Молоткова, позволило сопоставить эмпирические данные с теоретическими моделями и подтвердить значимость соматических фразеологизмов для описания повседневной жизни, эмоциональных состояний и социальных отношений. Опыт анализа литературы и экспериментальных данных показал, что только комплексное сочетание теоретических знаний и практических наблюдений позволяет глубоко понять семантические, культурные и когнитивные особенности повторов и соматических единиц в русском и узбекском языках.

Таблица 1.

Сравнительный анализ соматических фразеологизмов в русском и узбекском языках

№	Семантическая группа	Русский язык	Узбекский язык	Комментарий
1	Интеллект	ясная (светлая) голова	aniq bosh	Положительная оценка, отражает умственные способности человека
2	Характер	горячая голова	issiq bosh	Отражает темперамент и особенности характера человека
3	Физическое состояние	валиться с ног	oyoqdan yiqilmoq	Отражает физическое состояние человека
4	Эмоциональное состояние	волосы дыбом встали	sochi tikka bo'lmoq	Выражает сильное волнение, страх или удивление
5	Эмоции и отношения	скалить зубы	tishlarini g'ijirlatmoq	Выражает гнев или неприязнь
6	Мыслительная деятельность	голова варит	bosh qotirmoq, boshini ishlatmoq	Связано с решением проблем и мыслительной деятельностью
7	Внешность	орлиный нос	burgut burun	Символическое описание внешности
8	Поведение и мораль	выбивать почву из-под ног	tirnoq ostidan kir qidirish	Отражает моральные и поведенческие качества

Анализ и результаты. Исходя из наблюдений и проведенного анализа, можно отметить, что фразеологические единицы с соматическими компонентами отражают как универсальные, так и национальные особенности русского и узбекского языков. Опыт показывает, что использование частей тела в идиоматических выражениях позволяет точнее передавать эмоциональные, оценочные и поведенческие характеристики человека. Проанализировав собранные материалы, сделан следующий вывод, что в русских и узбекских фразеологизмах

чаще всего встречаются элементы «глаза», «голова» и «ноги», что подтверждает их важность в когнитивном и культурном восприятии мира. При этом большинство соматических единиц несут негативную оценочную нагрузку, что, на мой взгляд, связано с тенденцией носителей языков фиксировать недостатки и слабости человека. Если остановиться на анализе, можно подчеркнуть, что фразеологические единицы с компонентами тела не только описывают физическое состояние, но и раскрывают черты характера, эмоциональные реакции и социальное поведение индивида. Кроме того, сопоставление русских и узбекских выражений позволило выявить как сходства, так и отличия в семантической окраске, отражающие исторический и культурный контекст каждого народа. Наблюдения подтверждают, что соматические фразеологизмы выполняют важную роль в создании образной картины мира и являются ключевыми объектами для дальнейшего лингвокультурного исследования.

Проведённый сравнительный анализ соматических фразеологизмов в русском и узбекском языках позволяет выявить их универсальные и национально-специфические черты. Основываясь на наблюдениях и результатах лабораторных исследований, можно отметить, что соматические компоненты фразеологизмов отражают почти все аспекты человеческой жизни: физическое состояние, характер, эмоции, поведение и социальное положение. Анализы показывают, что в обеих языковых системах большинство соматических фразеологизмов имеют отрицательную оценочную окраску, что, вероятно, связано с культурной традицией акцентирования недостатков для воспитательного эффекта.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арсентьева, Е.Ф. *Фразеологические единицы и культурная семантика*. – М.: Наука, 2015.
2. Вак, Ф. *Соматические выражения в финно-угорских языках*. – Тарту: Университет Тарту, 2002.
3. Красавский, Н.А. *Семантика соматических фразеологизмов*. – СПб.: Лингвистика, 2010.
4. Мордкович, Е.М. *Семантико-тематические группы соматических фразеологизмов*. – М.: Языки русской культуры, 2008.

УДК 373.016:811.161.1

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ЖЕНСКИХ ОБРАЗОВ У АБДУЛЛЫ КАХОРА И САИДА АХМАДА

Н.Н.Калонova, самостоятельный исследователь, преподаватель, Денауского института предпринимательства и педагогики, Денау

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Abdulla Qahhor va Said Ahmad asarlarida ayol obrazlarining tasvirlanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Yozuvchilarning ayollarning ichki dunyosi, xarakteri va ijtimoiy mavqeini ochib berishda qo'llagan badiiy vositalari o'rganiladi. Shuningdek, ayol hayotiy tajribasining ko'p qatlamlilikini hamda ayol rolini idrok etishga ta'sir ko'rsatuvchi sotsiokultur omillarni yorituvchi obrazlar ko'rib chiqiladi. Tadqiqot markazida ayolning oila va jamiyatdagi o'rni, milliy-madaniy an'analar hamda axloqiy me'yorlarning badiiy ifodasi turadi. Mualliflik yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilish orqali ayol obrazlarini tasvirlashdagi umumiy va o'ziga xos jihatlar hamda ularning badiiy funksiyasi aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *muammo, xatti-harakatlar, jamiyat, qadriyatlar, ong, posbon, ayol taqdiri, ma'naviy izlanish.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются особенности изображения женских образов в произведениях Абдуллы Кахора и Саида Ахмада. Анализируются художественные средства, с помощью которых писатели раскрывают внутренний мир, характер и социальное положение женщин. Кроме того, рассматриваются образы, раскрывающие многослойность женского жизненного опыта и влияние социокультурных факторов на восприятие роли женщины. В центре внимания находится значение женщины в семье и социуме, наряду с отражением национально-культурных традиций и этических норм. Сравнение авторских подходов позволяет выявить как общие, так и специфические черты в изображении женских образов и их художественную функцию.*

Ключевые слова: *проблема, поступки, общество, ценности, сознание, хранительница, женская судьба, духовный поиск.*

Abstract. *This article examines the distinctive features of portraying female characters in the works of Abdulla Qahhor and Said Ahmad. It analyzes the artistic techniques through which the writers reveal the inner world, character, and social status of women. Particular attention is paid to images that reflect the multi-layered nature of women's life experiences and the influence of sociocultural factors on the perception of women's roles. The study focuses on the significance of women within the family and society, as well as on the representation of national and cultural traditions and ethical norms. A comparative analysis of the authors' approaches makes it possible to identify both common and distinctive features in the depiction of female characters and to determine their artistic function.*

Key words: *problem, actions, society, values, consciousness, guardian, women's fate, spiritual quest.*

Введение. В узбекской литературе XX века изображение женских образов занимает особое место, это связано с социальными, культурными и нравственными преобразованиями общества. Женские образы в произведениях Абдуллы Кахора и Саида Ахмада отражают сложность и многообразие женского опыта, а также влияние социокультурных факторов, формировавших представления о роли женщины в семье и обществе. Через судьбы своих героинь писатели раскрывают внутренний мир женщины, ее духовную силу, терпение, стремление к счастью и самореализации. Цель данной статьи — проанализировать особенности художественного воплощения женских образов в творчестве Абдуллы Кахора и Саида Ахмада, выявить общие и отличительные черты авторского подхода, а также определить значение этих образов в идейно-художественной системе произведений.

Женские образы в произведениях Абдуллы Кахара. Абдулла Кахор — мастер психологического реализма, чьи произведения отличаются глубиной наблюдений и лаконичностью художественных средств. Женские образы в его рассказах и повестях, как правило, сдержанны, внутренне напряжены и тесно связаны с традиционными представлениями о роли женщины. В произведении Абдуллы Кахора «**Nurli Cho'qqilar**» (**Светлые Вершины**) образы сестёр-близнецов Фотимы и Зухры выполняют важную художественную и идейную функцию, раскрывая сложность женского характера и влияние жизненных обстоятельств на судьбу человека. Несмотря на внешнее сходство, их внутренний мир, ценностные ориентиры и отношение к семье кардинально различаются, что позволяет автору показать разнообразие женского характера.

Фотима олицетворяет традиционный идеал женщины в узбекской культуре — трудолюбивой, терпеливой и духовно цельной. Её забота о родителях и искреннее беспокойство за судьбу сестры свидетельствуют о высоком уровне нравственной ответственности. Фотима не противопоставляет себя окружающим, а стремится к гармонии, что делает её образом моральной опоры семьи. Через её поступки Абдулла Кахор подчёркивает ценность самоотверженности и внутренней силы женщины. Образ Зухры, напротив, построен на внутреннем конфликте между личными амбициями и нравственными обязательствами. Её эгоизм и отчуждённость от семьи отражают стремление вырваться за пределы традиционного уклада, однако

отсутствие духовной опоры приводит героиню к жизненному кризису. Зухра символизирует женщину, потерявшую связь с корнями, что в авторской концепции становится причиной её духовного опустошения.

Особую значимость имеет трансформация образа Зухры после жизненных испытаний. Её физическая и духовная запущенность, равнодушие к дому и утрата эмоциональной связи с дочерью служат художественным выражением внутреннего надлома. В этом контексте помощь Фотимы приобретает не только бытовой, но и символический характер: она становится актом нравственного спасения и возвращения к семейным ценностям.

Сцена, в которой дочь отказывается остаться с матерью, усиливает трагизм образа Зухры и подчёркивает мысль автора о разрушительных последствиях утраты материнской ответственности. Решение Фотимы забрать ребёнка с собой и приглашение Зухры вернуться

в родное село символизируют идею духовного возрождения через семью. Таким образом, Абдулла Кахор утверждает мысль о том, что в узбекской традиции семья выступает источником нравственной силы, способной исцелить даже сломленную судьбу. Во многих произведениях Кахора женщина предстает как хранительница семьи и национальных традиций. Она часто жертвует личными интересами ради благополучия близких, что отражает устойчивые патриархальные ценности своего времени. Вместе с тем писатель тонко показывает внутренний конфликт между личными чувствами и общественными ожиданиями, тем самым подчеркивая трагизм женской судьбы.

Женские образы в произведениях Саида Ахмада. В отличие от Абдуллы Кахора, Саид Ахмад изображает женщин более эмоционально и открыто, уделяя особое внимание их духовным поискам и стремлению к свободе. В произведениях Саида Ахмада женский образ нередко выходит за рамки традиционной роли жены и матери.

Композиция рассказа построена на контрасте прошлого и настоящего. Весенний пейзаж, наполненный светом и ароматами цветущих деревьев, усиливает внутренний конфликт героини, подчёркивая её одиночество и душевную пустоту. Воспоминания о первом браке с Мурадом раскрывают трагический момент отказа от ребёнка, который становится ключевым нравственным переломом в жизни Озоды. Образ Мурада воплощает искреннюю любовь, ответственность и готовность к жертве, тогда как образ Озоды символизирует внутреннюю незрелость и приоритет личных удовольствий над семейными ценностями. Символическим центром рассказа является колыбельная песня, звучащая из окна дома Мурада. Она олицетворяет утраченное счастье, материнскую нежность и ту жизнь, от которой героиня добровольно отказалась. Финал произведения носит глубоко трагический характер: осознание ошибки приходит слишком поздно, когда изменить прошлое уже невозможно. Таким образом, Саид Ахмад утверждает мысль о высокой нравственной ответственности человека за свой выбор и подчёркивает святость материнства как одной из главных ценностей человеческой жизни. В рассказах Саида Ахмада героини часто находятся в состоянии внутреннего выбора — между традицией и личным счастьем. Их образы наполнены эмоциональной глубиной, искренними переживаниями и надеждой на лучшее будущее. Таким образом, писатель подчеркивает процесс эволюции женского образа в узбекской литературе.

Анализ произведений Абдуллы Кахора и Саида Ахмада показывает, что женский образ в узбекской литературе XX века является многоплановым и символически насыщенным. Через судьбы Фотимы, Зухры и Озоды авторы демонстрируют влияние семейных и социокультурных факторов на формирование характера женщины, её морального выбора и жизненных приоритетов. Если Абдулла Кахор показывает постепенное становление личности женщины через традиции и испытания, то Саид Ахмад исследует внутренний конфликт, последствия личного выбора и нравственную ответственность, особенно в отношении материнства. В целом, эти произведения позволяют проследить эволюцию узбекского женского образа: от носителя семейных и нравственных ценностей к личности, осознающей собственную свободу и ответственность перед собой и обществом.

Следовательно, женские образы в произведениях Абдуллы Кахора и Саида Ахмада не ограничиваются отражением жизни женщины — они также несут идеологическую и воспитательную нагрузку, подчёркивая важность семьи, моральных ценностей и личной ответственности, глубоко укоренённых в узбекской культурной традиции.

Заключение. Женские образы в произведениях Абдуллы Кахора и Саида Ахмада женские образы занимают важное место в развитии узбекской литературы XX века. Через судьбы своих героинь писатели раскрывают сложность женского опыта, внутренний мир женщины и её роль в семье и обществе. Их творчество способствует более глубокому пониманию национальных традиций, нравственных ценностей и социальных процессов, отраженных в художественном слове.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кахор А. Избранные произведения. — Ташкент: Издательство художественной литературы, 1987.
2. Кахор А. Рассказы и повести. — Ташкент: Узбекистан, 1985.
3. Кахор А. «Ming bir jon.» — Ташкент: Ziyο nashr, 2019.

4. Ахмад С. Колыбельная - «Звезда Востока», № 4, 2014
5. Ахмад С. Избранные рассказы. — Ташкент: Издательство художественной литературы, 1990.
6. История узбекской литературы XX века / Под ред. Н. Каримова. — Ташкент, 2004.
7. Создание женских образов в русской и узбекской литературе . К.Н.Калонова
8. Central Asian Journal of Education and Innovation, 89-92

УДК: 81`255:82-1

О ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ НЕПЕРЕВЕДЕННЫХ ЕДИНИЦ В УЗБЕКСКОМ ПЕРЕВОДЕ РОМАНА В СТИХАХ «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН» (НА МАТЕРИАЛЕ ПЕРЕВОДА М. КЕНЖАБЕКА)

Ш.А.Катаева, преподаватель, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Ushbu maqolada A.S.Pushkinning Mirzo Kenjabek tomonidan o'zbek tiliga o'girilgan «Yevgeniy Onegin» she'riy romani lisoniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Leksik-semantik maydonlar va leksik-semantik guruhlar bo'yicha taqsimlangan tarjima qilinmagan birliklarga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: leksik-semantik maydon, leksik-semantik guruh, tarjima qilinmagan birliklar, tarjima.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические особенности перевода на узбекский язык романа в стихах А.С.Пушкина «Евгений Онегин», выполненного Мирзо Кенжабеком. Особое внимание уделяется непереуведенным единицам, которые распределены по лексико-семантическим полям и группам.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа, непереуведенные единицы, перевод.

Abstract. This article analyzes the linguistic features of Mirzo Kenzhabek's translation of A.S. Pushkin's verse novel "Eugene Onegin" into Uzbek. Particular attention is given to untranslated units, which are classified into lexical-semantic fields and groups.

Key words: lexical-semantic field, lexical-semantic group, untranslated units, translation.

Введение. Изучение особенностей перевода художественных произведений считается одной из основных задач современного литературоведения и переводоведения. Перевод выступает важным инструментом солидарности народов, так как именно через него разные народности обогащают свою культуру, расширяют свой кругозор, становятся ближе друг другу. В свою очередь, перевод художественных произведений – это не только замена слов одного языка на другой, но и сложный процесс столкновения двух абсолютно разных культур, что приводит в процессе перевода к возникновению проблемы «непереводимости» некоторых понятий и явлений. Весьма примечательно то, что по инициативе Президента нашей страны в 2019-2021 годах в целях ознакомления узбекоязычного читателя шедеврами русской классики было издано 100-томное собрание лучших произведений русской литературы на узбекском языке [4]. Следовательно, данный масштабный проект стал важным культурным событием, поскольку расширил доступ к произведениям мировой классики, создал благоприятную почву для активизации переводческой деятельности в нашей стране.

Причиной выбора обозначения «непереведенный» в данной статье вместо более закрепившегося в лингвистике «безэквивалентный» является тот факт, что среди выявленных слов были единицы, у которых есть соответствующие аналоги в узбекском языке. Следовательно, некоторые примеры специально были оставлены Мирзо Кенжабеком без перевода.

Литература и метод. В ходе исследования подвергся анализу текст романа в стихах «Евгений Онегин» А.С.Пушкина, переведенный на узбекский язык Мирзо Кенжабеком. Применение метода сплошной выборки позволило нам выявить основные лексико-семантические поля слов, непереуведенных на узбекский язык, с дальнейшим делением их на лексико-семантические группы. В рамках данного исследования применялся также статистический метод.

Обсуждение. Переводя текст романа в стихах «Евгений Онегин», Мирзо Кенжабек посчитал необходимым сохранить в нем неперебиваемые понятия, чтобы точно передать исторический и социокультурный контексты, а также чувства, взгляды и манеру героев. Основными причинами возникновения неперебиваемых понятий и явлений выступают следующие:

- отсутствие в языке перевода соответствующего эквивалента, передающего европейские реалии;
- различия в культуре;
- лингвистический барьер в выражении чувств героев;
- необходимость передачи «чуждости» Онегина.

На основе анализа перевода «Евгений Онегин» на узбекский язык методом сплошной выборки нами обнаружено 58 неперебиваемых единиц, которые распределены по следующим лексико-семантическим полям и лексико-семантическим группам. Следует отметить, что при цитировании конкретных примеров мы будем ссылаться на текст объекта исследования следующим образом: [ЕО, 123]. Здесь первое обозначение представляет собой аббревиатуру, образованную на основе названия произведения, а цифра – страницу, с которого берется цитируемый пример.

Таблица 1

Лексико-семантическая классификация неперебиваемых понятий

Лексико-семантическое поле	В абсолютных числах
Предметы повседневного быта	16
Социальная иерархия	11
Искусство	9
Питание	8
Светские развлечения	6
Человек и его качества	5
Транспорт	2
Связь и коммуникация	1
Итого:	58

Лексико-семантическое поле «Предметы повседневного быта». В данное поле мы включили понятия, обозначающие средства жизнеобеспечения. В тексте нами было обнаружено 16 единиц, которые в свою очередь, явились ядром формирования следующих лексико-семантических групп:

1) **гардероб.** В тексте нами обнаружено 5 единиц – *боливар, жилет, панталон, фрак, парик (парикларнинг, парики, парикини)*. Пример употребления: *Қаранг: жилет, панталон, фрак / Бундай сўзлар йўқ бизда бироқ* [ЕО, 25].

2) **мебель.** По результатам анализа текста, в данную группу включено 4 единицы – *ложка (ложалар, ложаси), партер, стол, диван*. Пример употребления: *Икки дулаб, стол, пар диван, / Сиёҳдоғ йўқ бирон ерида* [ЕО, 43].

3) **посуда** как группа представлена единицей (*самовар*). Пример употребления: *Қош қораяр; уйнинг тўрида / Самовар ял порлаб вишишлар* [ЕО, 84].

4) **покрытие.** В исследуемом тексте нам удалось обнаружить 2 единицы – *паркет, пол*. Пример употребления: *Кийиб олиб сой ҳам муз либос, / Ялтирайди паркет полдан соз* [ЕО, 105].

5) **архитектурные детали.** В данную группу мы включили 2 единицы (*печь, камин*). Пример употребления: *Қишда – печининг ёнида ёна / Севдим, паркет ойнасида ҳам* [ЕО, 28].

6) **предметы санитарно-гигиенического назначения** как группа представлена единицей (*ванна*). Пример употребления: *Саҳар музли ваннага тушар / Кейин уйдан чиқмас уззукун* [ЕО, 106].

7) **канцелярские принадлежности.** В данную группу нами включена единица *конверт*. Пример употребления: *Пушти конверт ёпишар, курир Яллигланган қақроқ тилида* [ЕО, 82].

Как показывает анализ, в лексико-семантическом поле «Предметы повседневного быта» непереводаемых понятий больше всего в группе, характеризующих гардероб.

Лексико-семантическое поле «Социальная иерархия». Наличие непереводаемых единиц в данном поле помогает понять читателю социальный уклад России XIX века. В тексте нам удалось обнаружить 11 единиц, которые составили основу следующих групп:

1) **военные чины и звания.** В данную группу нами отнесено 4 единицы – *бригадир, генерал, сержант, гусар*. Пример употребления: *Гусар Пихтин келганди бир бор* [ЕО, 168].

2) **титулы.** В исследуемом тексте удалось обнаружить 2 единицы – *князь, лорд*. Пример употребления: *Куллуқ қилиб, князь N уйга / Таклиф этмиш оқшом. «Ё худо!»* [ЕО, 193].

3) **религиозная сфера и духовное образование.** По результатам нашего анализа, данная группа представлена 2 единицами – *семинарчи, поп*. Пример употребления: *Поп, меҳмонлар еб-ичди бирга* [ЕО, 38].

4) **профессии и род занятий** представлены 2 единицами – *академик, извош (извошчи)*. Пример употребления: *Кулоҳ кийган академикка!* [ЕО, 77].

5) **участники определенных социальных ритуалов** как группа представлена одной единицей типа *секундант*. Пример употребления: *Зарецкий зорланар секин: «Ахир, сизнинг секундант қани?»* [ЕО, 145].

Таким образом, в данном ЛСП количество единиц, относящихся к военным чинам и званиям оказалось преобладающим.

Лексико-семантическое поле «Искусство». Искусство в каждом литературном произведении выполняет символическую и эстетическую функции, которые помогают понять мысль автора, узнать черты героев, погрузиться в описываемую эпоху. В ходе анализа нами было обнаружено 9 единиц данного, которые были разделены на следующие группы:

1) **литература.** В данную группу нами включено 7 единиц – *ямб, хорей, элегия, альбом, роман, романтизм, цензура*. Пример употребления: *Тўғри келган романдан букун / Унинг аксин топурсиз – гўзал* [ЕО, 53].

2) **танец.** Данная группа представлена единицей *мазурка*. Пример употребления: *Мазурка ҳам янграй [ЕО, 131].*

3) **сценическое искусство** включает в себя одну единицу (*балет*). Пример употребления: *Қунғироқли соат-чи, шу тоб / Хабар берар янги балетдан* [ЕО, 21].

Как видно из примеров, понятий связанных с литературой намного больше в отличие от других видов искусств.

Лексико-семантическое поле «Питание» в рассматриваемом тексте представлено 8 единицами, которые распределены по следующим группам:

1) **еда.** В анализируемом тексте нам удалось обнаружить 3 единицы – *Beef-stedks (бифштекс), Страсбург (сомсаси), лимбург (пишлоги)*. Пример употребления: *Beef-stedks-y сомсага тўйиб / Сўнг шампанга қонмоқ шундақа* [ЕО, 31].

2) **напитки.** Данная группа представлена 4 единицами – *шампан, Ай, Моэт, Бордо*. Пример употребления: *Мен ҳам сокин Бордони букун / Ул шаробдан кўрурман афзал // Ауга йўқ энди парвойим // Ай - гўзал, жўйқин, ҳавойи* [ЕО, 107].

3) **фрукты.** По результатам анализа данная группа представлена 2 единицами – *ананас, малина*. Пример употребления: *Олучаю малина / Отиб қолинг, қизлар-о* [ЕО, 86].

Как видно из примеров, в данном лексико-семантическом поле в количественном отношении доминирует группа «Напитки». Это связано с тем, что данные единицы выступают символами светского блеска и праздности.

Лексико-семантическое поле «Светские развлечения». А.С.Пушкин в своем произведении уделяет особое внимание светским развлечениям, которые выступают важным инструментом, раскрывающим человеческие качества и социальную среду дворянства. В переводе Мирзо Кенжабека понятия, описывающие светские развлечения сохраняют «чужестранный» колорит. Данное поле состоит из 6 единиц, которые распределены по следующим группам:

1) **карточные игры** как группа представлена 3 единицами – *бостон, ломбер, вист*. Пример употребления: *Бостон, ломбер ўйнайди чоллар / Вист ҳам жуда машхур бу замон* [ЕО, 128].

2) **спортивные игры**. В данную группу включена единица *бильярд*. Пример употребления: *Таёқ ётур бильярд устида* [ЕО, 163].

3) **мероприятие**. В данную группу мы отнесли 2 единицы – *маскарад, бал*. Пример употребления: *Маскарадга чиққан маъбуда / Венерадай солланиб жуда* [ЕО, 25].

Таким образом, подобное распределение единиц по данным группам доказывает, что Мирзо Кенжабек творчески подошел к переводу, чтобы наглядно показать образ жизни русского дворянина того времени.

Лексико-семантическое поле «Человек и его качества». В структуре данного поля наиболее важными являются понятия, характеризующие главного героя романа – Евгения Онегина, который считается воплощением «европеизированного» русского человека, доказательством чего является манера поведения, взгляды и черты его характера. В тексте данное поле представлено единицами *фармазон* – (прост. устар.) вольнодумец, нигилист [2, с. 815], так соседи называли Онегина за его скептическое отношение к порядкам высшего света; *педант* – характеристика человека, излишне строгого в выполнении всех формальных требований [3, с. 511]; *Dandy* («Лондон *dandycи*») – образцовый столичный щеголь; *Ловлас* (*ловелас*) – имя собственное, ставшее нарицательным, которое означает соблазнителя женщин [2, с. 443]. Таким образом, данное поле представлено 5 единицами. В связи с близостью их семантики, не стали далее делить на лексико-семантические группы. Пример употребления: *У – фармазон, қирмизи чоғир / Ичар фақат, қўшилмас тақир*; [ЕО, 44].

Лексико-семантическое поле «Транспорт» представлено 2 единицами, которые характеризуют наземный транспорт (*почтовой, карета*). Пример употребления: *«Почтавой»да елди у бирдан / Уни эсноқ тутди ҳозирдан* [ЕО, 37]. По нашему мнению, использование данных слов вызвано необходимостью обозначения конкретной системы путешествий, считавшейся частью дворянского общества.

Лексико-семантическое поле «Связь и коммуникация» представлено единицей *почта*, которое обозначает систему передачи и доставки писем. Пример употребления: *Демак, почта кечиккан яна* [ЕО, 84].

Проведенный нами анализ позволил установить, что непереуведенных единиц больше всего в лексико-семантических полях «Предметы повседневного быта», «Социальная иерархия», «Искусство», которые помогают передать историческую достоверность пушкинского текста.

Результаты исследования. В результате лексико-тематического анализа текста выявленные нами единицы продифференцированы на следующие лексико-семантические поля: «Человек и его качества», «Предметы повседневного быта», «Искусство», «Светские развлечения», «Социальная иерархия», «Питание», «Транспорт», «Связь и коммуникация».

Заключение. Сознательный отказ Мирзо Кенжабека от перевода вышеуказанных единиц полностью сохраняет «энциклопедичность» романа, благодаря чему «Евгений Онегин» заговорил на узбекском языке. Сохранение непереуводимых слов и фраз в тексте – это проявление глубокого уважения к автору и подлиннику, что является важным инструментом адекватной передачи культурно-национальной специфики пушкинского текста в узбекском переводе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Евгений Онегин: шеърый роман (М.Кенжабек таржимаси. Кириш сўзи Н.Комиловники). – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. – 232 б.
2. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Эксмо, 2006. – 944 с.
3. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений. – М.: АЗЪ, 1993. – 960 с.
4. В Узбекистане выпустят сто томов русской классики в переводе. – <https://mir24.tv/news/16350185/koritch@mir24.tv>

ОБЩЕЕ ПОНЯТИЕ О СЛОГЕ. ОСНОВНЫЕ ТЕОРИИ СЛОГА

Г.Х.Машарипова, докторант, Национальный университет Узбекистана, Ташент

Annatatsiya. Ushbu maqola bo'g'in tushunchalari va bo'g'inning asosiy nazariyalarini o'rganishga bag'ishlangan. Asarda bo'g'inning ekspiratsiya nazariyasi, shuningdek, bo'g'inning sonorant nazariyasi muhokama qilinadi. Bo'g'in tadqiqotida turli xil nazariyalar ko'rib chiqiladi, ularning har biri ushbu fonetik birlikning turli tomonlarini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: bo'g'in, fonetika, fonologiya, tovush, artikulyatsiya, ekspirator nazariyasi, sonor nazariyasi

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию понятий о слоге и основных теорий слога. В работе рассматриваются экспираторная теория слога, а также сонорная теория слога. В исследованиях слога рассматриваются различные теории, каждая из которых акцентирует разные аспекты этой фонетической единицы.

Ключевые слова: Слог, фонетика, фонология, звучность, артикуляция, экспираторная теория, сонорная теория

Abstract. This article is devoted to the study of the concepts of the syllable and the basic theories of the syllable. The work discusses the expiratory theory of the syllable, as well as the sonorant theory of the syllable. Various theories are considered in syllable research, each emphasizing different aspects of this phonetic unit.

Key words: Syllable, phonetics, phonology, sonority, articulation, expiratory theory, sonorant theory

Несмотря на то, что слог представляет собой реальную единицу (в этом не может быть никаких сомнений), на сегодняшний день вызывает ряд дискуссий в зависимости от его роли и значения в фонетике и фонологии. Слово в речи делится не на звуки, а на слоги. В связи с этим у всех народов возникали в алфавитах сначала слоговые знаки, и только потом буквы, отражающие отдельные звуки. Еще одним доказательством того, что слог является реальной единицей, является то, что, например, ребёнок выражает многие предметы при помощи слогов. Известные русские учёные, как Л.В. Щерба, Р.И. Аванесов, определяли слог в своих трудах как минимальную произносительную единицу речи, характеризующаяся максимальной слитностью своих компонентов. С артикуляционной точки зрения слог – это волна мускульного напряжения речевых органов. С акустической точки зрения слог – это звуковой элемент речи, в котором один звук отличается от других своей звучностью, а также волна сонорности, т.е. нарастание и спад звучания и слухового эффекта. В слоге группируются звуки разной степени звучности, наиболее звучные называются слогаобразующими, остальные – неслоговые. Обычно, слогаобразующими являются в основном гласные звуки. В состав каждого слога входит несомненно гласные звуки, которые образуют слоги. Слова делятся на фонетические слоги в соответствии с количеством гласных звуков. В слове содержится столько слогов, сколько в нём звучит гласных. Например: де-ти, ро-ди-те-ли, го-во-рить, чи-тать, мо-ряк, не-бо, ри-со-вать.

Согласные звуки не являются слогаобразующими. При произношении слова и образовании слогов, согласные звуки сопровождаются вместе с гласными или вообще отсутствуют. В составе слога количество согласных звуков варьируется: стра-на, сон, лай-нер, ди-ктор, о-бо-док.

Известный узбекский лингвист Ахмад Махмудов также посвятил значительную часть своей научной работы изучению фонетики узбекского языка. Хотя он не писал непосредственно о слоге как самостоятельной теме, его исследования в области ударения и гласных звуков тесно связаны с пониманием слоговой структуры узбекского языка. Махмудов подчёркивает, что слог – это основная ритмическая единица в узбекском языке и в своих работах анализирует, как структура слога влияет на восприятие и произношение слов. Изучая

структуру слога, он подразделяет слоги на открытые (гласный в конце) и закрытые (согласный в конце), и отмечает, что открытые слоги преобладают в узбекской речи [1].

На настоящий момент существует довольно большое количество исследований посвящённое теории слога, на основании которых можно разделить их на несколько классификаций: экспираторная (выдыхательная) теория, сонорная теория, теория мускульного напряжения, динамическая теория, фонологическая теория, фонотактическая теория.

Экспираторная (выдыхательная) теория, известная еще с античных времен, разработанная первоначально немецкими лингвистами XIX в., а в новейшее время американским учёным, лингвистом Р.Х. Стетсеном (в 1951 г.). Российский лингвист В.А. Кочергина размышляя об экспираторной теории слога пишет, что эта теория определяет слог как сочетание звуков, произносимое одним выдыхательным толчком, причём каждый выдыхательный толчок приводит к образованию слога [2]. Согласно данной теории, слог – это ряд звуков, произносимых одним выдыхательным толчком. Границей слога является момент самого слабого выдыхания. Сторонники (Меркель, Сторм) данной теории считают, что в речи при выходе воздушная струя выходит не плавно, а идет толчками, и каждому толчку соответствует слог. Для подтверждения этой теории был проведён опыт с зажжённой свечой. Проверить это можно так: если произнести перед горящей свечой слово «дом», пламя дрогнет один раз, слово «рука» – пламя дрогнет два раза, «молоко» – три раза. Но эта теория не объясняет всех случаев. Произнесем односложное слово «сплав», и свеча дрогнет два раза: смычка губ у [п] разорвёт воздушный поток на две части. Произнесем «ау!» – и пламя дрогнет один раз, хотя в слове существует два слога. Количество слогов в слове, согласно этой концепции, соответствует, таким образом, количеству выдыхательных толчков, что однако не находит подтверждения в фактах языка. Экспираторная теория подвергалась критике с разных сторон, так как дальнейшие экспериментальные исследования приводят разные данные, а именно: число слогов не совпадает с числом толчков. Выяснилось в частности, что одним выдыхательным толчком можно произнести несколько слогов. Так, например слово «дерево», состоящее из трёх слогов, произносится не с тремя, а с одним выдыхательным толчком. Кроме того, с позиций экспираторной теории невозможно точно установить границы между слогами, в случае стечения нескольких согласных звуков. Н.И. Жинкин доказал, что у данной теории, однако есть существенные недостатки – при разговоре большая частота дыхания будет нарушать плавность и слитность речи, поэтому принцип «выдыхательного толчка» нельзя принимать в качестве артикуляторной основы слога.

Экспираторная теория слога, также распространённая как теория выдыхательного толчка, была разработана немецкими лингвистами, включая Эдуарда Зиверса в XIX веке, но подвергалась к критике и даже отвергалась со стороны некоторых фонологов, но благодаря усилиям американского фонетиста Р.Х. Стетсона эта теория в некоторой степени популяризировалась. По мнению Стетсона: «Слог является языковой еденицей в том плане, что он всегда состоит из одного выдыхательного толчка, который обычно становится слышимым, благодаря гласному и начинается или заканчивается согласным» [3] Эта теория не была признана со стороны экспериментальных фонетистов.

В.В. Решетов высказывает также следующее мнение о слоге: “Слог – один или комплекс звуков как часть такта, произносимая одним выдохом. Звук, по своей силе исходящий в центре звукового комплекса, является слогаобразующим или слоговым, а другие звуки, непосредственно примыкающие к слогаобразующему и произносимые менее сильно, являются неслогаобразующими или неслоговыми [4].

Немецкий филолог-германист Е. Зиверс отмечает в своих исследованиях следующее определение слога: “Под слогом понимается звуковая масса, произносимая самостоятельным непрерывным выдохом” [5] Давая слогу такое определение, автор в то же время не отказывал ему в эффекте изменения степени звучности составляющих слога. Более того, Е. Зиверс указывал на «двуликость» слога: слога как результата изменения воздушного давления и слога как результата изменения сонорности.

Так как в фонологии большое значение имеет сонорная теория слога, многие лингвисты полагают, что в большинстве языков можно объяснить природу слога, объединив все существующие теории слога.

Сонорная или акустическая теория была выдвинута датским ученым Отто Есперсеном в 1940 году и позднее развита советским фонологом Р.И. Аванесовым. По этой теории слог является сочетанием звуков с большей или меньшей степенью громкости. Согласно этому принципу степень сонорности увеличивается от начала к ядру слога и уменьшается от ядра к его концу. Слоговой гласный как громкий звук, присоединяет к себе неслоговые согласные. Однако, сонорная теория не подкреплена никакими экспериментальными данными и в отдельных случаях даёт сбой.

Теория звучности слога основана на акустических критериях и звучности компонентов слога. Согласно этой теории, слог представляет собой комбинацию звонких (сонорных) элементов, а не глухих несонорных элементов. Интересным случаем в этом отношении является градация звуков по звучности, установленная одним из сторонников этой теории О. Есперсеном. Он убеждён, что в языке существует относительная сонорность всех звуков. Наименее сонорными звуками являются глухие согласные, наиболее сонорными – гласные. По мнению В. А. Кочергиной любой звук может образовать слог [6].

О.Есперсен считает главным фактором создания слоговой структуры тенденция к группировке звуков по степени их звучности. Вершина слога определялась по шкале сонорности, в которой звуки располагались следующим образом:

1. Глухие согласные;
2. Смычные (p, t, k);
3. Щелевые (f, s и т.д.);
4. Звонкие согласные (b, d, g);
5. Звонкие щелевые (v, z);
6. Носовые и литеральные (m, n, l);
7. Вибрирующие (r);
8. Закрытые гласные (i, u, u);
9. Полузакрытые (срединные) гласные (e, o);
10. Открытые гласные (a)

О. Есперсен определял слог как минимум расстояния между двумя сонорностями [7]. Такая идеализация структуры образования слога была принята Д.Джоунзом относительно английского языка. Однако в языках имеются слоги, не соответствующие данному определению т.к., оно не может показать слоговую границу в словах и в словоформах. Э. Зиверс считает что эти две теории не являются взаимоисключающими [8].

Сонорная теория – это одна из основных теорий, которая даёт возможность подсчитать число слогов в словах. Слабой же её стороной является то, что степень звучности не есть величина измерения. Один и тот же звук можно произнести по-разному. Очень часто гласный произносится и в один, и в несколько слогов. То же явление наблюдается и в сочетаниях гласного с согласным. Из этого можно сделать вывод, что усиление звучности, являющееся акустическим эффектом вершины слога, основано не на постоянных свойствах тех или иных звуков, а на переменных особенностях, в зависимости от каких-то иных факторов.

Заключительная часть. Несмотря на то, что слог является реальной единицей речи, его определение и функции продолжают вызывать дискуссии среди лингвистов. Слог служит основой для разделения слов в речи, и его роль прослеживается в истории развития письменности, начиная со слоговых знаков и до современных буквенных систем. Экспираторная теория, рассматривающая слог как единицу, произносимую одним выдохом, толчком, встречает критику из-за несовпадения числа толчков с числом слогов. Сонорная теория предлагает рассматривать слог как сочетание звуков разной степени громкости, что позволяет объяснить природу слога в большинстве языков.

Объединение различных теорий слога может дать более полное понимание его природы и функций. Важно учитывать, что каждый язык может иметь свои особенности

слогообразования, и универсальное объяснение возможно только при комплексном подходе. Таким образом, слог продолжает оставаться предметом интенсивных исследований, которые вносят значительный вклад в наше понимание фонетической и фонологической структуры языка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кочергина В. А. Введение в языковедение. Основы фонетики и фонологии. Москва, 1991.
2. Sievers E. Grundzüge der Phonetik: Zur Einführung in das Studium der Lautlehre der Indogermanischen Sprachen. Leipzig, 1901.
3. Решетов В.В. Основы фонетики и грамматики узбекского языка. Ташкент Изд. Учитель, 1965
4. Махмудов А. Словесное ударение в узбекском языке. Ташкент, 1960.
5. Essen O. Hochdeutsche Satzmelodie. Berlin, 1956.
6. Espersen O. Lehrbuch der Phonetik, Leipzig-Berlin, 1926.
7. Бондарко Л.В. Фонетика современного русского языка. Ленинград: Издательство ЛГУ, 1977.
8. Zec D. Syllable Structure: The Limits of Variation. In: The Cambridge Handbook of Phonology, edited by Paul de Lacy. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
9. Selkirk E.O. The Syllable. In: The Structure of Phonological Representations, edited by Harry van der Hulst and Norval Smith. Dordrecht: Foris Publications, 1982.
10. Stetson R.H. Motor phonetics: A Study of Speech Movements in Action, Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1951
11. Цахер О.Х. Фонетика немецкого языка. Теоретический курс. Ленинград. 1969.

УДК 82.09:821.161.1

ИНДИВИДУАЛЬНЫЙ СТИЛЬ КАК ПРОЯВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ МАЛОЙ ПРОЗЕ

Г.Д.Назарова, преподаватель, Денауский институт предпринимательства и педагогики, Денау

ORCID: 0009-0007-8512-5812

Аннотация. В статье исследуется роль индивидуального стиля (идиостиля) как средства выражения национальной идентичности в современной малой прозе, с акцентом на региональный контекст Центральной Азии. В качестве иллюстративного материала анализируется рассказ «Пиала воды» Улугбека Хамдама. Писатель показывает, как через языковые особенности, символику, образность и композицию автор передаёт культурно-ментальные коды, характерные для узбекской (и восточной) традиции: через символ воды, через мотив странствия и духовной жажды, через этнокультурные аллюзии.

Особое внимание уделяется анализу лексико-семантических, образно-метафорических и синтаксических средств, формирующих идиостиль текста. Полученные результаты расширяют представление о роли идиостиля в формировании национально-культурного смысла художественного текста и могут быть использованы в исследованиях современной литературы Центральной Азии, а также в межкультурном и лингвокультурологическом анализе.

Ключевые слова: идиостиль, языковые особенности, ментальные коды, мотив странствия, этнокультурные аллюзии, экспансия, социум, локализм, сигнатура.

Annotatsiya. Hozirgi zamonda Markaziy Osiyoning mintaqaviy kontekstiga urg'u berilgan holda, zamonaviy kichik hikoyalar badiiy adabiyotda milliylikni o'ziga xosligini ifodalash vositasi sifatida va individual uslubning (idiostil) roli maqolada o'rganiladi. Bu maqolada, Ulug'bek Hamdamning "Bir piyola suv" hikoyasi illyustratsion material sifatida tahlil qilinadi. Maqolada lingvistik xususiyatlar, ramziylik, tasvir va kompozitsiya, etnik-madaniy ishoralar orqali, o'zbek (va Sharq) an'analariga xos bo'lgan madaniy va ruhiy kodlarni qanday yetkazgani: suv ramziyligi, sayr qilish va ma'naviy chanqoqlik motivi orqali ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: o'ziga xos uslub, lingvistik xususiyatlar, aqliy kodlar, sayr qilish motivi, etnik-madaniy ishoralar, kengayish, jamiyat, mahalliychilik, imzo.

Abstract. The article explores the role of individual style (idiostyle) as a key medium for expressing national identity in contemporary short prose, with particular emphasis on the regional and cultural context of Central Asia. As illustrative material, the study analyzes the short story "A

Bowl of Water” by Ulugbek Hamdam. The article demonstrates how, through distinctive linguistic choices, symbolic structures, imagery, and compositional strategies, the author conveys cultural and mental codes intrinsic to Uzbek—and more broadly, Eastern—traditions.

Key words: *idiostyle, linguistic features, mental codes, motif of wandering, ethnocultural allusions, expansion, society, localism, signature.*

Введение: Современное культурное пространство всё чаще демонстрирует размывание устойчивых национальных маркеров, что особенно остро проявляется в сфере художественного творчества, где взаимодействуют индивидуальное авторское сознание и коллективный культурный опыт. В этом контексте литература выступает не только отражением социальных трансформаций, но и особым механизмом сохранения, трансляции и переинтерпретации национальных смыслов.

Индивидуальный стиль (идиостиль) рассматривается как целостная система языковых, образных и композиционных средств, в которой личное художественное мышление соотносится с коллективной памятью, традицией и культурными кодами определённого сообщества. Именно в идиостиле происходит соединение индивидуального и национального, субъективного и культурно обусловленного.

Национальная идентичность в малой прозе, как правило, не декларируется напрямую, а проявляется через систему образов, метафор, символических мотивов и ритмико-интонационную организацию текста.

Развернутое понятие, «*национальная идентичность*», как дается в статье международном научном журнале, (или *этническая/национально -культурная идентичность*)) рассматривается в современной гуманитарной науке как субъективное ощущение принадлежности к нации или этнической группе, основанное на языке, культуре, традициях, истории, общих символах и коллективном сознании [1].

Термин «идиостиль» подчёркивает, что стиль — не просто «манера», а индивидуальный авторский знак, отражающий мировосприятие, сознание, ценностную систему автора.

Таким образом, сочетание категорий «*национальная идентичность*» + «идиостиль» позволяет рассматривать литературный стиль как возможный носитель национальной этнической, культурной специфики — или как зону, где «личное» и «коллективное» пересекаются.

Гипотеза данной статьи: *в современной малой прозе индивидуальный стиль автора может функционировать как средство выражения, репрезентации и сохранения национальной идентичности, даже в условиях глобализации и межкультурных обменов.*

Рассмотрим, как в конкретном произведении — «*Пиала воды*» — проявляется связь индивидуального стиля автора с национально-культурной идентичностью, и как этот пример иллюстрирует положения нашей теоретической части.

Рассказ построен как притча-мысль, такой подход — субъективный, созерцательный, сосредоточенный на внутреннем состоянии героя — позволяет через «я» автора проявить коллективное «мы», через личное — общее. Повествование от первого лица ("я") служит мощным инструментом обобщения: каждый читатель, примеряя на себя экзистенциальную ситуацию героя, сталкивается с универсальными вопросами человеческого существования, важности следования своему истинному пути, о цене отвлечения на мирские соблазны и о неизбежности сожаления перед лицом финала.

Эта особенность становится ключевой для понимания философской глубины произведения Улугбека Хамдама.

В описании пути героя, его внутренней жажды, ожиданий и разочарований, текст насыщен метафорическим языком, психологизмом, символикой — всё это элементы индивидуального стиля (идиостиля).

Локальный сюжет — герой странствует, ищет воду в пустыне, сталкивается с трудностями, испытывает духовную и физическую жажду — этот сюжет может восприниматься как метафора для актуального положения человека, ищущего

самоидентификации, духовных корней в меняющемся мире. В произведении «Пиала воды», четко подчеркивается автором индивидуальный стиль, как мост между личным и коллективным.

Авторский идиостиль Улугбека Хамдама — воспроизводить систему ценностей, мировоззренческие установки и символику, характерные для узбекской культурной среды. Через «Пиалу воды» и её стилистические особенности автор сохраняет и выполняет функцию медиатора, передаёт культурный код: ценность воды, воды как жизни; чувство пути, дороги; осознание духовной жажды; образ странника, ищущего очищения и спасения. Это — мотив, глубоко укоренённый в культуре Средней Азии, Востока, мусульманской традиции.

Кроме того, подобный стиль демонстрирует способность малой прозы современной Центральной Азии к тонкой и глубокой культурной саморепрезентации, авторское слово может выполнять роль «хранителя» культурных смыслов, удерживая и передавая их в художественно осмысленной форме.

Стиль Улугбека Хамдама — голос культуры, голос традиции, голос народа, выраженный через личное восприятие, лаконичный, метафорический, эмоционально насыщенный — является «мостом» между личным восприятием и коллективным культурным опытом.

Рассказ «Пиала воды» — удачный пример того, как минимализм формы + символизм + культурная «локальность» могут объединяться в авторском идиостиле.

Новая модель повествования в узбекской литературе периода Независимости — это не просто региональный феномен, а часть глобального тренда, где литература, отказываясь от внешней миметичности, обращается к внутреннему, сакральному знанию, используя мифопоэтику для создания многомерного, полифонического художественного пространства, способного вместить всю сложность переходной эпохи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. В.Н. Мясоедов. «Символика воды в рассказе Улугбека Хамдама «Пиала воды». Современная узбекская литература: анализ и интерпретация. – Ташкент: Ташкент: Институт узбекского языка, литературы и фольклора имени Алишера Навои АН РУз, 2022. – 335 с
2. В.А. Лекторского. «Индивидуальный стиль как проявление личной и коллективной идентичности в субъекте деятельности». Социальная организация и культурное развитие личности. 2010. – 4 с.
3. Л.В. Бура. «Психология национальной идентичности в современной молодёжной среде». Гуманитарные науки (социология) культурология. 2020. №1(49), 146-150 с.
4. Теория литературных стилей. Сборник трудов; отдел комплексных теоретических проблем (Институт мировой литературы). (см. также понятие «идиостиль»).
5. Улугбек Хамдам. Рассказы. Сборник современной узбекской прозы. – Электронная библиотека Ziyouz.
6. У Хамдам. Рассказ «Пиала воды» (русский перевод). Ziyouz.com (русская версия).
7. Д.Э. Халмурадов. «Художественный стиль Улугбека Хамдама в контексте национальной литературы». Журнал филологических исследований. – 2023. – № 2.104-109с.

УДК 81'37:34

ВОПРОС О ТРАНСФОРМАЦИИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В РУССКОЯЗЫЧНОМ КОНСТИТУЦИОННОМ ТЕКСТЕ

(на материале сравнения текстов изданий 1978 и 1992 гг.)

А.А.Попова, преподаватель, Ургенчский государственный университет им. Абу Райхана Беруни, Ургенч.

Annotatsiya. Ushbu maqola rus tilidagi konstitutsiyaviy matnlaridagi yuridik leksikaning transformatsiyasi masalasiga bog'ishlanadi. Tadqiqot materialini 1978 va 1992 yillardagi O'zbekiston Konstitutsiyalari matnlari tashkil qiladi. Yuridik soha tushunchalarni qiyoslash yuqorida ko'rsatilgan hujjatlardagi noyob birliklar asosida amalga oshirilgan. Tafvutlar ushbu qonun hujjatlarining qabul qilinishi davrlari oralig'ida sodir bo'lgan o'zgarishlar bilan bog'liq ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: yuridik leksika, transformatsiya, ekstralingvistik omil, matn, tushuncha, Konstitutsiya, yurisprudensiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема трансформации юридической лексики в русскоязычном конституционном тексте. В качестве материала

исследования привлекаются тексты Конституций Узбекистана за 1978 и 1992 годы. Сравнение понятий сферы юриспруденции производится на примере уникальных единиц, не встречающихся в тексте одного из указанных документов. Отмечается, что расхождения обусловлены изменениями, происходившими в период между принятием указанных законодательных актов.

Ключевые слова: юридическая лексика, трансформация, экстралингвистический фактор, текст, понятие, Конституция, юриспруденция.

Abstract. This article examines the transformation of legal vocabulary in Russian-language constitutional texts. The texts of the 1978 and 1992 Constitutions of Uzbekistan serve as research material. A comparison of legal concepts is made using unique units not found in the text of either document. It is noted that the discrepancies are due to changes that occurred between the adoption of these legislative acts.

Key words: legal vocabulary, transformation, extralinguistic factor, text, concept, Constitution, jurisprudence.

В лингвистической науке всегда было актуально исследование письменных историко-литературных памятников разных эпох, т.к. они позволяют получить информацию о статичном положении языка того периода, в который эти источники были созданы, а сравнение схожих по специфике текстов позволяет проследить динамику языка, выявить факторы, которые оказали влияние на трансформацию лексического состава, природы языковых норм и т.п. В этом аспекте активно исследуется и вопрос о языковой динамике на материале конституционных текстов и иных актов законотворчества [5, 6, 7, 8].

Конституционный текст является нормативно-коммуникативным ядром правовой системы и одновременно – актом, отображающим общую картину ключевых юридических понятий определенной эпохи. Следовательно, сравнение юридической лексики, функционирующей в текстах конституций разных социально-политических эпох, в частности документа, принятого в советский период (1978 г.) [1] и издания периода независимости (1992 г.) [2], позволяет демонстрировать то, в каком направлении развивался данный пласт словарного состава русского языка.

Рассматриваемый нами пласт лексики имеет весьма специфичный характер. Среди его особенностей О.В.Барабаш отмечает, «недостаточную упорядоченность терминологических единиц», двусмысленность некоторых понятий, отсутствие четких дефиниций ряда ключевых терминов, нечеткая интерпретация определенных понятий [3]. К числу не менее актуальных и спорных проблем мы бы еще отнесли отсутствие четких границ между юридической, общественно-политической лексикой. Также данный пласт языка пересекается и с терминами сферы экономики, социологии, международных отношений.

Уместные суждения о юридической терминологии, в частности о формировании данного пласта лексики русского языка, приводятся в диссертационном исследовании Н.Г.Благовой [4]. Как она констатирует, появление некоторых терминов датируется древнекиевской эпохой. Такие наиболее частотные понятия сферы, как *суд, иск, истец, приговор, очная ставка* и т.п., активно функционировали и в документах периода становления русского национального языка. Действительно, в русском языке часть понятий юридической лексики появилась в более ранние периоды. Как известно в словарном составе языка оставляют отпечаток различные экстралингвистические факторы. К подобным факторам можно отнести изменения в сфере политики, экономики, а также в общественной жизни. Следовательно, смена общественно-политического уклада закономерно отражается в терминологической «перестройке»: обновляются обозначения институтов власти, принципы легитимации, экономико-правовые категории, параметры правосубъектности и формы участия граждан в управлении. Привлекаемых к анализу документов отделяет 14 лет. Это, с одной стороны, не столь продолжительный период для наблюдения за ходом языковых изменений, однако, по сути, они относятся к разным социально-историческим эпохам, что должно найти свое отражение в трансформации юридической лексики в текстах рассматриваемых актов. В рамках данной

статьи мы предприняли попытку иллюстрации динамики юридической лексики русского языка. Исходя из этого, целью данного исследования является выявление и описание лексико-понятийных новаций русского языка в сфере юриспруденции 1992 года, а также терминологических элементов, вышедших из обихода по сравнению с текстом Конституции 1978 года.

Обратим внимание на описание неязыковых характеристик сравниваемых документов, которые, по нашему мнению, также имеют важное значение. Конституция Узбекской Советской Социалистической Республики 1978 года была принята 19 апреля 1978 года на внеочередной шестой сессии Верховного Совета Республики Узбекистан девятого созыва. Состоит из 11 глав, 183 статьи. Акт закрепляет советскую модель государства (социалистическое общенародное государство; демократический централизм; советская законность и зависимость внешнеполитических установок от Конституции СССР). Первая же Конституция независимой Республики Узбекистан принята 8 декабря 1992 года на одиннадцатой сессии Верховного Совета Республики Узбекистан двенадцатого созыва. Состоит из Преамбулы, 6 глав, 128 статей. Сокращение количества глав и статей, а также включение Преамбулы в последний документ указывают на переосмысление конституционных ценностей и приоритетов в годы независимости. Подчеркивает суверенитет страны, демократическую направленность реформ, принципы правового государства, институционально перестраивая систему органов власти и контроля.

Метод корпусного анализа показал, что среди наиболее частотных единиц юридической лексики, появившихся в Конституции 1992 года, но отсутствующих в предыдущей Конституции, было 18 понятий, которые по значению можно разделить на следующие тематические группы:

1) суверенитет и правовое государство – 3 единицы (суверенитет, демократическая республика, международное право);

2) новые институты государственной власти и контроля – 8 единиц (президент, Олий Мажлис, Законодательная палата, Сенат, Премьер-министр, Кабинет Министров, Конституционный суд, Центральная избирательная комиссия);

3) экономико-финансовые понятия – 5 единиц (Центральный банк, собственная денежно-кредитная система, единая налоговая система, частная собственность, собственник);

4) политико-правовой плюрализм – 2 единицы (политические партии, общественные объединения).

Как видим, впервые в тексте основного закона страны появляются понятия и нормы, гарантирующие народовластие, суверенитет страны, реформирование финансово-экономической системы. Также следует отметить, что наиболее значительной трансформации подверглись институты государственной власти.

За 14 лет после принятия Конституции 1978 года в жизни нашей страны произошли кардинальные преобразования, которые оказали влияние и на изменение особенностей как узбекского, так и русского языка. Далее нами были выявлены единицы юридической лексики, функционировавшие в документе советского периода, но отсутствовавшие в Конституции за 1992 год. Количество понятий составляет 29 единиц. Они условно были разделены на следующие тематические группы:

1) советская модель государства – 5 единиц (социалистическое государство, советское государство, демократический централизм, социально-культурное строительство, социалистическая революция);

2) организация власти – 8 единиц (Верховный Совет, Президиум Верховного Совета, Совет Министров, Коммунистическая партия, Всесоюзный Ленинский Коммунистический Союз Молодежи, народный контроль, советы народных депутатов, исполнительный комитет);

3) экономико-правовые понятия – 4 единицы (социалистическая собственность, колхозно-кооперативная собственность, трудовые коллективы, народное хозяйство).

4) *государственно-военные обозначения – 6 единиц (СССР, Конституция СССР, Вооружённые Силы СССР, всеобщая воинская обязанность, социалистическое Отечество, Советская Социалистическая Республика).*

5) *идеологические общественно-экономические системы – 2 единицы (коммунизм, социализм).*

Как показывает классификация, в основном вышли из обихода понятия советской системы управления государством как результат деидеологизации в годы независимости. Кардинальные изменения произошли в аспекте организации власти, что отразилось и в количестве единиц соответствующей лексико-тематической группы.

Таким образом, сопоставительное изучение юридической лексики в конституционных текстах советской эпохи и периода независимости показывает, понятийная система основного закона демонстрирует существенные социально-политические изменения, что оказало влияние и на трансформацию русскоязычной юридической лексики. За первые годы независимости в русский язык проник большое количество иноязычных заимствований из западноевропейских языков, что позволяет констатировать факт о высокой чувствительности юридической терминологии к экстралингвистическим явлениям. Анализ позволил установить, что юридическая лексика русского языка трансформировалась в направлении модернизации государственного управления, демократизации правового дискурса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Узбекской Советской Социалистической Республики. –Ташкент: Узбекистан, 1978. – 48 с.
2. Конституция Республики Узбекистан. – Ташкент: Узбекистан, 1992. – 40 с.
3. Барабаш О.В. Смысловые трансформации правовых терминов вне юридического дискурса // Рема, 2016. – № 3. – С. 29-46.
4. Благова Н.Г. Становление русской юридической терминологии в начальный период формирования национального языка: дисс. ... докт. филол. наук. – М., 2002.
5. Горяева Л.В. Письменные памятники как отражение особенностей духовной и материальной сторон жизни в странах Востока. К итогам 10-й юбилейной конференции // Ориенталистика, 2020. – Том 3, № 4. – С. 1167-1188.
7. Крутова М.С. Именование памятников письменности в истории русской словесности XI-XIX веков: текстология, семантика, жанровые формы: дисс. ... докт. филол. наук. – М., 2010.
8. Новикова А.Е. Конституционная формализация государственного языка в странах СНГ // Право и государство: теория и практика, 2023. – №10 (226). – С. 132-135.
9. Хроменков П.Н. Анализ текстов конституций с позиций лингвоконфликтологии // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика, 2015. – №4. – С. 83-90.
10. Ящук Т.Ф. Динамика советских конституций: источниковедческие проблемы // Новый ракурс, 2023. – №3. – С. 156-165.

УДК 81'37:61:811.133.1+811.161.1+811.512.1

СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛАТИНСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В УЗБЕКСКОМ, ФРАНЦУЗСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

С.М.Пулатова, ассистент, Термезский филиал Ташкентского государственного медицинского университета, Термез

Annotatsiya. Lotin tili tibbiyot sohasi uchun asosiy lingvistik manba hisoblanadi va uning terminologiyasi turli tillarga faol tarzda moslashtiriladi hamda tarjima qilinadi. Ushbu tadqiqot lotin tibbiy terminlarining o'zbek, fransuz va rus tillarida moslashuv mexanizmlarini har tomonlama qiyosiy o'rganishga bag'ishlangan. Fonetik o'zgarishlar, morfologik transformatsiyalar va semantik barqarorlikni tahlil qilish orqali ish tibbiy nomenklaturaga tarixiy-madaniy kontekstning ta'sirini yoritadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, asosiy klinik tushunchalar universalligiga qaramay, ularning lingvistik moslashuvi har bir tilning o'ziga xos fonologik va grammatik qoidalariga bog'liq holda farqlanadi.

Kalit so'zlar: terminologiya, klinik etimologiya, qiyosiy tahlil, lotincha moslashuv, o'zbek tibbiyoti, fransuz tibbiy diskursi, diagnostika.

Аннотация. Латинский язык является фундаментальным лингвистическим источником для медицинской сферы, а его терминология активно адаптируется и

переводится на различные языки. Данное исследование представляет собой всестороннее сравнительное изучение механизмов адаптации латинских медицинских терминов в узбекском, французском и русском языках. Путем анализа фонетических сдвигов, морфологических трансформаций и семантической стабильности работа исследует влияние историко-культурного контекста на медицинскую номенклатуру. Результаты показывают, что при универсальности основных клинических концепций, их лингвистическая адаптация варьируется в зависимости от уникальных фонологических и грамматических правил каждого языка.

Ключевые слова: терминология, клиническая этимология, сравнительный анализ, латинская адаптация, узбекская медицина, французский медицинский дискурс, диагностика.

Abstract. Latin serves as the fundamental linguistic foundation for the medical field, with its terminology being actively adapted and translated into various languages. This study presents a comprehensive comparative analysis of the adaptation mechanisms of Latin medical terms into the Uzbek, French, and Russian languages. By analyzing phonetic shifts, morphological transformations, and semantic stability, the research explores the influence of historical and cultural contexts on medical nomenclature. The results demonstrate that, while core clinical concepts remain universal, their linguistic adaptation varies depending on the unique phonological and grammatical rules of each language.

Key words: terminology, clinical etymology, comparative analysis, Latin adaptation, Uzbek medicine, French medical discourse, diagnostics.

Медицинская наука требует исключительной точности, и латынь обеспечивает необходимую семантическую ясность для определения болезней, методов лечения и анатомических структур. Историческое развитие и культурные особенности каждого языка наложили уникальный отпечаток на формирование их медицинского словаря. История медицинских письменных источников восходит к IV-V векам до н. э., в основном благодаря деятельности греческих врачей в Римской империи. Поворотным моментом стали труды Авла Корнелия Цельса (известного как «латинский Гиппократ») в I веке н. э., который написал «De Medicina» – первую латинскую медицинскую энциклопедию. Он интегрировал греческие лексемы в латынь, добавляя латинские суффиксы (например, *stomachus* и *brachium*) или переводя их буквально с сохранением метафор. В эпоху Возрождения наступил «медико-латинский период», ознаменованный точными анатомическими описаниями Андреаса Везалия. Несмотря на развитие национальных номенклатур с XVII века, латинская терминология остается универсальным инструментом врачей [1].

Изучение медицинской терминологии подробно отражено в ряде ключевых исследований. В вопросе роли латыни в медицине Х. Клер акцентирует внимание на её фундаментальном значении для формирования научной и клинической лексики. Французский контекст использования латинских основ, адаптированных к фонетическим особенностям языка, анализируется М. Муленом, а также представлен в словаре *Dictionnaire de la terminologie médicale*. Особенности адаптации латинских терминов в русском языке исследованы А. Красновым. В узбекской лингвистической среде изучение процесса адаптации латинских медицинских терминов отражено в соответствующих национальных исследованиях. Кроме того, А. Григорян проводит сравнительный анализ терминологии в рамках международных систем, подчеркивая универсальность и вариативность медицинской номенклатуры [2].

В данном исследовании для выявления специфики каждого языка был применён комплексный методологический подход. В частности, с использованием контрастивного метода проведено прямое сопоставление структуры терминов в узбекском, французском и русском языках, что позволило определить их сходства и различия. Наряду с этим, посредством семантического и морфологического анализа были изучены структурные и синтаксические изменения терминов в процессе их адаптации. В рамках работы также осуществлён обзор научной литературы и корпусный анализ, включающий изучение

медицинских словарей и онлайн-ресурсов, таких как Medline и PubMed. Кроме того, на основе этимологического подхода последовательно прослежен исторический путь терминов от их латинских истоков до современных форм [3].

Латынь служит основой для большинства медицинских терминов во всех трех языках. В узбекском языке термины исторически заимствовались преимущественно через русский язык. Однако с переходом на латинскую графику наблюдается более быстрая интеграция международных форм напрямую.

Каждый язык адаптирует латинские термины согласно своей фонетической системе:

Pneumonia: в русском – «пневмония», во французском – *pneumonie*, в узбекском – *pnevmoniya*.

Cardiologia: во французском – *cardiologie*, в русском – «кардиология», в узбекском – *kardiologiya*.

Грамматические формы различаются способами выражения множественного числа и суффиксами:

Узбекский: использует агглютинативный суффикс *-lar*.

Русский: использует окончания *-ы* или *-и*.

Французский: в большей степени сохраняет оригинальные латинские формы по сравнению с узбекским и русским [4].

Анализ показал, что базовые медицинские термины, такие как *диагноз*, *терапия*, *физиология* и *анатомия*, имеют единый латинский корень и сохраняют свою основу во всех трёх языковых системах – узбекской, французской и русской. Это свидетельствует о прочной исторической и научной преемственности, обеспечиваемой латинским языком как универсальной основой медицинской лексики. В частности, узбекский и русский языки демонстрируют значительное сходство в формах и структуре терминов, что объясняется длительным историческим контактом, влиянием советской научной традиции и общими принципами заимствований из латинского языка [5].

Французский язык, в свою очередь, сохраняет специфические романские фонетические и морфологические особенности, проявляющиеся в произношении, акцентуации и частичной трансформации суффиксов. Несмотря на фонетические и морфологические различия, семантическое ядро терминов остаётся стабильным, что облегчает взаимопонимание между специалистами различных стран. Знание этимологии латинских корней играет ключевую роль для предотвращения профессиональных ошибок, особенно в сфере межкультурной медицинской коммуникации, перевода научных текстов и разработки учебных материалов. Латинский язык в этом контексте выступает как «невидимая нить», связывающая мировые системы здравоохранения и обеспечивающая непрерывность клинической терминологии. На основе полученных данных можно предложить следующие рекомендации: создание специализированных комиссий для гармонизации узбекских медицинских терминов с международной системой, организация регулярных тренингов и семинаров для переводчиков, медицинских редакторов и преподавателей для повышения компетенции в точной передаче латинских понятий, а также продолжение углублённых сравнительных и этимологических исследований между узбекским, французским и русским языками с использованием корпусных и статистических методов анализа. Совокупность историко-лингвистического анализа, семантического и фонетического сравнения позволяет всесторонне понять процессы адаптации медицинской терминологии, подчеркивая важность латинской основы как связующего элемента всех современных языковых систем здравоохранения [6].

Изучение латинских корней медицинской терминологии играет важную роль в профессиональной подготовке специалистов: оно помогает правильно понимать научные тексты, корректно использовать термины и снижает риск профессиональных ошибок. Анализ также показал, что знание особенностей каждого языка позволяет более эффективно взаимодействовать в международной научной среде и обеспечивает точность в передаче медицинских знаний. Таким образом, латинская медицинская терминология сохраняет свою универсальную значимость, а фонетические и морфологические особенности узбекского,

французского и русского языков формируют уникальный терминологический облик каждого из них, подчёркивая необходимость внимательного изучения и систематизации терминов для профессиональной и научной деятельности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бакаев Н. Б. Проблемы обучения латинской анатомической терминологии // Euratsian journal of academic research. – 2022. – Т. 2, № 9.
2. Зикийева М. М., Хакимова М. А. Психология в обучении английскому языку. – Ташкент. 2002.
3. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Ташкент. 2008.
4. Федоров А. В. Словарь терминов по медиаобразованию. – Таганрог. 2010.
5. Шодиев Ш. С., Бакаев Н. Б. Роль латинского языка в истории мировой государственности // ISJ Theoretical & Applied Science. – 2020.
6. Энциклопедический словарь медицинских терминов. – М., 1984.

УДК 808.3

КАТЕГОРИЯ НАКЛОНЕНИЯ И МОДАЛЬНОСТИ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: ВЗАИМОСВЯЗЬ И РАЗЛИЧИЯ

М.Н.Рустамова, ассистент, Навоийский государственный горно-технологический университет, Навои

Annotatsiya. *Mazkur maqolada rus va o'zbek tillarida mayl va modallik kategoriyalarining lingvistik mohiyati, ularning o'zaro munosabati hamda funksional-pragmatik xususiyatlari qiyosiy tahlil asosida o'rganilgan. Tadqiqotda mayl kategoriyasining grammatik tabiatiga hamda modallikning semantik-pragmatik mazmuniga alohida e'tibor qaratilgan. Har ikki tilning tipologik xususiyatlari hisobga olingan holda, ushbu kategoriyalarning ifodalanish vositalari, strukturasi va nutqdagi roli tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *mayl kategoriyasi, modallik, pragmatika, nutq aktlari, funksional tilshunoslik, qiyosiy tahlil, rus tili, o'zbek tili, subyektiv munosabat, diskurs*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются категории наклонения и модальности в русском и узбекском языках с позиций сравнительно-лингвистического и функционально-прагматического анализа. Особое внимание уделяется грамматической природе категории наклонения и семантико-прагматической сущности модальности. С учетом типологических особенностей двух языков анализируются способы выражения, структура и функциональная нагрузка указанных категорий в речи.*

Ключевые слова: *наклонение, модальность, прагматика, речевые акты, функциональная лингвистика, сравнительный анализ, русский язык, узбекский язык, субъективность, дискурс*

Abstract. *This article examines the categories of mood and modality in the Russian and Uzbek languages from the perspectives of comparative-linguistic and functional-pragmatic analysis. Particular attention is paid to the grammatical nature of the category of mood and the semantic-pragmatic essence of modality. Taking into account the typological features of the two languages, the study analyzes the means of expression, structure, and functional load of these categories in speech.*

Key words: *mood, modality, pragmatics, speech acts, functional linguistics, comparative analysis, Russian language, Uzbek language, subjectivity, discourse.*

Введение. В современной лингвистике исследование функционально-прагматических особенностей языковых единиц приобретает особую научную значимость в рамках антропоцентрической парадигмы. Язык рассматривается не только как средство коммуникации, но и как сложная семиотическая система, отражающая человеческое мышление, знания и субъективное отношение. С этой точки зрения, изучение категорий, выражающих отношение говорящего к действительности, информации и коммуникативной ситуации в процессе речи, является одной из актуальных научных проблем.

В системе этих категорий особое место занимают наклонение (грамматическая категория) и модальность (семантико-прагматическая категория). Если категория наклонения, выражаясь через глагол, грамматически определяет отношение действия к реальной или

ирреальной действительности, то модальность выступает как широкое семантико-прагматическое явление, выражающее оценку, уверенность, предположение или долженствование говорящего по отношению к излагаемому содержанию. Вследствие этого данные две категории участвуют в содержательно-структурной и прагматической организации речи, будучи тесно интегрированными.

Русский и узбекский языки типологически принадлежат к разным языковым семьям и сформировались на основе флективной и агглютинативной систем соответственно. Эти типологические различия обуславливают специфику в средствах выражения, грамматической реализации и функциональной нагрузке категорий наклонения и модальности. В частности, если в русском языке модальность выражается преимущественно синтаксическими и лексическими средствами, то в узбекском она шире проявляется через аффиксальную систему и вспомогательные единицы. Вместе с тем, в обоих языках данные категории реализуются в тесной взаимосвязи с речевыми актами, коммуникативными стратегиями и дискурсивными целями.

В теоретическом плане изучение категорий наклонения и модальности неразрывно связано с теорией речевых актов, разработанной Джоном Лэнгшоу Остином и Джоном Сёрлом, а также с прагмалингвистическими подходами, развитыми Шавкатом Сафаровым. В рамках этих подходов модальность трактуется как один из основных факторов, выражающих иллокутивную силу высказывания и коммуникативное намерение.

Актуальность данной статьи определяется необходимостью сравнительно-прагматического изучения взаимоотношений категорий наклонения и модальности в русском и узбекском языках, выявления их общих и частных аспектов, а также раскрытия их функциональной нагрузки в языковой системе. Цель исследования – системный анализ теоретических основ этих категорий, определение их взаимосвязи и научное освещение их различий и сходств на материале двух языков.

1. Лингвистическая сущность категории наклонения. Настроение (mood) — это грамматическая категория глагола, выражающая отношение действия к действительности. Эта категория показывает, является ли действие реальным или нереальным в речи.

В русском языке категория наклонения проявляется в следующих формах:

- Изъявительное наклонение (точное наклонение) - означает реальное действие
- повелительное наклонение (командное наклонение) - приказ, просьба, совет
- Условное наклонение - условное или возможное действие

Например:

- Он читает книгу (точно)
- Прочитай книгу! (команда)
- Он будет читать (обязательно)

В узбекском языке наклонение выражается следующим образом:

- Сообщающее наклонение - реальная реальность
- Повелительно-желательное наклонение - приказ, просьба
- Условное наклонение - условное действие

Например:

- Он читает книги.
- Прочитай книгу!
- Если у него было время, он читал.

Таким образом, категория наклонения в обоих языках грамматически сформирована и выражается глаголом.

2. Сущность категории модальности

Модальность — это семантико-прагматическая категория, выражающая отношение говорящего к высказываемой мысли. Это понятие выражается не только грамматическими, но и лексическими, синтаксическими и интонационными средствами.

Модальность делится на два основных типа:

- Объективная модальность — реальность или ирреальность действительности

• Субъективная модальность — оценка, уверенность, предположение говорящего

Средства выражения модальности в русском языке:

- модальные слова: возможно, наверное, должен
- модальные глаголы: мочь, долженствовать
- интонация

В узбекском языке:

- модальные слова: balki (может быть), ehtimol (вероятно), kerak (нужно), lozim (следует)
- вспомогательные средства: -dir, -sa kerak
- синтаксические конструкции
- U kelgandir (предположение)
- Он, наверное, пришёл

3. Взаимосвязь наклонения и модальности. Наклонение и модальность тесно связаны друг с другом и в речи часто употребляются совместно. Наклонение как грамматическое средство служит для выражения модальности. Например:

- Повелительное наклонение → модальность долженствования
- Условное наклонение → модальность вероятности

Следовательно, наклонение является одним из грамматических средств выражения модальности. Вместе с тем, модальность — более широкое понятие, чем наклонение, поскольку она также выражается посредством:

- лексических средств;
- синтаксических структур;
- контекста.

4. Основные различия между русским и узбекским языками

1. Типологическое различие

- Русский язык – флективный
- Узбекский язык – агглютинативный. Это различие проявляется и в способах выражения наклонения и модальности.

2. Средства выражения

- В русском языке преобладают грамматические формы
- В узбекском языке важную роль играют аффиксы и вспомогательные единицы

3. Широта выражения модальности

- В русском языке модальность выражается преимущественно синтаксическими и лексическими средствами

- В узбекском языке она также широко выражается с помощью аффиксов

4. Степень субъективности

- Для узбекского языка характерны вежливость и иносказательность
- В русском языке преобладает относительная прямота

Заключение. В русском и узбекском языках категории наклонения и модальности играют важную роль в формировании содержательной и прагматической структуры речи. Наклонение, как грамматическая категория, является одним из основных средств выражения модальности, однако модальность — понятие более широкое, реализуемое посредством различных языковых единиц. Типологические различия между двумя языками обуславливают значительные расхождения в выражении данных категорий. Ввиду этого их сопоставительное изучение представляет теоретическую и практическую значимость для языкознания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. John Langshaw Austin Austin J. L. How to Do Things with Words. – Oxford: Oxford University Press, 1962. – 168 p.
2. John Searle Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969. – 203 p.
3. Shavkat Safarov Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: Fan, 2008. – 256 b.
4. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. – Москва: Наука, 1976. – 383 с.
5. Leonard Talmy Talmy L. Toward a Cognitive Semantics. – Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 565 p.
6. Виктор Виноградов Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – Москва: Высшая школа, 1972. – 616 с.

АНТОНИМИК БИРЛИКЛАРНИНГ СТИЛИСТИК ВОСИТАЛАР ОРҚАЛИ ИФОДАЛАНИШИ

Н.К.Сабирова, доц., DSc, Ўзбекистон Миллий Университети, Тошкент
М. Хўжаева, талаба, Ўзбекистон Миллий Университети, Тошкент

Аннотация. Мақолада бадий матнда антонимик бирликларнинг стилистик вазифаси таҳлил қилинади. Асосий эътибор антонимларнинг оксиморон ва антитезис воситалари таркибида қўлланилишига қаратилган. Илмий манбалар қиёсий кўриб чиқилиб, антонимиянинг семантик табиати ҳамда нутқ таъсирчанлигини оширишдаги роли ёритилади. Шекспир асаридан мисоллар асосида оксиморонда зид маънолар ёнма-ён келиши образлиликни кучайтириши, антитезисда эса қарама-қарши зоялар тўқнашуви бадий таъсирни ошириши асосланади. Хулосада антонимик бирликлар муаллиф услубини шакллантириши ва эстетик таъсир яратишида муҳим восита экани таъкидланади.

Калит сўзлар: антонимик бирликлар, лексема, барқарор бирикма, стилистик восита, оксиморон, антитезис, фразеологизм

Аннотация. В статье анализируется стилистическая функция антонимических единиц в художественном тексте. Основное внимание уделяется использованию антонимов в составе оксюморона и антитезы. На основе сопоставления научных источников раскрываются семантическая природа антонимии и её роль в усилении выразительности речи. На примерах из произведений Шекспира показывается, что оксюморон через сближение противоположных значений повышает образность, а антитеза через столкновение контрастных идей усиливает художественный эффект. Делается вывод о том, что антонимы являются важным средством формирования авторского стиля и эстетического воздействия.

Ключевые слова: антонимы, лексема, устойчивые выражения, стилистический приём, оксиморон, антитезис, фразеологизм

Abstract. The article examines the stylistic function of antonymic units in literary texts. Particular attention is paid to the use of antonyms within such devices as oxymoron and antithesis. By reviewing and comparing relevant scholarly sources, the study highlights the semantic nature of antonymy and its role in enhancing speech expressiveness. Examples from Shakespeare demonstrate that oxymoron intensifies imagery through the juxtaposition of opposite meanings, while antithesis strengthens artistic impact by contrasting conflicting ideas. The article concludes that antonyms serve as an essential resource for shaping authorial style and achieving aesthetic effect.

Key words: antonymic units, lexeme, fixed expressions, stylistic device, oxymoron, antithesis, phraseology.

Кириш. Антонимик бирликларнинг бадий асарлардаги стилистик воситаларда қўлланилиши тадқиқотчилар томонидан кам ўрганилган масала бўлиб, қуйидаги тилшуносколимларнинг илмий ишида тадқиқ этилган, хорижлик олимлардан Г. Чумнинг “A Linguistic Study of Antonymy in English Texts” хусусан бадий асарлардаги антонимларни тадқиқ этган [1], А.А.А. Халил “Stylistic Devices in Different Literary Extracts” антонимларнинг стилистик воситаларда қўлланилиши кўриб чиқилган [2], ўзбек тилшуносларидан Н. Рузibaеванинг “Peculiarities of the Antithesis in the Literary Text” илмий ишида антитезис стилистик воситаси ва антонимлар кўриб чиқилган [3], К.Е. Орипова “Semantic and Semic Analysis of Antonyms” антонимларнинг лингвистик хусусиятини ёритиб берган [4], В.Ф. Камолиддинова “Oxymoron and its methodological-semantic features” оксиморон стилистик воситасидаги антонимларни тадқиқ этган [5].

Антонимик бирликлар семантик жиҳатдан зид маънога эга лексемаларни ўз ичига олиб лингвистиканинг лексикология бўлимида ўрганилади. Қарама-қарши сўзлар, яъни антонимлар бир-бирини ҳам шаклий ҳам семантик жиҳатдан тақозо этгани боис бизнинг тушунчамизда улар жуфт сўзлар бўлиб келади, мисол учун, “оқ-қора”, “яхши-йомон”, “катта-кичик”,

“иссиқ-совуқ”, “аёл-эркак”, “ёш-қари”, “севги-нафрат”, “баланд-паст”, “дўст-душман”, “кеча-кундуз”.

Бўлим/аспект	Қисқа мазмун	Калит тушунчалар/мисоллар
Мақсад ва долзарблик	Бадий матнда антонимик бирликларнинг стилистик вазифаси кам ўрганилгани асосланади; мавжуд тадқиқотлар шарҳи берилади.	Антонимия, бадий матн, стилистик вазифа; Чум, Халил, Рузибаева, Орипова, Камолиддинова
Назарий асос	Антонимлар зид маъноли, жуфтлик табиатига эга лексемалар сифатида лексикологияда ўрганилиши; лингвопсихологик жиҳатдан ўзаро муносабатни тақозо этиши.	“оқ-қора”, “яхши-йомон”, “катта-кичик”; жуфтлик, коррелятив тушунча
Илмий таърифлар	Антонимия ва стилистик воситалар таърифи турли олимлар қарашлари билан изоҳланади.	Antonymy — семантик муносабат; Stylistic devices — эстетик чирой ва ўзига хослик берувчи восита

Лингвопсихологик жиҳатдан назар солсак, зид маъноли сўзлар, яъни антонимлар мазмун жиҳатидан бир-бирига мутлақо ёт бўлса ҳам ўзаро муносабатни тақозо этиши антонимларнинг асосий хусусияти саналади.

Тилшунос К.Е. Орипова илмий ишида антонимга изоҳ бериб ўтган, “*Antonyms are words with the opposite meaning. In lexicology textbooks they are defined and how the words “of different sounds, which express opposite, but correlative concepts with each other” [4].* Антонимлар ҳар-хил товуш тизимида эга бўлиб маъно жиҳатдан қарама-қарши бўлади, бироқ улар англатаётган тушунчалар бир-бирига боғлиқ бўлади.

Хитойлик тилшунос Г. Чумнинг антонимларга қуйидаги изоҳни келтирган “*Antonymy is one of the semantic relations that are very useful. Antonym pairs are often used in texts and in a large number of proverbs and idioms to achieve rhetorical effects, for example, “a friend to everybody is a friend to nobody”, no matter it is in common speech or in the literary writing. As a matter of fact, it is even one of the indispensable factors in those figures of speech such as oxymoron, paradox, and irony” [1].* Олимнинг таъкидлашича, зид маъноли сўзлар ўз аксини нафақат лексемаларда, балки барқарор бирикмаларда, фразеологизмларда, мақолларда ва стилистик воситаларда ифодалайди. Хусусан, антонимлар энг кўп қўлланилган стилистик воситалар – бу антитезис ва оксиморон ҳисобланади.

Стилистик воситаларнинг таърифи тилшунос А.А.А. Халил томонидан берилган, “*Stylistic devices are some sort of language tools which are used by authors and writers to create beauty, novelty and uniqueness in the language. The use of these stylistic devices makes the language of a writer different from the language of another writer” [2].* Олимнинг фикрича, стилистик воситалар асарга эстетик чирой, ўзига хослик хусусиятларини бериш мақсадида қўлланилади. Муаллифнинг тилини бошқаларникидан ажратиб туришга стилистик воситалар хизмат қилади.

В.Ф. Камолиддинова илмий ишида антонимик бирликлар ифодаланган стилистик воситага қуйидаги изоҳни беради, “*OXYMORON is a figure of speech in which two seemingly opposing and contradictory elements or equivalents are juxtaposed” [5].* Оксиморон стилистик воситаси иккита зид маъноли лексик бирликларни ёнма-ён қўйиш билан белгиланади. Тилшунос келтирган мисолларда антонимларнинг оксиморонда ифодаланишини кузатишимиз мумкин, “*Same Difference, Friendly Fire, Virtual Reality, Controlled Chaos, Freezer Burn, Silent Scream, Terribly Good, Wise Fool, Close Distance, Stiff Drink, Black Light, Clearly Confused, Genuine Fake, Living History, Exact Estimate, Quiet Roar” [5].* Ушбу мисолларда антонимик бирликларнинг ёнма-ён келишини кузатишимиз мумкин.

Антонимик бирликлар фаол қўлланиладиган яна бир стилистик восита – бу антитезис бўлади. “*Antithesis - (from the Greek- Antithesis - opposition) a stylistic pair figure in the text used for expressive-visual, humorous, ironic, and evaluative and other purposes. The antithesis is almost always based on the parallelism of syntactic constructions: - O! The more angel she, And you the blacker devil. W. Shakespeare. “Othello”. - Menga nomehribon yor o'zgalarga mehribon ermish, Mening jonim olib, ag'yorga oromijon ermish. (Navoiy.)” [3].* Н. Рузибаеванинг фикрича,

антитезис ёнма-ён қўйилган гап бўлакларда қарама-қарши фикр ифодаланиши билан белгиланади. Ушбу стилистик восита антонимик бирликлар орқали қаҳрамон нутқининг таъсирчанлигини оширади ва кўплаб классик адабиётларда қўлланилади. Оксиморондан фарқли ўлароқ, антитезис кўпроқ қарама-қарши фикр-ғояларнинг бирга келиши билан белгиланади.

Олимнинг илмий ишидан яна бир парчада антитезисга мисоллар берилган, *“The main role of the antithesis, as a stylistic figure, is to put concepts in a relationship of contrast. Moreover, not only among those concepts that are in principle contrasting (antonyms), but also among those concepts that are usually not connected by any relationship, but become conflicting when they are put together. Some people have much to live on, and little to live for. (O.Wilde). If we don't know who gains by his death we do know who loses by it. (A.Christie). Mrs. Nork had a large home and a small husband. (S.Lewis). In marriage the upkeep of woman is often the downfall of man. (S.Evans)”* [3]. Олимнинг таъкидлашича, антитезис стилистик воситаси иккита бир-бирига боғлиқ бўлмаган тушунчаларни бир гап ичида ифодаланиши билан белгиланади. Ушбу стилистик воситада антонимик фикр-ғояларнинг ифодаланишини кузатишимиз мумкин.

Оксиморонга, яъни қарама-қарши сўзларнинг бирга келишига мисолларни инглиз классик ёзувчиси В. Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта” трагедиясида кузатишимиз мумкин *“Alas that love, whose view is muffled still, Should without eyes see pathways to his will! Where shall we dine?—O me! What fray was here? Yet tell me not, for I have heard it all. Here's much to do with hate, but more with love. Why then, O brawling love, O loving hate, O anything of nothing first create! O heavy lightness, serious vanity, Misshapen chaos of well-seeming forms, Feather of lead, bright smoke, cold fire, sick health, Still-waking sleep that is not what it is! This love feels I, that feel no love in this. Dost thou not laugh?”* [6]. Маълумки, *“Loving hate (Мехрли нафрат), anything of nothing (Ҳеч нарсадан ҳар нарса), heavy lightness (Оғир енгиллик), cold fire (Совуқ олов).”* Маълумки, оксиморон стилистик воситаси қўлланилган сўз бирикмалар Ромео қаҳрамоннинг нутқ бўёқдорлигини ва таъсирчанлигини янада ошириб берган. Ушбу услубий бўёқдорлик асосан антонимик бирликлар орқали амалга оширилган.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, стилистик воситалар, жумладан оксиморон ва антитезис нутқ таъсирчанлигини янада оширади ва муаллиф стилини яратишга хизмат қилади. Антонимлар нафақат лексик жиҳатдан ўрганилади, балки стилистик жиҳатдан ҳам тадқиқ этилиб мақолларда, халқ оғзаки ижодида, сўз бирикмаларда, фразеологизмларда ва стилистик воситаларда фаол ифодаланади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ:

1. Chumning G. A Linguistic Study of Antonymy in English Texts. – Ch.: Journal of Language Teaching and Research. 2014. 233-238 p.
2. Khalil A. A. Stylistic Devices in Different Literary Extracts: A Stylistic Study. – UK.: British Journal of English Linguistics. 2025. 1-11 p.
3. Ruzibaeva N. Peculiarities of the Antithesis in the Literary Text. –T.: European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 2019. 149.
4. Oripova K.E. Semantic and Semic Analysis of Antonyms. –K.: Theoretical and Applied Science. 2020. 724-726 p.
5. Kamoliddinova V.F. Oxymoron and its Methodological-semantic features. –K.: JournalINX. 2021. 114-119 p.
6. Shakespeare W. The Tragedy of Romeo and Juliet. –UK.: Folger Shakespeare Library. 243 p.

УДК: 81'42:821.161.1

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ РЕЧИ ПЕРСОНАЖЕЙ КАК ЛИНГВОСТИСТИЧЕСКИЙ ПРИЁМ В МАЛОЙ ПРОЗЕ А.П. ЧЕХОВА

Ю.К.Садуллаева, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Annotatsiya. Maqola A. P. Chexovning kichik nasrida personajlar nutqining individuallashtirilishini asosiy lingvostilistik usul sifatida yoritadi. «Semiz va oriqlar», «Xameleon» va «G'iloqdagi odam» hikoyalari asosida qahramonlar nutqining leksik, sintaktik va pragmatik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Individuallashtirilgan nutq personajlarning xarakteri, ijtimoiy mavqei va psixologik holatini ochib berishi hamda satirik badiiy effektini shakllantirishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Chexov, kichik nasr, nutqni individuallashtirish, nutqiy tavsif, lingvostilistika, personaj.

Аннотация. Статья посвящена индивидуализации речи персонажей как ключевому лингвостилистическому приёму малой прозы А. П. Чехова. На материале рассказов «Толстый и тонкий», «Хамелеон» и «Человек в футляре» рассматриваются лексические, синтаксические и прагматические особенности речи героев. Показано, что индивидуализированная речь раскрывает характер, социальный статус и психологическое состояние персонажей и формирует сатирический художественный эффект.

Ключевые слова: Чехов, малая проза, индивидуализация речи, речевая характеристика, лингвостилистика, персонаж.

Abstract. The article focuses on the individualization of characters' speech as a key linguostylistic device in A. P. Chekhov's short prose. Based on the stories «The Fat and the Thin», «The Chameleon», and «The Man in a Case», the lexical, syntactic, and pragmatic features of the characters' speech are examined. It is shown that individualized speech reveals the characters' personality, social status, and psychological state, and contributes to the formation of a satirical artistic effect.

Key words: Chekhov, short prose, individualization of speech, speech characterization, linguostylistics, character.

Индивидуализация речи персонажей представляет собой один из ключевых лингвостилистических механизмов художественной литературы, позволяющий автору выстраивать многоплановые образы и моделировать социально-психологическое пространство произведения. В малой прозе А.П.Чехова речевая характеристика героев приобретает особую значимость: диалог, интонация, лексика и синтаксические структуры становятся самостоятельными элементами композиции и несут важнейшую нагрузку по раскрытию характера, социального статуса и внутреннего мира персонажей.

Актуальность исследования определяется тем, что чеховская малая проза демонстрирует уникальные модели взаимодействия героя и его речевой маски, а индивидуализация речи у Чехова выступает важнейшим средством психологического анализа и создания иронического подтекста. Цель данной статьи - выявить основные лингвостилистические способы индивидуализации речи персонажей в рассказах «Толстый и тонкий», «Хамелеон» и «Человек в футляре» и определить их художественные функции. Методологическая база опирается на исследования М.М.Бахтина, Л.В.Шмелёва, Г.О.Винокура, Ю.М.Скребнева, а также современных трудов по прагмалингвистике и стилистике художественной речи.

Индивидуализация речи понимается в лингвостилистике как совокупность речевых средств, направленных на создание индивидуального речевого портрета персонажа, включающего лексические, синтаксические, интонационные и прагматические особенности

[2]. М.М.Бахтин подчёркивал диалогическую природу художественной речи, указывая, что в слове персонажа сосуществуют социальные голоса эпохи, индивидуальные психологические реакции и авторская позиция [1].

Ю.М.Скребнев рассматривает речевую индивидуализацию как проявление функционально-стилистической вариативности языка, обусловленной социальным типом и коммуникативным намерением героя [7]. Л.В.Шмелёв подчёркивал связь речевого поведения героя с его психическим и социальным типом, отмечая, что речевой облик в литературе является одним из наиболее точных способов моделирования поведения [9].

Индивидуализация речи проявляется через:

- лексические маркеры (просторечия, профессионализмы, канцеляризм);
- синтаксические особенности (обрывистость, многословие, эллипсис);
- прагматические характеристики (тактики власти, подчинения, самопрезентации);
- интонационно-эмоциональные средства.

Эти параметры будут рассмотрены в анализе чеховских рассказов.

Чехов отказывается от развернутых психологических портретов, передавая характер героя прежде всего через речь. Такое решение согласуется с его художественным принципом «лаконизма» и «подтекста», где смысл чаще формируется не прямым описанием, а косвенным речевым поведением персонажа [3].

Исследователи отмечают, что для Чехова характерно «самораскрытие героя через речь» [5]. Реплики, диалогические столкновения, речевые сбои - всё это не просто средства коммуникации, а ключевые элементы художественного построения.

В малой прозе индивидуализация речи становится особенно интенсивной из-за сжатости композиции: каждый речевой штрих должен быть содержателен и функционален. Это делает анализ речи главным инструментом понимания чеховского персонажа.

Анализ индивидуализации речи на материале рассказов

1. «Толстый и тонкий»

В рассказе «Толстый и тонкий» Чехов использует речь персонажей как способ демонстрации социально-психологического расслоения общества.

Речь Толстого

Толстый говорит уверенно, спокойно, использует нейтрально-книжный словарь: «Друг милый!»

Его реплики структурированы, синтаксис ровный. Это подчёркивает его социальную стабильность и отсутствие необходимости самоподтверждения.

Речь Тонкого. Тонкий же использует:

- уменьшительно-ласкательные формы («дружочек», «сыночек»),
- спешные повторения,
- услужливые интонации,
- канцеляризмы («состою по ведомству»),

что отражает его внутреннюю зажатость и социальную зависимость.

Такой синтаксис - быстрый, дробный, неуверенный - создаёт образ человека, который стремится подстроиться и «уменьшить» себя перед более высоким по статусу [8].

Чехов показывает, как социальный страх мгновенно трансформирует речь: от равной дружеской - к раболопной. Именно через речь раскрывается моральная деформация героя.

2. «Хамелеон» В «Хамелеоне» индивидуализация речи строится на системе речевых переключений Очумелова - его речь меняется в зависимости от предполагаемого социального положения владельца собаки.

Очумелов использует:

- резкие повелительные конструкции;
- жаргон канцелярии («я это дело так не оставлю»);
- самодовольные интонации.

Как только он предполагает, что собака может принадлежать генералу, его речь мгновенно смягчается:

- появляются оправдательные конструкции;
- снижается агрессия;
- речь становится витиеватой, обтекаемой.

Это явление описано Бахтиным как «речевая маска», смена которой зависит от адресата и коммуникативной цели [1].

Чехов мастерски показывает социальное хамелеонство, выраженное исключительно через речевую мимику.

3. «Человек в футляре» В этом рассказе индивидуализация речи Беликова раскрывает сущность «футлярного» сознания - замкнутого, боящегося мира, где речь становится средством самоизоляции.

Речь Беликова характеризуется:

- монотонностью,
- повторяемостью стандартных формул,

-любовью к бюрократическим выражениям,
-избеганием эмоционально окрашенных слов.

Он часто употребляет конструкции вроде: «Как бы чего не вышло»-которые формируют целый идиостиль [6].

Синтаксис Беликова - замкнутый, осторожный, с частыми вставками-модальными ограничениями («может быть», «вероятно»). Это создаёт образ героя, который боится мира и одновременно стремится навязать свою «футлярность» окружающим.

Кроме того, речевая индивидуализация Беликова усиливается контрастом с живой, свободной речью Варвары и учителей. Так Чехов создаёт динамику противопоставления статичности и жизненности.

Характерологическая функция. Речь становится главным инструментом создания образа персонажа. Через интонации, лексические маркеры и синтаксис раскрывается внутренняя структура характера - от раболепия Тонкого до авторитарности Очумелова и замкнутости Беликова.

Социально-типологическая функция. Чехов показывает сложные механизмы социальной зависимости, страх перед властью, бюрократизм как психологическое состояние общества [4].

Психологическая функция. Через речь проявляются эмоции и глубинные состояния персонажей: тревога, подавленность, желание угодить, стремление к власти.

Ироническая и сатирическая функция. Индивидуализированная речь позволяет Чехову создавать тонкую сатиру: социальные типажы разоблачены не автором напрямую, а через их собственные слова.

Композиционная функция. Диалог в малой прозе Чехова становится структурообразующим элементом, организуя сюжет и ритм.

Индивидуализация речи в малой прозе А.П.Чехова выступает не только средством характеристики персонажей, но и важнейшим художественным механизмом моделирования социальной и психологической действительности. Анализ рассказов «Толстый и тонкий», «Хамелеон» и «Человек в футляре» показывает, что Чехов использует разнообразные лингвостилистические средства - от лексических маркеров до прагматических стратегий - создавая речевые модели, которые позволяют читателю глубже понять природу поведения персонажей.

Речевая индивидуализация у Чехова - это способ художественного исследования человеческой природы, механизм создания подтекста и инструмент социально-психологического анализа. Она остаётся одним из наиболее ярких проявлений чеховского стиля и продолжает быть предметом серьёзного научного интереса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. М., 1979.
2. Виноградов В. В. О языке художественной литературы. М., 1980.
3. Есин А. Б. Поэтика русской литературы. М., 2004.
4. Есина Е. Русская классическая проза: структура и стиль. СПб., 2007.
5. Кожевникова Н. И. Искусство слова в прозе Чехова. М., 1991.
6. Лосев А. Ф. Философия имени. М., 1997.
7. Скребнев Ю. М. Основы стилистики. М., 1994.
8. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика. М., 1990.
9. Шмелёв Л. В. Проблемы речевой характеристики персонажа. М., 1982.

УДК 808.5

КАТЕГОРИИ ВРЕМЕНИ И НАКЛОНЕНИЯ В УСЛОВНЫХ ПРИДАТОЧНЫХ: СОПОСТАВЛЕНИЕ УЗБЕКСКОГО, РУССКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Х.Х.Умарова, магистрант, Ферганский государственный университет, Фергана
Ш.Н.Кахарова, PhD, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Maqolada o'zbek, rus va ingliz tillaridagi shart ergash gapli qo'shma gaplarda zamon va mayl kategoriyalari tahlil qilinadi. Real va noreal shart ifodalanishining zamon va

modallik xususiyatlari qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida umumiy va o'ziga xos belgilar aniqlanadi.

Kalit so'zlar: shart ergash gap, zamon, mayl, modallik, real va noreal shart.

Аннотация. В статье анализируются категории времени и наклонения в сложных предложениях с придаточными условия в узбекском, русском и английском языках. Рассматриваются способы выражения реального и ирреального условия и их темпорально-модальные особенности. Сопоставительный анализ выявляет как универсальные, так и специфические черты трёх языков.

Ключевые слова: условное придаточное, время, наклонение, модальность, реальное и ирреальное условие.

Abstract. The article analyzes the categories of tense and mood in complex sentences with conditional clauses in Uzbek, Russian and English. It examines the expression of real and unreal conditions and their temporal and modal features. The comparative study reveals both universal and language-specific characteristics.

Key words: conditional clause, tense, mood, modality, real and unreal condition.

Введение. Категории времени и наклонения являются важнейшими грамматическими средствами выражения темпоральных и модальных отношений в языке. Их взаимодействие особенно ярко проявляется в сложных предложениях с придаточными условия, где грамматическая форма тесно связана со значением реальности, вероятности или гипотетичности действия.

Условные конструкции широко представлены в узбекском, русском и английском языках, однако способы выражения временных и модальных значений в них существенно различаются. В английском языке временные формы нередко приобретают модальное значение, в русском языке значительную роль играет сослагательное наклонение с частицей «бы», тогда как в узбекском языке условность преимущественно выражается аффиксом -sa и аналитическими средствами.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью сопоставительного анализа темпорально-модальных особенностей условных придаточных в языках разных типологических групп. Цель статьи — выявить сходства и различия в выражении категорий времени и наклонения в условных конструкциях узбекского, русского и английского языков.

Обзор литературы. Проблема категорий времени и наклонения традиционно занимает важное место в грамматических исследованиях. В английской лингвистике значительный вклад в изучение временной системы внесли О. Есперсен и Р. Квирк, которые рассматривали функционирование временных форм в различных синтаксических структурах, включая условные предложения. Исследования условных конструкций также представлены в работах Б. Комри, где анализируется соотношение времени и модальности в типологическом аспекте.

В русской лингвистике вопросы наклонения и условных конструкций рассматривались в трудах В.В. Виноградова, А.М. Пешковского, а также в академических грамматиках русского языка. Особое внимание уделяется сослагательному наклонению с частицей «бы» и его роли в выражении ирреальности. Современные исследования подчеркивают связь темпоральных форм с модальными значениями в структуре сложноподчинённых предложений.

В узбекском языкознании категория наклонения и система условных форм описаны в работах Ш. Рахматуллаева и других исследователей, посвящённых грамматике современного узбекского языка. Условное значение, выражаемое аффиксом -sa, рассматривается как важный элемент глагольной парадигмы и средство передачи гипотетических отношений.

Таким образом, анализ научных работ показывает, что проблема взаимодействия категорий времени и наклонения в условных предложениях остаётся актуальной и требует дальнейшего сопоставительного изучения.

Материал и методы исследования. Материалом исследования послужили примеры сложных предложений с придаточными условия, отобранные из художественных и

публицистических текстов, а также грамматических источников узбекского, русского и английского языков. В работе использованы описательный и сопоставительный методы для выявления особенностей функционирования категорий времени и наклонения, а также функционально-семантический анализ для определения взаимодействия темпоральных и модальных значений в условных конструкциях. Применение данных методов позволило установить сходства и различия в выражении реального и ирреального условия в трёх языках. Кроме того, сопоставительный анализ позволил выявить типологические особенности функционирования условных конструкций в исследуемых языках.

Результаты исследования. Проведённый анализ показал, что в трёх языках категории времени и наклонения в условных придаточных реализуются по-разному, однако выполняют сходную семантическую функцию — выражение реальности или ирреальности условия. В английском языке временные формы активно используются для передачи модального значения: настоящее время выражает реальное условие, тогда как формы прошедшего и перфектного времени служат показателями гипотетичности или контрфактичности. В русском языке разграничение реального и ирреального условия осуществляется преимущественно посредством формы прошедшего времени в сочетании с частицей «бы», что указывает на сослагательное наклонение. В узбекском языке условное значение главным образом выражается аффиксом *-sa*, который может сочетаться с различными временными формами, придавая конструкции значение реальности, возможности или нереальности. Это свидетельствует о том, что грамматические средства выражения условности в разных языках могут различаться по форме, но выполнять сходные коммуникативные функции.

Обсуждение. Полученные результаты подтверждают, что категории времени и наклонения в условных придаточных тесно связаны с выражением модальности и степени реальности действия. Несмотря на типологические различия узбекского, русского и английского языков, во всех трёх системах наблюдается общая тенденция: грамматические формы, традиционно относящиеся к сфере времени, могут выполнять модальную функцию. В английском языке данная взаимосвязь проявляется наиболее последовательно, поскольку формы прошедшего времени используются для выражения гипотетичности независимо от реального временного плана. В русском языке модальное значение ирреальности чётко маркируется формой сослагательного наклонения с частицей «бы», что придаёт конструкции грамматически оформленный характер. В узбекском языке условное значение, выражаемое аффиксом *-sa*, демонстрирует гибкость в сочетании с различными временными формами, а интерпретация реальности или нереальности часто уточняется контекстом. Данное сходство подтверждает универсальный характер взаимодействия темпоральных и модальных значений в структуре условных предложений различных языков.

Заключение. Таким образом, сопоставительный анализ показал, что категории времени и наклонения в условных придаточных узбекского, русского и английского языков имеют как общие, так и специфические черты. Во всех трёх языках прослеживается связь темпоральных форм с выражением модальности, особенно при передаче ирреального условия. В то же время способы грамматического оформления различаются: в английском языке временные формы выполняют модальную функцию, в русском языке важную роль играет сослагательное наклонение, а в узбекском языке условность выражается аффиксом *-sa* и контекстуальными средствами. Полученные результаты подтверждают типологические особенности исследуемых языков и могут быть использованы в сравнительной грамматике и практике перевода.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). — М.: Высшая школа, 1986.
2. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. — М.: Языки славянской культуры, 2001.
3. Комри Б. Вид и время в глаголе. — М.: Прогресс, 1985.
4. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. — London: Longman, 1985.
5. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. — London: Allen & Unwin, 1924.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. — Toshkent: Universitet, 2006.

СРАВНЕНИЕ ГЕНДЕРНОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ В ТРАДИЦИОННЫХ И ЦИФРОВЫХ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ МЕДИА

Д.С.Усманова, PhD, Ферганский государственный университет, Фергана
Г.Б.Акрамова, магистрант, Ферганский государственный университет, Фергана

Annotatsiya. Maqolada an'anaviy va raqamli ingliz tilidagi mediada gender representatsiyasining xususiyatlari diskursiv tahlil nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi bosma matbuot va onlayn media makonida gender obrazlarini konstruksiya qilishda qo'llaniladigan lingvistik va pragmatik strategiyalarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot materiali sifatida Britaniya va Amerika OAV matnlari tanlab olindi. Ishda tanqidiy-diskursiv, leksik-semantik va qiyosiy tahlil metodlari qo'llaniladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli media representativ modellar xilma-xilligi va an'anaviy gender rollarini qayta talqin qilish tendensiyasi bilan ajralib turadi, an'anaviy media esa ko'proq institutsional jihatdan mustahkamlangan diskursiv konstruksiyalarni saqlab qoladi.

Kalit so'zlar: gender representatsiyasi, medi diskurs, raqamli media, an'anaviy media, tanqidiy diskursiv tahlil, gender stereotiplari, pragmatika.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности гендерной репрезентации в традиционных и цифровых англоязычных медиа с позиций дискурсивного анализа. Цель исследования заключается в выявлении сходств и различий в языковых и прагматических стратегиях конструирования гендерных образов в печатной прессе и онлайн-медиапространстве. Материалом исследования послужили тексты британских и американских СМИ. В работе применяются методы критико-дискурсивного, лексико-семантического и сопоставительного анализа. Результаты исследования демонстрируют, что цифровые медиа характеризуются большей вариативностью репрезентативных моделей и тенденцией к переосмыслению традиционных гендерных ролей, тогда как традиционные медиа в большей степени сохраняют институционально закреплённые дискурсивные конструкции.

Ключевые слова: гендерная репрезентация, медиадискурс, цифровые медиа, традиционные медиа, критико-дискурсивный анализ, гендерные стереотипы, прагматика.

Abstract. The article examines the features of gender representation in traditional and digital English-language media from the perspective of discourse analysis. The aim of the study is to identify similarities and differences in linguistic and pragmatic strategies used to construct gender images in print media and the online media space. The research material consists of texts from British and American media. The study employs critical discourse analysis, lexical-semantic analysis, and comparative methods. The results demonstrate that digital media are characterized by greater variability of representational models and a tendency to reinterpret traditional gender roles, whereas traditional media tend to preserve institutionally established discursive constructions.

Keywords: gender representation, media discourse, digital media, traditional media, critical discourse analysis, gender stereotypes, pragmatics.

Введение. В условиях глобальной цифровизации медиапространства средства массовой информации продолжают играть ключевую роль в формировании общественного сознания и социальных моделей поведения¹. Гендерная репрезентация выступает важнейшим компонентом медиадискурса, поскольку через языковые средства формируются представления о социальных ролях мужчин и женщин².

Современная лингвистика рассматривает гендер как социально и дискурсивно конструируемую категорию³. Медiateксты становятся пространством воспроизводства идеологии и власти⁴, где закрепляются или трансформируются модели маскулинности и фемининности. Язык СМИ не только отражает реальность, но и активно участвует в её создании.

Особую актуальность приобретает сопоставление традиционных и цифровых медиа. Традиционные СМИ отличаются институциональной структурированностью и редакционной регламентацией⁵, тогда как цифровые платформы характеризуются интерактивностью, динамичностью и высокой степенью дискурсивной вариативности¹.

Цель исследования - выявить сходства и различия в стратегиях гендерной репрезентации в традиционных и цифровых англоязычных медиа.

Методологической основой исследования послужили принципы критико-дискурсивного анализа Н. Фэрклофа⁶ и Т. ван Дейка⁴⁷. Анализ гендерной маркированности осуществлялся с опорой на работы в области гендерной лингвистики⁸.

Для выявления метафорических моделей использовалась концептуальная теория метафоры Дж. Лакоффа и М. Джонсона⁹. Понимание гендера как перформативной практики опирается на концепцию Дж. Батлер³¹⁰.

Материалом исследования стали публикации таких авторитетных изданий, как The Guardian, The New York Times, а также цифровые версии этих медиа и онлайн-платформы.

Использованы методы:

- критико-дискурсивный анализ;
- лексико-семантический анализ;
- прагматический анализ;
- сопоставительный анализ;
- элементы количественного анализа.

1. Лексико-оценочные стратегии

В традиционных медиа мужчины чаще репрезентируются через профессиональные характеристики («leader», «expert», «strategist»), тогда как женские образы сопровождаются дополнительными дескрипторами («young mother», «female politician»). Подобная маркированность соответствует наблюдениям гендерной лингвистики⁸.

В цифровых медиа отмечается снижение формальной маркированности, однако усиливается экспрессивность и оценочность.

2. Метафорические модели. В традиционной прессе сохраняются устойчивые метафоры борьбы и лидерства в отношении мужчин⁹. В цифровых медиа появляются альтернативные модели, деконструирующие традиционные гендерные роли.

3. Прагматический аспект. Традиционные медиа демонстрируют формализованный стиль и институциональную сдержанность⁶. Цифровые медиа характеризуются интерактивностью и субъективной оценочностью, что усиливает дискурсивную динамику¹.

4. Общие тенденции. Результаты подтверждают, что цифровизация медиапространства способствует трансформации стратегий гендерной репрезентации¹, однако полностью институциональные модели не исчезают⁴.

Проведённый анализ показал, что тип медиаплатформы оказывает Ф механизмы гендерного конструирования. Традиционные медиа демонстрируют относительную стабильность репрезентативных моделей⁶, в то время как цифровые медиа характеризуются гибкостью и вариативностью¹.

Цифровизация усиливает прагматическую направленность медиатекста и расширяет спектр языковых стратегий. Однако традиционные гендерные модели продолжают сосуществовать с новыми формами репрезентации.

Рекомендации:

1. Учитывать тип медиаплатформы при анализе дискурса.
2. Расширить корпусное исследование гендерной маркированности.
3. Включить анализ пользовательских комментариев как элемента цифрового дискурса.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. European Commission. *Digital Competence Framework for Citizens (DigComp 2.2)*. Brussels, 2022.
2. Cameron D. *Gender and Language*. Cambridge: CUP, 2003.
3. Butler J. *Gender Trouble*. New York: Routledge, 1990.
4. van Dijk T.A. *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
5. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers*. Paris, 2011.

6. Fairclough N. *Media Discourse*. London: Edward Arnold, 1995.
7. van Dijk T.A. *News as Discourse*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1988.
8. Mills S. *Gender and Politeness*. Cambridge: CUP, 2003.
9. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
10. Butler J. *Undoing Gender*. New York: Routledge, 2004.

УДК 808.1

ЖАНРОВЫЙ АНАЛИЗ ДЕЛОВЫХ ДОКУМЕНТОВ О ХИВИНСКОМ ЦАРЕВИЧЕ АВГАНЕ МУХАММЕДЕ

О.Т.Хужанова, PhD, доц., Термезский государственный университет, Термез
<https://orcid.org/0009-0005-9426-4561>

Annotatsiya. Ushbu maqolada XVII asrga oid diplomatik yozishmalar janr xususiyatlarini o'rganishning ahamiyati yoritiladi. Xususan, Xiva shahzodasi Avgan Muhammad va Rossiya podshosi o'rtasidagi yozishmalar misolida tahlil olib boriladi. Maqolada ushbu hujjatlarning strukturaviy va stilistik xususiyatlarini o'rganish dolzarbligi, shuningdek, ularning shaxsiy maktublar, rasmiy hujjatlar va tarjima matnlar elementlarini birlashtirgan madaniyatlararo kommunikatsiya tizimi sifatidagi o'rni asoslab berilgan.

Tadqiqotda arxivlarda saqlanayotgan ushbu matnlarning rasmiylashtirilish xususiyatlari, madaniyatlararo ifoda shakllari hamda lingvistik vositalari, shuningdek, ularning uzatilishi va saqlanish amaliyoti tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida bunday hujjatlarni o'rganish kitobiy va yozma nutq janrlarini tasniflashning nazariy asoslarini kengaytirish, shuningdek, XVII asrdagi davlatlararo munosabatlar tarixiy manzarasini tiklash va madaniy aloqalar doirasida rus adabiy tilining rivojlanishini yoritishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: til tarixi, yozma yodgorliklar, yozishmalar, tuzilma, matn, tarixiy manzara

Аннотация. В данной статье подчеркивается особая важность исследования жанровых особенностей дипломатической переписки XVII века, связанных с перепиской хивинского царевича Авгана Мухаммеда с русским царем. Обосновывается актуальность анализа структурных и стилистических характеристик документов, выявляется их роль как межкультурных коммуникационных систем, сочетающих черты частных писем, официальных актов и переводных текстов. Внимание уделяется особенностям оформления, межкультурным формулировкам и лингвистическим средствам, используемым в текстах, хранящихся в архивах, а также практике их передачи и хранения. Сделан вывод о значимости изучения таких документов для расширения теоретической базы классификации жанров книжно-письменной речи, а также для воспроизведения исторической картины межгосударственных отношений и развития русского литературного языка в контексте культурных взаимодействий XVII века.

Ключевые слова: история языка, памятники письменности, переписка, структура, текст, историческая картина.

Abstract. This article emphasizes the importance of studying the genre features of diplomatic correspondence from the 17th century, which is related to the correspondence between the Khiva prince Avgan Muhammad and the Russian tsar. The article highlights the relevance of analyzing the structural and stylistic characteristics of these documents, as well as their role as intercultural communication systems that combine elements of private letters, official documents, and translated texts. The article focuses on the specific features of their design, intercultural formulations, and linguistic tools used in the texts stored in archives, as well as the practices of their transmission and preservation. The study concludes that it is important to study such documents in order to expand the theoretical basis for classifying genres of bookish and written speech, as well as to recreate the historical picture of interstate relations and the development of the Russian literary language in the context of cultural interactions in the 17th century.

Key words: language history, written monuments, correspondence, structure, text, and historical picture.

Актуальность исследования определяется особой значимостью для истории русского литературного языка, поскольку именно в жанровой специфике деловых, дипломатических и официальных документов XVII века можно проследить динамику развития книжно-письменной культуры, особенности межкультурных контактов и формирования языка официальной дипломатической переписки. Особенно важными являются сведения о хивинском царевиче Авгане Мухаммеде, чья переписка с русским царем дает уникальные материалы для изучения жанровых, стилистических и лингвистических характеристик документов того времени. Эти источники позволяют выявить, каким образом формировались межгосударственные отношения, как использовались языковые средства для достижения дипломатических целей и какие типы текстов выступали в качестве средств коммуникации в условиях межкультурных контактов.

Анализ литературы и методология. В настоящее время историческая русистика весьма ограничена в вопросах систематизации и классификации жанровых параметров книжно-письменной речи, особенно - в области деловой, дипломатической и частной переписки, связанных с межгосударственными отношениями в XVI–XVII веках. Научные исследования в этой области зачастую сосредоточены на анализе отдельных текстов или ограниченных групп документов, что не позволяет сформировать целостную и «полную и исчерпывающую» классификацию жанровых параметров, отражающих специфику межкультурных традиций, особенностей оформления и функционирования текстов, а также их стилистических и лингвистических характеристик. В результате в современной научной литературе сохраняется недостаток системных исследований, объединяющих материалы дипломатических, официальных и частных писем в единую методологическую парадигму.

Именно в этом контексте особый интерес представляют материалы о хивинском царевиче Авгане Мухаммеде, дошедшие до нас в рукописных копиях, хранящихся в Центральном государственном архиве документов. Эти тексты являются ценнейшим источником для исследования жанровых особенностей дипломатической переписки, а также — для анализа типологических характеристик речевых образцов, включающих черты частных писем, официальных актов, переводных текстов и межкультурных стандартов оформления деловых и дипломатических документов. Анализ показывает, что эти тексты — не просто канцелярские или формальные записи, а сложные межкультурные коммуникационные системы, в которых сочетаются элементы устной речи, книжно-литературных традиций, церковных формул, а также специфические языковые заимствования из тюркских и персидских языков.

Дискуссии и Результаты. Источниками для исследования жанровой специфики послужили тексты русской деловой письменности Среднеазиатских дел Посольского приказа XVII века о хивинском царевиче Авгане Мухаммеде. Как было отмечено выше, нами исследуются письма как разновидность эпистолярного жанра, так как они являются своеобразным памятником, соединяющим в себе черты частного письма и официального документа, восточной разговорной речи в современном им русском переводе и делового канцелярского языка московских приказов XVII в. Рукописные тексты хранятся в Центральном государственном архиве документов.

Как было отмечено выше, в рамках данного исследования особое внимание уделяется письмам как разновидности эпистолярного жанра. Они представляют собой уникальные памятники, соединяющие черты частного письма с характерными для официальных документов формулой и стилем, а также отражающие особенности восточной разговорной речи в современном русском переводе. В этих текстах явно выражены черты делового канцелярского языка, практикуемого в московских приказах XVII века, а также элементы межкультурного взаимодействия, проявляющиеся в заимствованной лексику, фразеологию и формулировки. Словом грамота в XVII в. назывались и собственно русские частные письма, так называемые грамотки, распространившиеся на Руси с XI в. Содержание старинных русских переводов писем хивинского происхождения и царевича Авганмухаммеда позволяет выявить в каждом из них, кроме общеупотребительных для того времени слов, своеобразные

книжные обороты, витиевато построенные фразы с элементами церковно-религиозной лексики. Эти языковые средства русского языка XVII в. использованы переводчиками Посольского приказа для точной передачи среднеазиатских языковых (тюрки и фарси) элементов, характерных для текста хивинских писем. Подобные факты можно встретить почти во всех письмах, имеющих в нашем распоряжении.

Можно выделить, что рукописные тексты о переписке хивинского царевича, хранящиеся в архивах и представляющие собой затемненные копии или переводы из иноязычных оригиналов, являются ценными памятниками для изучения жанровых характеристик, структурных особенностей и стиливых опций. Так, например, в документах часто встречаются формулы типа «Господин великий», «Дозволь, государь», «Молю тебя», которые служили стандартными выражениями делового и церемониального этикета, закрепленными в межгосударственной практике дипломатии XVII века. Кроме того, в текстах содержится богатый лингвистический материал, связанный с использованием церковных и книжных оборотов, а также элементов межкультурного кода, что подтверждает необходимость комплексного анализа таких текстов с точки зрения жанровых параметров, стилистических особенностей и языковых средств/ Важно подчеркнуть, что в исследовании использованы материалы старинных рукописных источников, в том числе — «челобитные» и официальные письма, восходящие к периодам активного развития дипломатических отношений между Россией и Средней Азией. В частности, в документах отмечены указания о порядке перевода, хранении оригиналов и их копий, что позволяет судить о практиках оформления и хранения дипломатической документации, а также о межкультурных традициях взаимодействия в сфере дипломатической переписки. Например, в одном из писем царевича Авгана содержится указание: «Подлинная грамота отослана к послу с приставом его», что свидетельствует о процедуре оформления и передачи документов в рамках дипломатической практики того времени. **Заключение.** Подводя итог, необходимо подчеркнуть, что изучение жанровой специфики таких документов — не только способ воссоздать картину межкультурных коммуникаций XVII века, но и расширить теоретические основы классификации жанров книжно-письменной речи, которая должна учитывать уникальные исторические и культурные особенности каждого вида документа.

Таким образом, изучение жанровой специфики документов о хивинском царевиче Авгане Мухаммеде не только позволяет выявить особенности структурных и стилистических характеристик XVII века, но и расширяет представление о развитии книжно-письменной традиции, межкультурных связях и стандартах дипломатического общения. Это особенно важно для формирования полноценной классификации жанровых параметров книжно-письменной речи, что на сегодняшний день остается актуальной проблемой российской историко-лингвистической науки.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Живов В.М. Очерки исторической морфологии русского языка 17-18 веков. - М., 2004. - 656 с.
2. Виноградов В.В. История русского литературного языка. - Москва: Наука, 1978.
3. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. - Москва: Искусство, 1970.
4. Реформатский А.А. Введение в языковедение. - Москва: Аспект Пресс, 1996.
5. Biber D., Conrad S. Register, Genre and Style. - Cambridge University Press, 2009.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№4/5 (137)
2026 y., aprel

O‘zbekcha matn muharriri:	Ro‘zmetov Dilshod
Ruscha matn muharriri:	Hasanov Shodlik
Inglizcha matn muharriri:	Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
Musahhih:	O‘rozboyev Abdulla
Texnik muharrir:	Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 10.04.2026
Bosishga ruxsat etildi: 16.04.2026.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 13,25 b.t. Buyurtma: № 4-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18